# śrī-śrī-gopāla-campūḥ

# uttara-campūḥ

(1)

**atha prathamaṁ pūraṇam**

śrī-śrī-rādhā-kṛṣṇābhyāṁ namaḥ

maṅgalācaraṇam

śrī-kṛṣṇa kṛṣṇa-caitanya sa-sanātana-rūpaka |
gopāla raghunāthāpta-vraja-vallabha pāhi mām ||1||

sampūrṇāsīd āśu gopāla-campūr
eṣāṁ yasmād āśrayād eva pūrvā |
eṣa tasmād uttarāpy uttarā syād
evaṁ devaṁ taṁ kamanyaṁ bhajema ||2|| [svāgatā]

[1] athānupūrvyā pūrva-kathānukathanīyā | [2] asti kila kalita-nikhila-vṛndāvanaṁ vṛndāvanaṁ nāma vanam | [3] yatra jyotiścakram iva vyomni, dharma iva dharmiṇi, tattva-nirṇaya iva vede, śukham ivābhīpsita-lābhe, rasa iva vibhāvādi-varge, ṣaḍguṇyam ivātmani, svayam iva sva-premaṇi, nārāyaṇa iva para-vyomni, śarveṣām āśryaḥ sa ca kṛṣṇaḥ sa-tṛṣṇag janānubhavanīyatayā nijāṁ nijāśrayaṇīyatām urīkaroti |

[4] yatra cāntardhāna-vidyayā vidyamānam asmad-ādīnām ālokam atītaṁ dhāma goloka-nāma samāmananti | yatra ca goloke sakala-cintāmaṇīyamāna-cintā-leśaḥ keśavaḥ sarvānanda-bhāsināṁ tad-vāsināṁ prema-nāma-pañcama-pumartha-sampat-paryudañcana-prapañca-sañcaya-vyasanam amuñcaṁs tad-vaśata eva yathāyathaṁ putrāditayā vilasan na kutrāpi vyabhicarati |

[5] tādṛśāt tasmād eva ca niṣkramya ramyatayā taiḥ samam asamaṁ prakāśamānaḥ sa khalu khala-nāśanas tad idaṁ jagad api kadācit pramadayati, divya-nṛtya-nāyaka iva nepathya-sthānād atha tadvat tatra praviśati ca |

[6] tad evaṁ sthite vāñchita-sadanta-vakra-danta-dantavakra-saṁyad-udantataḥ parataḥ punas teṣāṁ vakṣyamāṇa-pramāṇa-lakṣyatayā tat-pradeśa-praveśaḥ sa yadā babhūva, tadā kadācid anavadya-hari-bhakti-vidyā-viśārada-sarva-manoratha-pārada-śrī-nārada-kṛpā-kūpāra-taraṅga-la bdha-tat prasaṅga-sārau madhukaṇṭha-snigdhakaṇṭhābhida-sūta-prabhava-nava-kumārau śrīmad-vraja-mahendra-tat-kumārādibhir virājamānaṁ tad eva sadanam āsadatām |

[7] tadā ca tad-ācarita-niyogaṁ pari tad-eka-vṛttitayā tantrī-niyantrita-gīta-yantra-tulyau parama-kulyau parasparaṁ kathakatāṁ kathaṅkathikatām api muhuḥ saṁprathayya sarva-śarma-śīlāṁ śrī-kṛṣṇasya vraja-līlāṁ kathāyām unmīlayāmāsatuḥ |

[8] tatra ca tasya pitṛ-paitāmahaṁ vṛttaṁ pūrvaṁ tau vṛttaṁ kurvantau tac-carita-bhavya-maya-navya-kāvyasyāpi tad ivācaritavantau janma-vṛttena ca janma-vṛttam iva |

[9] samanantaraṁ ca yad vicitraṁ tasya caritraṁ sakramatayā samavarṇayatām |

[10] tac cettham uttara-kathā-prathanārtham anusmaryate | aho! yena khalu pūtanā pūtanārī babhūva, śakaṭaḥ sa kaṭaval-laghutayā patanam avāpa, tṛṇāvartas tṛṇāvartavad vighaṭitāṅgatāṁ gatavān, arjuna-yugalaṁ cārjunavat kṛtam anugrahaṁ jagrāha | tatra vatsakas tad vatsakaḥ, bakas tu baka eva | [11] vyomaś ca vyomavad eva bhavituṁ yuktaḥ |

[12] āstām apīdam, tad idaṁ tu tatrāticitraṁ, yadaho! agho'py anagha āsīt, kāliyaś ca mukta-kañcuka iva jīvann eva nirmuktatayābhidhīyata iti |

[13] tad evam api parama-vīrya-śālī śālīnatā-vaśaṁvadatayā nija-jyāyasi yaśaḥ saṁvalayan dhenuka-pralambau tat-pratāpānala-jvālāyāṁ lambamānau yac cakāra, tena labdha-madhurācāratā-pracāraś cāyaṁ naś cetasi vikāra-sāram āsādayati |

[14] aho! nija-janeṣu sauhṛdya-hṛdyatāṁ tasya paśya, yaḥ khalu tānavan dava-hutāśanam api nijāśanam ācacāra |

[15] varṣa-gaṇanayā paugaṇḍo'py avikalāṅgatayā vāma-bhujaṁ giri-cchatraṁ pari pracaṇḍaṁ daṇḍaṁ cakāra | haṁho! tasya bahala-kutūhalatām api kalaya, yo'yaṁ kudarśanatāṁ prāptam api sudarśanaṁ sudarśanam eva nirmitavān | śaṅkhacūḍa-nāmnaḥ khalv asya mani-cūḍatā na yuktā syād itīva yakṣatayā vittasya yakṣa-vittasya tasya śaṅkha-mātrāvaśeṣatayā cūḍāmaṇim apajahāra, ariṣṭaṁ riṣṭaṁ cakāra, keśinaḥ pratyayam ākṛṣya tad-arthena cātmani kṛtārthatāṁ prakṛṣya keśavatāṁ nirdeśayāmāsa |

kiṁ ca—

> yā janma-śrīr ajani gaditā yā ca kaumāra-śobhā
> yā paugaṇḍa-dyutir agha-ripor yā ca kaiśora-lakṣmīḥ |
> ekā sā sā hṛdayam aharan nas tadā drāg idānīṁ
> saṁhatyāmūs tad atha balaval-lobhataḥ kṣobhayanti ||3||
>
> pitror vātsalyam ādi-sthita-vayasi mukundasya paugaṇḍa-bhāve
> sakhyaṁ teṣāṁ bahūnāṁ kim api mṛga-dṛśāṁ navya-tāruṇya-lakṣmyām |
> smāraṁ smāraṁ mano naś calati na puratāḥ kintu tatrātha bhūyaḥ
> sambhūyāste gṛhāntar-nidhim iva vaṇijaḥ suṣṭhu dūraṁ prayātu ||4|| iti |

[16] tad evam api tat-tulayā tat-poṣārtham udyamāntaraṁ kurvantaḥ parāmṛśāmaḥ | yadyapi tatra tatra mohanatā-dhuryaṁ tan-mādhuryaṁ tau sūta-sutau yathāyogaṁ vyañjitavantau, tathāpi na vinā vipralambheṇa sambhogaḥ puṣṭim aśnute iti-rītyā vraja-satṛṣṇena śri-kṛṣṇena

bhakta-duḥkha-bhāra-niḥsāra-viśāradasya śrī-nāradasya saṁvādamanu tasya yadu-nigama-gamanaṁ punar vrajāgamanaṁ goloka-dhāma-saṅgamanam api samāsād varṇitavantau |

[17] tat tat sarvaṁ varṇyamānam avakarṇya dināntare labdhāntare pūrvavad eva pūrvāhne śrī-kṛṣṇa-sanātha-sabhā-bhāsamānaḥ śrī-vrajanātha-pradhānaḥ sa-vraja-janas tad-gamanādikasya vyāsaṁ tāv eva papraccha—

yataḥ—

yad apy antaḥ-pīḍā pratata-nija-duḥkha-śravaṇatas
tathāvad bhātā syāt tad api manujās tan na jahāti |
vraṇaṁ śuṣkī-bhāvaṁ gatam api nijaṁ te smṛtatayā
balāt pīḍaṁ pīḍaṁ niviḍam anubhūtaṁ vidadhati ||5||

athavā—

cirād bandhau labdhe'py asukham abhito yāti na tadā
gṛhītvā tat-kaṇṭhaṁ na yadi vilapet tat-priyatamaḥ |
sadā śālīnas tu svayam idam akurvan vraja-janas
tathā kṛṣṇas tābhyāṁ sadasi kathakābhyām akathayat ||6||

[18] atha pṛṣṭau ca tau sukha-duḥkha-spṛṣṭau śrī-rāmacandra-sabhāyāṁ kuśa-lavāv ivāsyāṁ śri-kṛṣṇacandra-sabhāyāṁ pratuṣṭuvāte | tatra prathamataḥ snigdhakaṇṭhaḥ samutkaṇṭhatayā babhāṣe |

[19] tatra ca maṅgalācaraṇam—

gīr devīm anuyāmaḥ
sakala-śruti-sāra-bhāgavata-rūpām |
yad-rasa-siddhāntābhyāṁ
navam api kāvyaṁ pramāṇatāṁ yāti ||7||

[20] atha pūrva-campūm anusmṛtya kathā—

dinaṁ dinaṁ caivam anandi sa vrajaḥ
kṛṣṇena kṛṣṇaḥ sa bhṛśaṁ vrajena ca |
sitākhya-pakṣaḥ sita-kāntinā yathā
sitākhya-pakṣeṇa yathā sita-dyutiḥ ||8||

[21] tad evam api—

kṛṣṇāyāsīt tasya tṛṣṇā samantāt
tṛṣṇāyai vā kṛṣṇa ity atra bhedaḥ |
nābhūd itthaṁ puruṣaṁ sva-prakṛtyā
yuktaṁ vijñās tatra dṛṣṭāntayanti ||9||

pipāsūnāṁ nīraṁ kṣud-udayavatām annam abhitaḥ

prataptānāṁ śitaṁ hima-jaḍa-hṛdāṁ tapti-nikaraḥ |
yathā tadvat kṛṣṇaḥ samajani yadā gokula-bhuvām
tadā vaiyagryaṁ sa pratijana-sukhāya pratigataḥ ||10||

tātas-tad bhrātṛ-vargas-tad akhila-bhaginī-bhartṛ-jāmātṛ-mukhyā
mātā mātuḥ pituś ca svasṛ-mukha-mahilās tadvad anye ca ye ye |
saṛveṣām eva teṣāṁ yugapad api vasann antare vāsayaṁś ca
svāntas tān vāsudeva-śruti-bhaṇitam iva vyañjayāmāsa kṛṣṇaḥ ||11||

surapati-maṇi-mānitāṅga-lakṣmīḥ
śaradija-sārasa-sāra-hāri-netraḥ |
nikhila-mati-gatiḥ kathaṁ na sa syāt
pitṛ-jananī-sukha-mādhurī-dhurīṇaḥ ||12||

dhyāne kūrmavad īkṣaṇe śakalivad ghrāṇa-grahe dhenuvat
sparśe pakṣivad asya poṣaṇa-parau śaśvad vrajeśāv amū |
nityaṁ nityam udañcad-utkalikikām āśāṁ cirād vardhitāṁ
kaiśore pratipadya suṣṭhu phalitāṁ jāḍyaṁ mudā jagmatuḥ ||13||

sad-bhrātṛtāṁ svamanu tasya samīksya rāmaḥ
phullāṅgatāṁ pratidinaṁ gatavān yathā tu |
śeṣa-pramāṇa-tanutāṁ tanuyād asau kiṁ
diṣṭa-kramād iti janā matim iṣṭavantaḥ ||14||

mukhyaḥ prāṇas tad-vibhedāś ca yadvat
kṛṣṇas tadvac chrīla-dāmādayaś ca |
ekātmanaḥ śaśvad uddiśya caikaṁ
kāryaṁ yat te yānti tat-tad-vihāram ||15||

yeṣāṁ sevyaḥ samajani sa hariḥ sevakānāṁ nijānāṁ
teṣāṁ prāṇa-pratikṛtir abhavad deha-sādṛśya-bhājām |
sāhāyyaṁ taṁ prati tam api vinā te na tiṣṭhanti so'pi
nyasthāt tatra svam iti budhamatā teṣu dṛṣṭāntateyam ||16||

vatsa-goṣṭha-vipinādi ced bhajed
ghrāṇa-tarpaṇam aghāri-saurabham |
tarhi tatra dhavalāvalir bhaved
drāg ajāgara-dharā na cānyadā ||17||

śraddadhyān na jagad yad asya tu guṇair vanyāś ca te prāṇinaḥ
santi drāg anugāḥ parasparam api prīṇanti yad-dveṣiṇaḥ |
yady evaṁ svayam eva so'pi bhagavān śrī-yukta-vaiyāsakiḥ
śrīmad-bhāgavatākhya-vajra-lipibhir niṣṭaṅkayen nāgrataḥ ||18||

tat tad yadyapi śarma-jātam abhavad goṣṭhe tathāpy acyuta-
dveṣāya prahitān muhur nija-bhaṭāt kaṁsena bhīr utthitā |

tasmād atra na tarhi śānti-rajanīty unnīya līlām imāṁ
cittaṁ dhūta-bhayām ihānavarataṁ nirvaktum anvicchati ||19||

[21] atha tad duḥkhaṁ smarantaṁ vrajeśvaraṁ prati sāntvanaṁ samāpanam āha sma—

goṣṭhe duḥkhāgadaṅkāraḥ kulālaṅkāra eṣa te |
sarvāṁ śaṅkāṁ punar dhunvann arvāg-aṅkāgatas tava ||20|| iti |

[22] tad evaṁ śrī-vrajeśvara-sabhāntaḥ prātaḥ-kathā kathitā | yasyāṁ savyavadhāna-deśe niveśena śrī-vrajeśvaryādayaḥ śrī-rādhādayaś ca prati-nija-karṇam abhyarṇita-varṇa-varṇaṁ cakruḥ |

[23] atha pūrvavad ekānte kānte virājamāna-śrī-kānte śrī-rādhikā-niśānte niśāntas tat-kathā-śeṣaḥ saṁśleṣam avāpa |

[24] yatra ca snigdhakaṇṭha uvāca—

svayaṁ lakṣmīr apy acyuta-hṛdi gatāpy anya-vapuṣā
tapas taptvā yaṁ kvāpy alabhata na rāsādi-mahasi |
tam etaṁ govindaṁ vaśitam anuvindan vraja-ramā-
gaṇaḥ śarmāvindat kiyad iti kathaṁ kaḥ kathayatu? ||21||

prasādaṁ yaṁ svapne'py alabhata na laksmīr api hares
tam etaṁ śrī-gopyaḥ samadadhata rāsādi-mahasi |
aho yasyā bhāgyaṁ spṛhitam api tābhir na kalitaṁ
kim asyā rādhāyāḥ kavayatu kavis tan-maya-sukham? ||22|| iti |

[25] atha kṣaṇam uṣṇībhūya tuṣṇīmbhūya ca punar āha—tathāpi bhrātar madhukaṇṭha! tad idaṁ mukta-kaṇṭhaṁ punar anuvadituṁ śaktir na prasaktībhavati | yataḥ,

kulīnānāṁ ślāghyair nija-kulaja-lokaiḥ parivṛtis
tathāryāṇāṁ rītir yad api kila tāsām avicalā |
tathāpy uccais tat-tad-vicalana-kṛtir dhvasta-nikhilā
mukunda-premārtir mama hṛdi vimohaṁ prathayati ||23||

[26] punaḥ sāsraṁ śrī-rādhā-mukham īkṣamāṇa uvāca—

kharāṁśor aṁśu-spṛg-vapur iva kharāṁśor maṇi-tatir
vidhoḥ kānti-sparśi-sthitir iva vidho ratna-vitatiḥ |
muhur jvālāṁ hanta dravam api vahantī tad abhavan
murārer diṅ-mātrād bhramayati tad eṣā mama manaḥ ||24||

[27] tad evam evāvṛtyā punar api tat-tad-viṣayam uvāca, yathā—

yadā dṛṣṭiṁ yātaḥ katham api haris tāsu sa tadā
paraṁ sphūrti-bhrāntiṁ racayati purāvan na tu param |

yadā spṛṣṭiṁ prāptaḥ kvacid api tadāpi prathamavat
tad etad vaiyagryaṁ mama hṛdayam uccair dalayati ||25||

tad etad vaiyagryaṁ vṛṣaravi-sutāyām adhigamād
vidūraṁ yad guptaṁ hasati kim u vā roditi yadā |
tadā tasyā hāse sphurati nikhilaṁ hṛṣyatitarāṁ
tathā rode glāniṁ kalayatitarāṁ ha jagad api ||26 ||

yadā rāsānanda-prabhṛti-hari-līlāḥ suvalitās
tadā gopyaḥ satyaṁ parama-paramaṁ śarma samayuḥ |
paraṁ yātāyātaṁ racayad abhitas tad-virahajaṁ
mahā-duḥkhaṁ tāsāṁ hṛdayam asakṛn mardayati naḥ ||27||

priyāṇāṁ sarvāsāṁ param upari rādhāṁ praṇayavān
asādhāraṇyena sva-hṛdi sa purā lālayati yat |
tad etan naḥ sarvaṁ sukham ahaha hā nātha ramaṇety
adaḥ stoka-ślokaḥ pibati kim ahaṁ vacmi karavai? ||28||

idaṁ smāraṁ smāraṁ jvalati mama dhīr yad vraja-mṛgī-
dṛśāṁ lajjālūnāṁ harim anu ratir vyaktim agamat |
tad āstāṁ rādhyāyāḥ sa-vidham iva taṁ tat-sphuraṇa-kṛt
pramāyās taṁ draṣṭuṁ dṛśi kuṭilatā maṁ vidahati ||29||

anyat paśyati kṛṣṇam anya-vacane kṛṣṇaṁ bravīty anya-vāk
śrutyāṁ kṛṣṇam aho śṛṇoti satataṁ yā gopa-subhrū-tatiḥ |
tasyāṁ kiṁ bata gopana-pravalatāṁ yady aśnuvānā sphuṭaṁ
rādhāyā jaḍatā na hi prabalatāṁ yāyād amūdṛśy api ||30||

[28] atha vallavī-vallabhasyāpi tathā kathā prathanīyā—

ekā śrīr yad-vaśe bhāti tad-vaśe sukha-santatiḥ |
śrī-koṭīr vaśayan kṛṣṇas tat-koṭiṁ sphuṭam arhati ||31||

[29] tathāpi līlā-rasa-viśeṣa-vaśatayā tadānīm anyathā-prathayāpi santaḥ samapaśyanta, yathā—

mlānau mlāniṁ rucau rociḥ
preyasīnām anuvrajan |
vīkṣitaḥ so'yam antarjñair
vṛttīnāṁ vṛttimān iva ||32||

gāmbhīryān mura-śatro
sphuṭam abdher iva na bhāti kārśyādi |
kintu tadanvayi-jīvana-
dhārāṇāṁ tena tac ca tarkyeta ||33||

yadyapi tāsāṁ lābhe

hariṇā na svairitā yātā |
tad api svasminn abhimati-
mātre śaśvat-kṛtārthatāṁ mene ||34||

āstāṁ vraja-subhrūṇām
abhisṛti-saṅketa-dhāma-milanādi |
svaira-sthitir api tāsām
avakalitā kṛṣṇam unmudaṁ kurute ||35||

bali-muṣitā nija-lakṣmīr
iva labdhuṁ tāḥ sadotkṛtāṁ yātaḥ |
kṛṣṇaś cintāmaṇivat
tāsu ca rādhām acintayan nitarām ||36||

nimeṣaḥ kalpaḥ syād api nayana-pakṣmācala-varas
tathā dṛg-vāry-abdhir vraja-vara-ramāḥ paśyati harau |
tad-īdṛg-bhāvaḥ kiṁ samacarad amūbhyas tam athavā
tato'mūr ity evaṁ dvayam api na nirṇītim ayate ||37||

kim eṣā sphūrtir me vyatimilana-kartrī vanitayā
tayā kiṁ vā sākṣāt-kṛtir iti vivekāvidura-dhīḥ |
hariḥ svānta-jvālā-valayita-vapuḥ kvāpi valavat-
praphullāṅgaḥ kvāpi pratimuhur udagraṁ bhramam agāt ||38||

[30] tad evaṁ duḥkha-nigīrṇaṁ yathā-kathañcana yad varṇitam, yac cānyad ito'py atitarāṁ varṇayitum abhyarṇīkriyate, tat khalu sarvāyatyāṁ parama-sukhāgatyāḥ pratyāsattaye sampatsyate, durgama-kūpa-maru-bhū-bhuvām anūpa-gamanāya durga-laṅghanavat |

[31] na ca varṇanāyāṁ tasyai sampatsyata ity eva vaktavyam | paśyata paśyata, tad etad rādhā-mādhava-nirbādha-vyatimilana-nirvarṇanāyāṁ sampraty api sampadyate; yata eva ca yat kiñcit tad varṇayituṁ śakyate |

[32] tac ca varṇanaṁ yathā—evaṁ kṛṣṇa-kṛṣṇa-priyāṇāṁ kṛta-saṁmohena mahā-bhāvādhiroheṇa samaṁ pūrṇaṁ kaiśoram api tūrṇam āyātam | tatra śrī-kṛṣṇsya yathā—

śrī-gopādhipa-dugdha-sindhu-janitaṁ sat-kīrti-śubhraṁ sphurat-
kṛṣṇābhāvalitaṁ sudīrgha-nayana-jyotir-vidhūtāmbujam |
gopī-netra-cakora-jīvana-rociṁ kāma-pracārākaraṁ
kaiśorāmṛta-pūrṇam avyaya-kalaṁ govinda-candraṁ bhaje ||39||

[34] tāsāṁ yathā—-
vaktrendu-sphuṭa-netra-kairava-ruciḥ pāṇḍūbhavadgaṇḍabhūr
vakṣo-janma-sahasra-patra-mukulāmandāvali-bhrājitā |
navya-stavya-nitamba-bimba-pulina-śrī-kariṇī śrī-harer
ābhīrī-nava-yauvana-sthitir adhāj jyautsnīva netra-prathām ||40||

[35] tad evam ubhayeṣāṁ nava-yauvana-sāgara-paramānurāga-sudhākarayoḥ parasparaṁ bhūri-paripūritā-karayoḥ sarvatra pracāraḥ sañcarati ca tasmin yad eva tāsāṁ pūrvaṁ kṛṣṇa-kartṛka-pariṇayanāpanayanāya gargaḥ kila vyañjitaṁ cakāra, tad eva lokam astoka-śaṅkā-sañjitam ācacāra |

[36] yadi kṛṣṇena samam āsām aṅga-saṅgaḥ syāt tad-ārvāg eva sarvam eva gokulaṁ tad-virahākulaṁ syād iti | [37] garga-vacanam eva ca mātara-pitarādibhiḥ kṛṣṇāya tāsāṁ vitaraṁ vighna-nighnaṁ cakāra |

[38] yatra ca sākṣād yogamāyā kṛṣṇaṁ varivasyantī, svātmano gopanāya pūrṇimā-nāmnā tapasyantī, kṛcchra-vaśyantī, gaty-antaram apaśyantī, tāsām anyatra vivāhaṁ mṛṣā-bhāva-vaham eva nirvāhayāmāsa | sarvatrānalpa-svapna-kalpanāyām api prāyatayā jāgara-prāyatayā pracāraṇat | tathā tāsāṁ paty-ābhāsāṅga-saṅgamaṁ ca bhaṅgam āsādayāmāsa | tathaiva hi nāsūyan khalu kṛṣṇāya [bhā.pu. 10.33.37] ity-ādi-rītyā śukeneva śrī-śukena dig darśitā |

[39] tad evaṁ sati sa ca tāś ca parama-tarṣa-kṛtākarṣatayā pracchannatayā ca parasparaṁ saṅga-maharṣam api kathañcid ācitaṁ cakruḥ |

[40] atha pūrvokta-rītyā tāsāṁ sannihita-lokeṣu pratītyā mahānurāgasya kramād avagamād gurubhir manasi bhāvita-bhāvi-kṛṣṇa-saṅgamāśaṅkatayā vacasi tu vibhāvita-vadhū-jana-vana-gamana-kalaṅkatayā nirmite nirodhe milad-udbodhe balānujanmā dvi-janmānaṁ narma-priya-sakhatayānuvartamānaṁ nāmnā madhumaṅgalatayā samāmnātaṁ tat-prasaṅga-saṅgataṁ cakāra— kathaṁ rādhādīnām āgamana-vadhā bahūny ahāny adhikṛtya dṛśyate? iti |

[41] madhumaṅgala uvāca—-purūṇāṁ gurūṇāṁ nirodha eva nidānatayā tatra bodha-viṣayī-bhavati |

[42] śrī-kṛṣṇa uvāca—aho! tat tad api raho-vṛttaṁ kiṁ gurūṇāṁ karṇeṣu vṛttam?

[43] madhumaṅgala uvāca—

nāntar bahir api yasyāṁ
sphurati jñānaṁ mano-vikṛtau |
ekasyāpi na tasyā
na vyaktiḥ syād amūdṛśāṁ kim uta? ||41||

[44] śrī-kṛṣṇa uvāca—pūrvam api purvahir antar-gamane tāsu nava-yauvanaṁ gatāsu guru-nirodha purur evāsīt | adhunā tu kīdṛg adhikaḥ?

[45] madhumaṅgala uvāca—yadyapi nāsman-mukhataḥ sukhatayā niḥsarati rati-pratikūlam idaṁ, tathāpi bhavat-praśna-prathāta eva kathā-viṣayīkriyate | tathā ca śrutaṁ mayā khalv idaṁ viśrutaṁ kula-pālikānāṁ tāsu gāli-dānam avakalyatām |

kiṁ dhig dhyāyasi hanta niśvasiṣi kiṁ vartmāni kiṁ prekṣase
kiṁ sakhyā mukham atra paśyasi kucau kiṁ dṛg jalaiḥ siñcase? |

mūrcchām ṛcchasi kintarāṁ kim asakṛt kṛṣṇeti varṇa-dvayaṁ
tasyāṁ jalpasi kiṁ punaḥ pulakitāṁ kampaṁ ca tantanyase ||42|| iti |

[46] atha kula-pālikā-pālikānāṁ tāsāṁ dūnatākaryā nanānduḥ pratisvaṁ mātaraṁ prati vacana-caryā dig-varṇanaṁ cāvakarṇyatām—-

dṛg-vīthīṁ kula-pālikāḥ śruti-pathaṁ tāsāṁ kathā-nāsikā-
vartmāneka-sugandhi-dhūpa-racanā vavrur mayā yojitāḥ |
tasyāḥ kṛṣṇamayī daśā manasi yā sā kena yatnena vā
gacchedāvṛtatāṁ tato janani kiṁ mahyaṁ vṛthā kupyasi? ||43|| iti |

[47] tad evaṁ varṇyamānam ākarṇya kṣaṇaṁ sa-mlāna-varṇaṁ nivarṇya ca punar asāv asyā vartāyā viśeṣānuvartanāya madhumaṅgalaṁ prasthāpya cintāṁ cāntaḥ prāpya vicārayati sma |

[48] tam etaṁ jana-ravaṁ mama guravaścānubhavamānītavantaḥ santi, prāyaśaḥ parama-yaśasaḥ pitaraś ca tatra karṇa-vitaraṁ karişyanti | tarhi kintarām antarāyam imam antarayitā? iti kṣaṇaṁ śūnyāyamāna-manāḥ punaś cintayāmāsa | —-

[49] ito vyavadhānam eva khalu kaluṣatāṁ gatasya mama nidhānaṁ bhavati | tathā hi—
kalaṅko yatra syād apariharaṇīyārtha-kṛtakas
tato dūrād bhāvyaṁ kula-jani-janenaivam ucitam |
sa kālāl luptaḥ syād bhavati hi ca tatra prativdhis
tad asmān me goṣṭhād vyavahitir akaṣṭaṁ prasajati ||44||

yeṣāṁ pitrādīnāṁ
sneho mama jīvanaṁ goṣṭhe |
ahaha ku-daivād abhitaḥ
saṅkocas tebhya eva sañjātaḥ ||45||

[50] atha punar anyathā cintayāmāsa—

prāṇās tyajantu dehaṁ
dehaḥ prāṇān api tyajatu |
hari-gopyas tu mithas tāḥ
prāṇāḥ katham iva mithas tyājyāḥ? ||46||

[51] punas tad api cānyathā cakāra—

ekasminn āvāse
dampatyor bhavati duḥsaho virahaḥ |
tasmād dūre gamanaṁ
samayaṁ gamanīyatāṁ nayati ||47||

[52] kintu hā vṛṣabhānu-bhānu-kīrtidā-kīrtidāyini! hā janmata eva man-manastayā san-manastā-dhāyini! hā kumāratām ārabhya kāya-vāṅ-manaḥ-sukumāratā-parvaṇā sarva-harṣiṇi! hā mad-vinābhāva-bhāvanā-jvālā-jāla-samutkarṣita-tarṣini! hā

gaty-antara-rahitatayā kathañcit kiñcin māṁ saṅgamya ca muhur asaṅgamya duḥkha-dagdhe! hā dayite! dayite mayi visrabdhe samprati duṣṭhu-niṣṭhuratayā mayā tyaktum iṣyamāṇā kathaṁ jīviṣyasi? hā sarva-sukhādhike! radhike! kutra vāmutra gamiṣyasi? iti |

[53] atha madhumaṅgalaḥ saṅgamya tad idam aramyaṁ nivedayāmāsa—

niracinvaṁste sarve
rādhādīnāṁ nirodha-sātatyam |
yasmād gṛha-pālyas tā
hariṇīr etā nirundhate paritaḥ ||48|| iti |

[54] tad evaṁ paryag aparyavasya-didantayā cintayā labdhuṁ cāmūra-sambhāvanayā bhāvanayā samayaṁ gamayitum asamarthaḥ skhalad-arthaḥ sa-tṛṣṇaḥ sa tu kṛṣṇaḥ sa-vayobhiḥ samam eva ramamāṇas tri-yāmāṁ viramayati smeti kṛtaṁ hṛn-marma-bhaṅga-kareṇātiprasaṅgena [55] tad etad uktvā kathakaḥ samāpanam āha—

rādhe na yuktam uktaṁ syān mukta-śātam athāpi vām |
mithaḥ prema-bharaṁ vyaktaṁ vaktum udyatavān aham ||49||
purā katheyaṁ kathitā murāre rāga-bṛṁhiṇī |
paśya so'yaṁ prāṇa-nāthaḥ prasādaṁ tava vāñchati ||50||

[56] tad evaṁ yathā kathā tathā līlā-prathām upalabhamānās tad-ante ca tasyāḥ samprati nāstitāyāṁ viśvasti-kṛtāśvastikā nija-nija-bhavanaṁ sarva eva sānandaṁ parvatayā jagmuḥ | śrī-rādhā-mādhavau ca nija-śayyā-gṛhaṁ sukhamayyā spṛhayā gṛhayāñcakrāte |

iti śrī-śrīmaduttara-gopāla-campūmanu
vrajānurāga-sāgara-prathanaṁ nāma
prathamaṁ pūraṇaṁ
||1||

**atha dvitīyaṁ pūraṇam**

# akrūra-krūratā-pūraṇam

[1] athāparedyuḥ prabhāta-virājamānāyāṁ sa-vraja-yuvarāja-vraja-rāja-sabhāyāṁ kathā | yathā—

[2] madhukaṇṭha uvāca—atha keśi-vadhāt pūrvasyāṁ kṣapāyāṁ labdha-kṣayāyām aruṇe cārune jāte sa khalu kamalekṣaṇaś capalekṣaṇatayā kṣaṇa-katipayam idaṁ cintayāmāsa—

[3] aho! svapnaḥ so'yam, yatra mañcāt kṛta-sraṁsanaḥ kaṁsaḥ sa mayā samākṛṣṭa iva dṛṣṭaḥ | sampratyāśu ca tad eva pratyāsannam | yad adya śvaḥ keśī mad-abhiniveśī bhavan yamasya prativeśī bhavitā | tad-anantaraṁ kaṁsa-dhvaṁsanam eva prasaktam | prasakte ca tasmin mama nigama eva gamanaṁ samaya-labdhatayā yukti-visrabdham | yatas tasya mat-trastasya na khalv atra yātrā yukti-pātrāyate | tasya cādyāpi vṛṣṇiṣu tarjanāyām anāratasya mayi ca durjana-visarjanāyām avinā-kṛtasya vināśanaṁ vinā tatra cātra ca mat-pitur ubhaya-kulaṁ bhayākulaṁ syād iti |

[4] atha punaś cintayati sma—hanta! hanta! yadi kārya-paryāyatas tatra suvilambaḥ saṁvalate, tadā man-mātrādi-prāṇānāṁ nātrāṅga-saṅga-maṅgalaṁ tarkayāmi | tataś ca,

> mātur netra-cakora-candra-vadanas tātasya dṛk-cātaka-
> śreṇī-vāri-bhṛd anya-gokula-janasyāpy akṣi-padmāṁśumān |
> so'haṁ tān parihṛtya hanta gamanaṁ kurvīya cet tarhy aho
> candrādi-trayavan mamāpi bhavitā dhig vāta-cakra-bhramaḥ ||1||

[5] tad evam evam ambuja-locane śayyāyām eva ciraṁ racita-śocane sahasā keśī sadeśī-babhūva | asya ca nirgranthanaṁ prathama-granthata eva kathayā granthanam āsasāda |

[6] atha śrī-gopeśvarī-lālyas tu lālyamāna-dhavalā-kalāpa-cchalāt pālyamāna-yaśās tri-daśālaya-mune rahaḥ-sahabhāvam āsasāda | yatra ca saṁśayānuśāyātiśaya-maya-mānaṁ munis taṁ vibhāvitayā bhāvi-tat-tal-līlayā sāntvayāmāsa |

[7] tataḥ samasta-śasta-pālaḥ śri-gopālas taṁ visarjya prasajyamāna-manas-tāpatayāpi bahir-upahita-sarva-sukha-śrī-mukha-prakāśatayā sakhi-rāmārāmatayā ca saha-go-vrajaṁ vrajam ājagāma | yathā—

> dāmnā dāmnā sura-sumanasāṁ svargibhiḥ pūjyamānaṁ
> sāmnā sāmnā druhiṇa-sadasāṁ vīthibhiḥ stūyamānam |
> nāmnā nāmnā sa-paśu-paśupāṁ saṁmukhān nirmimāṇaṁ
> dhāmnā dhāmnā sukhadam akhilaḥ prāpa taṁ dṛśyamānam ||2||

[8] atra ca surāṇāṁ vacanam—

> indor abhyudayāt paraṁ vikasati drāk kairavāṇāṁ ganaḥ
> sindhuḥ kṣubhyati kānti-pānam ayate dūrāc cakora-vrajaḥ |

gopāḥ paśya mudā murāri-kalanād eṣām aśeṣāṁ daśāṁ
gacchanto'py ati-tṛptitā-vaśatayā dhāvanti yāvad gati ||3|| iti |

tad evam—

ālokaḥ prīti-bhājāṁ kṛti-bala-nikaraḥ kiṁkarāṇāṁ hṛd-antaḥ-
sāraḥ sakhya-sthitānāṁ hṛdi lasad asavas tāta-mātrādikānām |
ātmā rāmāntarāṇāṁ harir iha samagāt keśinaṁ ghātayitvā
gehaṁ yarhy eṣa tarhi prati-nijam agamaṁs te ca dehaṁ prasiddhāḥ ||4||

svenāmbā niramañchayat tam atha dṛṅ-nīraṁ vyamuñcat pitā
sarve'nye pariphullad aṅga-valitāṁ romāñcitām āñciṣuḥ |
anyac ca kvacana sphurad-vacanatātītaṁ tad āsīd yadā
hatvā keśinam āvrajat kalakalāndoli-vrajaṁ sa prabhuḥ ||5||

[9] tataś ca prātar atulotpāta-kātaratayā nātisambhālita-lālana-vitarau matara-pitarau putraṁ pari samāśleṣitarau
gṛhāpana-snehālapana-snapana-divyavāsaḥ-paṭavāsa-samarpaṇa-lepānulepa-prathanayā taṁ kṣaṇa-katipayaṁ viśramayām āsatuḥ |

[10] yatas taṁ sadā komalam eva kalayāṁ babhūvatur yuddhādi-samaye tu nārāyaṇa-vyaktīkṛta-tātkālika-śakti-mayam iti |

[11] atha gavāṁ dohanāvasarāvarohaḥ syād iti sarva-sukha-pālaḥ śrīla-gopālaḥ svayam agrajena samagrībhūya tadīya-sāmagrīkara-kiṅkara-nikaram ahūya tāsām agrīya-bhū-bhāgam āgatavān | āgata-mātre ca tatra sa-rāma-śyāma-gātre—

huṅkāra-ghoṣa-racitākhila-śabda-moṣaḥ
srāg-abda-kāntim amum āstṛta-dhenu-saṅghaḥ |
vatsān vināpi balavat snavam eṣa tais taṁ
sad vatsalaḥ saha-balaḥ śabalaṁ cakāra ||6||

tatra tu—

sarvaṁ cakāra sa hariḥ paritaḥ purāvad
dadhre surarṣi-vacasā tu vidūnamantaḥ |
yady apy adas tad api tasya nija-vrajāya
pratyāgatir hṛdi kṛtā sthiratāṁ pupoṣa ||7||

12] tathā hi, tasya bhāvānām udbhāvanā—

kaṁsaṁ hantuṁ prayāṇi sphurati pitṛ-mukha-prema tad-vighna-rūpaṁ
devarṣer vāṅ na mithyā katham atha viraham hā saheya vrajasya ?
nirṇīte'py atra jāte kṛtam asukhamayenāsya cintāmalena
smartavyaṁ tat tu nityaṁ yad iha sukha-mayaṁ vaibhavaṁ bhāvi-saṅge ||8||

ity acintyata cānena rathaḥ kaścana caikṣyata |
mahatāṁ hṛdaye yāti pratibimbaṁ hi bimbatām ||9||

[13] ratha-stha-puruṣasya darśane tu—

rathī nirastraḥ syād dūta iti kṛṣṇena tarkitam |
kaṁsāt kasmād asāv āgād ity anyair api śaṁkitam ||10||

[14] tadā ca vāruṇīm anuraktaḥ patana-saktaḥ sa dina-nāthaḥ kṛta-nadī-nātha-pāthaḥ-kvāthaḥ svam ālokaṁ lokam api tamasi veśayāmāsa |

satyaṁ sūryas turya-
praharasyāntaṁ yayau kintu |
sabala-hariḥ pratiharitaṁ
hārita-timiraṁ vyadhān nijaṁ kiraṇam ||11||

[15] tata unmukhatāṁ yāteṣu gopa-jāteṣu samam unnata-karṇa-saṅghāteṣu ca go-vrāteṣu tad avalokana-satṛṣṇau bala-kṛṣṇau ratha-sthaḥ sa dūrata eva sākṣāt paricitiṁ vināpi paricitavān |
yataḥ,

cakṣur eva paricāyakaṁ bhaved
rūpa-mātra iti gīḥ satāṁ matā |
tādṛśām anubhave tu karṇayor
dṛṣṭi-śaktir api kṛṣṭim ṛcchati ||12||

astu tāvad anayoh surūpatā
nīla-ratna-vidhu-lobhi-śobhayoḥ |
aṅghri-cihnam api citra-saṁnibhaṁ
dūrato'pi tam amūmuhan muhuḥ ||13||

[16] tayos tādṛśa-rūpam api nirūpitavān, yathā—

ekaḥ śyāma-dyutīnām abhimata-vibhavasyādhidevāvatāras
tat sadhryaṅ śubhra-śobhā-samudaya-subhagābhoga-sāra-prasāraḥ |
tatrādir vastra-kānti-praciti-bhagavatī-kṛṣṭa-lakṣmī-pracāraḥ
kiṁ cānyaḥ kānta-vāsaś chavi-śavalanayā sṛṣṭa-pūrvānukāraḥ ||14||

tathā—

ādyaḥ kṛṣṇāmbuja-śrī-vijayi-mukha-mahā-śobhayā datta-modas
tat sadhryaṅ puṇḍarīka-dyuti-paricaya-jid-vaktra-rocir-vinodaḥ |
tatrādir netra-śobhā-viracita-rucimat-khañjana-dyotano'daḥ
kiṁ cānyaś cakṣur antāruṇa-kusuma-rajaḥ-piñjarāli-pratodaḥ ||15||

tathā—

ādyaḥ śrī-kuṇḍalāntar-jhaṣa-mukha-sukha-kṛd-dyota-gaṇḍa-sthalīkas
tat sadhryaṅ śaśvad eka-śruti-kiraṇa-lasat-karṇikābhāvalīkaḥ |
tatrādiś cāpa-vad-bhrū-mila-tila-kusuma-ghrāṇa-vāṇac chavīkaḥ

kiṁ cānyaś tad dvitīya-dyuti-jita-vilasat-kāma-ceto-gavīkaḥ ||16||

tathā—

ādyaḥ svar nātha-ratna-dyuti-bhuja-bhujaga-dyoti-ratnair vicitras
tat sadhryaṅ puṣpa-rāgābhida-maṇi-racita stambha-jid-bāhu-citraḥ |
tatrādiḥ śrīla-nīlac-chavi-nikaṣa-duraḥsvarṇa-rekhā-pavitraḥ
kiṁ cānyaś kroḍa-bhāsāśiva-giri-maṇi-bhū-kānti-sampal-lavitraḥ ||17||

tathā—

ādyaḥ sāṅgādharāṅga-cchavi-kavi-kavitā-vardhi-nānardhi-yuktas-
tat sadhryaṅ tad vad eva prati-lava-ruciraḥ sarva-vidvadbhir uktaḥ |
tatrādiḥ padma-jidbhyāṁ nija-kaṭaka-varāyeva padbhyāṁ prayuktaḥ
kiṁ cānyas tat-sahāyāv iva nija-caraṇau cālayan bhī-prayuktaḥ ||18||

tathā—

ādyaḥ sārdrāṅga-nīla-praguṇa-taru-latā-hastatā-śasta-khelas-
tat-sadhryaṅ kandukārthaṁ kṛtahalatayā śākhayā labdha-melaḥ |
tatrādiḥ saṅkucad-dhīr avayava-nicaya-vyāptaye kḷpta-celaḥ
kiṁ cānyas tasya tadvan milana-kṛti-kṛte vīkṣitāgāmi-velaḥ ||19|| iti |

kiṁ ca—

śitī sa-taḍid-aṁśukau sad avataṁsa-vāma-śrutī
puru-prabhava-rohiṇī sukha-sutau balākhyānvitau |
sa-keli-mita-dhenukau parihṛtānya-janmāspadau
dadarśa bala-keśvau kalabhavat sa vatsāntare ||20||

api ca—

asita-maṇi-suvarṇa-varṇa-vāsaḥ
kaṭi-ghaṭitāmala-śṛṅga-veṇu-saṅgau |
kara-dhṛta-paṭu-paṭṭa-śulva-yaṣṭhī
musali-harī harataḥ sma cittam asya ||21||

[17] darśana-mātrataś ca niścalana-phala-yātraḥ
kampa-sampat-pātra-śaṅkuvat-pulaka-saṅkula-gātratayā sahasā saha-sāraṁ rathād avatatāra | [18] avatīrya ca vikīryamāṇāṅga-tayā sāṅgam eva praṇanāma | tan-mātra-parimāṇatayā viśaśrāma ca | nija-pitṛvyatāditāyāṁ tu babhrāma | yataḥ,

prabhāvānubhavī yaḥ syāt prabhāvas tasya kāraṇam |
guru-lāghava-bhāvāya sarvam evānyathānyathā ||22||

[19] tad evam avirāmaṁ praṇāmam eva prasajati tasmin gavaḥ parāḥ payaḥ sa-vayaḥ-samavāyena duhyantāṁ nīyantāṁ ca tad gṛhān iti nidiśan natīvādara-saṅkaratayā saṅkarṣaṇa-sahāyaḥ kṛpā-pūrataḥ purataḥ saṁhāya sa cāyaṁ siṁhāyamāna-saṁhananaḥ sābhyutthānaṁ karābhyāṁ tam utthāpayāmāsa | [20] sa tu gadgada-gadān na tu sva-nāma gadituṁ śaśāka |

[21] tataś ca pravayaḥ-paśupa-cayeṣu viracita-tat-paricayeṣu tad vyagratā-kātarau tau

bhrātarau pitṛvyatā-vyavahāram api vismṛtya tam āliṅganenādṛtya nija-nija-pāṇinā tat prāṇī vidhṛtya svālayam evāninyatuḥ | [22] haris tu sad vyavahāraṁ samāharann agrajam eva tatra nijāgresaraṁ cakāra |

[23] atha sa yāthātathyam ātithya-prathama-bhāgaṁ svāgatādikaṁ prathayitvā sahānu-janmā rohiṇī-janmā rasa-sampanmayaṁ bhojya-pracayaṁa tasmai balayāmāsa | bhukta-vate tu tasmai mukha-vāsanaṁ mukha-vāsa-mukhaṁ sa-sukhaṁ samarpayāmāsa | tad anantaram eva ca śrīmad vraja-rājaṁ prati taṁ bhājayāmasa |

tatra ca—

akrūraṁ praṇataṁ milan vraja-patiḥ kaṁsottha-duḥkhaṁ smaran
sāsrāśīr-vacasākhila-klama-haraṁ yad yad guṇais tuṣṭuve |
sāralye'py alam asya tādṛśi manaḥ-krauryaṁ tadīyaṁ smarac
cittaṁ kṣubhyati jājvalīti mama hā bhaṣmībhavaty adya ca ||23||

[24] atha tena viśrāmāyādiṣṭaṁ vāsam āsajya paryaṅkopaviṣṭaṁ sammānitatayā sukhāviṣṭaṁ punas tābhyāṁ kṛta-jananī-saṁbhṛta-bhojanābhyāṁ saha rahasi niviṣṭam akrūraṁ svayaṁ kṛṣṇas tad darśanataḥ samudbuddha-kaṁsa-vadhādi-tṛṣṇas tad idam iṣṭaṁ papraccha | yatra ca krama-cāturī mādhurībhir iyaṁ sarva-sukha-dhurīṇatāṁ vahati—

kiṁ tāta saumya sukham āgatam atra śaṁ vaḥ
kiṁ tatra kaṁsa-hatake na hate cirasya |
tau jīvataḥ kim iva vā pitarāv idānīṁ
kiṁ vā tavāgamana-maṅgala-bījam āsīt ||24||

[25] athākrūra uvāca—tasya yādava-vīreṣu vairānubandhaḥ khalu bhavatā kṛtānusandha eva; viśeṣatas tu devakī-vivāha-gatāham ārabhya yaḥ sa ca bhavac chravasi sacamāna evāste | mad-vidhas tu tatra vartma-śata-parvikā-stamba-vad eva varvarti | vasudeva-sahodara-deva-bhāga-putraḥ parama-śuddhaḥ sa uddhava-nāmāpi bhavad-viraha-vyādhiḥ pavana-vyādhitayābhidhīyata ity urvarita ivāsti |

[26] śrī-kṛṣṇa uvāca—tad etad api jñāyate | sāmpratas tu sapratīkaṁ kathyatām |

[27] akrūras tu parito nirīkṣya tad idaṁ sūkṣmākṣaram uvāca—atha śrī-nāradas tu tvādṛśi vijaya-sukha-sāradas tadṛśi durjanma-pārada iti sa tava vraja-premāvṛtasya tasya ca bhayenāstṛtasya yuyutsāyām utsāhanāya devakyāḥ saptamāṣṭama-garbhatayā yuvām anucitam iva sūcitavān |

[28] ādau devakyā garbhaḥ khalu rohiṇyāṁ māyayā labdha-sandarbhaḥ kṛtaḥ śrī-vasudevaḥ punas tāṁ māyām api yaśodāyāṁ labdha-sambhavāṁ vijñāya devakyāḥ sambhūtaṁ tvāṁ tat-paryaṅke nidhāya tāṁ tasyāṁ labdha-sambhavāṁ cakāra iti |

[29] śrī-kṛṣṇa uvāca—mamedam āścaryam iva bhāti |

[30] akrūra uvāca—śrīmad ānakadundhubhi-mukhād apy advandībhavann aham anena saphalita-karṇa-dvandī-bhavann asmi |

[31] atha śrī-kṛṣṇaḥ kṣaṇaṁ vilakṣya iva nirīkṣya sahasā tad idam antaś cintitam avāpa—ām āṁ tad idam alupta-jñānasyāpi mama vraja-snehāveśa-vaśāt puratāḥ sphurannāsīt; samprati tu vismṛta-svapnavannimittaṁ prāpya sphurati sma—[bhā.pu. 10.8.15,14] bahūni santi rūpāṇi nāmāni ca sutasya te iti, prāg ayaṁ vasudevasya kvacij jātas tavātmajaḥ iti ca vrajāvitāraṁ śrīmat-pitaraṁ prati garga-siddhānta-vargam ete na paryālocitavantaḥ santi |

[32] yat khalu vrajāvitryāṁ śrīman-madīya-savitryāṁ labdha-jaṭhara-vāsayā māyayā saha dvi-bhujatayā labdha-hṛt-kamala-vāsasya mama śrī-devakyā hṛdaya-sambhavad-udayamad-rūpa-viśeṣa-caturbhuja-rūpācchādana-prārthanāyāṁ tatra sañcāraḥ sampanna ityasyāpratipannatayā tan-mātra-pratītim agatavantaḥ |bhavatu, mayā tu pitṛvyatāyāḥ pitṛtāyāś cānusartavyatayā kartavya eva tayor uddhāraḥ iti |

[33] spaṣṭaṁ cācaṣṭa—tatas tataḥ ?

[34] akrūra uvāca—tataś ca vasudeva-vadha-samudyataṁ tam adhamaṁ sāntvataḥ śamayitvā bhramayitvā ca sa tu kratu-bhug-munir yathāyathaṁ gataḥ | tatra gate tūcchṛṅkhalaḥ kaṁsaḥ kālāyasa-śṛṅkhalayā sanirbandhaṁ tava pitarau babandha iti |

[35] atha bhrātarāv ubhāv api sāsrāv aśrāvayatām—tarhi kiṁ pitror eva sandeśa-praveśāya bhavad āyātaṁ jātam?

[36] akrūraḥ sa-lajjam uvāca—nahi nahi | kintu kaṁsasya tau khalu nija-yātanām api sahete | na khalu bhavac chravasi ca tat-pātanām, kintu tad idam aham eva nivedayāmi—

> bhavadbhyāṁ yadi jātābhyāṁ gatābhyāṁ yogyatām api |
> pitrārtir na nivarteta putrīyā kutra vartatām ||25|| iti |

[37] śrī-kṛṣṇas tu tatrodvegaṁ hṛdi nigūhya sāvajñam uvāca—kaṁsaḥ kiṁ nāma śaśaṁsa ?

[38] akrūra uvāca—śaṁsanaṁ tasya kati pratiśaṁsāni | tātparyaṁ tu paryag idam eva paryavasīyatām—bhūta-rāja-dhanur-maha-vyājataḥ sva-samājaṁ sāhāyyam ānāyya durmantraṇayāsmān pratārya tat-kutūhala-kalanāya prajāntaravad bhavantāv api nija-vrajavantāv asmad-dvāraivājuhāva yad-arthaṁ tad eva iti |

[39] rāmaḥ sa-sahāsam āha sma—bṛṁhita-kṣudhi siṁhe matta-mataṅgaja-bṛṁhitaṁ khalv idam |

[40] śrī-kṛṣṇa uvāca—bhavatu, vayam api samāgamya tam api valim arpayitvā bhūteśaṁ tarpayiṣyāmaḥ | kintu, tad bhūta-rāja-sabhā-janaṁ kadā ?

[41] akrūra uvāca—caturdaśyām iti |

[42] tad evaṁ śeṣaṁ viśeṣam api pṛṣṭa-veṣaṁ vidhāya śrī-kṛṣṇaḥ prāha—vicārād asmākaṁ parama-maṅgalam eva yasmād idaṁ tasmāc chrīmat-pitṛ-caraṇeṣu gocaram ācarāma |

[43] tad evam uktvā taṁ tasminn eva muktvā sa rāmas tata utthāya pitṛ-parisaram ājagāma | atha tad-ādeśād upaveśanānantaraṁ tena vīkṣita-mukha-kañjaḥ samañjad añjali vacasā tad idaṁ vyañjayāmāsa—tāta! maṅgala-vṛttaṁ kim api vṛttam asti, kintu yugapad eva parveva sarvebhyaḥ śrāvayitavyam |

[44] atha vraja-rājaḥ sandeha-mandehatayā sānandam ivopanandādīnān āyayāmāsa | yatra ca kiñcid api vihitāpidhāna-vidhānāḥ śrī-vrajeśvarī-pradhānā labdhānusandhānā jātāḥ | tataḥ sukham upaviṣṭeṣu teṣu śiṣṭeṣu śrī-viṣṭara-śravāḥ kiñcid vihasann ivācaṣṭa—asmān prati samprati bhoja-kṣiti-bhṛd-iṣṭa sandiṣṭavān asti | yat prajā-nibhāḥ prajā yūyam iha maheśa-dhanur mahāmahe saheśāḥ saha-śāvakāḥ sāvakāśam āgacchata | viśeṣatas tu nija-vīryataḥ samīryamāṇa-nija-darśana-tṛṣṇau rāma-kṛṣṇau ca iti |

[45] vraja-rāja uvāca—bhavan mana idaṁ kiṁ manute; yad bhavati vasudevād bhavati cāsmiṁs tasya prītir bhavati iti |

[46] śrī-kṛṣṇaḥ sa-smitam uvāca—yady anyathā syāt tathāpi vṛthā-patha eva tan manorathaḥ | yad bhavat-prabhāva-bala-saṁhitasya mama kaḥ khalv ahitam āhitaṁ kurvīta | [47] yata eva khalv ābalya-valyamāne bālye'pi mama pūtanādayas te dhūtatām āpannāḥ | kim uta tad-valataḥ eva valitāṁ valamānābhyāṁ baka-vatsaka-mukhānāṁ sukhād eva pratiritsanaṁ jātam iti |

tatra ca—

> baka ekaṅgilas tāvad aghaḥ sarvaṅgilaḥ sthitaḥ |
> indraḥ sarvaṅkaṣas teṣu kaṁsakaḥ kaṁ samīyati ? ||26||

[48] tad etan niśamya mitho niśāmya ca samyag-pratipatti-parāhateṣu teṣu mātrādiṣu ca kṛta-yātrā-bhaṅga-prāṇāliṣu punar uvāca—go-koṭibhir ghaṭita-koṭīnām asmākam anyasmin naṭitum api ghaṭanā na dṛśyate | rājñām ājñām atikramyāpayāne ca tad-āgamana-mayaṁ bhayaṁ bhavaty eva; kim uta sthāne | tataḥ saṅkocaṁ vinā tatrāsmad gamanam eva tasya śamanam upalabhāmahe |

tad etad ākarṇya sa-vaivarṇyam upanandaṁ prati śrīmān nandaḥ prāha sma—kiṁ kartavyaṁ ? iti |

[49] sa covāca—tatra gamyam iti samyag evāha vatsaḥ | agatir nāma kāmaṁ tasya krodham asya ca bhayaṁ bodhayati | gatis tu taṁ tad apy apagamayati | kiṁ ca, yad-apūrvam apūrvaṁ pūrvam api rakṣāṁ kurvad āsīt tad eva sarvam arvāñcam apy āpa dvāraṁ tārayiṣyati |

[50] atha tad evaṁ yuktiṁ valayati gopāla-valaye prabhāva-bhāva-pūrṇa-pūrṇimā ca tūrṇam eva tatrāgatā |

[51] tataś ca vraja-rājena kṛte praśne sā sa-sneham uvāca—bhavan-nandanasya mathurā-prayāṇe sarvānanda eva syāt | kaṁsādayaḥ sarva eva nṛśaṁsā dhvaṁsāya sampatsyante, kintu vrajāgatāv asya vilamba-saṁvalanaṁ paśyāma iti yathā-yuktam adhyavasyantu |

[52] upananda uvāca—avilambāgamanam api śreya eva vairi-śamanaṁ tu yadi syād iti gamanam eva varaṁ ramaṇīyam | tataḥ sarve'pi gaty-antaram asaṅgatya saṅgatam idam ucyata iti procya kiñcid

apy ananuśocya śrīman mukhaṁ vilocya śrī-kṛṣṇaṁ praśna-viṣayaṁ kṛtavantaḥ | tatra gantavyatā kadā mantavyā ?

[53] śrī-kṛṣṇa uvāca—gatiṁ ca prātas trayodaśyāṁ yukti-vaśyāṁ paśyāmaḥ, caturdaśyāṁ khalu mahas tan-mahanīyatām āpsyati |

[54] tad evaṁ svāntaḥ-paridevane'ham eva iha paśyati vraja-naradeve sarve'py ūcuḥ—sarvaṁ ghoṣam anughoṣanā sadya evāsādyatām, yathā prātar eva gopāḥ sopāyanā rāja-sabhām abhiyānti iti |

[55] atha śrīman-nandarājaś ca samājaṁ vyājahāra—bhagavatyā sanmate bhavatāṁ mate sarvam eva maṅgalaṁ saṅgaṁsyat iti bhadram ādiśyantām, diśyā diśyā gopāḥ prābhṛta-prabhṛti-kṛte |

[56] tad evaṁ labdhānumatir vṛndāvana-patir nija-paricārakān ādideśa—kathyatām idam uttāraṁ kṣttāraṁ prati iti |

[57] tad evaṁ vijñāya vraja-rājñī tu mohenājñībhavantī na kiñcid api vaktuṁ vyaktuṁ vā śaśāka iti vadan madhukaṇṭhaś ca niruddha-kaṇṭhas tadvad eva āsīt |

[58] atha kathāyāḥ sabhāyām api tadvad eva mohaṁ gacchati sa-samāje vraja-rāje tasya caraṇa-rājīva-yugaṁ yugapad gṛhnan vraja-yuvarājaḥ punas tam ājīvayann uvāca—tāta ! kathaṁ kātarāyase ? yathā-pūrvaṁ kathā-mātraṁ khalv idam, so'yam ahaṁ punar
bhavad-anudhyāna-ramyatayā kaṁsaṁ nirdamya cirāt purāgamya
bhavad-dṛṣṭi-pathānuvartī-bhavann evāsmīti |

[59] tataḥ sa-pulaka-pālitam aṅkaṁ pālayati vraja-bhūpāle sarva evākharvam ānanda-garvam uvāheti kathāyāṁ śānta-prathāyāṁ madhukaṇṭha uvāca—

> kutra vā ramatāṁ putras tavānyatra vrajādhipa |
> bhaktānukampā-sampātī paśya te vaśya eva saḥ ||27||

[60] atha śrī-kṛṣṇa-kṛta-mahasi rādhā-sadasi ca rātri-kathāyāṁ madhukaṇṭhaḥ sa-gadgadam uvāca—ayi samprati śrī-mādhavena hṛta-viraha-bādhe ! śrī-rādhe ! purā vṛttam avadhīyatām—

> sphūrjathu-pratimaṁ ūrjitaṁ tadā
> ghoṣaṇaṁ sapadi ghoṣam anvabhūt
> yad babhūvur aparāḥ parāhatā
> hā hatā iva ca rādhikādikāḥ ||28||

[61] tathā sati—

> kāścin mlānānanās tac-chravaṇa-dahanaja-jvālayā kāścanāsan
> kṣīṇāṅga-srasta-veṣā jaḍa-nibha-vapuṣaḥ kāś ca kāścid vicittāḥ |
> tā etāḥ kena varṇyāḥ ya iha nija-hṛdi spṛṣṭa-tad-bhāva-kaṣṭaḥ
> kiṁ vā tat-spṛṣṭi-śūnyaḥ sa ca sa ca yad alaṁ jāḍyam eva prayāti ||29||
>
> atha niśi ramaṇīnāṁ mūrcchanaṁ nirmame yā

cid-udayam api kalye ghoṣaṇā saiva cakre |
vapuṣi dahana-tapte bheṣajaṁ tena taptir
viṣam api viṣa-duṣṭe śreṣṭham iṣṭaṁ bhiṣagbhiḥ ||30||

[62] labdha-cetanānaṁ cāsāṁ kaṁsād aśaṅkāyām api prastutātaṅkāyāṁ devatā-kalitam iva rakṣaṇāya phalitaṁ kiñcid anyad idaṁ-bhāva-prabhāva-cetitaṁ paurṇamāsyā ca purato niścitīkṛtaṁ cetasi sphurati sma |

yasminn aghaḥ kāliya-kādraveyaḥ
keśī tathāriṣṭa-vṛṣaś ca naṣṭaḥ |
kaṁsaś ca tasmin mṛta eva sa syān
na tatra śaṅkā-lavako'pi bhāti ||31|| iti |

[63] tad evaṁ viśvasya saṁmataṁ viśvasya punaś cintayati sma—

bakī-ripoḥ kaṁsa-jaye'pi siddhe
śaṅkemahi svārtha-vinaṣṭim etām |
bhaved asau yādava-rājadhānyāṁ
rājeti goṣṭhe katham atra tiṣṭhet ? ||32||

grāmīṇā vayam iha gopa-varga-kanyā
nāgaryaḥ puram anu santi rāja-putryaḥ
kṛṣṇas tu grahila-manā guṇeṣu tasmād
asyāntaḥ katham iva naḥ pratismṛtiḥ syāt ? ||33||

nimeṣaḥ kalpaḥ syād yad apakalane yasya vipine
gatau yat kṛcchraṁ tat kalayati na ātmā na tu paraḥ |
madhoḥ pūryāṁ tasya vrajanam atha rājyāya yad idaṁ
kathaṁ tad vāsmākaṁ bata kim api dhairyaṁ kalayatu ? ||34||

asmākaṁ rāga-jātir vata laṣati na naḥ śarma tasyāpi rājyaṁ
kintv ekānta-stham icchaty anulavam api taṁ sevituṁ prāṇa-kāntam
ātmāpy antardhiyā tad-dṛg-amṛta-viraham mīnavac chaṅkamānas
tat prāg evāti śuṣyan gaṇayati na paraṁ nāparaṁ kiñcanātra ||35||

hā tasya smita-cāru-vaktra-valayaṁ khelāñci-netrāñcalaṁ
cittānanda-vidhāyi-gīr-vilasitaṁ līlākulaṁ lokanam |
sākṣāt-kṛtya na jātu tat tad upamāṁ cāsoḍha yā vighna-dhīs
tyāgārtiṁ yadi sā saheta garalaṁ tatrāmṛtaṁ vetti na ||36||

[64] tad evaṁ cintāturāḥ pūrāya kṛta-yātrṁ śyāma-gātraṁ vilokayituṁ niṣkalaṅkāśaṅkāḥ sarva evābhidravanti sma | yātrā-vidhānaṁ tu prātar abhidhānaṁ yāsyati |

[65] tad etad abhidhāya madhukaṇṭhaḥ pratipatti-vipattitaḥ stabdhatāṁ labdhavati mādhave rādhāṁ tu samudyan mūrcchā-bādhāṁ nirīkṣya maṅkṣu punar āha sma—

rādhe pūrva-kathā seyaṁ na tu sāmpratikī sthitiḥ |
paśya tvad-vacanaṁ mlānaṁ paśyan mlāyati so'py asau ||37||

[66] tad evaṁ kṣudhi bhojanam iva tad ante saṁyoga-rasam eva pariveṣya sarvān api sukhena viśeṣya kathaka-yugalaṁ nijāvāsaṁ samāsasāda | śrī-rādhā-mādhavau ca nija-mohana-mandiram iti |

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
akrūra-krūratā-pūraṇaṁ nāma
dvitīyaṁ pūraṇaṁ
||2||

**atha tṛtīyaṁ pūraṇam**

# śrī-mathurā-pura-prasthānam

[1] atha śrī-kṛṣṇa-kṛtam ahasi śrī-vraja-rāja-sadasi prātaḥ-kathāyāṁ snigdhakaṇṭha uvāca— ayi! śrī-vraja-rāja! rājamāna-śrī-hari-mukha-ruci-virājamāna! punar imam itihāsam avabhāsayāmaḥ |

[2] atha rātrāv avaśiṣṭa-svalpa-mātrāyāṁ yātrā-mātrāyām api pātrācita-gātrāyāṁ rāma-bhrātrā racitena pūtanādi-vadhācaritena sambaddhā virudāvalyaḥ prābalyataḥ stutikṛtdbhiḥ prastutim āpitāḥ sarvān eva garvād utsāhayāmāsuḥ | vartatāṁ tāvad anyeṣāṁ vārtā, yatra tat-pitarau ca kaṁsa-dhvaṁsanam api siddham iti matvā nanditarau vandibhyaḥ kṛta-bahu-dhana-vitarau babhūvatuḥ |

śrī-vrajeśa-gṛhiṇī-gatiṁ gatā
rohiṇī na pṛthag atra varṇyate |
pratibimba-ruci-varṇanaṁ punar
jalpatāṁ bhajati bimba-varṇane ||1||

[3] atha prasthāna-stha-maṅgala-velāyām ārabdha-melāyāṁ punas tan-mantraṇāyā yantraṇāya labdha-vaiyagryāveśayor vrajeśayor jyotir-nipuṇāḥ śakuna-jñāna-sad-guṇāś ca dvāri saṅgamya ramya-jana-dvārā tāv ātma-gamanam adhigamayāmāsuḥ |

[4] anantaram antaḥpura eva tān anantaritān vidhāya tadānīm ucita-dānīya-nidhāna-pātra-pāṇī śapathaṁ samprathayya tau pracchannaṁ papracchatuḥ— sarvam anubhavadbhir bhavadbhiḥ kim avadhīyate? iti |

[5] te procuḥ— katham ayaṁ nitānta-sukha-vṛttānta ekāntatayā pṛcchyate? sarveṣāṁ purata eva so'yaṁ puraskartavyaḥ | tathā hi—

bhītiṁ mā kurutaṁ vraja-kṣiti-patī yuṣmat-tanūjaḥ sphuṭaṁ
kaṁsaṁ dhvaṁsa-gataṁ vidhāya bhavitā trailokya-lakṣmī-patiḥ |
yad vāṁ kīrti-kalāpa-nartita-mukhī śaśvat trilokī bhaved
vedaḥ pañcama-veda-tantra-sahitaḥ sākṣitvam atrāpsyati ||2||

[6] atha tebhyaś ca bahvīm aṁhati-saṁhatiṁ vidhāya hṛdi sukhaṁ nidhāya śaraṇatayā dhyāta-nārayaṇa-caraṇayor anayoḥ parivārita-bhṛtyau kṛta-prātaḥ-kṛtyau tāv etau sakhi-sametau nikāma-bhīṣi tad-anujau rāma-rāmānujau samājam ājagmatuḥ |

[7] samāgamya ca tayoḥ rohiṇī-sahitayoḥ padāravindāni vanditvā tad-aṅka-pāli-saṅga-śālitayā ciraṁ nayanayoḥ syanditvā sthitayor etayor eka-dvādi-krameṇa śatātikrameṇa sarve'py antaraṅgā labdha-sambhrama-taraṅgās tad-antaḥ-puram āgatāḥ |

]8] atha madraṅkara-dīpa-bhadra-nipādīnāṁ madhya-madhyāsīnayoḥ sārdra-nayanayor anayor vikasad-vadanāmbujayor agrajānujayoḥ sarvataḥ kharva-vicāratayā sthiteṣu sarveṣu sa punar akrūraḥ krūras tad etad bahiḥ-pradeśataḥ sandideśa— sarva-maṅgala-saṅgataṁ katham etal lagnaṁ samyag na yātrā-lagnaṁ kriyate iti |

[9] tataś ca tāv imau śūrāṇām agrimau kaṁsa-ghātāya labdha-tṛṣṇau rāma-kṛṣṇau citrāyamāṇānāṁ pitrādīnāṁ caraṇa-vandanāyānandanāya ca madhuraṁ vidhuratā-vidhunanam api gadantau gadgada-varṇa-rāśibhir āśīr anugām anujñām ādāya prasādāyasampadā yadā tat-sthānāt prasthānāya padāravindaṁ dadānāv adṛśyetāṁ tadā tadādīnāṁ san-madālibhiḥ samam advandvatāṁ vindad divya-dundubhi-dvandva-vṛnda-vādyam aśeṣābhivādyatayā samullalāsa |

[10] tathā ca śrī-kṛṣṇam uddiśya ślokayanti—

> kaṁsa-dhvaṁsa-kṛte yadā nija-gṛhāt kṛṣṇena yātrā kṛtā
> tarhy ārambhata eva dundubhi-śataṁ vṛndārakair vāditam |
> āstām anya-kathā yathā sa ca pitā mātā ca sā cintayā
> klāntātmāpi mudaṁ samasta-bhavikānandasya mūlaṁ yayau ||3||

[11] atha ratha-sthāne sāneka-vedādi-ghoṣa-maṅgala-poṣaṁ kṛtāgamanayor anayoḥ sarvataḥ sarvam eva gokulam ākulaṁ babhūva | [12] tatra caikataḥ śrī-vraja-rājādayaḥ paratas tu tadīya-jāyādaya iti sthite prasthiter anujñāpanāya paṇāyati paritaḥ kṛtāñjali-sañjane kañja-locane sarve'py ūcuḥ— asmābhir bhavatā prasmārita-sarvaiḥ sarvair api bhavatā samam evāgamanīyam | yataḥ—

> mātā bhastreva seyaṁ baka-śamana tava tvad-vaśa-śvāsa-vargā
> so'yaṁ tātaś ca tadvat kim aparam akhilaṁ gokulaṁ tādṛg eva |
> sarveṣāṁ śaśvad antar-hṛdi vasasi yatas tvaṁ tatas tvāṁ vinā kiṁ
> gehair arthaiḥ śarīrair asubhir api bhavet prāṇināṁ gokulasya ||4||

[13] tad evam asra-stambhaṁ lambhayatsu gopa-sabhāsatsu tādṛśa-dṛśā śrī-kamala-dṛśā svayam uktam—

> yūyaṁ me prāṇato'pi priyatama-suhṛdo yan-nimittaṁ davāgniṁ
> mene'haṁ pānakābhaṁ tam api giri-varaṁ kanduka-prāyam eva |
> yadyapy etan na yuktaṁ vacasi racayituṁ syād athāpi klamaṁ vaḥ
> paśyaṁs tat tad yathā prāg akaravam adhunā tadvad eva pravacmi ||5||

[14] kiṁ ca, śrīmat-pitṛ-caraṇānāṁ pratinidhitayā tat-tat-prativdhi-racanāya tad-agraja-yugmaṁ vrajaniṣṭham eva tiṣṭhatāt; aṅga-pratyaṅga-rūpatayā tad anuja-yugman tu saṅgam eva saṅgacchatāt |

[15] atha tatra tatra yatnatas teṣu yukteṣu yathā-yathaṁ niyukteṣu yathā yathā mātṛ-tad-yātṛ-prabhṛtiṣu pitṛ-bhrātṛja-sva-bhrātṛ-pracitiṣu cānujñāpana-samāpanaṁ tathā tathā varṇanaṁ lupta-varṇa-padatām āpnotīty alam ati-prasaṅgena |

[16] kintu teṣāṁ kaṁsa-hanane'tivilambaṁ vinā pratyāgamane ca nāsambhāvanāsīd itīdam eva viṣīdan marmatām aticakrāma iti | [17] kathāṁ samāpya snigdhakaṇṭhaḥ punar uvāca—

yan mayedaṁ purā-vṛttaṁ purā vṛttaṁ pratīyatām |
rājan surāri-hantāyaṁ tava kroḍe murāntakaḥ ||7||

[18] tad evam āyati-ramyaṁ niśamya śrī-vraja-rājena ca taṁ parasparāsra-sārdrāṅgatayāliṅgitaṁ niśāmya sarve'py ānanda-garveṇa nija-nija-gamyaṁ jagmuḥ | yadā śrī-vraja-rājñī tam antaraṅga-dvārāhūya bhūyaḥ parirabhya navam iva labhyaṁ cakāra |

[19] atha rātri-kathāyām ārabdha-prathāyāṁ śrī-rādhā-mādhavayor agrataḥ snigdhakaṇṭha uvāca—ayi samprati santata-labdha-kṛṣṇāsañjane tat-kānti-nartita-netra-khañjane sarvādhike śrī-rādhike punar idaṁ purā-vṛttaṁ karṇa-vṛttaṁ kriyatām | athavā tadā ratha-patham āgate sasamāje vraja-yuvarāje tat-preyasīnāṁ vṛttaṁ man-mati-vṛttim ativṛttaṁ kathaṁ kathayituṁ śaknomi ?

tathā hi—

mūrkhatvaṁ nirghṛṇatvaṁ hari-haraṇam iha krauryam akrūra-nāmnā
sarveṣāṁ buddhi-lopaṁ śakuna-subhagatā-kalpanaṁ cātra kṛtye |
dhātuḥ paśyeti śaśvad vikalita-vacasām ārya-goṣṭhī-gatānāṁ
dhīrāṇām apy amūṣāṁ bhrama-janita-daśā hanta māṁ dandahīti ||8||

nopālabhyo vidhātā sa tu bhavati paras tadvad akrūra-nāmā
kintv eṣa prāṇa-nāthaḥ sva-viraha-kṛd upālabhyate nanda-putraḥ |
evaṁ tāsāṁ mṛdūnām api dūta-hṛdaya-jvāla-rūpair vilāpair
adyāpi smaryamāṇaiḥ pratipadam api nas tapyate citta-vṛttiḥ ||9||

ābhir bhāgyaṁ vadhūnāṁ madhu-nagara-bhuvāṁ yan nutaṁ bhāvi-kṛṣṇa-
prekṣāyāṁ hanta tasmād gatir api ca nijā tatra caiṣīti śaṅke |
icchāṁ cāsāṁ mṛdūnāṁ svayam api rahasi prekṣyamāṇe nijāṅge
lajjā-vistāra-bhājām asakṛd ahaha tāṁ cintayitvā dunomi ||10||

tāsāṁ nāti-pratītiṁ madhu-pura-gamane śrī-hareḥ kurvatīnāṁ
vajrāṇāṁ pāta-tulyaḥ śirasi yad abhavat tad rathāroha-jalpaḥ |
tasmān nindā kṛtā yad vraja-pati-sadasām apy amūdṛgbhir uccair
duḥkha-prācuryam etan mama vikalayati svāntam adyāpi hanta ||11||

āyāta prāṇa-sakhyo vayam iha nikaṭāḥ koṭayaḥ prāṇa-nāthaṁ
prītyāvṛttaṁ vitanmaḥ kim iva guru-janā naḥ kariṣyanti nāma |
itthaṁ tās taṁ dravantīr mṛdu-caritavatīr apy alaṁ tīvra-bhāvāḥ
kṣiptāś cakrur yad anye tad iha mama balāt prāṇa-ghātaṁ karoti ||12||

hā hā sā rāsa-goṣṭhī nava-nava-milanollāsa-śaśvad vilāsā
tal-līlā-kalpa-vallī-samudaya-januṣām aṅkura-śrīḥ kva yātā ?
hā dhig yākrūra-nāmnā kitava-nṛpatinā dīkṣitā gopa-goṣṭhī

seyaṁ tat-sarva-nāśiny ajani kuta iti krośikā māṁ dahanti ||13||

āstāṁ rāsādi-līlāvalir api lalitā hā dināṇte niśānte'py
añcan gobhir vilāsī saha-sakhi-nicayaḥ sāgrajaḥ kṛṣṇa-candraḥ |
asmān netrānta-lakṣmī-vilasita-kalayā puṣṭavān suṣṭhu yas taṁ
gopās tūrṇaṁ nayanti kva samam iti giro gopikā māṁ tudanti ||14||

[20] tad evaṁ sthite—

rādhā yadyapi mūrchitā samabhavat tasyās tathāpi priyaś
cittāntaḥ sphurati sma tadvad abhito yadvac chatāṅgaṁ gataḥ |
so'yaṁ yadyapi dṛṣṭi-kṛṣṭim akarod asyāḥ sakāśān nija-
kṣobhād bibhyad iyaṁ tathāpya anudiśaṁ hā tad-dṛśi vyānaśe ||15||

tasyāṁ sabhāyāṁ rurudur yad etā
govinda dāmodara mādhaveti |
tatra smṛte'dyāpi mano mamedaṁ
khedaṁ bhajat-prāṇa-bhṛtiṁ na vaṣṭi ||16||

evaṁ bata sudatīnāṁ
rudatīnām apy aruntudaḥ sa rathī |
akrūraḥ krūra-manāḥ
dūraṁ harim ahṛta sūrajā-puram ||17||

kṛṣṇas tan mukhya-vargas tad-anugata-rathas tat-patākā-tad-udyad-
dhūlīnāṁ pālir itthaṁ kramam anu nimiṣa-projjhitaṁ vīikṣyamāṇā |
pratyāvṛttau nirāśā vraja-yuvati-tatiḥ prāṇam atyakṣyad eṣa
prāk cen nātmāgati-svīkṛti-kṛti-lipibhiḥ satyam atra vyadhāsyat ||18||

yadyapi sura-muni-kathitā
svasyāgataye vilambitā jñātā |
tad api ca valayita-tṛṣṇe
nāsyāṁ kṛṣṇena nādṛtiḥ kalitā ||19||

[21] tatra tasya tāsāṁ ca sa-sveda-jala-kuṅkuma-rāgeṇa sāśru-kajjala-bhāgena ca muhur mitho likhitā dūtya-saṅgata-madhumaṅgala-patrikāḥ patrikā yathā—

āyāsyāmy āśu hatvā tam adhi-madhupuraṁ kaṁsam apy asti dūraṁ
vatsādy-āghāta-dhāmnaḥ puram api kim adas tat priyāḥ kutra duḥkham?
kintv anyat prārthitaṁ yad bhavadbhir ucitaṁ tad vidhatta prasattyā
prāṇe prāṇeśvarībhir mayi kim ayi paraṁ hanta mantavyam antaḥ ||20||

gacchan neṣa tvam adya sphurasi dayita bhoḥ kaṁsa-ghātaṁ vidhāya
svīkartuṁ rājatāṁ tat katham atha bhavatād āgatis te vrajāya?
tasmād asmābhir arthyaṁ tad idam iha bhavāṁs tatra nānā-virājat-
tīrthe sarvārthade naḥ smṛtim anu dadatām añjalīnāṁ trayāṇi ||21||

nālaṁ me rājya-lipsā katham api valate nirmame tatra satyaṁ
kaṁsaṁ hatvā yadūnāṁ sukham abhivalayann asmi cāyāta-kalpaḥ |
baddhaḥ syāt kṛṣṇa-sāraḥ sapadi vidhi-vaśāt tarhi kiṁ pārthivāder
mānas tasmin sukhāya prabhavati na vanaṁ nāpi kāntā-susaṅgaḥ ||22||

vṛndaṁ krīḍā-vanānāṁ bahu-vidham abhito'py asti tatrātha rājñāṁ
kanyā bahvyo'pi kāntās tava vibhava-vaśād udbhaviṣyanti dhanyāḥ |
tat-tal-lābhe manas te katham iha bhavitāsmāsu vā kiṁ tapobhir
labdhe bhoge vicitre punar api tanum ānīhate vanya-vṛttīḥ ||23||

satyaṁ tāḥ keli-vanyā vidadhati laṣitaṁ sarvataḥ satyam eva
kṣoṇī-pālādi-kanyāḥ parama-guṇa-gaṇa-stotra-bhājaḥ sphuranti |
satyaṁ kurve trilokī mama na hi ratidā nāpi tatrastha-rāmā
yadvad vṛndāvanaṁ me tad-anugata-ramā yadvad etā bhavatyaḥ ||24||

sā te sarvāṅga-śobhā bata samadhigatā yena netreṇa yena
śrotreṇāśrāvi vaṁśī samagami vapuṣā yena ca sparṣa-lakṣmīḥ |
tenaivālakṣi dūraṁ gamanam avagataṁ tena sandiṣṭam ugraṁ
tena svaṁ vipralabdhaṁ racitam iti hahā jīvitaṁ dhig vidhiṁ dhik ||25||

yeyaṁ dṛṣṭir mayā vaś chavi-parikalanāt kṛṣyate yā śrutir vāg
dūrasthā racyate yā tanur api milanād davyate sa-vyapekṣam |
yady etās tatra tatra pratikṛti-kṛtaye na hy adhīnā mama syus
tarhy etāḥ svairiṇīr vā katham aham ahaha prāṇa-sakhyaḥ saheya?26||

akrūra-krūra-bhāvaṁ vidhir aśubha-vidhiṁ mitram āmitra-caryāṁ
yasyām asyāṁ daśāyāṁ sarabha-samagamat tatra kānyasya vārtā?
asmaj jīvo'py ajīva-sthitim iha niyataṁ prāpnuyād evam atra
svāmin na vyādhivat tat-prativihir udiyāt kāla-kalpe vilambe ||27||

āyāsyāmy eva śīghraṁ na khalu mama manasy anya-vārtāsti kācit
kācid vā daivataḥ syāt tad api na bhavatī-jātu dīnās tyajāni |
yā yā madhye mad-āptir muhur iha bhavitā tāṁ punaḥ svapna-rūpāṁ
mā śaṅkadhvaṁ yathā prāg asati ca virahe śaṅkamānā babhūva ||28|| iti |

etāvan mānam anyāsāṁ vācikaṁ hariṇājani |
rādhāyā mūkatānūkam amitaṁ yat tu nirmame ||29||

tataḥ sva-vṛndena niśāntam āpitā
balena bālās tad urīkṛtāgatim |
prācīna-tad-rīti-śatena niścitāṁ
vinirmāṇā muhur eva tāṁ jaguḥ ||30||

[22] tad evaṁ snigdhakaṇṭhasya kathitam anu vyathita-manasi śrī-rādhikādi-sadasi vikalaḥ kamala-locanaḥ svayam eva samavocata—

rādhe śravasi nāveśaṁ kuru kintu vilocane |
vṛttaṁ san manyase hanta vartamānaṁ na vīkṣase ||31||

[23] tad etan niśamya ramyaṁ tan-mukhaṁ niśāmya śāmyat-pīḍā sa-vrīḍā tat-kāla-valamāna-śītala-nayana-jala-bindubhis tat-padāravinda-dvandam indīvarākṣī śirasā niṣevamāṇā suciraṁ siṣeca |

[24] atha sarveṣāṁ sukha-sandohe saṁbhṛta-dohe sarve parveva labhamānā nija-nijālayaṁ sambabhūvuḥ | śrī-rādhā-mādhavau ca mohana-mandiraṁ vindataḥ smeti |

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
māthura-pura-sthāna-prasthānaṁ nāma
tṛtīyaṁ pūraṇaṁ
||3||

**atha caturthaṁ pūraṇam**

# śrī-mathurā-pura-praveśaḥ

[1] tataḥ śrī-vraja-yuvarāja-virājamāna-vraja-rāja-kārita-prathāyāṁ prātaḥ-kathāyāṁ madhukaṇṭha uvāca—

[2] atha samprati śrī-vraja-rāja-locana-sukhada-veṣaḥ sa eṣa śrī-vraja-yuvarājas tadā sva-mātaraṁ kātara-manas tayā gṛha-gamanaṁ prati pratikūla-manasaṁ matvā krośam ardham ardhaṁ gatvā tasyā bhāvāntarāya kāñcit kāñcid bhojanādi-sāmagrīyām agrīyāṁ pathi śramam apanetum iva prahitaiḥ sva-hitair yācitavān |

[3] tatas tad-dvārā tat-prayāṇa-krama-vacane tad-yācita-racane cāveśād veśma-praveśaḥ kālātikrāntyā kleśa-leśas ca tasyā vṛttaḥ |

[4] atha yāvad vrajeśvarādayaḥ sva-sva-śakaṭaṁ ghaṭayanti sma, tāvan nija-rathaṁ prathamāna-javatayā vāmayā gatyā gāndinī-sutaḥ kālindī-tīrtha-viśeṣaṁ pratyāsāditavān | kadācid vartmanaś ca nivarteyātām etāv iti vraja-sthānāṁ dṛṣṭi-vañcanāya | te tu sarala-prajñās tat-kauṭilya-gatim avijñāya dakṣiṇayā gatyā madhupurī-diśam urīkṛtavantaḥ |

[5] yadā cākrūras tatra mādhyāhnikaṁ dharma-karma kurvann apūrvaṁ kam api vigata-bhavaṁ bhagavad-vibhavaṁ paśyan naśyad uttāla-gatitām avāpa, tadā tu te kiṁ tāvad idam iti sa-cintāḥ pathi vyathitatayā ciraṁ tasthuḥ |

akrūre vāri-magne rahasi ratha-gatau rāma-kṛṣṇau vyadhattāṁ
vārtām āviśya yāṁ yāṁ śṛṇuta mama mukhād adya saṅkṣepatas tām |
kiṁ kiṁ puryāṁ vidheyaṁ tad idam idam aho tatra vā saṁśayaḥ kaḥ
kiṁ goṣṭhe tat tu bhāgyaṁ smarati mayi muhuḥ kaṇṭham asraṁ ruṇaddhi ||1|| (srag)

[6] atha cirāl labdha-dṛṣṭi-pathe ca sa-rāma-kṛṣṇa-tad-rathe puraskṛta-śrīman-nandāḥ sarve sānandā babhūvuḥ | tataś ca tatraiva kṣaṇam upaviśya parasparam upadiśya mantraṁ valayitvā daivam eva ca sadaiva sahāyatayā kalayitvā vallava-valayaḥ puraḥ puratāḥ sthalaṁ calati sma |

[7] tatra tatra ca pathikānāṁ bhāgya-prathimā kena varṇyatām?

[8] yatra hi—

purād vidūrād atha yad gatāgataṁ
janā vyadhurye parito’pi te pathi |
ākasmikaṁ vīkṣya harer mukhāmbujaṁ
visasmarus tad-vapuṣo dṛśor api ||2|| (upajāti)

sa puraṁ praviśan devī-kharam āviśya dakṣiṇe |

vavāsa yā tatra nāmnā khara-vāseti tāṁ vyadhāt ||3|| (anuṣṭubh)
adyāpi tāṁ janāḥ sarve mathurāyāḥ parikrame |
dakṣiṇe suṣṭhu kurvantaḥ spṛśyante'pūrvayā mudā ||4|| (anuṣṭubh)

[9] tatra ca sarva-sukhāya kāmyam upavanaṁ niśāmya svayaṁ rathād avatīrya kīryamāṇa-tat-pradeśatayā śakaṭa-ghaṭāvamocanaṁ vidhāya punar akrūraṁ sannidhāya svaṁ prati samprati nija-nikāya-gamanāya kṛta-yatne tatra svārtha-vid-ratne samayāntaram eva tad yogyam iti samayam abhidhāya kṛta-tad-visarjanaḥ pipālayiṣita-sajjanaḥ sāyam āsādya vādyamāna-divya-vāditraṁ vicitraṁ tat-puraṁ rāma-puraḥsaratayā sakhibhir valita-sadeśaḥ śrī-keśavaḥ praviveśa | yatra tena dṛśyamānā nagarī taṁ paśyantīva vyadṛśyata |

[10] tathā hi, yasyāḥ khalu svasminn abhimukhāni go-purāṇi mukhānīva tena lakṣitāni— tāni ca sphaṭika-ghaṭitatayā smitac chavi-śavalitānīva; akṣīṇāni gavākṣa-lakṣāṇi punar akṣīṇīva, tāni ca vilakṣaṇa-nijekṣaṇatayā kṣapita-nimeṣāṇīva; maṇi-kuṭṭima-paṭalāni mahāṭṭalaka-paṭalaka-paṭalāni niṭilānīva, tāni ca laḍaha-vaḍra-vaḍabhī-kūṭatayā nijekṣaṇa-parvaṇi dhṛta-mukuṭānīva; go-pura-purastād-gatāni toraṇa-śatāni cillī-valayānīva, tāni ca manda-vāta-sampāta-kampākulatayā stoka-svāvaloka-jāta-bhāva-bhaṅgī-saṅgīnīva; labdha-śilpi-pāṭavāni hāṭaka-kapāṭa-yugalāni kānti-sampad-antaḥ-śobhamāna-danta-kulānīva, tāni ca samudghaṭitatayā svīya-sundaratā-vandanārthaṁ vyādīyamānānīva; hāṭaka-saṅkaṭita-śakra-nīlālīni śṛṅgāṭaka-nilayādīni sva-kānti-sphurad-antaḥkaraṇa-cakrāṇīva, tāni ca svāvalokaka-loka-valanayā samullasitānīva; svarga-ratna-kṛta-yatnāni viṭaṅka-ratnāni vicitrālaṅkaraṇānīva, tāni ca dhṛtāpāra-śikhi-pārāvata-rāva-vāratayā tat-kautuka-cāñcalya-sañjita-śiñjitānīva; vidhātur api camatkāra-kāraṇāni vividha-dhātu-prācīrāṇi praśasta-vastrāṇīva, tāni ca samprati samujjvalita-varṇatayā patrorṇānīva; parito vidyotamānāny udyānāni parivāra-valayānīva, tāni ca nānā-puṣpa-phala-valanayā tat-tad-upahāra-saṁvalitānīva |

[11] seyaṁ svayam eva prati-vīthi
sa-phala-rambhā-kramuka-stambhāropa-pūrṇa-kumbha-sambhāraiḥ sa-pulakeva ca sambhāvitā |
paritaḥ pariṣkṛta-tīra-gambhīra-parikhā-nīreṇa svedāmbuneva saṁvalitā ca vilokyate sma |

[12] atha labdha-pura-praveśe vṛndāvaneśe vṛndāvana-caritam adṛṣṭavac carīṇāṁ khecarīṇāṁ tadā kācid anyadā ca kācid iyaṁ varṇanā nirvarṇanīyā | tathā hi—

[13] paśyata paśyatāsūryam-paśyā apy etāḥ kṛṣṇa-darśanam ahasi sarvaṁ-sahatayā lalāṭaṁ-tapa-tapana-taptatāṁ gatās tathā vācaṁ-yamā apy amūḥ sva-nivārakān prati punar apriyaṁ-vadatā-padatayā paraṁ-tapatām āpur iti | [14] yatra sati—

apūrvaṁ pūrva-vartmany asita-sita-candrau vilasatas
tad-ūrdhvaṁ harmyāgre kila kamala-vanyā vikasati |
bakījid-rāmau vā vana-vihṛti-śīlāv iha pure
nirīkṣante rāmā yadi tad ati-citraṁ vijayate ||5|| (śikhariṇī)

ahaha madhupurīyaṁ kṛṣṇa-mādhurya-saṅgāl
lasati madhupurīva prekṣyatām āli-varga |
api ca suvadanābhiś candra-śālāḥ samantād
ati-javam adhirūḍhāś candra-śālā sphuranti ||6|| (mālinī)

etāḥ kuṇḍalitaika-karṇa-latikā dattāñjanaikekṣaṇā
lākṣā-rañjana-mañjulaika-caraṇāḥ saṁvastritaika-stanāḥ |
ity ekaika-vidhā hariṁ prati yayus tan nādbhutaṁ manyatāṁ
yasmād āyayur eka-sarga-gatitām ākarṇya tasyā gatim ||7|| (śārdūla)

snānena drutam ujjhitena vapuṣi psānena hṛn-mārute
vrīḍenābhiniveśam ātmani javād ujjhantya eva striyaḥ |
vastrāṇāṁ ca viparyayeṇa nikhila-vyatyāsa-vijñāpikāḥ
śrī-kṛṣṇaṁ paritaḥ samāyayur amūr dhiṣñyād adhiṣñyād api ||8|| (śārdūla)

manāṁsi tāsām aravinda-locanaḥ
karṣann api drāg adadān mahotsavam |
gajendra-līlena mṛgendra-vikrame-
ṇāmbhodhijānanda-kareṇa cātmanā ||9|| (upajāti)

āsīd yac chrutam eva mānasa-haraṁ tad-dṛṣṭi-vartmāgataṁ
tac cātha svayam eva dṛṣṭi-sudhayā svaṁ sektum udyan-mahaḥ |
ākṛṣyātmani tac ca locana-guṇenāsan yadā tās tadā
tat-sphūrti-cchavi-gahvara-sthitatayā tad-dūratāṁ nāviduḥ ||10|| (śārdūla)

padminyas tāś cala-tanu-yujaḥ phulla-vaktrāravindāḥ
prāsādāgraṁ hari-paricayāyādhirūḍhāḥ samantāt |
yāvad yāvat pathi sumanasāṁ vṛṣṭim ācerur uccais
tāvat tāvad bata sumanasāṁ vṛddhim evābhijagmuḥ ||11|| (mandākrāntā)

[15] tad etat khecarīṇāṁ vacanam anūdya kathakena svayam udyate sma—

te'mī viprā mama śirasi saṁvāsam āsādayantāṁ
ye durdhvaṁsaṁ sura-muni-varair apy avajñāya kaṁsam |
sad-gandhāmbhaḥ kusuma-dadhibhiḥ sākṣataiḥ pūrṇa-pātraiḥ
pratyudgamya svayam anuyayuḥ kṛṣṇam abhyarcanāya ||12|| (mandākrāntā)

ūcuḥ sarve'pi paurā yad api paśu-bhṛtas te'pi sarve'tipuṇyās
tan-nārīṇāṁ tathāpi sphuṭatara-mahimā moham antas tanoti |
etā mādhurya-pūraṁ na tu param aparaṁ cetasā sandadhānāḥ
kṛṣṇaṁ rāmaṁ ca lokād adbhuta-maha-vapuṣaṁ śaśvad ālokayanti ||13|| (sragdharā)

[16] tad evaṁ sthite tatrāvasthite ca kautuka-sa-tṛṣṇe śrī-kṛṣṇe kṛta-parijana-saṅgha-saṅgatatayā raṅga-kāraḥ kaścinn ardad-gardabha-sahasram ardayaṁs tiryag-vartmanā paryāgāt |

[17] paryāgate ca tasminn asāv asan-māna-mardanaḥ krīḍā-dhṛta-govardhanaś cintitavān—nūnam anūna-vargasya dūna-sarvasya tasya sa-parikarasya parva-paridhāna-sāmagrī-samyag-rītir iyam anena praṇīya nīyate | pura-praveśāya maṅgalaṁ cedam ātmano veśāya neṣyāmaḥ | tasmāt prathamatas tat-parāhati-puṇyāhaṁ nirvāhayaṁs tāvad enaṁ yācana-racanena jāta-krodham ācarya punar aticarya sphuṭam apacarya ca tad etad ācchādana-vṛndam ācchindāni iti |

[18] prakāśam api sa-hāsābhāsam āha sma,—

dehy āvayoḥ samucitāny aṅga vāsāṁsi cārhatoḥ |
bhaviṣyati paraṁ śreyo dātus te nātra saṁśayaḥ || [bhā.pu. 10.41.33] iti |

[19] rajakaḥ sa tu rajasā tamasā ca manasi vyāptaḥ sarvatra labdha-khyātes tasya dānavārāteḥ prabhāvaṁ śṛṇvann api na hṛdi spṛṣṭavān | tat-paryavasāyi-vastrāṇām amīṣāṁ tat-prabhāvād eva tatra samāgamaṁ kaṁsa-prabhāvād eveti parāmṛṣṭavān | tena tena dṛśi vyāptaś ca phaṇa-dhārīndra-vārīndra-nāka-cārīndra-prabhṛty
upahārī-kṛta-dīvyad-divya-vastra-saṁvastraṇam api tasya na dṛṣṭavān | tataś cāsāv udbhāsurāsura-bhāvas tad-anubhāvam ananubhūya dūyamānatayā bahu jahāsa—

īdṛśāny eva vāsāṁsi nityaṁ giri-vanecarāḥ |
paridhatta kim udvṛttā rāja-dravyāṇy abhīpsatha ||
yātāśu bāliśā maivaṁ prārthyaṁ yadi jijīviṣā |
badhnanti ghnanti lumpanti dṛptaṁ rāja-kulāni vai || [bhā.pu. 10.41. 35-36] ity ādinā |

[20] tad anu ca—

upahasantam asantam amuṁ saran
sa-rajasaṁ rajakaṁ vraja-rājajaḥ |
nija-karaṁ kalayan karavālabhaṁ
sapadi lāvanibhaṁ vilulāva tam ||14|| (druta-vilambitā)

apāvrajann atha rajakā harer diśaḥ
paṭās tu te sphuṭam aluṭhan dṛśoḥ pathi |
svayaṁ yayur yad abhajamānatām amī
samāsajann iha bhajamānatām ime ||15|| (rucirā)

[21] tadā ca sva-kāntibhiḥ kāntī-kṛta-ghasraṁ vastrāṇāṁ paraḥ-sahasram ajasra-sundara-purandaras tad idaṁ gṛhyatāṁ gṛhyatām iti sakhibhiḥ preryamāṇatayā vicārya teṣu sva-paridhāryam asakṛn niḥsārya saha-sahaja-sahacara-vāraḥ paridhārya-nidhārya nidhāryaḥ kā cūḍāmaṇitayā sarva-nirdhāryaḥ sammatta-vana-gaja-rāja iva nagaryām ayaṁ vijahāra |

[22] viharati ca vihasad-bahu-sakhyāv asmin prakhyāta-guṇatayā sarvātiśāyakaḥ kaścid vāyakaḥ samasta-malla-tallaja-līlā-samucita-viracita-celālaṅkāra-matallikāṁ valayāmāsa |

[23] yaḥ khalu khala-kaṁsa-bhiyā vrajam avrajann api nija-sambandhi-jana-gaty-āgaty-āsanna-sukha-sampanna-tad-vārtatayā taṁ draṣṭum ārta-mānasa āsīt |

[24] samprati tu—

apūrvam ekam atrāsīt pūrvaṁ naikṣyata yat kvacit |
tasmai sadyo dadau rūpyaṁ sārūpyaṁ svasya keśavaḥ ||16|| (anuṣṭubh)

dṛṣṭas tac-chāyayā spṛṣṭaḥ kurvaṁs tad veśam eṣa yaḥ |
tyaktas tu na tayā vyaktaṁ sārūpyaṁ tan nyarūpyata ||17|| (anuṣṭubh)

[25] athavā tatra tad-āveśam eva praśaṁsāmaḥ, tathā hi—

peśaskāryāveśāt
kīṭas tad-rūpatāṁ cirād eti |
kṛṣṇāveśaḥ kiṁ na hi
vāyakam āśv eva kṛṣṇa-vat kurutām? ||18|| (gīti)

taṁ vāyaka-prakara-nāyakam asmi vande
nirmañchayāmi śirasātirasāt praṇaumi |
yaś citra-sīvana-paṭaṁ maṇi-veśa-veśaṁ
veśaṁ nyaveśayad alaṁ bala-keśavāṅge ||19|| (vasanta-tilaka)

[26] atha yaḥ khalu mathurāgāraḥ parama-subhagācāraḥ kaścin mālākāraḥ su-duṣprāpa-puṣpāya prāyaśaḥ śrī-vṛndāvanaṁ muhur vindati sma | vindann api sa khalu dhanyaḥ śrīmad-vanya-veśaṁ keśavam api paśyati sma |

[27] paśyann api tatrāviśya puṣpāharaṇam apadiśya tatra cābhiniviśya yatra yatra yadāsau harir viharati, tatra tatra ca puṣpa-hāram upahāram upahāraṁ racayati sma |

tad apy āstām aho! tatrātmīya-sakhya-sukha-dhāmnaḥ sudāmnaḥ sama-nāmni mitratām api so'yaṁ toyada-sundaraḥ svayam urīkaroti sma | tathā ca sati sa khalv atra vasatīti samprati sahasā saha sahacāribhir vicāritavatā parama-sac-caritavatānena nāgarān pṛcchatā tebhyaḥ sukha-mukharatāṁ yacchatā tasya gṛham evānujagṛhe |

[28] sa hi pūrvam eva tad-āgamanam avakalayya rikta-pāṇitayā milane doṣaṁ saṁśayya sukumāra-kusuma-samūha-citāṁ tad-ucitāṁ mālāṁ viracayya gantavyam iti tatrāsajya sthitavān |

[29] atha yatra sa eka-cittatayā rahasi marma-vitta-tulyaṁ mālyaṁ nirmimāṇas tadvad avahita-sva-hitam ahita-jana-sahita āsīt tat-paryantam apy akṛta-jalpa-svalpa-sakhi-sevita-paryantau tāv etau gatavantau |

[30] tatra kṛta-gamanayoḥ punar anayoḥ parama-ramaṇīya-parimale dalita-kusuma-samūha-saurabha-rabhasa-bale tad-avadheyatāṁ gate samādher utthita iva sa mahā-bhāga-dheyaḥ sudāma-nāma-dheya santata-nija-dhyeyam eva rūpaṁ nidhyeyatām anaiṣīt | nidhyāyann eva ca lajjā-namratā-kamrataraḥ pulaka-kula-saṅkula-kalevaraḥ śīghratātivaśāt kevalena śirasā natvā varāsanādikam api dattvā sad-bhāgyatayātmānaṁ matvā gadgada-nigadatayā stuvaṁs tayor anayor bhakti-paryantaṁ prasādaṁ gatvā sakhi-sametāv etāv ādṛtya divya-mālādibhir alaṅkṛtya dūrād anuvrajana-pūrvakaṁ visasarja |

[31] tatrālaṅkāra-samaye ko'py eṣa vinoda-camatkāra-viśeṣaḥ saṁjātaḥ | yā kācid divya-mālā sāmi-kṛtāpi dīvyantī babhūva | yām eva muhuḥ paśyantaṁ taṁ paśyan mālākāraḥ sa-lajjatayā namratā-sajjad-ākāraḥ sambhṛtāśīr āsīt, tām eva śīghram eva saha parivāreṇa viracayya tasmin

paryarpayāmāseti | visṛṣṭi-samaye cedaṁ sābhivādana-dainyaṁ nivedayāmāsa— hanta! yadi durantasyāpi tasyātiparyanta-bhūr āgamyata, tadā sarva-prāṇatā-vilasadbhyāṁ bhavadbhyāṁ sāvadhānatayā bhāvyam iti |

[32] visṛṣṭāv etau tu puṣpavantau duṣpradharṣa-tejasā sarvaṁ kharvayāmāsatuḥ | atredaṁ mac-citta-madhyam adhyārohati—

bhaktāḥ santi sahasraśaḥ sphuṭam amī śrī-kṛṣṇam anvicchavas
teṣv āsanna-tadīya-cāru-caraṇā rājanti cānekaśaḥ |
vande taṁ tu sudāma-dāma-racanā-cuñcuṁ yad anveṣayan
śrī-kṛṣṇaḥ sa-balaḥ svayaṁ gṛham asāv arthīva tasyānvagāt ||20|| (śārdūla)

[33] atha tatra pathi cāyaṁ hariḥ sarva-camatkāra-kāraṇaṁ kim api kautukaṁ cakāra; yathā—

kāñcit kubjāṁ suvaktrāṁ sphaṭikaja-ghaṭa-bhāg-aṅga-rāgaṁ vahantīṁ
yācitvāmuṁ vilimpan nija-vapur amunā svān api bhrājayitvā |
tām ṛjvīṁ saṁvidhāya sva-guṇa-mahimabhir vismitīkṛtya lokān
śokān kaṁse nidhāya svayam aghada-manas tatra bhūyaś cukūrda ||21|| (sragdharā)

[34] atra idaṁ vicārayāmaḥ—

lālasīti yadi hārda-mārjavaṁ
kṛṣṇa-bhaktim anu vāhyam anyathā |
bāhyam apy alam ṛju prajāyate
sākṣyam āgatam iha tri-vakrayā ||22|| (rathoddhatā)

ārdayad rajakaṁ kubjāntān anyān sa samardhayat |
kaṁsas tenāpi tenāpi dhvaṁsam eva prapannavān ||23|| (anuṣṭubh)
sad-bhāvaṁ ca prabhāvaṁ ca prekṣya bhāvaṁ ca tasya tam |
yathāyatham athānarcuḥ pathā labdhaṁ vaṇik-pathāḥ ||24|| (anuṣṭubh)

[35] atrāpi teṣāṁ vāṇijyam eva vilakṣaṇam utprekṣyate; yathā—

bahu-lokād bahudhā vaṇijyayā
phalam anvarjitavanta eva te |
agha-śatror yad iha svayaṁ na tan
na pitārjan na pitāmahādayaḥ ||25|| (prabhāvavatī)

tataḥ paurān pṛcchann ayam atha makha-sthānam anu yan-
nirastas tat-pālaiḥ prasṛtatara-raktākṣi-vikṛtaiḥ |
dhanuḥ karṣan harṣāl laghu yad abhanak tan na hi janaḥ
kadety addhā drakṣyan na yadi tad akūjiṣyad abhitaḥ ||26|| (śikariṇī)

kreṅkāraṁ yad akṛta cāpam aiśam uccair
nirbhettuṁ baka-ripuṇā vinamyamānam |
tat kaṁsaṁ jñapayad ivāyam atra kaḥ syād

bhūteśaḥ patir upagaś ca yatra neśe ||27|| (praharṣiṇī)

[36] tatra ca viśeṣaḥ—

koṭī dve śata-koṭi-hasta-gaja-rāḍanta-prabhe lastakaḥ
stambha-bhrānti-kṛd eka-vajra-ghaṭitaḥ kṛtsnaṁ mahad yatra ca |
divyaṁ tat tri-pura-pradhūnana-dhanur vāhyaṁ tri-śatyā nṛṇām
arcibhiḥ paricarcitākhila-haric-cakre vibhinnaṁ hariḥ ||28|| (śārdūla)

tadā ca—

śeṣaḥ sve mūrdhni ghūrṇāṁ samuditir api dig-dantināṁ danta-bhedaṁ
chedaṁ brahmā sva-dhāmnas tri-jagad amanuta dhvastam uccaiḥ samastam |
nāścaryaṁ tad yad etat kuliśa-kaṭhinatā-kūṭajit-koṭy-akhaṇḍa-
brahmāṇḍa-dhvaṁsa-caṇḍaṁ hara-dhanur amunā khaṇḍa-khaṇḍaṁ vyadhāyi ||29||
(sragdharā)

tathāpi—

kṛṣṇo yad āsīd dhanur amara-pates tad-dhanus troṭajāgnis
tasmin vidyud dhutāśaḥ kaṭa-kaṭita-ravaḥ sphūrjitaṁ garjitaṁ ca |
kālaḥ so'vagrahānta-kṣaṇa-tulitatayā sajjanānāṁ vibhātaḥ
kalpānta-prāvṛṣas tu sphuraṇa-valanayā durjanānām adīpi ||30|| (sragdharā)

[37] tataś ca 'hanyatāṁ hanyatām' iti jaṅghanyamāneṣu jegnīyamāneṣu ca samāśācchādakeṣu sainikeṣu |

kadāropyā maurvī dhanuṣi bata kṛṣyāpi ca kadā
śaras tat-tad-yatnād ripum anu visṛjyaḥ sa sa kadā |
itīvāyaṁ kṛṣṇaḥ sphuṭam upahasaṁs tasya dhanuṣaḥ
kṛtābhyāṁ khaṇḍābhyāṁ para-balam ahann āśu sa-balaḥ ||31|| (śikhariṇī)

[38] atha tatra kaṁsasya vajra-vaḍabhīm ārūḍhavatā kenacit praśnottarāṇi—

haṁho kreṅkāra-rāvaḥ kim iti dhanur agāc chyāma ekaḥ sa-śubhraḥ
kiṁ tasmāt tasya vedīṁ pada-dalita-bhuvaṁ nirmame vakṣi kiṁ dhik?
āstāṁ tat sāvahelaṁ tad api nija-balād uddhṛtaṁ laghv akārṣīd
āḥ kiṁ tad deva vakṣye kim iva punar adaḥ sainya-yuktaṁ mamarda ||32|| iti |
(sragdharā)

evaṁ kaṁsasya vastraṁ saha-rajaka-pati svairam ācchidya bhūyaś
cāpaṁ chitvā sa-sainyaṁ prahitam api balaṁ tena saṁmardya śaśvat |
niḥśaṅkāveśa-leśaḥ pura-vibhavam amuṁ prekṣamāṇo vijahre
yo'yaṁ sa śrī-vrajeśa-prabhava-kula-maṇir māṁ pramattaṁ karoti ||33|| (sragdharā)

vīrya-prāgalbhya-tejaḥ-sphurita-subhagatāṁ vīkṣya paurāḥ samantād
etau śrī-kṛṣṇa-rāmau vibudha-varatayā manyamānā jajalpuḥ |
haṁho paśya pratāpa-cchavi-ravim anayor āśu paśyan niraṁśuḥ
so'yaṁ viśva-prasiddho ravir api niyataṁ pratyag adrau nililye ||34|| (sragdharā)

[39] tataś ca tasya saṅghaṭanārthaṁ nija-nikaṭād aṭaty udbhaṭe kaṭake bhayāt kaṁsena kṛta-vighaṭane tasya kūṭatāntaram avadhāya tam avajñāya sakhibhiḥ saṅghaṭita-khelau labdha-velau śākaṭa-vāṭam evāṭatuḥ |

[40] śakaṭāvāsam āsajya ca so'yam adharmavatāṁ vadhaḥ parama-dharma eva iti tat-karmānantaraṁ snānaṁ parityajya caraṇa-mātram avanijya tābhyāṁ payasā siktaṁ bhuktam upayujyte sma |

tan māṁ dravayati hariṇā
sāyaṁ śakaṭāvamocane bhuktam |
yat pātheyaṁ mātrā
sad ayaṁ kṣīropasecanaṁ prahitam ||35|| (gīti)

[41] tad evaṁ kathite sarvasminn api vraja-jane vyathite madhukaṇṭhaḥ punaḥ samāpayann uvāca—

yat kaṁsa-ghātāya gataṁ bakāriṇā
svapnāyitaṁ tad vraja-rāja manyatām |
paśyāgratas te vayasā nava-śriyā
tenaiva bhāti svayam abja-locanaḥ ||36|| (indravaṁśa)

[42] tad evaṁ sa-samājaḥ śrī-vraja-rājas taṁ netreṇa gātreṇa ca yathāyatham āliṅgan sarvāṅga-riṅgat-pramadam ullalāsa |

[43] atha śrī-kṛṣṇa-kṛtam ahasi rādhikā-sadasi ca kathāvaśeṣaḥ | yathā madhukaṇṭha uvāca—

yāvad goṣṭhāt pratasthe puram agha-vijayī tāvad ārabhya sabhyā
vīrārhaṁ tasya śarma-prakaram adhijagus tat-tad-ullāsa-vāgbhiḥ |
antar-vijñāḥ priyāṇāṁ virahaja-kadanaṁ śvāsa-dairghyeṇa madhye
madhye saṁlakṣya duḥkhād ahaha muhur api śvāsa-rodhaṁ samīyuḥ ||37|| (srag)

yadā tā nāgaryaḥ kila nija-vilokāya samayus
tadā satyaṁ tāsām anu mukham apaśyad baka-ripuḥ |
tathā tatrāpy eṣa spṛhitam akarod ity api ṛtaṁ
vraja-strī-sārūpyaṁ yad iha mṛgayāmāsa paritaḥ ||38|| (śikhariṇī)

[44] yad etāvad api śrī-rādhādīnāṁ kṛtāśīrbhir gīrbhir eva sampannam | tathā hi śrī-śuka-vacanam—

gopyo mukunda-vigame virahāturā yā
āśā-satāśiṣa ṛtā madhupury abhūvan |
sampaśyatāṁ puruṣa-bhūṣaṇa-gātra-lakṣmīṁ
hitvetarān nu bhajataś cakame'yanaṁ śrīḥ || [bhā.pu. 10.42.24] iti | (vasanta-tilaka)

[45] atha kathā-sadasi valitā śrī-lalitā sotprāsaṁ papraccha— bhavet strī-mātra-spṛhitam apy anugṛhītam amūdṛśām; yat kim api nākāryam ārya-caritānām, kubjāyāṁ sucaritaṁ tu kathaṁ nyubjīkṛtaṁ ?

[46] śrī-kṛṣṇas tu tat-prakathakau kathakau sa-saṅkocam ālocayann uvāca— bhavantāv iha mama marmānubhavantāv eva sta iti tāṁ kathāṁ yathāvad vadatām |

[47] kathakāv ucatuḥ— śrīmati ! lalite ! śrūyatām—

yaḥ khalu karuṇā-śīlas
tasya vicāryā pravṛttir na |
nikhilopekṣita-jīve
bāḍhaṁ yasyārdratā bhavati ||39|| (upagīti)

kiṁ ca,

kutukī kutukākṛṣṭo'py
ati-karuṇaś ced daridra-vaśyaḥ syāt |
atra hi keśava-kubjā-
vṛttaṁ vṛttaṁ sudhī-sahasreṇa ||40|| (gīti)

[48] atha tayor madhukaṇṭha evovāca, [49] tathā cānena purastād idaṁ vicāritam—

candrati vadana-vilāsād
aṣṭāvakrati tathāṅga-kauṭilyāt |
tasmād eṣā pṛcchyā
taralati cittaṁ hi kautukāt paritaḥ ||41|| (gīti)

[50] ām āṁ sā khalv eṣā sairindhrī kaṁsāya gandha-sandhāyinī bhavati | yat khalv ekākinī kalita-prayatnaṁ gandha-bhājana-ratnaṁ sa-nirbandhaṁ karābhyāṁ rundhānā rājāvarodham anurundhānā tarkyate, tasmād vastram iva tasya parvaṇi śastam imaṁ nirhāriṇaṁ gandham api nirvahāṇi | kintu strīyaṁ khalu lobhayitavyā, na tu rajakavat kṣobhayitavyā | lobhaḥ punar asyāṁ kurūpatā-ghaṭita-kuṭilāṅgatayā sphuṭaṁ puruṣa-saṅga-rahitāyām anaṅga-raṅga-janmata eva sukaraḥ syāt | anaṅga-raṅgam api labdha-madāṅgāvalokanayā nānyataḥ paryālocayāmi | tasmād aham eva tan-nirvahanaṁ sa-marma-vilāsa-narmaṇā nirmimīya | tad evaṁ vicārya caturācāryaḥ spaṣṭam ācaṣṭa— varoru ! gantum utkatāṁ gatā kā tvam asi ?

[51] sovāca— sundarāsya ! dāsy aham asmi !

[52] śrī-kṛṣṇa uvāca— kasya ?

[53] sovāca— kaṁsasya |

[54] śrī-kṛṣṇa uvāca— rāmā-śiromaṇi ! kiṁ nāmāsi ?

[55] sā sa-lajjam uvāca— subhaga-śakra ! tri-vakrā iti |

[56] śrī-kṛṣṇaḥ sa-gaṇaḥ sa-hāsam uvāca— tarhi sānvayaḥ khalv ayam āhvayaḥ ?

[57] punaḥ śrī-kṛṣṇa uvāca— sarvāṅga-glepana-haraṇam anulepanam idaṁ kasya ?

[58] sā sa-hāsam aha sma— vidagdha-śekhara ! yā yasya kiṅkarī, sā tad-artham eva sarvaṁ carīkaroti |

[59] śrī-kṛṣṇa uvāca— madhura-bhāṣiṇī ! dāsī kāpi svāmi-sammatā | kāpi tad-udāsīna-sthala-gāmitayā nāti tan-matā dṛśyate |

[60] sovāca— su-vadana ! tad api sayaṁ vadasi | sāhaṁ tu tasya sammatā | na tāvad anyathā matā |

[61] sarve sopahāsaṁ ūcuḥ— parama-ramaṇīyāṅgīyaṁ katham iva tad-aṅgīkāraṁ na dhārayatu ?

[62] śrī-kṛṣṇa uvāca— tathyaṁ kathyatām | kva nu tasya sammatāsi ?

[63] sā sa-praṇaya-roṣam uvāca— dṛṣṭam api katham idaṁ pṛṣṭaṁ kriyate ? bahala-parimala-śarmaṇy asminn anulepa-karmaṇy eva |

[64] śrī-kṛṣṇa uvāca— sphuṭam anyāś ca tvādṛśiṁ-manyā dhanyās tasya vidyante |

[65] sovāca— santu nāma | kiṁ tu mad-bhāvitam eva bhoja-pate rater bhāvanāya kalpate |

[66] śrī-kṛṣṇa uvāca— yadi na garhyaṁ-manyase, tarhy aham asya bhājanam abhyasya saurabhyam anubhavitum icchāmi |

[67] sovāca— gurubhyaḥ śape, tubhyaṁ mamāpradātavyaṁ kim api nāsti |

[68] śrī-kṛṣṇa uvāca— evaṁ ced āvābhyāṁ tad idaṁ tāvad vitara |

[69] sā tu sānurāga-smitam āha sma— viśvādbhuta-nava-yuvānau yuvāṁ vinā kas tāvad etādṛg-āmoda-pātra-pātratām arhati ? tato yadṛcchayā sarvam eva pratīcchatam |

[70] atha sakhāyaḥ parasparaṁ nīcair iva sa-hāsaṁ ūcuḥ— hanta ! dvayam api cakame kāminīyam |

[71] śrī-kṛṣṇas tu tāṁ stutāṁ vidadhat pratyuvāca— tarhy acirād eva tava bhavikaṁ bhaviṣyati | iti |

[72] tad evaṁ śrī-kṛṣṇasya parama-ramaṇīya-rūpa-vilāsa-hāsa-snapita-lapita-mādhurīṇāṁ sā dhurīṇa-cittā tābhyāṁ dvābhyām api parva-kṛte kṛtaṁ sarvam api tad anulepanaṁ racitārpaṇaṁ cakāra | [73] yat khalu gaura-mecaka-bhāgābhyāṁ dvidhā-kṛtam udayac-cāndramasa-bimbam iva sāndram api salila-viralatayā kḷptaṁ, vastutas tu śrī-nidhi-kara-sannidhi-vaśatayā tad akhileṣu sakhiṣu ca paryāptim avāpa |

kṛṣṇas tatra su-pīta-pītana-mayīṁ carcāṁ dadhad didyute
rāmaḥ śyāma-kuraṅganābhimukha-sad-gandha-śriyāśobhata |
yadvad vidyud-ita-dyutir vijayate vidyutvad-udyat-tanur
yadvad visphurad-aṅka-saṅkara-ruciś cādabhra-śubhra-dyutiḥ ||42|| (śārdūla)

[74] atha punaḥ kathā-sadasi lajjā-prathākara-kathā-viśeṣa-pratyāsannatayā sanna-kaṇṭhe madhukaṇṭhe sa-smitaṁ lalitā lalāpa— agrimam api kautukam avyagraṁ kathyatām | yatra yuṣmad-īśitur asya veśaḥ svārthāntarāya sampadyate sma |

[75] madhukaṇṭhaḥ samādhānam adhatta— tad evaṁ tayānurajya carcayā sajyamānaḥ so'yaṁ pūtanādīnām api pūtatā-vidhāyī dīna-dayānuyāyī cintayāmāsa— eṣā khalu rucirānanāpy aṅga-sāralya-vaikalyāt kalita-hṛc-chalyāmayi ca kṛtānukūlyā syād āpātatas tu mamāvalokanaṁ tac-chalyam asyā nirdalyamānaṁ kartum arhati iti |

[76] spaṣṭaṁ cācaṣṭa— tri-vakre ! tvām avakrāṁ kartum anujñāṁ yāce |

[77] atha sā ca tāṁ vācaṁ narma jānatī sa-smitam uvāca— atha kim, kiṁ tu katham iva ?

[78] śrī-kṛṣṇa uvāca— grahaṇa-viśeṣa-cāturyeṇa |

[79] tataś cākharvaṁ sakhi-sabhāsatsu hasatsu sā sa-romāñcam uvāca— tarhi mama vāsa-gṛham āsadyatām |

[80] śrī-kṛṣṇaḥ svayam api vihasann āha sma— na tāvad atra tāvatī prakriyā tarkyā | viśvasya camatkārāya viśvasya sampraty eva sannidhāya paśya |

[81] atha tasyāṁ sa-kampaṁ sannidadhatyāṁ sarvasya ca paśyataś camatkāraṁ vyasyann asau naṭa-kalām iva ghaṭayāmāsa | yathā—

pade padābhyām āmṛśya kubjakaṁ vāma-pāṇinā |
tarjanī-madhyamābhyāṁ tu cibukaṁ tām ṛjuṁ vyadhāt ||43|| (anuṣṭubh)

tatas tasyāḥ pṛṣṭhādy-avayava-tateḥ sā kuṭilatā
kaṭākṣaṁ sthaulyaṁ tu stana-jaghana-sakthi sphuṭam agāt |
mukundasya sparśān na tad idam apūrvaṁ bhavati yat
parāsāṁ subhrūṇām api subhagatā tām abhigatā ||44 || (śikhariṇī)

[82] atha halahalāyamānaṁ kolāhalaṁ lokaś citratayā yaṁ kalayāmāsa; tad-viśeṣas tu na kenacit prastūyate; kiṁ tu śubhagaṅkaraṇyā tasya vidyayā subhagaṁ bhāvukāyās tad anantara-vṛttena tu tasyā vṛttenedaṁ parāmṛśāmaḥ |

sampattiḥ kila garvam āśu tanute dainyaṁ vipattir balād
evaṁ śāstra-kathā vṛthā na jagati syād etad ākalyatām |
kubjā sā kila rūpa-yauvana-kalā-sampadvatī yarhy abhūt
tarhy evāśu hareś cakarṣa rabhasād asyottarīyāñcalam ||45|| (śārdūla)

īśitāṁ yadi bhajeta durgatas
tarhy api sphurati nītir asya na |
ehi vīra bhaja māṁ smarāturām
ity uvāca jana-dhāmni kubjikā ||46|| (rathoddhatā)

[83] lalitovāca— yady evam ananta-līlasya khalv asya sā bhogavatī jātā, tadāsmad-vidhātala-sparśatā-sthitir apīyaṁ tasyāṁ sadṛśatāṁ yātā | tasmād agryam evāvyagratayā kathyatām |

[84] madhukaṇṭhaḥ sa-saṅkocam uvāca— tataś ca parama-dayāluḥ kautuka-paratayā so'yaṁ sarvātiśayālur api lajjālutāṁ sajjan samāna-vayasaḥ sa-vayasaḥ kaumārā ekārāmaṁ rāmam api sa-smitaṁ niśāmayaṁs tad-vañcanam ayaṁ smayaṁ bibhrāṇaḥ prāha sma—

eṣyāmi te gṛhaṁ subhru puṁsām ādhi-vikarṣaṇam |
sādhitārtho'gṛhāṇāṁ naḥ pānthānāṁ tvaṁ parāyaṇam || [bhā.pu. 10.42.12] iti |

[85] lalitā sa-smitam uvāca— aho ! mahadbhir yad uktam, tad eva yuktam apaśyāma |

[86] viśākhovāca, — kiṁ tad ucyatām |

[87] lalitā sa-hāsam uvāca—

prāsādīyati yaḥ kuṭyāṁ paryaṅkīyati mañcake |
tasya santoṣa-śīlasya kubjikāpy apsarāyate || 47|| iti || (anuṣṭubh)

[88] kiñcid iva vihasya śrī-rādhovāca— svānurodhaḥ khalu parānurodhāya syāt tat katham ayam evaṁ na brūyāt ?

[89] madhukaṇṭha uvāca— bhavatīṣu tāvad ayaṁ tādṛśa eva, tatra punar vayam īdṛśaṁ parāmṛśāmaḥ—

kṛpālūnāṁ dīnaḥ svam abhi yadi dṛṅ-mātram ayate
tadā sarvā teṣāṁ bhavati vibhutā tasya vaśagā |
trivakrāyāṁ kṛṣṇaḥ kṣaṇika-kutukād dṛṣṭim adadhād
aho sāsīt preyasy anukṛti-kṛte valgita-balā ||48|| (śikhariṇī)

[90] tathāpi tu—

karuṇā-śīlaḥ so'yaṁ
sa kutuka-līlaḥ samantataḥ sphuratu |
prabhaved enaṁ bandhuṁ
bandhuṁ rādhe tavaiva sat-prema ||49|| (gīti)

[91] tad evaṁ rādhā-mādhavau mithaḥ-sukhāpane kathā-samāpane mohana-mandiram evāvindetām |

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
śrī-mathurā-purāntaḥ-praveśa-nirdeśo nāma
caturthaṁ pūraṇam
||4||

(5)

**atha pañcamaṁ pūraṇam**

# kaṁsa-vadha-kathā

[1] atha śrī-kṛṣṇena bhāsamānāyāṁ śrī-vraja-rāja-sabhāyāṁ punaḥ prātaḥ-kathā, yathā—

[2] snigdhakaṇṭha uvāca,— atha rajanir ajani; prajātāyāṁ ca yasyāṁ bahu- śivāyamānā śivā śrī-kṛṣṇaṁ prati śivā jātā, kaṁsaṁ prati sphuṭam aśiveti sthite tasyāṁ rajanyāṁ svapna-jāgarayos tasya mahā-bhaya-jananyāṁ vyatītāyāṁ sa punar dambhī gambhīraṁ malla-līlārambhaṁ sambhṛtavān | tataś cālaṅkṛtānāṁ cālaṅkṛtānāṁ ca śubhra-mañca-prapañcānām adhimadhyam-adhyastaṁ raṅga-sthalaṁ bhrājamāna-citra-viracanaṁ babhrāje | vidyud-bhrājamānād abhra-śarad-abhrāṇāṁ tārakitaṁ nabha iva |

[3] tatrāpy unnatatama-mañcam añcan kaṁsaḥ svayam akhila-durjana-rājāvataṁsati sma | tat tu rājādhipatā-garva-grastatayā sambhavad api trastatāyām eva paryavasyati sma | tatra ca—

> akrūrānakadundubhī yad akṛta sve mañcake prāntayoḥ
> paurīṇāṁ gaṇa-bhāji devaka-sutāṁ nandādikān dūrage |
> kiṁ ca dvāri gajaṁ dadhe kuvalayāpīḍaṁ nijāgra-sthale
> mallān kūṭatayā sa bhoja-nṛpatis tasmān na kaḥ kṣubhyati? ||1|| (śārdūla)

tatra ca—

> kaṁsājñayāsīd yad vādyam atra malla-kalocitam |
> tad eva maṅgalaṁ jajñe prasthāne rāma-kṛṣṇayoḥ ||2|| (anuṣṭubh)

[4] atha tayor nija-tad-anargalatā-vyañjanāya svayam anāgamya prathama-prasthāpita-sthavira-gopa-vargayoḥ kṛta-prātaḥ-kṛti-sargayor yadā raṅga-pura-dvāra-pura-pradeśa-praveśaḥ samajani | tadā tu loka-kolāhalata eva sarvas tat kalayāmāsa |

[5] tataś ca sadotkaṭaṁ madotkaṭaṁ galat-kaṭaṁ nago vā nāgo veti nirṇinīṣatāṁ kṛta-vrīḍaṁ kuvalayāpīḍaṁ niṣpīḍayitum aṁśukam āpīḍaṁ ca dṛḍhīkurvann agraja-sakhi-vraja-kṛtānuvrajanaḥ suretara-mardanaḥ svayam agresaratām avāpa |

> snigdhā nyaṣedhan ye tatra girā svaṁ śatravas tathā |
> ubhayāṁs tān smitenaiva paśyan dvipam agād dhariḥ ||3|| (anuṣṭubh)

[6] tataś ca śrī-hariṇā—

> tad-vartma-prārthanaṁ tat-kupita-gajam api prārdanaṁ tan nijāṅga-

syābhīkṣṇaṁ tasya śuṇḍā-rada-pada-valanaṁ tat tato mocanaṁ ca |
tat-pucchākarṣaṇaṁ tad-bhramaṇam abhimukhībhūya tat-tāḍaṇaṁ tad
vidrutya drāk patitvā drava-bharam anu niṣpātanaṁ saṁbhramayya ||4|| (sragdharā)

tad-dadbhyāṁ vañcitābhyāṁ kṣiti-hati-valanāt kṣobhaṇaṁ tat punaś ca
pratyāsadyāgra-hasta-grahaṇa-racanayā sraṁsanaṁ bhūmi-pṛṣṭhe |
tad-varṣmākramya tat-tad-daśana-vighaṭanaṁ tena tad-ghātanaṁ ca
draṣṭṝn sindhos taraṅga-pratimam anayad unmajjanaṁ majjanaṁ ca ||5|| (sragdharā)

hastinaḥ kathite ghāte hastipāṁ tat-kathā vṛthā |
malle kṣuṇṇe tu tat-sthānāṁ yūkānāṁ tat kim ucyatām? ||6|| (anuṣṭubh)

[7] tadā cāyaṁ viśeṣaḥ,—

paryaṭan naṭa evāyaṁ siṁha eva sa saṁharan |
bhindan bhiduram eveti kariṇā harir aikṣyata ||7|| (anuṣṭubh)

hatvā nāgaṁ danta-yugmaṁ gṛhītvā
bhrātre prādāt kaṁsa-śatrus tad ekam |
eko nirmāty āvayor yad yaśas tad-
dviṣṭhaṁ diṣṭaṁ syāt samantād itīva ||8|| (śālinī)

kuñjaraṁ harir aghātayad balo'py
atra rakta-mada-bindubhiś citaḥ |
pāripārśvikatayā tad-antike
cchāyayeva yad asau tadābhramat ||9|| (rathoddhatā)

[8] tad evaṁ gīr-vāṇā api yad bṛṁhita-vāṇād bhayam ayamānās tata eva kila śaśvad asvapnān nāmnāpy asvapnā jātāḥ | so'yaṁ kuvalayāpīḍaḥ karī dāna-vāri-varīyān api dāna-vāri-kṛta-dānam āptavān iti te punar lekhā vismayena lekhā ivāsan | tatra ca sati kaṁsaṁ prati sahasā na kaścana bhiyā śaśaṁsa |

[9] tad anu ca—

pūrvāha-luṇṭhita-nṛpāṁśuka-śobhitāṁśū
sadyo-vighātita-mahā-gaja-danta-pāṇī |
tad-rakta-dāna-racitāṅgada-kaṅkaṇau tau
tādṛg-ganair viviśatur nṛpateḥ purastāt ||10|| (vasanta)

śauryam eva puruṣasya bhūṣaṇaṁ
yatra heyam api yāti geyatām |
danti-rakta-mada-bindavas tanuṁ
kaṁsa-saṁsadi tayor arūrucan ||11|| (rathoddhatā)

dviṣanto bhīṣmāṅgaṁ dadṛśur ajitaṁ tarhi puratas
taṭasthā madhyasthaṁ praṇaya-manasaḥ śarma-vapuṣam |

viśeṣaṁ tatrāpi sphuṭam adhiyayus te bahu-vidhaṁ
yathā bhāvas tadvad yugapad ayam uccair vibhavati ||12|| (śikhariṇī)

varṇyaṁ tad vā kiyad iha bhavet tasya mādhurya-varyaṁ
jīvat-kaṁse'py atha sadasi yad vanditaṁ loka-lakṣaiḥ |
tejas tad vā katipayam itaḥ kathyatāṁ yatra magnaṁ
prāṇantaṁ taṁ mṛtam iva surā menire bhoja-rājam ||13|| (mandākrāntā)

[10] athāgatau ca gṛhīta-mṛṇāla-nāla-hasta-hastināv iva dhṛta-danti-dantau bṛhad-urasvantau so'yam eva kim iti sāvahela-śaṁsanena kaṁsaṁ vilokya tau ślokya-caritau taṁ pṛṣṭha-deśa-parāmṛṣṭaṁ kurvantau tata ito dṛṣṭi-visṛṣṭiṁ cakratuḥ |

[11] tataś ca parivṛtya śrī-hariḥ punar aho apaśyat tri-divasya vartmārdham evānu-vartamānaḥ so'yaṁ vartate, tasmāt tatra prasthāpanam asya nātidūrāvasthāpanam iti hasitvā sakhibhir akhilaiḥ saha lasitvā ca parasparaṁ paraṁ vṛttaṁ vartayāmāsa |

[12] atha sva-hata-gaja-rakta-raktatayā
pralaya-kāla-kāya-vyakta-nīla-lohitāyamānatā-pātrasya gātrasya vilokana-mātrataḥ prāpta-tejo-dhvaṁsaṁ kaṁsaṁ kav imāv iti śaṁsantaṁ pārśva-vartinaḥ procuḥ,— etav eva tau iti |

[13] kaṁsa uvāca,— anayoḥ karayoḥ kiṁ dṛśyate? gātraṁ vā kena citra-pātraṁ kṛtam?

[14] sarve'py ūcuḥ,— kuvalayāpīḍasya dantāv ivāvakalyete gātraṁ ca tad-rakta-raktaṁ bhavet |

[15] kaṁsaḥ sa-saṁrambha-dambham uvāca,— haṁho! aṁho-valitā dvayam api vāṅ-mātra-pātrāyamāṇam idam asambhavam |

[16] atha punar adattottareṣu bhayottareṣu ca teṣu svayam eva tayoḥ prabhāvas taṁ bodhayāmāsa | yataḥ,

yadi tvaṁ re kaṁsa svayam asi balī tarhi dhig amuṁ
kathaṁ dvāre nāgaṁ kalayasi na tatra svaka-vapuḥ? |
radābhyāṁ sa śreyān iti yadi tad āvām iva kathaṁ
na tau gṛhnāsīti dhvanitam amukābhyāṁ sva-kalayā? ||14|| (śikhariṇī)

[17] tad evaṁ sati—

so'yaṁ pūtanikām ahan śakaṭakaṁ vyāvartayat taṁ marud-
daityaṁ prārdayad arjuna-dvayam api prārdat tad ity ādikam |
śrīmad-gokula-kelim asya kalayan lokaḥ purā paśyatas
tāṁs tarhy ārdayad adya cārdayati bhoḥ paśyāparān śṛṇvataḥ ||15|| (śārdūla)

[18] tatra ca nayanayor vistāraṇayā tābhyāṁ tayoḥ sakalam api rūpaṁ yugapat pātum iva varṇanā-rasa-rasanāyāś cālanayā nikhilam api mādhuryaṁ leḍhum iva tal-lābha-parva-garvataḥ sphuṭa-nāsā-puṭayoḥ phullanayā tābhyāṁ samastam api saurabhyam abhyantare praveśayitum iva muhur apy astābhyāṁ hastābhyāṁ nirdeśanayā tābhyāṁ sāṅgam apy aṅgam āliṅgitum ivehamāne sukhaṁ ca sacamāne sura-nara-sarge śabdāyamāne ca citra-vāditra-varge sarveṣāṁ mukhataḥ sarva-sukhada-stutiḥ prastutim avāpeti |

[19] sa eṣa tat-prabhāva-viśeṣaḥ śaśvad bhāvanām abhibhavan vibhavati sma | yatra kaṁsena yuddhāya pūrvam eva preritā viparīta-vāditāyām api mallāḥ stutāv eva paryavasitāḥ |

[20] tathā hi— tad evaṁ sthite krūra-dhāmā cāṇūra-nāmā śaśaṁsa; yatra he nanda-sūno! he rāmeti nirādara-pitṛ-nāmnā vinā ca tan nāmnā sambodhana-dvayam anyathā-bodhanāya pravartitam api sarasvatyā tad-vāg-indriyaṁ stuty-artham eva nartitam āsīt | he pitṛ-nāmnā sva-nāmnā ca sucarita-samudācāra-kumāra-dvayatayā samānāvatāra! śrūyatām iti |

[21] śrī-kṛṣṇaḥ sa-smitam uvāca,— kāmam ājñāpyatām |

[22] cāṇūra uvāca,— bhavator bhāga-dheyaṁ cetasi kiyad ādheyatām āpnotu |

[23] śrī-kṛṣṇa uvāca,— kīdṛśam?

[24] cāṇūra uvāca,— te'mī mahārāja-caraṇā bhavator anugrahamaya-didṛkṣācaraṇā virājante iti |

[25] śrī-kṛṣṇa uvāca,— satyam, kiñcid asmat-kṛtyaṁ punar upadiśyatām |

[26] cāṇūra uvāca,— saṅgatam evedaṁ bhavataḥ saṅgīrṇam | tathāpi yuvayor itaḥ śaśvat-parāṅ-mukhatā nāsmān sukhayati |

[27] śrī-kṛṣṇa uvāca,— vayaṁ vanecarā narā na rāja-gaṇe gaṇeyānāṁ nītim unnītim ānayāmaḥ | samprati tu bhavad-upadeśam evānusarantaḥ sa-deśa-rūpam ācariṣyāmaḥ |

[28] cāṇūra uvāca,— samprati yuvāṁ prati rāja-varya-caraṇā yad ādiśanti, tat punar ācaryatām |

[29] śrī-kṛṣṇḥ sa-vinayam ivāha sma,— malla-tallaja! yathā-yatham ādiśyatām |

[30] cāṇūra uvāca,— asmābhiḥ saha bhavantāv atha krīḍā-sukham anubhavantāv iha bhavatām |

[31] śrī-kṛṣṇa uvāca,— bālānām asmākaṁ krīḍāvalocanaṁ rājñāṁ rocanam eva, kintu yuṣmābhir iti śocanam eva pratipadyate | tasmād bhavatām eva tad idam upahāsa-prakāśanam, na tu tatra-bhavatāṁ rāja-vibhavatām upapadyate |

[32] cāṇūra uvāca,— rāja-caraṇebhya eva śape | rājñām eveyam ājñā |

[33] śrī-kṛṣṇa uvāca,— katham iva?

[34] cāṇūra uvāca,—

> bālas tvaṁ na hi pūtanādi-dalanād āsīr na vāvidyathāḥ
> paugaṇḍaḥ kṣiti-bhṛd-vidhāraṇa-mukha-krīḍā-kula-vyāpṛte |
> naivāyaṁ ghaṭase kiśora iti ca pratyakṣa-dig-dantivad
> danti-prārdanatānta-karma-racanād rājñas tataḥ kautukam ||16|| (śārdūla)

[35] ayaṁ tu tava jyāyān pralambādyālambha-karmaṇā jyāyān eva |

[36] śrī-kṛṣṇa uvāca,— vṛthāsmad dveṣād eva pāpāt teṣām anyathāpattir jātā, parvataś ca labdha-makha-parvatayā śataparva-pāṇer garva-kharvaṇārthaṁ svayam eva tathā jātaḥ | svayaṁ tu vayaṁ yathāvad eva sarvathā vartāmahe | dhanur api purātanatayā purā ghuṇākīrṇam iva jīrṇaṁ vahadbhir dūrād vikīrṇatayā svayam eva dīrṇaṁ sat sparśa-mātrāt viśīrṇaṁ jātam | kuvalayāpīḍaś ca pīḍayituṁ dravann apadravantaṁ mām anāsadya sadyaḥ pṛthivyantar dantāv avagāḍhāv ācaraṁs tāv ākraṣṭuṁ na śaśāka, paraṁ tu praghaṭyamānatayā truṭy-antāv eva ghaṭayan sva-prāṇān api vighaṭayāmāseti | tatra tatra śīghratāghrātālokena lokena punar aham eva tatra kāraṇatayā ghaṭayāmāse | tathā hastipā api tad-adhastād dhastim āpannā eva vipannā
iti mānyathā manyathāḥ |

[37] cāṇūra uvāca,— bhavatānucitam eva saṅkucita-cittībhavatā tad idam apalapyate | rāja-mahāśayās tu tatra tatra na jātānuśayāḥ, pratyuta cirāya nijāntika-sthāpitānāṁ garvitānāṁ garva-damanārtham eva tatra prasthāpitānāṁ teṣāṁ vṛthā-kṛta-pālana-viśeṣānāṁ parīvartād bhavantāv eva kevalāv ātma-balāya kalpayitum icchanti |

[38] śrī-kṛṣṇa uvāca,— tad atīvāsmākaṁ vismāyakaṁ bhāgyam | kintv ātmanātmanaḥ stutyāḥ prastutyā lajjāmahe | yad etaṁ śrī-mahārājam indra-padam api prāpayituṁ sevāṁ kariṣyāmaḥ | tathāpi malla-vidyāyāṁ na vayaṁ kṛta-vidyā iti saṅkucati cittam |

[39] cāṇūra uvāca,— etad apy apalapitaṁ vṛthā mā kṛthāḥ | yac chrutaṁ viśrutam idam | gopāḥ khalu go-pālanaṁ kurvantaḥ sadāsmākaṁ vidyām abhyasyantīti | tasmād akapaṭatayāsmābhir yuṣmābhir api rājñām ājñā pālanīyā, na tu cālanīyā |

[40] śrī-kṛṣṇa uvāca,— tathāpi vanyānām asmākaṁ na dhanyā tad vidyā vidyata iti sadyas tāvad yuṣmac chiṣṭim ācarantaḥ svayaṁ rājñaḥ saṁjñapanāya ca sampatsyāmahe |

[41] atha tad etat paryantam udantaṁ santanya danti-danta-dvayaṁ kaṁsa-puratas tad-vakṣasīva maṅkṣu śaṅkuvan nikhanya muṣṭikena muṣṭi-prahāra-hata-pralambaś cāṇūreṇa cānūru-vihagānuja-vāhanaḥ sasañja | labdha-bala-praśastinā mahā-hastināBhinavatayā dīvyad-divya-siṁha iva | tatra ca—

hastāhasti bhujābhuji prathayator aṅghry-aṅghri cābhun mahaj-
jānūjānu kaṭākaṭi prathanayā krodhaḥ samudbuddhavān |
muṣṭāmuṣṭi talātali prathamakaṁ yac cānyad āsīt tayor
yuddhaṁ tad dhari-mallayor bahu-vidhaṁ buddhaṁ kiyat kalpatām ||17|| (śārdūla)

kiṁ tu cāṇūrakaṁ kṛṣṇaḥ kāmapālaś ca muṣṭikam |
hasta-rodhaṁ dadhat kaṁse śvāsa-rodhaṁ vinirmame ||18|| (anuṣṭubh)

ekaṁ tatra babhūva citram akhila-jñānātidūraṁ yathā
sāṅgaṁ svāṅgam akarṣi yarhi hariṇā vinyāsi tad yarhi ca |
vyātyāsaḥ sphurati sma tarhi balavan malle tu kiṁ cāsphurad
dūrād apy asakṛt pari-pratinidhir ghātādikānāṁ vidhiḥ ||19|| (śārdūla)

satyaṁ prāharatāṁ mallāv api mādhava-rāmayoḥ |
javād bṛṁhayamānau tau na tu tal lakṣyatāṁ gatau ||20|| (anuṣṭubh)

[42] tad evaṁ sthite tat-prabhāvam ananubhavatām anubhavatām api kaṁsaṁ praty eva doṣa-śaṁsanam āsīt | tatra pūrveṣu mallānām api yathā— tatra cādau teṣāṁ bhāvaneyam,—

etau syātāṁ suṣṭhu bālau baliṣṭhau
kiṁ tu śreṣṭhāṁ malla-vidyāṁ na vittaḥ |
tasmāt kasmād bhūbhṛd asmān mṛdhe'smiṁs
tad-vidyānāṁ pāragān vā niyuṅkte ? ||21|| (śālinī)

[43] ante tu—

jñātvāpy uccais tāv imau malla-vidyā
śāstra-jñānām ādi-vijñāna-vijñau |
hā dhiṅ mauḍhyād eva kaṁso'yam asmān
etad yuddhe bhīruko'pi nyayuṅkta ||22|| (śālinī)

[44] tathānyeṣām api nārī-pracurāṇām akrūrāṇāṁ kaṁsāya doṣa-śaṁsanaṁ, yathā—

kva mallā vajrādri-pratima-vapuṣaḥ kvāti-mṛdulāv
imau bālau tasmād iha yad anumantṝn dhig adhipān |

kathaṁ vā te nindyā na khalu vayam asmin sadasi ye
satāṁ dviṣṭe dṛṣṭiṁ sakutukam ivāmī vitanumaḥ ||23|| (śikhariṇī)

dhig asmat-puṇyaṁ yat katham api harer vīkṣaṇa-lave'
py abhūd utpāto'yaṁ praṇayi-janatā-rākṣasa-nibhaḥ |
vrajan vanyāṁ prātar vrajam api viśan sāyam amukaḥ
sukhaṁ yāsāṁ strīṇāṁ vahati vara-puṇyāḥ param amūḥ ||24|| (śikhariṇī)

dhig asmān yāḥ kaṁsād bhayam anusṛtā nāma ca hareḥ
samarthā vaktuṁ na vraja-vara-dṛśas tāḥ kati numaḥ |
sadā yā gāyanti sva-gṛha-bahu-karmaṇy api guṇāṁs
tadīyān śaśvat tad dhṛdi ca viharanti pratipadam ||25|| (śikhariṇī)

kasyātulaṁ phalam idaṁ yad amuṣya rūpaṁ
lāvaṇya-sāram asamaṁ svata eva siddham |
ekānta-dhāma vibhūtāyaśasoḥ samantād
dṛgbhiḥ sadā nava-navābham amūḥ pibanti ||26|| (vasanta-tilaka)

tāsāṁ premṇaḥ parama-mahimā śakyate kena vaktuṁ
paśyāsmākaṁ tam anugatavac cittam etad vihāya |
yad govindaḥ śrama-maya-rucāpy eṣa sarvasya cetaḥ
karṣaty arvāg api tad anugaḥ suṣṭhu saṅkarṣaṇākhyaḥ ||27|| (mandākrāntā)

kruddhaṁ śatrum abhidravann api hariḥ smerān anābje rasol-
lāsād gharma-jalaṁ dadhad vilasati svāṁ saumyatām atyajan |
yad rāmaḥ sphuṭa-śoṇa-netra-vadnas tat-kopataḥ śobhate
tac cāsya prakṛtir yad eṣa sa hareḥ sākṣāt pratāpānalaḥ ||28|| (śārdūla)

ete śrī-vasudeva-nanda-valitāḥ śrī-devakī-saṁhatāḥ
sarve sādhu-janāś ca mādṛśa-girā dīptāntara-jvālayā |
yasmāt tīvra-nibhālanaṁ vidadhataḥ kṣubhyanti kaṁse muhus
tasmād asya vināśa eva ciratā-bhānaṁ vinā setsyati ||29|| (śārdūla)

[45] atha tat-prabhāvam anubhavatāṁ kaṁse doṣa-śaṁsaṇaṁ, yathā—

so'yaṁ mūrkhaḥ svāntare bhīta eva
nyāsthan mallān yaḥ purastān murāreḥ |
yadvad vyādhaḥ ko'pi saṅgopitātmā
siṁhasyāgre nyasyati grāma-siṁhān ||30|| (śālinī)

yaḥ pūtanādi-balam asya nināya nāśaṁ
yaḥ śakra-garvam api kharvayati sma sarvam |
yaḥ sarva-sarjakam amūmuhad ūha-varjaṁ

taṁ bhoja-rāḍ abhibhavan kila bāḍham īṣṭe ||31|| (vasanta-tilaka)

kva kṛṣṇaḥ sva-prakāśātmā malla-saṅghaḥ kva tāmasaḥ |
yuddhaṁ paśyānayoś citraṁ tejas timirayor iva ||32|| (anuṣṭubh)

saṅgharṣe'pi mithaḥ spṛṣṭir nekṣyate kṛṣṇa-mallayoḥ |
ādyasya śakti-vaiśiṣṭyāt tejas timirayor iva ||33|| (anuṣṭubh)

ucchūnatvaṁ kṣatajam api na prekṣyate dveṣi-gātre
daityārāter na yad udayate kaścid auddhatya-leśaḥ |
paśyāmuṣya dviṣad abhimukhaṁ vīrya-varyaṁ viṣābhaṁ
bhedaṁ bhedaṁ dviṣi nikhilakaṁ marma cūrṇaṁ cakāra ||34|| (mandākrāntā)

sūkṣāgnis tṛṇa-maṇḍale pavir age kumbhāṅgajaḥ sāgare
caṇḍāṁśus timire tathā mura-ripor nāmāpi sarvāṁhasi |
tadvan nanda-sutaḥ sa eṣa vijayī raṅga-sthalāntar mahā-
sāra-sphāra-kadaṅga-saṅgha-balite malle puraḥ prekṣyatām ||35|| (śārdūla)

atra kṛṣṇasya saṁgrāme dṛśyatāṁ paramādbhutam |
cāṇūraḥ pīḍyate tena bukkā kaṁsasya bhidyate ||36|| (anuṣṭubh)

mūḍhas tathāpy asau vajra-muṣṭibhyāṁ harim ārdayat |
sa tābhyāṁ hṛdi lagnābhyāṁ san-madāt pulakaṁ dadhe ||37|| (anuṣṭubh)

[46] tad evaṁ sa-paridevanaṁ sa-devanaṁ ca loke vilokamāne,—

athāgrahīd dharir api taṁ sakṛd dhasann
abibhraman nabhasi ca yaṁ nibhālayan |
uvāca dhiṅ mṛta iti vāḍha-rīḍhayāpy
apothayad bhuvi nṛpateḥ prapaśyataḥ ||38|| (rucirā)

muṣṭikenāstayā muṣṭyā tuṣṭiṁ labdhavataḥ sa ca |
balasya tala-ghātaṁ yan prāṇa-ghātam apadyata ||39|| (anuṣṭubh)

agre vyagratayāṅga-saṅgham abhitaḥ samyag rayāt kampayann
ugrampaśyatayākṣi-yugmam asakṛt kṣiptī-kṛtaṁ kṣobhayan |
rāma-śyāmala-nāma-kāla-dalitaḥ kaṁsasya vartmādiśan
drāṅ mallaḥ sa sa lokam anyam agamad viśvatra citraṁ diśi ||40|| (śārdūla)

krīḍāṁ kṛtvātha tābhyāṁ baka-dalana-balau tatra vijñāya nāti-
pravīṇāṁ tāv avajñā-valitam akiratāṁ kṣauṇi-pṛṣṭhe yadā tu |
tarhy āgāt kūṭa-nāmā ya iha śala-yutas tośalo yaś ca taṁ taṁ
sadyo vāmāṅghri-hasta-praharaṇa-dalitī-kṛtya nṛtyaṁ vyadhattām ||41|| (sragdharā)

[47] athāpareṣāṁ mallānāṁ samudāyena samaṁ samam api samudāyaṁ kartuṁ samudāyam eva menāte | [48] te tu,—

hateṣu teṣu malleṣu śṛgālīm āgatāḥ pare |
paśyato hāsayāmasuḥ kṛṣṇa-rāma-pradhānakān ||42|| (anuṣṭubh)

jetuṁ prasthāpitāḥ prāk tridivam api mayā tvatka-senādhināthās
tadvat prasthāpya nāgaṁ nṛpa tava racitās tat-kṛte cādya mallāḥ |
evaṁ tad-vartma-saukhyaṁ tava viracayatā nandataḥ svīya-mitraiḥ
krīḍā kāryeti kaṁsaṁ sadasi kila diśaṁs tatra cikrīḍa kṛṣṇaḥ ||43|| (sragdharā)

bhrātror vikrīḍitor mitrair madhye madhye parājayaḥ |
tān hatvā paśya kaṁsasya svāntaṁ saṁkrāntavān muhuḥ ||44|| (anuṣṭubh)

[49] tad evaṁ maitreyikayā citrīyamāṇau dhanyena cātur-varṇyena nirvaṇyamānau samāna-mānau sa-vayasaḥ saṁmānayamānau rāma-rāmānuja-nāmānau dyāv-āpṛthivy-anavadya-vādya-vidyām anuvidya-pramodād vidyotamānau divya-nṛtya-pratimallatayā labdha-malla-tālamānau tat-parvaṇaḥ sarvataḥ samāhṛta-vimānau sumanobhiḥ
sumanobhiḥ kṛtamānau ghaṭikām ekām akhilān ekāyanān nirmamatuḥ |

[50] tad asahamānaḥ sahamānaḥ kaṁsas tu draviṇa-balayor eka-paryāyatayevābhedam ālaksya gopa-draviṇa-haraṇādi-lakṣaṇa-vaksyamāṇa-nija-vacaḥ-pracāraṇa-lakṣyataḥ savya-hastasya dvi-tra-vāram astatayā sva-vāditraṁ niṣiṣedha |

[51] tatra ca niṣiddhe siddheśvara-vāditre tu śuddhatayā siddhe tadīddhe hitatayā sahitaṁ sakhi-varga-sahitatayā ca valgu yad avalgad yac ca vraja-devaṁ vasudevam ugrasenam apy uddiśya tasya tat tad ugraṁ vacanam aśṛṇot tad dvayam api sva-cchidra-bādhāya lakṣyaṁ vidhāya sahasā sahasānanatayā paryak plavamānaḥ svairī kaṁsa-vairī | tasmād akasmāt kaṁsa-mañcopary eva paryaikṣata |

[52] yatra kaṁsena saha tena suduḥsahaṁ śrī-harer vigraha-teja eva vigraha-karam āsīt | atha samupāgata-dhvaṁsaḥ kaṁsaś ca svaṁ parājayamānāt tasmāt parājayamāna-manā dhairyaṁ hitvā khaḍga-carmaṇī gṛhītvā yad vicacāra, tenāpi durdharṣaḥ sa-harṣa-gatiḥ sa eṣa vraja-kula-gatis tat-keśa-grāhitā-nirvāhitāṁ katham avāpa, tat khalv asāv api boddhuṁ śaśāda-vaśatāpannaḥ śaśavan na śaśāka |

[53] lokas tu tad idaṁ ślokayāmāsa,—

śyenaḥ kapotam iva pañcamukhaḥ karīndraṁ
vajro giriṁ vikira-rāṭ kaṭukād raveyam |
kaṁsaṁ nigṛhya sahasā vaśayan sa eṣa

krīḍāṁ karoti paritaḥ pṛthum añcam añcan ||45|| (vasanta-tilaka)

[54] tad evaṁ loke kṛta-śloke hariṇā gṛhīta-keśaḥ sa bhojeśaḥ prāṇānām ardhaṁ pūrvaṁ mumoca, nijāghrātatayā mañcād avāñcaṁs tv ardham iti harir api tac chīghratāṁ boddhuṁ yoddhu-manastā-vaśān na śaśāka |

kaṁsasya keśā hariṇā vikṛṣṭāḥ
prāṇāś ca tan muṣṭi-gatā babhūvuḥ |
citraṁ na cedaṁ smara tasya bālye
tat pūtanā-stanya-vikarṣaṇaṁ ca ||46|| (indravajrā)

patat-khaḍga-carmā galad-ratna-varmā
bhramat-sarva-keśaḥ skhalan-mūrdha-veśaḥ |
sa mañcād adhastāj janānāṁ purastād
anenādhirūḍhaḥ papātātimūḍhaḥ ||47|| (bhujaṅga-prayātā)

prāg āsīt stabdha-pakṣmā bhayam anu sa yathā tadvad eva pramītaḥ
kaṁso'yaṁ tena mṛtyuṁ gata iti nikhilair bhīrubhir nābhyabhāṣi |
śrī-kṛṣṇas tat-pratītaṁ sapadi viracayan hastivat siṁha-varyaḥ
sāvajñaṁ taṁ visaṁjñaṁ sadasi tata itaḥ kṣmāṁ ca karṣaṁś cakarṣa ||48|| (sragdharā)

tato jaya-jaya-dhvani-prasita-vādya-kolāhala-
prasūna-ghana-vṛṣṭi-yuk-stuti-divas pṛthivy-āspadaiḥ |
kṛta-pramada-vardhanaḥ sapadi kaṁsa-cid-vardhanaś
ciraṁ nija-ganārcitaḥ sthagita-buddhir āsīd asau ||49|| (pṛthvī)

kaṁsa-dhvaṁsana-śaṁsana-prathana-bhṛd gīrvāṇa-gīr-bāndhava-
dyovādyottama-gandha-sandha-kusumāsārārcir-abhyarcitaḥ |
bhūmi-sthāpy atibhūmita-gatam aho bhūmā tadā bhūyasā-
nanda-syanda-bhareṇa bhāvitatayā hārī harir bhāvyatām ||50|| (śārdūla)

tataś ca,

yadā kaṅkādayo bhrātur nirveśāyātra saṁyayuḥ |
sāhāyyāya tadā rāmaḥ parigheṇārdati sma tān ||51|| (anuṣṭubh)

[55] atha hari-vaṁśādi-miśrībhūta-śrī-bhāgavata-mata-prabhūtatayā kathāṁ prathayiṣyāmaḥ |
[56] yathā— tad evaṁ śrīmān govindaḥ svayaṁ nanditvā śrīman-nandarājena sākaṁ vindamānaṁ śrīmad-ānakadundubhiṁ vanditvā taṁ mocayitvā sarvān api rocayitvā śrī-devakīm apy anusandhāya tathā sandhāya gṛhāya bṛhan-mahilābhiḥ saha samvidhāya yathā-sandham anyān api labdha-sambandhān dhṛtānandān vidhāya kaṁsena kṛta-bandhanasya hṛta-dhanasya taj-janakasya mocanārtham api janān abhidhāya mataṅgaja-vrajenāpi kraṣṭuṁ suṣṭhu-duṣkaraṁ kaṁsa-kalevaram īṣat-karatayā vāma-kareṇa kaca-nikare vikṛṣya tad-vartma-parikhāṁ pari parihṛṣyal loka-sārthāvṛta-pitṛ-dvayānugantṛkatayā viśrānti-tīrtham anu viśrāntim avāpa |

[57] tad anu saṅkarṣaṇādayaś ca kaṅka-mukhān saṅkarṣantaḥ sarveṣāṁ harṣaṁ varṣantaḥ kṛta-karṣa-prāṇānām amitrāṇāṁ parṣadaṁ cakruḥ |

[58] paraspara-pradhane nidhanaṁ gatān bhuvar-lokāt patitān kravyādān lokān iva yān sabhyāḥ paśyanti sma | tad evaṁ sthite sādhūnāṁ manasi ca susthite |

śrīman-nanda-mahāśayā drutataraṁ prasthāpayan yaṁ naraṁ
goṣṭhaṁ kaṁsa-vināśa-śaṁsana-kṛte prāgād ayaṁ tad yadā |
tasmāt tarhi na kevalāḥ sukhamayā vādya-svanās tāṁ purīm
āptāḥ kintu janāś ca kecid iha ye tad yaugapadyaṁ yayuḥ ||52|| (śārdūla)

[59] tataś ca mṛta-priyatayānanusaṁhita-saṁhanana-kriyatām āpannāḥ kaṁsādi-striyas tatrāgatya gaty-antara-rahitāḥ sva-sva-paty-aṅgam āśliṣya dviṣyamāṇa-nija-prānā rodanaṁ kurvāṇā rodanaṁ vijahus tathā tan mātaraś ca kātaratām avāpuḥ | tatra ca—

cihnāni dayita-ghnāni nihnuvānāḥ purābhavan |
kaṁsa-striyaḥ śugārtyā tad vyaktyāmārjan hriyaṁ hareḥ ||53|| (anuṣṭubh)

tathāpi—

rodanaṁ sapadi rodanaṁ tathā
tan niśamya ca niśāmya cājitaḥ |
svaṁ sa-tāpam avamatya satya-kṛt
tāḥ sa-sāntvam abhito'py asāntvayat ||54|| (rathoddhatā)

sāntvayann apy amūḥ kṛṣṇo na vipade sva-sāntvanam |
iti tatra niyujyānyān ninyus taṁ yadavaḥ puram ||55|| (anuṣṭubh)

[60] yatra ca puryantar-upaplavaṁ vyājam ācaritavantaḥ | yadā cākrūraṁ sva-gṛhāya ninīṣantaṁ niṣidhyan nīti-vidhy-agraṇir nijāvaraja-gṛham eva vraja-rājaḥ sāgrajaṁ taṁ nināya, upaveśayāmāsa ca; yathā—

madhye kṛṣṇaṁ rāmam apy atra kṛtvā
pārśva-dvandve śauri-nandāvabhūtām |
agre vyagrā yādava-prāgrya-lokās
te saṅgantuṁ suṣṭhu saṁmardam āpuḥ ||56|| (anuṣṭubh)

dvayaṁ tan-melanāyāsīd aśeṣāṇāṁ tad-agrataḥ |
jyāyasāṁ gopa-bhū-bhartā gāndineyaḥ kanīyasām ||57|| (anuṣṭubh)

[61] atha taṁ kaṁsa-dārādi-rodanaṁ santānataḥ santaptam eva santaṁ śrīmantaṁ putrāparādha-rāhu-kalita-mukha-vidhu-śri-rāhukaḥ saṅgatya gaty-antara-rahitaḥ sva-hita-sahitaḥ kanaka-daṇḍa-lakṣita-kṣitipa-maṇḍana-maṇḍalam agrato nidhāya mūrdhānam avāgraṁ vidhāya tasthau |

[62] taṁ punar avadhāya śrīman-nanda-sahitānakadundubhir uttasthau | utthitayoś ca tayo rāma-rāmānujāv api tādṛg-avasthau babhūvatur anubabhūvatuś ca so'yam iti | anubhūya ca

vidūya bhūya-sādareṇa sambhūya dareṇa dhūyamānam amūm ugrasena-nāmānaṁ praṇāma-puraḥsaratayā purata eva niveśanayā puraś cakratuḥ |

[63] sa tu suta-sutatāparādha-sambādha-saṅkocataḥ śocann idam avocata,—

yadyapi mantu-vidhātuḥ
svajanaḥ sujane'bhidhātum arhen na |
tarhy apy ananya-gatitā
balavaty etaṁ pralāpayati ||58|| (āryā)

[64] śrī-kṛṣṇa uvāca,— kāmam ādiśyatām |

[65] ugrasena uvāca,—

sa evādhipatir bhūmyāṁ yas tāmasa-vināśanaḥ |
vidhvasta-śārvarād bhānor anyaḥ kaḥ syād aharpatiḥ ? ||59|| (anuṣṭubh)

vṛddho yaḥ sa tu vṛddhānām eva vartmānuvartatām |
akula-kāla-javagaḥ kaḥ kuryāt pratikūlatāṁ ? ||60|| (anuṣṭubh)

[66] tasmād idaṁ chatrādikaṁ svena satrā kriyatām iti |

[67] śrī-kṛṣṇa uvāca,— rājaṁs tava tanūjasya mad-vihita-vināśanatā sarvair eva niśāmitā | katham iva tām anyathayāni ? kintu mama tan nāśanatāyām upalakṣaṇatā paraṁ lakṣyate; yasmād bhavad-vidha-viṣayakāparādha-maya-kāla eva tatra paraṁ kāraṇam | mayā tu labdha-buddhi-balatayā sva-vaśāyām api daśāyāṁ jñātam api tad vairam avajñātam | bālya-daśāyāṁ tat kila na jñātam eva, tathāpi tena pūtanādi-yūthaṁ kramaśaḥ prasthāpitam, tādṛśa-kālenaiva ca saṁsthāpitam | tathā hi—

stanyān māṁ tudatī bakī khala-marut karṣaṁś chalāt saṁharan
vatsākhyo nigiran bako mayaja-nirvicchedayan mitrakaiḥ |
bhuñjānaḥ sa-gaṇaṁ phaṇī hṛta-balaṁ kurvan pralambaḥ sa ca
ghnantu kṣmā-turago gilan svayam anaśyad dūṣaṇaṁ kiṁ mama? ||61|| (śārdūla)

yo'yaṁ vā tanayas tava svayam asāv akrūrakaṁ preṣayan
mām ānāyya nighātayan kuvalayāpīḍena mallaiḥ punaḥ |
yuṣmat-kutsana-bhartsana-śravaṇa-jān mantor mayā bhīruṇā
prāyaścitta-kṛtā dhṛtaḥ kaca-taṭe tasmād akasmān mṛtaḥ ||62|| (śārdūla)

[68] tasmāt tasya sa-jātīya-vijātīya-bālaṁ-gilasya mātulāher māraṇam api tad-udyama-kāraṇam eva jātam, na tu mad-īhāspadī-kṛtam | tathā ca sati katham iva rājyaṁ prājyatayā mahyaṁ rocatām?

[69] sa eṣa cāvyabhicāri-saṅkalpasya mama saṅkalpaḥ pratikalpaṁ satya-vacasām api jalpa-viṣayī-bhaviṣyati | yathā—

ahaṁ sa eva go-madhye gopaiḥ saha vanecaraḥ |
prītimān vicariṣyāmi kāmacārī yathā gajaḥ ||63||
etāvac chataśopy evaṁ satyenaiva bravīmi te |
na me kāryaṁ nṛpatvena vijñāpyaṁ kriyatām idam |
bhavān mānyostu rājā me yadūnām agrajaḥ prabhuḥ ||64|| [ha.vaṁ. 78.35-37] iti |

[70] tad evam asya sarve'pi suśīlatām anuśīlayantas tad etan mukha-mādhurya-puryamāṇa-salila-kalila-vilocanāḥ kṣaṇa-katipayaṁ tad-avastham eva tasthuḥ | śrīmad-ānakadundubhy-ādayaḥ katipaye bibhyati sma | śrīman-nandādayas tu nandanti smeti sthite taṁ svataḥ parataś ca bhītam ālocayan punaḥ śrī-kṛṣṇaḥ prāha sma,— virāṭ-kulam idaṁ samprati virāḍ-jātam | tato yadi bhavān patitām imām urvīm urvī-patitām urīkurvīta, tadā dina-katipayaṁ vayam api sāhāyakam āhariṣyāmaḥ | na cet sadya eva gokulaṁ prapadya tad-anavadya-sukham abhimukham ānayiṣyāmaḥ iti |

[71] tad evaṁ keśavasyābhiniveśataḥ sarveṣām apy anyathā kleṣatas taṁ bhojeśaṁ tūṣṇīkām eva puṣṇantaṁ śrī-gokula-prema-tṛṣṇaḥ so'yaṁ śrī-kṛṣṇaḥ svayam eva sa-nirbandhaṁ mukuṭa-bandha-bandhuraṁ karoti sma |

[72] taṁ prati sarveṇa samam agarveṇa mūrdhānam ānamya svayam asāv āvedayāmāsa,— rājaṁs tasya vīra-gatiṁ gatasya satkāra-kāraṇaṁ bhavat-puraḥ-sarāḥ sarve'pi vayam anusarāmaḥ | śrīmat-pitarau tu labdha-śrama-visarau nija-nijāvāsam evāsīdatām iti | śrīdāmādīn prati ca jagāda— āvāṁ tāvat krūra-karmaṇi pratiruddhāv iti bhavanta eva śrīmat-pitṛ-caraṇānugatim anubhavantaḥ śakaṭāvaroha evaṁ rātriṁ kṣipantu | iti |

[73] tatas tathā vidhāya punar viśrāntiṁ sannidhāya taraṇibhis taraṇi-duhitur uttara-tīre mṛta-kāyān nidhāya teṣāṁ preta-kāryaṁ saṁvidhāya śrīmad-ānakadundubhi-bhavanam eva saha-rāmaḥ samājagāma |

[74] āgamya ca sarveṣām agamyaṁ tad-avarodham avarundhānaḥ sāvadhānam amū mātara-pitarau namaś cakāra | kintu sva-prabhāvānubhavāl labdha-pitṛ-bhāvābhibhavāv ata evāsambhavantau tatra-bhavantau tāv anubhūya dūyamāna iva tathā niveśayāmāsa | yathāsmad vraja-rāja-dvandvavad eva nirdvandva-sadayatāmaya-hṛdayatayā taṁ bala-valitaṁ tāv āliṅgantāv aliṅgavad bahu-samayam āsāte sma | yataḥ,

rasayati na hi yāvan mādhurīm asya tāvan
nayati manasi bhaktas tīvra-bhāvaṁ prabhāvam |
sa katham itarathā vā śrī-śukaḥ śaśvad etat
sphuṭa-madhurima-bhājaṁ śrī-vrajaṁ suṣṭhu nauti ||65|| (mālinī)

[75] atha śrīmad-ānakadundubhinā samaṁ bahir āgatya svayam evānusmṛtya bhṛtya-vatsalaḥ śrī-vatsa-lakṣmā didṛkṣayā nirnimiṣa-pakṣmāḥ sarva-śarmada-yaśāḥ saṅkoca-vaśāt pūrvaṁ dūrata eva labdha-nijālocana-pūram uddhava-māyād anugṛhīta-jana-dvārā sānugrahaṁ gṛhād ājuhāva | tataś ca—

anyo'nyaṁ milati sma yarhy abhinavaṁ tarhi svayaṁ nāvidat
ko'haṁ kutra kadā ka eta iti sa preyān sa ca śrī-prabhuḥ |

kiṁ cādūra-gatāś ca tan na vividur yat tatra siddhāntitāṁ
ko gacchen nija-tattvam etad anayoḥ premā paraṁ vetti hi? ||66|| (śārdūla)

[76] atha rāmeṇa samaṁ rāmānujaḥ sa-vyājam ānakadundubheḥ kiñcid antaritam añcann amuñca na muñcan nāsīt | añcitvā ca śītalita-viraha-maya-sva-hṛdaya-vāpyākārayā nija-bāṣpa-dhārayā muhur api tan mukha-nirīkṣaṇa-pūrvaka-tad-āliṅgana-parvaṇi tam antaraṅgatayābhiṣiñcann ivālokyata |

[77] atha saha-rāmoddhavaḥ śrī-śūrodbhavam anujñāpya bhoja-rāja-gṛhaṁ prāpya kaṁsa-patnīnāṁ bāṣpaṁ nirvāpya rāja-sabhāyām ugrasenaṁ saha-yādava-senam ānāyya tavaiva rājyaṁ nyāyyam iti pratyāyya siṁhāsanaṁ svīkārya punaḥ śrī-śūra-janikāyyam āgatavān |

brahmāṇḍa-kotīśvaratāti-tucchā
yasyekṣyate viṣṇūpadeśitā ca |
sā tasya goloka-mahendra-sūnoḥ
kāmyā kathaṁ kaṁsaka-rājya-lakṣmīḥ? ||67|| (indravajrā)

[78] atha samuddhava-lasad-uddhava-sahitābhyāṁ tābhyāṁ saha mahā-ratha-mūhyamāna-manoratham āruhya sa punar ānakadundubhir vraja-mahī-patiṁ prati milanāya viśaṅkaṭaṁ tadīya-śakaṭa-vrajam ājagāma | āgamya ca gāḍhāliṅganatayā saṅgamya ramya-svajana-saṁvalitena tena tena saha parasparaṁ labdha-dhvaṁsa-kaṁsa-kṛta-caropadrava-vārtāṁ vartayāmāsa | vartayitvā ca punaḥ prārthayāmāsa,— yāvat sthitis tāvad asmad-gṛha eva sva-gṛha iva sarvaiḥ saha bhoktavyam iti |

[79] tataś ca pratidinam evaṁ nirvartamāne mahā-parvaṇi sa-rāmaḥ śrī-rāmānujaḥ palāyita-yādava-caya-samācayana-maya-nava-rājya-prājya-sthāpana-karma-samaye rāja-sabhāyāṁ śrī-vasudevasya sabhāyāṁ vā virājate sma | antarāntarā ca śakaṭāvaroham āsādya śrīdāmādya-nija-mitraiḥ saha vicitraṁ krīḍati sma iti |

[80] atha dina-kathāṁ samāpayataḥ snigdhakaṇṭhasya vacanaṁ yathā,—

kaṁsaṁ nihatavān yaḥ prāk so'yaṁ kroḍa-gatas tava |
dvīpāt pratyāgataṁ vittam ivaitaṁ paśya gopate ||68|| (anuṣṭubh)

[81] atha tatra gatāyāṁ kathāyāṁ samāpta-prathāyāṁ paramānandinaḥ śrīmad-vraja-vandinas tad idaṁ paṭhanti sma,—

jaya kṛta-mathurā-praveśa-bhāvuka | māthura-janatā-subhagaṁ bhāvuka ||
nānā-vilasita-nandita-nāgara | nagara-vadhū-jana-mohana-nāgara |
sa-vrajaka-kaṁsaka-vasanā-dāyaka | kṛta-ruci-vāyini nija-ruci-dāyaka ||
bhakta-gaṇe dhṛta-karuṇā-pūraka | mālākāra-manoratha-pūraka ||
tanu-tata-kubjā-candana-citraka | kubjā-vakrima-hṛti-kṛta-citraka ||
kaṁsa-makha-sthita-dhanur-anuyojaka | nagara-janānāṁ sukha-śata-yojaka ||
kaṁsa-dhanur makha-dhanur anubhaṅgada | tad-asahanoddhata-yoddhṛṣu bhaṅgada ||
hastipam anu nija-vartma-sa-mardaka | tasmin dhṛta-ruṣi hasti-vimardaka ||
bhrātrā saha kari-danta-vibhūṣaṇa | raṅgaṁ praviśan bhoja-vibhūṣaṇa ||

gaja-raktādibhir aṅgaṁ paricita | bahu-vidha-bhāvair vividhaṁ paricita ||
jagati samantād apratimallaka | kaṁsāgre hata-tat-prati-mallaka ||
sadasi samaste nāsti samohana | malla-naṭana-kṛta-viśva-vimohana ||
kaṁsaja-guru-nindana-kampākula | dṛṣṭi-vikīrṇa-dyuti-śampākula ||
pluti-līlā-kṛta-mañca-kṣobhaka | krīḍā-vikrama-kaṁsa-kṣobhaka ||
sahasā mañcāt kaṁsa-nipātaka | tena dhvasta-tri-jagat-pātaka ||
akhila-janānāṁ duḥkha-vimokṣada | kaṁsasyāpi ca sahasā mokṣada ||
mocita-vasudevādika-bandhaka | sādhu-sukhaṁ prati dhṛta-nirbandhaka ||
viśrāntiṁ prati kaṁsākarṣaka | vyañjita-nija-bala-balayotkarṣaka ||
kaṁsa-pitari-jita-rājya-nidhāyaka | nija-yaśasākhila-śarma-vidhāyaka |
vrajataḥ poṣyākhila-nistāraka | punar api ca vraja-sukha-vistāraka ||
jaya jaya jaya jaya jaya jaya jaya jaya | jaya jaya jaya jaya jaya jaya jaya jaya || vīra ||69||

[82] tad evaṁ kathakayoḥ kathayā vandināṁ vandana-prathayā ca labdhāvadhāna-poṣāḥ śrī-kṛṣṇa-lābha-santata-santoṣāḥ sarve yathāsvaṁ tad-ānukūlya-sukham arjayāmāsuḥ |

[83] atha labdha-prathāyāṁ rātri-kathāyāṁ śrī-rādhā-mādhavayor agrataḥ snigdhakaṇṭha uvāca,— tad etat pramada-vṛtte sthite pratilavam api gokulaṁ prasthite ca tat-pradeśataḥ sandeśaḥ śrīmat-keśava-sadeśam āgataḥ, tatrānyeṣāṁ prātaḥ-prastotavyaḥ | samprati tu kaṁsa-pitari rājyārpaṇasya śravaṇataḥ kiñcid avāñcita-bhayamaya-cira-viraha-klamānāṁ vraja-ramāṇām ati-nibhṛta-svasti-mukha-saṁbhṛtaḥ so'yam ākarṇyatām,—

virahas tava gopālīr
dayita mitho yāḥ sa-patnīś ca |
rañjayati sma samastāḥ
prāṇāt katham ahaha tā virañjayati? ||70|| (udgīti)

vipinaṁ sadanaṁ yāsāṁ
sadanaṁ vipinaṁ babhūva gopīnām |
tāsāṁ tvad-viyujāṁ kiṁ
mṛti-jīvanayor viparyayo na syāt? ||71|| (gīti)

yāsāṁ candana-candra-
prabhṛti ca vastu-pratāpanaṁ bhavati |
hari-rahitānāṁ tāsāṁ
vahniḥ kiṁ bata na śītatām ayitā? ||72|| (gīti)

viśleṣas tava bhadraḥ
kleśaṁ sa hared bhavann eva |
āśā seyaṁ dhṛṣṭā
tvat-sṛṣṭā tatra vighnam ātanute ||73|| (udgīti)

bhavatā maryādārthaṁ
yaḥ khalu paryāpitaḥ kālaḥ |
kālaḥ sa bhavann agha-hara
lavaśaḥ kalpāya kalpate'smākam ||74|| (udgīti) iti |

[84] atra cedaṁ śrī-rādhā-sakhīnāṁ tad anupadyamānaṁ padyam,—

agha-hara viraha-vraṇatā
na hi naḥ kṛcchrāya tādṛśe śrayati |
rādhā-lavaṇim agalanaṁ
yadi valanaṁ tatra nāpi kurvīta ||75|| (gīti)

[85] tatra kāraṇam anyad anyad astu, tad idaṁ tu mahad eva duḥsaham,—

ānītaṁ ghṛta-pāyasānnam anayā kṛṣṇāya kiñcit tvayā
labdhavyaṁ śuka tan-mayā ca madhuraṁ nāmnā rutaṁ tanyatām |
itthaṁ prātar anūdya nityam api tāṁ rādhāṁ muhuḥ śārikā
vṛndāraṇya-nivāsinī madhupura-kṣmā-nātha totudyate ||76|| (śārdūla)

evaṁ priya-sakhī-lekhaṁ vācakasya bakī-ripoḥ |
lumpat-kalpas tadā bāṣpaḥ sthairya-kalpam acīkḷpat ||77|| (anuṣṭubh)

[86] tad etat kathārambha eva tāsāṁ śvāsānāṁ bahir niṣkramaṇam iva vīkṣya snigdhakaṇṭhaḥ sotkaṇṭhaṁ samāpayann āha sma,—

rādhe yo'yaṁ dayitas
tvayi dayitaḥ katham anārdratām ayitā?
tava tanu-latikām asraiḥ
siñcati paśyāmbuda-śyāmaḥ ||78|| (āryā)

[87] tad evaṁ madhuropasaṁhāreṇa vyāhāreṇa sarvam ānandayan tāv amanda-premānanda-mandiratayā vandināv amū tena saha yathā-svam āvāsaṁ vindataḥ sma, śrī-rādhā-govindau ca kandarpa-mandiram iti |

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
kaṁsa-vidhvaṁsanaṁ nāma
pañcamaṁ pūraṇam
||5||

**atha ṣaṣṭhaṁ pūraṇam**

# śrī-nanda-visarjanam

[1] atha śrī-govinda-kṛtam ahasi vrajendra-sadasi prātaḥ-kathā prathām āpa | yatra madhukaṇṭha uvāca,—

[2] tad-evaṁ kaṁsa-māraṇānantaram uccāvaca-vāraṇāya yatra kutracid-gata-yādava-kulākāraṇāya samudbhūta-kaṁsa-pakṣa-nirhāraṇāya ca vrajāgamanāyālabdhāvasare kaṁsa-hare tat-paryanta-vṛttaṁ pratilavam api śravasi vṛttaṁ kurvatām upanandādīnāṁ sānandānām api vilambāśaṅkā-śaṅku-saṅkulānāṁ sandeśaḥ praviveśa; yathā—

harer mātā bhaktaṁ tad-avadhi na bhuṅkte tad-anugās
tathā tasmin gopāḥ prati-muhur upāyātividhurāḥ |
kim anyad vaktavyaṁ vrajam anugataṁ yat paśu-kulaṁ
vanasthaṁ yad vā tan-nikhilam iha śiryad vilapati || iti || 1 ||

[3] atha kutaścin manaḥ-stha-saṁkocataḥ samprati prati-gamanād viramya bhāvi-līlā-sūcana-devarṣi-vacana-smaraṇāt tad-eva ca niyamya sahamānatāṁ vahann api tad-evaṁ niśamya samyag-utsukatayā gamyam eveti manaḥ punaḥ saṅgamya so'yaṁ vraja-prāṇa-vrajaḥ svāgrajaṁ raho nirvyājaṁ vyājahāra,— 'ārya ! tatra-bhavatātra sāhāyyaṁ dhāryatām | ahaṁ punar vrajam eva vrajāni' iti |

[4] sa punaḥ sāsram uvāca,— bhrātar bhavantaṁ vinā mama sarvaṁ vināśam āyātīti na mayā kim api syāt |

[5] śrī-kṛṣṇa uvāca,— tarhi kiṁ kāryaṁ ?

[6] sa uvāca,— yadūnugrasenānugatān vidhāya drutam ubhābhyām evāvābhyāṁ gokulaṁ gantavyam | tad idaṁ mayāpi bhavyaṁ nivedayaitavyam āsit, diṣṭyā svayam eva diṣṭyā tad uṭṭaṅkitam |

[7] atha śrī-kṛṣṇas tena sākaṁ śrī-vasudeva-vinā-kṛta-yadu-kula-virājamāna-yadu-rāja-sahāyāṁ gatvā kṣaṇād avasaraṁ ca matvā tad idaṁ nivedana-mudrayā vedayāmāsa,— 'mama kiñcid vijñaptir asti' iti |

[8] sarve sa-sambhramaṁ ūcuḥ,— kāmam ājñāpyatām |

[9] śrī-kṛṣṇa uvāca,—'samprati bhavantaḥ sarve sva-bhavanam eva samāgatavantaḥ, rāja-mahāśayāś ca nija-rājāsanam evāsanaṁ vidhāya yathā-pūrvaṁ bhavatāṁ parva vitanitatāraḥ | mayā pūrvam apīdaṁ nivedanaṁcakre, yan-mahyaṁ rājyaṁ na rocate, kiṁ tu mama vṛndāvanam eva sukha-vṛndāya kalpate' iti |

[10] tad evam avadhāya mukhāvalokanaṁ vyatividhāya satsu sabhāsatsu vikadru-nāmā yadu-bṛddhaḥ samṛddha-kṣobham ācacakṣe,— pūrvam asmākam ekaḥ kaṁsaka eva dhvaṁsaka

āsīt | tad-balād anye punar asmābhir na gaṇyeṣu kṛtāḥ, bhavatā pramāpite tu tasmin pracura-pramāṇas tad-vidhā jātāḥ, yato jarāsandhādayas tat-sambandhāhita-nirbandhāḥ koṭayaḥ prasārita-śastra-koṭayaḥ santi | tasmād bhavan-mātrāśraya-praṇayanīya-prāṇa-trāṇa-yātrā yadavaḥ svayaṁ yathāvad avasthāpyantāṁ saṁsthāpyantāṁ vā |

[11] kiṁ ca, asyās tvām aṣṭamo garbhaḥ [bhā.pu. 10.1.34] iti gīr-vāṇa-vāṇī-sandarbha-sākṣitayā bhavān asmākam eva satyam apatyam, na tu go-paty-adhipānām ity asmat-pratyavasthāpanam eva bhavatā pratyham ācaraṇīyam | teṣām apakāra-kārakaś ca kaścana samprati bhātīti yathā-bhavyaṁ syāt tathā vyavahartavyam iti kim adhikaṁ marma-vyañjanayā sādhūnāṁ śatrujitsu parama-dharmavitsu |

[12] atha tad etad anatikramyaṁ niśamya samyag vācaṁ saṁyamya durmanā iva tasmād apagamya śrī-vasudeva-devakībhyāṁ dharmyaṁ harmyam āgamya śrī-rāmeṇa samam eva tāv anu nivedayāmāsa,— śrī-mat-pitarāv-ājñā-vitarāyāvadhānam atrādhattām |

[13] tāv ucatuḥ,— hanta ! tat kiṁ ?

[14] śrī-kṛṣṇa uvāca,— yad vrajalokaṁ vilokaṁ vilokam āyacchāvaḥ |

[15] atha tad-etad avadhārya tau tūṣṇīkām evāpuṣṇītām | tau hi pūrvam ugrasena-mukuṭa-bandham anu tad-vacana-pravandham ākarṇya vaivarṇyam evāsannau staḥ | yaḥ khalv avyabhicāritayā vaiśampāyanādibhir api hari-vaṁśādiṣu pracārita evāsti; yathā darśitam,— ‘ahaṁ sa eva go-madhyaḥ’ ityādi | jānāte sma ca tāv asya manovṛttaṁ yad vraja-gamane labdha-saṅgamane sarvam asau vismaratīti |

[16] tataś cirād evam ucatuḥ,— ‘tataḥ parihṛtāv eva cira-labdha-śvāsa-rūpābhyāṁ yuvābhyām āvām’ iti tatrākrūrasya jananyā ca vicārataḥ krūram idaṁ proktam,— ‘yady atra vraja-janānāṁ gamanāgamanam asti, tarhi vraja evāyam astīti gamanaṁ vāsya kathaṁ nirodha-viṣayīkriyate ?’ iti |

[17] atha sarve tasyā mukhaṁ paśyantaś ciraṁ vimṛśya tasthuḥ |

[18] tad-evaṁ sati punar vivikta-mitābhyāṁ rāmājitābhyām akṣīṇam aṣaḍa-kṣīṇam idaṁ nirṇiktaṁ viviktam,— tad idam āvābhyāṁ saralatayā param anayor guru-caraṇayor niveditam | tat punar amūbhāṁ svāniṣṭaṁ vitarkya pratyādiṣṭaṁ gurvājñālaṁghananṁ tu na maṅgalāya kalpeta | yad-ājñā-pālanāya parama-maryādaḥ sa khalu raghu-varyaḥ prājyaṁ rājyam api parityajya nava-bhāryayā saha rākṣasa-caryābhīṣaṇam api vanaṁ bāḍham avagāḍhaṁ cakāra | tad-ājñā-laṁghanasya parāmṛśyate ca phalam— jarāsandhādayas tv asmat-sambandhena kṛtānusandhe vraje’py utpātaṁ pātayiṣyantīti prastutam astu tāvad aprastutam anyad anyad api, tasmāc śrī-vrajeśa-caraṇa-samādhānam eva sāmprataṁ sāmpratam iti |

[19] tad-evaṁ mantraṁ vidhāya śrī-vrajeśituranasāṁ samūha sannidhāya tābhyāṁ tasya parisaraḥ samājagme | samāgamya ca praṇamya samyagāsanam āsthitayos tayo rāma eva tasmin sadasi yad vṛttaṁ tat pravṛttaṁ cakre |

[20] tatra svayaṁ kṛṣṇas tu pitṛ-pitṛvyādīn api sa-vinayaṁ paśyan kiñcid vihasann iva tasya śeṣam āha sma,— hanta! kādācitkīm ākāśa-vāṇīṁ pramāṇīkṛtya mayi nija-devakī-putratām api te sūcayanti, tad-antargataṁ sva-mataṁ kāraṇaṁ tu nāvatārayanti iti |

[21] athaitāvat kathitavati madhukaṇṭhe snigdhakaṇṭhaś cintayati sma,— vastutaḥ khalv ayam anugatācintya-śaktitayā śrī-devakyāṁ catur-bhuja-rūpena śrīnāṁ-yośodāyāṁ tu dvi-bhuja-rūpena sphurati sma 'phalena phala-kāraṇam anumīyate' iti nyāyena | yadā tu kaṁsa-bhayāc-catur-bhuja-rūpācchādanāya devakīcchājāyata, tadā tu śrī-yośodāyāṁ sphuritaṁ dvi-bhuja-rūpam eva catur-bhuja-rūpam antarbhūtaṁ vidhāya tatrāvirbhūveti pūrva-campūm anu (3.102) śrī-bhāgavatānugata-yuktibhir uktibhiḥ sthāpitam | tat tu na pūrvam ubhayatrāpi jñātam āsīt iti |

[22] atha spaṣṭaṁ sa-smitam ācaṣṭa,— kathaṁ te svayam api kāraṇam avatārayeyuḥ ? avatārite tu tasmin vasudevenāpahṛtāpatyasya go-paty adipasya nyāyaḥ satyaḥ syād iti | bhavatu, vraja-patinā tatra kiṁ pratipannaṁ ?

[23] madhukaṇṭha uvāca,— tac-chrutvā tu vraja-nṛpatir bahir avihataṁ vihasya tad anyathā adhyavasyati sma, 'asyās tvām aṣṭamo garbho hantā yāṁ vahase'budha' [bhā 10.1.34] iti kaṁsaṁ pratyākāśa-vāṇī—

'kiṁ mayā hatayā manda jātaḥ khalu tavānta-kṛt |
yatra kva vā pūrva-śatrur mā himsīḥ kṛpanān bṛthā ||'[bhā10.4.12]

iti devī-vāṇyā vyavicāritā | avyalīkatā-paryavasita-bhāṣiṇānakadundhubhinā ca māṁ prati nirdvandvam ittham evoktam,

'diṣṭyā bhrātaḥ pra-vayasa idānīm aprajasya te |
prajāīśāyā nivṛttasya prajā yat samapadyata ||' [bhā 10.5.23] iti |

tasmān nūnaṁ 'prāg ayaṁ vasudevasyakvacij jātas tavātmajaḥ' [bhā 10.8.14] iti māṁ prati vyañjita-tattva-vargasya gargasya khalv idaṁ prapañcanam evāntaḥ kāraṇam udañcati |

[24] bhavatu, pitroḥ punar idaṁ sukha-samvidam eva tanute, yan nija-putraṁ prati dhanyāḥ putra-bhāvanām ācarantīti |

[25] viśeṣataś cānakadundhubhinā mama taj-janyā ca bhavaj-jananyā na dvaitam astīti tais tad bhadram evocyate | kiṁ tu,

yātra syād asurād bhītiḥ sā tatra viraha-jvarāt |
bhāvad vayaṁ bhavaty evety ākulaṁ suta manmanaḥ || 2 ||

[26] bhavatu, tathāpy eṣām eva sāhāyyaṁ kāryam, yataḥ sarvajñānāṁ matam avadhārya kāryam etad vicārya khalu mayā kaṁsa-badhāya tavāgamanaṁ na visraṁsitam | śrūyate hi — pūrvaṁ muni-hitāya daśarathenābhnava-tanayasya rākṣasa-kṣayāya prasthāpanam; yaḥ khalv anyadā tad vana-gamana-kṣaṇa eva kṣīṇa-prāṇatām avāpa iti kṣaṇaṁ rodanaṁ viṣṭabhya tam etaṁ bāhubhyām avaṣṭabhy ca tad etan mukham īkṣāmāsa |

[27] tataḥ sa caiṣa tam enaṁ sacamānaḥ sa-gadgadaṁ jagāda,— tāta ! duṣṭā naṣṭā eva bhaviṣyantīti na tatra sandihyatām | tathaiva hi daiva-phalaṁ mama tāta-caraṇeṣu vargaśa eva gargaḥ prati-ñātavān asti | kadācin mayi caikānte vanānte devarṣi-varya iti | tathā mama ca vāsas tāta-mahāśayānām upāsanamaya eva sampatsyate, tac ca gopānām upa-samājam eva, na tu yādavānām eva davīyaḥ | te khalv asmākaṁ jñātayaḥ, ete tu suhṛda iti jñātibhiḥ suhṛdāṁ khalv etādṛśa eva bhedaḥ | suhṛtsu tad-dhitāya kadācid vāsaḥ sadā tu jñātiṣu tad-āloka-sukhāya bhavati iti |

[28] evam uktavati rāmānuje rāma-nāmāpi svaṁ tat-sadṛśam eva parāmṛśann āha sma,— pitur yuvābhyāṁ snigdhābhyāṁ poṣitau jvālitau bhṛśam āvām iti kiṁ vaktavyam; yataḥ pitror ātmano'py abhyadhikā prītir ātmajeṣu bhavati iti |

[29] atha kṛṣṇaś ca tad eva sthāpayan prāha sma,— āstāṁ tāvan-mama tanūjasya vārtā, asya ca śrī-man-mad-agrajasya bhavān eva dharmataḥ pitā; yataḥ—

> sa pitā sā ca jananī yau puṣṇītāṁ sva-putravat |
> śiśūn bandhubhir utsṛṣṭān akalpaiḥ poṣa-rakṣaṇe || [bhā 10.45.22] iti |

[30] tasmāc-chrī-mad-āryasya cāsya bhavac-caraṇa-paricaryā paraṁ varyā; kiṁ tu suhṛdām eṣāṁ sukham abhimukhaṁ vidhāya śrī-caraṇam āgamisyāmaḥ |

[31] vraja-rāja uvāca,— vatsa ! tāvad vayam apy atra vatsyāmaḥ |

[32] śrī-kṛṣṇa uvāca,— tāta ! tathā vidheyaṁ yathā bhavad-vyatirekād ekākitayā mātā mā tāpaṁ yāsīt |

[33] vraja-rāja uvāca,— tām api bhavataḥ samīpam evāpayiṣyāmaḥ |

[34] śrī-kṛṣṇa uvāca,— tataḥ sarvam api gokulam utsannatām āpannaṁ syāt |

[35] vraja-rāja uvāca,— tarhi sarvam api vrajaṁ nikaṭaṁ ghaṭayiṣyāmaḥ |

[36] śrī-kṛṣṇa uvāca,— sampraty asmākaṁ bahulāḥ pratyahaṁ saṁkhyādhikaya-pratyataḥ suṣṭhu bahulā jātāḥ | tāsām upa-nagara-vanaṁ kim upa-jīvanaṁ syāt ? gāvaś cāsmākaṁ kula-devya iti tā eva sevyatām arhanti | yadi vā mad-arthaṁ sarvaṁ bhavatām, māṁ vinā tu byartham iti samarthanīyam, tarhi ca mat-prāṇā eva tā iti tā eva prāṇanīyāḥ |

[37] kiṁ ca, yadavo'pi nāhitaṁ vyāharanti; sphuṭam upalabdha-kaṁsa-saṁbandha-jarāsandha-nirbandhād-akṣauhiṇī-lakṣita-dur-jana-lakṣāṇi mathurām avarotsyanti; tarhi garhitam eva bhavet | tatrāstām asmat-sāmīpyam asmad-asāmīpyataś ca bhavad-avasthānaṁ yady asmat-saṁbandhaṁ vinā labdha-sandhaṁ bhavet tarhy eva kṛcchraṁ narcchet | gūḍha-puruṣa-dvāreṇa jñāte hy asmat-saṁbandhe jarāsandhādayas ta ete kaṁsa-van na bhayānubandhā iti chala-balam ekam ekaṁ na prasthāpayiṣyanti | kiṁ tv akṣauhiṇībhir dravantaḥ sarvaṁ vrajam apy upadrāvayiṣyanti | tasmād asmābhir yuṣmābhiś ca gopayitavya eva gandhaś ca vyati-saṁbandhasya; ete ca mayā yādavā durgāntare davayitavyāḥ; bhavantas tv asaṁkhyā na tathā kartuṁ śakyāḥ | saṁkhyām

aticarantīnāṁ vanecarantīnāṁ gavām āvaraṇaṁ tu sutarām eva duṣkaram; tasmāt teṣāṁ durga-vad-asmad-audāsīnyam eva bhavatāṁ rakṣāyāṁ prāvīṇyam arhati |

[38] kiṁ tu tāvad eva tad vidheyam, yāvat sarva-vipakṣa-pakṣāpakṣayaṁ vidhāya svayam eva śrī-mad-vrajam āvrajāmaḥ | āvrajite ca tasmin na punar anyatra vrajanam api syāt, yato nirupadhi-sneha-vyagra-bhavad-agrima-sva-jana-varga-darśana-sukha-mātra phala-pātratayā nirupādhir asau puruṣārthaḥ kathaṁ bādhitaḥ syāt ? tad-evaṁ vyasya yan nivedutaṁ tad tad evedaṁ samasya nivedayāmi,

> yāta yūyaṁ vrajaṁ tāta vayaṁ ca sneha-duḥkhitān |
> jñātīn vo draṣṭum eṣyāmo vidhāya suhṛdāṁ sukham || [bhā 10.45.23] iti |

[39] tad-etat-paryantaṁ madhukaṇṭhaḥ procya bhrātaram avalocya prāha sma,— atra ‘tāta’ iti nijāntaḥ-sthāpita-putratā-bhāvanāyā yogyam eva sambodhanam; ‘jñātīn’ iti, tatrāpi ‘sneha-duḥkhitān’ iti snehasya niravadhikatvāt prati-kṣaṇaṁ didṛkṣuṣu tan-mukhyeṣu teṣv evāvasthānaṁ prati-kṣaṇam eva sva-vīkṣaṇa-dānaṁ ca vivakṣitam | ‘vayam’ iti *‘asmado dvayoś ca’* iti pāṇinīya-smaraṇād astu tāvan mama vārtā, kiṁ tv āvāṁ dvāv apy eṣyāva iti vyañjitam | ‘draṣṭum’ iti teṣām ivātmano’pi tad-darśana-mātra-puruṣārthatā samarthitā | ‘athāpi bhūman mahimā guṇasya te, viboddhum arhati’ [bhā 10.14.6] ity atra bodha-viṣayī-bhavitum iti-vad-darśana-viṣayī-bhavitum ity arthāntare’pi tad-vad eva siddhāntitam; ‘suhṛdām’ iti yadūnām ajñātitvam upakāryatva-mātraṁ ca dhvani-pātraṁ kṛtam | tatra ca ‘sukhaṁ vidhāya’ iti ktvā-prayogeṇa sāvadhika-nirdeśāt tad-bhayādi-nāśanānataraṁ punas tad anapekṣatvam api lakṣitam iti |

[40] tatra snigdhakaṇṭhaḥ sotkaṇṭhaṁ papraccha,— atha tatra kiṁ vyavasitaṁ śrī-vrajeśa-caraṇānāṁ ?

[41] madhukaṇṭhaḥ prāha sma,— vraja-rājaś ca tadīya-vāco-yukti-racanam anabhirucitam api bāḍham ucitam iti matvā manasi sva-lalāṭaṁ hatvā vāṣpa-spṛṣṭam aspaṣṭam ācaṣṭa,— bhavan-mātā tu vāmā katham iyad-budhyatāṁ ?

[42] śrī-kṛṣṇa uvāca,— tāṁ prati ca yatheṣṭa-praṇāma-pūrvakaṁ nijeṣṭa-dvārā mayedaṁ sandeṣṭavyam iti procya sva-hasta-lipibhis tat patraṁ virocya śrīdāma-hasta-vinyastaṁ kṛtavān |

[43] śrīdāmā ca śrī-vraja-rāja-śuśrūṣāyāṁ kṛtānusandhas tan-mukhabandham atīva tad-dīnan-manyatānubandham anusandhāya taṁ vihāya nivedyam eva sa-gadgadaṁ gadati sma,— yathā samprati vayaṁ duṣṭa-janāt kaṣṭam āśaṁkya spaṣṭam eva nāyāsyāmaḥ; kiṁ tu śrīmat-pitṛ-caraṇa-paricaraṇa-prabhāvān mamāṣaḍa-kṣīṇam akṣīṇam āgamanaṁ pratyaham api vidyata eva |
tathā hi—

> ādye’hni kṣīra-bhaktaṁ ghana-dadhi-valitā roṭikā tasya paścāt-
> tat-paścād-dugdha-pūpaṁ tad-anu bahuvidhānnādyam anyeṣu cānyat |
> mātar mahyaṁ nikāyye mahati rasayate paryaveṣi tvayā yan
> na svapnas tan na vā tat sphuraṇa-mayam iti smaryatāṁ kiṁ tu satyam || 3 ||

kiṁ ca,

yavann āśnāsi mātas tvam iti niśamaye hanta nāśnāni tāvad
yady aśnāmīva tarhy apy anubhavad asu me ye'savaḥ śoṣamīyuḥ |
goṣṭhaṁ gacchāni paśyāny api nija-jananīṁ tad-vidhām evam eva
hy udyat tejaḥ-prakāśād ripu-gaṇam acirād ut-sahiṣye vijetum || iti || 4 ||

[44] atha tad-etan niśamya samyag- asrāvilaṁ sandeśa-haraś ca vyājahāra,— satyaṁ śrī-vrajeśvarī-caraṇāś ca svapna-vad idaṁ sāmprata-bhavad-bhojanādikaṁ sa-rodanaṁ vadanti sma | bhavad-duḥkham āśaṁkya svābhojanam api gopayanti sma iti |

[45] atha tad-etad avadhārya sāścaryatayā sthiteṣu teṣu vraja-mahīkṣīd-ārdra-vīkṣitam ācacakṣe,— bhavataḥ prema-vaśyānāṁ vayasyānām eṣāṁ vartane kā vārtā ?

[46] śrī-kṛṣṇa uvāca,— śrīman-mātṛvad eva te cāmī mamepsita-sakhi-janā vīkṣyayā mām upalapsyante; kiṁ tu mātur-vatsalatā-svabhāvatayā kadācid anyathā-prathā bhāsiṣyate, na punar amīṣāṁ praṇaya-bhājām iti |

[47] vrajeśvara uvāca,— prathamatas tāvad eta iva gāvaḥ katham etāvatīṁ prakriyāṁ śrāvaṇīṁ kurvantu ?

[48] śrī-kṛṣṇa uvāca,— yady api tāsv api mama tathā-sphūrtir-jūrtim apanayet tathāpi prakārāntaram api bahir-vṛtti-samādhānāya vidhāsyāmi | yathā— tāsāṁ gandhānu-sandhānam eva pradhānaṁ rava-gaṇa-śravaṇaṁ ca; rūpa-nirūpanaṁ tu tat-pradhānakam eva | tasmāt stoka-kṛṣṇo'yaṁ tad-abhyasta-mada-stoka-saurabhya-parirabhyamāṇa-vastra-saṁvastraṇayā kṛta-man-muralī-khuralīkatayā ca tathā subalaś cāyaṁ bala-vasanāvalambatayā tadīya-śṛṁga-saṁgitayā ca tāsāṁ madyham adhyāsitaṁ kurutām | tataś ca mamākhila-guṇa-nidhaya ete sarve'py anayoḥ prati-nidhayaḥ syur yatra vanyāś ca te dhanyāḥ sarvābhi-vādyā mṛga-nagādyā mat-sphūrti-pūrtim āgaccheyur iti sarvam eva samañjasaṁ bhavitā iti |

[49] atha nija-paricārakān śūdrābhīra-kumārakān hata-vicārakān niśāmya vaivaśyād vaiśyābhīra-rāji śāmyad-vacana-śaktibhāji svayam eva so'yam asra-toya-dharaḥ prāha sma, —mama sakhīyamānānām eṣām akhilānāṁ teṣām iva yadyapi gatis tathāpi tātānugatis tu viśeṣataḥ stutim āsīdati iti |

[50] atha madhumaṅgalam api tad idaṁ sneha-saṅgatam āha, —hanta! bhāvhavantaś ca tatra yāntu | yad-bhagavatī-sevāṁ man-maṅgalāya mat-pratinidhitayā kurvāṇāḥ punas tad-apūrva-jananāt pūrvavat tad-akharva-parvaṇe sampatsyante iti |

[51] tad-evaṁ visrambhya tat-tat-aṅga-saurabhya-parirabhyamāṇa-vasanādinā tau stoka-kṛṣṇa-subalau viśeṣatas tat-tad-guṇa-vāsitau vidhāyānyān api yathā-nyāyaṁ nijālaṁkaraṇādinālaṁkṛtya sevādikāriṇaṁ ca yathāvad ādṛtya kṛtya-viśeṣān śrī-mat-pitṛ-caraṇeṣu gocaratāṁ ninmāya; nītvā ca tad-anujñāṁ gṛhītvā svayaṁ tatraiva sthitvā mantra-sadanād-bahiḥ

sthitān māthura-vipra-janān antar-nitvā tad-dvārā sarvānn eva yadūn vjñāpayāmāsa, —ta ete vrajāya vrajiṣyanti iti |

[52] te ca śrī-vasudeva-naradeva-pramukhās tatraiva sukhād āgatāḥ, āgamya ca ramya-paricchadādinā tān abhyarcya cānuvrajya ca carcyamāna-tad-bhadratayā puramayāmāsuḥ |

[53] sa tu yaśasvī svayam asvīkṛta-rājyatayā kim api tatratyaṁ tān praty-anapavarjya kiṁ tu prāg-vali-valita-bali-kaṁsa-hṛta-dhṛta-kupya-bhājanāni yāni tāny eva visarjya keśavaḥ kevalatāyāṁ mithaḥ kṣubhitatā-bhītas tair eva saha śrī-vrajam ahanīyān anujñāpya manasi kayāpy avasthayā vyāpyamānaḥ puram ājagāma, rāmas tu tān dūram anu-vavrāja |

{54} vrajeśvaras tu pralīna-manastāyām api jīvan-mukta-vad eva saṁskāra-vaśād idaṁ jagāda, — vatsa! nijānuja-vatsala ! sa kevalatayā manobalaṁ hāsyati; tasmād anujaṁ tam evānuyāhi iti |

[55] atha sva-sambandhād adhika-duḥkhānubandhād āśaṁkamānaḥ saṁkarṣaṇaḥ sa-dhairyaṁ sarvān anujñāpya śīghra-gatyā sva-bhrātaraṁ prāpya kvacid ekāntam anuyāpya nija-nija-bāhubhyāṁ parasparaṁ grīvāṁ paridhāpya tena saha ruroda | tad alam ati-vistareṇa |

yataḥ—

kaṁsasya dhvaṁsanānte vraja-vasati-gane gacchati svīya-gehaṁ
taṁ kṛṣṇaṁ taṁ ca rāmaṁ tam api paśupati-ksmā-patiṁ tāṁś ca gopān |
śrīdāmādyāṁś ca tāṁs tān api ca tad-anugān navya-viccheda-bhīter
antaḥ smṛtvā mad-antar-virasa-vaśatayā sarvam arvāg jahāti || 5 ||

[56} tad-evam uṭṭṁkayan-madhukaṇṭhaḥ śrī-vrajādhipādīnām ādhim avadhāya punar abhidadhe, —

yaḥ svāṁ kṛṣṇaḥ purā tṛṣṇāṁ vardhayāmāsa dhṛṣṇajam |
sa sākṣād bhavatām aṁke svaṁ keliṁ vahati prabho || 6 ||

[57] atha śrī-kṛṣṇaś ca tac-caraṇāravindaṁ śirasā vindan sa-nirvedaṁ niveditavān, —

ahaha vahalamantuṁ jantur eṣa pralāpī
racitamacita-tātaḥ kṣantum arhas tvam eva |
katham api nijam aṅgaṁ vyādhinā duḥkhadaṁ syat
tad api na hi tad-aṅgī tyaktum icchet kadāpi || 7 ||

tataś ca,

āliṅgyata vrajeśitrā pitrā sa-pulakaṁ sutaḥ |
sarvaiś cānanda-garveṇa roma-parveha sandadhe || 8 ||

[58] tad-evaṁ prātaḥ-kathāṁ madhukaṇṭhaḥ samāpya śrī-mādhava-pada-sīmni rādhikā-sadasi kathayāmāsa, —

[59] ye khalu tasya vrajāvrajanāya vyañjitā vighnās te sarve prāg-ukta-lajjā-nighnā eva mantavyāḥ | tad-eva purastād vyañjayan mathurāyāś calantaṁ subalaṁ balānujaḥ sva-vallabhārocaka-vācika-valitaṁ cakāra | yathā —

satyaṁ santyajya yuṣmān niyata-mad-anuga-prāṇanā niṣpramāṇā
dharmyaṁ me nāsti kiṁcit tad api sa-vayasaḥ śrūyatāṁ man-nivedyam |
yuṣmākaṁ yātisetur mayi ratir atulā sā tu māṁ hrepayantī
tat-tulyāsakti-riktaṁ hnuta-tanum akaron nāsmi dūraḥ kadāpi || 9 ||

puryām asyāṁ yad asmi prakaṭam api hi taṁ hanta kuryāṁ kathaṁ tat
kiṁ tu cchāyā-sadṛkṣaḥ sphuṭam iha viharet tatra tu svena nityam |
āveśo yatra yasya sphurati sa niyataṁ tatra bhāti svayaṁ yat
sphūrtiṁ svāṁ so'yam asmīty anubhajati yathā tena nānyena tad-vat ||10 ||

somābhe darśa-rātrāv api nija-rucibhiḥ pūrṇimā-bhrāntitas tvaṁ
mad-viśleṣa-jvarārti-prathi-navama-daśā durvaśāṅgī yad-asīḥ |
tarhi tvām aṅga-kānti-sphurad asita-maṇi-śrī-caya-vyāpta-sarvaḥ
so'haṁ śiśleṣa tat-tad-vinimita-daśayā yatra citraṁ jagastha || 11 ||

somābhe mānam aicchaḥ pratipadi lalite mām ayāsr vanānte
pālyāsīr vāsa-sajjā paricarasi purā rādhayā māṁ viśākhe |
etad diṁ-mātram uktaṁ bhavad-avagataye jñeyam anyat kathaṁ vā
svapnaṁ tat tat viditvā glapayatha nijakaṁ mānasaṁ mām apīha ? 12 ||

padme bhadre sa-śaivye tritayam api bhavad-rūpam udbhrānta-cittaṁ
mad-viśleṣāt tamālaṁ pari viluṭhitavad yatra tatrāham āsam |
āliṅgan yuṣmad-aṅgāny udanamayam aho yāvad abhyasya tāvat
kṛtruddhā bṛddhāḥ kutaścid vata yad-upagatās tan na me yāti duḥkham || 13 ||

ānyedyuḥ śrīla-rādhe mama pura-gamana-sphūrti-sañjāta-mūrtiṁ
tvām āliṅgyānucu mban giri-vanam anayaṁ tat kathaṁ vyasmaras tvaṁ ?
tatrāgamyātha sarvāḥ kala-kala-virutaṁ yarhi cakrus tadānīṁ
tatrāvāṁ hā yathāsvaṁ pṛthakad apagatau na smarasy eva tac ca || 14 ||

svapne yad rādhike tvaṁ mama śayanam ihāpy āśritā rāja-puryāṁ
svapnas tan nasti nūnaṁ parimalitam abhūd yat-tvayā tasya vāsaḥ |
āstāṁ tat spaṣṭam adyāpy anu mad avayavaṁ padminī-ratna-gandhaṁ
viśeṣindann andho'pi lokaḥ smita-śavala-mukhaḥ śīrṣam īṣad dhunīte || 15 ||

āstāṁ prāg adya sadya-stana-śaśi-kalayālaṁkṛta-śrī-rasau yad-
vṛttaṁ tad-yuṣmākābhiḥ sa-śapatham abhitaḥ pṛcchyatāṁ śyāmalaiva |
yady apy evaṁ tathāpi sphuṭa-gatim acirād āgatiṁ cen-madīyām
īhadhve sarva-vighna-praśamana-racanā syād yadā tarhi kuryām || 16 ||

[60] tad-eva etāvat-prathām eva kathāṁ samāpya punar madhukaṇṭhaḥ provāca, —

rādhe so’yaṁ satyavādī tvām alaṁkṛtya śobhate |
tvad-gandha-bandhanaḥ puṣpandhayaḥ svarṇābjinīm iva || 17 ||

ūṣā-niruddha-vad rādhe yayoḥ svāpnaś ca saṅgamaḥ |
ṣākṣād āsīt tayor vā kiṁ viśleṣaḥ sthātum arhati ? !8 ||

iti visṛmarasāndrānandaśas taṁ samastaṁ
sapadi kathaka-varyau tāv anujñāpya yātau |
harir api nija-kāntā-saṅga-sarvāṅga-śobhaḥ
subhaga-śayana-lakṣmīm añjasālaṁ cakāra || 19 ||

iti śrī-śrī-mad-uttara-gopāla-campūm anu vraja-pati-visarjana-kaṣṭaṁ
nāma ṣaṣṭhaṁ pūraṇam || 6 ||

(7)

(7)

**atha saptamaṁ pūraṇam**

# śrī-vraje śrī-nanda-praveśaḥ

[1] atha punaḥ prātaḥ śrī-kṛṣṇa-kṛta-prabhāyāṁ śrī-vrajarāja-sabhāyāṁ snigdhakaṇṭha uvāca—

[2] yā khalu pūrvaṁ vraja-yuvarājena vraja-rājaṁ prati racita-yantraṇā mantraṇā śrāvitā, sā nija-vrajyāyāḥ pūrvam eva p'urva-sandeśa-praveśaka-dvārā nijagrajādīn prati vrajarājena viśiṣṭatayā sandiṣṭā | sveṣāṁ teṣām api vyatimilane duḥsaha-tat-prastāva-sahanāya labdha-praveśe'pi tasmin sandeśe tad-agrajādayas tad-āśā-pāśānubandhatayā kadācid anyathā syād iti manasi kathayitvā prathi-mala-sad ucca-pada-sadasi sarva eva samuccayamayāmāsuḥ | kiṁ bahunā ? dhṛta-tad-anusadhā nīrandhra-samudaya-bandhāḥ purandhrī-prabhṛtīs tykata-lajjā-dūtīr vadhūr ādāya vrajādhīśvarī ca kiñcid antaritatayā tad evānañca | tataś ca dūrād eva vraja-nara-deva-prabhṛtīnāṁ hrasad-akhila-kṛtīnām āgamanam anullāsam ālocya sarva eva śocyamāna-jīvanā babhūvuḥ |

[3] atha sarva-sahagata-saṅgatatayā tatrāyāte vrajanāthe yathāyathaṁ nikhileṣu ca teṣu militeṣu sa dhīradhīḥ sva-pareṣām antarādhim antaritaṁ vidhātuṁ svāṅga-jātasya maṅgalaṁ vacasi saṅgamayya vijaya-vṛttāntam eva vartayāmāsa |

[4] tad-anantaram eva ca tāṁ tan-mantraṇām iti sthite kṛṣṇa-sukhaika-sukha-dhiyaḥ sarve'pi te sudhiyaḥ procuḥ—bhavatu, sva-duḥkham api soḍavyam, tad-īhitaṁ tu voḍhavyam iti |

[5] atha tatra śrī-kṛṣṇasya mātur asahanam asahamānaḥ sa vraja-nareśānas tatra vicitreṣu kṛṣṇaika-mitreṣu teṣu tat-tat-prastotṛṣu satṛṣṇa-śrotṛṣu ca satsu tāṁ prati tāṁ tat-patrikāṁ ca kenacid vācitām ācacāra |

[6] yathā—ādye'hni ksīra-bhaktaṁ [go.ca.u. 6.3] ityādikaṁ vismāyanaṁ sāntvanam iva ca jātam | vācitāyāṁ hi tasyāṁ te daṇḍam ekaṁ gaṇḍa-yugalaṁ vistṛta-locana-galad-uṣṇa-śīta-dhārābhyām āstṛtatam āceruḥ; kim uta sā mātā |

[7] tataś ca śrīmān upananadas tān amandam uvāca—yantraṇāyām api nāsmābhiḥ svatantratayā tan-mantraṇād anyad ācaritavyam | sa hi vālya-kalpa eva satya-saṁkalpaḥ sarvaṁ pālyaṁ cakāra, yata eva cāsmābhiḥ śatru-yajñaś ca sāvajñaḥ kṛtaḥ | kiṁ punar adhunā ? tasmād utthāya tat-kathanam avyarthayituṁ yathāyathaṁ sarvair ācaryatām; yathā yathārha-varṇād ākarṇayan sa sukhaṁ prāpnoti iti |

[8] tad evaṁ yuktaṁ tad-uktam ākarṇya sarvair apy avarṇyata—vrajasya samyag rītir iyaṁ tasyāgamana-sāmagrī bhavati | tasmāt tat-prītimadbhis tan-nītir eva sevanīyā | śrūyate hi—go-mūtra-yāvakādinā svodarambharīṇāṁ bharatādīnām ajñāta-vanāya ciraṁ gatasyāpi raghunāthasya tathaivāgamana-pratīkṣā | atha kathaṁ vā

tri-lokī-vijayi-danuja-vraja-vijayitayārjitaṁ rājyam api vrajam uddiśya vyktaṁ tyaktavatas tasya tu sā nāsmābhir ādaraṇīyā ?

[9] atha vrajarājaś ca vyājahāra—bhadraṁ tan-mātaram āpṛcchya yacchata pratyuttaram iti |

[10] tad evaṁ sthite tadāpracchana-pūrvakaṁ vrajasya vraja-rājñāś ca patraṁ yathā—

āj̃ñā yā te tathāsīd vraja-jaladi-vidho saiva sarva-vrajena
tvan-mātrāpi prakarṣād araci na ca ciraṁ tatra ko'pi vyadhatta |
kintu prāṇādhikoṭi-pratima-mukharuce netra-vṛndena bhūyas
tvat-kāntīnāṁ didṛkṣā capalita-gatinā manyate jātu naiva ||1||

satyaṁ tat-tad-divasam anu te bhojanaṁ tat-tad āsīd
itthaṁ citte sphurati mama hā tatra cāsīn na tṛptiḥ |
yasmān mohād ahaha mayakā putra tat-pūraṇāya
prāpto nāsīd avasara iti svāntam antar dunoti || iti ||2||

[11] atha pūrvaṁ duḥkhād eva sākṣāt kim apy niveditavatā vraja-kṣitibhṛtā sampraty ānakadundubhiṁ prati tad idaṁ patraṁ dattam—

saptama-putrārpaṇam anu nāsīn mayi bhinna-dṛṣṭitā yat te |
tad ayaṁ cāṣṭama-putraḥ syāt tava tad imau samaṁ pālyau ||3||

[12] tad evaṁ vidhāya buddhi-samṛddhā vṛddhāḥ śrī-vraja-rājādīn nitya-kṛtyādibhir yojayitvā bhojayitvā ca tad-upadeśa-sadeśa-rūpam eva sarve vyvaharanti sma | tatra tu yady apy antar valitādhayas tathāpi tad eka-sphūrtitayā labdha-brahma-samādhaya iva saṁskāra-mātreṇa tat-tad-vyavahāra-pātrehā vyalokyanteti kṛta-varṇa pada-lopi-tat-tad-viśeṣa-varṇanayā sāmprataṁ tu punar ākarṇyatām—

rājita-yuṣmac cakṣūr ājīvaḥ saiṣa rājate vrajapa |
kaṁsa-dhvānta-dhvaṁsas tad-vaṁśa-prācya-bhūdharottaṁsaḥ || iti ||4||

atha paśupati-rājñī taṁ samānāyya putraṁ
namita-śira-samaṅke dhārayantī cirāya |
nija-nayana-kucāñci-kṣīra-dhārābhir enaṁ
sapulakam abhiṣiñcaty añcitānandam āsīt ||5||

[13] tad evaṁ prātaḥ-kathāyāṁ kṛta-prathāyāṁ gatāyāṁ śrī-rādhikā-mādhava-sadasi snigdhakaṇṭhaḥ kathayāmāsa—

[14] atha balānuja-sandeśaṁ valayann abalāsu tāsu
tvarita-tad-āgamana-rahitāsaṁhita-tad-viraha-jvālayā sutarām abalāsu subalaḥ samayaṁ na saṁvalate sma |

[15] tatra śrī-rādhikāyā viraha-jvālā yathā—

vṛkṣān pṛcchati vartma paśyati hariṁ tatrātmatāṁ manyate
tat sarvaṁ manute mṛṣā vitanute cītkāram utkampate |
lālāṁ muñcati cetanāṁ visṛjati sphārāṭṭa-hāsā naṭaty
evaṁ ced vṛṣabhānujājani tadā kutrāsti sandeśyatā ||6||

atha—

dṛṣṭvā kañcit kākam āyāntam aindrād
āśā-bhāgāt pṛcchatī tat-krameṇa |
rādhālīnāṁ madhyam āsādayantī
labdhā pṛāntaṁ kṛṣṇa-mitrasya tasya ||7||

vīkṣyāmūḥ subalaṁ balānuja-sakhaṁ mūrchām avāpuś ciraṁ
jāgratyaś ca cirāya naiva vividuḥ pṛcchāma taṁ kiṁ nv iti |
dattaṁ svasti-mukhaṁ ca nādiśata tā bāṣpākṣatāndhīkṛtās
tena svena tu vācitaṁ kim api taṁ śrotrātithiṁ cakrire ||8||

satyaṁ santyjya yuṣmān [go.ca.u. 6.9] ity ādikam |

[16] tataś ca sa khalu śrī-kṛṣṇa-sakhaḥ sakhīnām avadhānam ātmani citvā prati-patraṁ yācitvā tac ca grasta-tad-uktibhir abhyastaṁ svākṣara-vinyastatayā bhṛtvā punar nija-patrikāntaritaṁ kṛtvā sakhye prasthāpayāmāsa |

[17] tat tu prati-patraṁ yathā—

yat sandiśasi balānujaḥ sampraty api milanam asti nas ta iti |
tat sarvaṁ tava mathurā-sthiti-viśrutir asmad-anvitaṁ gilati ||9||

iha nijam āgamanaṁ vā yad askṛd astīti sandiśasi |
satyaṁ tat priya tad api bhramayati cittaṁ muhus tvad antardhiḥ ||10||

eṣyasi satyaṁ tvam iha vraja-janatāyāḥ sukhaṁ dātum |
api yaḥ kṣaṇamaya-kālaḥ sa tu naḥ prati kalpate'tra kalpāya ||11|| iti |

[18] atra śrī-rādhā-sakhīnāṁ viśeṣatayāyaṁ vāk-śeṣaḥ—

vaidyās tatra valante dhanvantarivan madhoḥ pūryām |
unmādāpasmārajam ṛiti-hṛiti-kṛtikaṁ mahauṣadhaṁ prṣṭam ||12||

[19] tad evaṁ tāsāṁ tat kathanaṁ duḥkha-prathanam iti matvā samāpayan snigdhakaṇṭhaḥ sotkaṇṭham uvāca—

hari hari hari-vipralambha-lambhaṁ
kathitam idaṁ prathitaṁ svajūrtaye'pi
milanam iha kila prapaśyatāṁ nas
tava hariṇā hariṇākṣi saukhyakāri ||13||

[20] tad evaṁ rātri-kathā-satraṁ prathayitvā sarvam api sukhena grathayitvā kathakau vāsam āsannau | tataś ca,

tad udita-nava-varṣaṁ rādhikā-mādhavākhyāv
abhinava-vara-vīrud-bhūruhāgryāv upetya |
valayi-bhuja-latābhyāṁ bāḍham anyo'nya-saktau
pramada-vana-vilāsaṁ bibhratau divyataḥ sma ||14||

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
śrī-vrajeśa-vraja-praveśo nāma
saptamaṁ pūraṇam
||7||

(8)

## athāṣṭamaṁ pūraṇam

# catuḥ-ṣaṣṭhi-vidyādhyayanam

[1] atha prātaḥ-kathāyāṁ śrī-vraja-yuvarāja-virājamāna-vrajarāja-sadasi labdha-prathāyāṁ madhukaṇṭhaḥ kavayāmāsa—

[2] tataś ca tatra svasti-mukhe labdhābhimukhe rāma-rāmānujāv atratya-vṛttāntam añcitvā kiñcid atrāsam āsāmāsatuḥ | tatra janmārabhya nāsīd abhyastateti śrī-kṛṣṇa-rāmayor devakyāṁ mātarīva yācanādi-caritam anālokya śrī-vasudevas tayā saha mantrayāmāsa | rohiṇyām evānayoḥ putratayā praṇayo bhaviteti |

athānakadundubheḥ san nanda-nandanāv uddiśya prerito dūtaḥ saṁvalita-varṇa-dūtatayā vrajaṁ sambhūtavān | tatra cāstāṁ nāma praśastiṁ rakṣitaṁ tat-tad-vacanaṁ vivakṣitaṁ punar idam eva lakṣitam—bhavatāṁ gamana-samaye mayedaṁ nādhigamitam āsīt | rāma-mātur āgamanam atra kāmanīyam iti | tad etan niśamya tu śrī-rohiṇi vyākulatārohiṇī babhūva | yathā—

> ājñā patyur didṛkṣāpy atha nava-sutayor jātu hātuṁ na śakyā
> seyaṁ govinda-mātā bata katham iva vā heyatām āśu yātu |
> tasmād ekaika-netrādy avayavam api ced bhāgam ekaṁ tanor me
> pūryāṁ jīve na kuryād aparam iha vidhis tarhy ahaṁ nistareyam ||1||

[3] tad evaṁ tasyā vaimanasyaṁ vyavasyantī śrī-hari-mātā vyāharati sma—

> tubhyaṁ mahyaṁ ca manye vidhir adita vapuḥ prāṇam apy ekam eva
> pratyekaṁ putr-yugmaṁ yad iha na bhidayā kiñcid ālokayāvaḥ |
> tasmād duṣpuṇyatā me yadi na savidhatāṁ hā tayoḥ kartum īṣṭe
> śiṣṭe rāmāmba tarhi svayam abhigamanād eva māṁ jīvayāśu ||2||

[4] tataś ca sarvābhir anarvācīnābhiḥ kṛṣṇa-mātur mantraṇam eva yukti-para-tantraṁ kriyate sma, kṛtvā ca muhūrta-jñebhyaḥ śubha-muhūrtaṁ dhṛtvā pratisvaṁ samagrīkṛta-nānā-sāmagrībhir viśaṅkaṭa-śakaṭān bhṛtvā visūrita-pūritaṁ bhūri-dūraṁ tayā saha sṛtvā sa-bāṣpa-kaṇṭhaṁ kaṇṭhaṁ gṛhītvā kathañcid eva paridevanayā tāṁ hitvā nivavṛte | yatra kṛṣṇa-prasū-nija-prasūta-tat-prasūtayoḥ kṛte kṛtepsitatayā vīpsitān bhogān upabhogāṁś ca tasyāṁ samarpitavatī gadgada-yuktam uktavatī ca—pratilavam āvakayoḥ śāvakayor vṛttaṁ nijeṣṭa-sandeśa-mukha-mukhena sandeṣṭavyam | devakīṁ prati mama ca tad idaṁ nivedayitavyam, yathā—

> āvakayor abhidā yā loke sambhāvitā jātā |
> samprati sā prakaṭābhūd devaki putre na tatra yad-bhedaḥ ||3||

[5] atha vraja-mātram anusmarat-sphurad-atanu-vyasanam idaṁ hṛdayaṁ kṣubhyati | tataḥ kṛtaṁ tan-nivṛtti-vṛtta-vistareṇa iti viramya madhukaṇṭhaḥ samāpanam iva prāha sma—

tad idaṁ kathanīyaṁ syān naiva vṛttaṁ vrajeśvara |
yady eṣa bhavad-utsaṅga-saṅgī dṛśyeta nādhunā ||4||

[6] tad evam ānanditeṣu vraja-vanditeṣu snigdhakaṇṭhaḥ papraccha—atha tatra kiṁ vṛttaṁ tat kathyatām |

[7] madhukaṇṭha uvāca—

rohiṇyā vrajataḥ kṛtāgamanayā govinda-rāmau yadā
vanditvā milatāṁ tadāsphurad asāv uccair yaśodety api |
sphūrtiḥ sā ca paraṁ tayor manasi na svasyāpi tasyā babhau
premṇo rītir iyaṁ na buddhi-viṣayaḥ kasyāpi paśyādbhutam ||6||

viśleṣa-vāsara-puraḥ-sarajaṁ caritraṁ
kṛṣṇe sa-bāṣpam anuśṛṇvati taj-jananyāḥ |
papraccha tām anu balas tad uvāca sā ca
svasmiṁs tad ekamayatām anubhāvayantī ||7||

[8] dināntare tu valita-patnīṣu sarvāsu sapatnīṣu tāsāṁ śrī-kṛṣṇasya vraja-sambandham anabhīpsitam abhīkṣya sā jagāda—

viśvasmin yaḥ sneha-nāmā padārthaḥ
śrīmān so'yaṁ rājate goṣṭha eva |
tasminn uccair gopa-rājñām athāsau
putro vaś cet tat-prasaṅge kva doṣaḥ ||8||

[9] tad evam atṛṣṇaṁ niśamya tuṣṇīkāṁ sevamānayor vasudeva-devakyor aparā hāsya-parāḥ procuḥ—gopānāṁ dadhi-dugdhādi-lubdha-manasas tava nāyuktam idam uktam |

[10] tad evaṁ niśamya sāpi teṣāṁ sva-matam adhigamya vraja-nṛpati-patnyāṁ sānutāpaṁ manaḥ saṅgamya maunam evālalambe |

[11] athānakadundubhi-prabhṛtibhir anayor vrata-bandhe'pi kṛtānubandhe vraja-bandhūnām ānayanaṁ sāpi na prastutavatī |

[12] rāma-kṛṣṇau ca tatra sa-tṛṣṇāv api teṣāṁ manasi karmaṇi cānyādṛśatāṁ sandṛśya vraja-deśajānāṁ tatra kleśam api parāmṛśya prajā-mātra-nimantraṇāyām api na tān āmantrayituṁ mantritavantau | tad alam asmākaṁ tad-vrata-bandha-varṇana-nirbandhena | kintu tataḥ pūrvaṁ sudāma-mālākāra-dvārataḥ śrī-vrajendra-nandanasya patram idaṁ śrotrāmṛta-pāna-pātratayāvadhīyatām—

tāta śvaḥ prātar ete yadu-nṛpa-kulajā yajña-sūtreṇa putrī-
kuryur māṁ svārtha-hetor aham api tu bahis tad vidadhyāṁ hṛdānyat |
jñātīn vo drasṭum eṣyāmy aham iti ca yayā prāg avocaṁ bhavatsu
svām etaṁ hanta jihvāṁ katham itara-daśāṁ tvat-tanūjaḥ sa kuryām ||9||

mā kṛḍhvaṁ mama yajña-sūtra-kutukālābhena nirviṇṇatām
asminn asmi tu yuṣmadīya-suhṛdām arthāya baddha-prabhaḥ |
tasmān mat-tanu-rūpamat-savayasāṁ gāyatra-dīkṣā-mahaḥ
santatya vrajarāja tena mama tat pūrṇaṁ svayaṁ tanyatām ||10|| iti |

[13] tad etac chrīmad-upananda-nanda-prabhṛtayaś ca tadānīm anusandadhate sma—pūrva-mantraṇā-paratantratayā sañcitaṁ tad idam asmāsu tena svayam udāsīnatvaṁ prapañcitam | tat tad-vihitaṁ punar asmad-vaiśya-jāty-ucitam evāntaś-cintitam; tasmād vayam api tat-pratinidhīnām eṣām antas tad ekatayā bahis tv itara-vivekatayā vrata-bandhaṁ sandadhāma iti |

[14] snigdhakaṇṭha uvāca—tad-anantaram antaraṁ santanyatām |

[15] madhukaṇṭha uvāca—tatra cātra ca jāte ca dvi-jāterita-vrata-jāte veda-vedāṅgādhyāyanāya anayor icchā jātā | jātāyāṁ tasyām etāv anya-jana-pracāram anucarantau tad idaṁ vicāritavantau—adhyayanaṁ nāma guru-kulam adhyagamana-pūrvakam eva pūrva-sūribhir vihitam | tatra yadyapi guru-yogyāḥ puru-mahimānaḥ kṛṣṇa-dvaipāyanādi-nāmānaḥ sarvataḥ pracaranti, tathāpi ta āvāṁ svābhāvika-jñānādi-prabhāvāv iti matvā saṅkocam eva rocayiṣyanti | te hi parama-vaiṣṇavā vaiṣṇavaṁ tattvam anubhaviṣyanty eva | adhyetavyaṁ cāvābhyām avaśyam eva vaśyam | maryādā-laṅghane khalu na loka-maṅgalaṁ manyāmahe | tasmād yaḥ śabde brahmaṇi niṣṇātaḥ śaivaś ca bhavati, sa eva puru-guru-kartavyaḥ | tathāvidhāś ca pūrvaṁ kāśya-vaṁśyatayā śiva-sevakā madhye madhye prabhāsaṁ gacchantaḥ samprati śivāntikatā-śantamāyām avantikāyāṁ sāndīpani-mahānubhāvāḥ santīti tatraiva gantavyam; kintu yathā nānye jānanti, tathā | anyathāvayor atidūra-gati-kathāyāṁ labdha-prathāyāṁ yādava-kūle śātrava-bhava upadravaḥ syāt | tathā śrīmat-pitṛ-prabhṛti-bhṛti-bhuk-paryantā vraja-janāś ca deha-bhṛtiṁ na maṁsyante; kim uta samprati prati-jana-santāpa-santāna-jananī sāsmaj jananī |

[16] tad evaṁ tābhyāṁ vicārya yatocitaṁ yaduṣu ca sañcārya parān pratārya tad eva racitam | tatra caikānta-niśānta-viśrāntatayā vrata-dhāriṇau tau virājeta iti ca pratāraṇa-kāraṇaṁ vicāritam |

[17] atha dūraṁ guptaṁ ca gamanaṁ nānya-jana-saṅgamanam arhatīti duḥkha-daśārohiṇīṣu vasudeva-devakī-rohiṇīṣu śrī-kṛṣṇaḥ prāha sma—

saṅge cen mama rāmo'yaṁ saṅgināṁ koṭir āgatā |
ahaṁ ced asya saṅgī syāṁ saṅgīnāṁ ny arvudaṁ matam ||11||
tāv āvāṁ bhavad-āśīrbhiḥ prabhāvam atulaṁ gatau |
gamyevahi parībhāvaṁ yenāsau bhuvaneṣu kaḥ ? 12||

[18] tad etan niśamya prathamau tau prathamāna-tat-prabhāva-bhāvatayā kiñcid āsvasti-yuktāv āstām, śrī-vrajeśvarī-sakhī śrī-rohiṇī tu sā khinnaivāsīd iti sthite gurukulaṁ prasthitayor anayor vṛttaṁ vṛttaṁ karavāma |

brāhmaṇān katicid ātma-marmagāṁs
tīrthakāri-jana-beśa-dhāriṇaḥ |
vartmani svam anu bhaikṣya-dāyakān
nādade harir amībhir arthitaḥ ||13||

brahmacaryam asamāptam ity ato
naiva yānam urarīcakāra yat |
bhrātṛ-yugmam idam ittham ātmano
vīryam eva bahu-yānam ādade ||14||

paśyan paśyan grāma-saṅghān vicitrān
kṛṣṇo rāmeṇojjayinyau pratasthe |
yasmin yasmin goṣṭham āyāti dṛṣṭiṁ
tasmin stambhād vāsam āsajya śaśvat ||15||

brahmacāry-ucita-veśa-dhāriṇāv
ity amū paricitau na kena ca |
yadyapi sphuṭam athāpi tejasā
locanāni viśataḥ sma paśyatām ||16||

tatra ca—

rāmam ajānan jyotiḥ param iha pānthās tadāvantyāḥ |
timiraṁ jyotiḥ kiṁ vety ajite dṛṣṭe tu sandidihuḥ ||17||

yatra yatra paśupeśvara-patnī-
sneha-śarma tad iyāya ghanābham |
tatra tatra nagaraṁ vipinaṁ ca
svāntarārdra-mayatāṁ samavāpa ||18|

kasyāḥ puṇyavatī-śikhāgrima-maṇer aṅke vivṛddhiṁ gataḥ
kasyāḥ so'yam urojayor nija-kalām ullāsayan devitā |
evaṁ tatra ca tatra cāsakṛd asau nānāṅganā-tarkitād
dhinvan karṇa-yugaṁ dadhe'tha pidadhe tat-tat-spṛhā-bhītitaḥ ||19||

[19] atha sva-viśeṣa-saṅgopanāya saṅgibhyo vicchidya vidyamānayoḥ
sarva-vidyānandi-sāndīpani-sabhā-nikaṭam aṭitayor anayor idaṁ tadīya-sabhyās tarkitavantaḥ—

ekaṁ prāvṛṣijaṁ paraṁ śaradijaṁ meghaṁ tadā manmahe
yady etau timirāpahau na haritāṁ syātāṁ kumāra-prabhau |
sūryā-candramasāv imāv iti manāg utprekṣituṁ śaknumaḥ
kintv eko'sita-kāntir eṣa tad apākṛtyātra vibhrājate ||20||

tataś ca,

kṣaumaṁ vastra-yugaṁ pavitraka-mayaṁ yajñopavītaṁ tathā
maurvīṁ mekhalikāvaliṁ khadirajaṁ daṇḍaṁ ruroś carma ca |
dhṛtvā kṣatriyatā-vibhāvakatayā sad-brahmacaryānvitāv
ācāryasya sabhāṁ svabhāva-subhagau śubhrāsitau jagmatuḥ ||21||

sāndīpaneḥ sadasi vipra-sahasra-dīpte
tasmiṁs tadā viviśatur danujāri-rāmau |

jyotir gaṇāñci-diviṣad guru-kānti-kānte
yadvad viṣajya sura-vartmani sūrya-candrau ||22||

brahma-varcasam adān nṛpa-cihnau
vīkṣya tāv api na te yad udasthuḥ |
tac ca yuktam iva yan mahad agre
nonnatiḥ khalu bhaved itareṣām ||23||

eṣāṁ tanur yadyapi nānayor natā
brāhmaṇy agarvaṁ śrayatām abhūd iha |
tathāpi bāḍhaṁ hṛdayaṁ dravātmanā
bāṣpī-bhavanty āñcicad etayor dyutiḥ ||24||

[20] tataś ca sandīpita-bhaktī pāṇi-sandita-samidbhiḥ kṛta-puraḥ-sthala-śaktī sāndīpaniṁ nija-vidyārthitā-vyañjanayā vācā rañjayantau sva-varṇa-gotra-varṇana-pūrvaṁ sitāsitāv iti nāma-vyāharaṇena cātyapūrvaṁ vavandāte |

[21] tad vyañjanaṁ ca—

śrīman mahākulaja vipra-vataṁsa-ratna
vidyā-nidhe vihita-vaidika-dharma-marma |
ajñāna-duḥkha-vinivartaka dīna-bandho
trāyasva nau sva-caraṇaṁ śaraṇaṁ prapannau ||25|| iti |

sva-gopana-kṛte'dātāṁ nopāyanam anuttamam |
kintu vanya-phalaṁ citraṁ pavitraṁ dūra-sambhavam ||26||

guror viśeṣa-sampraśnād āhatus tau sa-nihnavam |
jātau vasutayā khyātād āvāṁ yādava-vaṁśajāt ||27||

cātury api tayor eṣā taṭastha-ghaṭanāṁ gatā |
yan-mohanatayā sarva-dhurīṇatvam urīkṛtam ||28||
guruś cābhivadan prāha samayo naḥ sudurlabhaḥ |
tataḥ samayam anvīkṣya sthīyatāṁ bata suvratau ||29||

[21] kintu prathamaṁ tāvad bhikṣā-śikṣāṁ suśikṣitair amībhiḥ kṣatriyatā-māna-kṣati-pūrvāṁ kurvāthām iti |

[22] tad evam anujñātau yātau ca vidhāya tatrasthān prati tu gurur jagāda—

snihyati sma mama cittam etayor
darśanāt tad anumīyate sphuṭam |
snigdham adhyavasatī sva-janmanā
sneha-mātra-bahir-antarāv amū ||30||

yugalaṁ tad idaṁ sitāsitaṁ

yad api snehamayaṁ virocate |
tad api sphuṭam etad ūhate
mama buddhir nanu mūlam antimam ||31||

sāmudrike'pi likhitāntara-cihna-sārān
etāv atītya mahitāv asitaḥ sitaś ca |
tatrāpi citram asite sphurati prabhā yā
buddhiṁ vimohayati sā bata mādṛśāṁ ca ||32|| iti |

[24] atha dīdivi-bhikṣā-gateṣu ca teṣu jīvikā-rūpāv amū evāstām | yatra ca—

etābhyāṁ samavetābhyāṁ nālabhyaṁ kiñcid asti yat |
tasmād anye tu tad-bhaikṣe jātāḥ sarve'pi vāhakāḥ ||33||

kintu,
viparītam abhūd etad anayor bhikṣamāṇayoḥ |
bhikṣita-vyajanās te'pi yātās tad-dṛṣṭi-bhikṣutām ||34||

tatra tu—
mātṛ-dṛṣṭim akaron na kevalaṁ
yugmam etad iha dātṛ-yauvate |
kintu tac ca suta-dṛṣṭim ātanot
tatra divya-taruṇe'pi sāmpratam ||35||

[25] kiṁ ca, tatra tatra sarvatra bhikṣām akurutām, yatra yatra sahacāriṇaṁ sa-brahmacāriṇāṁ paricayaḥ pracared anyatra punar apacārāya syād iti sadācāraṁ yad ācaritavantau, tan nija-saṅgāgata-carāṇāṁ dvijavarāṇāṁ tad aparicitatāṁ vyajya parityajyamānānāṁ saṅgopanāya ca saṅgamayāmāsatuḥ |

[26] tad evam upadhayā parasparāvadhāritayā labdha-nija-sammānābhyāṁ dinaṁ dinam ābhyām upacitaṁ yācitaṁ nija-purataḥ samācitam api prasajya sa tu catura-guruḥ śrī-kṛṣṇa-guruḥ puru-kutukatayā vibhajya tayor etayor adhikam anurajyate sma | anurajya ca sukumārau tav imau kumārau na karma kārayati sma | tathāpi bhakti-samavetau tāv etau tad-dṛṣṭi-viprakṛṣṭatayātinikṛṣṭam api karmākurutām eva |

[27] atha kadācid guru-patnī guruṁ papraccha—bhagavan! bhavad-antevāsinām antaḥ katamaḥ sad-bhaktatamaḥ ? iti |

[28] sa uvāca—tāv etau sitāsitau kṣatriya-sutau |

[29] sā tu sa-smitam āha sma—ahaṁ tu kāñcid apy anayor bhavad-varivasyāṁ na paśyāmi |

[30] sa uvāca—mayā snigdhatayā niṣiddhamānatām anurudhya na tau prakaṭaṁ kiñcid ghaṭayataḥ; kintv aprakaṭaṁ ghaṭayata eveti lakṣyate |

[31] tad evaṁ sthite kadācid akāla-vṛṣṭi-dṛṣṭim avaṣṭabhya sā kāṣṭha-ghaṭanāyām aparāhṇa-diṣṭe kāmścit tad itarāṁś chātrān ādiṣṭavatī—putrakāḥ! kāṣṭhaṁ kutra labhyatāṁ ? iti |

[32] teṣu ca samasteṣu kiñcana trasteṣu tāv etau tu tat-paramparayā niśamayāmāsatuḥ | niśamya ca pṛthag eva parama-kāṣṭha-bhaktitayā parama-kāṣṭha-kṛte vidūra-kāṣṭhāṁ calitayos tayor etayor avalokanena te cānye capalam eva calitavantaḥ | kṛta-praveśe tu mahā-gahana-pradeśe lupta-dṛṣṭi-srṣṭir vṛṣṭir āyātā | āyātāyāṁ tu tasyāṁ nānye kiñcid apy añcituṁ cāśaknuvan | sita-śyāmāv amū tu cārūṇi cārūṇi dārūṇi vicitya kṛta-kṛtyatayā tasthatuḥ, kintu rātrir āgateti na gṛha-yātrikatām avāpatur iti | kiṁ bahunā ? goṣṭha-loka-karṇa-kaṣṭapradenauṣṭha-spandanena iti |

[33] evaṁ procya śocyamāna-tad-avasaraṁ vraja-vāsi-prakaram adhigamya kṣaṇaṁ viramya kathakaḥ prathayāmāsa—[34] prātas tu bhrātaḥ ! sandīpita-manyuḥ sandīpaniḥ patnīṁ ninditvā prātaḥ-kriyām api hitvā dhāvitvā tatrājagāma; yatra sañcita-dārū guru-bhakti-kārū sa-kleśe'pi veśe parama-cārū saṅginas tān sūcita-nakta-mudantau parihasantau lasantau ca vidyeta tatra sajjati tu latādyāvaraṇena kṛtastaraṇe guru-caraṇe lajjāṁ sajjataḥ sma | nijaṁ narma-racanaṁ vacanaṁ gurubhis tad ākarṇitam iti; kāryaṁ sadyo na paryāptam iti ca |

[34] tataś cemau datta-sukhacayāv avāṅmukhatayā namaskurvantau pariṣvajya rajyamānatayā anayoḥ sarva-vidyā-sphūrtir bhavatād iti manasi vivicya samatiricyamāna-bāṣpāmṛta-vitāna-dhārayābhiṣicya sakala-kalā-pūrṇaḥ sa dvijarājas tūrṇaṁ samāvartanm iva vartayāmāsa | tathāpi tu mama prāṇāḥ pīḍyante | yataḥ,

> vidhir yaḥ sarvatrāpy aśubha-śubhakārīti viditaḥ
> sa yeṣāṁ yan maitrīm abhlaṣita-pātrīṁ vitanute |
> śuko mukto'py uccaiḥ kavayati yayor yatra pitṛtāṁ
> tadiya-prāṇo'sāvahaha gurave dāru citavān ||36||

[36] tad āstāṁ prakṛtaṁ punar anusarāmaḥ—athācāryaḥ samidhaḥ pareṣāṁ śirasi sandhārya tāv imau gṛham anusārya bhāryayā saha puraskāryatāṁ prāpayāmāsa, prāpayya ca sarvam adhyāpayāmāsa |

[37] tatra tu, mitrayu-svabhāva-citra-caritrasya tasya tad idaṁ sarva-manaḥ pavitraṁ karoti | yathā—

> tasmin sa-tīrtha-śatakeṣu sameṣu kṛṣṇaḥ
> śrīdāma-śarmaṇi yad eṣa surajyati sma |
> goṣṭha-stha-tan-nija-sakhāhvaya eva hetus
> tasmin yathā kila sudāmani cārjune ca ||37||

[38] atra citratāmatram anyad api manyatām | satyaṁ tatra sa cānye ca kecana tābhyām etābhyāṁ sahādhyayanāyādhyavasāyaṁ kṛtavantaḥ, kintv adhyavasāya-mātreṇa kiṁ bhavatu ? tathā hi—

> satyaṁ bahavaś chātrāḥ
> kṛta-guru-yātrā murāri-rāmābhyām |
> kintv adhigati-saddhaṁsāḥ
> haṁsāḥ kiṁ syuḥ suparṇa-sadhryañca ||38||

anūcānān samāvṛttān api sa-brahmacāriṇau |
vijigyāte rāma-kṛṣṇāv api prāthama-kalpikau ||39||

sakṛn nigadanād etau sāṅgān vedān adhīyatuḥ |
tuṣṭuvāte suṣṭhu sarvair asakṛn nigadena tu ||40||

ahorātraiḥ ṣaṣṭyā catur adhikayā tat-parimitāḥ
kalāś cittasyāntar nidadhatur amūś citravad amū |
yataṣ cittaṁ viśvasya ca valita-citraṁ samabhavan
na yad boddhuṁ ṣaktaḥ samajani tadā tad gurur api ||41||

sāndīpaner adhītaṁ hari-rāmābhyām iti khyātam |
sāndīpanis tu tābhyāṁ bhramam apahatavān bahutra vidyāsu ||42||

[40] tad evaṁ tatrāpi sarva-viśiṣṭatayā pratiṣṭitayor api tayor etayor antar-vṛtti-viśeṣaṁ varṇayiṣyāmaḥ—

guror vāse tasmin niśi niśi hariḥ svāgrajam anu
vrajasthānāṁ vārtāṁ kathayati sa-bāṣpaṁ śayanake |
tathaiva svapne yat pratipadam asau jalpatitarām
adaḥ smāraṁ smāraṁ jvalati mama ha hṛj-jalaruham ||43||

yathā —

bhrātar māthura-loka-vṛtta-kathanaṁ yatnān manasyānaye
vismartuṁ vraja-vṛttam atra valate tat pratyuta smārakam |
mātā mātaram ādadhāti pitaraṁ citte pitā bandhuta
bandhūn me karavāṇi kiṁ bata mayā kālaḥ kathaṁ kṣipyatām ||44||

idānīṁ mātā māṁ smarati śayanād bhraṁśita-vapuḥ
pitā tadvat kintu prasajati mithas tan na mithunam |
jvalaty uccair bahnau nija-vapuṣi ko va sakhi-janaṁ
pariṣvaktaṁ hā dhik patanam iha tasyāpi laṣati ||45||

mātāpy astu pitāpy astu sakhāyaḥ santu dūrataḥ |
goṣṭhaṁ vanaṁ ca tat sarvaṁ dandagdhi hṛdayaṁ mama ||46|| iti |

[41] tad evaṁ sthite tatra saṅkarṣaṇas tu sa-bāṣpa-varṣaṁ sāntvayati—bhrātar mama sarvaṁ vihāyārvāg eva tatra prakaṭam aṭitum icchā | bhavān eva tu saṅkocaṁ rocayamānas tatra sthagitāyate | tad evam apy āpātataḥ sāntvanāya kim api teṣu svayaṁ smaryamāṇam api vismaryamāṇaṁ karoṣi; yat khalu teṣu mātrādiṣu muhur atimātraṁ yātrāṁ vināpi pratyakṣa-pātrāyase |

[42] śrī-kṛṣṇa uvāca—ām āṁ satyaṁ satyam; tathāpi teṣāṁ tat tan muhuḥ svapnāyamānatām āpnuvan mama ca tad-rūpatayā bhāti; kiṁ kuryāṁ ? iti |

[43] tad evaṁ bhrātṛ-dvayaṁ sa-bāṣpaṁ vyatiṣvajya nidrātīty alam ativistareṇa, yataḥ,

patyakṣa-kalpam āsīd yat pratyakṣaṁ tad ihekṣyatām |
kṛṣṇaḥ so‘yaṁ bhavān so’yaṁ sabhāyāṁ hi vrajādhipa ||47||

[44] tad evaṁ tān santoṣya tri-yāmā-kathayā śrī-kānta-lābhena sukhādhikā rādhikādikāś ca poṣyante sma |

[45] yathā madhukaṇṭhaḥ prāha—atha vraja-nāgarīṇām anurāga-sāgaraḥ sa eṣa jāgarānantaram idaṁ parāmamarśa,

svapnaḥ so’yaṁ samastāt kim atha bata mayā rāsa-tulyo’bhidṛṣṭa
svapno nāyaṁ mad aṅgaṁ parimala-valitaṁ yena gopāṅganānām |
hā dhiṅ me brahmacaryaṁ vigalitam athavā buddhi-pūrvaṁ tad etan
na syād asmān na doṣaḥ sva-viraha-dahanāt pratyutāmūs taranti ||48||

[46] vastutaś ca mat-prāṇa-saparyāyābhis tābhiḥ paricaryayā brahmacaryaṁ na paryayam arjayatīti tāpanī-darśinā maharṣiṇāpi nirūpitam asti iti |

[47] tad etāvan-mātra-pātraṁ rātri-kathā-prāpaṇaṁ samāpayan madhukaṇṭhaḥ prāha—
so’yaṁ rādhe bhavat-prāṇa iti satyaṁ bhavan-matam |
tasmād gatāgataṁ kurvan naiṣa doṣeṇa dṛśyatām ||49||

[48] tad evaṁ tām api kārita-kṛṣṇa-pratyakṣatā-sukha-lakṣatayā bhāsayitvā kathaka-yugmaṁ tad-yathāyathaṁ sarveṇa saha svāvasathaṁ jagāma; tayā saha mādhavas tu mahasā vilāsa-nilayaṁ virājayāmāsa |

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anv
adhyayana-spaṣṭa-pratiṣṭhaṁ
nāmāṣṭamaṁ pūraṇaṁ
||8||

(9)

**atha navamaṁ pūraṇam**

# guru-tanaya-samānayanam

[1] atha śrī-kṛṣṇa-prakāśa-labdha-varimaṇi vrajarāja-pada-sīmani kathā; yathā snigdhakaṇṭhaḥ prāha—

[2] tad evaṁ kalā-kalāpa-valitāṅgeṣu veda-vedāṅgeṣu sāṅgeṣu tayor etayoḥ samāvartanaṁ gurur vartayāmāsa; yatra tat-pura-vāsinaḥ sarve'pi tat-parvehamānāḥ samuditya praśasta-vastrālaṅkārān samuccitya tair dity apaty ari-purāmāvadyotayanta |

[3] athānayor akṣāṇāṁ dakṣiṇāṁ dātuṁ bhāvavator mahā-prabhāvavatoḥ kṛta-kāryaḥ sa vedācāryas tan nirdhārya patnī-mantraṇayā sapatnībhūya jaladhi-līna-caraṁ nija-kumāra-varaṁ paraṁ yācitavān |

[4] tac ca niśamya sa eṣa ramya-svabhāvaḥ samyag eva śarma saṅgamya sakala-kalā-nidhis tava kula-kalā-nidhir niveditavān—

mahataḥ kila śīlam īdṛśaṁ
kṛta-pūrty apy upakṛtya lajjate |
api bhṛtya-janād alaṁbhṛtān
nija-sevāmayam īṣad icchati ||1||

vātsalyataḥ paraṁ deva kīrtiṁ nau dātum icchasi |
parantu bhavatā dattā vidyā sarvaṁ kariṣyati ||2||

tataś ca,

guru-yugam abhivādya tan-mahattvaṁ
jana-nicaye'dhigamya vidyayā tau |
divijam iva śatāṅgam aṅga sāṅgaṁ
vidadhatur ādadhatuḥ svam atra cāśu ||3||

[5] atha tathā guror ādeśataḥ prabhāsa-deśa-sadeśa-samudraṁ sa-ratham anudravantau rāma-kṛṣṇākhyāvantau sārathi-rathinau santau lavata eva gatavantau | gatvā ca tasya prathama-prathamāna-darśanataḥ sa-kutukaṁ parāmarśam īyatustarām—aho! ghana-rasānāṁ vistārākāraḥ so'yam akūpāraḥ paśyatāṁ cakṣūṁṣi vistārayati | asmad-avalokanataḥ śarmavān iva ca karmavān avalokyate;

yatas taraṅga-saṅgha-riṅganayā samāliṅganāyābhigacchann iva,
piṇḍībhūta-ḍiṅgīra-maṇḍalī-maṇḍitatayā smayamāna iva,
kṛta-makarākāra-nāsikā-vāra-prasāraṇatayā śaśvad ājighrann iva,
samucchalat-kacchapākṣi-lakṣa-lakṣitayā lakṣayann iva,

parjanya-koṭi-garjita-caryatāsamyag-arjita-nādatayā vādayann iva,
tat-tad-uccāvaca-bhāva-pracaya-pracitāvayatayā nṛtyann iva,
jita-sarva-sapatna-pratna-nṛpa-prayatna-durlabha-ratna-vyañj-nijāvartāñjalitayā
valim upaharann iva ca nirūpyate iti |

[6] tad evam utprekṣya prekṣamāṇayor anayor amūdṛśatayā sākṣād eva deva-śarīraḥ san nīradhir asau prekṣyate sma | prekṣyamāṇaś cāyaṁ praṇaman sañjitāñjalitayā sa-gadgadaṁ jagāda—varuṇaḥ khalu karuṇatayā mām idam upadideśa |

bhavati bhavān lavaṇābdhir
bhavanti cekṣu-dravābdhi-mukhyās te |
pārāvāra-vihīnaḥ
kṛṣṇaḥ punar eka eva karuṇābdhiḥ ||4|| iti |

[7] tal-lakṣaṇas tu bhavān eva lakṣyate | yasyāyam agrajaś ca sāvayava-yaṣaḥ-pracaya iva virājate; tasmād ājñāṁ kurudhvam—kiṅkarasya kiṅkaro'yaṁ kiṁ kurutāt ? iti |

[8] śrī-kṛṣṇa uvāca—asmākaṁ guru-putrasya kutra gātra-lava-mātraṁ vartate, tad uddiṣyatām |

[9] samudra uvāca—bhavac-caraṇa-nakhara-śikharāvaler añcalaṁ śirasā nirmañchayāmi | sa tu dara-kalevara-pañca-janodaram añcann āsīt | yadi kadācid adya ca vidyate |

[10] śrī-kṛṣṇa uvāca—yady anujñāpyate bhavatā, tadā taṁ tasmān niryāpayāmaḥ |

[11] samudra uvāca—itastanaṁ mama kathanaṁ saha-mahā-sāhasaṁ dhṛṣṭatā-parāmṛṣṭaṁ syāt; kintu yathecchā mahecchānām |

[12] atha śrī-kṛṣṇaḥ svāgrajaṁ vyājahāra—ārya-caraṇāḥ ! svayaṁ ratham anu sthitiṁ prathayantu iti |

[13] tad evaṁ procya kiñcid apy ananuśocya vardhinā sārdhaṁ vārdhim avagāhya tasya kambu-bhūpater vasater abāhya-deśaṁ viveśa | sa tu pañcajanaḥ prācīna-gīrṇa-pañca-jana-bālakam iva tam ālokata | kṛṣṇaś cānvācayatas tasyāṅga-sañcayanāya sa-tṛṣṇa āsīt | tad evaṁ sati bakāsura-vṛttam eva tatra vṛttam iti | kiṁ bahunā ? kintv ayam eva viśeṣaḥ—tasyodara-cara-caraṁ taṁ kumāra-varam adaraṁ vicinvan dara ca na tad aṅgam avāpa, taṁ tu nija-daraṁ cakāra iti |

[14] avantī-khaṇḍe tv evam āha—

tataḥ pañca-janaṁ hatvā grāha-rūpaṁ mahāsuram |
tan-madhyastham sa jagrāha śaṅkhaṁ grastaṁ hi yat purā || iti |

[15] atha nijāgraja-sadeśaṁ praviśann uvāca—ārya ! na tat-kalevara-kalāpi kalitā; tasmād yatra taj jīvas tatra gantavyam |

[16] rāma uvāca—yathādiśanti bhavantaḥ iti |

[17] tataś ca samudra-darśitena pathā rudra-koṭir yathā tathā vīryaṁ prakīrya yamam api saṁyantaṁ saṁyamanīm agatām; kintu dūrataḥ krūra-kreṅkāra-pūram ākarṇitavantau; adūratas tu tat-kāraṇam api nirvāṇaṁ nirvarṇitavantau | śaṅkha-pradhvānānantaraṁ hy avantī-khaṇḍe tad idaṁ varṇyate—

tena śabdena vitrastāḥ kṛtāntālaya-vāsinaḥ |
narakāntargatā martyāḥ pāpācāra-parāyaṇāḥ ||
sukham āpuḥ praśāntāś ca vahnayaḥ kṛṣṇa-darśanāt |
śastrāṇi kuṇṭhatāṁ prāpur yantrāṇi vividhāni ca ||
vidīrṇāni tadā vyāsa vāsudevasya darśanāt |
asi-patra-vanaṁ nāma śīrṇa-patram ajāyata ||
rauravaṁ nāma narakam arauravam abhūt tadā |
abhairavaṁ bhairavākhyaṁ kumbhīpākam apācakam ||
śṛṅgāṭakam aśṛṅgāṭaṁ loha-sūcy apy asūcitām |
jagāma jagatām īśe prāpte tatra janārdane ||
dustarā sutarā jātā tadā vaitaraṇī nṛṇām |
narakānte tadā yāte tatra viśveśvare bibhau ||
pāpa-kṣayāt tataḥ sarve vimuktā nārakā narāḥ |
padam avyayam āsādya dṛṣṭvā viṣṇuṁ tamopaham ||
vimānāyuta-sāhasrair ārūḍhās te samantataḥ |
samīkṣya puṇḍarīkāksāṁ muktās te sarva-pātakāt ||
tataḥ śūnyaṁ mune jātaṁ sarvaṁ niraya-manḍalam |
darśanāt tasya devasya viṣṇor viṣva-svarūpiṇaḥ || iti ||

[18] tad eva kathayaṁs tasya svayaṁ-bhagavattvaṁ śuddha-pitṛtvādi-bhāveṣu śrī-vrajeśvarādi-mahānubhāveṣu "vāsudevasya darśanāt" ity ādi-vacaneṣu nāmāntarāṇi vinyasya gopayan kathakaḥ prathayāmāsa—tad evam eva śrī-gargeṇa darśitam—tasmān nandātmajo'yaṁ te nārāyaṇa-samo guṇaiḥ [bhā.pu. 10.8.19] iti |

[19] prastutam anusarāmaḥ | atha yad etaj jātam, dharmarājas tu tac-charmatayā matavān, parama-karuṇāmayasya vraja-dharaṇīśa-tanayasya purataḥ sva-dāruṇatā-vāraṇataḥ |

[20] athājasra-sravad asra-kulaṁ vipula-pulaka-saṅkulaṁ kampa-stambha-gadgada-vaśaṁ-vada-gadanaṁ sveda-sambheda-sadanaṁ kṛtāgamanaṁ muhur-vihita-namanaṁ ṣamanaṁ vilokya ślokya-caritaḥ so'yam antaś cintayāmāsa—

aho mahā-bhāgavato'yam īkṣyate
durātmatām amuṣya kathaṁ niśamyate ?
yuktāthavā rītir iyaṁ mad-agrataḥ
pāpāgrataḥ sā ca guṇā hi saṅgajāḥ ||5||

athavā—

śaraṇān mad amūn bahirmukhān
viṣayārthaṁ duritāny apīpsataḥ |
mama smmukhitān vibhāvayan

kṛpayā bhīṣayate muhur yamaḥ ||6||

[21] tad evaṁ vicārya kṛtāvalocane kamala-locane yamaḥ samabhāṣata—

kāruṇyaṁ tvayi kila pāra-śūnyam āste
krūrātmany api mayi te kathaṁ nu dṛṣṭiḥ ?
kiṁ vāsāv api karuṇā-vilāsa eva
bhraṣṭānāṁ yad asakṛd uddhṛtiṁ sa vaṣṭi ||7||

bhavati naraka-śāntir yasya nāmnāpi tasyā-
gamanam iha na tu syān nārakottāraṇāya |
kim api kila nideśyaṁ tat tava syād itīttthaṁ
vimṛśad ati-sukhāntar majjati svaṁ madīyam ||8||

[22] atha śrī-kṛṣṇaḥ prāha—

mocanaṁ na khalu bhogam antarā-
rabdha-karma-nicayād iti sthitiḥ |
kāmaye tad api śāsanād guros
tat-tanūja-tanu-mocanaṁ tataḥ ||9||

ācāryāṇāṁ putraḥ
sa tu mama bhavatā purānītaḥ |
ānīyatāṁ mad-ājñā-
daratas tava nātra karma-laṅghaḥ syāt ||10||

[23] yama uvāca—prabhu-vara ! yatra tasya tat-putratā tad-gātraṁ naṣṭam eva | gātrāntareṇaivāsmābhir jīvānāṁ yātrā kriyate | samprati ca svargaṁ gacchatāṁ nāraka-vargāṇāṁ madhyād avaśiṣṭasya kliṣṭasya tasya bhṛśam anacchaṁ diṣṭaṁ vitarkya rakṣitasya yad ājñāpayanti prājñānāṁ śiromaṇayas tad eva kartavyam |

[24] śrī-kṛṣṇa uvāca—avyājam eva vyājahāra dharmarājaḥ | mayāpy etad vicārya pañca-jana-dehaṁ vidārya tat-kalevara-leśa-labdhaye'bhiniveśaḥ kṛtaḥ | tam eva leśaṁ peśala-śarīraṁ vidhāya jīvayiṣyāmīti | atha tad alābhād eva pareta-naradevasya tava bhavanam āgamam | bhavatu, bhavatā tāvad yathāvad eva sa samānīyatām |

[25] yama uvāca—sāmpratikena pratīkena tasya pitroḥ pratītiḥ prītiś ca na syād iti | yadi bhavad-ādeśaḥ sampadyate, tarhi prācīnavad arhita-vapuṣā tam ānayāni | prāg-vapur na punar asmākaṁ viṣayatām āpnoti iti |

[26] śrī-kṛṣṇa uvāca—bhadraṁ bhadram, pañcatāṁ gatāni tad-vapur añcitāni pañca-bhūtāni tatraiva sañcitāni bhaviṣyanti |

[27] yama uvāca—yathādiśanti śrīmad-īśa-caraṇāḥ iti |

[28] atha tad etan nivedya sukhaṁ saṁvedya ca nijāntar-vedyām anugamya punar āgamya ca prācīna-ramya-tanum anugataṁ taṁ darśayāmāsa | dṛṣṭa-mātraṁ tam ānandena nija-tanāv amātṛbhyāṁ mātṛbhyāṁ bhrātṛbhyām āliṅgya punaḥ punar abhīkṣyamāṇa-mukhaṁ vīkṣya na tṛptam | sa khalu dharmarājaḥ sa-bhaya-marmatayā stabdha ivāsīt | kṣaṇataś cānujñām anuyācamānaṁ naraka-śamana-nāmānaṁ praty āha sma—

na tvaṁ guroḥ suta-kṛte bhagavann ihāgāḥ
svecchaiva te racayituṁ nikhilān apīṣṭe |
tasmāt paraṁ mayi dayā raciteti manye
tac cen mamāpi nuda nāraka-saṅgam īśa ||11||

[29] iti kākubhir adṛtya trayam apy alaṅkṛtya valim upahṛtya dūram anusṛtya tad anujñām adhikṛtya praṇāmān urarīkṛtya kṛta-kṛtyaṁ-manyaḥ sva-bhṛtya-janaiḥ saha nṛtyann iva pareta-nṛpatir gṛhaṁ gatavān |

[30] sa tu guru-kumāras tam imam anayo rūpa-sāraṁ sneha-vāraṁ madhura-vacaḥ-pracāraṁ tat-kṛpādhīna-nija-prācīna-tat-tad-avasthā-saṁskāra-sañcāraṁ cāvakalayya pramada-mahasi paryavasyann amū eva tathā śaśvat paśyati sma, yathā gṛha-pathāntaḥ-prathamānaṁ ratha-dravam api nāvagacchati sma |

[31] tad evaṁ yadā so'yaṁ vrajendra-kula-candramā bhrātṛbhyāṁ saha guru-gṛham abhyāgatavān | tadā guru-dampatī iti mātraṁ kiṁ vacanasya pātrayitavyaṁ ? sarva eva tat-pura-vāsinaḥ sa-vaiyagryaṁ tad-vartmāgra-mātrāsinas tac chaṅkha-dhvaninā vitarka-prakāśinaḥ sva-madhya-valita-tad-vālaka-pālaka-bala-gopālāvalokanena paramānanda-bhāsinaḥ kolāhalaṁ kalayāmāsuḥ | bala-gopālau tu rathād avaplutya guru-bālakaṁ puraskṛtya param ādṛtya tena samaṁ labdha-sukha-sampattyor ācārya-dampatyoḥ padāgre nipatya kṣaṇaṁ vilalambāte | gurū tu puru rudantau trayam api nija-nija-bhujābhyāṁ rundhantau na hīdaṁ vividatuḥ—tad anyad api dhanyam adhanyaṁ vā kiñcud asti iti |

[32] tad evaṁ param āveśamaye kṣaṇa-katipaye gate sarveṣāṁ matena parama-maṅgala-śatena tān gṛham eva grāhayāmāsatuḥ; grāhayitvā ca bhojanādinā sukhaṁ yojayāmāsatuḥ |

[33] śrī-kṛṣṇa-rāmau ca tatra tatra lābhād valita-yatnāni ratnāni rathād ānīya cānunīya ca tayor aṅgīkārāyopayojayāmāsatuḥ |

[34] tad evaṁ sati labdha-tādṛgādarābhreṣayoḥ sahāgata-carā ye māthura-vipra-varās tad-dvārā ca kalita-viśeṣayos carita-kaṁsa-dveṣayor anayor darśanāya divasa-trayaṁ tatrakīya-lokāḥ saṅghaṭaṁ ghaṭayāmāsuḥ | yathā—

narāṇāṁ tatraughe jaladhi-tulayā saṁplavamite
na pūrvaṁ nāpūrvaṁ kalayitum abhūd gurvanijanaḥ |
paraṁ tūllolābhaṁ bhuja-valayam eṣāṁ jhaṣa-nibhaṁ
tathā netra-stomaṁ pratibidhu lasantaṁ samasajat ||12||

[35] yatrāvantaś ca nṛpatiḥ santyajya vyajyamāna-pitṛṣvasṛ-patitā-snehaṁ dvāv api sva-gehaṁ nītvārya-caritaḥ sa-bhāryaḥ sa-bahu-mānaṁ mānayamāsa |

[36] atha māthura-puram anu gamanam anujñāpayituṁ yācamānayor anayor ācāryaḥ sa-gadgadaṁ jagāda—

ātmā snihyati me svato yuvakayor buddhiḥ suta-prāpaṇaṁ
tatropādhi-vidhiṁ vidhāya tam apatraptaṁ karoty uccakaiḥ |
tasmād yādavakau yuvām anu januḥ śiṣyau ca putrau ca tau
bhūyastaṁ kimu vā gurū ca pitarau caivaṁ samabhyarthaye ||13||

[37] tāv ucatuḥ—

bhavatā vidyayā baddhau kṛtāv āvāṁ yadi prabho |
tadā bhavata evecchā kāraṇaṁ durnivāraṇam ||14||

[39] tad evaṁ bāṣpārdra-vadanatayā sva-kṛtābhivādana-tat-kṛtābhivadanābhyāṁ labdha-ciratābila-vilambau yadā kathañcin nija-prasthāna-pathāvalambau, tadāpi tābhyāṁ sahita-nṛpati-sarva-loka-sahitābhyām anuvrajana-caryayā madhye madhye kṛta-stambhau kathañcana kṛta-rājānuvrajana-viṣkambhau dūrānuvrāji-puru-jana-rāji-rāji-guru-guru-patnī-guru-putra-chātrādibhiḥ saha sahasā viyoktum aprāptārambhau kṛcchrād eva tāv antar-grāmād anantar-bhāgam āgatau |

[40] atha jana-rājiṁ nivartayantau madhuram evaṁ vyāharatām—

dehasya nau māthura-dhāma-janma-bhūr
guṇāvaleḥ seyam avantikā-purī |
tan māthura-sthān iva vaḥ samantataḥ
sandraṣṭum āvantya-janān manaḥ sthitam ||15|| iti |

[41] yatra ca sarva evedaṁ sa-gadgadaṁ jagaduḥ—

bhikṣūṇāṁ manasi yad asti lobhya-vastu
svenādas tad anumataṁ yad īśvareṇa |
vaiduṣyaṁ kiyad anuvarṇyam īśitus
tad bhikṣākeṣv api sukṛtaṁ kati prageyaṁ ? 16||

[42] tad evaṁ teṣāṁ pratipādyaṁ sārdram āsvādya guru-dampatī punaḥ snehāt kṛtānugatī caraṇa-parāmarśādibhiḥ sadma-vartmane niṣpādya dūram anugacchataḥ |

sva-guru-putra-chātrādīn api prema-mātra-gamya-ramya-saṁvāda-saṅgi-muhuḥ-pariṣvaṅgitayā nivartanāya sampādya rāja-prasthāpitānivrāji-senā-rājim apasādya rathaṁ panthānam upasādya tam eva sahāgata-vara-purohitaiḥ sahāsādya tad-draveṇa vāyum anuharantau divyādi-vyajanānāṁ mano harantau madhupurīm abhi nātidūrībabhūvatuḥ |

[43] tataś ca yādavās tebhyo viśeṣaṁ sāścaryatayā vijñāya śrīmad ānakadundubhiṁ madhye vidhāya vaidika-laukika-maṅgala-kolāhalair imau puram āpayāmāsuḥ, lokāś ca vividhās tad

ālokāya tatra ceyus tatra tatra vidyāyāṁ vidurās tayos tat- tad-vidyā-caturatā-cāturakṣyāya samāgamya ramyaṁ sukham anv aham avāpuḥ iti |

[44] tad evaṁ snigdhakaṇṭhaḥ kathayitvā samāpanam āha sma—

yatra yatra tava vaṁśa-candramāḥ
so'yam eti vata gopa-nāyaka |
tatra tatra kumudaṁ vikāsayan
dyāṁ nija-dyutibhir aśnute muhuḥ ||17||

[45] atha śrī-gopa-nāyakaḥ sa-gadgadaṁ jagāda—

kva ca yadi puru yuddhvā rājyam āpnoti putras
tad api yadi ca matvā tuccham āyāti geham |
sukham udayati pitros tatra satyaṁ tathāpi
śravaṇam iha yadā yat tarhi tādṛṅ-manaḥ syāt ||18||

[46] iti śrī-kṛṣṇaṁ navāgamanam iva tṛṣṇag bhavann āliṅgana-saṅginaṁ vidhāya tac cirasi civukaṁ nidhāya rocamāna-locanatayā bāṣpaṁ mumoca | taṁ muñcati tasmin sarvo'pi tādṛg eva dṛg-ekatānatām ātatāna |

[47] tatra ca vraja-vandanas tad idaṁ paṭhantaḥ sarvaṁ naṭayanta iva babhūvuḥ; yathā—

saha bhrātṛ-varyaṁ guror grāma-gāmī |
dhṛta-brahmacaryaṁ nijādhīti-kāmī ||
tad āvantikāyāṁ javāl labdha-saṅgaḥ |
guror antikāyāṁ sabhāyāṁ sadaṅgaḥ ||
samasteṣu sattveṣu cāsīd atīva |
priyaḥ sarva-tattveṣu yadvat tu jīvaḥ ||
samasmād viviktaṁ guror bhaktikārī |
sa-vargātiriktaṁ samit-patra-hārī ||
guror ittham āpta-prasādātirekaḥ |
svadhīyan samāpta-vratāntābhiṣekaḥ ||
guror dakṣināśāṁ drutaṁ bhartum īpsuḥ |
gato dakṣināśāṁ sutaṁ tasya lipsuḥ ||
dara-grastam etaṁ vicinvan darāntaḥ
cirān nāśam etaṁ vijānan na śāntaḥ ||
pragṛhyātha tasmād daraṁ pāñcajanyam |
avādīd akasmāt tad etyāgrajanyam ||
sthalaṁ dharmarājaḥ pratasthe'titūrṇam |
tataḥ śarma-bhājaḥ sukhaṁ prāpa pūrṇam ||
yadā tārakāṇāṁ patis tatra yātaḥ |
tadā nārakāṇām abhūt tāpa-ghātaḥ ||
agṛhnād guroḥ śāvam antāt pramuktam |
yathāvad vayo-bhāva-dehādi-yuktam ||
guruṁ tasya bhāryām api prāpya tasmāt |

adhinviṣṭa kāryāt parān apy akasmāt ||
tam etaṁ samāyātam īkṣasva goṣṭham |
tad ānanda-sampāta-doha-smitoṣṭham ||19|| iti |

[48] tataś ca tat-tac-chravaṇāl labdha-naṣṭa-vitta iva sukha-valita-cittaḥ sarva eva sva-sva-sadanam āsasāda |

[49] atha śrī-rādhā-kṛṣṇa-sadasi sa eva kathakaḥ pṛthag idaṁ kathayāmāsa—

devi śrīmati rādhike yad amunā sandiṣṭam āsīt purā
vṛttād ūrdhvam abhīṣṭam uddhavam anu premṇā priyeṇa tvayi |
kathyaṁ tat tu vicārayan mama manaḥ sambhrāmyati kṣubhyati
krudhyaty asyati divyati sphuṭa-sukhaṁ vyasyaty alaṁ mādyati ||20||

[50] tasmāt praṇidhāya paraṁ tat pracāraṇīyam; kintu—

tad-vṛttāntasya siddhāntaṁ kurvann iva tavāntike |
so'yaṁ nitāntaṁ kāntas te na saṅgasyāntam icchati ||21||

[51] iti sva-manaḥ paritoṣya tena sva-saṅgena ca saṅginaḥ paripoṣya kathaka-yugmaṁ sva-vāsam āsasāda | śrī-rādhā-kṛṣṇau ca purātana-virahākarṇanāl labdha-tṛṣṇau līlā-nilayaṁ śīlayāmāsatuḥ |

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
guru-tanaya-samānayanaṁ nāma
navamaṁ pūraṇam
||9||

**atha daśamaṁ pūraṇam**

# śrīmad-uddhavam udbhava-sandeśa-sampad-asamam

[1] atha paredyavi sākṣāc-chrī-kṛṣṇa-śrotṛkatayā jāta-vrajeśvara-sukha-prathāyāṁ prātaḥ-kathāyāṁ madhukaṇṭha uvāca—

[2] atha puru-vāsarāṇy atikramya guru-purād āvrajitasya tasminn ajitasya sarva-sampan-mahimnāpi mahitasya seyaṁ manaḥ-kathā jātā—hanta! nihnutatayā dūratama-kṛta-gamanasya mama ciraṁ samācāras tatra tāta-caraṇādibhir nāsāditaḥ | samprati tu dūra-gamanam api niśāmayiṣyate | yā ca teṣu madhye madhye madīyā sphūrtiḥ, sā punar viraha-śāntaye pūrtiṁ nāsādayati | tataś ca teṣāṁ mad-vilokanam eva śokaṁ davayitā | tad eva kathaṁ sambhaved ? iti śrīmad-agra-sambhavena saha rahaś cintayāni iti |

[3] atha tena tathā kṛta-sambhāṣaṇaḥ saṅkarṣaṇaḥ prāha sma—bhavān khalv atrakīya-pitrādīnām ājñām avjñātuṁ vitrāsaṁ bhajati | teṣāṁ ca prākāmyaṁ nāvāmyaṁ spṛśati | tasmāt puru-kula-janmānaṁ jananīṁ pṛcchāvaḥ | sā khalu tatrakīyām atrakīyam api vārtām anuvartate |

[4] tad evaṁ saṁmantrya kvacid ekānta-gatatayā tām āmantrya bāṣpa-parāmṛṣṭaṁ pṛṣṭavantau—mataḥ! kaccit kaścid vrajād āvrajann āsīt?

[5] sovāca—madhye madhye ko'pi ko'pi vrajād āvrājīd eva, kintu bhavad-darśanaṁ vinā duḥkhataḥ śuṣkatām eva gacchan gacchati sma |

[6] etāv ūcatuḥ—āvayor anyatra gataṁ tair avagataṁ vā?

[7] sovāca—sphuṭaṁ tāvan nāvagatam, kintu suhṛdām antaraṁ nimeṣa-samanantara-darśanāntarāyatāyām api vikalpa-koṭīḥ kūṭīkaroti, kintarāṁ cirataraṁ tad-antarāye?

[8] etāv ucatuḥ—parama-matyā bhavatyā khalu kim idaṁ tarkyate ? āvayor ahnāya nihnutya vrajam anu vrajanāvrajanaṁ pitror na varjana-viṣayaḥ syāt iti |

[9] sovāca—mayāpy āgṛhya tayor mano gṛhyamānam āsīt | na tu sarasatā-parāmṛṣṭaṁ dṛṣṭam | tatra ca tat-pārśva-vartinaḥ sutarāṁ pratīpa-vartina eva |

[10] atha tad etat prastūya bhūyaḥ śrī-vraja-rājñī-mukhānāṁ dūyamānāni mukhāni dhyānād anubhūya trayam api bhūyasā nayana-payasā vyāptam āsīt | paścāt tu niścikāya—kaścana marmaga-karmaṭha-janaḥ sandeṣṭuṁ jhaṭiti ghaṭanīya iti |

[11] tad evaṁ militvā vicārya devārya-mitreṇa tu rahasi manasīdaṁ vicāryate sma—sa eva sandeśa-haras tatra deśa-rūpaḥ syāt, yaḥ khalu vilakṣaṇa-vicakṣaṇaḥ sarveṣām atrakīya-tatrakīyānāṁ sammatatayā lakṣyeta, svalpa-mātraṁ ca mama saṅkoca-pātraṁ na syāt |

tat-tad-vidhatā ca tatraiva savidhatāṁ vidhatte, yan-manasi tat tan mama mādhuryam aiśvaryam api samyak paryavasyati | kevala-mādhurya-jñānaṁ cet tad-duḥkha-duḥkhitayā na sa tatra dhuryatāṁ labheta | aiśvarya-mātra-paryavasānaṁ jñānaṁ cet teṣu kevala-man-mādhurī-dhurīṇeṣu kurītitām eva manyeta | ubhayājñānaṁ ced atitucchatām eva saṅgacchet | kutra ca na mama prema-vaśatāyāṁ cāvagatāyāṁ doṣa-dṛṣṭim api parāmṛṣṭim ānayeta |

[12] atha tādṛg atra katamaḥ śantamaḥ syād iti vicintayann ayam akasmād iva sasmāra—ām āṁ durlabhaṁ lipsor vismṛta-nija-kaṇṭha-sthita-cintāmaṇer iva mama kuṇṭhatā jātā, yatas tathāvidhaḥ so'yam uddhava eva mad-uddhavam āsādayitā | tathā hi—

mad-arcanāyākhila-bālya-kūrdanaṁ
bālye'pi dambhaṁ kalayāmbabhūva yaḥ |
mat-prema-gopāya samīrajāṁ rujaṁ
kaiśorake cāsti mamāyam uddhavaḥ ||1||

mat-prema-bhrama-bhāg api prathayituṁ mat-sevanānāṁ vidhīn
śrīmat-bhāgavatādi-nīty-avadhi-sac-chāstrāṇi vācaspateḥ |
adhyaiṣṭa sphuṭam eṣa yaḥ sa tu paraṁ sarvatra mat-pātratā-
pātraṁ syād iti man-manaḥ pratipadaṁ taṁ saṅginaṁ vāñchati ||2||

aho yad-avadhi śrutas tad-avadhi sphuṭaṁ dṛṣṭavan
mama sphurati sāmprataṁ kim uta dṛṣṭim evāgataḥ |
ya eva ca yadu-vrajāt kim aparaṁ nijād agrajāt
pṛthag nikhila-karmaṇi pratilavaṁ mayā pṛcchyate ||3||

mamātmā bahir ābhāti so'yam uddhava-saṁjñitaḥ |
yathā mama mano bhāti tathā tasya na cānyathā ||4||

[11] tasmād asaṅkoca-saṅkoca-rocamāna-ratike mad-eka-gatike sarva-vidha-praṇayi-jana-vraje sandeśa-haratayā sa eṣa eva preṣaṇīyaḥ |

[12] tad evaṁ sati ca vicāre nirantara-pracāreṇa nirantara-sambandha-bandhu-sañcāreṇālabdhe rahasi katham api labdhe mādhavas tam enam uddhavam iva mud-bhara-karam uddhavaṁ labdhavān ; labdhvā ca tasmād apy ekāntaṁ kāntaṁ niśāntam ānīya pānīyavad-dravad-antarātmā sadeśam upaveśayāmāsa, upaveśayaṁś ca labdhāveśaḥ keśavas tat-pāṇiṁ nija-pāṇināṅkam ānināya | tataś ca,

kampraṁ kampreṇa siktaṁ ca siktenānyo'nyam aśrubhiḥ |
karaṁ kareṇa saṅgṛhṇaṁs tasya śrī-harir abravīt ||5||

na tathā me priyatam ātma-yonir na śaṅkaraḥ |
na ca saṅkarṣaṇo na śrīr naivātmā ca yathā bhavān || [bhā.pu. 11.14.15]

tvam eva yaduṣu vyaktaṁ vraje rajyasi yatnataḥ |
ātmano'py adhikaṁ tyakta-vrajāt tvāṁ manuve hitam ||6||

yarhi yarhi ca mayā vraja-vārtā
vartyate kaṭhina-cittatayā sā |
tarhi tarhi sa bhavān druta-cetā
hā dravat-tanur iva pratibhāti ||7||

[16] tasmāt tvām ekānte nirvarṇya hṛd-antaḥ-śūlam iva duḥkhanana-mūlaṁ duḥkhaṁ varṇyate—
jānāsi tvaṁ mama hṛdayam idaṁ baddhatāṁ yāti bhaktyā
kārād vairād api jagati yataḥ sākṣiṇī pūtanāsti |
sā yad veṣād ajani ca jananī-rītir asyā jananyāḥ
prema-vyāptaṁ vrajam anubhavitā hṛt kathaṁ me na saktam ||8||

āstāṁ sā sā satatam asuval lālanā mayy amuṣyāḥ
śikṣā-rūpaṁ yad araci tayā bandhanaṁ tan madantaḥ |
smāraṁ smāraṁ dalati balavad yena tasminn kiṁcid
dhartuṁ śakyaṁ bhavati nitarām alpakaṁ vā mahad vā ||9||

cāpalyaṁ mā prayāsīn mama śiśu-rasakau bālyataḥ svaira-bhāvād
evṁ baddhas tayāhaṁ sakṛd api yad ayaṁ tena baddho'smi nityam |
āstām etac ca tasmād api pitṛ-caraṇā mocayāmāsur etaṁ
sāsraṁ māṁ yac ca tenāpy aham ahaha sadā bandham eva prayāmi ||10||

yau mayy evopasanne dṛśam anubhajato vṛttim evaṁ śrutādye
tat-tad-bhāvaṁ samantād ahaha kim aparaṁ bhuktavaty eva tṛptim |
tau mat-prāṇau vinā māṁ katham iva pitarau prāṇitas tan na jāne
kiṁ vā dattā kadarthanya-bhavad api tayoḥ sā mayā śaśvad āśā ||11||

āsātāṁ pitarau ca tau sakhi-janāḥ sambandhinaḥ sevakā
gāvaḥ kiṁ ca mṛgādi-jīva-nivahāḥ sarve mad-ekāśrayāḥ |
etat kena na manyatāṁ sa bhagavān brahmāpi maṁ ūcivān
yad-dhāmārtha-suhṛt-priyātma-tanaya-prāṇāśayās tvat-kṛte ||12||

manye gokula-sambhavaṁ pitṛ-mukhaṁ premāvalambaṁ janaṁ
bimbaṁ tat-pratibimbam eva purajaṁ yatrānubhūtiḥ pramā |
pūrvasminn anubhūtatām anugate nāntyaḥ kva ca smaryate
paścād-bhāvini yātavaty anubhavaṁ pūrvaḥ sarīsmaryate ||13||

tasminn evaṁvidhe'pi prakṛta-vaśatayā sāmprataṁ gantum īśaḥ
syāṁ neti tvaṁ mamāyaṁ pratinidhi-padavīṁ gaccha tatrāpi gaccha |
gatvā cetthaṁ mayā yad bata rahasi mataṁ śikṣyate tad vicārya
pratyekaṁ saukhya-dātā bhava mayi sa punaḥ saukhyam etya prayaccha ||14||

sarve yadyapi santataṁ vraja-janā māṁ lipsavas te tathāpy
atra kvāpi viśeṣitāsti yad amī bhāvena bhinnāntarāḥ |
kecin mayy alam udyad udyat-kalikikāḥ sāmakṣyam apy anyathā
manyante praṇayāśrayā mama pare sphūrtiṁ ca māṁ manvate ||15||

tasmād visrambha-bhākṣu sphuraṇam api samakṣātmatāṁ manyamāneṣv
antaḥ-sakhyeṣu māsma sphuṭam atha bhavatā dāyi sandeśa eṣaḥ |
atyutkanthāvaguṇṭhātmasu mama pitarau tāv ṛjū svena bodhyāv
āviddha-prema-bhājaḥ punar iha katicin mad-girā sāntvanīyāḥ ||16||

ye vā tatra pare'pi santi śataśas teṣāṁ sadṛg-bhāvagās
te tair eva nirūḍha-toṣa-valanaiḥ prāpsyanti śānti-sthitim |
dātā geha-patīn paraṁ dvija-varān ānīya puṣṇāti taṁs
tad-bhartavya-janāḥ bhajanti nitarāṁ tenaiva puṣṭāṅgatām ||17||

te sandeśa-harā mayā purutarāḥ prasthāpitāḥ kintv amī
sandeśaṁ param udgiranti na dhiyā kiñcid vadanti svayam |
kiṁ vācyaṁ tvayi vācikaṁ tvam ayase vācaspateḥ śiṣyatāṁ
tatrāsmābhir udīkṣya ca pratinidhīkṛtya pratiṣṭhāpyase ||18||

[16] tad evam akṣīṇam aṣaḍakṣīṇaṁ niśamya ramya-svabhāvatā-samṛddham udbhavaḥ śrīmān uddhavas tādṛg-ātma-yogyatā-lābhena labdhoddhavaḥ sa-gadgadaṁ jagāda—

tata-vāditraka-yantraṁ yadyapi na hi rāga-varṇi dṛśyeta |
tad api pum-uttama-saṅgāt tat-tad-guṇabhāṅ-mahājanaṁ dhinute ||19||

[17] atha tena sañjitam añjalim eva kañja-netraḥ parāmṛśya dṛśya-kṛpā-vilāsas tam anu datta-harṣaḥ saṅkarṣaṇa-samīpam āpayya tat-prasthāpanaṁ niśamayya tena samam eva taṁ śrī-rohiṇī-caraṇa-parisaraṁ saṁvalayya labdha-tat-tat-prasādaṁ svayam api viśeṣatas tv alaṅkāra-vastrābhyāṁ kṛta-kānti-prasādaṁ vrajāya vrājayāmāsa |

[18] sarve militvā cedaṁ vedayāmāsuḥ—yad vṛndāvana-tīrtha-vṛndārtham eva sva-gamanam atrāvagamanīyam iti |

[19] atha śrī-kṛṣṇaḥ prāha—āvayor gurūpasatty-arthaṁ dūrātidūraṁ gamanaṁ yadi kiṁvadantī vraje'pi vadantīva syāt, tad āvayoḥ kiñcid api na dūram astīti sva-siddhāntaṁ manasi kṛtya tad apalāpavatā bhavatā svayaṁ tāta-prabhṛtayaḥ sāntvayitavyāḥ iti |

[20] tataś ca pratata-tṛṣṇatayā śrī-kṛṣṇaṁ paśyan stambha-vaśya-sarvendriya-vṛttir api nirjagāma |

puram anu śaureḥ śobhā
vrajam anu mādhurya-dhāma tat-premṇaḥ |
uddhavam ubhayam akarṣat
kintu prasabhaṁ tad uttaraṁ jitavat ||20||

śrutā jana-mukhāt purā ratir atīva pūrṇā harau
vraja-sthita-janasya sā hari-mukhāt sphuṭaṁ samprati |
tataḥ sarabhasaṁ rasa-prasara-nirjharākarṣaṇād
alaṁ tam avalokituṁ pulakavān abhūd uddhavaḥ ||21||

ninye rathas taṁ goṣṭhāya kiṁ vā suṣṭhu manorathaḥ |
evaṁ vivāde jitavān prerakaḥ sa paraṁ paraḥ ||22||

avrājīd uddhavaḥ kṛṣṇād vrajam evaṁ jana-śrutiḥ |
prati-vṛkṣaṁ tu taṁ tasya tatra sākṣāt-kṛtaṁ vyadhāt ||23||

idaṁ bhuktaṁ phalādīnām āsitaṁ tadvad īśituḥ |
itthaṁ vṛndāvanaṁ paśyann uddhavaḥ sūddhavaḥ sthitaḥ ||24||

dṛṣṭi-spṛṣṭi-sugandhitādbhir aniśaṁ siktā harer aṅghripāḥ
pūrvaṁ ye kila te tadāpi tad-adaḥ-saṁskāra-sārānvitāḥ |
tadvat puṣpa-phalānvitāḥ kim aparaṁ tat-sphūrti-bhājo dvijās
tat-kelīn adhunātanān iva balād vyajñāpayann uddhavam ||25||

vrajopaśalyam āgataṁ tam uddhavaṁ hariḥ sphuran
gavādikasya mud-bharaṁ tadocitaṁ vyajijñapat ||26||

[20] tathaiva varṇitaṁ śrī-vādarāyaṇinā, vāsitārthe'bhiyudhyadbhiḥ [bhā.pu. 10.46.9] ity ādinā |

[21] tathā hi, atha praviśann uddhavaḥ pūrvaṁ vrajam antaḥ śaśvad ayamānaḥ samprati tu prakaṭam eva sukhasya dayamānaṁ dadarśa |

[22] yaṁ khalu samudram iva mahā-ghoṣatā-labdha-pracāram,
candram iva labdha-gav-ādabhra-śubhratā-vistāram,
ambaram iva dīdhiti-balanābhīr avitata-śobhākāram,
karma-kāṇḍam iva kṛṣṇa-tat-paratāsāra-vahny-arkātithi-go-vipra-pūjā-saṅgrāhakāgāram,
rāmāyaṇam iva śubha-vallava-kuśa-lasita-gāna-maya-karuṇādi-rasa-kṛta-mānasa-haram,
śrī-bhāgavatam iva kṛta-gopikā-gīta-pracāram,
murārim iva muralīyamānatā-suśrava-svara-sāraṁ,
kṛṣṇa-janma-maha-bāḍavyam iva vāḍha-go-pradoha-śabda-labdha-sukha-sambhāraṁ
vicārayāmāsa—

go-reṇubhiś channa-rathaḥ sa uddhavo
vrajaṁ viveśānya-janair alakṣitaḥ |
pratyaṅ-mahīdhraṁ ca ravis tadāviśad
dṛṣṭāntatāṁ kartum ivecchur ātmanaḥ ||27||

[24] atha rathaṁ rāja-patha-kṛta-nirdhāra-vrajeśvara-dvāra-paryantaṁ samīrya,
tasmād avatīrya, sārathi-rūpaika-sevakena samaṁ tad-antaḥ-purāgrima-vedikā- madhyam adhyāsāmāsa |

[25] tataś ca taṁ gati-pratigatī kurvāṇāḥ katicid īkṣitvā sandihānatām avindanta, yathā—

kṛṣṇo'yaṁ yadi na sphured iha kathaṁ tad-dṛṣṭi-yogyaṁ sukhaṁ
kiṁ vāsau valate taṭastha-padavīṁ rūpaṁ tu tad dṛśyate |

rūpaṁ kevalam atra nāṁśuka-lasad-veṣaś ca sa bhrājate
tasmāc chrī-vraja-rāja-dampati-padāmbhojeṣu vijñāpyatām ||28|

[26] tad evam adhigatya so'yam uddhava evetyavagatya svayaṁ bahir āgatya śrīmān vrajādhipatis taṁ saṅgatavān | saṅgatya ca nija-caraṇa-khara-daṇḍasya purato daṇḍvat praṇamantam utthāpya sāliṅganam asreṇa saṁsnāpya tat-kṛtam añjaliṁ gṛhītvā śrī-kṛṣṇamāturupāntaṁ nītvā cāyayāmāsa, so'yam uddhava iti paricāyayāmāsa ca |

[27] sa ca tasyāś caraṇa-kāṣṭhām anu sāṣṭāṅgaṁ praṇamya ramya-vinayaḥ sañjitāñjalis tasthau |

[28] atha tau svayaṁ ca parijana-dvārā ca yathāyathaṁ tam ārādhayāmāsatuḥ | atithir ayaṁ nārāyaṇasyāyanam iti, labdh-kṛṣṇa-sneha-bīthir ayaṁ tadīya-deha-pratinidhir iti cobhayathāpy adhokṣajatāropāt tatra hi na bhidāṁ vidāṁ babhūvatuḥ |

[29] labdha-viśramaṁ tu taṁ kramaśaḥ samucchalad-utkalikā-jātaḥ kaṁsa- śamanasya tātaḥ praśna-viṣayīcakāra | tan-mātā tu kevalaṁ śṛṇvatī bāṣpeṇa nija-sadanam āvṛṇvatī babhūva |

[30] praśnaś ca —kaccid aṅga mahābhāga [bhā.pu. 10.46.16] iti prabhṛti śuka-mukhāmṛta-prasṛti-maya evāsvādanīyaḥ | vayaṁ tu sa-viśeṣaṁ pariveṣayāmaḥ | yathā—

pṛcchāyāṁ nija-tanayasya sa sva-duḥkhād
bhītaḥ san na tu tam apṛcchad atra pūrvam |
kintv anyān nija-suhṛdas tadāvṛtisthān
aprākṣīd vraja-nṛpatis tam eva pṛcchan ||29||

atha tasmin suprītaḥ, śrī-vraja-nṛpatiḥ sutasya sāhāyyāt |
praśnād āśiṣayat prāk, sa mahā-bhāgeti sambodhya ||30||

praśnas tu yathā—

bhrātṛja-buddhyā balye, mat-pitrā yaḥ samaṁ mayāpāli |
sa mama bhrātā na paraṁ, kintu sakhāpi sphuṭaṁ śauriḥ ||31||

sa sakhā kiṁ mama samprati yuktaḥ putreṇa tena tenāpi |
puryāṁ rājati kuśalī yenaivātmani sukhaṁ manye ||32||

atha suhṛdām api tasya kṣemaṁ pṛcchāmi suṣṭhu saukhyāya |
tair vṛtim avṛtiṁ cānyair yasmād adhunāpi śatru-pakṣo'sti ||33||

ahaha vrata-mati-bālau cakrāte tāv iti sma cāśṛṇma |
tat-paryantaṁ yātau kaccit pariṣadi puraḥ puraḥ sphurataḥ ||34||

mama hṛdi yaś ciram āsīd abda-śyāmaḥ praviśya yasyātha |
ajani tathaiva ca pitaraṁ samprati taṁ māṁ sa kiṁ smarati ||35||

āṣṭama-māsa-prasavaṁ taṁ prati kaṣṭaṁ viśaṅkamānāyāḥ |

matuḥ smarati tavāgre jātu sa vṛṣṇi-pravīra kiṁ kṛṣṇaḥ ||36||

mātara-pitara-sagotrās tat-sambandhāś ca ye kecit |
teṣāṁ pratijana-sauhṛdam api kiṁ tasyāntare sphurati ||37||

atibālyād anumilanaṁ hātuṁ yeṣāṁ sa kātaro bhavati |
teṣāṁ vahati sakhīnāṁ kiṁ bata citte nijaṁ vinā bhāvam ||38||

go-rakṣāyāṁ niyatā racitā ye svayam ihātmanaḥ sthāne |
kṛṣṇas tān nija-bhojana-kāle dūraṁ pureva kiṁ smarati ||39||

yasyātmādikam akhilaṁ sva-kṛte svasyāpi yat-kṛte bhāti |
tasya vrajasya kiṁcic cetasi kaccid balān nayati ||40||

jānīmaḥ pratyekaṁ gā manute sa svato'py adhikāḥ |
nija-kara-kavalaiḥ puṣitās taḥ kiṁ citte samāharati ||41||

yasmin vṛndā-vipine locana-padavīm upāyāte |
bhojanam api vismarati, smarati kim etat kadāpi kutrāpi ||42||

ahaha giriṁ yaṁ chatraṁ kṛtavān yān vāṅghri-mudrāktān |
tān adhunā sva-viviktān vyarthībhūtān sa kiṁ vetti ||43||

ahaha tad api dūre vartatāṁ yan nijānām
apariharaṇam āsīt kiṁ tu bhūyād idaṁ ca |
sakṛd api kṛpayā tān vīkṣituṁ ced upeyān
madhura-nayanam āsyaṁ hanta paśyema tasya ||44||

prakhara-pavana-cakrād dāva-vahneḥ kṣayārtha-
prakaṭita-khara-varṣād rakṣitaḥ sma svayaṁ cet |
nija-virahaja-dāva-jvālayā dahyamānān
na katham avati sampraty asmakān putra-varyaḥ ||45||

hasita-gadita-līlāpāṅga-vīkṣā-vilāsāḥ
sukhada-padatayāsan ye tu kṛṣṇasya pūrvam |
dalita-sakala-marma-krīḍayā te'dhunāsmān
śithilita-tanu-dharmān sthāvarān vā caranti ||46||

yadi gṛha-jana-duḥkhaṁ vīksya gehaṁ tyajāmas
tad api mahati sāde pātam āsādayāmaḥ |
yad iha vana-mahībhṛn nimnagā prānta-deśāḥ
sphurita-hari-padāṅkās taṁ hariṁ smārayanti ||47||

ayam ahaha sute sve rāgavān evam asmin
mayi viṣayi-dhiyā tvaṁ māsma kārṣīḥ kudṛṣṭim |
hari-bala-yugalaṁ tan nānya-sādhāraṇaṁ syād

api tu sura-munīnāṁ dhyeyam ity āha gargaḥ ||48||

[31] tat-prabhāvaś ca yusmākam asmākaṁ cānubhava-padam eva | tathā hi —

kaṁsaṁ hasty-ayuta-prabhaṁ kari-varaṁ taṁ malla-vṛndaṁ ca tal-
līlā-leśata eva yau nirahatāṁ yusmākam evāgrataḥ |
tan māheśa-dhanuś ca yatra nalavad bhagnaṁ tayor yat paraṁ
tat tad dānava-ghātam adri-dharaṇaṁ cādyaṁ kṛtaṁ kiṁ bruve ||49||

[32] tad evam uktvā ca—

vīryaṁ yadyapi tasya tādṛśam athāpy antas tu me mārdavaṁ
gṛhnat kevalam ārdra-bhāvam ayate kuryāṁ kim evaṁ vadan |
kaṇṭhe netra-yuge ca rodana-jalaṁ bibhrad-vrajādhīśvaraḥ
kiṁ vaktuṁ bata śakyatāṁ hari hari śvāsāvarodhaṁ dadhe ||50||

uddhavam abhi tad-varṇita-suta-caritārdrā yaśodāpi |
sveda-stana-dṛk-kṣīraiḥ syād iyam atrāpageti mene saḥ ||51||

[33] tad evaṁ buddhvā uddhavaś cintayāmāsa—aho! mama mahā-bhāgyam, yad īdṛśa-bhṛśa-kṛṣṇa-snehāvṛtau tāv imau sākṣātkṛtau | kintu tad idaṁ parāmṛśyate, tayor anayos taṁ vinā kāla-vighattanaṁ khalu durghatam eva | tasya mat-prabhor āgamanam anayoś ca tatra gamanam atīva duḥsaṅgamam | tasmād yady apyasya naisargike'sya snehasya hānir mlāniś ca na sambhavaty eva, tathāpi yadi sthagitatā kartuṁ śakyate, tadā kevalam ābhyāṁ tartuṁ śakyam aśakyam anyadā | sā ca tadīya- parama-tattvatā-jñānāt tat-prema-māhātmya-kṛtātmīya-mahattva-jñānād vā ghaṭeta | tat-taj-jñāpanaṁ cādhunā paraṁ labdhāvasaraṁ jātam asti; yataḥ svayam eva māṁ bodhayatānena tat-prabhāvaḥ sambhāvana-viṣayaḥ samprati kṛta iti |

[34] atha spaṣṭaṁ cācaṣṭa—

kṛṣṇo nārāyaṇākhyaḥ svayam iha bhagavān prema tasmin viśuddhaṁ
sarveṣvartheṣu varyaṁ tad anu ca paramaṁ bhāti vātsalyam eva |
tasmin pūrtiṁ yuvāṁ yat tri-jagati ca gatau tena tasyaiva mūrtī
yāvañcantaḥ pare'pi pracuratara-ratiṁ kecid āpsyanti santaḥ ||52||

pradhānaṁ puruṣo brahma yad etat trayam ucyate |
aṁśāṁśaṁ tad vijānīyāt kṛṣṇa-rāmāhvaya-prabhoḥ ||53|| ity ādi |

[35] athānayoḥ kevala-tan-mādhurya-pravaṇatayā tat-tad-aśravaṇam avadhārya punas tad-duḥkha-śamanāya tad-āgamanam evāvagamayati sma | tathāpi tat-tātparyeṇa mādhuryeṇa samam aiśvaryam apy asya tad anayor manaḥ pravekṣyatīty avekṣya tac ca samuccinoti sma | yathā—

sarveṣāṁ sātvatānāṁ patir api bhagavān śuddha-vātsalya-bhāvāt
putratvaṁ prāpayad vāṁ tad atilaghu yuvām āvrajed eva deva |

āvrajyāpi svayaṁ tad bhavad-abhirucitaṁ nityam uccair vidhātā
loke vede ca siddhiṁ valayati bhavatos tatra yal lālanākhyam ||54||

hatvā kaṁsaṁ raṅga-madhye pratīpaṁ[1]
sarveṣāṁ naḥ sātvatānāṁ sa kṛṣṇa |
āgamyārād vo yad ūce tad-arthaṁ
pṛṣṭo'smābhiḥ satyam uccaiḥ karoti ||55||

[36] atha tathāpi tayoḥ kheda-samvedanataḥ sa punar ugra-vaiyagryam uvāca—

ahaha mahita-bhāgau khidyataṁ mā samīpaṁ
satatam adhivasantaṁ drakṣyathaḥ kṛṣṇam āśu |
upabhavad ayam astīty etad āstāṁ samasminn
api tad upamiteḥ kiṁ kṛṣṇa-vartmatvam agnau ||56||

adhunā prakaṭaṁ rūpaṁ ghaṭayati na harir vraje yat tu |
tat-kāraṇam uddiṣṭaṁ svayam asurāder vimohana-prathanam ||57||

[37] tad evaṁ tu tasya sarvatra sādhāraṇyaṁ gaṇyaṁ manyamānas tayos tāpātiśayaḥ syād iti dhṛta-manyuḥ punar anyathā sāntvayann uvāca—

na hy asya priyam apriyaṁ ca kim api svaṁ nāsvam apy acyuta-
syāmbā naiva pitāpi naiva kutrāpi sarveśituḥ |
yadyapy evam athāpi bhakta-janatā-premārtatā-nuttaye
tat-tad-bhāvam ayaty asāv atha kathaṁ vāṁ tādṛśāv ūjjhatu ||58||

[38] atha bhakta-janād anyatra tu tasya tat-tat-kurvat-kalpasya nālpako'py āveśas taj-janād anye ca tatra sabhramā eva iti vadan pūrvārtham eva puṣṇann uvāca—

nudatīśvara-sānnidhyaṁ guṇān na svayam īśvaraḥ |
tatra tad-vimukhā jīvā māyayā dadhati bhramam ||59||

[39] yasmād evaṁ tasmāt—

suto'yaṁ yuvayor eva tādṛg-bhāva-vaśāt prabhuḥ |
tad-abhāvāt tu nānyeṣāṁ sādhāraṇyād dhi sarvakam ||60||

ity uddhava-śrī-vrajarājayor muhuḥ
sva-svānurūpaṁ vadator niśā gatā |
buddhis tu tasmin laghur uddhavasya sā
vrajeśituḥ prema-javena cikṣipe ||61||

[40] tad evaṁ sati—

sadā hari-sphurti-sukhena dīvyad-

[1] 10.46.35

veṣās tadā kāścana gopa-nāryaḥ |
śīghraṁ samutthāya nirūpya dīpān
vāstuṁ samabhyarcya dadhīny amanthan ||62||

[41] atha brāhma-muhūrtam āgatam abhīkṣya mūrta-bhakti-rūpaḥ sarva-bhakta-bhūpaḥ prātar bhagavad-upāsanā-vāsanā-parityakta-nijāsanas tāv anujñāpya tīrtham āpyaṁ gacchan nivedayāmāsa—

aham ahaha bhavantau sāntvitau kartum aicchaṁ
mad-anubhajati vāṁ tu sneha-caryā vidūram |
api sakalam abhīṣṭaṁ saiva cāhnāya kuryān
mama param atidhārṣṭyaṁ kaṣṭam uccaiḥ karoti ||64||

mā kurutaṁ puru-cintāṁ
vraja-kula-pālakau yuvakām |
yaḥ khalu bhavatoḥ potaḥ
sa bhavati jagatāṁ bhavāmbudheḥ potaḥ ||65||

iti nivedya tīrthaṁ gate tu uddhave rāja-patha-sthitaṁ tad-ratham avalokayan lokaḥ kasyāyam iti sandideha |

[42] tatra tu—

uddhavasya rathaṁ dṛṣṭvā akrūraṁ rāmāḥ śaśaṅkire |
cūrṇena dagdha-jihvānāṁ bhavet tad-bhramadaṁ dadhi ||66||

[43] atha madhukaṇṭhaḥ samāpana-padyenānandayann uvāca—

tad idam idam-apūrvaṁ varṇitaṁ pūrva-vṛttaṁ
vraja-nṛpa-tanayas te so'yam aṅke vibhāti |
ahaha tava mukhendau mlānatāṁ vīkṣya gaṇḍa-
dvayam iha nijam asraiḥ siñcate'sau cirāya ||67||

[44] tad evaṁ sarvaṁ santoṣya sarveṇa santoṣyamāṇau sva-vāsam āsannāv iti sarvo'pi yathā-yathaṁ sva-sva-patham āsannavān |

na tathā me priyatama ity-ādy-uktibhir īḍitaḥ |
svayaṁ śrī-hariṇā so'yam uddhavo vraja-dūtakaḥ ||68||

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
śrīmad-uddhavam udbhava-sandeśa-sampada-samaṁ nāma
daśamaṁ pūraṇaṁ
||10||

(11)

(11)

**athaikādaśaṁ pūraṇam**

# dūta-bhrama-kara-bhramara-sambhramaḥ

[1] atha pūrvavad asita-sundara-rādhayoḥ sadasi kathā, yathā—

[2] atra kathā-bāhulyam avadhāya vibhāgāya samutkaṇṭhaḥ snigdhakaṇṭha evovāca—

[3] atha śrīmān uddhavas tad eva tīrthaṁ jagāma, yat khalu nija-prabhuṇā tāsāṁ sarvāsām api samprati samuccitībhavantīnām iṣṭa-devatārādhanādi-lakṣyatayā kālaṁ kṣipantīnāṁ sthānatayā nirdiṣṭam; kintu tābhyaḥ subahu vyavadhāya tatra prātaḥ-snānāhnikam ahnāya nirmitavān | nirmāya ca bhaktyā sāvadhānaṁ kiñcid avyavadhānam ānañca |

[4] añcatā ca tena—

> kṣīṇāṅgāḥ srasta-keśā mala-śavala-paṭāḥ prajjvalat-sannikṛṣṭāḥ
> dṛṣṭās tā jāta-vedas tataya iva vṛtā dhūma-bhasmādibhir yāḥ |
> kiṁ ca vyagrākṣi-yugmā dalada-dhara-dala-śvāsa-vargā mukhāntaḥ-
> śoṣā yoṣā mṛgāṇām iva dava-davanāt trasta-netrā vimṛṣṭāḥ ||1||

tadā ca—

> śyāmaṁ vartula-dīrgha-pīvara-bhujaṁ candrābha-vaktra-sphurat-
> kañjākṣaṁ nava-yauvanaṁ kim aparaṁ saundarya-paryācitam |
> mīna-kṣoṇipa-karṇikaṁ kanakajid-vastraṁ tad āstām api
> śrī-kṛṣṇa-bhramadaṁ vilokya tam amūś citraṁ cirād āyayuḥ ||2||
>
> tās tu yady apy uddhavam īkṣāñcakruḥ kṛṣṇopamaṁ gopyaḥ |
> tad api na tad bhramam agaman bhāvas tāsāṁ hi sac-cakṣuḥ ||3||
> dadhati kadāpi ca sāmyād prāṇiṣv eva kṛṣṇa-dṛṣṭiṁ tāḥ |
> na punaḥ pṛāṇiṣu kuryur bhāvas tāsāṁ hi dharma-pālaḥ syāt ||4||

[5] tataś ca vismitya sarvāś ca sa-vinaya-kramaṁ tam arvāg-bhavantaṁ kamalādhipati-saṁvāsa-vāsita-bahir-antaraṁ kamala-mātra-prāṇatā-pātra-madhuliḍ-jātaya iva kamalākara-jagat-prāṇaṁ parivavruḥ |

[6] parivṛtya ca taṁ kṛṣṇādṛtya-bhṛtyatayā manasikṛtya praśrayeṇādṛtya sūnṛtāsanādibhiḥ sat-kṛtya kṣaṇa-katipayaṁ tūṣṇīkām anusṛtya kṛtrima-smitān nija-tāpam āvṛtya cācacakṣire—

> jānīmas tvāṁ kila yadu-pateḥ pārṣadaṁ saurabhāder
> vidmas taṁ cety atha kathayituṁ kā vayaṁ hanta dīnāḥ ?
> yenājñaptas tvam api nikhilaṁ vaibhavaṁ tatra hitvā
> goṣṭhaṁ prāptaḥ sphurasi sugamaḥ so’yam atrāsmakābhiḥ ||5||

bhartrā tena svayam aham iha preṣitaś ced avaśyaṁ
tarhi vyaktaṁ bhavatha nitarāṁ yūyam evānuruddhāḥ |
maivaṁ vādīr ahaha pitarau mṛśyate hy atra bījaṁ
gauṇe mukhye'py anugatim ite mukhya eva pratītiḥ ||6||

bandhu-snehaṁ muni-tatir api tyaktum īṣṭe na suṣṭhu
tyaktavyau staḥ kim iva pitarāv apy aho tena saumya |
kumbhaḥ pṛthvīṁ na hi parihared daṇḍa-cakrādikaṁ tu
svārthaṁ yāvad bhajati tad idaṁ pṛcchyatāṁ nyāya-vic ca ||7||

etau hā dhig yadi ca pitarau tasya nāpekṣaṇīyau
kiṁ vā goṣṭhe nivasati tadā tasya yad-dṛṣṭi-yogyam |
puryāṁ tasyāṁ sura-nara-śatāṅgāśva-mātaṅga-lakṣmīr
asmin sarvatra ca vara-dhanaṁ hanta gopāśa-mātram ||8||

yaḥ sambandhaḥ sphurati bhuvane bhogya-bhogi-prakāraḥ |
sa syān naiva sphuṭam avicalaḥ puṣpa-bhṛṅgādi-dṛṣṭaḥ |
syād vā gacchan pratiniyatatāṁ jīvakājīvya-bhāvāt
strīṇāṁ pumbhiḥ sukha-lava-kṛte yaḥ punaś cañcalaḥ saḥ ||9||

strī-puṁsānāṁ bhavatu milanaṁ santataṁ kvāpi yasmin
dāmpatyaṁ syād avicalatayā dharma-śarma-pradhānam |
jāro'nya-strī-mithunam ayate tyāgam anyo'nyam ante
veśyā niḥsvaṁ visṛjati vayas tyakta-veśyāṁ bahusvaḥ ||10|| iti |

[7] tad evaṁ prathamata eva yāsāṁ govinda-mātraṁ vindamānāni mānasa-vāg-deha-vṛtti-vṛndāni tad eka-sandānitāni na hi bahir bhadrābhadraṁ vindanti sma | hanta ! hanta ! tāḥ punas tasya viraheṇa dūyamānatayā vyagrībhūya tādṛśam asabhyam apy abhyabhāṣanta | yatra sādhāraṇatayā vrajaṁ sambhūte kṛṣṇasya dūte tasminn uddhave'py udbuddha-vedanatayā tykta-loka-maryādatāṁ gatāḥ | bhavatu nāma ca tat, kiṁ bahunā ? svena saha tena saṁhitaṁ rahasyam api mañju-gāna-sañjanayā vyañjayanti smeti mama hṛdayaṁ dūyate | tataḥ kṛtaṁ sudustareṇa tad unmāda-vistareṇa iti |

[8] tad evaṁ maunena mūrdhānam ānamya punar āha—aho ! mama vṛścika-bhiyā palāyamānasyāśī-viṣa-mikhe praveśaḥ sadeśam āgataḥ; yatas tad ati-vistaraṁ tyaktavato'pi gatyantaram antarā śrī-rādhikāyā divyonmāda-baddham abaddhaṁ tad idaṁ vilapitaṁ lapitum āpatitam |

[9] tad evaṁ marmaṇi kṣaṇaṁ vidūya bhūyaḥ sukhaṁ sambhūya sambhāṣate sma—hanta ! jāgaraṇam āgamya ca kathaṁ svāpnaṁ duḥkhaṁ duḥkhalaṁ kurvann asmi; yatas tena sva-kāntena samaṁ sākṣāt sphurad upaveśa | seyaṁ mameśā vidyata evāvalambanam, tasmāt kiñcit prathayāni | tatra sphūrtyādi-samujjṛmbhā-gambhīra-sambhāvanāmayīyaṁ bhāvanā cāsyāṁ jātu jātu sambhavati sma |

[10] sā yathā—

āyāti ca mama nikaṭaṁ
yāti ca nihnutya māthuraṁ nagaram |
tasmāt kaścana rāmā
ramayati ramaṇaḥ sa tatrāpi ||11|| iti |

[11] tadā tu sā bhāvanā tadīya-dūta-darśanenātīva sambhūtatāṁ gatā; tasmān māna eva balān mānam atikrāmati sma; yatra ca sati tad-dūta-vilokana-sambhūta-saṁskāra-vaśyāyāṁ tasyāṁ bhramaro'pi dūtāntara-bhramaṁ dadhāti sma |

[12] tathā hi tasyā vitarkaḥ—

mathurā-haritaḥ saṁyan
guñjan mūrdhānam ādhunute |
tad ayaṁ tadīya-dūtaḥ
sphuṭam alir eti śritākūtaḥ ||12|| iti |

[13] tasmād enaṁ prathamata evādhikṣiptaṁ viracayāmi iti vicārayantī spaṣṭam eveyam ācaṣṭa—are ! re ! katham asmākaṁ purataḥ saṅgacchamānaḥ purata eva dhārṭyam anutiṣṭhasi, vidūrām aṭavīm aṭa iti |

[14] tad evaṁ krūra-dṛṣṭyā taṁ dṛṣṭvā sotprāsam āha sma—tat khalu re ! khala ! tava nāyuktam, yasmāt madyaṁ pibasīti sphuṭaṁ madhupatayā nigadyase |

[15] punaḥ sa-hāsam āha sma—ahaha ! tat-pānaṁ ca tava bhajamānaṁ yataḥ patiḥ khalu tavādhunā madhunāṁ patiḥ |

[16] punaḥ sa-vitarkaṁ karkaśam uvāca—yuvayoḥ sva-sāmyam idaṁ nāsāmyaṁ vahati, yataḥ—
madhu-pati-rasakau madhupas
tvam asīty uccaiḥ prasiddham evedam |
ājīvyājīvakatā-
sambandhas tena vāṁ siddhaḥ ||13||

[17] punar api doṣāntarāsaṅgaṁ sa-bhrū-bhaṅgam uvāca—aho ! sakhyaḥ ! samakṣaṁ śṛṇuta, madyapaḥ khalu vikṣiptatayā sarala-citta evāvalokyate | ayaṁ
punar-mūrdha-dhunanāvyakta-dhvanibhyāṁ kitava iva ca lakṣyate | tad etad atīvāścaryam iti, athavā nāścaryam iti taṁ sambodhayann āha—are ! kitavasya tasya bandho! katham iha svaccha iva svacchandam āgacchann asi ? dūram apasara | na ca kitavasya bandhur evāsmi, na tu svayaṁ kitavatā mama syād iti chalaḥ samavalambanīyaḥ; yataḥ,

yaḥ kitavānāṁ bandhur
dviguṇaṁ kitavatvam asya mṛśyeta |
chalayann api taṁs tair yaḥ
svaṁ sācivyaṁ vidhāpayati ||14||

[18] tad evaṁ sa-manda-hāsaṁ vicārayantī nija-caraṇaṁ sarasija-dhiyā sampitsantaṁ taṁ prati vicikitsantī vakti sma—are ! tādṛśa ! mamāṅgrim ekām api mā spṛśa |

[19] atha punar uṭṭaṅkayantī taṁ ghaṭṭayantīvāha—kim āttha re ! kim āttha ?

[20] atha kim evaṁ brūṣe—svāmini! svāmi-parisarād āgatasya mama tava caraṇa-parāmarśaḥ khalu su-parāmarśa eva iti | bhavatu nāma re! vāma! tad api bhajamānam | yadi prāg abhihita-bhavad-doṣa śoṣayati man-manaḥ | āstām api sa na pratīti-viṣayaḥ, sampraty anyad api durlakṣaṇaṁ vilakṣaṇatayā tvayi lakṣyate—tat-saṅgamāya sayatnībhūtānāṁ madīya-sapatnīnām asaṅkucat-kuca-kuṅkuma-raktīkṛta-viluṣita-tad-bvana-mālā-rañjita-kūrcatā iti | yataḥ,

ekaḥ khalu capalānāṁ
juṣṭaṁ kuṅkuma-murasy aho vahati |
tasmād anyaḥ śmaśrubhir
eṣa prekṣyeta dagdha-kūrcābhaḥ ||15||

[21] aho! grāmya-dharma-hetoḥ sambandhaḥ khalu grāmya-dharma eva syād iti hasitvā punar āha sma—tasmād are ! sa-garva! sarvathā māṁ mā spṛśa | yadi vā spṛśasi, tadā sarvathā taiḥ kūrccais tu māṁ sprākṣīḥ iti |

[22] punā roṣa-tāmratā-kamra-cibukaṁ cālayantī cālalāpa—kiṁ bravīṣi re ?

[23] īśvari ! parama-premavatyā bhavatyā māna-prasādanārtham īśvareṇa preṣito'smi | vartmani tu bubhukṣā-sukṣāmatayā duṣpariharaṁ puṣpaṁ pibataḥ kūrce mama parāga-kṛta-rāgaḥ sambhāgam āgataḥ iti |

[24] satyaṁ satyam, yataḥ,

mithyāpy ekaikaṁ yat
tathyānāṁ śata-samānamānābham |
tasmāt kila kitavānāṁ
kartuṁ kaḥ syād atathyatāṁ vacasi ||16||

[25] bhavatu kitava-kiṅkareṇa samaṁ kiṅkareṇa vadanena vā vivadanena nāsmākaṁ punas tasya prasādanena vacanena tasya cāsādanena tvayā prayojanam asti | sa tu madhūnāṁ patir madhu-vadhūnām eva mānānta-prasādam āsādayatu, ubhayeṣāṁ madhvāśrayatā-vikhyāteḥ | tatraiva ca tvaṁ dūtatāṁ sambhūtavān bhava, tavāpi tat pada-sampatteḥ | yataḥ,

sama-śīlānāṁ milanaṁ
bhavati paraspara-sukhāya sarveṣām |
madyapa-śauṇḍika-kitavāś
cekṣyante yat tathā sukha-dāḥ ||17||

[26] tad evaṁ vihasya punaḥ sa-matsaraṁ bhartasayantī vabhāṣe—tasya tat-prasādanaṁ punaḥ pramādamayatayā yadu-sadasām upahāsāspadam eva syāt | yasya dūta-bhūtas tvaṁ nirlajjatāṁ

sajjaṁs tādṛśaṁ bhṛśad urapahnava-cihnam ahnāya gṛhnnan bhrama-rahita eva sarvatra bhramann asi iti | yataḥ,

yady api sa gandha-nakulaḥ
svaṁ gopayituṁ janād vaṣṭi |
tad api bhajaty anavarataṁ
gandhād agresarād vyaktim ||18||

[27] atha punaḥ sa-roṣaṁ doṣam udbhāvitavatī—are! dvi-repha! tvam evaṁ vadasi | kathaṁ sambhāvana-mātreṇādoṣa-pātre tatra mayi ca mṛṣā doṣaṁ joṣayasi? bhoḥ! kaṣṭaṁ vispaṣṭaṁ tu kim api na paśyāmaḥ iti |

[28] tatra śrūyatām—sa vyāja-rājaḥ khalv asāv asmāṁs tathā sānurāgam iva purā samāgatavān, yathā tadānīm ajānīma kadāpi na hāsyatīti | sphuṭam ahaha! sahasā tatyāja | tata itaḥ param avadyaṁ kiṁ vidyate? tatra ca śṅke kāla-kalevaratayā kalaṅkena śaṅkeha na vidyate, yasya sa bhavān samāna-svabhāvaṁ tam upalabhamānas tathā sumanasām anādara-darśanayā darśanam idam adhyāpitavān | kintu śiṣye vidyā garīyasī darīdṛśyate, bhavān hi svārtham arthayamānas tadīya-sāraṁ nip'iya kvacid anyatra yāti | tasya tu svārtha-mātraṁ nātra pratipadyate; kintu para-duḥkha-dānm eva sukhm iti lakṣyate | yasmād anuvidhānasmadvidha-janān mudhā sudhā-bhrama-karaṁ nijam adharaṁ sakṛd eva sevayitvā sa khalu kāla-punnāgas tatyāja iti | tasmāt—

eke madhukara-tulyā bhindanty aparaṁ nijārthāya |
kecin madhu-pati-sadṛśās tam ṛte'py anyaṁ vidunvanti ||19||

[29] tad idaṁ tāvat param āścaryam aho! tasmād api varyam aparaṁ gocaryate | sā sarva-padmādhidevy api padmā kaṁ guṇam anuguṇaṁ vidhāya tat-pāda-padmaṁ paricarati, yataḥ śrūyate'nubhūyate ca | yatra yatra sa padyate, tatra tatra padmāpi pratipadyate iti |

[30] tad etad vibhāvya punaḥ sambhāvya kiñcid vadati sma—sā khalu saralā khalānāṁ khalatāṁ na jānāti; yasmād uttama-ṝloka-nāmata-mātratas tat-kāmatāṁ gatā |

dhik dhig api nirapekṣaṁ
rūkṣaṁ padminy arkaṁ jaḍā bhajatām |
padmālayā sa-cetāḥ
katham iva bhajate tathāvidhaṁ kṛṣṇaṁ ? 20||

[31] tad evam anayā tad anayān muhur anūdya bahu rudyate smeti, kṛtam unmāda-kṛta-vilāpa-varṇanayā |

[32] atha punar eṣā svabhāvataḥ eva mañju guñjantaṁ tam anyathā vyañjayāmāsa—bhoḥ! sakhyaḥ! kaṣṭam, tathāpi dhārṣṭyam anutiṣṭhaty asau | paśyata paśyata, tam avisrabdha-caritaṁ punar gātum ārabdhaḥ | gānenāpy etām ārdrayāmīti, tasmāt kṣipratām etam ākṣipāmi iti sa-sambhramaṁ spaṣṭam ācaṣṭa—catuṣpāt tāvan mūḍha-bhāvatayā lakṣyata eva; tvan tu ṣaṭ-padaḥ, kathaṁ tad-adhika-padatāṁ na prāpnuyāḥ! anyathā punar iha labdha-duḥkha-vraje vraje kathaṁ gāyasi ?

[33] tad idaṁ na śrutam—

yaḥ para-pariṣad-dhṛdayaṁ
jānan vyavahāram ātanute |
devaḥ sa khalu nirdiṣṭaḥ
paśur evānyo dvipāc ca nirdiṣṭaḥ ||21||

[34] atra ca yadi gāyasi, tadā bahu kathaṁ gāyasi ? yataḥ,

gānādikam atikurvan
śrotur yaḥ khalu na vetti sārasyam |
kukkura-tulayā bukkan
so'yaṁ parito nirasyeta ||

[35] tathāpi yadi gāyasi, tadā yadūnām adhipaṁ kathaṁ gāyasi ? kaḥ kena sambandhaṁ sandhatte, yataḥ sukham upalabhyeta ? tathā hi—

gāyati sa jaḍo'py uccaiḥ
preraka-hṛdayānuvartano yaḥ syāt |
rāgāvivikta-racanaṁ
dṛṣṭaṁ yadvat pināka-yantrādyam ||

[36] punaḥ sa-krodham āha sma—are! yady evaṁ bravīṣi, tasya sambandhaḥ prāg atra ca labdha-nirbandhaḥ sambabhūveti | tathāpi tvaṁ mūrkha eva, yato jīrṇa-sambandhaṁ tam atra gāyasi | tathā hi—

kavibhiḥ prastotavyaḥ
stavyānāṁ vidyamāna-sambandhaḥ |
vandi-janā na hi rājñāṁ
prāg-bhava-putrādikaṁ stuvate ||24||

[37] yadi ca tvayi dhana-piśācī lagnā, tadā tad-ghraha-gṛhītatayā gṛhiṇāṁ teṣām agrato gāyatu bhavān, te'pi kadācid upadravārthaṁ kiñcid api dadyuḥ | katham ahaha! bhos tasmāt pāpadinād eva vyaktatayā tykta-gṛhāṇāṁ nispṛhāṇām asmākaṁ purato gāyasi | are! kiṁ brabīṣi! so'ham api nispṛho'smīti | tarhi tathā tathā vigītam api tam eva kathaṁ gīta-viṣayīkaroṣi! purāṇaṁ ced gāyasi, purāṇam eva gāya, kiṁ bruve, ṣaḍ-aṅghritayā sārdha-paśur eva tvam asīti; tataḥ kathaṁ vā tvayi tṛṣṇā na syāt ? tataś cārthī nirguṇaś ceti dvi-guṇam eva dhik tvām, yataḥ—

api nija-lābhālābha-
sthānaṁ jñātuṁ na cec caturaḥ |
kaṁ guṇam atha jānīyād
yenārthayituṁ janaṁ vaṣṭi ||25||

[38] tasmāt śrūyatāṁ re! barbara ! sad-upadeśaḥ śrūyatām | masija-līlāyāṁ vijayate yas tava sakhā, tasya sakḥīṣv eva tad-vijaya-prasaṅgaḥ saṅgīyatām, na tu yaduṣv api tesū lajjeha prasajjet | taṣu tu tena saṅkucita-kuca-rukṣu manorathaḥ prathanam āpsyati iti |

[39] atra ca—

śṛṇu vātsyāyana-tattvaṁ
lajjāṁ parihṛtya vakṣyāmi |
yāvān priya-kṛta-dharṣas
tāvān harṣaḥ pṛthu-stana-strīṇām ||26||

yāvān na bhavati surate
sākṣād-bhūte'pi saukhya-sandohaḥ |
tāvāṁs tac-chravaṇe syād
ayam api vātsyāyanasya siddhāntaḥ ||27||

iti hasitvā punar āha sma—atra mūrdhānaṁ dhunānaḥ kiṁ ūhase ? vinā yācanaṁ tābhiḥ kiṁ cana kathaṁ dīyatām iti |

[40] śṛṇu tvām upadiśāmi—

yo vaṣṭi sphuṭam iṣṭaṁ
yasmāt tasyeṣṭam eva sa brūyāt |
yācñā racayati dātuḥ
saṅkocaṁ tat tu śacvad utsāham ||28 ||

[41] atha kṣīṇaṁ praṇidhāya tam avajñāya sva-sakhīr āha sma—aho! jīvitālyaḥ! parikalyatām ayaṁ kusuma-kṛmiḥ katham iva bhavatīnāṁ gamya-dharma-marma jānīyāt ?

[42] so'yam evaṁ vadati—devi! ruṣad-vacanaṁ mā braviḥ | katham atha tāḥ pati-juṣaḥ para-puruṣaṁ bhajantu nāma, tasmāt tūṣñīkām eva puṣñītāt iti |

[43] atra ca punar etaṁ praty evam ucyatām | satyam eva tāḥ pati-devatāḥ; kintu divi bhuvi rasāyām api kā khalu strī-jātis tad-vaśā na bhaved api tu suta-vaskarāpi na taṁ tyaktuṁ sambhavet, atra ca tad idam api vāditayā mā vādīḥ | tarhi parama-sad-guṇa evāsau kathaṁ punar nindyata iti; yataḥ sa khalu sarva-vaśī-bhāva-vaibhavecchur guṇāntarābhāvān māyā-mātram atra kāraṇatayātimātram avalambate | tathā hi—

baiḍāla-vratikākhyaḥ
karṣati lokaṁ tathā na sal-lokaḥ |
ādes tad eka-niṣṭhā
tan nādṛtyaṁ dvitīyasya ||29||

[44] tataś ca hāsya-bhru-yugalāsya-prabhṛti-maya-māyā-mātreṇa tadīya-gātre sad-guṇa-sārūpyaṁ nirūpyate, manasi tu kevalaṁ māyā-balam | kintv asmābhir

idaṁ dayāmayatayā bhaṇyate, na matsaratayā; yathā tvayāpi tathā tāḥ śikṣaṇīyāḥ iti | yataḥ,

yasmin kaṇṭaka-viddhas
tasmād anyaṁ nivārayat aparaḥ |
yaḥ khalu tad udāsīnaḥ
sa hi na hi kathyeta kaṇṭakād itaraḥ ||30||

[45] tad evaṁ sakhī-dvārā tad akhilaṁ madhupam uddiśya punas tam ālapantam āśaṅkamānā svayam eva sa-cāpalam ālalāpa—are! śilīmukha! katham asmāsu chidram arpayasi, yasmād evaṁ guñjasi? katham evaṁ vivikta-matīnām api bhavatīnām adyāpi tatrātiriktāsaktir īkṣyate? iti |

[46] tatredam ucyate—lakṣmīr api tasya yatra yatra caraṇa-rajas tatra tatra nirapatrapaṁ sajatīti kiṁvadantī | tataḥ kā vayam anyathā-prathanāya bhavāmaḥ?

[47] punaḥ sa-vimarśam āha—are! śuddha-buddhe! tvaṁ na budhyase; yal lakṣmīm apy evameva prathamam asau vaśayati | yathā—

sarvaṁ vaśayitum icchati
yaḥ so'yaṁ ced bhavec caturaḥ |
mukhyaṁ vaśayati pūrvaṁ
tat-prāmāṇyād bhajanti taṁ sarve ||31||

[48] tasmāt kathaṁ gopayāmaḥ? yadyapi na kaścil lābhaḥ syāt tathāpi manaś-cil-lābhasya tasya māyayā vayam api tatra lubdhā jātāḥ smaḥ | tayā mohitatayā ca paramottama-buddhitām eva tatra bhajāmaḥ, na tu māyā-buddhim iti | yat tu śaṅkase, tarhi buddhe tattve'py adhunā kathaṁ tasmin śraddhāṁ dhaddhe? iti |

[49] tatra śrūyatām—yadyapy evam, tathāpi sva-sva-kāmāpūrtyā kṛpaṇānāṁ pāradas tasyottama-śloka ityākhyāsāra evāsmān nistārayiṣyatīdam api śraddhāṁ vidhātuṁ sā māyā buddhi-paddhatim ānayati | tathā hi—

deve'py aśraddheye
tac chabdenaiva vīkṣyate siddhiḥ |
jaimini-muni-śiṣyānāṁ
yajñe yadvat phalaṁ balate ||32|| iti |

[50] atha parama-garima-parimala-kamana-kamaladhiyā sva-caraṇam anucarantaṁ ṣaṭ-caraṇaṁ kṣamāpayantam iva matvā tam ākṣipantī kṣipantī ca jajalpa—are! duṣṭa-ṣaṭ-pada! cāṭuṁ ghaṭayan kathaṁ mac-caraṇaṁ śirasā saṁsṛṣṭavān asi? śīghram eva visṛṣṭaṁ kuru | tava guror api tasya turya-kakṣāmitaṁ māyāmaya-vinaya-cāturyaṁ vidmaḥ, kaḥ punas tvaṁ tapasvī | yataḥ,

kapaṭī kurutāṁ kapaṭaṁ

tatra na yatrābhavat prakaṭaḥ |
sakṛd api kapaṭe prakaṭe
sarvaṁ naṭavan mṛṣāsya tarkyeta ||33||

tathā hi—
sarva-tyājana-pūrvaṁ
sva-kalā-gatyāsmākān urīkṛtya |
sahasātyajad iha sarvā
yaḥ punar amukaḥ kim asti sandheyaḥ ||34||

[51] atha viramya punar idaṁ samyag-gāḍha-praṇayamaya-vivartam aviduṣām arasyam āha—aho ! yasya mananaṁ na kriyate, tasya tāvan marma na śriyate | paśya paśya, śyāma-jāti-mātrasya durātmatā | tatrāstāṁ tāvat puṣpa-kīṭa-para-puṣṭādīnāṁ bhavatāṁ vallī-valibhugādiṣu kṛtaghnatā; yaḥ khalu dāśarathiḥ sarva-dharma-sāra-pāraṅgata iti parāmṛśyate, tasya ca niraparādha-śākhāmṛga-deva-bhū-bhṛti kṛtārādha-sākṣād-viśravaḥ-prabhava-yoṣiti ca tathā tathā kṛtiḥ śrūyate | are! re! kim uktam? sa khalu strī-sambandha-hetor bhrātṛ-vidveṣaṁ kṛtavān! sā ca svairiṇīti tayos tan nāyuktam iti | dhik tvām, so'pi strī-jita eveti cāmīkara-mṛga-māraṇe labdha-pracāram eva | tasmād vayam asitā vācā kathaṁ sitā bhavemeti mā garvaṁ kṛthāḥ | eṣā ca vyāhṛtir adya sodāhṛtir dṛṣṭā |

āvarituṁ nija-doṣaṁ
yaḥ khalu vācālatāṁ yāti |
vācālataiva tasminn
aparān doṣān vyanakti sarvatra ||35|| iti |

[52] yataḥ sa khalu mṛga-hantā para-nindā-vimukhayāpi mayā santāpād eva nindyate | tatra tu sva-sambandhaṁ vināpi yat prativāditayāvādīs tat khalu svīyam asitaṁ prati strī-jita-tātparyavasitā syād iti tava śṅkārthaṁ paryavasīyate, tac ca prakaṭam eveti kapaṭaṁ mā kārṣīḥ | tataś ca māthura-pura-strī-jitatayā strīṇām asmākaṁ hatyāpi tasmin pratyāsīded iti | yatra tava drāḍhikaiva khalu bāḍhaṁ sākṣiṇī, tad alaṁ tad-vivādena, prastutam anusandhīyatām | dāśarathis tāvat kṣatriya-janmā, tataṣ tasya krūratādi na dūratām arhati | paśya paśya, sākṣāt kaśyapa-janmāgra-janmā janmāvadhi brahmacārī caikacāri ca; yaḥ khalv aparaḥ śyāmaḥ, sa ca valiṁ prati kiṁ kalitavān ? yasya ca vali-dhvaṁsinaḥ samyag-dṛṣṭāntatayā kaṣṭaṁ vali-bhug-jātir eva spaṣṭāyate | yatra valiṁ labhate, tatra navaṁ navam upadravam ātanotīti | tasmād bhavantaḥ sarve'pi sāmyavanta eva bhavadbhir vācāmiśraṇam api kṛcchra-pradaṁ syāt | are! kim avyaktam uktam? tarhi kathaṁ teṣāṁ caritaṁ munibhir api sunirūpitaṁ kriyata iti | tatra ca teṣāṁ doṣa eva poṣaṁ labhate | tādṛśatāyām apy akṛśa- tan-mohana-śaktir munīn api tadāsaktīkurvatī bhīṣayata eva sarvān iti | ataḥ,

hiṁsrād api na hi tādṛg
bhītir bhavatīha lokānām |
yādṛg darśana-mātrād
dharma-dhvajinaḥ prajāyeta ||36||

tathā hi —
hiṁsraḥ khalu kiṁ kuryād

yasmād bhītyā palāyate lokaḥ |
hiṁsrātmāpi caritraṁ
śubham iva kalayan bhṛśaṁ śaṅkyaḥ ||37||

[53] atha kṣaṇaṁ viśramya cādhigamya cāha—aye! tat-kathāṁ prastuvatāṁ tāvad astu māyā-vaśatā, tat-kathāpi tan-māyāmayam ahasā sahasā dāmpatya-sampaty adhikṛta-dharmāṇāṁ marmāṇi nirmūlayati; nirmūlya ca prātikūlyam atyajantī kuṭa-kadamba-samvalitaṁ kuṭumba-nikuramvaṁ gṛha-bhājantyājayantī, tac ca tāṁś ca dīnatāṁ bhājayantī punar uttarāṁs tu vihaṅgamān iva bhikṣu-caryāṁ saṅgamayati |

[54] atra cedaṁ vāg-yuddham udbuddhaṁ mā kārṣīḥ, tarhi tat kathanam amī katham arhitatamāḥ śṛṇvantīti? tatra nirasūyatayā śrūyatām—tat khalu niṣkaluṣavat puratāḥ ṣravaṇa-saṁjñāyāṁ rasajñāyām ātmanaḥ pīyūṣatāṁ rūṣayati; paścāt tu śarkarā-pūrṇa-dhūstūra-cūrṇa-pānakavad buddhiṁ ghūrṇayati |

tataś ca,
śaṅke vihagā nāmī
kintv ete syur narā gṛhagāḥ |
tad-gītena vimugdhā
dugdhātmīyāś ca bhikṣavo jātāḥ ||38||

[55] atha śrutim abhinīya punaḥ prāha sma—are! tad ittham āttha; ayi! kṛṣṇa-tṛṣṇā-pātri! yathā sambhāvayasi, tathā satyaṁ na sambhavaty asau | kintv antarbahiṛ api mahita eveti | tatra śrūyatām—nāsmākaṁ sambhāvana-mātraṁ tatra pramā-pātraṁ kintu pratyakṣaṁ pratyakṣam api; yataḥ pūrvam asmābhir apūrvatayā tad-vyāhṛtaṁ bhavadvad eva samāhṛtam āsīt; paścāt tu mṛgaṁ mṛgayamāṇasya mṛgayor gīta-tattvavad eva jñātam | tatra mahā-duḥkhe samunmukhe kiṁ sa-lajjatā-sajjanena ? śrūyatām—yatas tena labdhākarṣās tasya vanya-veśena dhṛta-harṣā jāta-tan-milana-tarṣāḥ kevalaṁ kara-kaṇṭaka-nāmāntara-khara-nakhara-śara-sparśa-mātram upalabhya labdha-vedanā bhabhūvima | tathā hi—

śapathaṁ karomi madhukara
na manasi tasyāṅga-saṅgamaḥ sphurati |
nakhara-sparśa-viṣaṁ punar
antarjvālābhir anumitaṁ kriyate ||39||

[56] tasmād asya dambhārambhitayā maunam avalambamānasya tan-mantriṇaḥ pratinidhivad darśanād upamantritayā dṛśyamāna! tathā tat-paryāyatayā bhaṇḍa-vidyā-paṇḍita! tanyatāṁ kṛpā, tad-anya-vārtā bhaṇyatām | yataḥ,

navyā neyaṁ vidyā
tac-chikṣātas tvayātra yā yojyā |
tasmin santi parā yās
tābhyo na bhayaṁ kadā sa cāgantā ||40||

[57] atha tad evaṁ kathayitvā punaḥ snigdhakaṇṭhaḥ prāha sma—

[58] evaṁ divyonmāda-pramādād asmin mahā-virahe'pi sā tad-aṅga-saṅga-sphūrti-valamāna-māna-bhaṅgī-saṅginī jātā | tataś ca bhramara-svabhāva-sadbhāva-bhramaṇa-racanayā tatra vṛkṣāntareṇāntārate jāte seyaṁ kalahāntaritāpi jajñe | yathā cāha sma—

aghaṭi mayā vata kaṭhinaṁ
raṭitaṁ kuṭilaṁ harer dūte |
vakroktiṁ na hi yad ayaṁ
vettuṁ śaktas tataś calitaḥ ||41||

dayitenānyālābhād
gopana-kāmād api bhramaraḥ |
prahitaḥ kṣipto mayakā
nija-hṛdi kañje nicikṣipe cāgniḥ ||42||

[59] iti sārodat tasyā rodanam avakalayya ca sarvā ruruduḥ | sā tu rudatī tasya vartmani netraṁ nudatī ca taṁ vā tadvidham anyaṁ vāk-asmādāyāntam avalocya sambhrama-sampanna-kampa-sampad-balamāna-vikṛta-varṇaṁ varṇayāmāsa | tatra ca priya-sakha punarāgāḥ [bhā.pu. 10.47.20] iti vaktavye pi pi pi pi prīya-sakha pu pu pu pu pyūnarāgāḥ iti prāha sma |

[60] atra yadyapi tvam ito yayitha, tathāpi yasmāt punarāgās tasmād asmākaṁ priya-sakha eva tvam |

[61] asyāyam abhiprāyaḥ—

yaḥ saha khelati sa sakhā
yaḥ sama-duḥkhaḥ priyaḥ sa punaḥ |
api duḥkhe saha-vāsī
yaḥ priya-sakhatāṁ sa tu vrajati ||43||

[62] tatra cānurāgy antastayā nija-bhāgya-viśeṣaṁ tarkayantī preyasā preṣitaḥ kim iti manasi procya punar vacasi vaktavye pre iti vadanty eva mumūrcha | tatas tad-dhūta-dhairya-vibhave tasminn uddhave sakhī-valayeṣu ca labdha-buddhi-vilayeṣu sā tasyām iddha-mūrchāyāṁ mūrchāyām eva svapna iva hanta! hanta! kenāsya tad etad ṛṇa-vigaṇanaṁ kuryām iti vicintya kiñcit pralalāpa, —yathā varaya kim anuruddhe iti | atra avaruṇatse iti vaktavye tiṅ-vyatyayaḥ prajñāvyaty ayam eva vyñjayati |

[63] asyāyam abhiprāyaḥ—

yat priya-sakhatā-bhāgyas
tasya dhanaṁ tasya nānyasya |
priyatama-dūtāya tu tan
nālaṁ kintv asya vāñchitaṁ pṛcchyam ||44||

[64] atra tatrāveśata evedam āśaśaṅke | so'yam evam āśaṅketa—iyaṁ khalu mugdhā bhavati, na tu vidagdhā; yasmān niravadhi nirupadhi-suhṛdaṁ māmupādhi-vādhita-hṛdaṁ manyate iti | tasmād idaṁ bravīmīti bravīti sma—mānaniyo'si me'ṅga [bhā.pu. 10.47.20] iti |

[65] atrāyam abhiprāyaḥ—

yadyapi mitraṁ nirupadhi
kaścana kasyāpi santataṁ bhavati |
tad api sadā paritarpyaḥ
sa hi na hi bhinnaḥ svataḥ parisphurati ||45||

[66] atha yadi tathā manyse, tadā mahyam etad eva dehīti procya kim apy anuśocya tarhy evātmānaṁ ratham ārohayituṁ prayatamānatayāsāv asyāḥ sphurati sma |

[67] tatra tu seyaṁ kāku-vyākulaṁ pralapati sma—nayasi katham ihasmān dustyaja-dvandva-pārśvaṁ [bhā.pu. 10.47.21] iti |

[68] asyāyam abhiprāyaḥ—

madhukara sa bhavān jātyā
sarveṣāṁ ca pramodam āhartā |
mat-priya-sakhatām añcan
nayasi kathaṁ māṁ sa-patnīṣu ||46||

tvaṁ na hi yan mama duḥkhaṁ
kṛṣṇaś cāvait tataḥ sa-patnīṣu |
avibhar mām api viraha-
vyādhiṁ netuṁ sa-yatnatām abhitaḥ ||47||

[69] tatra cedaṁ punar uṭṭaṅkayati sma—kim ayaṁ brūte? sāmpratam eva sa gāyatr-vratam uttīrṇavān asti | kathaṁ mithunībhāvam āpadyeta ? iti |

[70] tatredaṁ bravāṇīti bravīti sma—satatam urasi saumya śrīr vadhūḥ sākam āste [bhā.pu. 10.47.20] iti |

[71] atra cāyam abhiprāyaḥ—

tasyorasi yā rekhā
sā khalu laksmīr iti prathitam |
taṁ milatī kila taruṇaṁ
sā nava-taruṇī raho bhavati ||48||

tasmāt—

itva arīṇām iyaṁ rītir eti svairam itastataḥ |
nayan māṁ nagaraṁ tāsāṁ daśāṁ mām ava mā naya ||49||

[72] atha punaḥ katham api tad-vāsanayā kṛta-bahir-vṛtti-prakāśanayā cakṣuṣī samunmīlya nibhālayantī ciraṁ gatam api tam eva dvi-rephaṁ sākṣād iva vīkṣyate sma; vīkṣya ca punar viraham eva santataṁ nirīkṣyate sma |

[73] tatra ca pṛcchyam idaṁ pūrvaṁ nāpṛccham iti sa vipratīsāraṁ pṛcchati sma—api bata madhu-puryām ārya-putro'dhunāste [bhā.pu. 10.47.21] iti |

[74] asya cāyam abhiprāyaḥ—

> tattvaṁ bravīmi na rahas tvayi kiṁ canāste
> bhṛṅgādhipa sva-hitakāriṇi bandhu-bandhau |
> dharme vivecanam ite sa tu naḥ patiḥ syād
> autpattikī hi ratir atra mithaḥ pramāṇam ||50||
>
> kaṣṭaṁ vata priyatamaḥ sa puri pryayātaḥ
> stabdhaś ca vṛttam api nātra cirād upaiti |
> tatrānavasthitim athāsya vitarkya cittaṁ
> sandihya dāhya-daśayā vata bhasmati sma ||51||

[75] tatra tan-mukhāt tasya sukhāvasthiti-sammatiṁ matim ānīya punar viśeṣaṁ pṛcchati sma—smarati sa pitṛ-gehān bandhūṁś ca gopān [bhā.pu. 10.47.21] iti |

[76] atra cāyam abhiprāyaḥ—

> citte ced vrajam āvrajaty anudinaṁ so'pi smaraty anv ahaṁ
> taṁ tātaṁ jananīṁ ca tām ahaha tāny ātmīya-vṛndāny api |
> tarhi syād ubhayatra santatam ithaḥ sphūrtiḥ samakṣa-prabhā
> yena syāma vayaṁ ca hanta mṛtakāḥ śuddhāmṛtenokṣitāḥ ||52||

[77] tatra ca tasya sammatam iva vivicya punaḥ saṅkocaṁ vyatiricya pṛcchati sma—kvacid api sa kathāṁ naḥ kiṅkarīṇāṁ gṛṇīte [bhā.pu. 10.47.21] iti |

[78] asya cāyam abhiprāyaḥ—

> kvacid api rahasi svāṁ mūrtim asman niṣevā-
> viracita-carav eṣāṁ vīkṣya caitad bravīti |
> api vata paricaryā-kārikā hanta nāmūḥ
> smarasi yad asi dūre nātmanā sārdham eṣi ||53||

[79] tad etad vilapitaṁ valayitvā—bhujam aguru-sugandhaṁ mūrdhny adhāsyat kadā nu [bhā.pu. 10.47.21] iti vadan-manāḥ śuṇḍāvad-bhuja-daṇḍa-śuṇḍām api madasthā-ṇutayānubhavantī yā babhūva, seyaṁ samprati tad-viraha-dahanaṁ vahantī bhuje'timātraṁ vacasi racayantī mūrchati sma | atra dhāsyatīti vācye'dhāsyad iti tasyā bhrama-vikāra eva |

[80] mūrcchā tu yathā—

vaisvaryāt kraśimānvayād avayava-sthity anya-bhāvāśrayād
dvai-varṇyād api yā na seti muhur apy ūhāṁbabhūve yadā |
tarhy eṣā vata lālayāvṛti-vaśāc ceṣṭā-vighaṭṭād uta
śvāsādy anupalambhanān nija-tanāv astīti nārtaki ca ||54||

[81] tad-vacanasya cāyam abhiprāyaḥ—

gurum agurum atītya svīya-pāṇiṁ sugandhiṁ
nija-paricaraṇāyāṁ svīkṛtiṁ lipsamānaḥ |
ahaha śirasi naḥ kiṁ karhy api sparśayiṣyaty
anudinam api yena sphīta-cittā bhavāmaḥ ||iti||55||

[82] tad evaṁ varṇayitvā snigdhakaṇṭhaḥ svaṁ duḥkhaṁ rādhā-kṛṣṇayoḥ śṛṇvatoḥ kṛṣṇaṁ prati varṇayāmāsa—

surūpā vairūpyaṁ mṛdula-hṛdayākrūrataratāṁ
sulajjā vaiyātyaṁ smita-madhuritā mlāna-mukhatām |
tad āgād eṣā ya tava virahataḥ kṛṣṇa subhagā
tad etan mac-cittaṁ vimṛśad abhtas tāpamayate ||56||

asau kva viraha-vyathā valita-śūnyatā sarvataḥ
kva vā kaliritaḥ kaler vyavahitiś ca sārdhaṁ tvayā |
itīha vṛṣabhānujā-hṛdaya-durdaśām amṛśan
mano mama manoharākhila mukunda vibhrāmyati ||57||

[83] atha kṛṣṇena parama-tṛṣṇenāśliṣṭatayā mliṣṭādhikāyāṁ rādhikāyāṁ tasyāṁ sabhāyām api maha-sukhādhikāyāṁ jātāyāṁ mūhūrtam ekaṁ tat-pratipadeva tasminn itihāsādhyane pratipad babhūva | yatas tasya ca saṁmadāntar līyamānaṁ svāntam api cirāya svāntāya kalpate sma |

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
dūta-bhrama-kara-bhramara-sambhramaṁ
nāmaikādaśaṁ pūraṇam
||11||

(12)

**dvādaśa pūraṇam**

# uddhava-sphurad-uddhavaṁ

[1] etad anantaraṁ madhukaṇṭha uvāca—

[2] atha muhūrtaṁ mūrta-bhāva-mitāyām asyāṁ tathā sarvasyām api kṛta-tad-varivasyāyāṁ hā sakhi rādhike ! hā kṛṣṇa-premādhike ! hā sadāsmad-ānanda-sādhike ! tvām imāṁ śantama-dṛśaṁ hanta ! hanta ! kīdṛśaṁ paśyāma ? iti vilāpa-vaśyāyaṁ sa śyāma-sundarasya sevaka-varaḥ svayam api paridevana-paraḥ katham api nija-deva-viracita-sphūrtivad eva tan-mūrti-pratikāra-karaḥ kevalena tat-kalevara-surabhita-surabhi-dravyeṇa nija-saṅgānītatayā navyena caitanyam ācitavān | tad ācitya ca tāṁ tadānalpa-saṅkalpāt kṛṣṇa-saṅgata-kalpām adhyavasyan madhyam adhyāsya sarvāḥ paritaḥ saṁvāsya cirād āśvāsya ca prathamaṁ tāḥ pūrvavat kṛṣṇasya tāsāṁ ca mahimnā durdhara-taj-jātīya-bhāvataḥ śithilayituṁ sāmnā lalāpa |

aho yūyaṁ pūrṇā nikhilam ahitā yābhir abhitas
tathā nystaṁ cittaṁ bhagavati samastārtha-bhajane |
vidūre yuṣmākaṁ na sa bhavati māṁ kintu virahac-
chalaḥ premā dūraṁ nija-mahima-pūraṁ jñapayati ||1||

[3] tad evaṁ stutvā sa-khedam iva nivedayāmāsa—

sandeśa-hartuḥ prathmaṁ niśamya
duḥkhaṁ sukhaṁ vā tanute vivekī |
tasmād anākarṇya purā svayaṁ yaḥ
sambhāvya tat tan manute sa bālaḥ ||2||

[4] tathā hi, yadā hi mām atra prasthāpayitum abhyutthānam ācaritaṁ tena bhavat-priyatamena, tadā mayy etan-nibhṛtam uktam—mama tādṛg-uddhava ! śrīmad-uddhava ! śrūyatām—

gacchoddhava vrajaṁ saumya pitror nau prītim āvaha |
gopīnāṁ mad-viyogādhiṁ mat-sandeśair vimocaya ||
tā man-manaskā mat-prāṇā mad-arthe tyakta-daihikāḥ |
mām eva dayitaṁ preṣṭham ātmānaṁ manasā gatāḥ ||
ye tyakta-loka-dharmāś ca mad-arthe tān bibharmy aham |
mayi tāḥ preyasāṁ preṣṭhe dūra-sthe gokula-striyaḥ ||
smarantyo'ṅga vimuhyanti virahautkaṇṭhya-vihvalāḥ |
dhārayanty ati-kṛcchreṇa prāyaḥ prāṇān kathañcana |
pratyāgamana-sandeśair ballavyo me mad-ātmikāḥ || [bhā.pu. 10.46.3-6] iti |

[5] tad eva gacchoddhava vrajaṁ saumya ity ubhayatra sādhāraṇyatayā māṁ vinudya pitarāv api śloka-caturthāṁśa-mātreṇa prastutya bhavatīnām anurāgaṁ caturbhiḥ ślokaiḥ kathayitvā punar āvistarāṁ vistaraś ca kṛtaḥ |

[6] tad etāvad uddhavas tābhir buddham avadhāya tatra ca tena sva-prabhuvareṇa svasmin pitarau prati jānāsi tvaṁ [go.ca. 2.10.8] ity ādi-pūrvokta-padya-rītyā ya īṣad vistaraḥ kṛtas tam anūdya paścān nitāntatāntāḥ kāntāḥ prati prathitatayā yas tam apy anūditavān | yathā—

vraje nāryaḥ kāścid uradhigama-bhāvā vata mayāpy
atas tā naiva syur viraham apanetuṁ tava girā |
madīyaṁ sandeśaṁ vinidiśasi cet taṁ ca vividhaṁ
tathā bārambāraṁ katham api bhaveyuḥ kila tadā ||3||

madarthaṁ santyjyāpy aniśam aśanādyaṁ vara-dṛśaś
ciraṁ jīvantīti sphurati na mṛṣā viśrutir asau |
mayi prāṇās tāsāṁ sad amṛta-tanau mayy api manaḥ
sadā santy astīti pravalm iha yat-kāraṇam idam ||4||

sadā mām evāmūrdayitam atula-prema-vasatiṁ
tathātmānaṁ matvā kila nikhilam asyanti samayam |
bahir dṛṣṭyā ye vā vata patitayā bhānti paśupāḥ
sa-lokā vā dharmās tṛṇavad ajahus tān api purā ||5||

sa-lokaṁ dharmaṁ prāg yad api vijahur mad-rati-vaśād
amūr etarhy anyāṁ tad api dadhate tatra kudaśām |
purā citte tat ta tyajana-kṛti-pūrvaṁ rahasi māṁ
śritāḥ sampraty etad yugalam atha sākṣād vidadhati ||6||

aho ye'nye ca prathama-bhajanāya prati-nijaṁ
sva-dharmaṁ tal-lokān api pariharanti śravaṇataḥ |
amī tyaktuṁ śakyāḥ skhalita-bhajanatve'pi na mayā
kathaṁ tās tyajantāṁ bata nava-nava-prema-tanavaḥ?7||

yad apy antaḥ-sphūrtir bhavati mama tāsu pratipadaṁ
tadīya-prāṇānāṁ dhṛti-bhṛti-vidhāna-kṣamatamā |
tadāpy udyotante kvacana mama cen māthura-kathās
tadā mad-dūratva-smaraṇam anu muhyanti vata tāḥ ||8||

kṣaṇaḥ kalpas tāsāṁ bhavati virahe hā mama yataḥ
sphuṭaṁ rāsārambhe katicid agamaṁs tām api daśām |
tathāpy etāsāṁ yan na bahir asavo yānti tad idaṁ
madīya-pratyāvṛty upadhi-śata-yug-vācika-balam ||9||

pratiśrutya prāg yan nija-pitṛtayā vallava-patināṁ
diśāmi tvāṁ gantuṁ svam api manuve vallavam itaḥ |
ato me vallavyo ma [bhā.pu. 10.46.6] iti nijatā-vyañji vacanaṁ
tathā jñeyaṁ tāsāṁ yad iha na mayā kāpi ca bhidā ||10||

[7] tad evam ākarṇya mayā niveditam—tarhi kathaṁ madhye madhye sarvatḥ prakāśa-ramyatayā svayaṁ na gamyata iti ? tad etad ākarṇya tena ca vaivarṇya-pūrvakaṁ mayi marma

samudbheditam—yady api śātrava-vidravaḥ samādhātuṁ śakyate, tathāpi tatra cātra ca kaścana saṅkocas tatra gantuṁ racitārambham api māṁ stambhayati |

[8] tathā hi, tāḥ khalu na kevalaṁ man-manaskāḥ, api tu brāhmaṇasya nija-brāhmaṇyāṁ mameyaṁ brāhma-nīti-vacanavan mama vallava-pati-putrasya vallavyo me madātmikāḥ [bhā.pu. 10.46.6] iti vacana-vyañjita-sāmpratānibhavān mama nitya-preyasya eva, tathāpi nūnaṁ kayāpi māyayā para-dāratayā tatra vyavahāraḥ sarvam āsasāra | yaḥ khalu purā vraja-premāveśatayā lokaval-līlām anuśīlayatā mayāpi durapasāra evāsīt |

[9] tataś ca jāgarūka-tadanurāga-baddhatayā tāsāṁ mayi tāsu ca mamāsakti-rati-riktā jātā, yasyāṁ lokaval līlāveśa-veśatayā tat tad-arthaṁ dṛṣṭam adṛṣṭam apy arthaṁ pūrvam apūrvatayā kurvann aham api yat kṛtavāṁs tat kathaṁ praṇayavatsu bhavatsu guptaṁ kuryām? ayatiat khalu sārvajñād amandena skandena ca purā sva-purāṇe tulasī-stutim anu prastutim āninye |

tathā hi—

> gavāṁ hitāya tulasī gopīnāṁ rati-hetave |
> vṛndāvane tvaṁ vapitā sevitā viṣṇunā svayam |
> gokuasya ca vṛddhy-arthaṁ kaṁsasya nidhanāya ca || iti |

[10] yasyāś ca mayyāsakteḥ prabhāveṇa tāsāṁ teṣu patinmanyeṣu rahaḥ-saṅgaḥ śaśaśṛṅgatām avāpa | putrāyamāṇeṣu yātṛ-putrādiṣu cāsaṅgaḥ śithilāṅgatāṁ gatavān | atha punar āsaktiḥ sā kramād amaryādatayā kena kenacit paryālocitā; yata eva sajja-lajjatayā tasmāc chalāntara-balān maya vyavahitam | tataś ca punar mama tatra prakaṭa-gamane sati tāsām aṅgīkāre pūrvavad eva lajjā prasajjed anaṅgīkāre ca tāsāṁ prāṇa-trāṇaṁ na syāt | tathāpi tatra gatvā tasya sāvadhānaṁ samādhānaṁ katham api prathanīyam ityutkaṇṭhayā dhairyyaṁ kuṇṭhayann atratya-pitror upakaṇṭhe gadgada-kaṇṭhatayā tatratya-mitrādīnāṁ duḥkhaṁ varṇayaṁs tatra madhye madhye gamanāya nyvedişam | tau tu nājñāṁ datta iti tad avajñāya gamane tad api na maṅgala-saṅgi syād iti vibhāvya nirutsāhatāṁ gacchāmi | kiṁ bahunā? madhye madhye teṣāṁ pitrādīnām atrānayanāya ca tayor anujñā jighṛkṣitā | sā punar nija-yajña-sūtra-yajñam anu ca tad anāhvānān na sambhāvitā | tasmād yāvad ahaṁ samaya-gatyā matyā samādadhāmi, tāval labdha-duravasthā-viśeṣatayātma-nirviśeṣaṁ tvām eva tatra prasthāpayitum udyato'smi |

[11] tatra yady api bhavatā sarva-samādhānam anusandhātavyam, tathāpy ayaṁ mama sandeśa-lekha-cayas tāsāṁ puraḥ praveśanīyaḥ, vāraṁ vāraṁ svayam eva vācanīyaś ca; yatas tāh svāśrubhir andhāyamānāḥ svayaṁ nānusandhātuṁ śakṣyanti iti |

[12] tatra prathama-lekho yathā—bhavatīnāṁ viyogo me na hi sarvātmanā kvacit [bhā.pu. 10.47.29] iti |

[13] atha tad etāvad ākarṇya tābhir manasi vicāritam—nanv idaṁ svasya brahmatā-jñānam ivoddiṣṭam, sarvātmanā me mayeti sāmānādhikaraṇyāt | tad alam anabhīṣṭa-śravaṇena |

[14] atha sāvajñaṁ punaḥ pṛṣṭam—kim apy anyad asti? ināṁti | sa tu druta-vāñchita-tad-antar-antar-artha-jñāpanayā tad ājñāpanayā punar likhitam iva tad eva vācitavān |

[15] tasminn eva vācite tābhiḥ punaḥ sva-gataṁ parāmṛṣṭam—nanv anena punar uktena pūrva-pūrvam upadiṣṭaṁ sphūrti-lakṣaṇam ivādiṣṭam | sarveṇa prakāśena viyogo nāsti, kintu mathurāsthenaprakaṭena viyogaḥ | bhavatīṣu sphuratā tatrasthena saṁyoga iti | tad alaṁ piṣṭa-peṣaṇa-sarga-kara-cakra-vargasya gharghara-śabda-śravaṇena iti |

[16] atha tābhiḥ punaḥ pṛṣṭas tam evācaṣṭa—tābhiś ca tatra sa-camatkāraṁ vicāritam | punaḥ punar likhitaṁ khalv idam aparāpara-sandharbha-garbhaṁ bhavet | tṛtīyaś cāyaṁ sandharbhaḥ sphūrti-rūpatāṁ niṣidhya sākṣād rūpatāṁ vidhatta iti | tataś ca tan niścayāya vicāram evācariṣyāmaḥ; yataḥ,

alaṅkāram alaṅkṛtvā yatra śobhā bhaven na hi |
yo na budhyeta tatrāpi khalūktvā khali vācikam ||11|| iti |

[17] atha punaḥ pṛṣṭaḥ kiñcid anyad vācayāmāsa, yataḥ—

yathā bhūtāni bhūteṣu khaṁ vāyv-agnir jalaṁ mahī |
tathāhaṁ ca manaḥ-prāṇa-bhūtendriya-guṇāśrayaḥ || [bhā.pu. 10.47.30] iti |

[18] tatra prathamataḥ evaṁ tābhir antar vicāritam—nūnam asmat-kliṣṭatā-khaṇḍanāya svasya sarvopādānatayā sarvāśrayatayā ca brahma-jñānam evopadiṣṭam asti, tac cāsmāsu na paryāptam; yataḥ,

yad brahma-śarma hṛdaye sanakādayaḥ sve
sarvordham apy anubhavanti sad eti siddham |
tasyāravinda-nayanasya padāravinda-
kiñjalka-vayur api tad vijitīkaroti ||12||

[19] athavā mahākaruṇayā paramodāra-sāratāṁ gataḥ katham amṛta-modakācchāda-pūrvakaṁ guḍa-dhānā-laḍḍuka-dānavat tat kuryāt | tasmāt punaś ca pṛcchāma iti pṛṣṭe tasminn eva tena ca vācite tad idaṁ tābhiḥ sva-hṛdi vicāritam—ām āṁ! brahma-tāpa-deśata ātmana eva sākṣād evātra sthitir upadiśyate | mama sphūrtiḥ khalu mūrtir eva nirṇīyatām; yato yathā bhūtāni sva-sva-kāryāṇām āśraya-rūpāṇi teṣām antaḥ paryālocyante, tathāhaṁ ca bhavatīnāṁ mana-ādyāśraya-rūpaḥ so'yam asita-sundarāṇāṁ bhūpas tatra paryālocyetarām iti |

[20] atha tṛtīyaṁ vāram api tad evākarṇyātīva nirṇītam iti sthite punaḥ pṛṣṭhas tad idaṁ nirvācayāmāsa, yathā—

ātmany evātmanātmānaṁ sṛje hanmy anupālaye |
ātma-māyānubhāvena bhūtendriya-guṇātmanā || [bhā.pu. 10.47.30] iti |

[21] tatra prathamatas tābhir idaṁ cetasi vicāritam—tad idaṁ svasya khalv īśvaratā-jñānam iva vyañjitaṁ lagati | yatra svasyaiveśvaratvam avagamitam, tad idaṁ cāsmac ceto-rūkṣaṇāya nikṣiptam iti gamyate | bhavatu, kiṁ tena? yataḥ,

keṣāñcana brahma-sukhānubhūtiḥ
keṣāñcana syāt para-daivataṁ saḥ |

mahan-mate tatra vicāryamāṇe
dhanyās tu te ye viharanti tena ||13|| iti |

[22] dvitīya-vāratas tv evaṁ viviktam—nedam īśvaratā-jñānam, kintv īśvaravad ātmanaḥ śaktir vyañjitā | tathā hi, ātma-māyā khalv atra tad-icchā-śakti-vācikā | yasmāt ātma-māyā tad-icchā syāt, ātmecchānugatāvātmā ity ādikaṁ paṇḍitāḥ paṭhanti | bhūtaṁ cātra nitya-siddhaṁ vastu prastutaṁ karoti loka-nāthaṁ mahad-bhūtam itivat | tataś ca nitya-siddhendriya-guṇa-vigraheṇātmanā kāraṇena tādṛg ātmany evādhikaraṇe yadṛcchayā paramāścarya-kāri-nijecchā-śakti-prabhāveṇa karaṇenātmānaṁ sṛje sṛjāmītyādi yojyam | tatra sejāmīti nija-bhaktān prati prakāśayan navam iva manya ity arthaḥ | hanmīti tataḥ svayam evāntardhāpayan hanta ! hanmīvety arthaḥ |

[23] anupālaya iti teṣu punar āvirbhāvayan pālitam eva karomīty arthaḥ | tad etac ca tatra sthitāv apy atrātma-sthiti-jñāpanāya vyajyate |[2]

[24] atha tṛtīya-vāratas tu tad eva niścitam |

[25] tad evaṁ sthite punaḥ padyānantaraṁ trir vācayāmāsa, yathā—

ātmā jñāna-mayaḥ śuddho vyatirikto'guṇānvayaḥ |
suṣupti-svapna-jāgradbhir māyā-vṛttibhir īyate || [bhā.pu. 10.47.31] iti |

[26] tatra ca prathmatas tāsāṁ manasā vicāraś cāyam—tad idaṁ svasmād bahir mukhatā-sahitatvāya punar asmāsu śuddha-jīvatā-jñānam evādiṣṭam, tad api kṛṣṇam enaṁ vayaṁ vidmaḥ svātmānam akhilātmānāṁ [bhā.pu. 10.14.55] iti jīvānāṁ koṭis tan-nirmañchanāya prajuñjānānām asmākaṁ nocitam iti |

[27] dvitīye tv idaṁ cintitaṁ—na hi na hi | yaṁ khalu śyāmātmānam ātmānam atra prakāśayati, tam eva svayaṁ stauti, yasmāt sarva-vidyā-pracuratvaṁ doṣa-rahitatvaṁ sarvātiriktatvaṁ parama-guṇaśālitvaṁ sarva-daivāsmāsu samanvitatvaṁ ca vodhyate |

[28] atha tṛtīye'pi tad eva nirṇīya sthitāsu punarlekhānantaraṁ vāra-trayaṁ vācitavān, yathā—
yenendriyārthān dhyāyeta mṛṣā svapna-vad utthitaḥ |
tan nirundhyād indriyāṇi vinidraḥ pratyapadyata ||
etad-antaḥ samāmnāyo yogaḥ sāṅkhyaṁ manīṣiṇām |
tyāgas tapo damaḥ satyaṁ samudrāntā ivāpagāḥ || [bhā.pu. 10.47.32-33]

[29] atra ca prathamaṁ tābhir antare vicārayāmāse—nanu yogāṅgam ivedam upadiśyate; tac cātra mano-nirodha-lakṣaṇam | tathā hi—utthitaḥ pumān yathā mithyā-bhūtam eva svapnaṁ dhyāyaty evaṁ vādhitān apīndriyārthān yena manasā dhyāyet, dyāyaṁś ca yenendriyāṇi praty apadyata prāpa, tan mano vinidro'nalasaḥ san nirundhyād iti | tat kiṁ svasman mano niroddhum upadiṣṭam? iti kṣaṇaṁ vibhāvya dvitīye vicāritam—nahi nahi; yataḥ,

purāpi te te bahavo'pi yoginas
tvad arpitehā nija-karma-labdhayā |

[2] iti ṅ-pustake nāsti.

vibudhya bhaktyaiva kathopanītayā
prapedire kṛṣṇa-gatiṁ parātparām || [bhā.pu. 10.14.5]

iti tasyaiva heyatvaṁ dṛśyate | tato viraha-bhāvād eva mano niroddhum iti manana-viṣayīkriyate | tad evaṁ tṛtīye ca niścitya sthitāsu tāsu tat-samvāditayā punar anyac ca vāra-trayaṁ vācitavān—

yat tv ahaṁ bhavatīnāṁ vai dūre varte priyo dṛśām |
manasaḥ sannikarṣārthaṁ mad-anudhyāna-kāmyayā |
yathā dūra-care preṣṭhe mana āviśya vartate |
strīṇāñ ca na tathā cetaḥ sannikṛṣṭe'kṣi-gocare || [bhā.pu. 10.47.34-35] iti |

[30] atra ca prathamatas tāvad idaṁ hṛdy eva vicāritam—

[31] yat punar ahaṁ bhavatīnāṁ dṛśāṁ priyo'pi dūre varte, tat khalu mad-anudhyāna-kāmyayā darśanāsambhāvanān mama nirantara-dhyānasyaivecchayā yo manasaḥ sannikarṣa āveśas tad artham eva; yato yathā dūra-care ity ādi; atra strīṇāñceti puṁsaś ca preṣṭhāsv ity artha-lābhān mamāpi bhavatīṣu tādṛśatvam iti vyāñjitam | tasmād asmākaṁ svasmin manasa āveśa eva tasyābhīpsitaḥ, na tu svasmān nirodhaḥ | tathāpi hanta! hanta! kim idam upadiśyate—kṣaṇaṁ yuga-śatam iva yāsāṁ vinābhavat [bhā.pu. 10.19.16] tāsām asmākaṁ tasmin kiṁ mano nāsīt iti |

[32] punar dvitīye tv idaṁ manana-viṣayīkṛtam—ām āṁ manasaḥ sannikarṣārtham iti manaso hetor yaḥ sannikarṣaś cakṣur gocaratā, tadartham ity eva tātparyārthaḥ |

[33] yatas tasyāyam abhiprāyaḥ—mama khalu dvidhā sākṣātkāraḥ syāt | ekaś cakṣuḥ-pradhānatayā manaḥ-praveśaḥ parāmṛśyate—yathā jāgaraṇe; parantu manaḥ-pradhānatayā cakṣur gocaratā vimṛśyate—yathā svapne | tatra tu tatra sthitasya mama pūrvaṁ pūrvam evāsīt, samprati tu dūra-sthitasya paraḥ | manaḥ-pradhānatayā sa eṣa ca svapna iva bhāti, vastutas tu na svapnaḥ, mamāpi tatra sākṣāt-kṛti-sphūrteḥ | sāmprataṁ tv eṣa eva sāmprataṁ sphurati; yasmād guru-vargāl lajjāṁ sajjitvā prakaṭaṁ dūram aṭitavato mamāyam eva yuṣmākaṁ saṅgaḥ suṣṭhu saṅgopana-viṣayaḥ syāt, tasmān mayā vicārya kṛte bhavatībhir atraiva santoṣṭavyam iti | tataś ca viraha-bhāvād eva mano-nirodhaḥ pūrva-lekhena subodhaḥ |

[34] atha tṛtīye ca tad eva niśitya sthitāsu tāsu punar anyat padya-dvayaṁ tathā vācitavān—

mayy āveśya manaḥ kṛṣṇe vimuktāśeṣa-vṛtti yat |
anusmarantyo māṁ nityam acirān mām upaiṣyatha ||
yā mayā krīḍatā rātryā vane'smin vraja āsthitāḥ |
alabdha-rāsāḥ kalyāṇyo māpr mad-vīrya-cintayā || [bhā.pu. 10.47.36-37] iti |

[35] atra ca tābhir aprkāśaṁ vicāritam—asmābhir yat pūrvaṁ paryāyataḥ paryavasāyitam, tad atra prathamata eva kevalaṁ svābhimatam upalabdham | tathā hi— kṛṣṇa ity upakrāntaṁ viśeṣaṇam upalakṣaṇatayā para-paratrāpi saṁkrāntaṁ kāryam |

[36] tataś cāyam arthaḥ—yad yasmāt pūrva-hetoḥ kṛṣṇe kṛṣṇa-nāmākāra-viśeṣatayā prasiddhena punar itara-nāmākāratayā vipratiṣiddhe mayi vimukta-virahāśeṣa-bhāvanaṁ manaḥ svayam āveśya viniveśya māṁ kṛṣṇa-nāmākāraṁ nityaṁ nityatāśāli-yuṣmad-anusāri-vihāram

anusmarantyaḥ smaraṇād apariharantyas taṁ kṛṣṇa-nāmākāraṁ mām acirān nija-nikaṭa-virājamānatayā prāpsyatha | atha tad idam udāharaṇa-dvārā sphūrti-dhārām ānayati—yā mayā iti | yāḥ kāścana śuśrūṣantyaḥ patīn kāścit [bhā.pu. 10.29.6] ity atra pati-śuśrūṣaṇena yuṣmad-anyatayā vipaścidbhir niścitāḥ, patibhir niruddhatayā vraja eva sthitā iti vane'smin sampraty api nigūḍhaṁ tatra sthitasya mama kṛṣṇa-nāmākārasya pratyakṣa-viṣaye vṛndāvana-rūpatayā labdhātiśaye vane pūrvaṁ krīḍatā mayā kṛṣṇa-nāmākāreṇa saha prakāśaṁ rāsam alabdhā mama kṛṣṇa-nāmākārasya valavattara-līlā-cintayā māṁ kṛṣṇa-nāmākāram aprakāśam api dhṛta-vihāra-pārāvāram āpuriti |

[37] atrāsmadaḥ padānāṁ mayi ity ādi-nigadānāṁkṛṣṇa-pada-viśeṣaṇatāspadānāṁ pratipādyaṁ tris trir āvṛtyā pratipadyamānānāṁ parivṛḍhībhavanaṁ tam evārthaṁ dṛḍhīkarotīti gamyate | he kalyāṇyaḥ ity anena sādhaka-caratābhāsāṁ tāsām iva na ṣāṣvata-preyasī-rūpatayā śvaḥ-śreyasavatīnāṁ bhavatīnāṁ mayāpaty ādi –parihāra-puraḥsara-mad-eka-patitā-prakāśe śarīra-parīhāra-viḍambanaṁ sambhavatīti ca tābhis tad-upadeśa-prabhāvād avagatya nirṇītam |

[38] tad etāvat kathayitvā kathakaś cintayāmāsa—

dehādīnāṁ vigāne'py adhigati-gamite teṣu rāga-prakarṣas
tat prāvṛṇvan jagatyāṁ samudayati muhur yadvad uccair janasya |
tadvad goṣṭhe bakārer api samadhigate vaibhave tatra tasmānn
ābhadraṁ nāpi bhadraṁ gaṇayati sahajaḥ so'yam antar-virodhi ||14||

[39] atha spaṣṭam ācaṣṭa—[40] tad evaṁ nirṇīya nityam antaḥ kṛṣṇa-saṁyogam unnīya tam uddhavaṁ prati samprīya ca supralāpam upakramamāṇā muhūrta-dvayaṁ mūrta-paramānanda-rūpās tena sūpāsyatamā vabhūvuḥ | hanta! hanta! tad anantaraṁ tu kramaśaḥpunar bahir dṛṣṭiṁ saṁkramamāṇā vilāpam eva paryavasāyayāmāsuḥ | tathā hi —

sukhaṁ vā duḥkhaṁ vā svam anu gaṇayāmo na hi vayaṁ
sadā tad-dhruk-kaṁsasya tu maraṇam auṣmājani ca tat |
atho pṛcchāmas tvāṁ nija-yadu-gaṇair āvṛtatayā
vipakṣān āghrātaḥ sa nivasati kiṁ māthura-pure ||15||

sva-sāmyāt tṛṭ-kaṣṭaṁ paragam api vidmas tata idaṁ
vipṛcchāmas tat kiṁ kṣapayati hariḥ paura-sudṛśāṁ ?
yad asmākaṁ sa prāg akṛta hasita-snigdha-nayanā-
mbuja-prāntenādyāpy ahaha navavad yad vilasati ||16||

bhaven nārī-jāte rucir ucita-kānte sumadhurā
harau ced eṣā syād amṛtam api nindyaṁ vitanute |
tad evaṁ brūmas tvāṁ śṛṇu ruci-viśeṣjña-hṛdayaḥ
kathaṁ tāsu snehaṁ sa kila na vidhattāṁ pratipadam ||17||

labhantāṁ nāgaryaḥ sukha-magha-ripor eṣa ca tataḥ
pramodas tasmin naḥ samajani hi yogyā mithunatā |
parantv ekaḥ praśnaś capalayati cittaṁ kathaya naḥ
sa kiṁ grāmīṇānāṁ viracayati vrttaṁ kvacana ca ||18||

amū rātrīḥ kiṁ sa smarati kumudendv ādi-rucibhiḥ
śubhā vṛndāraṇye dayita-cara-nārībhir abhitaḥ |
sugītātma-ślokaṁ kvaṇita-vilasan-nūpura-gaṇaṁ
mahārāsaṁ kurvan naram ata muhur yāsu kutukī ||19||

kim eṣyaty asmāṁs tad-viraha-śuci-gharmāṁśu-vidutāḥ
punaḥ sektuṁ śauriḥ sad amṛta-vapuḥ svaṁ prakaṭayan |
aho tad-dūre tat tulita-kṛtakāṅgair api kadā
sa naḥ siñcen meghair iva mṛdula-vanyāḥ sura-patiḥ ||20||

iha svāmyaṁ grāmyaṁ nṛpa-pada-malaṁ tatra paśupā
janā asmiṁs tasmin nara-pati-sutāḥ prāṇa-suhṛdaḥ |
ito gopī-pāśāḥ smara-para-vaśāḥ samprati tataḥ
kṣiti-kṣit-kanyāḥ svaṁ varitu-manasaś caitu sa katham ||21||

aye mugdhe yasyorasi vasati sā vāridhi-sutā
bhaveyus tasmin kā vana-nagara-divyā vara-dṛśaḥ |
bravīṣi tvaṁ tad abhilaṣite saṅkucata bho
yad āśā svairiṇyāpy alam avamatā piṅgalikayā ||22||

cirād āśāṁ tyaktuṁ yad api vayam aicchāma tad api
svayaṁ sā veveṣṭi pratipadam udagra-sthititayā |
harir vārīśatvaṁ vrajati vata pāśatvam api sā
yad asmiṁs tat kasmād iti kim api jānīma hi na hi ||23||

surūpaṁ tāruṇyaṁ vilasitam api prekṣya na paraṁ
tad āśāṁ kurmaḥ kiṁ tv aparam api hetuṁ niśamaya |
raho narmādyaṁ yat kalayati sa yad vā sa-śapathaṁ
mahā-prema-vyaktiṁ hṛdi vasati tat tan muhur api ||24||

ramā yasyānicchor api na hi jahāti prati-padaṁ
tanūm itthaṁ lokād iti ha bhuvaneṣu prasarati |
sa evāyaṁ yāsu svayam ahaha sambid-vidhi-śataṁ
tanoti svairaṁ tā vayam iha jahīmaḥ katham amum ||25||

aho tan-mādhuryaṁ yad abhilaṣitāc chrīr api na tam
manāk tyaktuṁ śaktā yad api tad-anicchā-balayitā |
aye tasyānicchā parama-sa-balāpi prayatanān
na tāṁ dūrīkuryāt tad ubhayam idaṁ durgamatamam ||26||

ramāyāṁ yān icchā munibhir uditā sātvata-pater
bhaved dambhād eṣā niyatam iti buddhaṁ budha-varaiḥ |
atheyaṁ cet tathyā sapadi na kathaṁ vā vraja-mṛgī-
dṛgālīvat kṣiptā bhavati sakhi sā tal-lavam anu ||27||

saric chailāraṇya-sthala-surabhi-veṇu-dhvani-cayāḥ
samaṁ rāmeṇa prāg vraja-pati-sutenānucaritāḥ |
didṛkṣām asmākaṁ vidadhati balāt tasya sahasā
viśeṣāc chrīmat-tat-pada-vitatir asmān dalayati ||28||

udāra-śrī-līlā-gati-hasita-vikṣā-nigaditair
hṛtā dhīr asmākaṁ danuja-ripuṇā yā cirataram |
abhūt tasyās tatra sthitir apunar-āvṛtti-valitā
kayā yuktyā tasya prathaya bhavitā vismṛti-lavaḥ ||29||

aye nātha śrīman jala-nidhi-sutā-nātha dayita
vrajādhīśa svānuvrata-paśupa-vaṁśa-klama-hara |
vayaṁ nārtā jātāḥ svam anu param etad vraja-kulaṁ
sva-govinda-khyātiṁ tvam avitum ava kleśa-jaladheḥ ||30||

[41] tad evaṁ punar api tāḥ svabhāva-ja-bhāvanām anuvartamānā nirīkṣya prbhor eva śikṣayā tan eva vācita-lekhān sa vācayāmāsa | vāciteṣu ca teṣu mahāmantreṣv iva prabhāvataḥ svatantreṣu tāḥ punaḥ sāntvanam āsāditavatyaḥ | sāntvitāś ca tāḥ kṛṣṇm ātmānaṁ ca yathā tad upadeśam anubhūya dūyamānatā-rahitās tam uddhavaṁ sabhājayāmāsuḥ |

[42] tad evaṁ tāsām abhyāsa-yogāya rogāpahartṛvat tad-abhyāsam anudinaṁ prātaḥ prātar anugacchan vrajam anu māsa-katipayam uvāsa, nitya-nityam udayan mahā-bhakti-vitānaḥ stuvann amūr nanāma ca | yathā—

etā dharmaga-loka-setu-balitās tat-tyāga-pūrvā hariṁ
sarvātmānam upetya kāṇḍa-yugala-śrutyartha-pāraṁ gatāḥ |
sarvāṁśena tataś ca mad-vidha-nuti-stomāspadānīty atas
tatrāsu vyabhicāra-doṣa-balakā ye hanta te nārakāḥ ||31||

satyaṁ vṛṣṇi-pateḥ prakāśa-samaye sarve'tra sāmyaṁ gatās
te muktīcchu-vimukta-bhakta-nicayās tad-bhakti-tṛṣṇānvitāḥ |
kintv etāḥ param asmad adbhutakaraṁ prema śritā gopikā
vārtāṁ yasya vinā vṛthā bhavati tad brahmātmanā janma ca ||32||

vṛndāraṇya-vihāra-hāri-caritāḥ kvemā hareḥ sat-priyās
tatrānye vyabhicāra-cāri-manasaḥ strī-puṁsa-lokāḥ kva ca |
āsām īdṛśa-bhāvaeva hi bhidā hetus tad evaṁ sthite
puṣṇāty ajña-janān api sva-bhajanād etāḥ kathaṁ sa tyajet ?33||

āsāṁ śrīr api sā vibharti na tulāṁ yad vāñchayāsīt tapaś-
cāriṇy eva cirāya nāpa kila yaṁ so'yaṁ vrajendrātmajaḥ |
yāḥ svenāgraha-pūrvakaṁ bhuja-yugenābeṣṭitā nojjhituṁ
vāñchām āñcad abhīkṣnam atra sati kāḥ svargādi-vargyāḥ striyaḥ ?34||

tasmāc chrī-mukha-sarva-yauvata-jayād etā mahā-śrītayā
śrī-vṛndāvana-nātha-nitya-dayitā bhāntīti labdhe sati |

etad yat punar aupapaty acaritaṁ tan-māyayā sambhaved
āsāṁ prema-nirargalatva-kalanā-kautūhalaṁyat phalam ||35||

yā dharmānvita-loka-vṛnda-caritāḥ kṛṣṇaṁ bhajante striyas
tāsāṁ vartma vibhāti tatra sugamaṁ kīrtiś ca labdha-spṛhā |
tat tat sarvam api sva-jātim ahitā yās tatyajus tat-kṛte
tāsām aṅghri-rajaḥsu hanta bhavatād āsāṁ sadā maj-janiḥ ||36||

cetasy eva hi yat-padābja-yugalaṁ yogeśvarair abja-ja-
śreyaskai ramayā ca pūjitam anādy evānu tat tat-spṛham |
yās tat-paryaṭana-śramāpanayanaṁ kartuṁ stanair lālitaṁ
kurvatyaḥ sukumāram etad iti bhīgīrṇā manāk paspṛśuḥ ||37||

āsām astu kathā harer mudi mudā-śānti-spṛśāṁ yāḥ parās
tat-sambandha-bhṛtas tad aṅghri-rajasāṁ vṛndāni vandāmahe |
yāsāṁ kṛṣṇa-kathānugānam api tad viśvasyagānaṁ bhaval
lokāṁs trīn api tān sahādhipatikān pūtān vidhatte sadā ||38|| yugmakam ||

[43] atha madhukaṇṭhaḥ samāpayann uvāca—

so'yaṁ nityam abhiṣṭuvann api tadā sāmānyatas tā vacasy
āninye hṛdi rādhikām adhikatām ity eva manyāmahe |
yāsāṁ taṁ bhramaraṁ bhrama-spṛśa-mahā-bhāva-śriyā citra-gīr
dūtīkṛtya tad adbhuta-smṛti-cite vāk-stambham atrāsyati ||39||

śrī-rāsāṁ na tulāṁ vibharti nitarām ity ullapann uddhavo
yāsām aṅghri-rajo namāma hariṇā yaḥ svena tulyo mataḥ |
tāsāṁ tat-priyatā-sudhākara-tanur yā tāṁ cakorāyita-
śrī-kṛṣṇena yutāṁ samasta-mahitāṁ vandāmahe rādhikām ||40||

[44] atha nivedayāmāsa ca—

premonmādaja-kṛcchram etad uditaṁ te yat priye śṛṇvati
kṣāntiṁ tatra kuruṣva devi karuṇā-kallolini śrī-tame |
prāyaḥ kakkhaṭa-dhṛṣṭadhīḥ kavijanaḥ syād yena nānyasya sa
hrī-duḥkhādyam avaiti kintu kavate vyañjan nijāṁ cāturīm ||41||

dṛṣṭaṁ hanta madīya-varṇanam anu tvaṁ rādhike tvat-priyaḥ
so'yaṁ ca prativācam unmada-daśāṁ tām eva citte'pipaḥ |
kintu prekṣya parasparaṁ muhur amū divyauṣadhī-sevana-
prāśastyād iva sāntvitāv atha yuvāṁ dhairyaṁ dhiyā paprathuḥ ||42||

[45] tad evaṁ paryavasāne tau ca tadīya-suhṛdaś ca santoṣya tat-prasāda-poṣyamāṇa-svātmatayā kathakau nijāvāsam āsādayataḥ sma; śrī-rādha mādhavau ca yathā yogyaṁ sarvānn ananujñāpya mohana-mandiraṁ praviśya sukha-sandoham āviviśatuḥ |

[46] atha prātaḥ-kathāyāṁ śrī-vraja-yuvarāja-virājamāna-vraja-rāja-sadasi labdha-prathāyāṁ snigdhakaṇṭha uvāca—[47] tad evaṁ māsa-katipayam uddhave vrajam āvasati—

kṛṣṇasyoddhavakena māthura-kathā gītātha yā vallavaiḥ
sārdhaṁ tena samaṁ ca tair vraja-kathā yā tatra tatrāpi ca |
sākṣātkāram ivāśrayan muhur asau tat tad-vihāra-kramāt
tān māsān paritaḥ sukhāya cakḷpe tasyāpi teṣām api ||43||

yā yā sphūrtir abhūt tadā vraja-jane kṛṣṇasya tām uddhavaḥ
sākṣātkāratayā nyabodhayad asau tal-lakṣaṇaṁ darśayan
teṣāṁ yar hi tu tatra niśicitir ivāsīt tarhi sa prasthitau
kurvaṁś cittam amūn milad vinayam anv ajñāpayad bhāgaśaḥ ||44||

[47] atha yaḥ kaścin niśītha-kathanīyaḥ kathāṁśaḥ śrī-rādhā-sadasi kathakena kathitaḥ, so'py atra dina-kathāyām eva grantha-kramāya grathanīyaḥ |

[48] yathāha snigdhakaṇṭhaḥ—tatra ca tat tad-anujñāpana-kramaṁ kṛṣṇa-prema-kramata eva sammatavān | yathāha śrī-śukaḥ,

atha gopīr anujñāpya yaśodāṁ nandam eva ca |
gopān āmantrya dāśārho yāsyānn āruruhe ratham || [bhā.pu. 10.47.64] iti |

sānujñāpana-rītir uddhava-kṛtā tat-tad-vinītiḥ stṛtā
sānujñā ca hari-priyādi-racitā tat tad-vikārāvṛtā |
hā hā naḥ smṛtim āgatā lavam api prāṇān vicūrṇīyitāṁs
tūrṇībhūya karoti tatra kavitā tasmān na pūrṇīkṛtā ||45||

[50] tathāpi śrī-rādhāyāḥ sa-vinaya-nideśaṁ tu kiñcid uddeśaṁ nayāmi—

yathā māṁ sahasā-vādīs tathā tvaṁ mā tam uddhava |
ahaṁ vajra-mayī śaśvan navanīta-mayaḥ sa tu ||46||
kintu sneha-tyāga-śikṣāṁ taṁ vada prānta-kakṣayā |
krameṇa hi bahiḥ kāryā jīrṇa-vastrārdratā budha ||47|| iti |

[51] tad evaṁ procya kim apy anuśocya mudrita-patrikām etat-sandeśa-vāgamatrikām uddhava-hasta-vinyastāṁ vihasta-hastāpi cakāra—

vraja-śaśadhara tā vraja-gas
tyājyā na kalaṁka-śaṅkayā bhavatā |
na śaśī kalaṅka-tanum apy
ujjhati śaśakaṁ svam āśritaṁ jātu ||48|| iti |

[52] tad anenālam ativistareṇa mati-dustareṇa |

[53] atha divasa-kathā | rathārohāt pūrvaṁ tu sva-sva-pāṇibhir eva nānopāyanam ānīya śrīman nandādayas tu nivedayituṁ vicārayāmāsuḥ—ayaṁ khalv asmān

bandhu-bhāvamaya-tad-viraha-klama-viramaṇāya tam īśvaratayā samupadiśya tatrodāsīnān kurvan bahudhā bodhitavān | atha tad aṅgīkṛtyāpi nijābhimatam uttaryiṣyāmaḥ iti |

[54] tad evaṁ vimṛśya dṛśyamāna-bāṣpaṁ vadanti sma—

atha kṛṣṇaḥ svayam īśas
tad api ca nas tatra vṛttayaḥ sarvāḥ |
bhūyāsur na tasminn
audāsīnyaṁ bhajantu kutrāpi ||49||

karmabhir uccair bhramatām
īśvara-vāñchā-vaśād ihāmutra |
īśe kṛṣṇākāre
ratir atha naḥ sarvadā bhavatu ||50||

anyeṣām upadeṣṭṛṣu
gurutāropyeta karmaṇā tena |
uddhava tava gurum anu sā
siddhā tat tvayi kim asti vijñāpyam ||51||

iti vastreṇa mukham āstirya ksaṇaṁ ruruduḥ | ruditvā ca manasi dhīratām īrayamāṇās taṁ dūrād anuvrajya pariṣvajya ca parasparam āsajjamānā laghu laghu nivavṛtire |

[55] atha madhurāyāṁ śrī-kṛṣṇas tad-vārtāyāṁ dhṛta-tṛṣñtayā vāsara-pakṣa-māsān krama-gaṇanayā gaṇayan dinaṁ dinaṁ vraja-vilokanayā manoratha-pālikām aty unnata-candra-śalikāṁ vindamānas tad-vartmani dṛṣṭim asyann akasmāt tam āgataṁ paśyann uccair autsukya-vaśyatām avāpa | tataś ca taṁ dūram anuvṛtya sarvam eva gokulaṁ sākṣād ayam iti manasikṛtyamuhur āliṅganādibhir ādṛtya nibhṛta-sthānam āninaya | ānīya ca prathamatas tasya mukha-prasādaṁ dṛṣṭvā tad anantaram eva kuśala-mātraṁ pṛṣṭvā vartma-śramaṁ mṛṣṭvā ca papraccha; yathā—

gurūṁs tātaṁ mitrāṇy anugata-janān go-samudāyāṁs
tadāpṛcchat kṛṣṇaḥ sa-dayam apṛthak taṁ pṛthag api |
prasū-praśne nāsīt paṭur iha yataḥ kaṇṭha-vivaraṁ
muhuḥ kuṇṭhaṁ kurvann udayati dṛg-ambhaḥ-samudayaḥ ||52|| iti |

[56] tataś ca sambhramād uddhavas tat-tat-kuśala-klāpa-samvalanayā tasyādhīratāṁ saṁstabhya prathama-dina-vṛttam ārabhya sarvam eva yad-yad-vṛtta-mahobhir bahubhir eva vyāhariṣyate, tad eva prathamaṁ saṅkṣepeṇa nicikṣepa; ante punar idam uktavān—

ardhaṁ bhavat-prabhāveṇa mayā tatra samāhitam |
bhavat-prayāṇa-paryantam ardhaṁ paryavasīyate ||53||

kintu,

asmākaṁ kila nirṇayaṁ samabhavat pūrvaṁ yad eṣā bhavad-
bhaktiḥ syād vyavahāra-vartma-rahitā yāvat paraṁ tāvatī |

dṛṣṭaṁ goṣṭha-nivāsināṁ api tu sā putrādi-bhāvāt tvayi
premotkarṣa-vicitratākhila-bhavad-bhaktā paribhrājate ||54||

[57] tad evaṁ kathakaḥ prathayitvā rātrau kathanīyam iti tad anantaraṁ tad-vāg-vāraṁ manasi kṛtavān, yathā—

tvayi sutatādy abhimānas
teṣāṁ tasmin samasta-jetāsti |
tad api na citraṁ tāsām
upapati-bhānaṁ tam apy ajaiṣīd dhi ||55||

yatra ca—

yan mad-darśana-mātrataḥ pralapitaṁ tvat-preyasīnāṁ kimapy
ekasyā yad itastavāsu mayakā yad-vācikaṁ cārpitam |
tasmin pratyayam atyayaṁ ca paritas tāsāṁ yad udghūrṇitaṁ
tan māṁ hanta vadantam ugra-manasaṁ rundhe tava vyagrtā ||56|| iti |

[58] spaṣṭaṁ cācaṣṭa—tad evaṁ bahuvidha-samvādam ācarya sa bhakta-varyas teṣāṁ premāyanāny upāyanāni darśayāmāsa | tatra tu—

matrā bhojyādi pitrā bharaṇam atha suhṛdbhis tu sad-vastu vanyaṁ
kābhiś cittāra-hārādikam apara-janair apy anantaṁ visṛṣṭam |
tat tac-cihnena kṛṣṇaḥ paricitam akarot kintu bāṣpāmbu-pātād
bhītas tat tad vidūrārpita-nayanatayā vastu tat tad dadarśa ||57||

[59] atra kābhiś cid ity atra kāntābhir iti rātrau paṭhitavyam iti manasi vibhāvya kathakaḥ kathayāmāsa—

yāni cānaka-dundubhyādibhyo yāni ca bhūbhṛte |
vrajeśa-prahitāny āsaṁs tāni tatrārpayat prabhuḥ ||58||

[60] rohiṇī-saṅkarṣaṇābhyāṁ tasya tena melanaṁ tu pūrvavad unneyam |

[61] yatra sahita-vraja-mahīpati-tan-mahilā-prahitam ahita-dravyāṇi sa-vyāmohaṁ vilokya pravaṇa-cittatayā tāv amū dravad antarāv āstām āstāṁ tāvat tat tad-viśeṣa-vārtā iti |

[62] atha snigdhakaṇṭhaḥ kathāṁ samāpayann āha sma—

jāgrad vyagratayā sadā vraja-kṛte yaḥ prāpayann uddhavaṁ
yuṣmān svastha-nibhāṁś cakāra bhavatāṁ saṅgāya cānyaṁ kṛtim |
so'yaṁ samprati goṣṭh-deva bhavataḥ kroḍe virājat tanuḥ
sarvaṁ mātṛ-mukhaṁ janaṁ pramadayann asmān mudā siñcati ||59||

[63] tad evaṁ sarvān ānandya vandyarcitau tau vāsam āsan nau | rātrāv api śrī-rādhā-mādhava-sadasi pūrva-sūcanām ayaṁ sarvam anyad anyad api kathayāmāsatuḥ |

[64] samāpanṁ tu yathā—

uddhavam anu tava nāma
sthāne prāstaun na śaṅkayā dayitaḥ |
tad-vṛttād adhunā tad-
dhṛdi mugdhā kiṁ dadhāsi tāṁ tvam iha ||60||

[65] tad-anantaram ananta-rasa-rabhasa-bhara-vaśatayā śata-rāga-maṇi-suvarṇa-varṇayor anayor anayor iva vilasitaṁ vilasitam eva jātam iti |

śrī-kṛṣṇa kṛṣṇa-caitanya sa-sanātana-rūpaka |
gopāla raghunāthāpta-vraja-vallabha pāhi mām ||

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
uddhava-sphurad-uddhavaṁ nāma
dvādaśa-pūraṇam
||12||

**pūrṇo'yam apy uddhava-pūrṇa-vraja-nāmā**
**prathamo vilāsaḥ**
**||1||**

**—o)0(o—**

(13)

**atha trayodaśaṁ pūraṇam**

# jarāsandha-bandhanam

śrī-kṛṣṇa kṛṣṇa-caitanya sa-sanātana-rūpaka |
gopāla raghunāthāpta-vraja-vallbha pāhi mām ||1||

[1] tad evam uddhavena vraja-manorathaṁ pūrayitvā śrī-baladevena taṁ pūrayitum ārabhāmahe |

[2] tatra śāstra-pramāṇena kathayiṣyamāṇena punar jīva-lābhena dantavakra-vadhānantara-śrī-kṛṣṇa-lābhena pūrṇa-manoratha-vraje san-mānasa-samunmādi-śrī-kṛṣṇa-janmādi-kathana-mayī seyaṁ campū-dvayī madhukaṇṭha-snigdhakaṇṭhābhyāṁ kathiteti pūrva-pūrvaṁ sūcitam eva sūcitam | tatraiva cāvaśiṣṭaṁ kathāntaram idaṁ viśiṣṭaṁ prastūyate |

[3] athānyedyuḥ prātaḥ-kathāyāṁ labdha-tṛṣṇa-kṛṣṇa-pitrādyupakaṇṭhaḥ san madhukaṇṭhaś cintayāmāsa—sairindhrī-gṛha-gamanam anantaram ananta-līlasya tasya kathanāya labdham, tac ca vrajād āvrajitenoddhavena tat-sāntvana-kathanayā sva-sthita-cittasya tasya pūtanādiṣv api nitya-nūtanāyamāna-kṛpayā vittasya nānucitam | tad etac ca tasya vraja-gamana-sampat-sampādanāya sadā samutsuka-buddhīnām uddhavādīnām api sāntvanāya pratipannam |

[4] tathā hi śrī-vādarāyaṇinā kāma-nirbandhitayā sairindhryāḥ prītir nīrandhratayā na ślāghitā; śrī-vraja-devīnām atimātrtā-pātra-prīti-stutis tu tadādibhir upary upary uccair eva drāghitā | tatas tasyā api so'yam aṅgīkāraḥ khalu sarva-saṅgīta-mahābhāvānāṁ tāsāṁ tad anubhāvaṁ sutarāṁ vyaṅgīkaroti | tad api tat-kathanam atra sadasi tatra ca na prathanīyam, ubhayatra lajjā-sajjanāt iti |

[5] tad etan manasi vibhāvya spaṣṭam ācaṣṭa—tad evam uddhavaḥ śrīmad-vraja-vartinaḥ piparti sma |

[6] atha tatra mathurāṁ gate nirantara-kṛṣṇa-vṛttāṇta-śravaṇe cābhimate paramādṛtyā parivṛtyā dvandvībhūtau sūta-māgadha-vandibhūtau dūtau yuktau yuktau vijñāya śrī-vrajarājena niyuktau |

[7] yad uddhava-dvārā śrīmataḥ kṛṣṇasya milanaṁ rahaḥ kartavyam, tata evākalayya vṛttaṁ cānetavyam | sa hy antaḥ-sarvajña ity asmābhir vijñātam asti, sarva-sarvajña-saṅgha-saṅgatiś ca tasmin sampraty astīti |

[8] tatra prathama-dūtābhyāṁ tāvad gatvāgatya ca tatratyaṁ sarvam anu maṅgala-sthāpanam akrūrasya ca pāṇḍaveṣu prasthāpanaṁ prastutam | so'yaṁ svasti-mukhaś ca vraja-kṣiti-pater abhimukham ānītaḥ | yathā—

> tval-lālyatvātilaulyāc chiśu-vayasi mayā yasya govardhanādreḥ
> pūjā vikhyāpitāsīd atha sa ca kṛpayā tatra sāhayyam āpa |

eṣa śrīmān sadā naḥ sukha-kula-valanaḥ sarvakeṣāṁ ca tasmāt
tāta svenaiva pūjyaḥ pratisamam api me yāvad apy āgatiḥ syāt ||2|| iti |

[9] yadā tu dvitīya-dūtau tatra gatau, tadā gata-mātrayoḥ saṅkalitāneka-rāja-kaṭaka-pravandhena jarāsandhena mathurā dhāṭībhir vighaṭitāṭīkṛteti jhaṭity āgamanaṁ na babhūva |

[10] tataś ca, labdha-tad-bhaya-vraje vraje dūraṁ gatvā sthite cintayā duḥsthite ca cirād eva tāv āgatau | āgatau ca tau bhayenāpṛcchatsu vicikitsayā sva-mukha-mātraṁ paśyatsu vraja-suhṛtsu kuśalaṁ kuśalaṁ kuśalam iti vāra-trayaṁ ūcatuḥ | tataś ca tau puraskṛtya parivṛtya sa-bhṛtya-bāndhavaḥ śrī-vraja-pṛthivī-dhavaḥ papraccha—kathayataṁ prathamaṁ samāsataḥ, paścāt tu vyāsataḥ, śṛṇavāma |

[11] dūtāv ūcatuḥ—bhavat-putrābhyāṁ nihata-sarva-sainyaḥ saṁhata-dainyaḥ prāpta-bandhaḥ sa jarāsandhaḥ suṣṭhu ghṛṇayā tyaktas trapābhir avyaktaḥ sva-gṛham eva vavrāja |

[12] tataś ca vraja-vāsināṁ hariṁ vada, hariṁ vada iti vahala-kolāhala-jāte jāte vrajarājaḥ sa-pulakāsram ālalāpa—anavaśeṣataḥ kathyatāṁ viśeṣaḥ |

[13] dūtāv ūcatuḥ—asti-prāpti-nāmnī jarāsuta-sutā-dvayī kila kaṁsasya bhāryā-varyāsīt | sā samprati pati-pāta-prataptā vaptāram avāptā |

[14] vrajarāja uvāca—kathaṁ kathaṁ te gate, yatra viśvas te api na viśvas te jāte ?

[15] dūtau vihasya varṇayāmāsatuḥ—

ekaika-mlāna-vastrā skhalita-kaca-kucā mlāna-vaktrātijīrṇa-
prāvārāstīrṇa-yānā nirṛitir ivanirai pattanāntān madhūnām |
hāsaṁ hāsaṁ sakāśaṁ pratigata-pathikaiḥ pṛṣṭa-dṛṣṭātidhṛṣṭaiḥ
kaṁsasyākīrti-tulyā pitṛ-sadanam agāt prāptir astiś ca tarhi ||3||

[16] vrajarāja uvāca—bhavatu nāma jālike te kālike iva kupite pitaraṁ gatvā kiṁ vilapataḥ sma ?

[17] dūtāv ūcatuḥ—svaṁ chatra-bhaṅgam eva prasaṅga-saṅgataṁ cakratuḥ | tac ca śrī-rāma-kañja-locanayor asamañjasatā-vyañjanayā |

[18] vrajarāja uvāca—katham iva?

[19] dūtāv ūcatuḥ—tad itthaṁ hi te nijagadatuḥ | kautukaṁnirmātrā bhavaj-jāmātrā tāv ānītau | tau tu raṅga-kāra-māraṇam asaṅgara-dhanur-bhangaṁ
rāja-dvāra-sa-nīḍa-krīḍat-kuvalayāpīḍa-pīḍanam api prathamaṁ prathayāmāsatuḥ |

[20] tathāpi malla-pratimallatayā sva-malla-pālyā tayor malla-līlā-kutūhalaṁ paśyan sa bhoja-rājaś cirād virājate sma |

[21] tau tu tatrāvihitaṁ tad-vadhaṁ vihitavantau | tadāpy āstām asāvadhānaṁ rājānam api hatavantau | aho vata! dagdha-vaktreṇa kiṁ vyaktīkaravāma? tad anantaram api keśākarṣaṇa-pūrvaṁ yat tasya karṣaṇam iti |

[22] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ?

[23] tāv ūcatuḥ—tat-pitā punar akṣamayā kṣamāṁ yādava-saṅgākṣamāṁ vidhātuṁ yamavad udyamaṁ vidhāya sva-jaya-rakṣauhinībhir akṣauhiṇībhis trayoviṁśati-saṅkhyā-lakṣitābhiḥ parito rakṣitābhir madhurima-madhurāṁ mathurām āvṛtavān | kiṁ bahunā? yatra bhīṣma-pāṇḍavān vinā himavad vindhya-sindhyanta-virājamānāny anya-deśyāni ca rājakāni rājanyakāni ca nija-lohābhihāra-karmāṇy ājahruḥ |

[24] vrajarājaḥ sa-bhayam uvāca—tatas tataḥ?

[25] tāv ūcatuḥ—tataś ca sarve yādavāḥ sa-bhayatayā davākulā iva taṁ bhavat-kula-tapasyā-phalāvasyāya-dīdhitim eva vyaghratayāgrīyam ācaritavantaḥ |

[26] vrajarāja uvāca—hā! dhig duṣṭhu tair anuṣṭhitam |

[27] tāv ūcatuḥ—śrūyatām anuvṛttaṁ vṛttam |

[28] tataś ca tāvatīm api para-senāṁ tṛṇāya manyamānaḥ sa bhavad-vaṁśa-dharaś cetasi śaśaṁsa—hanta! mayā yad abhyarthitam, tad eva daiva-samarthitaṁ babhūva | yatas ta ete sarva evāśiṣṭā mayā śiṣṭāḥ kartum iṣṭāḥ santi | kutra kutra vā ta ete kravyādā vicetavyāḥ?

[29] tataḥ samuditībhūtān amūṁs tāmasa-stomān samuditībhūya harir ahaṁ saṁhariṣyāmi, kintu jarāsandhaṁ vinā; yataḥ,

> muhur api kucarāṁs cetā
> nādau ghātyo jarāsandhaḥ |
> kākān anyān hantuṁ
> ravaṇaḥ kāko hi pālyeta ||4||

[30] tad etan mataṁ rāmeṇa ca sammatam ātatya gatyantaram abhīpsann akasmād ari-dara-cāpa-gadā-padma-sadma-nīḍaṁ vikrīḍad dvaya-catuṣṭaya-juṣṭaṁ guru-garutmaddhaja-śobhā-puṣṭaṁ sārathi-prathita-vyoma-pathaṁ ratham avatantam adrākṣīt | rāmaś ca hala-muṣala-balita-tāla-dhvaja-kalitatayā tad-vilakṣaṇa-lakṣaṇam anyaṁ tam avalokitavān |

[31] sarve sāścaryaṁ ūcuḥ—tatas tataḥ ?

[32] vrajarājas tv idam uvāca—tasya bālyād evedam ākalyate, yan nārāyaṇaḥ sāhāyakam ācaratīti | bhadraṁ kathayatām agrimaṁ vṛttam |

[33] tāv ūcatuḥ—atha yuddham udbuddham iti vivudhya yudhayamānatām anurudhya kavacenāṅgam ārudhya katipaya-sa-vayobhiḥ saha dvāv api durgād abhyamitrīyatayā

citrīyamāṇau niṣkrāntau, udaya-bhūbhṛd antāt puṣpavantāv iva, śaṅkhaṁ dhamantau ca tau varṣā-varṣānta-taḍitv antāv iva dadṛśyate | tac chabdas tu suhṛdāṁ stanitam iva dur-hṛdāṁ sphūrjathur iva sphurati sma, punar anyad apy āścaryaṁ śravasor ācaryatām—

tāv atikomala-vālāvarayas te sphuṭa-karālābhāḥ satyam |
bhīta-bhayānaka-bhāva-kramaḷabdhis tv atra vinimayaṁ prāpa ||5||

vīkṣyājitam atha sa jarāsandhaḥ samadhād bhayaṁ yat tu |
tad anādaratāsañjanam anayad vyājān nijāya garvāya ||6||

taṁ parihṛtya tu rāmaṁ yoddhuṁ yad asāv urīcakre |
vaiṣṇavam iha tat tyaktvā roudraṁ jvaram iva samādade kumatiḥ ||7||

[34] atha daramaya-tad-anādara-vacana-racanataḥ kṛṣṇas tu bhāsamānahāsam aha sma,

na vai śūrā vikatthante darśayanty eva pauruṣam |
na gṛhnīmo vaco rājan nāturasya mumūrṣataḥ || [bhā.pu. 10.50.19] iti |

[35] atra yuktam idam uktaṁ bhavati—śūrāḥ khalu na vikatthante | vikatthana-rūpa-vacana-balaṁ hi deha-balaṁ paścād-vṛttaṁ vidhāya pravṛttam abhūd iti tasmin nyūnatāṁ svayam eva nūnaṁ vyañjayati iti sthite tasya dūratayā pravṛttiḥ samara-juṣaḥ puruṣasya śūratāṁ na vyanakti, kintu mumūrṣatām eva | tato mahārājasyāpi tavāturasyeva tādṛśatvaṁ yuktam eva; kintu samprati vayaṁ tavāvyavasthita-vicāratayā mumūrṣaor vacanaṁ na gṛhnīmaḥ iti |

[36] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[37] tāv ūcatuḥ—tato yādṛśaṁ bhavat-kula-nandanena ninditas tādṛśaṁ sa eva svam anu vyaktīcakāra | yato rāmeṇa samaṁ svayam eva samare samayaṁ kṛtavān | kṛtavāṁs tu trayoviṁśaty akṣauhiṇī-prayojanayā tayor dvayor apy āvaraṇam iti |

[38] vrajarājaḥ sabhayam uvāca—tatas tataḥ?

[39] tāv ucatuḥ—tat tu sarva-mahima-gabhastau hima-kujjhaṭikā-stomavat tayor mahima-nyasta-śaktitām avāpa; na punar abhyastatām | yasmād asau hariḥ śastrāndhakāra-bandhāya cchiduratāṁ yacchann ari-karīndra-vṛndāya ca bhiduratām ayacchat | parantu dhūlyādi-puñja-piñjalatāvilatayā viduratāvidhurā vidūra-dhāma-pura-vāma-nayanādaya eva ciraṁ pakṣirāja-tṛṇa-rāja-cihna-virājamānam ahnāya ratha-yugalam anavakalayantaḥ samaṁ muhuḥ saṁmumuhuḥ |

punaś ca—

hariḥ parānīka-payomucāṁ muhuḥ
paśyan śarāsāram upa-sva-sainikam |
raṅgāntarāc chārṅga-dhanur vikarṣaṇa-
kreṅkāra-jhañjhā-pavanair udakṣipat ||8||

saṁvarmitāṅgatvam abhūd vṛthā dvayoś
cambos tathāpy asti pṛthaṅ-nimittatā |
dvitsūcchidānām anivāryatābhavat
kārṣṇeṣu dūrād iṣubhir nirvāryatā ||9||

vimardayan kaṇṭakānām agra-kaṇṭaka-saṁhatim |
svasya tat-kaṇṭhagāṁ kurvann āsīt kaṇṭakavān hariḥ ||10||

tṛṇād utkalayan dadhad anur anu prāsyan muhur mārgaṇān
koṭiny arvuda-padmadhābhavad asāv evaṁ tadātarkyata |
etad yuddham avāpyate'pi ripavo nirbhinna-nānāṅgatāṁ
yātās tan-mitim āpurittham api tat-spardheva tatraikṣyata ||11||

harir meghaś cāpaṁ tri-daśa-pati-cāpaṁ śaratatir
mahā-vidyud yasmin bhavati na hi tatrādbhutam idam |
dviṣāṁ rakta-srāvāḥ sarid upacayā mānava-hayad-
dvipādyā matsyānāṁ vividha-tanu-rūpā yad abhavan ||12||

dṛṣṭvā rāma-kare halaṁ muṣalakaṁ cārātisainyaṁ purā
grāmyaḥ so'yam iti prahāsa-valitaṁ vyādāt tu yadvan mukham |
āyātyām api tadvadākṛtitayā tasthau paraṁ drāg yataḥ
svasmin mardanam āsasāda balavat tābhyām akasmān muhuḥ ||13||

trayoviṁśaty akṣauhiṇi pari paraṁ paṅkaja-dṛśā
yudārbdhaty eva drutam atha jitety eva ca vacaḥ |
samantād vyāptaṁ tarhy aparam iha kiñcin na hi yataḥ
kriyāśaktis tasya sphurati tad atikramya purataḥ ||14||

kṛṣṇā-vāṇa-mṛtā ye vā ye vā sva-muṣalāhatāḥ |
halenākṛṣya rāmas tān asṛṅ nadyām avāhayat ||15||

[40] atha tasmaj jāta-bahu-nṛśaṁsa-vīra-dhvaṁsanād vīrāśaṁsanād vāhiteṣu teṣu mahāratham api viratham upadrava-kāriṇam apy apadravāya kṛtānusandhaṁ jarāsandham anudravan prāṇa-mātram avaśiṣṭa-kaṭakaṁ gṛhītvā śīghram aṁhamānaṁ siṁha iva grāma-siṁhaṁ jagrāha; gṛhītvā ca tam āghātam evāninīya; ānīya ca taṁ bala-hānāya varuṇa-pāśena tāvad vabandha |

[41] tad-anantaram apamānāya mānuṣa-pāśen ca vadhyamānaṁ bāla-vṛddhāvadhy akhila-lokeṣu dattāvalokeṣu kṛṣṇaḥ punas tat-sambandhyamānāmāna-mānava-nāśa-nāśayā vipāśayāmāsa |

[42] vipāśito'pi pāśita iva śaṅkucita-grīvādir apasaraṁs tapasaḥ kṛte kṛtehaḥ parimlāna-dehaḥ kvacin nirjana-pathe niryan nirhetir virathaḥ sa bārhadrathaḥ kenacit tat-kaṭaka-khaṭahāriṇā paricita-mūrtiḥ sa-praṇāmaṁ kṛta-sneha-pūrtiś ca jirheti sma | tataḥ paraṁ tat-paramparayā niśamya sarvair api sa-kṛpais tadīya-nṛpair yatra kutrāpagamāt kṛta-samāgamas tapaḥ-pratigamanād apagamayāmāse, ūce ca—

alpakair yadubhir alpam ahobhir
nirjitā vayam aho yad analpāḥ |
diṣṭa-diṣṭam atha viddhi baliṣṭhaṁ
manmahe yad anujanma mahiṣṭham ||16||

tvaṁ nṛpas taruṇa-mūrtir itīttthaṁ
vanyam asti na tapas tava yogyam |
kintu tan-nikhila-pālana-rūpaṁ
duḥkhajaṁ vana-tapas tv abhito dhik ||17||

[43] vrajarāja uvāca—āstāṁ tat, kṛṣṇa-rāmayor nijā vārtā tu kīrtyatām |

[44] tāv ucatuḥ—

kaṇṭaka-ghana-gahanaṁ tat
kaṭaka-yutābhyāṁ praviṣṭam etābhyām |
na hi punar īṣal lavam api
kutrāpy āsīt kṣataṁ nāma ||18||

[45] tad evaṁ jaye tu labdha-pracaye kecil lajjādharṣāt kecid dharṣād api samavetāḥ sarva eva yadavaḥ kṛta-mahotsavatayā sa-spṛhaṁ gṛham eva tāv āninyuḥ |

[46] tataś ca dṛṣṭa-tad-vibhavau hṛṣṭatayā labdha-balavad uddhavau dvārīkṛtoddhavau sa-rāmaṁ rāmānujam anujñāpya tad etat-kathanāya tadājñāpyamānau vrajam āvrajan tāv etāv āsvahe iti |

[47] tad etad dūta-vācam anvācārya madhukaṇṭhaḥ prāha sma—muhur evam eva kṛta-nirvandhena jarāsandhena saha yuddhaṁ jātaṁ dūta-dvārā ca buddham iti | kaścit kaścit tad-viśeṣas tu prastutaḥ kariṣyate |

[48] tad evam uktvā madhukaṇṭhe sa-gadgadatayā kuṇṭhe śrī-vrajeśvare ca svopakaṇṭhe kṛṣṇam upalabhya dhṛta-tat-kaṇṭhe vraja-vandinas tad idaṁ paṭhitavantaḥ—

duhitṛ-dvaitād atha jāmātuḥ
śamanaṁ śrutvā drutam āyātuḥ |
magadhān pātuḥ kaṭakaṁ prekṣya
harir āhedaṁ balam utprekṣya ||19||

bhavikaṁ jātaṁ sa jarā-jātaḥ
svayam udyamya sphuṭam āyātaḥ |
atha śastrādyaṁ dyor abhiyātaṁ
śakunaṁ mene harir ita-śātam ||20||

sahasā bhrātā sahasā ruddham
akaroc chatruṁ kalayan yuddham |
tuhina-stomaṁ sa yathā sūraḥ
kaṭakaṁ tadvad dhatavān śūraḥ ||21||

dviṣatāṁ gātrād abhavann adyaḥ
viśikhair dalitāt paritaḥ sadyaḥ |
kim ataḥ kathyaṁ vibhavad-bandhaṁ
tam itaś cakre sa jarāsandham ||22||

punar itthaṁ ṣoḍaśadhā jitvā
tam athānyāṁś ca dviṣataś chittvā |
adhunā so'yaṁ sa sudhā-vṛṣṭiṁ
racayan bhāti vraja-bhṛd-dṛṣṭim ||23|| iti |

[49] atha rādhā-mādhava-sadasi kathā yathā madhukaṇṭhaḥ prāha—

muhur api samaraṁ harer dviṣadbhir
vraja-vanitās tu niśamya tasya kāntāḥ |
sakalam api visasmaruḥ sva-duḥkhaṁ
hari-hari durvaha-bukka-kampam āpuḥ ||24||

samprati jitvā śatrūn
sādhūnāṁ laghu nivṛttya niścintaḥ |
so'yaṁ krīḍati rādhe
tava nava-nava-saṅga-raṅga-saṁsaṅgī ||25||

[50] tad evaṁ pūrva-pūrvavad-apūrvaṁ sukhaṁ kurvantau sarvavantau sūta-kumāra-santau vāsam āsannvantau; śrī-rādhā-mādhavau ca parasparam aparasparam ācarita-caritārādhanatayā kāma-dhāma praviśya nikāmaṁ nija-kāmaṁ jagmatur iti |

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu jarāsandha-bandhanaṁ nāma
trayodaśaṁ pūraṇaṁ
||13||

(14)

**atha caturdaśaṁ pūraṇam**

# kāla-yavana-jaya-vivaraṇam

[1] anyedyuś ca śrīmad-vraja-yuvarāja-darśanāmṛta-varṣa-harṣa-vraja-bhāsiṣu vraja-vāsiṣu snigdhakaṇṭha uvāca—

[2] atha sāgrajāvaraja-vrajaḥ śrī-vrajarājaḥ parama-parva-pūrvakaṁ dānam ācarya kaṁsa-śatror yāvat-sarva-śatru-kṣayam akṣaya-svastyayana-satram ārabdhavān; yatra teṣāṁ tan-maṅgalābhisandhānaṁ kevalaṁ balavad āsīt; tad-darśanānusandhānaṁ tu tad-anugatam eva | yataḥ sarva-durgama-durgāvāsaḥ śūra-vargāntar-vāsaś ca tayor ebhir abhimata āsīt | iti sthite pūrvavad dūta-gamanāntarāleṣu vārtā-samutsukatayā yāpita-kāleṣu gopāleṣu sa camūnāṁ vicetā vicetā jarāsandhas tad-vidha eva muhuḥ kṛtānubandhaḥ śrutaḥ |

[3] śrī-rāma-kṛṣṇau punas tatra vitṛṣṇau sva-pālita-vṛṣṇi-pālibhir eva tathā tathā taṁ parājiṣṇuṁ cakratur, na tu svayam iti cāvakalitam |

> yadavo'py atha yaj jigyur
> māgadham ajitasya tejasā tad dhi |
> tattvānāṁ kila vargāḥ
> sasṛjur viśvaṁ yathā tathā viddhi ||1||

[4] atha sarvataḥ prasṛtaṁ padyam idaṁ ca śuśruve—

> naivāścaryaṁ hares tad-bahu-kaṭaka-ghaṭā-ghātanaṁ bhāti kintu
> spaṣṭaṁ tat saṅgrahātma-vyasanam iha muhur māgadha-kṣauṇi-pātuḥ |
> agniḥ khalv indhanānāṁ niyuta-śatam api pluṣṭam evāśu kuryāt
> tāvat tat-tat-vicetā punar iha sucamatkāra-kāritvam eti ||2|| iti |

kiṁ ca,

> āgāt prāk sa yadā tatra dvitra-vāraṁ jarā-sutaḥ |
> tadā sambhramam ādhatta lokānāṁ hāsam anyadā ||3||

[5] so'yaṁ duhitur upagantā punaḥ samāgata iti | atra vaihāsika-dvaya-sampādyaṁ praśnottaramayam idaṁ padyaṁ ca sarvatra pratyapadyata—

> ānīya prasmaraṇaṁ
> muhur apamānaṁ sva-śatruṇā racitam |
> udyamam uccais tanute
> mūḍhaḥ ko'sau jarāsandhaḥ ||4|| iti |

[6] tad evaṁ sva-tanaya-vijayaṁ vraja-patinā śrutvā śrutvā sva-vastyam anu svastyana-satram eva vardhitam | samanantaraṁ ca tāvad anantam api havir-ādi-havir dravyaṁ huta-bhuji hutam | atīta-saṅkhyā-bandhanaṁ tu sarvaṁ dhanaṁ śantu-kramād eva deva-bhū-deva-sātkṛtam |

[7] tad evaṁ tan-madhye mathurā-purāyādhvānaṁ gacchatsu pracchanna-dūteṣu satsu kadācid dūta-viśeṣāv āgatya śeṣākhyānaṁ vikhyāpayāmāsatuḥ | yatra sukha-sambhedam imaṁ nivedayantāv utphulla-mukha-kamalatām avāpatuḥ—[8] rājan ! sāmpratam idaṁ virājamānaṁ vṛttam āsīt, yad vidarbha-nagaryāṁ bhavad-arbhakasya gamanaṁ maṅgala-saṅgamanaṁ vṛttam āsīt |

[9] vrajarāja uvāca—hanta! tasyātidūre kathaṁ kathaṁ gantavyatā jātā ?

[10] dūtāv ucatuḥ—jarāsandhādīnāṁ tatra gamanānusandhānena |

[11] vrajarāja uvāca—te ca kiṁ vidhātuṁ tatra sannidhānam avāpuḥ, yena tasminn api sphuṭam asvasthita-manāḥ sahasā raṁhasā vatsaḥ prasthitavān ?

[12] dūtāv ūcatuḥ—vidarbha-pālasya tasya bālāṁ śiśupālāya dāpayituṁ sarve'pi militvā garveṇa kaṁsa-hastas tatra kharvehatāṁ vidhāpayituṁ ca |

[13] vraja-rājaḥ sa-bhayam uvāca—uttara-vṛttam uttara-viṣayīkriyatām |

[14] dūtāv ūcatuḥ—mānya! mānyathā manyasva | tava tanū-januṣaḥ kutūhalam eva khalv idam | tathāpi tasya tatrāgatasya
vidarbha-vṛddha-mahārājatā-samṛddha-niḥspṛha-bhakti-pratha-kratha-kaiśika-gṛha-saṅgatasya teja eva durhṛd-udvejanaṁ jātam | yathā—

jñātvā taṁ kratha-kaiśikālaya-gataṁ śrīmantam antaṁ nijaṁ
manvānāḥ saha bhīṣmakeśa yamavad bhīṣmaṁ nṛpā menire |
caṇḍa-jyotir upetya nityam udaya-kṣmā-bhṛt-parastāt taṭaṁ
tejaḥ-saṅghaṭanāṁ vināpi ghaṭate rātriñcara-trastaye ||5||

[15] atha sarva-nāyakasya tasya sāhāyakaṁ garuḍaś ca paramātiśāyakatā-sarūḍhatayā vyūḍhavān | yathā—

kṣārābdhi-kṣiti-bhṛt-kṣiti-kṣitikara-kṣobha-kriyātikṣama-
dvit-pakṣa-kṣaya-dakṣa-pakṣa-pavana-vyākṣipta-vṛkṣādikaḥ |
duṣṭa-kṣmāpati-lakṣa-lakṣyad-anuja-kṣiprākṣi-vikṣobhaṇa-
jyotiḥ-kṣiptir aghakṣid-īkṣaṇa-pathaṁ pakṣi-kṣitīkṣid-gataḥ ||6||

anyatra caṇḍatā tasya canḍatāṁ praty apadayata |
hares tu nikaṭe saumya saumyatā nāpa saumyatām ||7||

[16] vrajarāja sa-harṣam uvāca—tatas tataḥ ?

[17] dūtāv ūcatuḥ—tad evaṁ vairi-kharveṣu sarveṣu sarvathā kharva-garveṣu kratha-kaiśikāv āgatya gaty-antaraṁ kaṁsāntakāya śaśaṁsatuḥ—sarva-vijñādhirāja ! tad idam āvayor vijñāpanam aṅgīkṛtya sāṅgīkṛtyam asmad-aṅgīkaraṇam |

[18] śrī-kṛṣṇa uvāca—kāmam ājñāpyatām |

[19] tāv ūcatuḥ—

kam api manoratha-lābhaṁ
lubhyat kṣubhyad vibhāti nau hṛdayam |
tasmād abhilaṣyaṁs taṁ
bhagavann aṅgīkuruṣva nau kṛpayā ||8||

[20] tac caivaṁ nivedayāvaḥ—teṣāṁ sarveṣām eva kṛta-bhavad-dveṣānāṁ rāja-beṣāṇām asurāṇāṁ bhīṣmajā-svyamvara-tṛṣṇāturāṇāṁ sabhā prabhāta eva bhaviteti samyaṅ niśamyate | tatra tava ca gantuṁ śantumanas tā niśamyate | tatra ca hanta! rājatām anaṅgīkṛtavatas tava rājāsanān aṅgīkṛtir api sambhāvyate | te cāsantas tatra prahasanta eva vartante | sa katham atrāsamatrāgatya nīcāsana-sacamānatayā patrapām apayāpayiṣyatīti | samprati cātrabhavataḥ pratilabdhasya tatra gatyāgatī dve apy agatī | yad asmābhir dvayam api na dṛśyatayā parāmṛśyate, tasmād idaṁ tu nivedayāvaḥ—yad āvayoḥ prājyam idaṁ rājyam urīkṛtya kṛtyam idam urarīkṛtya ca bhṛtya-janān asmān urarīkurvantu tatrabhavantaḥ iti |

[21] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ?

[22] dūtāv ūcatuḥ—

yadyapi jagad unnata-padam
apadaṁ manute vrajendra putras te |
tad api ca bhaktāgrahataḥ
sāgrahavat tan-manāg urīkurute ||9||

[23] vrajarāja uvāca—maryādā kā paryāpitā ?

[24] dūtāv ūcatuḥ—tataḥ sa tu tūṣṇīkatāṁ puṣṇāti smeti tad-abhyanujñām anumāya tābhyām unmanībhavadbhyām abhyāttāñjalitayā punar idam abhyadhāyi | tad etad adya sadya evāsmād rājāsanaṁ rājan nija-caraṇa-rājīvābhyāṁ rājayantaḥ santa bhavantaḥ iti |

[25] atha saṅkoca-vaśād api tad asmai rocamānam avalocamānayor anayor yadā tad-āsana-nivedanārambhaḥ sambhavan nāsīt tad-ākāśa-sakāśād vāṇīyam indra-dūtād udbhūtā sāvakāśā babhūva—

bho bho mā rāja-yugma svaka-kūla-tatibhir bhuktam uktaṁ mahīkṣit-
pīṭhaṁ kṛṣṇāya dāḥ kintv aparam atha vayaṁ divya-navyaṁ dadāmaḥ |
indrādyāḥ ke yad eṣa sva-jani-śiva-ramānām api prāg abhājyaḥ
kintu kṣmāpādhipatve vata samaya-vaśād enam abhyarcayāmaḥ ||10||

[26] atha sukha-virājamānau labdha-nikhila-rājamānau rājānau tad etad-vṛttaṁ prāmāṇika-vṛndaṁ vṛtta-haraṁ vidhāya jarāsandhādi-sadasi sandhāpayāmāsatuḥ |

[27] etac ca śṛṇvatsu vicāraṁ vivṛṇvatsu ca teṣu dviṣatsu tatraiva traipiṣṭapa-pradhānam indras tad idam antardhānād abhidhāpayāmāsa; yathā citrāṅgadas tad-vākyatayedaṁ vadati sma—

indro'haṁ vaḥ pravakṣye śṛṇuta vata nṛpāḥ so'yam asmābhir ijyaḥ
śrī-kṛṣṇas tatra govardhanam abhisiṣice nāma govinda-nāmnā |
etaṁ rājendratāyām iha nidhi-kalasaiḥ sicyamānaṁ na yaḥ syād
draṣṭā nātrānumantāpy atha sa tu bhavitā cakriṇānena vadhyaḥ ||11|| iti |

[28] atha sarve'pi vrajasthāḥ sollāsaṁ papracchuḥ—tatas tataḥ ?

[29] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca teṣu kecit punar atīva bhītā vinītā iva tatrāgatāḥ śrī-kṛṣṇena tu sādaram anumatās tad anugatā ivāsan; ye ca jarāsandhādayo garva-durgandhāḥ katicinn āgatās te vijamāna-manasaḥ svāgamane vyājaṁ vyañjantas tan eva nija-pratinidhitayā jñāpayāmāsuḥ |

labdhe'py ānṛtatus tasmin māgadhe taṁ hataḥ sma na |
rāma-kṛṣṇau tathāpy atra nānṛtād virarāma saḥ ||12||

[30] tat-pratinidhayas tu tatra citratām avāpuḥ, yataḥ,

aṣṭābhiḥ spaṣṭa-mūrdhān-nidhi-maṇi-kalasair ātmanā sicyamānaṁ
cūrṇair āmoda-pūrṇair api kusuma-śatair daivatair arcyamānam |
vastrālaṅkāra-siṁhāsana-dhavala-mahaś cāmarac-chatra-mukhyair
divyair dīvyadbhir arthair valita-rucim amuṁ śatravas te'py apaśyan ||13||

tadā jaya-namaḥ-śabdam abhra-sthās tri-daśā vyadhuḥ |
pratiśabdam iva trastāḥ śatravo'py atra taṁ dadhuḥ ||14||

[31] kiṁ bahunā, tathā te tat-pratāpa-taptā yathā jarāsandhaṁ saṅgatya gatyntaram apaśyantas tāṁ bhīṣmajāśām api parityajya yathā-svam āśāṁ gatāḥ |

[32] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ?

[33] dūtāv ūcatuḥ—

tato yathāyatham amukān samādadhad
bhavat-kula-prabhava-vidhur yathāgatam |
samāvrajan madhupura-modam āvahat
paraṁ tadā vraja-diśam ārdram aikṣata ||15||

[34] sarve sāsraṁ papracchuḥ—bhavatoḥ prasthāpanaṁ kurvatā tena kiṁ sthāpanam ācaritaṁ ?

[35] dūtā ūcatuḥ—

dṛśyate kim api saṁvidhānakaṁ
mad-vimocana-vidhāyi samprati
kintu hanta vidhinā kriyeta cet

tad bruve kim u yuvāṁ tu gacchatam ||16|| iti |

[36] tad evaṁ dūta-vākyaṁ samāpya snigdhakaṇṭhaḥ svayam āha sma—[37] atha tadvad bhavat-prabhava-paravaśe'ṣṭādaśe jarāsandha-bandhe labdha-prabandhe vrajataḥ sandeśa-harayor mathurāyāṁ praveśa-karayoś ca dvayor dvayoḥ prānte kayościd gatayor akasmāt paścimataḥ kaṭaka-ghaṭitaḥ kaścid utpātaḥ sampapāta |

[38] tataś ca tad rātrāv eva sva-sthānaṁ hitvā gā gṛhītvā sarva eva vrajaḥ saṅgatya pratyag diśi ghana-vana-samuddaṇḍa-parvata-maṇḍalāntaḥ praviṣṭaḥ | sa tu samutpātavad āgatya madhu-purīm eva paritaḥ parītavān |

[39] tataś ca kṛṣṇasya vrajaṁ prati vrajasya ca kṛṣṇaṁ prati vṛtta-śravaṇa-tṛṣṇā vṛttā | parasparam api na sandeśasya praveśaḥ sambhavatīti |

[40] atha praveśa-saṅkocanād asaṅkhyeṣu go-gaṇeṣu sandeśa-saṁśocanād go-saṅkhya-gaṇeṣu ca labdha-bhojana-viyojaneṣu dināntare labdhāntare śikhari-śikhara-śākhi-vara-śākhām ārūḍhavadbhiḥ paramotkaṇṭhām ārūḍhavadbhir gopa-sadbhiḥ śīghratayā samudbhūtau tāv eva dūtau kābhyāṁcid anyābhyāṁ saha dadṛśāte | paśyantaś ca kañcana kiñcid apṛṣṭvā gopa-paty-agrataḥ kim āgatya vadiṣyata iti buddhyāpi dūra-darśitā-sparśinas te dūra-darśinaḥ prathamāna-bhiyā prathamaṁ tau praty alaṁ dudruvuḥ |

[41] atha hṛṣṭa-vadanābhyāṁ pṛṣṭa-vadanābhyām api tābhyāṁ tat-sahitābhyām anyābhyām api saha sa-harṣa-dharṣatayā śrī-vrajarāja-samājam evājagmuḥ | tataś ca dūrād eva dūtāv imāv apṛṣṭāv eva hṛṣṭānanatayā kuśalam iti pūrvavat triśas tān niśamayāmāsatuḥ |

[42] athāgrajāvarajādi-virājamānaḥ śrī-vrajarājaḥ sabhājayan dūtāv abhāṣata—kathyatāṁ tāvat tathyaṁ saṁkṣepata eva iti |

[43] dūtāv ūcatuḥ—sa-sainyaḥ kāla-yavanaḥ sa-dainya iva nihata eveti na tatra kāpy ārtatā; kintu bhavad-vārtā-śravaṇaṁ vinā paramārtābhyāṁ kṛṣṇa-rāmābhyāṁ sandeśa-harāv etau prasthāpitau | yataḥ,

asmārṣṭāṁ vata pitarau
sutayor yakayor bhavantau yau
asmariṣātāṁ tadvat
tābhyāṁ tau ca vrajādhīśa ||17||

[44] atha sarve sa-harṣatarṣaṁ ūcuḥ—atha kathyatām āvistarāṁ vistarataḥ |

[45] dūtāv ūcatuḥ—yasyāṁ sandhyāyāṁ sandhyāyamāna-kuśala-yaśas tatrabhavat-kula-candramasaḥ sannidhiṁ nidhim iva gatavantāv āvāṁ tasyāṁ na kāñcid api tatra cintām apaśyāva, pratyuta samm uddhavena tena bhavat-prabhaveṇa rohiṇi-sambhavena ca praty anv api śaśvad atrkīyāṁ vārtāṁ vārtām iva pṛcchyāvahe sma | prātar eva tu sāmudra-pūravad dūrataḥ śūra-samūhāḥ śuṛa-sena-purīṁ parita evāvṛṇvānā dṛśyante sma, dṛṣṭāś ca te muhur avaṣṭabhnanto jarāsandha-sannikṛṣṭā iti purataḥ parāmṛṣṭāḥ | paścāt tu la-kāra-prakāraṁ

varṇa-vāraṁ mlecchantas te mlecchā eva viniśitā anumitāś ca |
jarāsandha-pratyabhisandhānānusandhānābhyāṁ kāla-yavana-pradhānā ete sametāḥ iti |

[46] vrajarāja uvāca—kāla-yavana eveti cet tarhi garhitam eva bhayam āsīt; yataḥ ṣaṇḍo'yam iti garga-jaḥ
śyāla-racitoddaṇḍopahāsa-bhāsamāna-yadu-saṁsad-anargala-hāsa-labdha-krodha-saṁsarga-garga-ja-tad-bhaya-sarga-saṁkalpa-samārādhita-bhargava-rataḥ so'yaṁ gargajād eva yavana-rāja-bhāryāsambhavaḥ punar yavana-bhūāla-pālitas tataḥ eva yādava-bhayada-prabhavaḥ kālayavana iti | tataḥ kathyatāṁ tathyam anantaraṁ vṛttam |

[47] dūtāv ūcatuḥ—atha taṁ kāla-yavanam avamṛśya rāmasya karaṁ saṁspṛśya rahasy ābhāsya ghanaśyāmaḥ sanmantrayāmāsa—ayaṁ tāvad yādava-kulānāṁ yoddhum asahyaḥ sannahya dvāri vartate | yadi vā sahyas tarhy api samāgata-prāyaḥ sa jarā-saṁhita-kāyas tenāsmd-yuddhaṁ samudbuddhaṁ buddhā purīṁ praviśya sarvaṁ parikaraṁ praharişyati | tasmāt prakārāntaraṁ cintyam, tac ca parikarāṇāṁ bhūri-dūra-durgama-durgāśrayaṇam eva yogyam, tac ca sadya eva lakṣitam eva cānavadyaṁ bhavati | sphuṭam anenāsmākaṁ dūra-gamanena vrajasya ca hitaṁ vihitaṁ syāt, yato yatra vayam ardanaṁ kurmas tatraiva śatru-sammardaḥ syāt |

[48] tad evaṁ labdha-tṛṣṇena kṛṣṇena parasyāṁ rātrāv acirād ācaritayā nija-vimānena yātryā labdham abdhi-pātrāntaḥ kayācid vidyayā sāntaḥpuraṁ puraṁ sadya eva nirmāya tatra sarvān eva māthura-pura-janān antarīkṣa-vartmanā vartayāmāsa; yatra sarva eva māthurā mathurāyāṁ śayānā eva prātar anyatra labdha-jāgarāḥ saṁśayānā babhūvuḥ—keyaṁ paritaḥ samudra-mudritā divyā purī divyati, kathaṁ vā vayam atrāgatā iti; yatra ca śrī-kṛṣṇas tasyāṁ rātrāv eva kutrāpy agata ivātrāgatya sthitaḥ | āvāṁ punar mathurāyām eva pratyūṣe tat-pratyuhamānāv atyūna-saṁkhya-jana-labdha-sakhyatayā rāma-rāmānujayor avasthānaṁ niśāmayāmāsiva |

[49] tato vraja-sthāḥ sarva evocuḥ—vraja-nṛpate ! tava prabhāvo'yam iti pūrvam eva jānīmaḥ, yena sā sā vidyā ca tena labdhā | tad anantaram udantas tu samantataḥ kathyatām |

[50] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca rāmāvarajaḥ svāgrajaṁ vyājahāra—bhavān atra svīyān pālayan kālaṁ cālayatu | ahaṁ tu yavanaṁ yuktyā prāṇa-muktyā samvalayāni | tad etad uktvā durgasya sūkṣma-dvāraṁ muktvā dvaitād bhayam iti śrutim utprekṣamāṇa ivādvaitatāyām atrastaḥ san nirjagāma |

[51] nirgacchantaṁ ca taṁ nirastraṁ praśastālaṁkṛti-śobhā-parīta-pīta-vastraṁ sa-vidyud-vidyutvantam iva taṁ śyāma-tārām adhāmānaṁ cālan-lāghavataḥ kiṁ vā praticchavi-vaibhavataś caturbhujam iva kāla-yavanīyāḥ sarva evākalayāmbabhūvuḥ | ākalayantaś ca te tasya saundarya-varya-paryākula-cittatayā taṁ praṣṭum api nāśakan, kim uta spraṣṭum | tataś ca tān vañcayan yatra kāla-yavanas tatraivāñcaṁs tenālokayāmāse |

[52] sa punas taṁ śyāma-manoharaṁ śrī-devarṣi-kathita-prathita-lakṣaṇatayā vijñāya matsaratas tad-vilakṣaṇa-sukham apy avajñāya nirastreṇa tena nirastra eva yuyutsāṁ cakāra | kṛtāyāṁ ca tena yuyutsāyāṁ kṛṣṇas tu tatra vitṛṣṇaṁ viṣkambhamāṇaṁ kutsayāñcakāra—mlecchānāṁ sparśaṁ necchāṁa iti | tataś ca taṁ spraṣṭum icchur mleccha-rājas tadābhimukhyena drutam ṛcchati sma |

[53] sa tu drutaṁ drutavān vyāhṛtavāṁś ca—tvayā mama sparśāsparśāv eva jayājaya-parāmarśāya kalpeyātām iti | tataś ca,

pade pade spṛśyam iva dravantaṁ
dravaṁ dadhānaṁ sarasaṁ hasantam |
anudravan kṛṣṇam upadravan sa
plutaṁ dadhad vipluta-śaktir āsīt ||18||

tisraḥ koṭaya etā
yavanānāṁ tatra sāndratām āpuḥ |
tad-rāṭ cānudrutavāṁs
tad api vakārir na kenacit spṛṣṭaḥ ||19||

[54] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ?

[55] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca dakṣiṇāhi mathurāyā lakṣitaṁ paścimena dhavala-nagaraṁ girim anuṣajya tena tarjyamāno'py adarī tad-darīm avarīkṛtya kṛtyam anu varīyān keśavaḥ sa viveśa | anuviśaṁś ca sa punar adīrgha-darśī tatra nidrāviṣṭaṁ kam api drāghiṣṭaṁ puruṣaṁ ruṣā tam eva manvānas tad idam avādīt—sthālī-vilīyavad vilīyamānatāṁ gacchann antaḥ-svaccha iva svapiṣīti | tad idaṁ vadann eva madāt padā bāḍhaṁtatāḍa; tāḍayaṁś ca tad-dṛṣṭi-viṣa-bṛṣṭitaḥ sadya eva bhasmasād bhavati sma | kṛṣṇas tu tat-kautuka-satṛṣṇas tatraiva līnaḥ paśyati sma |

[56] atha sarve socchvāsam apṛcchan—tatas tataḥ?

[57] dūtāv ucatuḥ—tataś ca bhavatāṁ jīvana-rūpaḥ sa ca laghu laghu sacamānas tām eva tasya dṛṣṭim amṛta-bṛṣṭim iva parāmṛṣṭavān |

[58] upananda uvāca—tad idam aho! andhaka-vartmakīyaṁ jātam | yasmān mucukunda-nāmā bhagavad-bhakti-dhāmā tatra nidrāyate | taṁ ca jāgarayaṁs tad dṛṣṭyā pluṣṭībhaviṣyatīti kiṁvadanī yasīd eṣā tadaiva daiva-ghaṭitā jāteti | kintu seyaṁ ca yena jñātvā kila pratyakṣīkṛtya sampratyakṣīkṛtā tasya kathyatām anyāpi dāmodarasya rahasya-cāturī-surītitā |

[59] dūtāv ucatuḥ—āstāṁ tāvad asya cāturī, ekā mādhurī sarvam asīma-vaśīkaroti | tatra mādhurī-varṇanā tu bhavatsu na yuktā, punar uktā hi sā bhaved iti |

tathā hi—

tad asita-ghana-lakṣmyāṁ cātakās te bhavantas
tad-avayava-vicitra-śrīcaye divya-netrāḥ |
tad-atiguṇa-sudhānāṁ svādane deva-varyyā
vraja-kula-patayaḥ kiṁ tasya vaḥ śrāvaṇīyam ||20||

[60] tatra tasya parama-vṛddhasya ca tatra samṛddha-sārdratāmayaṁ vacanaṁ karṇe viracayata—

sphuṭitatara-kharāgra-grāva-khaṇḍātitīkṣṇe

paṭutara-kaṭu-jāgrat-kaṇṭaka-vrātatīvre |
sthapuṭa-giritaṭāntaḥ snigdha-nīlāṅga-padbhyāṁ
nava-kamala-mṛdubhyāṁ hā kathaṁ bhrāmyasi tvam ||21||

[61] atha tad etad dūta-varṇyamāṇam ākarṇya labdha-karuṇā-sajjanāḥ kṣaṇa-katipayaṁ rorudāmāsuḥ; ruditvā ca sa-gadgadaṁ ūcuḥ—tatas tataḥ?

[62] dūtāv ucatuḥ—atha samudbuddha-bhāvaḥ sa mahānubhāvasya viśeṣaṁ praṣṭuṁ nija-viśeṣaṁ suṣṭhu kathayāmāsa |

[63] kathite ca tasmin kṛta-smitaḥ kṛṣṇaḥ sva-viśeṣam api yathāyathaṁ tasya karṇayoḥ śleṣayāmāsa | tad evaṁ mithaḥ snigdhatā-viddhayor dvayoḥ sa tu mucukundaḥ sarvatra virajya, mukunda evāsajya, tat-saṅga eva sva-maṅgalam iti tam eva yayāce | mukundas tu tatra tad-iṣṭaṁ sahasā nākalpiṣṭa, kintu kāla-vilambam ālambiṣṭa | yatra ca kāraṇaṁ vicārayatām asmākaṁ tad dhi jānanti tad-vidaḥ ity eva manasy āvartate | durlabhaḥ khalu bhavat-kula-candramaḥ-saṅgaḥ iti ca | yataḥ,

śāntatāṁ yadyapi prāptaḥ sa tenaikāntikām api |
adarśad eva taṁ tasya sparśa-mātraṁ na cāsadat ||22||

[64] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ?

[65] dūtāv ucatuḥ—tataḥ sa tu tad adhigamya muhuḥ praṇamya punas tad-upāsanāyām eva vāsanāṁ vidhāya tapase samupasedivān, yatra kṛṣṇa-saṅgāya eva satatam āsīt |

[66] tad evaṁ yāvac chrī-kṛṣṇena kāla-yavanaḥ sa jigye, tāvat tad-agrajena mathurā digye |

[67] atha mathurā-nāthas tu rathādi-sāmagrīṁ smaraṇa-mātrād agrīyāṁ kurvann āgatya tu pāñcajanyaṁ dadhmau—kālaḥ kāla-vaśaṁ yāta iti |

[68] dhmāte ca tatra śrī-balabhadraś ca kiṁ kurmas tad vidhehi na iti sva-śaṅkha-nāda-saṅkaratayā niṣkrāntaḥ | niṣkrānte ca tasminn asau punaḥ śaṅkhaṁ dadhmau—hata tucchān imān mlecchān halena musalena ca iti |

[69] tataḥ śrī-rohiṇī-nandanaḥ sva-musalāghātānandam ārabdhavān | śrīman-nanda-nandanaś ca nandakāghāta-sukha-vrātam iti sthitena tu vayaṁ jñātavantas tadā kadā punar aśvādi-miśrās tisro'pi mlecchānāṁ koṭayaḥ kṛttā vṛttā iti | tatra tu hanyamānānāṁ teṣām agaṇyamānānāṁ yan mlecchitam, tat kevalam uccāraṇata eva yadu-vīrān smārayāmāsa, na punar arthataḥ, sa hi durbodha eveti | tataś ca,

cchinnair bhinnais turuṣkāṇāṁ mūrdhabhir drāḍhikāvṛtaiḥ |
tastare dharaṇis tāla-lakṣair iva samakṣikaiḥ ||23||

[70] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ?

[71] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca teṣāṁ yatra kutra patitāni śarīrāṇi kṣeptuṁ dhanāni ca saṁkṣeptuṁ yadā tābhyāṁ yuktā janā niyuktās tadā tu mantri-varam uddhavaṁ nijāgamanānujñāpana-prārthanaṁ śrāvayitvā, tasmād imāṁ kathāṁ śrutvā, śrī-kṛṣṇa-prasthāpitābhyāṁ nija-saṅge'vasthāpitābhyām ābhyāṁ dūṭābhyāṁ saha bhavat-pada-sadanam āsādayāva | kintu jñāta-bhavad-bhavika-vṛttāv imau śīghram evānujñātavyau; yathābhyāṁ rāma-rāmānujau sāntvayitavyau syātām |

[72] tad etac chravasi yojayitvā tau bhojayitvā vastrālaṅkārādinā rocayitvā nija-dūtābhyām anyābhyāṁ saha sa-nyāyaṁ vraja-patinā prasthāpitāv iti |

[73] atha samprati sampratipanna-śuśrūṣāveśena vrajeśena sandeśena yau dūtau yojitau, yau ca yadu-vrajeśena, tau ca tau ca madhura-jana-puṇyaṁ madhu-puraṁ śūṇyam evāvalocya bhṛśam anuśocya vrajam evāvrajitavantau, pathi tu śrutavantau—jarāsutaḥ śrī-kṛṣṇa-rāmāv anudrutaḥ san dvārakā-diśaṁ viśati sma iti |

[74] tataś ca śrī-kṛṣṇa-dūtau tad-vārtā-satṛṣṇatayā dvārakā-patham eva jagmatuḥ | vrajapati-dūtau tu viśeṣaṁ śrāvayituṁ śrotuṁ ca vrajam evājagmatur vrajam āgatya tad eva kathayāmāsatuś ca | kathite tu tasmin vrajarājādayaḥ samastā vyagratā-grastā babhūvuḥ | tad alaṁ tasya varṇanenākarṇanena ca |

[75] atha dvārakā-diśam eva prasthāpitayos tayor anyayor anyayor api dūra-gatatayā jhaṭity anāgatayor durgatimaye dina-katipaye ca labdha-vyatyaye, śata-yojana-vrājinau vājinau samāruhya prasannatā-juṣau kaucit puruṣau samāgatau | samāgamya ca śrī-vrajarāja-caraṇa-rājīvaṁ puratāḥ praṇamya ramyam idaṁ nivedayāmāsatuḥ—parama-maṅgala-saṅga-lavalima-balavad bala-balānujau kṛta-śātrava-rujau tatrabhavatsu caraṇa-praṇipātācaraṇa-puraḥsaraṁ vijñāpayataḥ sma |

[76] atha tad etan-mātraṁ karṇa-pātraṁ vidhāya sa-pulaka-gātraṁ sarve'pi procuḥ—tatas tataḥ?

[77] dūtāv ucatuḥ—tad-vijñāpanaṁ tv idaṁ vijñāpayatām—vayam atra niḥśreyasa-miśratayā śatru-durgamaṁ dvārakākhyaṁ durgaṁ saṅgatāḥ; yatra dṛṣṭam adṛṣṭaṁ ca bhayaṁ na dṛṣṭaṁ bhavitā | tathāpi tatrabhavatāṁ bhavikam ekāsmākaṁ bhavikāya bhaviteti tan-niḥsandigdhaṁ sandiśya vayam ānandanīyā iti |

[78] viśeṣatas tv idam anujaḥ sa-gadgadaṁ nivedayāmāsa—

> sambandhena mamātmajasya bahuśas tān pūtanādy-ācitān
> utpātān bata yūyam āpur asataḥ śrī-gokule tatra ca |
> puryāṁ tatra ca māgadhādi-yavana-prāntāhṛtān ity ataḥ
> kālaṁ kṣeptum ihāgamaṁ drutam itaḥ prāptaṁ tu jānītha mām ||24|| iti |

[79] tad evaṁ samyaṅ niśamya sa gopādhipatir uvāca—diṣṭyā tādṛśaṁ durgam adhiṣṭhānam anuṣṭhitam, yad gokulam iva māthuraṁ puram api bhayākulaṁ bhāti | bhavatu, paścād viśeṣaṁ prakṣyāmaḥ, samprati tu bhojanāya tāv imau yojayatha |

[80] atha bhojanānantaraṁ sarvaiḥ sahopaviśya kṛṣṇa-vṛttānta-śravaṇāyāviśya tau sa mahecchaḥ papraccha—kathyatāṁ kathaṁ kathaṁ dvārakā-pathaṁ tāv āśritau iti |

[81] dūtāv ūcatuḥ—āvāṁ khalv imau śrīmad-uddhava-dāsatām adhyāsvahe | āśrita-yadupaty-ādeśāt tad-upadeśād eva ca sandeśaṁ vaḥ sa-deśaṁ praveśayitāsvahe | yadā mlecchānāṁ dhanāni na svecchā-viṣayīkṛtāni, kintu rāja-dravyāṇīti rakṣitāni, tadā pūrvavad andhatā-kalpa-sandhasya jarāsandhasyāgamanaṁ lakṣyaṁ vidhāya tāni tyakṣyadbhyāṁ samprati tu dvābhyām api tābhyāṁ palāyana-kutūhalam ārabdham | ārabhyamāṇe ca tasminn asau sa-deśam evāviveśa | āviṣṭe ca tasminn aniṣṭe śrī-kṛṣṇas tv idam ābabhāṣe—

asmābhir bahudhāsi hanta vidhṛtas tyaktaś ca tasmāt punas
tat kartuṁ trapayā na śaktam iti ced dhantuṁ vidūre sthitiḥ |
tasmān māgadha-vidravo'dya racitaḥ kiṁ tv atra cāsti sphuṭaṁ
śaktis te yadi nau jitau kuru na vā sampraty api tvaṁ jitaḥ ||25||

[82] tad evam uktvā drava-keli-parihāsānām ekārthatām ittham api prathayati sma | yatra sva-kaṭakaṁ pṛṣṭhata eva muktvā tad-rakṣaṇāya para-kaṭaka-madhyam anv ātmānaṁ yuktvā tat-pṛṣṭha-vartmanā vidrutaṁ sa-rāma-mādhavaṁ sa māgadha-rāḍ anududrāva | na kevalaṁ sa eva, kintu ratha-kaḍyādi-trayoviṁśaty-akṣauhiṇi ca |

drutam anvagaṁsātāṁ vā
māgadha-rājena vāg-adhaḥ-sthena |
samagaṁsātāṁ natarāṁ
kaṁsārāti-pralambārī ||26||

tathā hi—

yadā māgadha-senāntas tau vidudruvatuḥ sphuṭam |
vidyut-prāyau tadā dṛṣṭau na spṛṣṭau tatra kenacit ||27||
pade pade spṛśat-prāyaḥ pradudrāva sa māgadhaḥ |
kalpa-koṭibhir aprāpyatayā dudruvatus tu tau ||28||

akṣauhiṇyaḥ pariśrāntā na tu śaśrāma māgadhaḥ |
paryaśrāmyan māgadho'sau na pariśrāmyataḥ sma tau ||29||
hasantau drutavantau tau garjan dudrāva māgadhaḥ |
harṣas tayor balaṁ cakre kruj-jvālā tasya khinnatām ||30||

palāyamānāv api tāv ullasitan mukha-paṅkajau |
jighṛkṣantam api glānaṁ vīkṣya taṁ jahasuḥ surāḥ ||31||
madhye madhye keli-gatyā vyatijitya drutāv amū |
sa tu tasminn aśaktaḥ san nāsīd dhik-kṛta-jīvanaḥ ||32||

tau tu pañca-śata-krośim atīty ārohataṁ girim |
daśaika-yojanottuṅgaṁ durārohan tv anena yaḥ ||33||
dviṣpīta-dava-vahniṁ taṁ vahnināpacikīrṣavaḥ |
dūrād edhāṁsi te citvā dahann adriṁ pravarṣaṇam ||34||

pratīyeta na vā vārtā-hartā satyaṁ tu bhāṣate |
utplutya tasmād adres tāv upadvārakam āratuḥ ||35||
vihaṅgamādi-sattvānām utplavaḥ sambhavaty api |
parair alakṣitatvaṁ tu lakṣitaṁ kevalaṁ tayoḥ ||36||

na dūrāt patitatve'pi ko'py abhūd viklavas tayoḥ |
hasantāv eva tau yasmād dvārakā-dvāri vīkṣitau ||37||
baddha-keśāṁśukau tarhi svedodyad-vadanāṁśukau |
avyagrau samam evāstām abhyagrau nikhilasya tau ||38||

[83] vrajarāja uvāca—jarāsandhādayaḥ pāpinas tadāpi nivṛttāḥ !

[84] dūtāv ūcatuḥ—

jarāsandhādayo dṛṣṭyā tarhy andhā nābhavan param |
kintu buddhyāpi yat tasmin menire viparītatām ||39||

harim anu viparīta-bhāvanāyāṁ
sukham agaman yad amī jarā-sutādyāḥ |
cara-kṛta-nahi-kāratas tadāsīd
asukham aghād uditaṁ yad ittham eva ||40||

[85] tadā cāndhāyamānā jarāsandhādayas tu—

gaty-āgatibhyāṁ te tatra tṛṣārtā maru-vartmani |
alpe kṛcchrād gatāḥ sadma svasyānalpe mṛteśituḥ ||41||

[86] kiṁ bahunā? mleccha-dhanāni ca tāni punar nānusandadhur yāni khalu kramād dvārakāyām eva paryupaśobhā-racanāya paryavasitānīti paryākalayanti |

[87] tad etac chrutvā sarveṣu sāsraṁ hasitvā śvasitvā ca viramatsu vrajarāja uvāca—

hā tayoś caraṇa-pallavāḥ kathaṁ
tatra karkaśa-pathe gatiṁ vyadhuḥ?

[88] dūtāv ūcatuḥ—

sparśa-mātram iva tau bhuvas tadā
bibhratau nabhasi cakratuḥ plutam ||42||

[89] atha tad etan nivedya dūtau vraja-sadasaḥ samāsādita-prasādatayā prabhūtau dvārakāṁ pratasthāte | prasthāna-samaye ca śrīman-nanda-gopati-nāmnā samastānāṁ ca tad-anugata-sāmnā patrikā dattā | yathā—

sahāmahe tvad-virahasya pīḍāṁ

mā tatra cintāṁ kuru gokulendo |
abhūma yad durjana-durgamāyāṁ
puryāṁ tvad-āvāsa-sudhād baliṣṭhāḥ ||43|| iti |

[90] atha snigdhakaṇṭhaḥ samāpanam aha sma—

yadyapi samare kutukī
tad api tvaritaṁ harir jaghānārīn |
bhavad-aṅke sthitir eṣā
drutataram asyānyathā na syāt ||44||

kva pravarṣaṇa-gatiḥ kva vā harer
dvārakā-nivasatiś cirantanī ?
kvāyam asmad-udayaḥ sa dṛśyatāṁ
śrī-vraja-kṣitibhṛd-aṅkaga-sthitiḥ ||45 ||

[91] tad evaṁ śrī-vrajendrādīn santoṣya tat-prasāda-poṣyatayā sva-sukha-prathakau tau kathakau kathāṁ racitavantau |

[92] atha vraja-vandinaś ca tatra taṁ sākṣād vanditavantaḥ—

bhīṣmaka-pura-bhāga-calita-rāja-nivaha-rājya-valita |
sarva-vibudha-vṛnda-mahita tatra ca nija-garva-rahita ||a||
māthura-pura-toṣa-valana khyāti-kalita-śatru-dalana |
kāla-yavana-labdha-vṛtika kāla-yavana-kāla-kṛtika ||b||

svāpagamana-līla-gamana keli-mahasi duṣṭa-śamana |
anvayad-ari-durgama-gama narma-ghaṭana-paṇḍitatama ||c||

saṅgata-mucukunda-sadana kḷpta-sabhaya-kampa-vadana |
viṣṭa-gahana-parvata-dara dṛṣṭa-śayita-tan-naravara ||d||

tatra yavana-rāḍ-anugata gopana-kara-dhāma-nirata |
tadduta–mucukunda-karuṇa tāmasa-gaṇa-dīvyad-aruṇa ||e||
śastrita-mucukunda-nayana nirmita-yavaneśa-lavana |
tarṣita-mucukunda-hṛdaya bhakta-laṣita-dāna-sadaya ||aṁ||

sṛṣṭa-yavana-koṭi-nidhana tatra ca yudhi saṁhata-dhana |
aṅga-magadha-rāḍ-anugata tyakta-ghṛṇita-tad-dhana-śata ||g||
pūrvavad apayānaka-mana māgadha-nṛpa-jaitra-gamana |
varṣaṇa-giri-mūrdha-valana utpluti-jita-dāva-kalana ||h||

sindhu-ga-yadu-pattana-hita sarva-bhuvana-loka-mahita |
sāmprata-mita-goṣṭha-nilaya goṣṭha-nṛpati-putaka-jaya ||i|| ||46|| iti |

[93] tad evaṁ kathāveśa-vaśāt kaṇṭha-nibaddhaṁ cintāmaṇim iva taṁ vismṛtya cintāturām amūn prati vandinaḥ snigdhakaṇṭhavad eva tam āyatyāṁ samakṣam anubhāvya, svābhāvyataḥ śrīmad-vraja-hitāḥ śrīmad-vrajarājena vihita-visarjitāḥ sarvaiḥ saha yathāyathaṁ jagmuḥ |

[94] atha rātri-kathāyāṁ śrī-rādhā-mādhava-sadasy ārabdha-prathāyāṁ snigdhakaṇṭhaḥ kathayāmāsa—yad-avadhi sa uddhavaḥ samastāṇ vrajasthān yathāyatham āśvāsya viśvāsya ca yadu-dhāma jagama, tad-avadhi jātu jātu svāpe jāgare caikākitā-samavāye kṛṣṇasya sākṣātkāra-kalpas tān puṣṇāti sma | bahu-saṁhitatāyāṁ bahir-anusaṁhitis tu mathurā-sthitim anusaṁhitāṁ karoti smeti | yadyapi sādhāraṇo'yaṁ vyavahāras tathāpy asti viśeṣaḥ | śrī-kṛṣṇa-preyasīnāṁ yadā yādṛśī vṛttir jāyate, tadā tādṛśī ciraṁ gāḍham ārūḍhatāṁ ūḍhavatī mūḍhavatī bhavati smeti |

[95] tadā ca yadā kamalākṣaḥ sākṣātkārāya kalpate, tadā bāhu-vallī-valayitaṁ kalayantī nirotsyāmi iti prati-svaṁ kṛta-caraṁ mantram api tad-aṅga-saṅga-sammada-paratantratayā vismṛti-viddhaṁ racayantīnām akasmāt tad-antardhāne tu na vāñchita-viñcholī sidhyati, kintu māthura-pura-sandeśa evāveśaḥ syāt | tataś ca muhur api vraja-rājñī-caraṇa-parisaraṇam eva śaraṇaṁ bhavatīty ubhayī gatir yāvat priya-pratyāgamanam āsīt | uddhavas tu gupta-svastimukha-mukhataḥ pūrva-pūrvavad eva yadu-deva-sandiṣṭam uptaṁ kurvann asti sma |

[96] śrī-kṛṣṇa-sphuraṇāsphuraṇayos tu—

> dadhatyaḥ sphītaṁ tāḥ kvacana vapur ābhāṁ ca mahatīṁ
> kvacic ca kṣīṇāṁ tat-kṣaya-yujam amūṁ ca prati-muhuḥ |
> priya-sneha-prāpti-sphuraṇa-tad-ayoga-vyatikṛtiṁ
> gatā yā dīpālyas tad-upamitim uccair vavalire ||47||
>
> rādhā-premṇaḥ sukhaṁ duḥkhaṁ cānvakurvaṁs tad-ālayaḥ |
> yathā ṛtu-prathā bhānoḥ saumyatām ugratām api ||48||

[97] yadā ca śrī-kṛṣṇenātitṛṣṇena tau sva-hitau dūtau prahitau, tadā prāg mithaḥ saṅketita-veṣeṇa lipi-viśeṣeṇa śastaṁ svastimukhaṁ vidhāya, so'yaṁ subala-haste valanīyaḥ iti tad-ukti-kṛta-niyuktibhyāṁ tābhyāṁ tathā kṛtaṁ, yathā subalaś ca tāsu tam avakalayāmāsa | yathā—

> yad vidūram agamaṁ tad idaṁ vaḥ
> syād adūra-gati-bhāg iti vitta |
> āgati-pratirudhor mama mitrā-
> mitrayoḥ puram idaṁ pratirodhi ||49||

[98] tādṛśa-lipi-kḷpta-lekhaś ca tābhir apy uddhava-haste deyaḥ so'yam iti subala-dvārā nidhīyate sma |

[99] sa yathā—

> akaṇṭakam akarkaraṁ calasi yarhi vṛndāvanaṁ

tadāpi caraṇa-vyathāṁ tava vitarkya yaḥ khidyate |
kathaṁ dviṣad-anudravād viṣama-vartma śailākramāc
chrutād ahaha jīvanaṁ vahatu sa vraja-strī-janaḥ ||50|| iti |

[100] atha snigdhakaṇṭhaḥ samāpanam āha sma—

āstāṁ bhaval-lekha-niśāmanotthaṁ
tadātanaṁ duḥkham amuṣya dūre |
āliṅgya so'yaṁ bhavatīm ihāste
tathāpi śaknoti na roddhum asram ||51||

yad idam uditam āsīc chravyam etan na dṛśyaṁ
tad api virahitāsyā dṛśyavad bhāti paśya |
yadi ca hari-samakṣaṁ sampratīdṛśy avasthā
katham iva na tadā syād yarhi hā tad-viyogaḥ ||52||

[101] tad evaṁ-vidhayā vidhayā tasyās tatrāvadhānaṁ vidhāya paramānandaṁ sandhāya vāsāya calitayoḥ sūta-sutayoḥ sarve yathāyathaṁ sva-patham anuvavṛtire | śrī-rādhā-mādhavāv api valita-snehaṁ lalita-gehaṁ kalita-līlatayā śīlayataḥ sma |

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
yavana-jarā-bhava-nirjaya-javaṁ nāma
caturdaśaṁ pūraṇam
||14||

(15)

**atha pañcadaśaṁ pūraṇam**

# śrī-baladeva-vivāhaḥ

[1] atha prātaḥ kathāntaraṁ yatra śrī-kṛṣṇa-kṛta-mahasi vrajarāja-sadasi madhukaṇṭha uvāca—gatayoś ca tayoḥ śrī-kṛṣṇa-preṣitayos tadvad vrajeśa-prahitayor anyayor api vraja-sāntvanāya kutaḥ kutaścit tat-puratāś ca yat-kiñcid-vārtām ādāya śighram eva pṛthak pṛthag āgatayoḥ śrī-vrajarājādayo mantrayāmāsuḥ—samprati dūraṁ gacchati sma vatsaḥ | tarhy avyāhataṁ kathaṁ vṛttam anuvartitāsmahe ?

[2] upananda uvāca—dūtānāṁ prabhūta-yugmatā kāryā, yathā nitya-nityam ekaṁ yugmam ājagmivad bhavati |

[3] vrajarāja uvāca—prāṅ-miśrāṇāṁ tigma-javānāṁ yugmānāṁ śataṁ vidhīyatām iti |

[4] atha tatrāho-rātreṇa gavyutīnāṁ ṣaṣṭiṁ suṣṭhu krāmatām anyatarau labdha-tad-ājñā-vitarau pañcabhir vāsarair dvārakām āsaditavantau | āsādya ca tatra sarvam atratyaṁ vṛttam uddhavam antare vidhāya śrī-kṛṣṇāya samarpitavantau | śrī-vraja-bhūpatinā prabhūtānāṁ dūtānāṁ viniyogaṁ ca śrāvitavantau |

[5] atha svayaṁ śrī-kṛṣṇaḥ prāha sma—nettham api vṛttāvyāhatiḥ pratipattavyatā bhavati, kintu śata-yojana-vrājināṁ vājināṁ śata-dvayam ebhyaḥ samarpyatām, yathā gamanāgamanam anārataṁ bhavati iti |

[6] atha tau tatratyaṁ vṛttaṁ saṁgṛhya vājināvāruhya vraja-samājam āvrajya prathamaṁ teṣu tat-kuśalaṁ saṁsajya vārtāṁ vartayāmāsatuḥ—

[7] yadyapi mathurā nikate, tathāpi tatra muhur aṭitavator āvayor nedṛśaṁ subhṛśaṁ sukham upajātam, nirantarotpāta-sampāta-darśanāt | dvārakāyāṁ tu sukha-sāraś cakṣur vistāram anusasāra, yasmād utpāta-mātrād dūrībhavanti sā purī yādṛg urīkṛta-sukha-surītir avaluloke, loke tu tādṛśatā bhṛśad durlabhā iti | tathā hi—

> yatrābdhiḥ suṣṭhu dhatte parigata-parikhā-rūpatāṁ yatra paryak
> prācīraṁ vīra-netrātiga-śikharavatāṁ yatra vīkṣā[3] pṛthaktām |
> dvārvatyāṁ tatra bāḍhaṁ bhayam api sabhayaṁ nāvagāḍhaṁ samantād
> bhāvīti svāntam uccair vahati sukha-śataṁ santataṁ goṣṭha-deva ||1||
>
> svarṇānāṁ mauktikānām asita-maṇi-harid-ratna-vaiduryakāṇāṁ
> hīrāṇāṁ vidrumāṇāṁ ravi-śaśi-dṛśadāṁ padma-rāgādikānām |
> kaivalyān miśra-bhāvān madhura-ruci-dhurā-sadmanāṁ sadma-vṛndaiḥ
> sā divyā pūra-pūrvaṁ pramadam adiśata śrotra-dṛk-citta-dūram ||2||

[3] vīpsā

yasyāṁ deva-drumās te parama-sura-sabhā sā nidhīnāṁ sa-vargaḥ[4]
svargyāvasthām atītyāpy atirucim adadhur vismitā yatra devāḥ |
asmābhiḥ pūrvam āsan muhur api yadavaḥ suṣṭhu dṛṣṭāḥ parantu
prekṣyante sāmprataṁ ced dadhati paricayaṁ hanta nāpūrva-lakṣmyā ||3||

sudharmānandane na prāg yathārha-phalatāṁ gate |
itīva te yathā nāma saphale kṛtavān hatiḥ ||4||

[8] kiṁ bahunā? yatra bhāgadheyaṁ dadhatyaś ca prajāḥ prajāta-śrī-kṛṣṇa-vaibhava-darśanā bhāgadheya-lābham eva manyante | tad evaṁ kṛta-kṛtyāyām api dvārvatyām akṛta-kṛtyāntaḥ-puratā pratīyate; yataḥ,

patākā-yuk-cūḍā-paṭala-vaḍabhī-stambha-varaṇā-
ṅganādy-aṅgā yasyāṁ bahir-abahir-aṁśā maṇi-rucaḥ |
mahāntaḥ-pūry eṣā yad api valitā nīla-nidhinā
tathāpy uccair asyāpy ucita-vṛti-lakṣmīr mṛgayate ||5||

[9] atha tāṁ pura-śobhām āvayoḥ sa-vailakṣyam īkṣamāṇayor bhavat-kula-candramā vihasya prāha sma—kiṁ paśyathas tatra bhavatām ito'pi vilakṣaṇa-vaibhavam asti, yad varuṇa-lokād āgamya ramyatayā niśāmitam; yac ca sādhu-pramāthānām utkrāthanānataraṁ niśāmayiṣyate iti |

[10] vrajarāja uvāca—kathaṁ kila vilambaṁ bhavantāv avalambāte?

[11] tāv ūcatuḥ—tatra mahāmahaḥ saṁvṛttaḥ iti |

[12] vrajarāja uvāca—kathyatāṁ kīdṛśaḥ?

[13] tāv ūcatuḥ—āścaryam idam iti pratītim ācarya śrūyatām |

[14] tad evaṁ śrī-harer darśanāmṛta-bhṛta-cittatayā tatra labdha-bhāvayor āvayor upavana-pālakaḥ kaścid āgatya sāścaryatayā tam uvāca—deva! tāla-pramāṇaḥ kaścin mānavaḥ kayāpi tādṛśā sudṛśā samam āgatya katy api daṇḍānaty apūrvatayā sarva-vicāraṁ khaṇḍayaṁs tejasā vanaṁ maṇḍayaṁś ca vartate, vadati ca— sātvata-pati-milanāyakila saṅgatavān asmīti | lokās tu prathamaṁ bhītāḥ, paścāt tu madvidha-savidhatayā bhītim atītās tad-avalokāya niḥsīmāḥ sīmānam atikramya niṣkuṭaṁ puṭa-bhedanam iva cakrur iti |

[15] atha śrī-kṛṣṇe ca tad-darśana-satṛṣṇe svayam eva nara-yānatayā calaty āvām api tad-anugatyā tatra gatavantau | tayor agre sarvāṁl lokāṁs tan nava-tokānīva ca vilokitavantau | vilokya ca vicāritavantau— katibhir ahobhir aho! tāv etāv etāvat-pramāṇatāṁ yātāv iti |

[16] sarv'pi vrajasthāḥ procuḥ—tatas tataḥ?

[17] dūtāv ūcatuḥ—sa punaḥ śrī-kṛṣṇaṁ paśyann eva sukha-vaśyatayā daṇḍavat patann anena bāhubhyām unnamayya śirasā praṇamya cābhimukhaṁ sa-sukham upaveśitaḥ | sā kācit tu sa-lajjā svāvaraṇa-paryāpaṇāya dṛṣṭaṁ tat-pṛṣṭa-deśam anuniveśaṁ labdhavatī |

[4] sa vargaḥ

[18] vrajasthāḥ procuḥ—tatas tataḥ?

[19] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca dvārakā-patinā tad-viśeṣam anuyuktaḥ sa tu tad idaṁ megha-garjitam ivārjann uktavān | yarhi barhiṇaś ca bṛhad-ullāsād arhitam eva śakunam ullapanti sma |

[20] tad vacanaṁ yathā—ahaṁ kila revata-sa-paryāya-kakudmi-nāmā prāktana-rāja-grāmān ākarṇayatā bhavatā karṇa-gocaratām ānīta evāsmi | sa khalv aham anayā nava-tanayayā sākaṁ nākaṁ vyatītya brahmaṇaḥ sthānaṁ prati prasthānaṁ kṛtavān | kāraṇaṁ tu prācīnā vayaṁ nārvācīnā iva bhaṅgībhiḥ sa-prasaṅgīkaravāma; kintu prāñjalam evedaṁ vedam iva karṇāsañjanaṁ nīyatām | tasyāḥ khalv asyā vilakṣaṇaṁ lakṣaṇam ālakṣya sa-lakṣaṇaṁ naram anālakṣya varatā-yogyam eva praṣṭuṁ sraṣṭuḥ samīpam etayā taṁ vilokayitum abhyupetayā samam agamam iti | sraṣṭā tu tadā nāṭya-draṣṭāsīt | paścāt tu tat-kautukāviṣṭa-caraṁ smitam ācaran mām ādiṣṭavān—atra khalv alpatayā yaḥ kalpate kālaḥ, sa tu tatra kalpa-kalpas tasmād bhavad-dṛṣṭaḥ sarvaś ca kāla-spṛṣṭatām avāpa, na ca kaścit tadāmuṣyāḥ paramāyuṣāyā vicitra-lakṣaṇa-pavitra-tanoḥ sutanoḥ pati-yogyāṁ gatim avāpa | samprati tu pratīmaḥ—śrī-kṛṣṇāgra-janmā rāma-varmā khalv asyāḥ śarmārthaṁ bhaved iti |

[21] tato mayā pṛṣṭam—samprati sāmpratika-janānurūpam eva tatra tad-rūpaṁ bhavet | seyaṁ ca drāghiṣṭhā kathaṁ tasya dvitīyatāyāṁ viśiṣṭā bhavatu?

[22] sa tu prāha sma—

> tri-vakrā-vakratā-hāri-jyeṣṭhaḥ sa ca tathāvidhaḥ |
> etāṁ śreṣṭhatamāṁ kartā bhartāsyāḥ sarvadā hi yaḥ ||6||

[23] ye tu viriñci-mukhād bhavato viśeṣāḥ śrutās te khalu śeṣād api dūrā iti na tān varṇayituṁ śūrāḥ sma | tasmād itaḥ paraṁ yathāyathaṁ prathayantu tatrabhavantaḥ iti |

[24] vrajarāja uvāca— tatas tataḥ?

[25] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca bhavad-vaṁśa-candramā manda-hāsatatyā tuṣṇīkām āsadya sadyaś cintitavān—yadu-vaṁśa-mastakābharaṇānāṁ śrīmad-agraja-caraṇānāṁ kṣatriya-kanyā param udvāhāya bhavati | na ca madvad vicārāntaram antarāyatayā vartate | samupanata-parityāga-doṣatas taṁ svāgrajam apy aṅgīkāra-poṣam ānetāraḥ smaḥ | tasmād urīkṛtya purīṁ parinivṛtya mantraṁ valayiṣyāmaḥ iti |

[26] vrajarāja uvāca— tatas tataḥ?

[27] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca tathā vidhāya tatraiva daivatavat tasyātithyaṁ samvidhāya śrīmad-ānakadundubhy-ādibhiḥ samaṁ mantrayitvā śrī-rāmam api tena paratantrayitvā tad-anujñāpanayā hala-prasthāpanayā niśi śayana-śliṣṭāṁ tāṁ yogyatā-viśiṣṭāṅga-prāpaṇayā nandayitvā śrī-haris tayor vivāham eva nirvāhayāmāsa iti |

[28] kiṁ bahunā ? atha sarveṣu sāścaryatayākharvehatāṁ ciraṁ gateṣu punar dūtāv ūcatuḥ—pūrvaṁ vrajendra-nandanānusāriṇā sīriṇām api vivāha-vimukhatā gatāsīt; kintu tādṛg upekṣā-doṣa-bhiyā lokāpekṣā-dhiyā ca sā svīkṛtā |

[29] vrajarāja uvāca—diṣṭyā tasya taj jātam; na jāne kaniṣṭhasya kā niṣṭhā bhavet |

[30] sarve'py ūcuḥ—sarva-guṇa-variṣṭhasya kaniṣṭhasya tathā kutaścana saṅkoca eva tatra prarocakatāṁ racayitā |

[31] vrajarājaḥ socchvāsaṁ papraccha— prasthāpana-samaye kim api vatsena sandiṣṭam?

[32] tāv ūcatuḥ—atha kim | tathā hi patrikeyam—

> māṁ bandhuṁ bandhu-vṛndair vanam iha racitaṁ vṛndakāraṇya-nāmnā
> kālindī-saṁjñayāpi vyaraci sarid iha sthāpitā dhenavaś ca |
> tenātha pratyutāsmad-dhṛdayam anudayaṁ tatra tatra sva-siddhe
> vastuny uccair bhavadbhir madhura-madhurite santataṁ hanta yāti ||7||
>
> yā haṁsī yā sunandā surabhi-jayi-guṇa yāś ca gaṅgā-pradhānā
> yāś cānyās tatra mānyā mama hṛdaya-gatā dhenavaḥ prāṇa-tulyāḥ |
> tāḥ śaśvat pālanīyā mama pitṛ-caraṇair mayy atisnehavadbhiḥ
> so'yaṁ yāvat kṛtaghnaḥ svayam atha vasatiṁ yāti hanta vrajasya ||8||

[33] atha tad etad āśrutya kṣaṇa-katipayam aśrūṇi vahantaḥ śrīmad-vraja-santas tūṣṇīm āsan | ūcire ca—

> sveṣāṁ tad-virahe duḥkhaṁ yan na tad gaṇayāmahe |
> asmad-duhkhe duḥkhitayā tasya pīḍyāmahe vayam ||9|| iti |

[34] śrī-vrajarājena tu prati-patrikeyaṁ dātum īhitā—

> yat-sambandha-vaśād bhavān yadu-kulaṁ kṛcchreṇa rakṣaṁś cirāt
> kāla-kṣepam itas tataḥ prathayati svaṁ vāñchitaṁ pratyajan |
> so'yaṁ tu tvad-abhīṣṭa-dhenu-valayaṁ netrānabhīṣṭaṁ mṛśan
> śrīmaṁs tatra na sajjati svayam itaḥ sa tvat-pitā lajjate ||10||

[35] atha madhukaṇṭhaḥ kathāntaraṁ vistīrṇam āyāsyatīti tena saṅkīrṇatā-bhiyā tūrṇam eva samāpanam āha sma—

> sā haṁsī sā sunandā kalaya kula-pate tāś ca gaṅgā-pradhānāḥ
> svenānenāvyamānā dadhati sukha-śataṁ sāmprataṁ netra-bhājām |
> āstāṁ tat paśya gopeśvara tava tanayaḥ so'yam aṅkaṁ tvadīyaṁ
> puṣṇan kṛṣṇaḥ samantād vraja-sadana-janaṁ suṣṭhu puṣṭaṁ karoti ||11||

[36] iti tān ānandya tan nandyamānaḥ sa madhukaṇṭhas tasyāṁ tasyāṁ śrī-rādhā-mādhava-purataḥ kathayāmāsa—tadānīm anena ramaṇena bhavatīḥ prati ca patrikā vitīrṇāsīt, yathā—

vāsantikāḥ santi mayābhiṣiñcatā
puñjīkṛtāḥ kuñja-kṛte sahasraśaḥ |
priyābhir ardhāṅgatayā sa-dharmabhir
manorathaḥ samprati pūryatāṁ mama ||12|| iti |

[37] bhavatībhiś ca prati-patrikā dattā, yathā—

kuñjīkartuṁ yās tvayā puñjitāṅgā
mādhavyas tāḥ sektu-kāmā vayaṁ smaḥ |
hā dhik kintu prāpya śitāmbu-siktīr
apy uṣṇair naḥ śuṣkatāṁ yānti bāṣpaiḥ ||13||

[38] atha madhukaṇṭhaḥ samāpanam āha sma—

kuñja-pālana-vacāṁsi sandiśan
vyānagāgamanam ātmano hariḥ |
vyajya cāsya racayann udāhṛtiṁ
rādhike viharati tvayā saha ||14|| iti |

[39] tad evaṁ tayoḥ sukham ādhāya tathānujñām ādāya kathakayoḥ sarvakeṇa saha niṣkrāntayoḥ satoḥ, anayos tu kāntayor labdha-līlā-niśāntayoḥ sukhaṁ mukhataḥ kati varṇanīyam?

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
śrī-balabhadra-vivāha-bhadra-prapañco nāma
pañcadaśaṁ pūraṇam
||15||

(16)

**ṣoḍaśaṁ pūraṇam**

# śrī-rukmiṇī-pāṇi-paripīḍana-krīḍanam

[1] tad evaṁ rātri-kathāyāṁ kṛta-prathāyāṁ śrī-kṛṣṇa-mukha-sitāṁśu-smita-site śrī-vrajarāja-bhāsite sadasi kathāntaraṁ snigdhakaṇṭhaḥ kathayāmāsa—[2] tad evaṁ dūteṣu gatāgatatayā sambhūteṣu kaucid dūtāv āgatau | āgatya ca pūrvavat kuśalam āvedayantau nivedayāṁ
āsatuḥ | tasyāṁ nāmnā vamanālinyāṁ dhāmnā ca sarva-śubha-śālinyāṁ puryāṁ kim apy apūrvaṁ vṛttaṁ samprati vṛttam asti |

[3] vrajarāja uvāca—saumyau ! samyak kathyatām |

[4] tāv ūcatuḥ—tatra sarva-sukha-maye dina-katipaye gate kvacid ekānte kānte ratna-niśānte kāñcana kāñcana-paryaṅkīm anu kadācid udāsīnavad āsīnaṁ bhavad-udbhavaṁ durjana-vipralabdha iva kaścid vipraḥ sa-sambhramaṁ labdhavān | labdhavantaṁ ca taṁ vipratā-visrabdha-hṛdayaḥ samyag dhṛta-tanayaḥ sa tu bhavat-tanayaḥ praṇāmena saṁyujya pādyādibhiḥ sampūjya madhuraṁ sambhojya śayyāyāṁ saṁyojya caraṇau paricaraṇāya dhārayan vārtāntaram antarāvatārayann āgamana-kāraṇaṁ papraccha |

[5] sa tu salajjatāṁ sajjan kṣaṇaṁ tūṣṇīkāṁ puṣṇāti sma | paścāt tu jagāda—vidarbha-deśa-nareśaḥ kuṇḍina-kṛta-niveśaḥ khalu bhīṣmaka-nāmā vistṛta-kīrti-dhāmā bhavatā jñāyata eva | amuṣya cāmuṣya-kulikā-kalitasya danuja-prakṛtīnāṁ rukmi-prabhṛtīnām anujā rukmiṇī nāma tanujā cāvagamyate | sā ca jñāta-tat-tāta-hṛdbhiḥ suhṛdbhir bhavate dātuṁ vibhāvitā | rukmiṇā tu tān vipralabdhān vidhāya śiśupālāya dātum ārabdho'sti | dhanyā sā tu kanyā tava śrutiṁ śrutim iva pramāṇīkṛtya svānubhava-vartmani tvām eva varīyastayā varīkṛtya ca varītum icchati | varītum icchatīti kiṁ vācyaṁ ? api tu manasāvārīd eva | tad anu cānyena pāṇi-pīḍanaṁ pīḍanam avyavahitaṁ paryālocya lajjām apy asajjantī māṁ tava sthānaṁ prasthāpitavatī | uktavatī ca—

> lajjā kāryā nātra yatrāsti dharmaḥ
> kā sā yā syād enase mṛtyave vā |
> udyad-rāgās taṁ punar loka-dharma-
> tyāgād dhanyāḥ sarva-kāntaṁ bhajante ||1|| iti |

[6] atha kṛṣṇaḥ svagataṁ vicārayati sma—satyaṁ satyam | sā khalu gaty-antaram anāsaktā mayy evānuraktāstīti kṛta-sarva-sukhād devarṣi-mukhād apy avakalitam | kintv āstāṁ tāvad anurāga-vārtā | sad-āmnāyavatī sā na kadācin mad-eka-pātivratya-mayam āmnāyaṁ tyajet | paraṁ tu kāyam eva visṛjet | tad etac ca mad-iṅgitam apekṣya guruṣu na jñāpayatīti lakṣyate | mad-iṅgitaṁ veda ced asāv ātmani mad-aṅgīkṛtim anīṣitaṁ svāṅgīkṛtam eva manyate | tad anyathā tu svam aṅgam api nāṅgīkṛtam iti | mama tu sa eṣa nisargaḥ sadā nirargalaḥ sphurati | yad anurāga-mātra-pātratā yatra na tatra tyāgam ayituṁ śaknomīti | tathāpi gokula-prema-lakṣmī-vilakṣaṇī-kṛta-hṛdayatayā na tu tasyānudyamaṁ kurvann asmi | samprati tu

tasyās tāvatī tāpavatī prayatna-varivasyā | tat kiṁ kartavyaṁ niścinomīti naś cittaṁ na vipaścid bhavati | tasmān navyaṁ tu praṣṭavyam iti |

[7] atha papraccha—kim api viśiṣṭaṁ tayā svābhīṣṭaṁ nirdiṣṭaṁ ?

[8] vipra uvāca—na hi na hi, kintu patram evedaṁ sāpatrapaṁ māṁ grāhitam asti |

[9] śrī-kṛṣṇa uvāca—vācyatām |

[10] brāhmaṇaḥ sa-gadgadam uvāca—

te te guṇā bhuvana-sundara karṇa-randhra-
dvārā madīya-hṛdayaṁ viviśur nikāmam |
te'py āsatām ahaha yac ca dṛg-eka-gamyaṁ
tad-rūpam apy atha tathā viśati sma tatra ||2||

āviśya tatra bhavad-eka-gatitvam ātma-
sambandhi man-manasi tāni nidihya tasthuḥ |
yenedam apy ahaha hrī-parivarjanena
tvām eva śaśvad anugacchati kañja-netra ||3||

ye ye guṇā nikhila-tāpa-harās tathā yad-
rūpaṁ samasta-phala-rūpam amī ca tac ca |
mad-vāñchitaṁ na dadatāṁ na tu tena gātāṁ
anyādṛśa-prathitim īśa tad etad īhe ||4||

kanyā bhavet kulavatī guṇa-śālinī yā
sā cet sudhīr avasare na bhajeta kā tvām |
yas tvaṁ guṇādibhir ananya-samaḥ samasta-
trailokya-loka-hṛdayāntara-hṛd-vibhāsi ||5||

tasmān mayā hriyam apohya nigadyate drāg
adyaiva daivata mayā sa bhavān vṛto'sti |
tvayy arpitaṁ vapur idaṁ spṛśatān na caidyaḥ
siṁhī-vapuḥ kim u nṛsiṁha śṛgāla-yogyam ||6||

pūrtādibhiḥ sa bhagavān yadi śaiśavādāv
ārādhitas tava mayā caraṇārcanāya |
tat tarhi setsyati na vā yadi tatra pātaḥ
pātas tanor bhavatu tāṁ spṛśatān na cānyaḥ ||7||

śvo bhāvini tvam ajitodvahane vidarbhān
guptaḥ sametya pṛtanā-patibhiḥ parītaḥ |
devy-arcanānaya-kṛte kṛta-niṣkramāṁ māṁ
nirmathya cedipa-mukhān sahasā harasva ||8||

yasyāṅghri-paṅkaja-rajāṁsy api sarva-duḥkhaṁ
sarvaṁ haranti sa ca cen na bhavet prasannaḥ |
tarhi vratāyuta-yujāṁ januṣāṁ sahasrair
jahyāṁ punaḥ punar asūn varam etad astu ||9|| iti |

[11] atra vrajasthāḥ kecit procuḥ—aho ! bālikāyā api śubhābhiniveśa-paripālikā buddhiḥ kalitā, tad etāvad antaṁ svāntam iti |

[12] kāścit procuḥ—kathaṁ sā bālikā ? kintu cālikā | yat tāvati bhaye taṁ prāyuṅkte iti |

[13] anye procuḥ—kṣatriya-jātitayā tasyā manasi bhayaṁ nāyāti, kintu tasyā dharma-niṣṭhā khalu sarvaṁ pratiṣṭhāpayiṣyatīti punaḥ purataḥ kathyatām |

[14] dūtāv ūcatuḥ—tad evam avadhārya hariṇā punar idaṁ manasi vicāryate sma—samprati kiṁ kāryaṁ ? yatas tat-prāṇa-tyajanam avaśya-nivāryam | gokula-gati-pratibandhāvahaṁ tad-vivahanaṁ tu kathaṁ pāta-nirvahaṇaṁ vidheyaṁ ? iti |

[15] atha punar api vicāryate sma—āpātataḥ sā samāhāryā, paścāt tu vicāryācariṣyāṁi iti |

[16] tad evaṁ vivicya procyate sma—bho bhaṭṭāra-caraṇāḥ ! samavadhīyatām | yad-avadhi tāṁ devarṣi-mukhāt tathā mad-unmukhām aśrauṣam, tad-avadhi niravadhi mayāpi manas tac-cintāyāṁ śrauṣaṭ-kṛtam | yataḥ—

bhajanīyānāṁ bhaktā
guṇam anuyāntīti sarvataḥ khyātiḥ |
bhakta-guṇān anuyātur
mama tu hareḥ sphaṭikādrivad vṛttiḥ ||10||

[17] tasmāt tasyāḥ samuddhāraḥ sarvathā kāryaḥ, paścāt tu kārya-gatyā yathāvad vicāryam iti |

[18] tad evaṁ vivicya nijam utkaṇṭhitam atiricya dvijena saha ratham āruhya tad-vivāhāvasaraṁ samūhya sa svayam eka-rātra-mātreṇa vidarbha-garbha-gaṁ kuṇḍina-puṭa-bhedanaṁ prāpa | gamana-samaye tu keṣāñcid atra saṁmatiḥ syāt, keṣāñcin na ceti bhiyā hriyā ca saṅkarṣaṇam api na saṅkalayati sma, kintu tad-avasthehaḥ pradoṣa eva pratasthe |

[19] atha kuṇḍinam āsādya puṇḍarīkākṣaḥ putra-matam āśritya vidarbha-kṣity-adhipenārabdham uddhavam uddharṣaṁ dadarśa | kramāt kalita-jāmātṛtā-gatiṁ cedipāgatiṁ cāvagatavān | tad-anantaraṁ tasmin vara-samāgamāvasara-samucitatayācita-bharaṁ bhīṣmakādaraṁ tad-avadhāraṇa-kṛte māgadhādi-samāhāraṁ cāvalokitavān |

[20] atha vraja-rājaḥ sa-sambhramaṁ papraccha—tarhi vatsaḥ kathaṁ tat-samīpata ekākitayā tasthau ?

[21] dūtāv ūcatuḥ—
ari-koṭīr avagaṇayad vraja-nṛpa tejaḥ sutasya jānītha |
yadyapi vāraṇa-cakre harir ekākī bibheti kiṁ tad api ||11||

[22] vrajarāja uvāca—paścād api kaścit tam anu na gataḥ ?

[23] dūtāv ūcatuḥ—anyo nānugacchatu nāma, śrīmān rāmaḥ kathaṁ nānugacchet ? sa khalu vraja-kṣīra-nīradhi-janmā snigdhatāṁ kathaṁ tyajatu | yat-sambandhāt tat-pattana-jātāś ca kecana snigdhatāṁ yātāḥ ? tathā hi—

ekaṁ kanyā-haraṇa-vidhi-kṛte kuṇḍinaṁ prāptavantaṁ
śrutvā rāmaḥ svam anujam atha taṁ tatra śatrūdyamaṁ ca |
snehāmbhodhi-vraja-janu-rucita-snigdha-bhāvena digdhaḥ
śaṅkātaṅkī kaṭaka-ghaṭanayā sajjitas taj jagāma ||12||

[24] atha sarve'pi yādava-grāma-rāmayos tāratamyaṁ manasi-kṛtya procuḥ—

janmanā saha yaḥ premā syād eṣa nirupādhikaḥ |
āgantukas tu sopādhiḥ kathaṁ tat-tulanāṁ vrajet ||13||

[25] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[26] dūtāv ūcatuḥ—gate ca tatrāgraje lajjite cāvaraje śrīmān agrajas tu roṣam anu tāmra-tanur-auṣadhīśavad uditas tena stenaṁmanyena samaṁ kiñcid api noktavān | sarvaiḥ saha taṁ parihārya tu sthitavān |

[27] vrajarāja saharṣam uvāca—sa tu brāhmaṇaḥ kutra gatavān ? tasyā vā sva-dharma-nāśa-trāsaṁ marmaṇi spṛśantyās tam eva gatiṁ parāmṛśantyā matiḥ kāṁ gatiṁ gatavatī ?

[28] dūtāv ūcatuḥ—vipraḥ sa ca bandhyānunītir ajanīti vibhāvya nija-bhāvya-śubhaṁ sambhāvya sarvāṁ rajanīṁ jajāgāra | sandhyāta eva sā sandhyāta-viprāgamanā | ātma-cāpalam eva ca phala-nikāra-kāraṇatayā vicārād anusasāra | punaś ca śvo-bhāvini tvam ajitety ādinā taṁ prati prathitaḥ sa ca khalv avasaraḥ samprati ca nāsasāra | kāla-yāpaś ca mayā durāpa iti parāmamarśa | tathāpi panthānaṁ paśyantī tatrākramatayā manaḥ saṁyamayantī mūrdhānaṁ namayantī parasparaṁ kṛta-saktī danta-paṅktī niṣpīlya dhairyaṁ kalayantī salila-dhārā-bila-vilokane nimīlya kṣaṇa-katipayaṁ gamayāmāsa | tathāgamayamānāyām api tad-asahamānāyām anukūlena śubha-mūlena vidhinā vāma-nayana-bhujor vaṅghri spandayāmāsa | spandite ca tasminn asāv unmīlita-manā netra-yugalam unmīlayāmāsa | unmīlite ca netra-yugale tam eva vipraṁ kṣipraṁ puro bhuvi pratyakṣīcakāra | pratyakṣīkṛte ca tasmin sandigdha-manās tan-mukhaṁ sukha-snigdham īkṣamāṇā hṛc-cakṣuḥ-kañjāntaḥ-kam āsādya sadya eva jalavad āsīt |

kiṁ ca—

kṣmā-devān muraripu-saṅga-vāsitāṅgād
āmodaṁ sapadi vidarbhajā bhajantī |
sānantaṁ sarabhasam antar āpa harṣaṁ
yal-lomnāṁ kulam api cātulaṁ jaharṣa ||14||

[29] tathāpi pracchannatayā taṁ papraccha | pṛṣṭhaś cāsau harer aṅgīkāraṁ tat-saṅgitayā pathāgamya-ramyaṁ rathāvatāraṁ cātmanaḥ spaṣṭam ācaṣṭa | ākhyāte ca sarva-stutam api vastu prastuta-tad-dānopayogi na syād iti tam eva gurū-kartuṁ puru namantī sva-mūrdhānam iva samarpitavatī | tataś ca—

saptama-rāśiga-rāhor iva śiśupālasya dūragasyāpi |
dadhatī sphuraṇaṁ bhaiṣmī vidhu-tanur iva tena muktāsīt ||15||

[30] vrajarāja uvāca—rāma-kṛṣṇau tatra nijāgamane kaṁ vyājam ājahratuḥ, tayor api rājā kathaṁ vyajahāra ?

[31] dūtāv ūcatuḥ—tad-vivahana-vahala-kutūlam eva tābhyāṁ chalatayā vilambitam | tatas tayor api tatrānumodākarṇanād āmodād atithiṁ prati kathitāṁ pūjā-prathitiṁ sa ca prathitavān |

[32] vrajarāja uvāca—atithi-mātra-buddhitā ced udāsīnatā paramasyāvasīyate, tarhi manye tat-pura-vāsinaḥ sarva eva sa-rāme tasminn udāsīnā evāsan |

[33] dūtāv ūcatuḥ—nahi nahi | sa eva kevalas tatra duṣputra-kumantraṇa-mūla-yantraṇayā nānukūla āsīt | lokas tu tatra śokam eva samavāpa | yatas tu yatas tataḥ sarva eva samuditya nitya-samudity-aniśa-sukha-sañjanaṁ tan-mukha-nīla-kañjam anu mādhurī-dhārā dṛg-añjalibhiḥ pibann idaṁ jagāda—

etasya bhāryā bhavituṁ rukmiṇy arhati sarvadā |
asau cāsyāḥ patis tatrāpy eva-kāraḥ pade pade ||16||

kiṁ ca—

yad bhūtaṁ yac ca bhavyaṁ bhavad api yad alaṁ puṇyam asmākam asmān
naivāśmaḥ sauhyam ātmany api tu param idaṁ prārthanā-śarma kurmaḥ |
he dhātaḥ prāṇa-bhājāṁ sakala-phala-pate so'yam ambhoja-netraḥ
śrī-rukmiṇyāḥ karābjaṁ kalayatu balavān nyāyato'nyāyato vā ||17||

[34] vrajarāja sa-vrajaḥ sānandam uvāca—tatas tataḥ ?

[35] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca prātar vidheyaṁ vidhāya nandita-manā dvārakā-gamanānujñāpanārtham iva vandita-guru-janā tad-upadeśāt tu sā kanyā himavat-kanyārcanāya kṛtābhiniveśā dhṛta-veśā sahacarībhir bhrātṛ-gṛha-carībhiḥ pitṛ-bhāryābhiḥ sva-kulācāryābhiḥ kiṅkarī-nikaraiḥ kañcuki-prakarair dhṛta-khaḍga-carmādi-sampatti-patti-sandohaiḥ praśasta-śastrādṛtatayā kṛta-hayārohaiḥ sarvaga-dṛṣṭi-praśasti-hasti-gata-mahā-mātraiḥ śatāṅga-kṛta-yātrair vicitra-sambhṛta-vāditrair vartita-nartana-caritraiḥ pūra-varṇana-vibhāga-sūta-māgadha-vandibhiḥ śaśvad-utprekṣā-sandita-kutukekṣānandibhiḥ para-para-kramād bahir bahiḥ parivāritā hṛdi tu sva-kānta-dhāraṇāyāṁ kenāpy avāritā sāvarodhād avarodhān niṣkramya nigamaṁ migamam api saṅgamya dharmyaṁ tad-devī-harmyaṁ jagāma | śrī-kṛṣṇaḥ punar abhyavaskandana-tṛṣṇas tatra mandaṁ mandaṁ bahir bahir viharati sma |

[36] atha sāpi tā yathā-carcitam arcitvā tat-prasādaṁ vapuṣi manasi ca citvā tasyā gṛhaṁ hitvā ratna-mudrā-śobhā-kareṇa kareṇa sakhī-karaṁ gṛhītvā bahir nirjagāma | nirgacchantīṁ ca tām atha kunda-koraka-dantīṁ deva-māyā dvidhā-kāyāṁ nicāyayāmāsa—kṛṣṇa-bahirmukhān prati māyā-mayī | tad-antarmukhān prati tu taj-jāyā-mayīti | yatra pūrvaṁ tac-chaktyā mūḍhā babhūvur uttare tu tad-bhaktyā mūḍhayāṁ babhūvur iti sthite śrī-kṛṣṇe ca sarvasmād unnataṁ ratham adhiṣṭhite tayor vara-kanyayor vara-janatā-dṛṣṭi-śūnyayor anyonyam īkṣaṇam api vilakṣaṇaṁ jātam |

[37] jāte punar īkṣaṇe—

rathārohe kārye miṣa-cita-vilambāṁ svam anu ca
sphuran netra-prāntāṁ nṛpa-duhitaraṁ sa-drava-rathaḥ |
tathākārṣīt kṛṣṇo'py amanuta yathā dūra-janatā
dhvaja-draṣṭrī kṛṣṭvā nayati garuḍas tāṁ drutam iti ||18||

[38] tāṁ gṛhītum āgacchati | gṛhītvā gacchati ca tasmin—

te mugdha-buddhikacarā magadhādhipādyāḥ
saṅkhyātigā hari-ratha-dhvani-cetitāś ca |
tan nohituṁ samaśakan nanu so'yam asmin
karhy āgataḥ kva nu kadā gatavān itīttham ||19||

[39] jāta-vidhāne punar anusandhāne—

krūra-kreṅkāra-dundundum iti parinudad-dundubhi-dhvāna-bṛṁhad-
dhreṣāyug-bṛṁhitāti-prakaṭa-ratha-ghaṭatkāra-koṭi-prakāraḥ |
senā-sāraḥ sa mṛgyan nṛpa-duhitṛ-hṛter vartma-tad-dhṛc-chatāṅga-
cchinna-dviṭ-kūṭa-labdha-cchadanam anusaraṁś cābhido dūyate sma ||20||

yadyapi te'py abhiyuyujuḥ prādhanikān śrī-hares tathāpi tu na |
varṇyā yata unmādād abhisiṁhaṁ pheravo'pi gacchanti ||21||

yadyapi nava-saṁvalanā kula-janitā hrīta-cittā sā |
tad api pratibala-bhītā priya-mukham āliṅgad-iṅgi-netreṇa ||22||

yadyapi mama mahimajñā, tad api ca bhītābalā-svabhāvena |
iti harir upacita-karuṇaṁ, vacasā sahasāpy asāntvayad dayitām ||23||

abhyayur arayo vṛṣṇīn, mumucur bāṇāṁś ca teṣu tat satyam |
kintu prabala-samīreṣv ambho-mug-vrāta-tulyatāṁ yātāḥ ||24||

yadavo dadṛśuḥ spaṣṭaṁ, teṣāṁ pṛṣṭhyānupāsaṅgāt |
citraṁ te punar eṣāṁ, sthitim api nājñāsiṣuḥ svāṅge ||25||

kaukṣeyaka-samudāyas teṣām āsīt parārdha-mūlyārhaḥ |
kintu yathā kṛpaṇānām arthaḥ koṣād aniṣkrāntaḥ ||26||

api bahu patitaṁ yuddhe nāśocaṁs te caturvidhaṁ kaṭakam |
nija-vapur urvaritaṁ yat tasmād evātulaṁ dadhuḥ śarma ||27||

dviṣatām ati-bhaya-bhājāṁ yadu-rājānudravād dravatām |
deha-stoma-vighaṭṭaḥ, sphuṭam āsīd dyogateḥ kṛte ghaṭṭaḥ ||28||

kecid dṛṣṭa-kabandhā, dūraṁ vidrutya sambhrāntāḥ |
mastaka-mastaṁ kim iti nyastaṁ hastaṁ vyadhus tatra ||29||

hārita-dāram ivāmuṁ caidyaṁ saṁsāntvya te celuḥ |
utsāhaṁ visṛjantaḥ samprati karmandināṁ vādaiḥ ||30||

vārān saptadaśāhaṁ, jigye hariṇātha taṁ sakṛj jitavān |
paśyata tad api samaṁ mām iti māgadha-vāṅ na kaṁ prahāsayati ||31||

saptadaśāhaṁ samarān, jigye'ṣṭādaśam amuṁ parājigye |
iti māgadha-vāg-bhrāntā, samprati tasmin parājaye svasya ||32||

[40] tad evaṁ sthite'pi teṣāṁ duravasthite rukmavāṁs tu taiḥ sahāpadrutavān api sphūrjad-ūrjasvala-vajra-nipāta-prajvalita-tāla-saṅghavad-dṛśyamānānām amaṅgalānāṁ teṣām eva puratataḥ pratiśrutavān—rukmiṇī-hartāraṁ rukmiṇīm avijitya na nitya-gṛham eṣyāmīti |

[41] teṣāṁ vacasi punar asmākam akasmād ekaṁ sukhaṁ jātam | halāyudha-pitrā svaputratayā khyāpitam api taṁ tava putraṁ te gopatayā vadantas tan na pratiyanti | kṛṣṇasya ca tena santoṣa-poṣa evādṛśyata iti |

[42] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[43] dūtāv ūcatuḥ—rukmiṇas tāvad asamīkṣyākāritāstām | teṣām api klībatātīva dṛśyatām | tathāpi yad-anugata-palāyanatayā paramāsīn na tu valāyanatā, yato hariṇa-hṛdayā eva te babhūvur na tu hari-hṛdayā iti |

[44] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[45] dūtāv ūcatuḥ—rukmī tu nirvidya nirvidya-janān iva tān hitvā nijam akṣauhiṇī-mātraṁ gṛhītvā kṛta-yātras tasyāpy ananuvartamānatāṁ vīkṣya sahāyīkṛta-kevala-nija-gātraḥ punar gātram apy anuvartitum aśaktaṁ samīkṣya pralāpa-mātraṁ tad-anuṣaktaṁ pratīkṣya tiṣṭha tiṣṭheti nija-prṣṭhamāṁsādatayā dūrād ahvāsta | kṛṣṇas tu pūrvaṁ svaratha-nirghoṣa-gilitaṁ tad-ratha-nirghoṣam aśṛṇvann eva gacchann āsīt | śrutvā tu dhṛta-stambhārambha-mātre tasmin guṇa-pātre rukmī mukhād doṣāropān kārmukāt tu ropān sasarja | kṛṣṇas tu smitena tāvad doṣāropān apasārya yoga-māyā-maya-kavaca-maya-tvacā tu ropān apasārayāmāsa |

atha rukmiṇī-pateḥ śarāḥ puṅkham anu rukmiṇaḥ santas tasya rukmiṇaḥ spardhayā kila tejasā vardhamānā yugapad eva kodaṇḍaṁ dhvaja-daṇḍam api khaṇḍitavantaḥ | tadvad eva sahasā saha-sārathim asyāvayava-cayaṁ haya-catuṣṭayam api spaṣṭaṁ yugapad eva daṣṭaṁ sṛṣṭavantaḥ |

rukmy eva tu tat-tat-krama-valanayā dṛṣṭavān | yac ca kaṣṭād anyad-dhanuḥ parāmṛṣṭavān | bāṇān api visṛṣṭavāṁs tatra tatra kathā tathāsīd iti sīdan punaś ca tadvad eva viṣīdann ātmanā samarāya saṅghaṭṭitānāṁ parigha-paṭṭiśa-śūla-varma-carmāsitomarāṇām api gatiṁ prati tathā durgatim āsīdan, vidīrṇa-śatāṅgaḥ śīrṇa-śatāṅgād avatīrṇavān |

[46] tad evam—

javād arathinaṁ kṛtvā taṁ tadā rathinaḥ svayam |
hitvā rathikatāṁ śārṅgī drutaṁ dudrāva rudravat ||33||

[47] atha ye rukmī bharma-nirmita-citra-vicitra-khaḍga-carmaṇī gṛhītavāṁs te'pi tadā gamana-stambha-vipralambhanārthaṁ cakrapāṇinā tilaśa eva kṛtvā cakrāte, na punar akhilaśaḥ | kṛtta-khaḍga-carmā cāsau hata-śarmā nija-khaḍga-sambhinna eva ca cikīrṣām āse, na punas tasmād bhinnaḥ |

[48] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[49] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca yoṣid-ākṛti-jāṁ prakṛtim anukṛtavatī sā rukmiṇī lajjām apy asajjantī dainya-caryayā sāhāyyam ācarya nija-sodaryaṁ rakṣitavatī | kintu tasya dhṛṣṇajāt prāṇa-ghātanād api balavad yātanākaraṁ kautukāntaraṁ kṛṣṇena labdhāntaram akriyata |

[50] sarve ūcuḥ—kathyatāṁ, tat kiṁ ?

[51] dūtāv ūcatuḥ—yat khalu hata-darpa-sarpam iva tam apasarpaṇā-samarthaṁ karpaṭī-bhūta-tat-paṭībhir eva vaṭībhir iva kapaṭinaṁ paṭīyān asau tathā vadhārtham iva bandhanena ghaṭitavān, yathā balī cāsau na tad-viralīkartuṁ śaśāka |

[52] tataś ca rukmiṇī-prārthanayā labdha-kṛpābhāsaḥ sa khalu jita-candrahāsaś candrahāsa-vikṣepa-kṣepim aśikṣayā tasya mūrdhany adrāḍhikāṭavyām adhimadhyamadhyaṁ yukānām adhvana iva navyān sa-vyāpa-savyānusṛta-vicchedān kṛtavān |

[53] tad evaṁ varṇyamānam ākarṇya vraja-sabhāsatsu hasatsu punar dūtāv ūcatuḥ—śrūyatāṁ tasmin nāsikāyāṁ chinnāyāṁ dukūla-kṛtārjana-mārjanam iva balabhadrānukūlatā | yāvad rukmiṇā saha jita-rukmiṇīkasya yuddham udbuddham | tāvad balabhadrādayas te janyāś cājanyaṁ janyaṁ ca janayantīs tat-kaṭaka-ghaṭā vidrāvayantaḥ sthitavantaḥ | yadā cāsau baddhas tadā balabhadraś ca tatra sambaddhaḥ | sambadhya ca tatra taṁ badhyam iva baddhaṁ dṛṣṭvā karuṇām iva spṛṣṭvā bandhanaṁ spṛṣṭvā bandhanaṁ kṛṣṭvā kṛṣṇaṁ kila muhur upālabdhavān | tad-viklava-dhūtāṁ vadhūm api śikṣayā sandhukṣitāṁ vidhātum ārabdhavān |

asādhv idaṁ tvayā kṛṣṇa kṛtam asmaj-jugupsitam |
vapanaṁ śmaśru-keśānāṁ vairūpyaṁ suhṛdo vadhaḥ ||
maivāsmān sādhvy asūyethā bhrātur vairūpya-cintayā |
sukha-duḥkha-do na cānyo 'sti yataḥ sva-kṛta-bhuk pumān ||
bandhur vadho-'rha-doṣo 'pi na bandhor vadham arhati |
tyājyaḥ svenaiva doṣeṇa hataḥ kiṁ hanyate punaḥ ||
kṣatriyāṇām ayaṁ dharmaḥ prajāpati-vinirmitaḥ |
bhrātāpi bhrātaraṁ hanyād yena ghoratamas tataḥ || [bhā.pu. 10.54.37-40]

[54] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[55] dūtāv ūcatuḥ—tatra rukmiṇī saralā balānuśikṣitam evānusarati sma | rukmī tu bandhanād api tad-vacanānusandhānāt pratyuta duḥkhānubandhāvṛta-manā babhūva |

[56] vrajarāja uvāca—paścād asau kva gataḥ ?

[57] dūtāv ūcatuḥ—paścāt tu rāmeṇa nikāmaṁ muktaḥ san na sann asau hatāvaśeṣaṁ sva-sainyam eva viṣaṇṇatayāsannavān |

[58] sarve procuḥ—sa khalu khalata-rūpyaḥ kathaṁ sa-vairūpya eva tatra gataḥ ?

[59] dūtāv ūcatuḥ—rāmas tu dvipādyaṁ daṇḍam eva pratipādyaṁ kurvann api tasya kīrtiṁ rakṣann iva divākīrtināmuṇḍa-mukham akhaṇḍaṁ muṇḍayitvā taṁ tīrtha-pathenāgatam iva rathena prasthāpayāmāsa | sa tu svabhāvataḥ kṛṣṇa-śatrutā-dhṛṣṇaktayā durāśayā madhyata evālayaṁ vidhāya tam adhyāsāmāseti | kathāpi khalu pāpānām alam aśreyase bhavet | ity alaṁ tat-prasaṅgena |

[60] vrajarājaḥ papraccha—kṛṣṇaḥ samaṅgalam ālayam āyayau ?

[61] dūtāv ūcatuḥ—tad-āgamanānantaram eva pūrva-pūrva-tat-tad-uddhava-dvārā śravasi samavāpya taṁ tam āvābhyām anujñāpya ca drutam atrāpyate sma |

[62] vrajarājaḥ papraccha—vivāha-nirvāhaḥ kiṁ sampannaḥ ?

[63] dūtāv ūcatuḥ—nahi nahi, kintu śaithilyam eva dṛśyate | tat-kāraṇaṁ tu pūrvam eva kṛtāvadhāraṇam | tathā hi—

> uddhava-mukha-sukha-jātaṁ tādṛśa-sandeśa-jātam ātatya |
> katham atha vivahed aghajit tasmin na vaheta ced vidhiṁ bhavatām ||34||

[64] atha tad etad vicārayatsu vraja-sabhāsatsu dvārakā-deśataḥ kaucid ānakadundubhi-kiṅkarau parau sandeśa-harau śrī-vrajarāja-caraṇa-rājīvaṁ saṅgamya praṇamya tat-kuśala-praśnam anugamya nivedayāmāsatuḥ—deva ! śrīmad-asmad-deva-nivedana-patram idam ādīyatām iti |

[65] vrajarājaḥ sādaraṁ tad ādāya vācayati sma, yathā—svasti sadā mad-ānanda-sandhukṣaṇa-sakṣaṇa-bandhu-varaṁ śrīman-nanda-nāma-śubha-kandam amandam āliṅgann ānakadundubhir ayam ahaṁ sa-praṇayaṁ nivedayāmi |

> putre tāvakatā tu māmakatayā bhedaṁ na vindet kvacit
> tattvaṁ vetsi ca vedmi ca svayam ahaṁ ko’py anyathā manyatām |
> tasmād yadvad imaṁ kara-graha-kṛte yācāmahe te vayaṁ
> tadvad yūyam api svahasta-lipibhir yācadhvam addhā muhuḥ ||35|| iti |

[66] tad etad vācayitvā vrajarāja uvāca—bhadram anayor bhājanaṁ yojayata | paścāt tu sadeśa-rūpaṁ sandeśaṁ dāsyāmaḥ |

[67] atha punaḥ sarve saṅgamya ramyam idaṁ vicārayāmāsuḥ—yadyapi satya-saṅkalpasya tasya vrajāgamana-saṅkalpaḥ kadācid vyabhicārāya na kalpaḥ syāt tathāpi yāvad vipakṣa-pakṣa-kṣapaṇaṁ vilambam evālambeta | tac ca na pratipadyate, kadā samutpadyate | tatra sati rāmasyāpi gṛhārāmatāyāṁ jātāyāṁ kumārasya tu tasya tāvat kumāratā-sthitir na sukumārā bhavati | svayaṁ ca tena yad etan-miṣṭam asmān pratyupadiṣṭam |

> yāta yūyaṁ vrajaṁ tāta vayaṁ ca sneha-duḥkhitān |
> jñātīn vo draṣṭum eṣyāmo vidhāya suhṛdāṁ sukham || [bhā.pu. 10.45.23] iti |

[68] tac cedam api vedayati—

> yāvatā suhṛdāṁ sukhaṁ bhavati tāvad api vidheyam iti |
> tad-antaḥ-pāti cedaṁ svasya yadu-kṣatrajatākhyāpanādi ||36||

[69] tad anyathā tu teṣv ekatāpatty-abhāvāt tat-tad-gaty-antaraṁ na sidhyati | tasmād vasudevād iva dvayam api tad-arthaṁ prārthayāmahe iti |

[70] atha vrajeśaś ca sandeśam imaṁ likhitavān—svasti samasta-sukha-nirmañchanīya-mukha-suṣamābhara-śrīmad-vatsa-varam āliṅgan so'yam iṅgitaṁ yācate—

> vatsa tvaṁ vetsi cittaṁ mama tu yad-abhidāṁ śūra-putreṇa manye
> tasmāl lipsāṁ tadīyāṁ racayasi khalu yāṁ tāṁ madīyām avehi |
> evaṁ ced anyathā syād bata katham abhitas tvan-mukhāmbhoja-lakṣmī-
> śūnyaṁ dāridryam etac ciram iha viṣahe hā sahe naiva naiva ||37|| iti |

[71] tad etaṁ sandeśam ādāya sandeśa-harayos tatra gatayoḥ katicid dinān atikramya yathā-pūrvaṁ vraja-dūta-dvayam āvavrāja | āvrajya ca pūrvavat kuśalaṁ śrāvayitvā tatra vṛttaṁ vṛttaṁ śrāvayāmāsa |

[72] tatra vrajarājaḥ papraccha—kathayataṁ tataḥ paraṁ kiṁ jātaṁ ?

[73] dūtāv ūcatuḥ—

> yadā bhaval-lekha-viśeṣa-patrikā
> vilokitā gopayate sutena te |
> tadā nijāsreṇa lipir vilopitā
> tad-artha-lakṣmīr adhiropitā hṛdi ||38||

[74] vrajarājaḥ sāsram uvāca—tatas tataḥ ?

[75] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca tvad-urīkṛtam urīkṛtaṁ ca pāṇi-pīḍanaṁ, yathā—

yasmin dhāmani geha-geha-visarad-vādyaṁ dyuṣad-vādanaṁ
sindhūllola-vimarda-nardanam api prābhūn mithaḥ-spardhanam |
tasmiṁs tad yadu-kuntī-kekaya-kuru-krānte vidarbhānvite
bhaiṣmyāḥ pāṇi-nipīḍanaṁ bhṛśam agād uddharṣam uddharṣajam ||38||

[76] vrajarājaḥ papraccha—vidarbhā api kṛta-sandarbhā jātāḥ ?

[77] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca tad-urīkṛta-jātāḥ, kintu bhīṣma-putrān vinā |

[78] vraja-rāja uvāca—sa khalu bhīṣmaḥ katham āgantuṁ lajjāṁ na sajjati sma ?

[79] dūtāv ūcatuḥ—sajjati sma, yasmād ānakadundubhyādīnāṁ yatnasya kanyā-ratnasya ca vyarthībhāva-bhaye sajjati sma |

[80] vraja-rāja uvāca—tataḥ kila vara-kanyā-pakṣayoḥ sapakṣayor akhilayor milanam eva jātam |

[81] dūtāv ūcatuḥ—bāḍham | yena bāḍham eva tan-mahe nirvyūḍham, kintu bhavantaṁ vinā nāsman-manaḥ śantamaṁ samavāpa | tad alaṁ tad-varṇanayā |

[82] tad evam ākarṇya vaivarṇyaṁ pūrvavat kathā-sabhāyām api bhajati vraja-rāje snigdhakaṇṭhaḥ samāpanam āha sma—

prasū-tāta-prāya-svajana-janatā-padmam uta tan-
mahā-sampat-sadma-prakara-śata-lakṣaṁ harir asau |
bhajan nābhūd īdṛk sukhada-suṣamāsambhṛta-mukhaḥ
sphuṭaṁ yādṛk śrīmaṁs tava dṛg-amṛtaṁ prāpya lasati ||40||

[83] tad evam ākarṇya tasya locanayo rocanaṁ varṇaṁ nirvarṇya sadya eva tyakta-vaivarṇyas taṁ pariṣvaktavān vraja-rājaḥ sarvam eva roma-parvaṇā virājayann atrāsīd iti |

[84] atha vraja-vandinas tatra śrī-kṛṣṇa-darśanānandinas tad idaṁ vavandire—

vraja-madhura-mādhurī-hrasita-para-kāmanam |
manasi nṛpa-vaibhavaṁ dadhatam ativāmanam ||
pariṇayana-vāñchatā-rahita-manasācitam |
agamad atha kaścana dvija-nirasurāhitam ||ka||

nija-nṛpati-dehajā-vacanam upasandiśan |
sa tad-udita-cāturīm amṛtam iva nirviśan ||
tam anu nijam āyayau nagara-mita-saṁmadaḥ |
avadad api tāṁ harer abhigamana-sampadaḥ ||kha||

atha sa-sukha-bhīṣmajā muhur anamada-trasā |
dvijam amukam icchatī nija-bhavikam atra sā ||
iha mahasi śailajā-paricaraṇa-dambhikā |
bhavitum atha bhīṣmajā hari-caraṇa-lambhikā ||ga||

saratha-hariṇāhṛtārucadamala-rociṣā |
ripu-nicayam ācinon malina-mukhya-śociṣā ||
magadha-mukha-śātrave raṇa-vimukha-bhāvake |
yudham adhita rukmavān asura-paribhāvake ||gha||

vyadhita khalu rukmiṇaṁ kṛta-vapana-muṇḍakam |
na parama-jitas tathākṛta-vikṛta-tuṇḍakam ||
murajid asya nirjayan sanṛpa-caya-bhīṣmajam |
agamad atha tan nijaṁ nagara-mita-bhīṣmajam ||ṅa||

iti vividha-śātrava-prajaya-yaśasāñcitaḥ |
adhivasati sa vrajaṁ punar akhila-vāñchitaḥ ||ca||41||

[85] atha rajanī-kathāpi prasajati sma, yathā śrī-rādhikādi-sukham api prathām avāpa |

[86] yathā snigdhakaṇṭha uvāca—yadā yadā dūtāgamanam āsīt tadā kṛṣṇa-preyasīnām api prāyaśas tatra samāgamaḥ samabhavan na tu sarvadā, yataḥ kāścit tāsām uttara-sādhikās tatrāsām āsuḥ | tāḥ khalu tāsāṁ sukhāvasaram avasaram avadhāya paraṁ tāḥ samānayanti smeti |

[87] ato rukmiṇī-vivāha-prastāvaṁ tu tāḥ sūkṣmam eva jana-śrutibhiḥ śruti-viṣayaṁ cakruḥ | kiṁ ca, yathā śrīmān vasudevaḥ śrī-vraja-rājaṁ prati patrikāṁ prahitavāṁs tathā śrīmān uddhavaś ca tāḥ prati, yathā—

hariṇā niścitam etan
na hi yādavake mayā vivoḍheti |
prāṇāṁs tyajati tu bhaiṣmī
jāne natarāṁ kim āpatitā ||42||

[88] tad evaṁ tāḥ samavadhāya strī-vadhād bhītāḥ prati patrikāṁ daduḥ, yathā—

vayam asad-adṛṣṭa-sṛṣṭaṁ
varam ahaha sahāmahe kaṣṭam |
na tu hari-yaśasi kalaṅkaś
candramasīva kvacid bhavatu ||43||

[89] atha śrī-vrajeśitur varṇa-dūte tasya karṇayoḥ sambhūte seyaṁ lipir uddhavena rahasi darśitā yadā, tadā tu mudā vināpi sā svīkṛteti kṛtaṁ tad-varṇanayā | sāmprataṁ tu pratipadyatām—

rādhe ya evāparihārya-kāryatas
tatyāja vas tarṣaja-dharṣa-dhīr api |
sa eva sarvaṁ hṛdi kharvam ācaraṁs
tvām aṅkam ānīya tam aṅkam ujjhati ||44|| iti |

[90] tad evaṁ śrī-rādhādīn api vigata-bādhān vidhāya sarva-sukha-prathakau kathakau vāsam āsāditau |

mithas tadā tau praṇidhānam āgatau
rādhā-vidhū sādhu vidhūta-viklavau |
anyonyam āliṅgana-saṅga-raṅgiṇāv
ātenanatuḥ suśriyam atrakaumudīm ||45||

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu śrī-rukmiṇī-pāṇi-pīḍana-krīḍanaṁ nāma ṣoḍaśaṁ pūraṇaṁ

||16||

(17)

**saptadaśaṁ pūraṇam**

# samāpta-para-vivāha-saptakaṁ

[1] atha paredyuḥ prātaḥ-kathāyāṁ
śrī-kṛṣṇa-mukha-suṣamā-samāsvāda-sādara-vīkṣita-śrī-vraja-mahīkṣitaḥ sabhāyāṁ madhukaṇṭha uvāca—

[2] tad evaṁ sandeśaṁ haratsu gatāgatam anusaratsu kaucid dūtau sambhūtau | āgamya ca śrī-vrajeśvara-caraṇaṁ spṛṣṭavantau tena pṛṣṭodantau tatrāṣṭānām api prakṛtīnāṁ kuśala-kathana-pūrvakaṁ śrī-kṛṣṇa-rāmādīnāṁ śrī-vasudevoddhavādīnām api yathāyathaṁ vācikaṁ vacana-racitaṁ vidhāya tūṣṇīkatām āsedatuḥ |

[3] vrajarāja uvāca—katham iva nānyat prathayataṁ ?

[4] dūtāv ūcatuḥ—vyathāṁ kathaṁ prathayāvaḥ ?

[5] sarve procuḥ—dūtānāṁ sarvam eva vaktavyam iti | kathaṁ tatra viraktatā prasajjet ?

[6] dūtāv ūcatuḥ—rukmiṇī-devyās tokam ekaṁ jātam | sa-śarīram eva ca na prāptam, yathā sa khalv aśiśvī śaśvad eva viśveṣāṁ duḥkham aśiśviyat |

[7] sarve mlāna-mukhatayā procuḥ—hanta hanta ! śantam amanasaḥ kaṁsāntakasya ca tena svāntaṁ klāntam iva lakṣyate |

[8] dūtāv ūcatuḥ— nahi nahi, pratyuta rukmiṇyādiṣu sa eva cintā-śāntiṁ kurvann āste |

[9] sarve sa-sāntvaṁ ūcuḥ—tarhi maṅgalam api saṅgataṁ bhaviṣyatīti |

[10] tad evaṁ dina-katipayeṣu labdha-dūta-gatāgata-vyatyayeṣu punar anyau kaucid āgamya samyak tad idaṁ ūcatuḥ—samprati kiñcid apūrvaṁ dṛṣṭa-pūrvam akaravāva |

[11] vrajarāja uvāca—kīdṛśaṁ ?

[12] dūtāv ūcatuḥ— ekadā parama-suṣṭhu-dharmāyāṁ sudharmāyāṁ śrī-govindaḥ sama-kakṣaiḥ sva-pakṣaiḥ samam akṣaiḥ krīḍati sma | krīḍati tu tasmin sarve sa-garvehā nāgarāḥ kolāhala-bahala-bhaya-kutūhala-bhaya-kutūhala-valitāḥ sīmātigāmi-sāgarāyamāṇāḥ sa-sambhramam idaṁ nivedayāmāsuḥ | sarva-bhāgya-sākṣāt-phalatayā sākṣād-bhavantaṁ bhavantaṁ vīkṣituṁ tvaṣṭāyam āyāti, kintu sarveṣām asmākaṁ cakṣūṁṣi takṣann iva lakṣyate | tasmād ādiśa yathā soma iva komalatāṁ bhajeta |

[13] atha śrī-kṛṣṇaḥ kiñcid vihasya provāca—nedṛśīṁ caṇḍatām ācared asmāsu caṇḍa-raśmiḥ | kintu mādṛśāspardhamānatayā taṁ prasādayamānas tat-prasāda-labdha-maṇi-mātramānas tat-satrānuṣṭhātā satrājid eva |

[14] yataḥ prasiddham—

> anyasmāl labdhoṣmā prāyaḥ kṣudraḥ suduḥsaho bhavati |
> ravir api na tapati tādṛk yādṛk tat-tapta-bālukā-nikaraḥ ||1|| iti |

[15] kintu kālātikrānti-vaśāt tadvat tasya ca śāntir bhaviṣyati |

[16] atha teṣu vihasya taṁ draṣṭuṁ gateṣu nija-nija-gṛhaṁ saṅgateṣu ca sāhaṁ-mates tasya caritam anyad api samākarṇyatāṁ, yat khalu śrīmān uddhavaḥ sarvasmin vismitaṁ sa-smitam api śṛṇvati samudbhāvayāmāsa—aho ! paśyata paśyata !
tādṛśa-maṇi-nidāna-dinamaṇi-hṛdaya-maṇiṁ nikhila-tamaḥ-śamana-vyoma-maṇiṁ trilokī-cūḍāmaṇiṁ nija-kula-cintāmaṇiṁ kaustubha-maṇi-patim avamanya tan-mātra-lābhāt pūrṇaṁ-manyatayā spardhā-viṣayīkṛtaṁ tam anivedya gṛham evāsādya sadyaḥ satrājin-mahā-maham ārabhya nija-sabhya-dvija-dvārā taṁ maṇiṁ veśmani niveśayāmāsa | pratidinam aṣṭa-bhārān aṣṭāpadānām asau sṛṣṭān karoti, sarvāriṣṭāni ca naṣṭāni vidadhātīti |

[17] kim aparaṁ brūmaḥ ? śrīmad-vraja-vāsinām evam anenāpi nāyam asmākam ādimaḥ samatāṁ yāti | ye khalu sādhāraṇyenaiva hiraṇyagarbheṇa ślāghitāḥ—yad-dhāmārtha-suhṛt-priyātma-tanaya-prāṇāśayās tvat-kṛte [bhā.pu. 10.14.25] iti | dhig dhig āstāṁ tad api, yasmai bahiḥ-sevair api devaiḥ śevadhi-pārijātādayaḥ prasthāpitās taṁ tat-parīkṣārthaṁ mahīkṣit-kṛte bhikṣamāṇam iva vyavaharantaṁ sa pratyācacakṣe nahi kauleyakānām āsvādye kulye kulya-janānām āditsāsti | te tu tān api jātu jāta-kutukatayā puraḥ sphurataḥ pratighuranti | bhavatu, svayaṁ śāstim avāpsyati |

[18] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[19] dūtāv ūcatuḥ— tad-anantaram āvām āgatāv eva | tad-uttara-vṛttaṁ punar anyābhyāṁ vṛttaṁ bhaviṣyatīti sthite punar aparau sandeśa-harau saṅgatau | saṅgatya ca tan-maṅgala-vṛttaṁ saṅgamayya tat-prasaṅga-śeṣam eva kathayataḥ sma |

[20] śrī-kṛṣṇaṁ tṛṣṇakam iva paśyan satrājit satrā-janaye prasenāya taṁ maṇiṁ dattavān | yat khalu tad-avavāda-vañcanāya prayuktam | tad-apavāda-prapañcanāya jātam | tathā hi—sa tu prasenaḥ kadācit kevalas tan-maṇi-galaḥ samārūḍha-turaga-varaḥ pāpardhi-kṛte kānana-caraḥ pranaṣṭa iti tatra spaṣṭaṁ janā vadantaḥ santi | tatrāpy anyat kaṣṭam āpatitam | sa khalu satrājit tat-satrā-vāsinaś ca janā maṇi-tṛṣṇayā kṛṣṇas taṁ nighātitavān iti kaulīnam udbhāvya sarvaṁ lajjayā kau līnam iva kurvantaḥ santi |

[21] tad etad ākarṇya sarve'pi vrajasthā varṇayāmāsuḥ—vayam iha tad-yaśaḥ-priyā iti tasya tat-tat-kriyākarṇana-sukha-śriyā tad-viraham api sahamānāḥ smaḥ | yad-arthaṁ tasya tat-tat-kriyā tatra punar iyaṁ tat-tat-khalatā-maya-viśṛṅkhalatā jātā | tasmād asmākaṁ jīvanam idam atīva duḥkhadaṁ jātam | bhavatu, tad-anantaram udantaḥ kathyatām |

[22] dūtāv ūcatuḥ— tad-anantaram āvām āgatāv eveti sarveṣu tad-aharahar vedanāvilatā-viracita-manaś-carceṣu ciraṁ sandeśāgati-viratir āsīt | tad-gatiḥ punar apratihatā babhūva | cirād eva tu saha bahavas te jāṅghikās tarasvitayā saṅghaśaḥ samāgatāḥ | kintu

labdha-nidāgha-carāḥ sthāvarā ivāvagatāḥ | kuśalaṁ kuśalam iti vadantaś ca sa-gadgadatayādhigatāḥ |

[23] tataś ca teṣāṁ santarpaṇam apy akṛtvā kareṇa tat-pradhānasya karaṁ dhṛtvā vrajarājaḥ sāmānyatayā papraccha—

[24] sa tūvāca—

siṁhasyādhipadaṁ prasenam adhiyan dīrṇaṁ tathā taṁ mahā-
bhallūkasya tadīya-vartma-gamanāt tad-garta-madhyaṁ viśan |
aṣṭāviṁśa-dināntam atra samaraṁ kṛṣṇaḥ pracityāmunā
ratnaṁ tac ca sutāṁ ca tasya jagṛhe gehe ca satrājitaḥ ||2||

[25] atha dhīratāṁ dhārayitvā bhojanādikaṁ kārayitvā punas taṁ vraja-samāja eva vraja-rājaḥ papraccha—kathaya vistaratayā |

[26] dūta uvāca—yadā rahaḥ-kathana-gatibhir aharahaḥ satrājid-ādi-janas tatra sadāpavādam adāt tadā sudhī-gaṇānāṁ nidhīyamāna-dhīḥ sa tu bhavadīya-sutas tad avagatya cānavagatavān iva nāti-svānugatāni hānir jātā | yad yādava-gaṇa-varīyāṁsaṁ kaścana pāṭac-caraś carīkarti sma | tasmād āgacchata, tasya naṣṭasya padam anviṣṭaṁ karavāmeti |

[27] tad evaṁ vivicya tāṁs tat-prāmāṇikān agrimatayātiricya nijān avaricya tad-aśva-padāny anupadyamānas tatra yānādinā cihna-gata-nihnavam āśaṅkamānaś caraṇa-sarasijābhyām eva sañcaran gatavān yatra haya-sahitaḥ sa nihataḥ | tatra siṁha-mātra-pada-pātraṁ tat-padam avalocya tad anu yātratayā siṁha-gātram api gotram anu mahā-bhallūka-lūnaṁ vilokayāmāsa, yatra sā hi dharitrī tad-dvaya-mātra-pada-citrī-bhavitrī kṛṣṇa-kīrtiṁ pavitrī-cakāra |

[28] vraja-rāja uvāca—sandigdhi-digdhīkṛta-sapatnasya ratnasya kā vārtā ?

[29] sa uvāca—ratnaṁ tu sayatnatayāpi na labdham |

[30] vraja-rāja uvāca— hanta ! katham iva ?

[31] sa uvāca—haryakṣa-maharkṣāv eva tad grahītārau jātau |

[32] vraja-rāja uvāca— tayor maṇinā kim aṇīyaś ca phalaṁ jayeta ?

[33] sa uvāca—haryakṣasya tāvat tad-vilakṣaṇatāyām ākhor iva kautukam eva | maharkṣaḥ punar asau sākṣāj jāmbavān eva |

[34] vraja-rāja uvāca— tarhi mahatsu paryavasitaṁ kāryam idaṁ na paryayaṁ gacchet | athavā na jāne, jāti-krūratā tatrāsūratā syād iti | tad anantaram udantas tu kathyatām |

[35] dūta uvāca—tataś ca tasminn accha-bhalla-padāny apy anugacchan guhām eva tasya praveśa-deśaṁ ūhāṁ cakre |

[36] vrajarājādayaḥ sāvegaṁ ūcuḥ—tatas tataḥ ?

[37] sa uvāca—tatas tasya pratyekaṁ svasya tu sutarāṁ tat-praveśāya kharvāntarān sarvāṁs tad-arvāg eva gati-bhaṅginaḥ kṛtvā kevala-maṅgala-saṅgitālabdha-sukha-jātaḥ sa bhavad-aṅga-jātas tāṁ praviveśa |

[38] tad etāvac chravaṇataḥ sarve tatas tata iti vaktavye vāk-stambham ālambanta |

[39] sa tūvāca—praviśya ca tad-andhaṅkaraṇam andhaṅkāraṁ kareṇeva kareṇa bhittvā puraḥ puraḥ sarva-vilokitavān | vilokya ca sa ślokya-caritas taṁ bālam anaticaran maṇim api harann avasaram anucaraṁs tad-virahaṇa-vīkṣaṇa-kutukīva tasthau | dhātrī tu tatrākasmān naraṁ tatra cāpūrvatādharaṁ vīkṣya kampita-gātrī babhūva | vibhāvayāṁ babhūva ca—

aho yadyapy eṣa sphurati nava-jīmūta-ruciraḥ
sudhāṁśūdyad-vaktraḥ kamana-kamalālocana-paṭaḥ |
maṇau bāle'py asmin kutukinam athāpy etam adhiyad
bhiyā lolaṁ hṛn me na vahati bahir dhīra-padavīm ||3||

[40] tad etad vibhāvya cānukrośavatī cukrośa | kruṣṭavatyāṁ ca tasyām atiruṣṭatayā daṣṭa-netraḥ sa jāmbavāṁs tal-lāvaṇyāmṛtāsvādam anālambamānaḥ kevalaṁ balaṁ valamānas tena saha yuyudhe |

[41] vrajasthāḥ sarve sa-sambhramaṁ ūcuḥ—tatas tataḥ ?

[42] dūtas tu tataś cāṣṭāviṁśatim ahorātrān aviśrāma-saṅgrāmaḥ samajani iti vadan duḥkha-dhūtaḥ sambhūta-vāk-stambham āsīt |

[43] tad etan-mātrasya śravaṇa-pātra-śravaṇatayā mūrcchator vraja-rājayoś ca sarve'pi sa-sambhramaṁ ūcuḥ—astu tāvat prastutā tad-vārtā | tasya vārtatāṁ tu śrāvaya |

[44] sa uvāca—tataś ca,

kṛṣṇaṁ tan-muṣṭi-niṣpāta-piṣṭāṅgaḥ kaṣṭam āsajan |
ācaṣṭa naṣṭa-darpa-śrīs tuṣṭūṣan spaṣṭam ṛkṣa-rāṭ ||4||

[45] tac ca nāsmabhyaṁ rocata iti śocanīyasya tasya nānuvadanīyam | sa tu kṛpaṇa-vatsalaḥ kṛpayā tasya stuti-visaram apy asahamānaḥ sarva-śaṅkareṇa kareṇa taṁ pasparśa | tena spṛṣṭaś cāyaṁ kaṣṭaṁ pariharaṁs tan-mādhuryam api dṛṣṭavān | dṛṣṭe ca tatra śrī-raghuvarya-saundarye'pi tad-antaḥ-pātitatayā parāmṛṣṭe kṣaṇa-katipayam aṣṭāpi spaṣṭam eva sāttvikān bhāvān uvāha | punaś ca bhavan-nandanena svasthita-manāḥ samanāstadājñā-vijñānāya sāñjali tasthau | sa tu svāgamana-kāraṇaṁ saṅkṣepataḥ sarva ācacakṣe | tataś ca sa punar accha-matir accha-bhalla-tallajaḥ salajjaṁ parāmṛśya gṛhaṁ praviśya sa-kanyā-ratnaṁ tad eva ratnam ānīya tasya purastād arpitavān | tarptavāṁś ca taṁ snapana-psāpānādinā |

[46] sa tu—

yad-rūpaṁ janmano dhyātaṁ tad-rūpa-vara-lābhataḥ |
mūrcchantī jāmbavat-kanyā pitur ākulayan manaḥ ||5||

[47] tac ca dhyānam īdṛśam—

> tātaḥ prācīna-bhallaḥ sphuṭam atha jananī tādṛg anye tad-ābhā
> vāsaḥ kṣmā-bhṛd-guhāntaḥ katham apara-padaṁ dṛṣṭi-vartma prayātu |
> nīlendrāṇāṁ kulendraḥ smita-kamala-bala-stotragī-stotra-netraḥ
> svarṇāṁśu-srāvi-divyāṁśuka-rucira-sakṛn māṁ vikarṣaty asau kaḥ ||6||

[48] vraja-rāja uvāca— tatas tataḥ ?

[49] dūta uvāca—tataś ca tat-kara-sparśāmṛtaṁ smṛtavatas tasya jāmbavataḥ prārthanayā śrī-kṛṣṇa-sparśa-leśācetitayāṁ muhūrtān mūrtabhāvād utthitāyāṁ tasyāṁ saṅgīta-maṅgalaṁ vidhāya sa dhanyaṁ-manyaḥ sa-nija-kanyaṁ bhavan-nandanaṁ svandham anu nirbandha-dhṛta-caturdola-dhāmani nidhāya garta-dvāra-paryantaṁ svayam āsasāra | garta-dvāra-sthā dvārakīyāḥ punas trayodaśād ahnaḥ purastād eva nirvidya khidyamānā gṛhāya prasthānam ācerru na tu guhāyāṁ sañceruḥ |

[50] tad etad ākarṇya dūta-mukhaṁ nirvarṇya savaivarṇyaṁ sarve'pi procuḥ—hanta ! kim-arthaṁ ?

[51] dūta uvāca—nija-prāṇa-trāṇārthaṁ dvārakāgārāṇāṁ keṣāṁcid uttrāsanārtham api iti |

[52] tad evaṁ dūta-vacanam anūdya madhukaṇṭhaḥ svayaṁ vadati sma—yatra khalu vakṣyamāṇa-śrī-kṛṣṇāgamanānte dina-katipaya-prānte tat-prastāvam upalabhya sabhya-janān anu tad idaṁ sotprāsaṁ śrīmad-uddhavenānuśayyate sma—kāliya-kalaha-vyākula-gokula-vāsinām iva katham asmākīnānāṁ kaścid apy avipaścid bhavet ? iti |

[53] tad etac chrutvā vrajeśvarī provāca—vraja-rāja-caraṇāt prati kathaya kathaṁ nyāyena jitvā nātmanaḥ stanandhayaṁ kare gṛhītvā samānayanti, kathaṁ taṁ kṣīra-kaṇṭham anupakaṇṭha-vartinām udāsīna-vāsanānām antarvāsinaṁ kurvanti ? iti | [54] hanta hanta ! kim ahaṁ bruve ? jaṭharam idaṁ yan nādyāpi vidīryati, tan nedaṁ jaṭharam, kintu jaraṭham eva iti |

[55] tad evaṁ śrutvā sarveṣu sāśrutayā svarataḥ kharveṣu sa-gadgadaṁ vraja-rājaḥ prāha sma—tatas tataḥ ?

[56] dūta uvāca—tataś ca bhūri-dūratayā visūrita-pūritatayā ca cirād eva dvārakām āgatebhyas tebhyas tad avakalayya labdha-dharṣaṁ saṅkarṣaṇādiṣūddhava-sambandhatayā tatra prasthānāya mithaḥ saṁvādiṣu keṣucic ca sarva-maṅgalāya sarva-maṅgalārādhana-kṛtsu satrājitaṁ prati cātīta-jīvana-kāram ākrośatsu sadya eva jāmbavat-prasthāpitan avadya-vādyādi-maṅgala-saṅgataṁ śārṅgī pāñcajanya-dhvaniṁ prapañcayāmāsa | śruta-mātre ca tatra jātānanda-kolāhala-halahalāyamānatayā hali-prabhṛtayaḥ subahala-lokās tam abhigamya ramya-vidhānena tad-bhāsā khadyotāyamāna-maṇi-kaṇṭhaṁ nava-rāmā-śobhitopakaṇṭhaṁ harmyam āninyuḥ iti |

[57] tad etad ākarṇya dūta-gaṇaṁ dhṛta-suvarṇa-maya-maṇi-bhūṣaṇaṁ vidhāya te punar utkatayātīvārtā vārtāntarānayanāya tadīyaṁ dvayaṁ dvayaṁ sandadhuḥ |

[58] āgatayoḥ punar aparayoḥ sandeśa-harayoḥ pūrvavad vraja-rāja papraccha | [59] tau ca kathayāmāsatuḥ—āgata-mātraṁ sa khalu maṅgala-yātraḥ satrājitaṁ rāja-sabhāyāṁ bhūyasādareṇāhūya tan-mukhyāya sarvasmai sarvam ākhyāya tasmai maṇiṁ smayamānatayā samarpitavān |

[60] vraja-rāja uvāca— tatas tataḥ ?

[61] dūtāv ūcatuḥ—

prāk paṛāṅ-mukhatāṁ kṛṣṇād athāvāṅ-mukhatāṁ maṇiḥ |
dadau satrājite kintu vimukhatvaṁ yathā tathā ||

[62] tataś cāyaṁ parāmamarśa—nūnaṁ mayi nigūḍhatayā roṣa-prathanasya kathaṁ keśi-mathanasya santoṣaḥ syāt ? kathaṁ tadīyānāṁ śāpaś ca nāpatet ? ām āṁ jāmbavān iva cāturīm avalambeya, yaḥ khalv idaṁ ratnam asmād apy adhikena kanyā-ratnena dviguṇī-kṛtya pradadānaḥ sapatnatāyāṁ kṛta-cara-yatnāyām apy amum atoṣayat |

[63] tad evaṁ satrājid vicārya svakārya-mātra-sādhakaḥ satyabhāmāṁ nāma sva-kanyāṁ maṇinā saha sa-nyāyaṁ dātum ārabdhavān | jāmbavati samudbuddhā prācīnā bhaktir adhikāsīd iti tu nopalabdhavān | dīyamānayos tayor dvayoḥ śrī-kṛṣṇas tu sva-mātra-jīvanatayā dhanyāṁ kanyām evāṅgīkṛtavān, na tu maṇim iti tasyā bhaktim eva tasyābhaktim eva ca vyaktīkṛtavān | tatrābhaktis tasya varṇitā | [64] bhaktis tu tasyāḥ svayam eva nirargalā satī tatra saṁsargaṁ cakāra | pitrādīnāṁ dvitrāmitrādayas tu tatra citrāyamāṇatayā nimitta-mātram eva | yataḥ—

janmādyena nijena sārdham abhavaj janmādi yasyā rateḥ
kṛṣṇānanya-gater amūṁ pitṛ-janād bhāmāvṛṇol lajjayā |
pūrṇatvena tu pūrṇatājani yadāmuṣyās tadā sā kathaṁ
vāmūm āvṛṇuyāt kathaṁ sa ca janas tām ācared āvṛtām ||8||

bālyād eva yad etad adbhutam abhūd asyāṁ hariṁ sarvadā
paśyantyāṁ baḍabhī-gavākṣa-nicayād atrāvadhānaṁ kuru |
dṛgbhyām añjana-mañjulaṁ jala-kulaṁ yan niryayāv añjasā-
vindat tena kalinda-parvata-tulāṁ tasminn alinda-sthalam ||9||

[65] vraja-rāja uvāca— tatas tataḥ ?

[66] dūtāv ūcatuḥ— tata āvām āgatāv eveti parau pratīkṣyetām iti |

[67] atha kathakasya kathāyām antaram upalabhya vraja-sabhya-vandi-gaṇaḥ śrī-kṛṣṇaṁ paṇate sma, yatra varṇayiṣyamāṇaṁ ca dūta-vacanaṁ sūcayāmāsa | yathā—

aghārir atha sabhyaiḥ sabhāntar upaveśī |
prajābhir abhiyātaḥ sametya śubha-veśī ||
avādi punar etad raviś ca tava pādau |

vilokayitum āgād ihodyad-upasādau ||a||

hasaṁs tu harir ūce na cāyam ahimāṁśuḥ |
paraṁ tu bata satrājid eṣa maṇijāṁśuḥ ||
tad etad avakarṇya prajās tu gatavatyaḥ |
sa kṛṣṇam abhi nāgād yathāśu kṛtahatyaḥ ||b||

haris tad-atigarva-prakāśa-kṛti-kāmaḥ |
nṛpāya maṇim asminn athārdad anu rāmaḥ ||
adatta maṇim eṣa prasenam anu yarhi |
prahāsam anucakre murārir api tarhi ||c||

yadā tu sa-maṇiṁ taṁ jaghāna vana-siṁhaḥ |
gabhīra-manasāsīt tadā ca yadu-siṁhaḥ ||
tadīya-jana-saṅghas tadātha mura-śatrum |
upāvadad avetya prati svam api śatrum ||d||

haris tu puru-sadbhir vimṛgya parinaṣṭam |
dadarśa haya-yuktaṁ tam eva hari-daṣṭam ||
mṛgendra-pada-cihnaiḥ prapadya giri-deśam |
dadarśa saha sarvair hataṁ ca sa mṛgeśam ||e||

athātra padam ṛkṣa-prabhoś ca sa luloke |
maṇiṁ tu na hi tac ca pratītavati loke ||
tadīya-padam ṛcchan jagāma giri-rokam |
viveśa tad amatvākhilasya nija-śokam ||aṁ||

praviśya sa maharkṣa-prakṛṣṭa-pura-gāmī |
apaśyad atha ratnaṁ tadīya-hṛti-kāmī ||
yad eva kila dhātrīm upetya sukumāraḥ |
vihāra-padam āgāt tadṛkṣa-kula-sāraḥ ||g||

saratnam ahijīrṣan murārir iti dhātrī |
akūjad atibhītā sakampatara-gātrī ||
sa bhalla-kula-mukhyas tadātha hata-buddhiḥ |
babhūva saha tena prakṛṣya kṛta-buddhiḥ ||h||

sahāṣṭa-daśa-yugmaṁ sa tena divasānām |
vyadhatta yugam uccair anudyad-avasānām ||
vihṛtya mura-vairī sa tena cira-kālam |
cakāra karuṇāktaṁ svakīyam iva bālam ||i||

sa cātha hṛdi śuddhas tam etya gati-sāram |
nivedya nijam āgaḥ prasannam akṛtāram ||
syamantam api kanyāṁ dade tu vara-bhaktyā |
sa jāmbavad-abhikhyaḥ paraṁ ca para-śaktyā ||j||

sakanya-maṇir āgān murārir atha geham |
samarpya maṇim īśe nanada valiteham ||
trapārta-mati-satrājitas tu kṛta-ghātam |
syamanta-haram akrūrakādi-mata-yātam ||k||

murārir atha kanyām iyeṣa na tu ratnam |
sabhaktir iha sā yat parantu kṛta-yatnam ||
dravantam atha satrājitas tu kṛta-ghātam |
syamanta-haram akrūrakādi-mata-yātam ||
upetya śata-cāpaṁ jaghāna vanamālī |
syamanta-maṇim akrūrakāc ca matiśālī ||l||

sametya yadu-vṛndaṁ pratoṣya bahu-karmā |
sa eṣa tava goṣṭha-kṣitīśa kṛta-śarmā ||
vrajasya nayanāliṁ bibharti jita-tandraḥ |
sadāpi paripūrṇas tvadīya-kula-candraḥ ||m|| iti ||10||

[68] atha madhukaṇṭha uvāca—[69] athāparau vārtāharau saṅgatya pūrvavad vraja-rājaṁ pratyabhāṣetām—tatra sarvaṁ sukham eva kintv ekaṁ duḥkhaṁ duḥkhanana-mūlaṁ jātam asti | na jānīvahe kim āyatyāṁ pratyāsīdet |

[70] vraja-rāja uvāca— hanta ! kiṁ tat ?

[71] dūtāv ūcatuḥ—tat-kanyā-dvayaṁ nādyāpi pariṇayam āpannam iti viṣaṇṇaṁ san nirannam evāste |

[72] vraja-rāja uvāca— apariṇaye kiṁ kāraṇaṁ ?

[73] dūtāv ūcatuḥ— bhavad-ājñānavadhāraṇam eva lakṣyate | śrī-vasudevādayaś ca vāraṁ vāraṁ tad bhavantam avadhārayituṁ saṅkucantaḥ santīti ca tarkyate |

[74] atha vraja-rājaḥ sarvān vyājahāra—sāmpratam anyāś ca kanyā dhanyās tasmai dāsyante, vāsmattaḥ saṅkocaś ca rociṣyata eveti yugapat tad-apatrapā-hartṛ-paraṁ patraṁ dātavyam |

[75] sarve’py ūcuḥ—bāḍham | kintūddhavāya prahātavyam |

[76] vraja-rāja uvāca—samyak tasmād itthaṁ likhyatām—

icchā yāsīt purastān mama tu bahu-vidhā sā vidhātrāvakīrṇā
sampraty etad vidhatsva tvam atanu-mad-anujñā-vaśād uddhavākhya |
tāsāṁ tad-bhakti-pātrī-kṛta-carita-yujāṁ yena sādguṇya-leśaṁ
dhātrī bhir vatsavat saḥ pratigṛham abhitaḥ sevyate sa snuṣābhiḥ ||11||

[77] atha tat-patrikāyāṁ tatra gatāyām uddhava-dvārā ca śrī-mādhavenāvagatāyāṁ punar dūta-dvārā pratipatrikāyāṁ vrajendreṇa cāsvādita-tad-anumatāyāṁ punar aparau sandeśa-harau

vrajeśa-puraḥ-sarān prati labdhāvasarau babhūvatuḥ | tad anu yuktau ca tāv idam uktavantau—parama-maṅgala-saṅgatāḥ kāliya-bhujaṅga-bhaṅgada-mahāśayā nijāgrajena saha nāga-sāhvayaṁ nagaram āgatavantaḥ |

[78] vraja-rāja uvāca— katham iva ?

[79] dūtāv ūcatuḥ—ahi-bhayaṁ niśamya | yataḥ dhṛtarāṣṭra-kūṭa-kālakūṭa-sṛṣṭa-nava-kuṭaṁ praviṣṭavantaḥ pāṇḍavā mātrā satrā śaśvat praśvayad uṣmaṇākasmika-śuṣmaṇā bhasma-sātkṛtā iti niśamyate sma |

[80] vraja-rāja uvāca—kaṣṭam anabhīṣṭaṁ jātam | samprati tu hastināpura eva punar aparau sandeśaharau gacchatām | iti tathā-gatayos tayoḥ punar āgatayoś ca mukhyāt punar utpātāntaram ākarṇitaṁ yad dvārakāntaḥpura eva suptaḥ satrājit kenacit tu sauptikena guptaṁ hataḥ sa maṇiś cāpahṛtaḥ |

[81] vraja-rāja uvāca—hanta ! kiṁ tad idaṁ tathyaṁ ?

[82] dūtāv ūcatuḥ—atha kim | yatra svayaṁ tatra vadhūr avadhūta-sāmā satyabhāmā nādṛta-dhāmā tailadroṇyāṁ taṁ mṛtaṁ prāsya sabāṣpāsyatayā sa-prayāsaṁ yā samāgatā, svayam eva tasyā sarvaṁ kathitam |

[83] vraja-rāja uvāca— tatas tataḥ ?

[84] dūtāv ūcatuḥ—tato bhrātarau kila kātarau bhūtvā kṣaṇam api na tatra sthitavantau, kintu tayā saha dvārakām eva prasthitavantau |

[85] vraja-rāja uvāca—hanta ! vatsasya svaka-saṅga-bhaṅgaḥ khalv ayaṁ maṅgalāya kalpatām | samprati tu dvārakā-sambhūtānāṁ dūtānāṁ mukhād viśeṣaeṁ jñāsyāmaḥ |

[86] atha teṣu kaucid āgatau pṛṣṭa-svāgatau vijñāpayāmāsatuḥ—śrī-kṛṣṇa-rāmayor dvārakā-dhāma-gamanaṁ jātam |

[87] vraja-rāja uvāca— gatayos tayoḥ kiṁ jātaṁ ?

[88] dūtāv ūcatuḥ— gatau ca satrājid-dhantāraṁ sarveṇa satrā tarkitavantau, tarkayitvā ca niścitavantau |

[89] vraja-rāja uvāca— katham iva ?

[90] dūtāv ūcatuḥ— tat-pāpam eva khalu tat-khyāpakam |

[91] vraja-rāja uvāca— kathayatam |

[92] dūtāv ūcatuḥ—gūḍha-puruṣaḥ ko’pi kṛṣṇāya nigūḍham idaṁ varṇitavān—dvārakāyā bhavad-rahitatayā cchidraṁ nirvarṇya pāṇḍaveṣu dhṛtarāṣṭra-kauṭilyam ākarṇya tad eva

gurūkṛtya sva-kṛtya-kṛte tyakta-dharmākrūraḥ kṛtavarmaṇā sākaṁ niḥśalākaṁ śatadhanvānam uvāca—maṇiḥ kasmān na gṛhyata iti |

[93] śatadhanvovāca—kasya ?

[94] akrūra uvāca—yaḥ khalu khalaḥ kṛṣṇād bibhyad asmābhiḥ svasāhāyyāya kanyā-ratnam asmabhyaṁ pṛthak pṛthag aṣaḍ-akṣīṇaṁ sampratiśrutya śruty-antarmukhatā-rahitaḥ punaḥ kṛṣṇāya dattavān |

[95] śatadhanvovāca—para-dravya-grahaṇe bhavyaṁ naśyet |

[96] dvāv apy ūcatuḥ—mūrkha ! tad vyañjitam eva, yat khalu tad-datta-kanyā-ratna-parīvartenaivāśma-ratnaṁ hartavyam iti | tataḥ ko'yaṁ doṣaḥ ?

[97] śatadhanvovāca—satrājid asau sva-kaṇṭha evāvaguṇṭhitī-kṛtya tan nidrātīti kathaṁ gṛhṇīyāṁ ?

[98] ubhau vihasyocatuḥ—mūḍha ! nidrātīti svayam eva vadasi ced vayaṁ tatra katara-cchidrāntaraṁ brūmaḥ ?

[99] śatadhanvovāca—tasya grahaṇam anu yadi jāgaraṇam āsīdet, tarhi garhitaṁ syāt |

[100] akrūra uvāca—mātṛ-mukha ! sa kathaṁ bhrātaraṁ nānviyāt ? iti |

[101] tad etad ākarṇya sarve vrajasthā vihasya procuḥ—asya ko'bhiprāyaḥ ?

[102] upananda uvāca—so'pi tadvad ajñātavyatayā sajñapayitavyaḥ |

[103] punar api sarve te procuḥ—akrūraḥ khalu dharmātmeti tu bhūri-dūra-prasiddhiḥ siddhiṁ labdhavatī |

[104] vraja-rāja uvāca—tathāpi vaiṣṇavasya daivavidrava-vaśāj jātaṁ chidraṁ na drava-viṣayīkāryam |

[105] dūtāv ūcatuḥ—śrīmān uddhavas tu tatra kāraṇaṁ kāryam api paryālocitavān | śrīmad-vrajavāsināṁ tatra śāpa āpatad iti tāvad eva na phalam api tu śrī-kṛṣṇa-vicchedas tathā bahir-jana-sambhedas tathā karma-khedaḥ sambhavitā |

[106] vrajarāja uvāca—āstāṁ tad api, paścād gūḍha-puruṣaḥ sa khalu kiṁ nigamitavāṁs tat kathyatām |

[107] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca śatadhanvā tad anv ācaritavān eva | kintu maṇiṁ tābhyāṁ yācyamānam api na dattavān iti |

[108] satrājitam uddiśya to śrīmān uddhavas tad idam udbuddhaṁ cakāra—

dhanārthaṁ satrājin maṇim adhita gehe maṇir api
vyanaśyan nāśārthaṁ nikhila-vipadāṁ cec chṛṇuta bhoḥ |
vane bhrātā naṣṭaḥ svayam atha gṛhe tat sphuṭam idaṁ
vijānīdhvaṁ kṛṣṇād vimukham akhilaṁ naśyatitarām ||12||

[109] vraja-rāja uvāca— tatas tataḥ ?

[110] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca tattvam adhijaganvān śārṅgadhanvā śatadhanvānaṁ hantum ārabdhavān | na tu sahasā jaghāna | yady ayam ekākitāṁ pratipadya vidravati, tac chidram upasadya ca druhyeta, tarhy eva na dvārakāyām upadravaḥ samudbhavati iti |

[111] rājaghnatayā sphurad adhaḥ śatadhanvā tu bhayaṁ manvānaḥ kṛtavarmākrūrayoḥ krūrayor api kṛṣṇāl labdha-bhaya-pūrayoḥ śaraṇa-bhāvād dūrayor āśrayam anāsadya sadya eva śatayojana-vājinaṁ vājinam āruhya drutavān, drutavantaṁ ca taṁ rāma-kṛṣṇau rathenānudrutavantau |

[112] tataś ca kaṁsa-pramāthī taṁ mithilodyānaṁ prapadya vipadyamānaṁ hayaṁ vihāya palāyamānam ātatāyinaṁ padbhyāṁ java-līlayādhivalayya caṅkramaṇa-tulita-cakravātena cakra-pātena tac-chira uccakarta | utkṛtya ca kṛta-vicayaṁ tasya sicaya-dvayam anu maṇim upalabhya bhrātaram upalabhya vṛthā hataḥ śatadhanur na tu maṇir labhyate smeti vacanena visrambhya ca sa kamala-locanaḥ saṅkucan kuñcad-vilocanena kṛtānuśocanena cānena proce—so'yam acit kvacit puruṣe puram anv eva sva-viśvaste nyastavān maṇim iti tatraiva bhavān vrajatu, satvaram ahaṁ punar mat-prema-śithilānya-gatiṁ mithilā-patiṁ draṣṭum icchāmi iti |

[113] tad etat kathāntare sva-dūtau prati sarve papracchuḥ—sāmprataṁ rāmasyāpi pratīti-vitathaṁ kathanam upalabhyate | yat tathā nirucya tam ekākinaṁ vimucya gata iti | tad etat punar asambhāvyaṁ sambhāvya bhaṇyatām |

[114] dūtāv ūcatuḥ—asti khalv atra svasti-bhāvārtham aviśvasti-nivāraṇaṁ kāraṇam | yatas tasyātrāyam abhiprāyaḥ | śatadhanvano viśvastau khalu kārita-tat-karmāṇāv iti tadvad abhiśastau nāvakrūra-kṛtavarmānāv eva | tatra ca dharmātmatayā dūra-labdha-prasiddhir akrūra eveeti sa maṇis tena tasminn eva nyastaḥ | sa cāyam akrūraḥ snigdhatā-digdhatayā tadānīm āsanna-virahānala-jvālā-dagdha-prāyatāṁ vrajatsu vraja-satsu krūratāpanna-dṛṣṭir eva dṛṣṭa iti mahyaṁ na hy atirocate | tathāpy anena dhanādinātīta-sāmānyatayā mānyata eveti na sa sphuṭam aṭṭaṅkanīyaḥ | paścāt tu vipaścidbhir niścayeṣyata eva | ataś ca mama tatra gamanam api na ramaṇīyam | kintu sarva-sahiṣṇor asya viṣṇor eva tatraikākino'py asya ratha-javaṁ vyasyataḥ kaścid ātmani paścimatāṁ vidhātuṁ śakṣyati | śastrāṇy asyataḥ sammukha-mukhatāṁ vā vakṣyatīti na pratīmaḥ | tato mitra-milana-miṣān mayā praṇaya-maya-roṣa eva poṣaṇīyaḥ iti |

[115] vrajarāja uvāca—saṅgi-mālinyāt sphaṭika-maṇir malinatā-ghaṭita iva prekṣyate | sa punar antaḥ śubhra eva | tasmād āstāṁ tat prastāvaḥ | vatsaḥ kiṁ dvārakām ānarccheti tu pṛcchyate |

[116] dūtāv ūcatuḥ—tasminn āgata eva tu tataḥ pratasthivahe |

[117] vrajarāja uvāca—śatadhanvā khalv adharmād vīrahā jātas tatas tasyāntyeṣṭir api naṣṭim avāpa | jātāśarmaṇor akrūra-kṛtavarmaṇoḥ kā vārtā ?

[118] dūtāv vihasyocatuḥ—tau tu tigma-vegatayā tasmād apajagmatuḥ iti |

[119] tad evaṁ sandeśa-hara-samudayeṣu muhur ānīta-keśavāgrajāvrajanādi-sandeśa-cayeṣu kadācit kaucid āgatya tatratya-vṛttaṁ kiṁcid apūrvaṁ pūrvavan nivedayāmāsatuḥ—śrī-vraja-mahendra ! samprati bala-govindāv indra-prastham āgatau staḥ |

[120] vraja-rāja uvāca— kim-arthaṁ ?

[121] dūtāv ūcatuḥ—sa-kuntī-mātṛka-bhrātṛ-pañcakasya milanārtham |

[122] vrajarāja uvāca—hanta ! kiṁ te sakuntīkāḥ kuntī-santānās tanūnapātaḥ śiṣṭa-tanūkāḥ santi ?

[123] dūtāv ūcatuḥ—atha kim |

[124] vrajarājaḥ saharṣam āha—katham iva ?

[125] dūtāv ūcatuḥ—vidura-sūcita-vidūra-gāmi-bila-vartmānuvartanena |

[126] vrajarāja uvāca—tarhi diṣṭyā vatsasya dagdha-prāyāś chāyā-bhūmiruhās te bhūmi-paryuptatā-guptāṅgatayā punaḥ sāṅkurā jātāḥ |

[127] dūtāv ūcatuḥ—tāvad eva deva ! kiṁ vaktavyaṁ ? yatas te drupada-kanyām api pāṇau gṛhya gṛhyamāṇa-nija-gṛhā datta-samasta-spṛhā gṛha eva virājante |

[128] sarve procuḥ—pāṇau gṛhyeti sāmānyataḥ kathaṁ kathyate ?

[129] dūtāv ūcatuḥ—tat tu tathaiva kathaiva tu drutaṁ na pratīyate |

[130] vrajarāja uvāca—bhaved atra kaścid vipaścin mata-garbhaḥ sandarbhaḥ | bhavatu, tayoḥ sadeśa eva praveśaḥ sampanna iti tad-arthaṁ guptaṁ bhojya-bhogyam artha-jātaṁ peṭikā-paryuptaṁ vidhāya sandeśa-hareṣu nidhāya prahīyatām iti procya svaka-śocyatāṁ varṇayati sma |

dūrasthe'pi sute pitur gatir atho mātuś ca dṛṣṭā dvaye
tasmiṁs tasya ca kintu hanta tad abhūd asmākam evānyathā |
soḍhuṁ tac ca samarthayāma bata ced durge sthale tat sthitis
tat-kāntyā muhur īkṣaṇaṁ cara-gaṇā bibhraty amī nas tu dhik ||13||

[131] sarve'pi sa-bāṣpa-roma-parveha procuḥ—

eṣāṁ netrāṇi vārtāṁ muhur upaharatām asmadīyāni netrāṇy
eva syuś cet tadā tan-mukha-sarasi-ruhāsvāda-kartṛṇy amūni |

āgamyāgamya samyag gati-dhara-saraghā-keli-valgūni dūra-
sthityāsmān nīrasāṅgān madhupada-sadṛśān purayeyuḥ sadāpi ||14|| iti |

[132] dūtau tat-tad-upāyana-sambhūtau vidhāya sāsra-netravatsu vraja-satsu kṛṣṇa-prahitau sva-hitau kaucid āgamya praṇamya punas tat-pratinidhtayāvanamya ramyam imaṁ svasti-mukha-kṛta-praveśaṁ kṛṣṇa-sandeśaṁ dṛśi niveśayāmāsatuḥ | yathā,

yāvad vairi-nivāraṇaṁ sphuṭam ahaṁ nāgantum arhas tataḥ
sākṣān nāgatam ācarāmi racayāmy anyat tu yan nityaśaḥ |
yūyaṁ ced bahir īkṣaṇād bahir adaḥ satyaṁ manudhve tadā
tena prīti-mayāni tan na yadi vā yuṣmadvad uccaiḥ klamam ||15||

[133] atha rāma-sandeśam api tathāveśaṁ nivedayāmāsatuḥ—

pitā me gopeśa tvam asi jananī kṛṣṇa-jananī
na cānyaṁ naivānyaṁ manasi manuve'haṁ katham api |
vilambaṁ kṛṣṇasyāgamanam anugantuṁ param ahaṁ
dadhe kiṁ vāgacchāny aciram api tasmiṁś cirayati ||16||

[134] tad evaṁ manasi nyasya viśvasya niḥśvasya ca vrajeśaḥ papraccha—kuruṣu kaḥ khalu rāma-kṛṣṇayoḥ snigdhatā-digdhaḥ saṁlakṣyate ?

[135] dūtāv ūcatuḥ—kunty-upapañcamāḥ pañcāpi kuntī-putrāḥ | tatra ca—

kuntī sā kurute vrajeśa-sadṛśaḥ prema-stutiṁ sarvadā
goṣṭheśasya yudhiṣṭhiro halabhṛto bhīmo'rjunasyārjunaḥ |
stokāgrāhvaya-kṛṣṇakasya nakulas tasyānujaś cety amūn
paśyanti muni-saṁhatir vraja-kathāṁ nirmātyamīṣāṁ puraḥ ||17||

[136] yatra vidūraś ca tat-tad-vidūratāṁ gatas tāsu tāsu kathāsu puraḥ-saratām evanusarann asti |

[137] vraja-rāja uvāca— hanta ! kathā-śeṣatām eva vayaṁ gatāḥ | bhavatu, sāmprataṁ vatsasya kiṁ vidhitsitaṁ tathyaṁ tat kathyatām |

[138] tāv ūcatuḥ—tad evaṁ dina-katipaye labdha-vyatyaye śrī-rāmādīn dvārakāṁ prasthāpya samprati sa-kṛṣṇaḥ sa khalu kṛṣṇaḥ kānana-krīḍā-satṛṣṇaḥ kṛṣṇā-tīra-pathena rathena sañcaramāṇatām ānañca | prathamaṁ tāvad bhakṣaṇārthaṁ bhikṣamāṇāya sarva-suparva-mukha-lakṣaṇāya yakṣa-rakṣaḥ-sparśana-bhakṣa-haryakṣa-puṇḍarīkādibhir uccaṇḍaṁ khāṇḍava-vanaṁ khaṇḍa-maṇḍakāyamānaṁ cakāra | dināntare tu bhāskara-kanyām ājahāra | yatrāvām api tadīya-sevā-saṅginau saṅginau babhūviva |

[139] tathā hi—tadā ca dhanañjayaṁ sañjayamānaḥ kañja-netraḥ kañcana vana-bhāgaṁ jagāma | tatra ca chatra-śobhām
atrapatra-taru-duṣparihara-puṣpa-phala-satratā-bhṛta-patatra-bhṛt-prabhṛtini sukha-kṛtini nīrāda-samīpe ghana-vana-dvīpe praviśan kalitāśrame kvacid āśrame muhūrtaṁ niviviśe | diśe

diśe ca dṛśaṁ nidideśe | tatra ca śuka-śārikādikānām api kākalīr nijānurāga-bhāga-balāvalīnām iva vilāpavalīr vismaya-smaya-trapā-kṛpā-śavalaṁ kalayāmāsa | yathā—

hā goṣṭhādhipa-gotrajāsitamaṇe hā goṣṭha-cintāmaṇe
hā vṛndāvana-candra hā vraja-ramā-gopyātigopya priya |
hā tat-tīra-vilāsa-lāsya-kalanāt trailokya-saukhya-prada
klāntaṁ klānta kumārikā-janam imaṁ hā tvaṁ kadā vīkṣyase ||18|| iti |

atra yadyapi hā mattīreti tair avakalitaṁ tathāpi vilaka-lapitatayā tat-tīratayā kalitam |

[140] atha sarve papracchuḥ—tadā kiṁ vṛttaṁ vṛttaṁ ?

[141] dūtāv ūcatuḥ—tadā tad-ājñayā paritaḥ pariyan parijanaḥ kaścana śyāmāṁ pati-viśeṣa-kāmāṁ kāṁcid divya-lāvaṇyāṁ kanyāṁ tapasyantīṁ varivasyantīṁ namasyantīm api dūrāt paśyati sma |

[142] dṛṣṭvā ca vismayaṁ spṛṣṭvā tena nivedyamānaḥ sa-tṛṣṇaḥ śrī-kṛṣṇas tad-avyavahita-deśāya praveśāya sva-hitam arjunam asitam api nija-smita-mahasā sitaṁ vihitavān prahitavāṁś ca | arjunaś ca tāṁ mandaṁ mandaṁ vindann avanata-kandharatām āmṛcchan papraccha—kā tvam asi ? kim-arthaṁ vā samarthaṁ tapas tapyasa ? iti |

[143] sā ca nirjana-vanam anu svānabhirucitatācita-puruṣāntarāvalocanayā cakitā lajjām apy asajjantī sahasā nija-tattvaṁ nijagāda—

ayi bhrātaḥ pūṣṇas tanujanir ahaṁ nāma yamunā
tapasyantī pitrā racita-bhavane prāṇimi jale |
sa vṛndāraṇyāntar-vilasita-jagat-kāmada-gatiḥ
patiḥ syād ity etaṁ samayam anuyāmi pratipadam ||19||

[144] sarve dūtau papracchuḥ—sthānāntaram antarā kathaṁ sā tatra paraṁ sva-manorathaṁ paśyantī tapasyantī babhūva ?

[145] dūtāv ūcatuḥ—tatra hi kuntī-santati-sambandhena nirbandhena tasya tad-vana-vihāram avaśyam adhyavasyantī babhūva |

[146] vrarājaḥ sva-vṛndāvanaṁ śocan niśvasya provāca—tataḥ kiṁ jātaṁ ?

[147] dūtāv ūcatuḥ—tad evaṁ tasyā bhāva-vaśyāyāḥ sa-gadgada-nigadaṁ jiṣṇuḥ sārdha-nayanatayā rabhasād anugatya vitatya danuja-jiṣṇum anujagāda |

[148] sa ca mama mamatātiśaya-ammatā ruci-samatāyatā vṛndāvana-vṛtta-vāhinī syād iyaṁ vāhinīti nīti-satṛṣṇas tadīya-samīpam antar antarīpam āpa | sā ca sahasā tad-bhāsā cakṣuṣī camatkārayantī vicitra-bhāva-vaśān muhur apasārayantī muhur upasārayantī ca tūrṇam eva ghūrṇam avāpa | yatra ca dvayam eva parasparam asitatāyāṁ vitatāyāṁ sitatāṁ vitatāna |

[149] asravattāyāḥ sattāyāṁ sravat-prasvedatāṁ viveda | stambhavattāyām anāyattāyām astambhavad vicāratām anucacāra | tatra ca sati savyasācī sācivyaṁ vidhāya cirāya citratāyā virāmam ātma-mitram āninaya |

[150] tataś cānurāga-mātra-jāgaruka-tṛṣṇaḥ sa ca kṛṣṇas tāṁ tad avasthāṁ ratham āropya cireṇa svasthāyamānāṁ gopyatayā phālgunā nītām antaḥpura-purandhrri-janāvaropyatayā kuntī-samīpam āpayāmāsa |

[151] kuntī ca phālgunāt tan-narma niśamya niśāmya ca nirnimeṣāditayā tad eva nirṇīya nirnimeṣamāṇā vismayādara-sneha-kirmīritatayā tāṁ muhur nirvarṇayantī varavarṇinī-madhyam adhyāsayāmāsa iti |

[152] madhukaṇṭha uvāca—atha tau dūtau vastrālaṅkāra-prabhūtau viracayya prasthāpitavān | vraja-rājaḥ punar aparābhyāṁ nija-sandeśa-harābhyāṁ śrāvayāṁ cakre | yathā—

pārthānāṁ nagaraṁ vidhāya diviṣat-takṣṇā purākhaṇḍalā-
raṇyaṁ khāṇḍavam arjuna-priya-sakhaḥ svāhā vidhāyārcitāt |
ugrāgner abhirakṣitena ca mayenānvarpya tebhyaḥ sabhāṁ
nītvā dvāravatīm uvāha ravijāṁ gopendra putras tava ||20||

[153] tatredaṁ ca tad-vana-svāminaṁ pratyupahasitam iva jātam—

kokilādi-mayaṁ pūrvam āsīt khāṇḍava-kānanam |
adhunāpi tathetthaṁ mā śakra vakraṁ manaḥ kṛthāḥ ||21||

[154] atha vraja-rājaḥ sa-samājaḥ smita-virājamānaṁ vadati sma—tayā parama-dhanyayā trayī-tanu-kanyayā punar anyadīyā kulīna-rājanya-kula-janyaṁ-manyatā līnatām āninya eva, kintu pitaraṁ vinā tad-vitaraṁ na manyāmaha iti tad-viśeṣaś ca varṇyatām |

[155] dūtāv ūcatuḥ—

sūryas tan niśamayya bhṛuy api suklhaṁ sajjan suparvāvaliṁ
sarvāṁ parvaṇi saṁvalayya samagād garva garvādivad dvārvatīm |
dvārvaty apy anusadma cārv naugata-śabdhis tam apy ātmasāt
kurvaty udyad-apūrva-pūrva-ratayā sākarṣad urvīm api ||22||

jyotirvid-ravir eva veda-vihitaṁ vidvān sa evātra yat
kanyāyā janakaś ca sa kva nu tataś citraṁ bhajed varṇyatām |
yasmin pāṇi-samarpaṇaṁ sa duhituś cakre tam etaṁ tadā
paśyaṁś citra-daśām asāv api yayāv āstām idaṁ dūrataḥ ||23||

[156] madhukaṇṭha uvāca—atha pūrvavat punaḥ punar āgamya vārtāvartinaḥ pañcamādīṁs tad udvāhān prapañcayāmāsuḥ |

**tatra 5amaḥ**

rājādhidevyās tanayāṁ pitṛ-ṣvasuḥ

sa mitravindām aharad vṛtas tayā |
vindānuvindākhya-tad-agraja-dvaye
dviṣan nṛpāṇāṁ ca caye niruddhati ||24||

[157] yatra vandibhir idaṁ vanditam—

sājaiṣīn mitravindā hari-varaṇa-vidhau bhrātṛ-yugmaṁ nirundhad
yadvad bhrātṛ-vṛndaṁ harir iha hitayor vīra-bhāvaṁ sadṛkṣaḥ |
kanyāpy ātmārpaṇe vā pratibhaṭa-dalane kasyacid vā bhaved yaḥ
sattvodrekas tam etaṁ nigadati bharataḥ śaśvad utsāham eva ||25||

[158] vraja-rājaḥ salajjaṁ vyājahāra—yādava-kṣatriyāṇām ayaṁ kila kulācāraḥ, yat khalv atinikaṭa-sambandhinām api sambandhitāntaraṁ ghaṭate | vatsasya cāsmākaṁ gotrāntaratācintanayā tatra pravṛttir jātā |

[159] dūtāv ūcatuḥ—tasyāṁ kanyāyām api nyāyatā nānyathā nyāyyā, yā khalu taṁ vīkṣya sahacarībhir anyathā śikṣyamāṇāpi gāḍham eva tad-eka-gatitvam avagāḍhāsīt | yatra ca—

kulaje mātula-janmā so'yaṁ tava toyada-prakhyaḥ |
iti sukham adiśan mahilāḥ sā śaśi-sumukhī tu ravi-mukhī kalitā ||26||

[160] sarve papracchuḥ—tad avalokanam avantīpurāvarodha-vaśyāyās tasyāḥ kutra paryavasyati sma ?

[161] dūtāv ūcatuḥ—tad idam uddhavenānuddhatam āvayor varṇitam, yat pūrvaṁ nāma rāma-kṛṣṇāvadhyayana-satṛṣṇāvapahnutya tatra gatavantāv āstāṁ, kintu bhavac-chaṅkāśaṅkāsaktatayā na vyaktaṁ kārayāmāsatuḥ | yatra guru-puru-sevā-pracayāpraṇayānubhāvāc caturdaśāpi vidyāś catuḥṣaṣṭim api kalās tāvadbhir eva dinair gacchadbhir adhijagāte | yatra ca tābhyām ārabdhāni labdha-pañcajana-śamana-śamana-vijaya-karmāṇi yad api racita-śarmāṇi, tad api parajanakīya-parama-duṣkaratayā sadayānāṁ marmāṇi bhindanti | yad-anantaraṁ tu rāja-mahā-devyā rājādhidevyā jñāta-tattvayoḥ snehād anayor gehānayana-pūrvam apūrvam ātithyaṁ cakre |

[162] vraja-rājaḥ sāsram uvāca—sad-agraganya-śrīmat-pitṛ-caraṇa-parjanya-puṇyācaraṇa-dhanyatā-vaśād eva sāṅga-maṅgalaṁ saṅgaṁsyata iti | atra viśeṣaḥ kathyatām |

[163] dūtāv ūcatuḥ—sa eṣa punar īdṛg īdṛk iti |

[164] madhukaṇṭha uvāca—tad evaṁ sarva-tat-parva-śravaṇāt sarva eva vraja-vāsī citram ivāsīd ity alaṁ kathita-kathanena |

## atha ṣaṣṭhaḥ

[165] tatra vraja-rājaṁ prati dūtau vyājahratuḥ—nagnajin-nāmnaḥ kośala-dhāmnaḥ kanyā sanyāyam abhirucita-vana-dāmnā samānītā |

[166] vraja-rāja uvāca—kathaṁ katham iti kathyatām |

[167] dūtāv ūcatuḥ—sā khalu tasya duhitā nāma satyā kṛṣṇa-tṛṣṇayā sarva-tyāga-parāsīt | yatra ca—

udayati nava-meghe loka-dṛg-vidyud-āliḥ
svara-vivalana-garjā-visphurad-bāṣpa-vṛṣṭiḥ |
abhavad iti paraṁ na prāpya tasya svabhāvaṁ
nikhilam api yad ārdraṁ nirmame tatra satyā ||29||

[168] pitāpi tasyās tat paśyan sukha-vaśya-manā babhūva, kintu bhrātṛ-vyasadṛśa-bhrātṛvya-bṛhadbala-prabala-bṛhadbala-śabala-mitrāṇāṁ bhāva-vicitrāṇām anurodhān na nija-bodhārha-kāryāya paryāpnoti sma |

[169] tataś ca bahu vicārya tad idaṁ paryālocayati sma—yatra kṣatriya-mātrāṇāṁ na śakti-paripaktrimatā, na cābhyāsa-vyāsataḥ kṛtrimatā sajjati, kintu sarva-śakti-samatiriktasya śrī-govindatayāsura-mathana-puraḥsara-sura-surabhi-samabhiṣiktasya sajjet | sa eva samayaḥ samayitavyaḥ, sa ca rabhasa-pālitānāṁ kenāpy acālitānāṁ danujatā-prabandhāvahānāṁ krodha-taptānāṁ saptānāṁ sarva-durdharṣa-śaktāv ṛṣabhāṇāṁ mama vṛṣabhāṇāṁ yugapad bandhana-maya eva yuktatāṁ sandhatta iti |

[170] tad evaṁ paryālocya prathamatas tāvad bṛhadbalādi-sammatyā tat-pratyāsannānāṁ muhur āhūtānāṁ prabhūtānāṁ pṛthivī-puruhūtānāṁ kṣatriya-yūthānām apy aṅga-bhaṅga-kautukam avalocya sa khalu sādhūnām aśocyaḥ sabhāvatayā śrī-kṛṣṇam ājuhāva |

[171] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[172] dūtāv ūcatuḥ—tataḥ sa tu pṛthu-kutukatayā mahā-pṛtanāvṛtaḥ sarva-sukhārāmaḥ saṅga-lasad-arjuna-rāmaḥ samājagāma | samāgamya ca tasya sauhārdaṁ hārda-bhāvam apy adhigamya jagad-adamyaṁ vṛṣa-saptakaṁ yamyaṁ kartum api parākartum iva rahasi kena kenacit prāmāṇikena dvārīkṛtena nivedayāmāsa—narendra ! tad idaṁ tavendra-paryantaṁ paryavasitam asti | yat khalu svārtha-nibandhana-vṛṣa-bandhana-kanyā-śulka-sanirbandhaḥ sa rāja-dhurandhara iti | kṣatra-bandhor api nāyaṁ satya-sandho dharmaḥ | yā khalu śaulkikatā, tasmāt sneha-vaśād varaṁ devād varam iva bhavatas tāṁ yācāmahe, na tu śulkaṁ ditsāmahe | rājā ca sa-lajjaṁ tad-dvārā tad idaṁ nivedayāmāsa—yuktam eva tad idaṁ bhavad uktam | kintu mayā nāyaṁ śulkācāraḥ pracāritaḥ paraṁ śulka-kalkatayā bhavaty eva varatā-paryavasānāya tathācaryate sma iti |

[173] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[174] dūtāv ūcatuḥ—atha śrī-govindaḥ smitvā tad abhīṣṭam evānutiṣṭhati sma | yathā—

durge vajrat-kavāṭe vyativighaṭanayā paryaṭantaḥ samantāt
tīvrās tīvrāgra-śṛṅgāḥ śvasita-vilasita-sphūrjad-ūrjasvi-garjāḥ |

saptāriṣṭātidiṣṭā danuja-tanu-vṛṣāḥ kaṁsa-hantrātha baddhā
yad dhā-hā-kāram addhā vidadhad uta jagan-naddha-netraṁ babhūva ||28||

ukṣṇāṁ nibandhana-kṛte danujāri-dhāma
dāmābhavat param abhūd upalakṣaṇāya |
yat stambhayat sphuṭam amūn aparāṁś ca
śatrūn madhyāhna-sūryavad adīpyata tatra tatra ||29||

[175] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[176] dūtāv ūcatuḥ—

tadā rājā rājñyaḥ sakala-nara-nāryaś ca muditāḥ
sphurad-vādya-prodyan mahasi haraye tām iha daduḥ |
athāsau tasyānuvrajana-vidhaye yān niyuyuje
sadāsīkān dāmān bala-samudayāṁs tān api dade ||30||

vṛṣabhair ye purā bhagnās te tu lagnā hareḥ pathi |
vidrāvitāḥ paraṁ bībhatsunā bāṇair na dāritāḥ ||31||

[177] vraja-rāja uvāca—vatsaḥ kiṁ maṅgala-saṅgitayā dvārakā-dvāraṁ saṅgacchati sma ?

[178] dūtāv ūcatuḥ—atha kim | yan mātrād atrāgamanāyāvābhyāṁ yātrā kṛtā |

## atha saptamaḥ

[179] yad anu dūtāv aparau jhaṭiti sambhūtau vadataḥ sma—śrī-vasudeva-svasṛtayā kīrtitāyāḥ śrutakīrter mūrtijāś cāmṛta-mūrti-pūrti-nibha-kīrtitayā nagnajitā tulitā jātāḥ |

[180] sarve procuḥ—katham iva ?

[181] dūtāv ūcatuḥ—te’pi sarva-guṇa-bhadrāṁ bhadrāṁ nāma bhaginīṁ tayā kṛta-tṛṣṇāya kṛṣṇāya pradadur iti | tathā hi—

bhrātṛṛṇāṁ yā harau bhaktir nūnaṁ saiva svasājani |
tat tādātmyād asau teṣāṁ tatra hi vyaktim āgatā ||32||

[182] atha dūtāv iva sūtāv amū cetasīdaṁ vivicatuḥ—bālyatas tad-bhaktiś cāvābhyāṁ tatra tatra sa-vivikti śrutāpi nāsyāṁ guru-sabhāyāṁ bhāsanīyā | yathā—

śyāmāṅgīṁ pratimāṁ vidhāya madhurāṁ pītāṁśukā-mālibhir
dīvyantī vividha-kṣitīśa-vibhavenābhyarcayantī sphuṭam |
citte yad yad iyaṁ dadhāra kulajā tat tac ca cittād api
traptā sā muhur āvṛtaṁ vidadhatī prāpānavasthāṁ muhuḥ ||33|| iti |

## athāṣṭamaḥ

[183] tatra labdhāvasarayor aparayor api sandeśa-harayoḥ kathitaṁ prathitaṁ kriyate | yathā tāv ūcatuḥ—asti madrādhipatiḥ paścimāyāṁ diśi kaścid acche sindhunada-kacche bṛhatsena-nāmā, tasya kanyā ca śubha-lakṣaṇatayā lakṣmaṇā-nāmatāṁ jagāma | samprati tu vilakṣaṇatayā śubha-kṣaṇā jātā | yataḥ,

yadyapi kulajā hari-ratim antaḥsthāṁ sā na tu vyanakti sma |
tad api svāpnika-jalpās tāṁ vyānañjur jane jananyādau ||34||

yathā—

bhāsvad-deva namaskaromi kṛpayā gṛhṇīṣva hā mat-karād
arghyaṁ śaśvad anarghya-ratna-valitaṁ pūjyāṁ ca pūjām imām |
kiṁ vācyaṁ bahudhā mayātra bhavate putrītayātmārpitas
tasmāt tām iva mām api prathaya bhos tenepsitenānvitām ||35||

hanta vyomani nīrada-bhrama-kara-dyotaḥ kiśorākṛtir
māṁ paśyan smitam ātanoti tad ahaṁ vidyeya līnāliṣu |
itthaṁ kiṁ bata lakṣmaṇā tava sutā nidrāyamāṇā muhur
grastaṁ jalpati bhadra bhūpa tad ahaṁ mātāpi jānāmi na ||36|| iti |

[184] tataś ca yas tasyā deha-janakaḥ, sa eva sneha-janakaḥ san madra-patir bhadram upāyam imam upeyāya, sarva-dhānuṣka-duṣkara-karmaṇaḥ phālgunasyāpi yaḥ phalgutām ādhatta |

[185] tatra tasya vijñāpikā tat-pratijñā, yathā—

vistīrṇa-prāṅgaṇāntarjala-bhṛta-parikhā-durgamādhaḥ-pradeśa-
stambhoparyāvṛti-sthaṁ vṛti-rahita-talaṁ bhrāmyad uccair jhaṣāṅgam |
yo dṛṣṭvā nīramadhyapratiphalanavaśād ekavāraṁ śareṇa
chindyān mac-cāpa-karṣān mama parama-sutā lakṣmaṇāsmai predeyā ||37||

[186] tad evam eva nirṇīya ca vitīrṇīkṛta-tādṛśa-patrikaḥ kṣatriyānayam ājuhāva | kintu—

madreśenāñcitās te nija-nija-vijayaṁ vyañjayantaḥ kṣitīśāḥ
pūrvāt pūrvān nijeṣu sphuṭa-vijaya-vidhiṁ prāpur āsu kriyāsu |
ādānaṁ jyā-nidhāne'skhalanam adhikṛta-jyātvam āmṛṣṭa-vedhya-
prāntatvaṁ ceti jātā dhanur anu bata yā yā ca nirvāhitārthā ||38||

tathā hi—

vande taṁ madrendraṁ, yaḥ kṛṣṇasya dviṣac-cakram |
kalyālambhana-dambhān, nyak-cakre tat-krameṇa tenaiva ||39||

yasmin māgadha-cedipa-duryodhana-bhīma-karṇādyāḥ |
maurvī-ropaṇa-mātraṁ cakrus tatrāpare varākāḥ ke ||40||

yatra tu—

yena jhaṣāṅgam adṛṣṭaṁ, spṛṣṭaṁ bāṇena paśyatāṁ jagatām |
api jiṣṇuṁ taṁ jiṣṇuṁ, tac chidam ajitaṁ nṛpo varaṁ mene ||41||

param arjuna-nāmā prāk, vapuṣi ca punar arjunatvam āyātaḥ |
kṛṣṇenaiva svajayād iha hi smita-rociṣā nicitaḥ ||42||

mīnaṁ bṛhatsena-kṛtaṁ bakī-ripuś
ciccheda yat tan miṣam eva kevalam |
kintu dviṣāṁ mānam iti pratīyatām
ākāra-bhedān na ca tatra bhinnatā ||43||

[187] chedanaṁ ca tad evaṁ varṇayanti—

dhṛtvā dhanur guṇa-yutaṁ vidadhad-vibṛṁhaṭ-
ṭaṅkāra-ghoṣam abhikṛṣya kapola-mūle |
bāṇaṁ jahad-vṛti-vibhedana-pūrvam ārād
antar jhaṣasya ca khalasya ca nirvibheda ||44||

bhindan dīvyad-abhedya-divya-kavaca-dvitra-sthitiṁ prāvṛtiṁ
chindan vajra-vinirmitaṁ pratilavaṁ bhrāmyantam antar-jhaṣam |
tat-tad-gharṣaṇa-dharṣajāta-huta-bhug-visphāra-garja-śriyā
tarjan sarvaga-śatru-kharvam asura-cchettur vijigye śaraḥ ||45||

yadābhijit-khyātir abhūn muhūrtakas
tadā bakāreḥ samayo'py ajāyata |
yadā sa jajñe sa jhaṣaṁ tadācchinad
yadācchinad dyoḥ kusumaṁ tadāpatat ||46||

tata papātāsakṛd eva tad yadā
tadā hariṁ madra-pateḥ sutāvṛṇot |
vavre yadā sā bhuvi divy api sphuṭaṁ
vādyāni vandyāni tadā ca jajñire ||47||

[188] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[189] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca mādhavas tān māgadhādīn prakopya tāṁ
vadana-nayana-kara-caraṇa-rucibhiḥ kañca-vanīm iva ratham āropya śara-pañjareṇa saṅgopya ca
dvārakām aṭann agrato ghaṭamānāṁs tān rāja-haṁsān ghanāgama iva
ghana-bāṇa-prakṣepa-varṣa-dhārābhir vidrāvayāmāsa | kāṁścana prāṇair vicyāvayāmāsa ca |

athāgataḥ sva-puram asāv aśobhayad
vrajeśitas tava tanujaḥ svayā rucā |
yathā bhajann avasaram ātma-tejasā
sva-maṇḍalaṁ valayati viṣṇu-bhāskaraḥ ||48||

[190] tataś ca bṛhatsenayā bṛhatsenas tatra saṅgamya mahotsava-valita-vivāhotsarvam ucchalayāmāsa iti |

[191] atha madhukaṇṭhaḥ samāpanam āha sma—

āj̃ñayaiva bhavatāṁ vrajeśvara
prāj̃ña eṣa khalu tāḥ kare'grahīt |
sāmprataṁ tava manoratha-sthitiṁ
tāṁ pratatya valate tvad-antikam ||49||

tad evam ākarṇya balād vrajeśitā
tam aṅkam ākṛṣya mudāṅka-pālayan |
asrāṇi susrāva tadīya-mastake
vrajeśvarī cātra yayau yadātmatām ||50||

[192] atha vraja-vandinas taṁ vandamānāḥ sarvam ānandayati sma—

ittham atra bhīṣmajādi tisra eṣa sadvijādi-
loka-varga-parvagāha-śarma-keli-bhāg uvāha |
tāṁ tapasy adarkajāṁ ca tatra tarṣabhājam āñcad-
aṅga mitravindayā sa vindakānuvindayāsa-
nāśanena vavra eva śṛṇv idaṁ ca goṣṭhadeva
kośaleśajāṁ ca tatra tāṁ babhāja suṣṭhu yatra
matta-bhadra-saptakaṁ ca tan nibadhya śaṁ vavañca
kiṁ ca bhadrikāṁ ca nāma sodarāḥ pradāna-dhāṁa-
yogyatām avetya kṛṣṇam anvaduḥ sva-bhakta-tṛṣṇam
aṣṭame vivāha evam unnayasva gopa-deva-
lakṣmaṇākhya-madra-rāja-kanyakāṁ ca kṛṣṇa-bhājam
udvitarkya taṁ tu pātram aicchad eva tat-pitātra |
kintu tatra lakṣmam eṣa nirmame'lpa-matsya-veṣam
etam atra dṛṣṭy-atītamudvibheda yaḥ pratīta-
kīrtir enam āninīya ghoṣa eṣa śaṁ vidhāya
paśya paśya goparāja rāja-māna-sat-samāja ||51|| iti |

[193] tad evaṁ vrajeśvara-sabhāntaḥ kathāyāṁ samāpta-prathāyāṁ śrī-rādhikā-mādhava-sabhāntaḥ prathitaṁ kathitam |

[194] yathā madhukaṇṭha uvāca—ya ete vivāhāḥ prastutās tān khalu tadānīṁ dūta-mukhād amūr vraja-camūru-nayanāḥ pūrṇatayā nānubhūtavatyaḥ, kintu parasparayā yat kiñcid eveti pūrvam eva vyañjitam asti | samprati śrī-kṛṣṇasya tātparyaṁ paryālocyate |

vivāhā yat kṛtāḥ kṛṣṇe-
nāsīt tat-kāla-yāpanam |
gopajāḥ kṣatrajātāś ca
yad amūr eka-dharmikāḥ ||52||

[195] kurukṣetra-yātrāyāṁ hi śrī-rukmiṇyādīnāṁ śrī-kṛṣṇa-pravaṇatāśravaṇa-karī-gaṇanāyāṁ—śrutvā pṛthā subala-putry atha [bhā.pu. 10.84.1] ity ādau, uta sva-gopyaḥ ity anena tāsām āsu svaika-rūpyam anumodanaṁ ca darśitam | tathā hi—

candrālyā bhīṣma-kanyā vṛṣaravi-sutayā satyabhāmā viśākhā-
nāmnyā dyoratna-kanyā sphurati lalitayā jāmbavad-varṣma-jātā |
śyāmāṅgyā lakṣmaṇākhyā śivi-tanu-januṣā mitravindābhidhānā
bhadrāvalyātha bhadrā prakṛti-dara-samā padmayā sā ca satyā ||53||

[196] na kevalam eka-dharmatvam iti kṛṣṇasyaiva śarma-kāraṇatāsīt, kintu caraṇābyaṅgena dṛṣṭīnām iva tat-tad-bhogenaitāsām api katham apy aikyāmśa-vaśād yat kiṁcit santarpaṇam eva jātam | kāla-kṣepa eva tena jajñe, na cātivikṣepaḥ |

āstām ekāṁśa-bhājāṁ nṛpa-pada-sudṛśāṁ kṛṣṇa-saṅgasya gopīṣv
antaḥ-sphūrtiḥ parām apy anubhava daśame yugmakādhyāya-dṛṣṭyā |
vaṁśī-vallī-nadīnāṁ yadi ca sa kurute dūragaś cumbanādyaṁ
tarhy apy etāḥ sphurat-tat-pramadaja-pulaka-stambhatāṁ sambhavanti ||54||

[197] tatraiva coktam—

evaṁ vraja-striyo rājan kṛṣṇa-līlānugāyatīḥ |
remire'haḥsu tac-cittās tan-manaskā mahodayā || [bhā.pu. 10.35.26] iti |

[198] tad evaṁ vakṣyamāna-ṣoḍaśa-sahasra-saṅkhyena pariṇayanenānyāsām api gamyam iti | gaccahtu tāvad gatam | sāmprataṁ tu,

rādhe tvad-āliṅgana-saṅgino harer
dūrāt purasthā viramantu tāḥ priyāḥ |
śrīmad-vraje samprati saṅgatāś ca yā
nāmūr api tvat-tulanāṁ hi bibhrati ||55|| iti |

[199] tad evaṁ prathayitvā kathakau sarvaiḥ saha vāsam āsannau śrī-rādhā-mādhavau ca tad etad atiramyaṁ niśamya samyak sukham adhigamya tamyantaḥ kramya-līlā-gṛham eva śīlayāmāsatuḥ |

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
samāpta-para-vivāha-saptakaṁ nāma
saptadaśaṁ pūraṇam
||17||

(18)

**aṣṭādaśaṁ pūraṇam**

# naraka-saṁharaṇa-pārijāta-haraṇa-yugapad-aṣṭa-sahasra-yuga-kanyā-pāṇy-ādānaṁ

[1] atha śrī-kṛṣṇa-mukha-suṣamāpāna-labdha-sukha-mahasi śrī-vrajeśa-pramukha-sadasi snigdhakaṇṭhaḥ kathayāmāsa—kadācid dūtāntarayoḥ pūrvaval labdhāntarayo śrī-vrajeśa-praśnaḥ—kathyatāṁ tathyam idānīntanaṁ śrī-hari-caritam |

[2] dūtāv ūcatuḥ— idānīm atīta-nṛlokaḥ khalu tasya devarṣabha-devarṣi-praśnottara-maya-śloka-yugalātmakaḥ ślokaḥ so'yam udabhūt—

ko nāma naraka-cchettā ghaṭate sura-bhūsura ?
yo nāmnā naraka-cchettā suraloka-bhuvāṁ sura ||1||
kuryād apārijātaṁ kaḥ svargaṁ svarga-tapodhana ?
kuryād apārijātaṁ yaḥ svargaṁ svargādhināyaka ||2|| iti |

[3] vraja-rāja uvāca— viśeṣaḥ śeṣaś cet kathyatām |

[4] dūtāv ūcatuḥ— ekadā sadā śubha-dharmāyāṁ sudharmāyāṁ trilokī-pālana-karmā narmādinā sarveṣāṁ śarmānuracayan virurce | virocamāne ca tasminn akasmād abhram abhi śubhrābhram iva kim api vibhrājate sma | na cātra vibhrājitā-mātram | kiṁ tarhi ghanāghana-gātratām api jagāma | na kevalaṁ tan-mātratām api tu manda-garjitām apy arjitāṁ cakāra |

[5] tad etan nirvarṇya sarvair varṇyate sma—nedam abhram ābhrati, yasmād ūrdhvata evāsyāgamanam avagamyate | na tu tiraśīnād ākāśād iti | tad evaṁ vicāraṇayā satsu sabhāsatsu tasmād dhvanir api karṇādhvani varṇāṅgatām avāpa | yathā—

asmad-drakṣākṛte yaḥ purujanur urarīkṛtya vibhrājamānaḥ
sarvāṁs tān pūrva-devān alam upaśamayan krīḍati svaira-līlaḥ |
so'yaṁ sūkṣmāvadhānaṁ viracayati yadi svais tadā loka-pālaiḥ
sārdhaṁ jiṣṇuḥ sa-hārdaṁ yadu-sadasi viśan paśyatāt pāda-padmam ||3||

[6] tad etad ākarṇya sarvair varṇyate sma—

airāvato'yaṁ na tu śubhra-meghaḥ
śarmāśru-dhārā na tu dṛṣṭi-vāri |
śabdaḥ stutīnāṁ na tu mandra-garjaḥ
śakras tad atrāñcati cakra-pāṇim ||4||

[7] vraja-rāja uvāca— tatas tataḥ ?

[8] dūtāv ūcatuḥ— tataś ca bhagavat kula-ratnājñayā pariṣadaṁ paricaradbhir yatnād āhūyamāṇaḥ puruhūtas tu bhūyasādareṇa sura-vistareṇa sambhūyamānaḥ sudharmām āgacchan daṇḍavan-namanam evāgamana-sādhanaṁ cakāra | āgatāś ca te yathāvad ādṛtya kṛtya-jijñāsayā tasyāṁ niveśayāmāsire | kṛta-niveśāś ca te tridiveśā namra-grīvatayātīva bhaktyāveśād āsaktyā kṣaṇa-katipayaṁ tūṣṇīkām eva puṣṇanti sma | tad etasminn avasare muni-tatir manasīdaṁ manyate sma—

sudharmāyām asyām ayam api viḍaujāḥ patir abhūd
aho sampraty eṣa svayam asuravairī vibhavati |
yathā muktāvalyāṁ tarala-padavīṁ kāca-sakalaḥ
purā yātaḥ sampraty asita-maṇi-samrāḍ vijayate ||5||

[9] atha śrī-vṛṣṇīndra-mahāśayaḥ savinayam ālalāpa—

trilokī-pālakā yūyaṁ martya-lokaṁ yad āgatāḥ |
tan manmahe pālanārthaṁ śatamanyo vayaṁ narāḥ ||6||

[10] athedam ākarṇya sa-vaivarṇyaṁ sa varṇayati sma—

sarveṣāṁ sarva-kartā syāt paramātmā sa kevalaḥ |
svāṅgādi-kartṛtādy-arthāsamarthas tat-paras tu kaḥ ||7||

[11] śrī-kṛṣṇa uvāca—kāmam ājñāpyatām |

[12] indra uvāca—

tasmiṁl lajjā kāryā, drutam ṛcchati sā yam antarā śāntim |
nāsmiṁ lajjā kāryā, drutam ṛcchati sā yām antarā kāntim ||8||

[13] tasmād evedaṁ nivedayāmi—

yaḥ prāgjyotiṣa-pattane'sti malinībhūta-kṣamā-garbhajaḥ
kiṁ vānyan narakākhyayaiva nikhilā yasmin guṇā vyañjitā |
sa cchatraṁ varuṇasya ratna-girim apy asmākam ākṛṣya yac
cakre cakra-gadādharānyad api kiṁ brūmas trapā te'pi hi ||9||

[14] śrī-kṛṣṇa uvāca—tena yat tādṛśaṁ bhṛśaṁ karma nirmitam | taj jagad ivādhijagad vartate | trapā ca tadaiva syād yadi naiva tat pratikartuṁ śaknumaḥ | yadi ca bhavatām abhupagamaḥsyāt tadākāśe'pi gandha-guṇatāṁ kartuṁ kṣauṇyām api tad-guṇatām apākartuṁ pārayāmaḥ | tasmān mātus tad amṛta-srāvi kuṇḍalaṁ tasya mṛta-srāvi racayiṣyāmaḥ |

[15] indra uvāca—

mātur yat kuṇḍalaṁ tena hṛtaṁ tena hṛtaṁ śravaḥ |
yasya śravaṇa-mātreṇa vayaṁ ca vadhirīkṛtaḥ ||10||

[16] śrī-kṛṣṇa uvāca—nānena tad-apahāraḥ kṛtaḥ, kintu sva-prāṇāpahāra eveti svairaṁ vairaṁ jitam iti matvā tripiṣṭapāya pratiṣṭhantāṁ tatrabhavanta iti |

[17] atha te tat-pada-padma-pada-paryanta-bhūmiṁ spṛṣṭvā śiraḥ spṛśantaḥ prasāda-spṛśaṁ tad-dṛśaṁ dṛṣṭvā bhṛśaṁ sukham āmṛśantaś cedaṁ nivedayāmāsuḥ—so'yam asmad-bhrātāpanna-trātā pannagāśanaḥ svayam atra bhavad-gamanāsanaṁ bhavitā |

[18] śrī-kṛṣṇa uvāca—nārāyaṇāsanaṁ narāṇām asmākaṁ katham āsanāya kalpatāṁ ?

[19] te sa-smitaṁ ūcuḥ—asmad-āśaṁsayā nārāyaṇatāpi bhavaty adhunā suṣṭhu pratyakṣatām āpsyati |

[20] śrī-kṛṣṇa uvāca—kintu saṅkocāya rocate |

[21] punas ta ūcuḥ—asmad-arthaṁ bhavadbhir anarthanīyam api samarthanīyam |

[22] śrī-kṛṣṇa uvāca—yathājñāpayanti yajñādhipatayaḥ |

[23] tad evaṁ sarve parveha labhamānā yathāgataṁ praṇamantas tat-prasannatāṁ smarantaḥ pratasthire |

[24] vraja-rāja uvāca— tatas tataḥ ?

[25] dūtāv ūcatuḥ— tataś ca yat pūrvaṁ satyabhāmāṁ prati pārijāta-taruṁ dātuṁ jātu pratijñātam āsīt tasyāyam avasara iti satīnām apy anyāsāṁ premavatīnāṁ tasyā eva tad-dānasya lakṣyāya sarva-śastra-nivāraṇatā-bhāsi-varāsi[5]-saṁvṛtayā tayā saha sahasā harir vihaṅgama-rāja-vāhitena vihāyasā prāgjyotiṣa-puraṁ jagāma | kintu bhāryā-yuta-gamanaṁ vairiṇaṁ prati svairitānusāryātma-keliṁ gamayati sma | tatrānyad apy āścaryaṁ paryavalokitam āsīt |

[26] vraja-rāja uvāca— tad api kathyatām |

[27] dūtāv ūcatuḥ—yadā tam āruhya cakrādi-catuṣṭayaṁ tuṣṭatayā samūhya prasthitavāṁs tadā bhuja-dvaya-pratibimbavad aparaṁ tad-dvayam apy ālokitam iti |

[28] vraja-rāja uvāca— pūrvata evedaṁ jñāyata iti nāpūrvaṁ, yan nārāyaṇa-prasādas tatra tat-sāmyam āsādayati | gargasya ca so'yaṁ vāk-sargaḥ—tasmān nandātmajo'yaṁ te nārāyaṇa-samo guṇaiḥ [bhā.pu. 10.8.19] iti |

[29] dūtāv ūcatuḥ— satyaṁ satyam | satyabhāmāpi tad-anujaṁ bhuja-yugalaṁ dṛṣṭvā spṛṣṭvā ca saṁvastrita-mukhatayā kṛta-rahā jahāsa |

[30] vraja-rāja uvāca— tad astu tasmād anyam apy asmān santoṣaṁ joṣayatam |

---

[5] sthūla-śāṭikā.

[31] dūtāv ūcatuḥ— tataś ca hiraṇya-garutmad-upari gārutmata-hiraṇya-pratimūrtī iva bhavat-putra-snuṣā-mūrtī vilokya khecarā vicārayanti sma—

pakṣi-same kanakādrau, nabhasā gacchaty amū kalaya |
dampati-tulyau vidyul-lekhā-vidyutvatāṁ sārau ||11||

[32] sarve procuḥ—hanta ! sā vadhūṭī kṛṣṇa-savarṇatayā karṇa-puṭī-viṣayī-kriyate | katham anyathā varṇyate ?

[33] dūtāv ūcatuḥ— tad api sad avagatam | kintu nāvagantuṁ śakyate tan nāṭī-paripāṭī |

[34] vraja-rāja uvāca— tatas tataḥ ?

[35] dūtāv ūcatuḥ— tad evaṁ devair api durgamāntaraṁ durgā-puram eva sa prāpnoti sma | yat khalu—

śailaiḥ śastraiḥ sarobhiḥ sahaja-hutavahair vāyubhir durga-rūpais
tadvat pāśaiś ca mauraiḥ parivṛtam abhitaḥ kāma-rūpaṁ nivātaiḥ |
tad-dūrān nāga-śatrūpari pariviharan śrī-hariḥ prekṣya citraṁ
gacchan śrī-satyabhāmām api sa tu kutukī citra-gātrāṁ cakāra ||12||

[36] atha viviveca ca—nanv amī devā durgāṇīmāni durlaṅghyāni vīkṣya māṁ garuḍārūḍhatām aṅgīkārayāñcakruḥ | [37] tad ittham ākramaṇaṁ tu chalād eva, na tu balād | balam eva tu śūrāṇāṁ vyavahartavyam atas tad eva mama kartavyam iti |

[38] vraja-rāja uvāca— tatas tataḥ ?

[39] dūtāv ūcatuḥ— tataś ca—

ūrdhvāt praveṣṭuṁ yad apīdam īṣṭe
patrīśa-patraḥ kutukāt tathāpi |
durgāṇi durgā-nagarasya viṣvag
vikramya bhettuṁ sa manaś cakāra ||13||

[40] vraja-rāja uvāca— hanta ! kathaṁ kathaṁ ?

[41] dūtāv ūcatuḥ— prathamaṁ tāvad bhūtānāṁ saṁhāra-kramam ārabdhavān | tatra gadayādrīn bāṇena ca śastrāṇi vidrāvya pṛthivy-aṁśaṁ jala-durge praveśayāmāsa | tataś ca cakreṇa jalam agnāv, agniṁ vāyau, vāyum ākāśe vilāpayāmāsa |

[42] sarve vrajasthāḥ sāścaryaṁ ūcuḥ—tatas tataḥ ?

[43] dūtāv ūcatuḥ— tataś ca ye pṛthivy-aṁśāḥ kṣuraprāntatā-hiṁsra-ṣaṭ-sahasra-pāśatayā pṛthak-sthitāṁs tān apy asinaiva tūlavad vitastayām āsa | tad-anantaraṁ tad-anantaram abhi ca—

na kevalāny asya dara-dhvanis tadā
yantrāṇi tasmin vitathāni nirmame |

manasvināṁ maṅkṣu manāṁsi cāsakṛd
daro’py asau yad dara-hetutāṁ gataḥ ||14||

tat-prākāraṁ nirvibhedāgha-vairī
kaumodakyā tat-paraṁ cācacāra |
yenotsṛṣṭāny aśma-loṣṭāni teṣāṁ
pṛṣṭhādy-aṅgaṁ bhraṣṭa-naṣṭaṁ vitenuḥ ||15||

[44] kintu jala-durgātikrameṇa yuddham apy udbuddham | yathā tasmin jalāvaraṇa-vāridhāv avadhīrita-kālaḥ kaścit karālaḥ sa mura-nāmāsuraḥ puraḥ śayānatayāsīt | yadā tu prāñcan kāñcanāmbaraḥ pāñcajanya-dhvany-atjavam ujjagāra | tadā sa ca jajāgāra | tatra tu—

dvayam iha mama mohanaṁ murārer
dara-ninadaḥ śayanaṁ tathā murasya |
pralaya-pavi-ninād a-tulya-vīryaḥ
sa khalu tad ekaka-nāśya-dhāma tac ca ||16||

[45] tatra ca yadā jalād udgamya triśūlam udyamya sa khalu pañcamukhaḥ samutthitavāṁs tadā sarvaṁsaṁharan hara ivādṛśyata | yadā ca krodha-labdhodbodha-tejasā sarvaṁ rodha-viṣayī-cakāra, tadā ca kalpānta-kalpanāya mithaḥ-saṁghṛṣṭa-dhṛṣṭa-bhānu-bṛhadbhānuvad bhāti sma | yadā ca pañcāpi mukhāni prapañcayāmāsa, tadā sarva-grasanāya samyag-rasanā-prasāraṇa-kṛt kālāgni-rudravad upadravāya babhūva | yadā ca tārkṣyaṁ vidhakṣann ivābhyadravat tadā tad-rūpa-rudra-vakṣaḥ-prabhraṣṭa-dīrgha-pṛṣṭha ivālakṣyata | yadā ca paritaḥ parītatayā garutkṣepaṁ kurvate garutmate śūlam asyan pañcabhir āsyair norghoṣaṁ vyasyati sma, tadā bhavantaś ca sphuṭaṁ tam anubhavantas tasthuḥ | yato ghoṣa-sthānāṁ bhavatāṁ kā vārtā ? sa khalu sarvān evāṇḍa-kaṭāha-sthānārtāṁś cakāra |

[46] sarve vraja-sabhāsadaḥ sapratyabhijñaṁ jijñāsāmāsuḥ—tatas tataḥ ?

[47] dūtāv ūcatuḥ— tataḥ samic-charma-sampad-ātmambhariḥ śrī-haris tu yugapad api tat-tad-upadravaṁ vidrāvayaṁs tatra kautukaṁ babhāra | tīkṣṇīkṛta-mukhābhyāṁ śilīmukhābhyāṁ tasya triśūlaṁ tridhā vidhāya nirmūlaṁ cakāra | labdha-deha-vyūha-prapañcakena śilīmukha-pañcakena mukha-pañcakaṁ tūṇam iva pūrayāmāsa iti |

[48] sarve sāścaryaṁ ūcuḥ—tatas tataḥ ?

[49] dūtāv ūcatuḥ— tataś ca nijam utkarṣaṁ cikīrṣur api vastutaḥ sa khalu mumūrṣur yāṁ gadāṁ sasarja, tāṁ ūrjasvatīm api nija-gadayā sahasradhāvasrastāṁ kurvann eva tatpūrvāṅa-saṅgham api cakra-vīryeṇa cekīryamāṇaḥ sarvatrāpy apūrvaṁ pūrayati sma |

[50] vraja-rāja uvāca— tatas tataḥ ?

[51] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca diṅmataṅgajān iva tad-aṅgajāṁs tad-dārṣṭāntikatayā kṛta-dhārṣṭyān saptāpi pīṭha-sāhityenāṣṭa-saṅkhyatayā tasmād apy akharva-garva-spṛṣṭān labdha-kaṣṭān vidhāya kāla-daṣṭāṁś cakāra | tad evaṁ narakaḥ srasta-nija-garvaṁ tat tat sarvaṁ lokam atītaṁ karma

kramaśaś citravad avalokayan marmaṇi cukṣobha | gaty-antarābhāvataḥ svayam eva nirgatya druta-gaty-abhiṣeṇayanna-trastam atihastayann apy uddhataṁ yuddham udbuddhaṁ cakāra | yatra ca hariḥ paritaḥ sarvān apasavyān śaravyān vyatānīt | tathā hi—

bhaumaḥ sindhūttha-danti-prayuta-yutatayā nirgataḥ sainikānāṁ
padmaiḥ satrā śataghnī-sakha-viśikha-śikhān astra-pūgān vyamuñcan |
kṛṣṇas tāṁs tān samantri-tribhir iṣubhir anu svaṁ samantād vibhindan
yodhāṁs tān dṛṣṭa-mātrān vighaṭita-niṭilādy-aṅga-saṅghāṁś cakāra ||17||

jihmageṣv ari-sainyeṣu nijājihmaga-śaṅkayā
jihmagāriṁ harir yuñjan prasakta-kṛtim aktavān ||18||

kṣipta-sva-pakṣe tārkṣye'tha śaktiṁ cikṣepa bhūmijaḥ |
sa ca tatrāparāṁ ye dve saṁyoga-samavāyage ||19||

tataś ca—

avyarthaṁ śūli-śūlaṁ drutam iha vikirāpy evam antar vicārāt
srakṣyaṁ taṁ tad-vidūrāt kṣiti-tanayam amuṁ śrī-murārir vitarkya |
dhvastaṁ cakre purastān niṭilam akuṭilaṁ tasya cakreṇa tādṛg
yenāyaṁ nāvidad yat kva katham atha kadā kena kiṁ kaś cakāra ||20||

bhaume tu nihate sarvo'py āha sma bhuvi divy api |
ahahety adbhutād dharṣāt khedād api yathāyatham ||21||

[52] tataś ca nija-preṣṭhāṁ tārkṣya-pṛṣṭhāgre saṁrakṣya svayaṁ kṣauṇyām avatīrya vīryavat-tārāṇāṁ vijaya-kuñjarāṇāṁ puñjatā-kṛte janān niyuñjānaḥ kañja-locanaḥ sa tu kṣaṇaṁ kutukam anubhūtavān |

[53] atha sva-bhārāvatārāt tuṣyantī putra-śokāc chuṣyantī ca putra-hṛta-tad-aditi-karṇālaṅkṛti-prabhṛti-divya-vastu-vrajena nija-puraḥ puṣyantī dharitrī vṛṣyamāṇa-nānā-varṇa-vicitrīkṛta-sragbhir viśva-sṛgbhiḥ stūyamānaṁ hariṁ sambhūya pariṣṭūya ca nivedayāmāsa—nāma ca grahītum ayuktasya sānugrahī-bhavatā bhavatā deha-bandhān muktasya tasya tanayaḥ so'yaṁ bālatayā labdha-bhayaḥ sarvasyāpy anukūlaṁ bhavat-pada-paṅkaja-mūlaṁ samatā mayā saṅgamayām āse | tasmād asya śirasi kara-sarasīruhaṁ yady arpayati, sarpa-darpa-dalana-vāhanas tad āstāṁ tāvat prācīnānāṁ kalmaṣāṇām apahananaṁ pratīcīnānām api syād iti |

[54] śrī-kṛṣṇas tv abhaya-mātraṁ tasyās tātparyam avadhārya vāṅ-mātreṇa tad-dānaṁ vitīrya sura-puraja-kīryamāṇa-divya-kusumaḥ sukumāra-caritaḥ kṣitija-kṣitipāla-veśma praviveśa | praviśya ca vṛṣaṇvasu jaya-sambhavaṁ divya-vibhavaṁ paśyan kva ca na kalpa-vallīnām agrataś candra-bimbānīvāpaśyan | kintu tāś ca tāni ca dhūlil-bhīṣma-grīṣma-vātyābhir iva mlānatayā paśyatas tasya sukham anaśayat | yadā tu manda-manda-lāvaṇyāmṛta-nisyanda-nirdhūta-rajas-tamaskākasmika-balāhaka-śakalatayā tāsāṁ puratah sa sphurati sma, tadā tatra tatra lakṣaṇaṁ vilakṣaṇam āsīt |

[55] tad evaṁ sthite punar ubhayeṣāṁ kṣaṇāt pratyabhijñā ca jātā | tā imās tā eveti | so'yaṁ sa eveti | tataś ca—

bāṣpaṁ dūram avarṣan muraripur amukā dadhus tu kampādi |
tādṛśa-tāpe'py āsāṁ, paśyata himatākaratvam ādyasya ||22||

[56] sarve procuḥ—aho bata tā imāḥ kāḥ ?

[57] dūtau sāsraṁ ūcatuḥ—hanta ! tā imā bālyata eva santata-kṛṣṇa-bhartṛkatā-saṁvid ananyā yugapada nyāya-pariṇayāya naraka-saṅgṛhītatayā labdha-narakaṁ-manyā rakṣita-nija-vratatayā dhanyāḥ sad-upadeva-deva-naradeva-kanyāḥ | yāḥ khalu hāri-vaṁśāḥ kecid vipra-vaṁśās tatra praśaṁsantaḥ santi—

nirviśantyo yathā devyaḥ sukhinyaḥ kāma-varjitāḥ |
parivavrur mahābāhum eka-veṇī-dharāḥ striyaḥ ||
sarvāḥ kāṣāya-vāsinyaḥ sarvāś ca niyatendriyāḥ |
vratopavāsa-tanv-aṅgyaḥ kāṅkṣantyaḥ kṛṣṇa-darśanam ||
[ha.vaṁ. 2.64.26-27] iti |

[58] sarve procuḥ—tasya viśṛṅkhalasya khalasya samīpe katham āsāṁ vratam api pratataṁ jātaṁ ?

[59] dūtāv ūcatuḥ—kālikā-purāṇa-parāyaṇa-parāyaṇās tatredaṁ śrāvayantaḥ santi | tāsu kṛṣṇānurāga-jāgara-visāradasya śrī-nāradasyāgamanam eva tābhis tena śikṣitābhir nārāyaṇābhijanmanā ca vijñāta-tan-maraṇam armaṇā tad-upayamana-maryādā paryāpitā | śrī-nāradas tu tadā tatrāgatavān, yadā tan-maraṇaṁ labdhānuśaraṇaṁ jātaṁ, tadā cāha sma—tena niveditātma-rāgaḥ sa mahā-bhāgaḥ adya khalu pañcamī vartate | yadi navamyāṁ tava vartanam anuvartate, tadā trayodaśyām etāḥ pāṇau kartavyāḥ iti |

[60] sarve kṣaṇaṁ vihasya procuḥ—kañja-locanasyāvalocanataḥ paścāt kiṁ jātaṁ ?

[61] dūtāv ūcatuḥ— tābhir manasā varaṇam eva |

[62] sarve procuḥ—manasā varaṇaṁ na khalu karaṇatām āpadyate, yadi tatra śrīmān kṛṣṇaḥ tṛṣṇaṅ na syāt |

[63] dūtāv ūcatuḥ— śrī-kṛṣṇas tu kāruṇya-vaśatayā tāsu satṛṣṇa evāsīt | yad-artham eva satyabhāmām api tāṁ garuḍān nāvatārayāmāsa | samprati tu tāsāṁ tādṛg īhayā samānaṁ bhāva-samūhaṁ ūhamānaḥ sarvā eva tāḥ snānālaṅkṛtibhyāṁ sevitā devatā iva narayānam ārohamāṇāḥ sarva-sampat-kośair jita-vājibhir vājibhis tiraskṛta-daṅ-mataṅgajair gajair labdha-manorathaiḥ rathaiḥ saha vivāha-sampādarhaiḥ pāribarhair iva dvāravatīṁ prati saveṣaṁ praveṣayāmāsa | preṣya ca tayā nija-vyūḍhayā saha garuḍārūḍhatayā satyabhāmā-kareṇa kuṇḍala-dvayaṁ tāṁ pratyupahṛtya kuṇḍala-maṇḍanayā tāṁ pariṣkṛtya tasyāḥ śubhāśiṣaḥ sandhṛtya mahendrayor bahu-pūjām ādṛtya tataś cacāla | calana-samaye ca haricandanādi-miśra-miśra-kāvaṇāt pārijātaṁ ninaya |

[64] sarve procuḥ—hanta ! katham iva ?

[65] dūtāv ūcatuḥ—

yācitvā pārijātaṁ taru-varam ṛṣiṇā nāpnuvann apy aghāriḥ
śakre yatra kṣamāvān abhavad ayam anenārthitaḥ śatru-nāśam |
kṛtvā taṁ bhāryayā tat-parivalana-kṛtau hetunā sārdham āgāt
tad-gehaṁ taṁ tathāpi svayam ayam adadān neti gacchann agṛhṇāt ||23||

yaḥ sarvāṁ yasya lakṣmīm avitum avataran yasya śatrūn vimṛddhann
adhyāste vipra-nītyā tarum avṛṇuta cānena tasmān nirastaḥ |
sa svīyaṁ kṣatra-dharmaṁ punar atha vidadhad yodhitas tena devaiḥ
sārdhaṁ sarvān vijitya svayam aharata taṁ paśya kaḥ kasya dharmaḥ ||24|| iti |

[66] atrāvābhyāṁ tu tad idaṁ vicārya nirdhāryate—bhavatāṁ mātāmahasya vaiśyābhīra-vaṁśyatāyām api pitāmahasya vasudeva-pitāmahatā mahatāṁ sadasi vikhyātā | yathā ca—yādavānāṁ hitārthāya dhṛto girivaro mayā [ska.pu.] ity ādiṣu yādavatā | vasudeva upaśrutya bhrātaraṁ nandam āgataṁ [bhā.pu. 10.5.20] ity ādiṣu tat-pitṛvya-prabhavatā ca purāṇavidbhir gīyate | tasmād adhyātma-śāstrānumatyā putreṣu pitraṁśādhikyāt kṣatriya-bījyatāyām api labdha-vīryatāyāṁ mātṛvad varṇa-saṅkaraḥ iti dharma-śāstra-matānurodhād ābhīra-vaiśyatā-dharmas tatra bhavadbhir ātmani samudbhāvitaḥ | tad evaṁ sati samprati yādavānandanasya bhavan-nandanasya sphuṭam alaukika-prabhāvād viśva-kṛta-vandanasay yad apūrvavad ātmani kṣātrāviṣkṛtiḥ kṛti-viṣayībhavanti, tat tu pūrva-pakṣe na prakṣepam āpnoti iti |

[67] tad idaṁ sarve'pi sānumodaṁ niśamya sa-pramodaṁ ūcuḥ—prastutaṁ prastūyatām |

[68] dūtāv ūcatuḥ—kecid evaṁ ca devendra-vañcanaṁ prapañcayanti—yadā sātrājitī pārijāta-tarave sayatnībhavantī sutrāma-patnī-sadanam āsasāda, tadā vana-devy-ānītaṁ vāñchābhinītaṁ sujāta-pārijāta-kusumaṁ tasyāḥ paśyantyāḥ sā śacī-nāmnī sutrāmnī nija-śirasā yuktavatī, tad idam uktavatī ca—manujād udbhavavatyā bhavatyā nādhikṛtir atreti, kintu chandomaya-śabda-gateḥ bhaga-sandoha-pater ārohaṇaṁ moha-viṣayīcakāreti |

[69] tad evam—

teṣāṁ kṛtaghnatāṁ vīkṣya kṛta-tad-vāñchito hariḥ |
pārijātena sahitaṁ ratnādriṁ cānayad gṛham ||25||

[70] sarve'py ūcuḥ—ātmānaṁ paṅka-saṅkaram aśaṅkam ācarann asāv amunā kaṁ kaṁ vāraṁ vā kṣālayitavyaḥ ? tataḥ sva-kathyaṁ tu prathyamānatām ānayatam |

[71] dūtāv ūcatuḥ— tataś ca tāsāṁ kanyānāṁ vivāhe vihita-nirvāhe śrī-nārada-vacanam idam—
citraṁ bataitad ekena vapuṣā yugapat pṛthak |
gṛheṣu dvy-aṣṭa-sāhasraṁ striya eka udāvahat || [bhā.pu. 10.69.2] iti |

[72] vraja-rāja uvāca— tad idam api garga-vacana-jāta-nisargam, kintu paraṁ kathyatām |

[73] dūtāv ūcatuḥ— tataś cāvāṁ sandeśam āveśaṁ keśavenātra prahitau |

[74] sarve'py ūcuḥ—ko'yaṁ sandeśaḥ ?

[75] dūtāv ūcatuḥ—

yad vyākāraṁ vardhayann atra varte
tat-tṛpty-arthaṁ śūra-putrasya vitta |
dattvā svīya-vyūham asmai vicitraṁ
labdhānujñā-bhavyam asyā vrajāmi ||26||

aṅgasya vahninā tāpas tasya tāpena śāmyati |
evaṁ vyasna-śānty-arthaṁ vyasanaṁ kriyate mayā ||27|| iti |

[76] atha snigdhakaṇṭhaḥ samāpanam āha sma—

vraja-nṛpa-dhara-karṇa-yugmam asmin
bata suta-rūpya-vivāsa-vṛtta-vṛnde |
nayana-madhukara-dvayaṁ sutasyā-
nana-sarasī-ruha-mādhurīṣu dhehi ||28 || iti |

[77] tad etad avadhāya tad-uttamāṅgam aṅke nidhāya svāśrubhir abhiṣiktaṁ vidhāya kṣaṇa-katipayaṁ vraja-rāja stambhaṁ sambhavati sma |

[78] atha vraja-vandinas tatra vandante sma—

śakra-śrāvita-bhaumātikrama | vakra-kṣmāpati-māthi-prakrama ||
bhāmā-lakṣita-tārkṣy-rohaṇa | nāmābhāsaka-pāpa-drohaṇa ||
kāmād bhūmija-durga-prekṣaka | rāmā-kautuka-dānāpekṣaka ||
vīrotkampaka-durgāmardaka | durgālocana-citra-niṣevaka ||
sṛṣṭa-kṣmā-mukha-bhūta-prakṣaya | dṛṣṭa-kṣmā-suta-sarvāntaḥ-kṣaya ||
kṣaiteyaṁ prati nirjiṣṇu-krama | daiteyaṁ laghu taṁ dhnan niṣklama ||
tat-putrāya ca rāṣṭrādy-arpaka | yat-kutrāpy anubhaktaṁ tarpaka ||
kanyānām api tasāṁ pāraka | dhanyānāṁ nija-bhājāṁ tāraka ||
deva-kṣmā-pati-sacchala-pūjita | deva-kṣmāruha-hṛti-vāñchācita |
taṁ karṣas tarum indra-prāvṛta | aṅkasthāṅgana-yuddhe cādṛta ||
jitvā taṁ taruṁ ūrjad-vikrama | hitvā vāsavam udyad-vibhrama ||
yatnāprāpita-tac-chatrādika | ratnā-kṣmādhara-hṛl-līlādhika ||
bhakta-prītida tat-tad-vijaya | sakta-sva-vrajam āptas tvaṁ jaya || vīra ||29|| iti |

[79] atha pūrvavac chrī-rādhā-mādhava-sadasi katheyam, yathā snigdhakaṇṭha uvāca—yadā nānā-saṁvadana-sukha-vaśaṁvadad-tat-tad-yuddha-samudbuddha-kāmayā satyabhāmayā saha naraka-vadhaṁ nidhāya maṇi-giri-pārijāta-tarū garutmati nidhāya sarva-śarma-nidhāna-rūpaḥ sa khalu dayālūnāṁ bhūpaḥ sva-puraṁ samāgatavāṁs tadā vraja-sādhāraṇyena rādhādiṣu ca

divyālaṅkāra-ratnāni yatnād vihāpitāni | yatra sarvatra dvi-tra-varṇa-krama-valanayā samasta-kalanayā tad idaṁ citratam iva likhitaṁ vilakṣyate sma—

vyākārā nicitā mayā bahu-vidhā yuṣmac-chavi-cchāyayā
kālaṁ kṣeptum athājani pratipadaṁ nirveda-khedaḥ param |
yāvad-bandhanam ātmanā viracitaṁ tat-tad vicitraṁ balāc
cchitvā tatra samemi tāvad asakṛt prāṇān priyā rakṣata ||30||

[80] tad etad api bahir dṛṣṭy-apekṣayā likhyate, vastutas tu—

yad yad atra kila racyate bahis
tat tad aṅga bahir eva manyatām |
antare'ham api yūyam apy aho
kelim eva kalayāmahe mithaḥ ||31|| iti |

[81] atha samāpanaṁ ca snigdhakaṇṭhaḥ sotkaṇṭham āha sma—

indrajālam iva viddhi rādhike
tat tad ādhi-valanaṁ punaḥ punaḥ |
paśya kṛṣṇa iha tṛṣṇag-antaras
tvan-mukhaṁ sukha-vaśān nirīkṣate ||32||

[82] tad evaṁ sarva-sukha-prathakayoḥ kathakayoḥ sarveṇa saha svasya pathaṁ gatayoḥ śrī-rādhā-mādhavāv api mādhavī-maṇḍapam eva sakeli-sampadā maṇḍayāmāsatuḥ ||

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
naraka-saṁharaṇa-pārijāta-haraṇa-yugapad-aṣṭa-sahasra-yuga-kanyā-pāṇyādānaṁ
aṣṭādaśaṁ pūraṇam
||18||

**ekonaviṁśaṁ pūraṇaṁ**

# sa-bāṇeśa-vijaya-nirdeśanam

[1] atha prabhāte śrī-kṛṣṇa-prabhā-jāta-sukha-lambhāyāṁ vrajarāja-sabhāyāṁ madhukaṇṭha uvāca—bhūnāṁ dinānām anantare dināntare cāparau sandeśaharau prathama-gatau bahubhir antara-gataiḥ samaṁ samāgatau, samāgatya ca tat-praśna-pūrvakaṁ pūrvavat kathayāmāsatuḥ—bhavadbhir yat tatrakīyaṁ kuśalaṁ pṛṣṭam, tat sumṛṣṭam eva; paraṁ ca kim api pūrvaṁ yad aparāmṛṣṭam, tad eva dṛṣṭam |

[2] śrī-vrajarāja uvāca—kathyatām?

[3] dūtāv ūcatuḥ—śrī-rukmiṇyā jātakaḥ khalu jāta eva yaḥ pranaṣṭatayā sarvaṁ sa-kaṣṭaṁ cacāra | sa tu sampraty ātmanā pratyāgatya dṛṣtatayā hṛṣṭam ācacāra | na kevalam ātmanā, kintu kayācid anyayā ca dhanyayā nara-deva-kanyāyamānayā |

[4] sarve'pi sāścaryaṁ ūcuḥ—kathaṁ katham iti kathyatām?

[5] dūtāv ūcatuḥ—tad idaṁ śrī-nārada-vadanād viditam; yathā—

> māram ārād upānīya pānīya-nidhim ārchayat |
> śambaraḥ śambarāt taṁ tu samāran nija-mārakam ||1||

[6] tathā hi, yadā pariṇāmatas tādṛśa-danuja-prāṇākarṣi-sujana-sukha-varṣi-devarṣi-niyogād ātma-ghātakatayā niścitya vicintya ca śambara-nāmā dānavaḥ śāmbarī-samvalanayātma-samvaraṇam ālambamānas taṁ varuṇālaya-śambaram anulambayāmāsa, tadā sa bālaḥ sahasā militaḥ, kenacid apūrva-śakalinā gilitaḥ; sa yadā gilitas tadā sa ca śakalī kenacana jālikena kalitaḥ; sa yadā kalitas tadā śambara-bali-kṛte balitaḥ; sa yadā ca valitas tadā tadīya-mahānasādhikāriṇyā rati-nāminyā dalitaḥ; sa yadā ca dalitas tadā sa bālakas tatra paryākalitaḥ; paryākalitavatī ca sā taṁ śambarasya durmaryādatāṁ vicintya guptaṁ pālitavatī | eṣā hi pūrvaṁ smara-bhāryāsīt, smare tu hareṇa dagdhe punas tat-prāptaye tam ārādhayāmāsa | tataḥ śambareṇa smara-haraṁ prasādya nija-gṛhānītāpi prāg-labdha-tad-vara-balād abhītā māyāmaya-kāyayā kayācid ātma-bhrāntikārikayā taṁ vañcayatntī babhūva | tasminn atibāle balāt pati-bhāve muhur labdha-bhāve tu dhig-dhig ity ātmānaṁ garhitavatī |

[7] atha kadācid etāṁ ṛrīmān devarṣiḥ sarva-harṣi tad idam aṣaṭ-karṇi varṇitavān—ayi rati-devi! manmathatayā labdha-prathitis tava yaḥ patiḥ, sa khalu durgā-patinā prāpitānyathā-gatiḥ samprati sarva-manmatha-gatitāśreyasi nijāṁśi-yadupati-tejasi labdha-sātmyāpattiḥ sann ayaṁ vartata iti |

[8] sā tu tad etat karṇayor āsajya tasminn āropitaṁ bhāvāntaraṁ parityjya pati-bhāvam eva prasajya sthitavatī; sa tu śāvakaḥ prati-śvaḥ śaśvad eva śukla-pakṣa-śaśīva śuśāva | prauḍas tu sa kumāra-parivṛḍhantaṁ tad-bhāvaṁ dṛḍhaṁ buddhvā tasyai gāḍhaṁ cukrodha; sā tu kathita-rahasyatayā taṁ vaśyaṁ cakāra | svīyām anavadyāṁ vidyātatim api tasminn āviśakāra |

[9] kiṁ bahunā, yuddhaṁ samudbuddhaṁ vidhāpya taṁ dārakaṁ tasya dānavsya dārakam eva cakāra | anantaraṁ ca sura-vartma-vartmanā tan-māratayā tatra tatra sura-visara-labdha-prasāra-māra-nāma-sāraṁ kṛṣṇa-kumāraṁ dvārakām anusārayāñcakāra | yaḥ khalv indra-sañcāraṁ sañcaraṁs tatratyaiś candra-darśaṁ dṛśyate sma; sāndrānanda-kanda-kandarpatayā parāmṛśyate sma ca |

[10] vrajarāja uvāca—kathyatāṁ tathyam; kīdṛg ākāraḥ sa kumāraḥ?

[11] dūtāv ūcatuḥ—tad eva nivedayantau svaḥ —

> ātmā vai jāyate putra iti yā śrutir ādṛtā |
> raukmiṇeye hareḥ putre tad-udāhṛtir īkṣyate ||2||
>
> manojavasa ity ākhyā yat khyātā pitṛ-sannibhe |
> tasyedam eva vījaṁ kiṁ sa tadvad vasatīti yat ||3||

[12] sarve papracchuḥ—kīdṛg vayāḥ sayāgataḥ ?

[13] dūtāv ūcatuḥ—yādṛg vayāḥ śrīdāmādi-sa-vayās tādṛg vayā eva pratīyate | sāmpratika-saṁkhyayā tu ṣaḍ-varṣa eva khyāyate; yataḥ sarve'pi taṁ vilokamānā lokāḥ svayaṁ śrīkṛṣṇa evāyam iti sa-sambhramaṁ vaṁbhramanti, kiṁ bahunā, tan-mātaro'pi |

[14] punaḥ sarve'pi papracchuḥ—sa ca khalv asmākaṁ jīvana-nāmā śyāma-dhāmā samprati kīdṛñ mānaḥ sphurati?

[15] dūtāv ūcatuḥ—sa yathā gokule jñāyate sma, sampraty api tathā pratybhijñāyate |

[16] tad etad ākarṇya sarve dūata-mukhaṁ nirvarṇya kṣaṇa-katipayaṁ phulla-dṛg-varṇam āsan |

[17] tataś ca dūtāv ūcatuḥ—atra kim āścaryam?

> tatra pravayaso'py āsan yuvāno'tibalaujasaḥ |
> pibanto'kṣair mukundasya mukhāmbuja-sudhāṁ muhuḥ || [bhā.pu 10.45.19]

iti kaimutya-pratyayāt |

[18] yasya cānubhūta-carasya manasi sañcaraṇād bhavantaś ca tathābhavantaḥ samantād virājanta iti |

[19] atha vrajarājas tat-patnī ca manasi cintayati sma—hanta! kiṁ tasya jagat-praśaṁsyaṁ mukhāravindaṁ tam anubindamānaṁ taṁ dārakam api vārakam ekaṁ paśyāma ? iti |

[20] spaṣṭaṁ ca śrī-vrajarāja uvāca—tad-āgamanāntaraṁ kintarāṁ jātam?

[21] dūtāv ūcatuḥ—sarvata evākharvaṁ parva jātam; yatra dina-saptakaṁ yāvad bālakālokakānāṁ lokānāṁ yātrāc chidra-mātrāya na jātā; yata evāvayor vilamba-samvalanaṁ babhūva | tad anantaram evānujñāpanāyām āvām antaram avāpāva |

[22] vrjarāja uvāca—bālakasya nāma kiṁ nāma kṛtam?

[23] dūtāv ūcatuḥ—pradyumana iti |

[24] sarve'py ūcuḥ—nirukta-saṁyuktatāvagatyā yuktam eva ca tan nāma; yataḥ prakṛṣṭa-dhana-lābham eva tasmāt te menire |

[25] dūtāv ūcatuḥ—lokās tu kāmaṁ kāma-nāmāni samastāni cāmananti iti |

[26] tad evam utsukatayā satsu vraja-satsu punar anyau dūtau tatra sambhūtau; sambhūya ca tat-praṇāmādi-pūrvakaṁ sukha-saṁyūyamānatayā vadataḥ sma,—

[27] vrajarāja uvāca—kathayatam, tat kiṁ tāvat?

[28] dūtāv ūcatuḥ—yadarthaṁ śrīmati kṛṣṇe samyag-tṛṣṇe'pi durvādamācārya bhahubhiḥ kadarthanam ācaryamāṇam āste | tasya khalu syamantakasya kenacit kṛtaṁ cauryam ātmacaryayā kam api nijācāryaṁ vyañjayati sma |

[29] sarve procuḥ—kas tāvad evaṁ mahān?

[30] dūtāv ūcatuḥ—yas tāvad bhavatām anāśīrvāda-pātratayā kṛṣṇam ādāya gokulataḥ kṛta-yātra āsīt |

[31] sarve sotprāsaṁ procuḥ—kathaṁ katham iti kathyatām |

[32] dūtāv ūcatuḥ—sa yadā maṇim ādāya śiva-sampradāyam anu svaṁ vidhāya kṛṣṇād ātmānaṁ pidhāya kāśīm ṛcchann āsīt, tadā tac-cintakakṛtāv ajñān kāmya-yajñān eva nija-samajñā-hetuṁś cakāra; yatra dāna-patyākhyayāpy ātmānaṁ pratyāyayāmāsa |

[33] sarve procuḥ—yuktam asman-nīlanidhim-haraṇaṁ na tasya bharaṇāya jātam, tasmāt tu tan-nidhi-haraṇaṁ nistaraṇāya bhātam; yuktataraṁ tu tena paṇyaṁ (puṇyaṁ – gha) puṇyam ātmani naipuṇyam āvahati iti |

[34] tatrāpara āha—pūrvaṁ khalv asau tatra pārśva-ga āsīt, adhunā tu pārśvaka iti varga-prathamatāṁ prathitavānas tasya prathimā paraṁ prathate |

[35] atha sabhā-satsu hasatu vrajarāja uvāca—tatas tataḥ?

[36] dūtāv ūcatuḥ—pūrvam evāpūrva-vidyānusārī danujārī ramyātiśauryāgatyā matyā tadīya-cauryaṁ gocaryamāṇaṁ cakāra; kintu sa khalu sakama-bhakta iti tat-kāma-pūraṇāsaktas

tatrodāsīna evāsīt | samprati tu pūtanādīnām api pūtatāvidhāyī so'yaṁ sukhadāyī kayāpi vidyayā dvārakāyām utpātam utpādya taṁ cākrūra –pravasana-hetukaṁ vṛddha-mukhena pratipādya tasya cākrūratāṁ vyañjayituṁ kila taṁ sakṛtavarmāṇaṁ yadusadaḥ samānāyya vāgbhiḥ susabhājya pūryamāṇa-cāturyatayā tan-mukham eva tasya tad-apahāraṁ vyāhārayāmāsa | ta ete maṇi-prasaṅga-saṅgaja-mat-kalaṅka-saṅkara-duḥkhataḥ kleśaṁ gatā mad-agraja-caraṇāś ca mayy akasmān mahā-sampanmayatayā prabhavantaṁ bhavantaṁ śrutavaty api maṇim anveṣṭuṁ sandiṣṭam akurvati kopavantaḥ santi | svayam ahaṁ tu tādṛśa-sat-karmaṇi bhavaty eva maṇiḥ śarmaṇe cakḷp iti vibhāvayann ātiyatnam ācarann asmīti vacaḥ pracārayāmāsa ca |

[37] athākrūras tadānīm api tad-gopanānucitatayā saṅkucita-cittas tad idaṁ cintayāmāsa—so'yaṁ samprati mayi śarmavān ālocyate; saṅkarṣaṇasya na śaṅkaratā paryālocyate; tathā mama marma tu narmaṇāmībhiḥ sabhāsadbhir uddhūta-varma-nirmitam asti, samprati cāmīṣām antaḥ-paṭa-puṭitām api ratna-sampuṭaṁ pratidṛk pātayantaṁ pratīmaḥ | tasmān maṇi-vyañjanā paramañjasā samañjasā jañjanītīti | spaṣṭaṁ cācaṣṭa—satrājit khalu bhavad-aparādhīti katham anaparādhī (katham avādhī —gha) bhavitum arhati? tataḥ śata-dhanvānaṁ vā katham anyathā manvānā bhavāmaḥ? akrūra-kṛtavarmāṇāv āvāṁ tu bhavan-māyayārabdha-viruddha-karmāṇāv api labdha-dharmāṇāv adhunā janiṣvahi; yataḥ kṛpāvatā bhavatāpasāryāv ārād ākāryāvahe (bhavatā tām apasāryārād ākāryāvahe — gha) sma | tatra so'yaṁ kṛtavarmā mat-paścād-vartīti na pṛthag varivarti | soḥam api bhavan-nideśam uddeśam uddeśaṁ taṁ deśam anu niveśaṁ kṛtavān; adhunātu bhavan-nideśaṁ bhavad-abhiniveśaṁ ca vidann idaṁ kara-kalitaṁ karavāni iti |

[38] sarve vraja-sabhāsada ūcuḥ—tad idaṁ vacanam api durūha-racanaṁ bhāti | tatas tanutaṁ (tatas tataḥ — gha) |

[39] tad evaṁ lajjām iva sampūṭa-kṛta-sajjāṁ maṇiṁ vyñjitavati tasmin śrī-kṛṣṇam abh viśvasti-praśastā jaya jaya-śabdam aviśvasti-vigata-śastās tu niḥśabdam āceruḥ |

[40] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ?

[41] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca dhṛta-maṇi-yogyatā-garveṣu sarveṣu satyabhāmā-jāmbavaty apatyeṣu tu tat-pratyāsannatayā dhṛta-pratyāśātatyeṣu śrī-kṛsnas tu parama-śubhavatas tatrabhavata eva maṇer asya dhāraṇaṁ sādhāraṇam iti procya sarvān ālocya niṣkalkaḥ śvaphalka-sūnava eva taṁ sasmitam arpayāmāsa |

[42] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ?

[43] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca,

> gale vahan maṇim atha gāndinī-sutas
> tad-arciṣā dadhad api śbhra-kāntitām |
> manomilan-malina-daśā-tamaś-chaṭā-
> ghaṭāvṛtaḥ sphurati na sa sma samprati ||4||

[44] tad evaṁ bahuṣu rahovārt'ā-hartṛṣu gatāgataṁ kartṛṣu kadācit kaucid āgatya kathayataḥ sma—pūrvaṁ rukmiṇī-dākṣiṇyāl labdhāyāṁ rukmi-kanyāyāṁ rukmavatyāṁ raukmiṇeyāj jātakaḥ sañjātaḥ | sā ca na kevalaṁ tam asaviṣṭa, kintu sarveṣāṁ viśiṣṭaṁ sukham api |

[45] vrajarājaḥ samutsukam uvāca — nāma kiṁ nāma dhṛtam?

[46] dūtāv ūcatuḥ—aniruddha iti |

[47] vrajarājaḥ svagatam uvāca—nūnaṁ vaiduṣyaṁ puṣpan matam idaṁ vasudevasya paryavasyati, yena kṛṣṇasya vāsudevatāṁ rāmasya sa saṅkarṣaṇatāṁ khyāpayitvā pradyumnāniruddhāv iti tau vikhyāpitau | tathāprabhāvā eva ta eta iti |

[48] spaṣṭam uvāca—rūpaṁ kīdṛśam?

[49] dūtāv ūcatuḥ—pitṛvad eva |

[50] vrajarājaḥ sa-hāsam uvāca, tat tat sarvaṁ ghaṭamānam api jātam |

[51] punaḥ svagatam uvāca, hanta! manaḥ! katham unmanas tām āpnoṣi? putrasya darśanm eva tāvat kutra, kim uta pautra-prapautrāṇām iti |

[52] madhukaṇṭha uvāca— atha samayāntara-dūtyam anubhūty antaram ānayadhvam |

[53] yathā dūtāv ūcatuḥ—pradyumna-putrāya rukmiṇī-bhrātrā putra-putrī dattā iti |

[54] vrajarāja uvāca—bhadraṁ jātam, yad rukmiṇī-bhrātrā putra-putrī dattā iti |

[55] dūtāv ūcatuḥ— neyam api tasya bhadratā, kintu rukmiṇyā eva bhadraṅkaraṇī yuktiḥ |

[56] vrajarāja uvāca— bhavatu, yathā-kiñcid bhadram eva mṛgyate |

[57] dūtāv ūcatuḥ— sva-pakṣasya tu bhadram eva jātam |

[58] vrajarāja uvāca—samprati rukmī ca sva-pakṣa eva |

[59] dūtāv ūcatuḥ— sva-pakṣo bhavatu vā, mā vā, tasya tu bhadram eva jātam, kintv amutra |

[60] vrajarājaḥ sa-vicikitsam uvāca—amutrety amaṅgalam iva kathaṁ saṅgamayathaḥ?

[61] dūtāv ūcatuḥ— saṅgatam eva, tat kathaṁ bhaṅgam āpayitā svaḥ?

[62] vrajarāja uvāca—yady evam aparasparaṁ paraspara-sambandhaḥ siddhas tathā balabhadraś ca tatra bhadratayā pratītis tarhi tasyāmutra gatiḥ kutra jātā?

[63] dūtau vihasyocatuḥ—balabhadra-bala-jvalana eva |

[64] vrajarāja uvāca—katham iva?

[65] dūtāv ūcatuḥ—gopita-kopasyāpi tasya tenaiva prakopitatayā |

[66] vrajarāja uvāca—kathyatām |

[67] dūtāv ūcatuḥ—rukmi-naptrī-pāṇi-pīḍanaṁ nāma rukmi-prāṇānāṁ kāliṅga-dantānāṁ ca pīḍanāya jātam; yatas tatra lipsita-kali-rukmi-kāliṅgādibhiḥ kalita-dambhe dyūtārambhe bahūpahasita-dūṣita-balabhadraḥ sa śrī-balabhadraḥ pramāṇīkṛta-svar-vāṇīkatālabdha-balas tathā valayāmbabhūva |

[68] atha sva-sabhā-satsu hasatsu vrajarāja uvāca—atra vatsaḥ kiṁ vidhitsitavān?

[69] dūtāv ūcatuḥ—rukmi-hantaḥ rukmi-svasuś ca sneho na duḥkhaṁkuṣṇīyād iti tuṣṇīkām eva puṣṇāti smeti tad evaṁ samayāntarāṇi gamayāñckrāṇeṣu gopa-gīrbāṇeṣu punar apy anyāv avāgatya rukmiṇyādīnām apatyam anyad anyad-gaṇyaṁ cakratuḥ | puūrva-pūrvaṁ tu pūrvaṁ pūrvam api tan nivedayāmāsatuḥ; kintu kathāntarāveśenaiva āvābhyāṁ na kathitam | śrī-vraja-bhū-bhartṛ-prabhṛtayas tu labdha-sukha-sambhṛtayas tat tac cravaṇam ārabhya vihita-yatnāni tebhyas tadā tadā ratnāni dattavantaḥ, kintu tat tad bālaṁ prati tat tad dvārāpi na prattavantaḥ; svena sambandhaṁ gopayituṁ kalita-yukti-jālena śrī-gopālena labdha-sandhaṁ (labdha-sambandhaṁ – gha) nirabandhaṁ smaranta iti |

[70] athāniruddhasyāntaḥpurād evāntardhānam avadhārya nidānam anavadhārya śrī-gopa-rājādiṣu mitho duḥkha-samvādiṣu kaucid dūtau cirāya sambhūtau dṛṣṭau pṛṣṭau ca tāv aniruddhasyāpi niruddhatāṁ procya ca śocyatāṁ vinā tatrocatuḥ—

bāṇasyoṣāhava-kanyā svapanam anuyayau raukmiṇeyāṅga-jātaṁ
nājānāj jāgratī taṁ punar avidad asau citritād ātmasakhyā |
yoginyā cānayājīharata varam anu dvārakāyāḥ sasañjā-
py etaj jñātvā sa daityaḥ pradhanm anu cirād enam uccair babandha ||5||

śrutvā devarṣi-varyāt tad-asura-vijayī tat-puraṁ śoṇitākhyaṁ
gatvāsau dvādaśākṣauhiṇi-bala-valitas tvaṁ sa-rudraṁ vijitya |
chitvā tad-bāhu-saṅghaṁ parivalita-catuḥśeṣaṁ ūṣāniruddhāv
ānīyātha sva-puryāṁ pari'nayam anayor nirmame śarma-śāli ||6||

[71] sarve vraja-sabhāsada ūcuḥ—citraṁ citraṁ rudram api katham upadrutavān, tat kathayatam |

[72] dūtāv ūcatuḥ—yatra cādau—

vidyutvānadya vidyut-paridhir upasaraty atra viśva-kṣayarthaṁ
kiṁvā kiṁvābhicāra-jvalanam adhivasan kajjala-stoma eṣaḥ |
kiṁvā kālagni-rudraḥ prati-lava-visara-jjvāla-madhyasta-dehaḥ
paśyetyācaṣṭa kṛṣṇe divijamaṇi-rathe lokite bāṇa-lokaḥ ||7||

[73] yadākṣauhiṇībhir vikṣabhayann adhokṣajaḥ sudarśanena sudarśanena nandakena ca nandakena kṣataja-puraṁ kṣataja-pūraṁ cakāra, tadā bāṇa iva bāṇaḥ sarvasyāpi bhīmaṁ bhīmaṁ puaraskṛtya tad-gaṇaiḥ paśubhiḥ sva-gaṇaiś ca paśubhir iva saṁvṛtaḥ kṛta-rabhasaṁ nirjagāma |

[74] vrajarāja uvāca—śaṅkarasya katham atrāśaṅkaratā jātā?

[75] dūtāv ūcatuḥ—putrāyamānasya bāṇasyāpat-trāṇāya, smara-sambandha-smaraṇataḥ punar ātmanaḥ smara-haratā-grahaṇāya ceti prekṣāvatām utprekṣā-mātram; tattvaṁ tu svayam eva vakṣyati |

[76] sarve sa-sambhramaṁ papracchuḥ—tataḥ kiṁ jātam?

[77] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca kṛṣṇm anu kṛṣṇa-lohitaḥ saṁyugaṁ yugalatayā yuyoja | smaram anu ca smara-hara-putravara ityādini sthite jagati tu duḥsthite brahmādayaḥ sadayatayā śānti-brahmādhīyānāḥ samadhigata-sambhramatayā sāyāsa-bhramam abhram abhitasthuḥ |

[78] atha sarva-bhūta-pramathana-bhūta-bhūta-pramathādi-tad-durgaṇe durgaṇe racitāvaraṇatayā sarveṣāṁ loma-harṣaṇe jāte yudhi jātecchaḥ sa mahecchaḥ śārṅga-saṅgata-śaraiḥ kṛtayā dhṛta-pratyaṅga-cchinnatābhinnatayā tatra suṣṭhu durgaṇatām āsādayāmāsa | tataś ca jaṭā-ghaṭā-saṅghaṭṭana-bhara-lalāṭa-bāṭa-dṛg-vibhāva-sujvāla-vātyā-pāṅśu-cakra-bāla-dravād upadrāvaṇayā śyāmatā-rāma-snigdha-dhāma-dhāma-lasita-vāma-smitāmṛta-varṣād antar bahir api drāvaṇayā ca yathāsvaṁ nidāgha-meghāgamayor iva tayor yuddham udbuddham; yatra ca haraḥ sarvaṁ saṁharann iva svayam astrāṇi mumoca, sarvaṁ pālayann iva tu tat-pratyastrāṇi hariḥ | yathā—

( sthithis passage above has to be read together aṁor our understanding)

> vāyavye pārvataṁ sa vyakirad agha-ripur bhargam ukte'stram astre
> vāhne pārjanyam anyatra ca bahuni bahu brāhma uccais tad eva |
> sarva-dhvaṁsāya raudre tad amita-śamanaṁ svīyam ity evam uccais
> taṁ śaśval lajjayitvāmucad acira-tad ujjṛmbhaṇaṁ jṛmbhaṇākhyam ||8||

[79] vrajarājaḥ sāścaryam uvāca—tatas tataḥ ?

[80] dūtāv ūcatuḥ,—

> vijite tu tadā rudre tad-bhaṭān ārdayad dhariḥ |
> hasti-yūtha-patau yadvad ardayet kalabhādikān ||9||
>
> āmuktā vāravāṇenāpy amuktā bāṇa-bṛṣṭibhiḥ |
> śirastreṇa sametāś ca prāpnuvan na śirastratām ||10||
>
> sannaddhās tatra naddhās te daṁśitā daṁśitāḥ śaraiḥ |
> adhikāṅga-yujas tvanye cinnāṅgatvam upāgatāḥ ||11||
>
> atra kāvacikānyāsannnyebhyaḥ prāṅmṛtiṁ prati |

kṛṣṇādīnāṁ yataḥ pūrvatraiva grahilatā matā ||12||

[81] teṣāṁ ca kṛṣṇādīnam;—

aparādhapaṣat kā ye ye cāsan kṛta-hastakāḥ |
te sarve tulanāṁ yātā yataḥ śatruṣu sāndratā ||13||

pradyumnam āgataḥ pūrvaṁ śikhī sa śikhi-vāhanaḥ
meghaṁ matveva tad-bāṇaṁ tviranmadam apadrutaḥ ||14||

kumbhāṇḍaḥ kūpa-karṇaś ca yathārthākhyāv imau matau |
musalena balas tat tad-aṅgaṁ tatrānyathā vyadhāt ||15||

iti drute nikhila-camūpati-vraje
baleḥ sutaḥ sa sapadi sātvakiṁ jahat |
hariṁ dravan bhujaśata-pañcake dhanūṁṣy
adhāt tathā dvi-guṇatayāmitāniṣūn ||16||

cāpaṁ vinā cediṣavao dravanty amī,
tadā sahasraṁ ghaṭanāya śakyate |
tan neti kiṁvārdha-sahasra-pāṇibhir
dadhre parair bāṇaka eṣa tān dviśaḥ ||17

pratyekaṁ karam anu ced dviśaḥ pṛṣatkān
bāṇa tvaṁdadhitha tathā bhavantu cāpāḥ |
ity evaṁ kila murajijc charaiḥ pratisvaṁ
tāvatkān vyadhita sa tān dvidhā vibhidya ||18||

yadā cāpāṁś chinnān mura-ripu-caraiḥ paśyati purā
tadā sūtaṁ sāśvaṁ ratham api tathā paśyad abhitaḥ |
yadādrākṣīt tat ta-valitatanujanaus tarhi murajid
dara-dhvānād dhvastaḥ sapadi na dadarśa svam api saḥ ||19||

[82] vrajarājaḥ uvāca—tatas tataḥ ?

[83] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca yadā kauṭṭavītvaṁ gatā tad-gṛha-koṭarān nirgatā koṭarā nāma devī sva-putrāyamāṇaṁ bāṇaṁ vyavadhāya puraḥsaratām avāpa, tadā hariḥ svāṁ dṛṣṭiṁ pidhāya parāṁ haritaṁ paśyati sma|

[84] atha sarve vrajasthāḥ sa-hāsaṁ ūcuḥ—tad itthaṁ api śivasya lajjāparaṁ sajjāyate sma | bhavatu, tad-uttaraṁ kiṁ jātam?

[85] dūtāv ūcatuḥ—tad etad antaram avāpya bali-janmāpy antaḥpuram anv antarādhāt | tasminn antarhite pihite ca sarvasmin bhūta-pati-hite vihita-sarva-jvaraḥ smara-hara-jvaras tu prādur abhūt. prādurbhūtaṁ ca taṁ tri-śiras tri-pādbhūtaṁ vilokya ślokyacaritaḥ prahasan sa harir vaiṣṇavaṁ jvaraṁ sasarja sasarja ca taṁ prati | sṛṣṭaś cāyaṁ parama-dhṛṣṭaṁ taṁ prati

saṁsasarja | yadā tu tena saṁsṛṣṭa-kalevaraḥ sa khalu māheśvara-jvaras tadā bhuvi divi ca hāsa-kolāhalaḥ samvalate sma | jvaro'pi jvarita-daśayā ceṣṭamānaḥ kasya neṣṭaḥ kutukāya syāt?

[86] sarve sa-kautukaṁ ūcuḥ—tatas tataḥ?

[87] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca sa khalu jvaraḥ sa-jvaraḥ san śrī-vrajeśvara-kula-pravaram eva śaraṇam āgatavān | śaraṇāgati-mātratas tat-prasādam āsādya munivad-guṇitām āpadya stutavāṁś ca | sa tu śukokti-vyakta-sukomala-svabhāvaḥ svabhāvaka-jana iva tatra bhṛśaṁ prasasāda; prasadya ca sadyas taṁ mumoca | sa ca prasādas tasya vidhor iva sarvam āsasāda | yata idaṁ covāca—

> tri-śiras te prasanno'haṁ vyetu te maj-jvarād bhayam |
> yo nau smarati saṁvādaṁ tasya tv anno bhaved bhayam || iti || [bhā.pu. 10.63.29]

[88] vrajarāja uvāca—bāṇas tataḥ kim akarod dharo vā katham āsīt?

[89] dūtāv ūcatuḥ—cirāl labdha-jāgaraḥ sa haras tat tat-sarva-jñānadhara iti śānti-para evāsīd bāṇas tu garva-mātraṁ pātraṁ vibhrāṇaś cakrapāṇiṁ prati rathenābhicāra-yajña-dānava iva kṛta-prayāṇas taṁ bāṇa-pradhāna-śastra-vistritibhir āstṛtaṁ kurvāṇas tac-cakreṇa nirvāṇa-bāhu-huta-vaha-cakraś cakre |

[90] yadā ca tasya catvāra eva bāhavaḥ śiṣṭās tadā śiṣṭānāṁ vargaṇīḥ sarvajñaḥ sa tu bhargaḥ sphuṭam īśvaro'py anīśvaraḥ sann ugro'py anugratayā nija-śivatāṁ puraskurvann eva ca svayaṁ saṅgamya kaparda-mātraṁ yan nija-dhanaṁ tad-visargam api tasmin kurvann iva praṇamya nirargala-bhaktyā tuṣṭāva | tuṣṭāvasya puṣṭāyāṁ tu vijñāpayāmāsa,—

> so'yaṁ mad-vara-garvavān mama bhibhuṁ tvām apy amaṁstāny athe-
> tyātmānaṁ vijitaṁ tvayāvagatmayann etaṁtathābodhayam |
> tasmād asmy aparādha-bījam aham ity asmin mayi kṣamyatāṁ
> mūrkh'py eṣa upekṣatāṁ yad iyam apy ajñād bhidā dhīmati ||20||
>
> nṛtyaṁ me kurvataḥ so'yaṁ tvayy āviṣṭasya tuṣṭaye |
> vidhatte doḥsahasreṇa vādyānāṁ śata-pañcakam ||21||
> mayāyaṁ na paraṁ svīya-bhakta-buddhyānugṛhyate |
> prahlādānvaya-dṛṣṭyā ca prahlādo hi tava priyaḥ ||22||

[91] śrī-kṛṣṇa uvāca,—

> āttha tvaṁ bhagavān yadvat tathā vyavasitaṁ mama |
> tad evam āvayor aikye jñāpaka-jñāpyatā kutaḥ ||
> garvasya kharvatārthas tu pūrvaṁ kurve sma doś chidām |
> catvāro'sya bhujāḥ śiṣṭāḥ śiṣṭāḥ syuḥ sevayā tava ||iti||23||

[92] tad evaṁ śaṅkarasyāpi bhadraṅkaraḥ sa tava nandanaḥ sveṣām ānandnatāṁ vindati sma—

> athoṣayā samam aniruddham ānayan

nijaṁ puraṁ vivahanam āvahat tayoḥ |
tadā tu nau harir avadhāya sāntvayan
bhavat-padāmbuja-yugam anv ayāpat ||24||

[93] sāntvanaṁ yathā—

putrāḥ pautrāś ca me syuḥ sphuṭam iha mama naivantarīṇo'bhimānaḥ
kintu prāg yena gooṣṭhān niragamam adhunāpy asmi tatrābhimāne |
tat-sthānāṁ bhāva-baddhaḥ sa katham itarakaṁ śaknuyāṁ bhāvam etuṁ
tādṛṅ mūrtyādikaṁ me bahir api sutarāṁ dṛśyatām atra sākṣi ||25||

tātaṁ praty evam uktaṁ mama yad idam ahaṁ bandhutāṁ nandayitvā
jñātīnāṁ vaḥ samīkṣāṁ parama-phalatayā tatra nityaṁ kariṣye |
tat-sampattyartham eva vyavahṛtim amukāṁ tatra vighnāyamāna-
svar-vasi-dviḍ-vighāta-prabhṛtim atha javāt suṣṭhu kurvann ihāsmi ||26||iti|

[94] tad evam anavadya-dūtavadyam anūdya madhukaṇṭhaḥ samāpanam āha sma,—

āyāsyāmīti yat proktaṁ hariṇā tat kathāgatam |
samāgataṁ tu gopeśa paśya taṁ sutam ātmanaḥ ||27||iti|

[95] atra vraja-vandino'py avandanta,—

aniruddha-bandha-viṣayānusandha gata-bāṇa-dhāma vitatātma-dhāma |
hara-baddha-yuddha-yaśasātiśuddha tata-śastra-jāla-bhava-vṛnda-kāla |
bhava-jṛmbhakāstra-jita-loka-śāstra muhur upta-bāṇa-jita-jaitra-bāṇa |
yudhi madhya-yātṛ-bali-putra-mātṛ-nibha-koṭarāṅga-kalanātisāṅga-
parijāta-lajja vimukhatv-sajja racita-jvarāntara-para-jvarānta-
kṛta-tat-prasāda pṛthu-kīrti-vāda punar āgatasya bali-duḥsutasya
bhuja-vṛndalāvavalita-prabhāva śiva-sūkta-tuṣṭa kṛpayābhijuṣṭa-bhava-pārṣadatvam anu
datta-sattva bali-sūnu-pāla-kṛpayā viśāla
śara-pāśa-ruddha-sutjāniruddha-parimokṣa-dakṣa sukhita-sva-pakṣa
sa-badhūkam evam aniruddha-devam upanīya geham ati-mānuṣeha |

punar ātma-goṣṭham ita veṇu-koṣṭha paripūrya sarvam akṛthāḥ sa-parva
jaya gopa-rāja-kulajādhirāja || vīra ||28||iti|

[96] atha rajanyām api madhukaṇṭhaḥ pūrvavac chrī-rādhikādikārādhana-prathane kathane subla-patrāntaḥ-kṛta-sāntvanā-mātraṁ patraṁ yathā—

ārabdhaṁ yat purā karma bandhu-rakṣādi-lakṣaṇam |
tat-kṛtaṁ vyasanaṁ chindann eṣyāmy evātra vaḥ śape ||29||iti|

[97] viśeṣataḥ śrī-rādhāyām api svasti-mukhaḥ so'yam asti sma—

rāmaḥ kleśam araṇya-jaṁ sahitayā nistīrṇavān sītayā

śūnye tatra ca rodanaṁ gatim itas tasyāṁ hṛtāyām api |
tām āptām asad-ukti-hrīr vijahad apy arcāṁ śritas tan-nibhāṁ
hā rādhā-viyugapy aniṣṭa-sukha-yuk kṛṣṇas tv ahaṁ duḥsthitiḥ ||30||iti|

[98] atha kathakena samāpanam—

yaṁ pūrvaṁ śapathaṁ kurvan sāntvayāmāsa vaḥ priyaḥ |
tat-pratīttthaṁ navā'pūrvaṁ śaṅkadhve katham adya ca?31||

[99] tad evaṁ kathāṁ samāpya gatayos tayoḥ sūta-sūtayoḥ śrī-rādhā-kṛṣṇau paraspara-satṛṣṇau madana-kuñja-sadanam eva rañjayāmāsatuḥ |

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
sa-bāṇeśa-vijaya-nirdeśanaṁ nāma
ekonaviṁśaṁ pūraṇam
||19||

(20)

**viṁśaṁ pūraṇaṁ**

# śrī-rāma-vrajāgama-kāmanā-pūrṇaṁ

[1] atha prātaḥ-kathāyaṁ snigdhakaṇṭhaḥ samyag utkaṇṭhatayā śrīmad-balabhadra-vrajāgamana-prasaṅga-maṅgalaṁ saṅgamayituṁ cetasi cintayāmāsa—śrīmad-balasya vrajaṁ prati calanāya nidānaṁ khalu sādaraṁ bādarāyaṇir vadati sma—

> balabhadraḥ kuru-śreṣṭha bhagavān ratham āsthitaḥ |
> suhṛd-didṛkṣur utkaṇṭhaḥ prayayau nanda-gokulam || [bhā.pu. 10.65.1] iti |

[2] tad evam api tatra cātra ca yat kiñcana tena vihitam, tat khalu nijānuja-mantra-gatyā, na tu svatantra-matyā; yathā harivaṁśa-pārāyaṇam anu vaiśampāyanaḥ—

> kasyacit tv atha kālasya smṛtvā gopeṣu sauhṛdam |
> jagāmaiko vrajaṁ rāmaḥ kṛṣṇasyānumate sthitaḥ || [ha.vaṁ. 2.46.1] iti |

[3] tad evam eva kathayiṣāmi iti |

[4] atha spaṣṭam eva śrī-vrajarāja-yuvarājādīn utkaṇṭhayann uvāca—yathā vraja-kṛṣṇayoḥ paraspara-sandeśamayī sa-tṛṣṇatā varṇitā, tathā vraja-rāmayor api tadā tadā nirvarṇyā | tadā tadā ca rāmaḥ kṛṣṇaṁ prati sa-nihnavam ahnāya vraja-gamanāya samyag āgṛhnann āsīt | kṛṣṇaś cādya śvaḥ prasthāsyāvaha iti taṁ svasthayāmāsa |

[5] atha kadācid utkaṇṭhā-bāṣpa-kuṇṭha-kaṇṭhatayā balas taṁ prati guptam ālalāpa—

> icchām anayoḥ pitro
> rakṣan sakṛd api na yāsi tad-goṣṭham |
> dahasi tayoḥ punar antar
> jāne na tavedam īhitaṁ kim api ||1||

[6] kiṁ vā prasmṛtam eva tatratyaṁ sarvam iti |

[7] śrī-kṛṣṇa uvāca—hanta! hanta! nirantaram antaritaṁ katham antaritaṁ karavāṇi? kintu pitror anayor icchā-bhaṅgaḥ khalu na maṅgalāya syād iti tayoḥ pitror icchā | anayos tu mama tatra gamane sarvathā necchā | tasmād aham apy ubhayeṣām icchā-bhaṅga-bhayān na tatra gacchāmi, duḥkhaṁ cāyacchāmīti samayaṁ pratīcchann asmi | tad yadi bhavān anayoḥ samañjasatām añcati, tadāñjasā vraja-vrajanam eva rañjayiṣyāmi iti |

[8] atha rāmas tau pitarau svasya kṛṣṇasya ca vrajāgamanāya dattājñāvitarau cikīrṣann, anujaṁ prati na tad anujñāṁ prāpayad iti param āpadaṁ bhāvayitvā svaṁ praty eva vraja-gamanānujñāṁ katham api yāpayitvā, tau prati sa-roṣaṁ doṣam udbhāvayan vijñāpayāmāsa—

pitarāv āvayor bhedaḥ ko’yaṁ vā kṛṣṇa-rāmayoḥ ?
ahaṁ cātma-ja eva syāṁ śrīman-nanda-yaśodayoḥ ||2|| iti |

[9] atha bhrātaram api vijñāpayāmāsa—bhavad-anurodhenāhaṁ padayoḥ pratirodheneva ciraṁ vraja-gamanān niruddha evāsam | pitarau ca bhavantaṁ prati nānujñāparau dṛśyete; tasmān mām eva kevalaṁ bhavān vraja-bhavān draṣṭum anumanutām iti |

[10] śrī-kṛṣṇas tu śrī-rohiṇy anujñāpanayāpi tad viśiṣya tam āśliṣya dviṣyamāṇa-nija-caritraḥ pitrādya anusmṛti-mukha-vicitra-duḥkhatayā nivedayāmāsa—tatra ca prathamaṁ sāhacaryamaya-caryāśīlāyāṁ go-cāraṇa-līlāyām aho amī deva-varām arārcitaṁ [bhā.pu. 10.15.5], gopyo 'ntareṇa bhujayor api yat-spṛhā śrīḥ [bhā.pu. 10.15.8] iti sva-nirmita-narma-vacan-rītiṁ tathā loka-śāstrāvalokataḥ skhalita-brīḍāyāṁ śaṅkhacūḍa-vadhāvadhika-horikā-krīḍāyām,

kadācid atha govindo rāmaś cādbhuta-vikramaḥ
vijahratur vane rātryāṁ madhya-gau vraja-yoṣitāṁ [bhā.pu. 10.34.21]

iti gāna-narma-vilokana-śarma-mātra-tat-parva-sthitim apy upalakṣya nirantarāya kāryāntarāya sārdham amunā sakhyamaya hārdaṁ smarayāmāsa, tad anantaram eva vivakṣitaṁ prakāśayāmāsa | yatha—

mayi vidher adhunā pratikūlatā
vrajam anu vraja tat-puratāḥ svayam |
anayad agra-jatā tava māṁ vrajaṁ
tvaritam agr-gatāpy upaneṣyati ||3||

yad api śāntvitavān aham uddhava-
pramukha-dūta-mukhāt tad api svayam |
madhuram ādiśatāṁ sa bhavān vrajaṁ
mad api tatra sadāpi hi rajyati ||4||

tad api cen na bhavet parisāntvanaṁ
mama samāgamanaṁ śapathair vada |
vikalatātha tathāpi yadīkṣyate
nija-balena mama sphuraṇaṁ kuru ||5||

yadi ca siddhi-mitaṁ tad idaṁ tadā
mama nivedanayāparam ācara |
svayam urīkuru tāḥ sva-kṛte tu yā
nija-kumāra-daśā-vaśatāṁ gatāḥ ||6||

atha mayāpi tadīya-samāhvayād
abhihitāḥ kutukāt tava śārivāḥ |
urasi gopya iti sphuṭa-horikṁ
ahasi tāś ca bhavad-dṛśi śarmadāḥ ||7||

api navaṁ praṇayaṁ muhur āśritā
nijam abhīṣṭam ayur na tu karhy api |
satata-mad-vraja-keli-sukhācite
na hṛdi jagma yataḥ param aṇv api ||8|| (yugmakam)

katham aho vraja-vāsini sajjane
tava viyoga-dute paripaśyati |
idam ahaṁ tanuyām iti mā vada
svayam asāv api tat sphuṭam īhitā ||9||

[11] kintu tāvat tatra tās tatrabhavat-kṛpāṇīyāsu kāsucid api tāsu svayaṁ sthāpanīyā, yāvan mayā saha santata-vraja-vāsāya gantavyaṁ syāt | sarvam apy etat khalu khalānāṁ vañcanāya guptatayā paryupataṁ vidheyam | tac ca parālakṣitatā-kṛte svayam eka-rathitayā pathi param adruta-gamanāt tatra ca gatvā gopatayā sa-deśa-rūpa-vanya-veśa-niyamanāt paraṁ setsyati iti |

[12] tad evaṁ procya svīyaṁ gamanam anuśocya dūrād anuvrajanena tam abhirocya svayaṁ sāsraṁ keśavaḥ svāśrayaṁ viveśa |

[13] atha baladevaḥ punar atiratha-gati-tūrṇatayā nīyamānaḥ pathikaiḥ pūrṇam aparicīyamānaḥ śrīmad-upavraja-sadanam āsasāda | āsadya ca sadyas tad-bhāvāveśa-sadeśa-rūpatayā gopanānurūpatayā ca gopa-rūpam eva sevate sma | yathoktaṁ hari-vaṁśe—

sa praviṣṭas tu vegena taṁ vrajaṁ kṛṣṇa-pūrvajaḥ |
vanyena ramaṇīyena veṣeṇālaṅkṛtaḥ prabhuḥ || [ha.vaṁ. 2.46.3] iti |

[14] atha tathā tasminn āgacchati cāc chasaṅgatā ye vraja-gatās teṣāṁ tad aṅka-pālyā harṣass tad anujasya paścād bhāvitāśaṅkayā tarṣas tad alābhena dharṣaś ca jāta iti tad uṭṭaṅkayataḥ « sphuṭati mama bukkā » iti tad artha-tat-praśnādi-vistāraṇayā kṛtam |

[15] atha tad abudhya sudhy-agraṇīr dūrata eva suratatayā vrajarājādīn adhikṛtya kevalaṁ nijāgamanam adhigamayāmāsa | tad adhigatavantaś ca te santas tan-mātreṇāpi santata-sukha-manasas taṁ santati-dārādibhir ādarād abhivrajya prasajya ca hṛdi sarasatā-samutkarṣeṇa bahir bāṣpa-varṣeṇa ca jaladharavad eva haladhara-deva-dharaṇī-dharam ārdrayāmāsuḥ | sa ca snehātiśayī tathā kathā-viṣayī babhūva, yathā sarvam adyāpi tat-kīrti-nadyāḥ padyāyamānaṁ varvarti | tad evaṁ kṣaṇa-katipaye labdha-vyatyaye purohitādi-kṛta-sāntvanāmaye tasmin samaye sutānāṁ samayaṁ samayann utthāya sarvāśīr utthāya tebhyo nija-nāmnānuja-nāmnā cāmnātaṁ sa-namaskāraṁ namaskāraṁ carīkarīti sma | te cābhivadantas tasya pathi pratitaṁ śramaṁ carīkṛtati sma|

[16] tatra pitarau tu —

anujam anu sadāsmān pāhi dāśārha viṣvag-
jagad api vibhavena prāpayan śarma-jātam |
iti sa-rudita-vācā bāṣpa-bhājā tam etaṁ
supitam iva sudhānāṁ dhārayā cakratus tau ||10||

vyavāharad guruṣu yathā balas tathā
bale mudā laghu-vayasaḥ samācaran |
samāś ca ye kila vayasā tadā ca te
mitho'munā vyavahṛti-sāmyam āharan ||11||

tatra ca—

yadā sva-nāmnā namanādyam ācarad
balas tadā te vividus tam eva tam |
kṛṣṇākhyayā yar hi tadāmum apy amū-
dṛśaṁ vidantaḥ sukha-sambhramaṁ yayūḥ ||12||

[17] ath agṛham ānīya surabhi-pānīya-mukha-nīyamānaṁ sukhaṁ praṇīya kramaśaḥ klama-śamanāya snapana-psā-pānādikam āpādayāmāsuḥ |

[18] tataḥ ekānte niśante kṣaṇaṁ viśramya samunnate tu tasminn antaḥpuryāṁ gate śrī-vrajeśvaryādayaḥ punaḥ sabhāyāṁ saṅgate vrajeśvarādayas ta-tat-kuśala-praśnam udasraṁ viśrāvayamāsuḥ |

[19] tatra vrajeśvarī yathā—

kiṁ te mātā bala kuśalatāṁ dhārayantī samantāt
tvāṁ tvat-prāṇānujam api sadā lālayantī bibhāti |
hanta tvaṁ cen mama savidhatāṁ yāsi tasyāḥ punaḥ sa
svairaṁ tarhy apy anubhava-sukhaṁ vāṁ samakṣaṁ labheya ||13|| ity ādi |

[20] atra tasyottaram—

matas tvaṁ cen mama savidhatām eṣi kiṁ me jananyā
mātas tvaṁ cen mama savidhatāṁ naiṣi kiṁ me jananyā?
tvām ānetuṁ satatam anujaṁ kāla-yāpanaṁ vitanvann
asmi cchidraṁ lavam api bhajann āyayāv eva tena ||14||

[21] atha śrī-vrajeśvaro yathā—

adyāpi vatsa ripavaḥ kati santi ghātyā
yad-ghātanād yadu-gaṇāḥ sukham āvrajanti?
te'mī vayaṁ ca yugapan militau vraje vāṁ
prāg-van nirīkṣya nitarāṁ mṛtim uttarāmaḥ ||15||

[22] atha tasyottaram—

kaṁsādi-bhūmi-tanayāvadhi-vīra-varyān
hanti sma yas tam anu ke vibhavanti śiṣṭāḥ?
kārūṣa-cedipati-puṇḍraka-kāśirāja-

sālvā jarā-suta-mukha-dvividānta-duṣṭāḥ ||16|| ity ādi |

[23] tad evaṁ sukha-duḥkha-prathābhir bahvībhiḥ kathābhir aho-rātre'tivāhite vraja-hitepsur asāv atispṛhayā gṛhaṁ gṛhaṁ pṛthag api tat-tan-milanāya paredyavi babhrāma |

[24] tatra tu—

gurūn guru-strīś ca laghūn sakhīṁś ca
milan purāvat kuśalādy apṛcchat |
balas tathā taṁ prati te'py apṛcchan
satāṁ matiḥ syān nijam eka-rūpā ||17||

balas tadāmūn kalayan vraja-sthān
kṛṣṇārtham antaḥ-kṣapitātma-bhogān |
bahiḥ paraṁ tat-paritoṣa-hetor
gavādi-pālān avahad ghanāśru ||18||

[25] yathā ca svayam āha mahā-muniḥ—

viśrāntaṁ sukham āsīnaṁ papracchuḥ paryupāgatāḥ |
pṛṣṭāś cānāmayaṁ sveṣu prema-gadgadayā girā |
kṛṣṇe kamala-patrākṣe sannyastākhila-rādhasaḥ || [bhā.pu. 10.65.5-6]

[26] tatra tasmin pṛcchati gurūṇām uttaram, yathā—

yat kaṁso nihatas tataś ca suhṛdas te yad vimuktās tathā
sarv'mī kuśalaṁ dadhaty atha yuvāṁ yad etaiḥ śritau |
tasmin yac ca sutādi-vaibhava-yutā yūyaṁ ramadhve vayaṁ
tan-mātreṇa śubhaṁ gatāḥ kim uta vas tatra smṛtiṁ saṅgatāḥ ||19||

[27] laghūnāṁ yathā—

adya śvaḥ samiyād bhavad-yugalam ity evaṁ kṛtāśā vayaṁ
hantādyāvadhi kāla-yāpa-kṛitinaḥ prāṇān vahāmś ciram |
evaṁ te'ṅghri-yugaṁ vidhṛtya vṛṇumaḥ saṅkarṣaṇa tvaṁ tataḥ
kṛṣṇaṁ cānaya na svayaṁ ca nitarāṁ yāhi kvacit karhicit ||20||

[28] atha sakhīnām—

tvaṁ kṛṣṇaś ca bala kva cāpi milathaḥ pratyekam asmāsu kiṁ
tv ekānte na tataḥ sukhaṁ prathamavat krīḍāsu sajjāmahe |
prāṇān gāś ca paraṁ gatāgata-daśām āsādayāmaḥ svayaṁ
śrīmaṁs tat kuru yena pūrvavad amī jīvanti divyanti ca ||21||

[29] atra ca śrī-harivaṁśād viśeṣo jñeyaḥ—

taṁ ūcuḥ sthavirāḥ gopāḥ priyaṁ madhura-bhāṣiṇaḥ |
rāmaṁ ramayatāṁ śreṣṭhaṁ pravāsāt punar āgatam || ity ādau |
svāgataṁ te mahā-bāho ity ārabhya [ha.vaṁ. 2.46.6-7]
diṣṭyā te nihatā mallāḥ kaṁsaś ca vinipātinaḥ |
ugraseno'bhiṣiktaś ca māhātmyenānujena vai |
samudre ca śruto'smābhis timinā saha vigrahaḥ || [ha.vaṁ. 2.46.11-12]

ity ādikaṁ madhye procya proktam—

pratyuvāca tato rāmaḥ sarvāṁs tān abhitaḥ sthitān |
yādaveṣv api sarveṣu bhavanto mama bāndhavāḥ || [ha.vaṁ. 2.46.17] ity ādi |

[31] atha spaṣṭaṁ cācaṣṭa,—tad evaṁ tad dinārdhaṁ guru-laghuṣu tādṛśa-laghu-sambhāṣanayā sakhiṣu tu hāsya-hasta-grahaṇa-śastatayā samāpya śrī-vrajeśvara-sadanaṁ prāpya bhojanādi-pūrvakaṁ sabhām avāpya svānuja-vijaya-kathābhiḥ sabhā-satsu mudaṁ nidhāpya tan bahir abahiḥ śrī-vrajeśarīm apy anujñāpya śayana-līlāṁ śīlayāmāsa |

kintu,

yady api gopālānāṁ
vāse rāmaḥ punar vicikrīḍa |
tad api sa nāntamur mude
kṛṣṇaś cakṣur hi tasya teṣāṁ ca ||22||

prātaḥ sāyaṁ param iha
dhenu-samīkṣāṁ samācarad rāmaḥ |
na punarmūṣāṁ cāraṇaṁ
anuja-vinā-bhāva-nirviṇṇaḥ ||23||

[32] kathāntaraṁ tu prātaḥ kathayiṣyāmaḥ iti snigdhakaṇṭhaḥ samāpanam āha sma |

nātmānaṁ yo balaṁ mene sarva-prāṇam imaṁ vinā |
so'yaṁ tam enam āsajya dhinite tvāṁ vrajeśvara ||24|| iti |

[33] atha śrī-rādhā-mādhava-sadasi kathā, yathā snigdhakaṇṭha uvāca—yadā yādavendra sva-vrajaṁ vrajantaṁ svāgrajaṁ rāmaṁ prati sva-preyasīr vinā sarveṣām eva vraja-janmanām iṣṭaṁ sāntvanam upadiṣṭavāṁs tadā sa khalv idaṁ sāsram aśrāvayat—hanta! ṣantataṁ yāḥ santaptatayā lupta-prāṇā iva śrūyante, tāḥ prati katham avyathavan na kiñcit prathayasi? īti |

[34] atha kañjākṣaḥ sa-mandakṣam uddhava-mukham īkṣate sma, sa tu caturaḥ provāca—mayedaṁ nivedayitavyam iti |

[35] atha nija-gṛhe yāntaṁ rohiṇy aṅga-jātam anugatya sva-gokula-gaty avasara-labdha-yadupaty abhihita-pratipatty anusārād amūṣāṁ tan-nija-preyasī-rūpatādikaṁ nirūpayāmāsa, tasmān nivṛtya ca sva-prabhuṁ nivedayāmāsa—śrīmān-saṅkarṣaṇaḥ khalu gatvā tāsām

unmāda-darṣaṁdrakṣyaty eveti mayā tatra tattvaṁ sūcitam asti | yathā cāyam amūṣāṁ sāntvanāya sampatsyate, tathā nānya iti sandeśa-haratayāyāṁ sa-deśa-rūpaḥ sa eṣa eva iti |

[36] atha tac-chrī-mukha-girā svasti-mukhaṁ vilikhya tasmin samarpitavatā tena mantri-vareṇa yathā samupadiṣṭam, tad-vad-anviṣṭaṁ vidhāya tṛtīye'hni sa tat-preyasīnām ekībhāva-deśam eva viveśa | tataś ca,

balam api bata dṛṣṭvā mūrdhni śāṭīm akṛṣṭvā
hasitamayam ihākhyan yat tu gopālarāmāḥ |
ahaha tam imam āsāṁ bhāvam unmāda-bhājāṁ
manasi vidhad uccaiḥ prāṇa-ghātaṁ prayāmi ||25||

[37] tatra hāsam evam apy utprekṣāmahe—

saṅkalpaṁ kṛtavān harir vrajam upāgantuṁ tatas tā
dhṛti-prāyāṁ so'yam upāvrajed bala-sakhaḥ srāg itthaṁ ūhāṁ gatāḥ |
prtyājagmuṣi kevale bata bale tatrādṛtāv apy amūr
duḥkhe'py uddhasitād asu-vyasanitāṁ sveṣāṁ tadāsūsucan ||iti||26||

[38] tathāpi tāsāṁ tal-lālasā nālasā jāteti tena samaṁ samvādaś ca sampannaḥ |

[39] tatra lālasā-nidānaṁ yathā—

uddhavaḥ khalu vidūra-sambhavas
tasya tattvam api naḥ sa vetti na |
janmanāgha-jayinā saha sthitiḥ
śrī-balaḥ punar avaiti sarvaśaḥ ||27|| iti |

[40]] saṁvāde kramas tu, yatha—yatra vrajaṁ parityjya gokula-kula-candramasaṁ rajyamāna-manasaṁ sambhāvya sotprāsa-smitaṁ tāvad ācakhyuḥ—

kaccit kṛṣṇaḥ samantān mudam anubhavati dvārakāyāṁ sva-puryām iti

(punaḥ sa-hāsam ācacakṣire)—

citraṁ kiṁ tatra yasmān nikhila-pura-janīvallabhaḥ saiṣa ekaḥ | iti

(punaḥ sa-paramarśam iva procūḥ)—

pṛcchyaṁ tāvat purastāt tad idam ahaha naḥ kintu bandhūṁs tathā kiṁ
tātaṁ kiṁ va kadācit kvacid api jananīṁ kiñcid adhyeti sadma ||28|| iti |

(punaḥ sa-nirvedaṁ ūcuḥ)—

bandhūṁs tātaṁ kadācid yadi kila jananīṁ sa smared vā na veti
pratyāśāyāṁ vikalpaḥ sphurati nanu tadā kā varākī smṛtir naḥ?

hā dhik cittaṁ purastāt tad api ca tad idaṁ praṣṭum icchaty abādhaṁ
kiṁ naḥ sevānucaryātatim ahaha mahā-bāhur adhyeti pūrvām ||29|| iti |

[41] tad-bāhu-mādhurya-smaraṇena kṣaṇa-katipayaṁ vimuhya punar ūhyamāna-cetanāḥ śanair ūcire—

prasū-tātau bhrātṝn ahaha bhaginīr yātṛja-mukhān
gṛhādhyakṣān hitvā svam anubhajamānā na iha yaḥ |
jahau chinna-premā tad api hṛdayaṁ nas tad-anugaṁ
kathaṁ taṁ tad-vāṇīṁ prabhu-vara varāṅgī na manutām ||30||

[42] tatra kāścid ācakṣata—

asmākaṁ ced daśāṁ sa vyaracayad amukāṁ dhik kathaṁ tarhi tasya
śraddhas te vācam uccair aniyata-manasas tāṁ pura-strī-janaś ca |

(iti vāg-asamāptāv anyā bhaṇanti sma)—

yaś citrāṁ vetti vāṇiṁ kathayitum atulāṁ mādhurīṁ sandadhānas
tasminn ambhoja-netre smara-vaśa-gatayā kā vaśā vāsti na strī ? ||31|| iti |

[43] tad evaṁ sati—

yā paścād āha sarvāḥ svayam upadiśatī hanta sākṣepam asyā
vāṇīṁ bāṇāyamānāṁhari-haritam imāṁ prāpayann asmi māṁ dhik |
asmākaṁ tat-kathābhiḥ kim iha su-kathanaṁ racyatām antarā naḥ
kālaś cet tasya yāyāt katham atha bata nas taṁ vinā yātu neti ||32||

iti yad api nijāntar dāruṇīkṛtya tasthur
vraja-kula-mahilās tā hanta bāḍhaṁ tathāpi |
hasita-gamana-jalpa-prekṣitāliṅgitānāṁ
smaraṇam anu murāre rorudāmāsur āśu ||33||

[44] atha saṅkarṣaṇaḥ parama-karuṇayā lambhita-vetra iva bāṣpa-dhārābhir aruṇa-netraḥ kṣaṇa-katipayaṁ kartavya-mūḍhatāmūḍhavān |

[45] punaś ca sa vātsalyā-sambodhana-mudrayā tāsāṁ tat tan-nivedana-ślāghayā sānutāpa-tad-āgamana-vilamba-kāraṇa-nānopadrava-sūcanayā yuṣmākam īdṛśārti-śravaṇena sa tu mahāntaṁ mohaṁ prāpsyatīti vibhīṣikayā ca nānānunaya-kovidas tad idam uvāca—

yuṣmāsu vatsalatayāham ihāsmi vālyāt
kṛṣṇe yathā kila tathātra karomi satyam |
hanta snuṣā hṛdayam asya mama sva-hṛdaigar
arcibhir uddhatatamair bata māsma dagdhe ||34||

jānann eva nijānujasya hṛdayaṁ pratyavrajaṁ śrī-vrajaṁ

vidvān eva ca tat pragāḍham abhitaḥ sāntvena yuṣmān bruve |
audāsīnyam avetsyam asya yadi vā tat tan na kartuṁ tadā |
kṣantā syām atha nāla-peyam api hṛt prīṇita tasmin na me ||35||

bhrātāsau mama vairiṇām api gatiṁ śubhrāṁ dadāti svayaṁ
so'yaṁ hanta parityajed ahaha vaḥ praty emi naitad vacaḥ |
yā yūyaṁ bata loka-dharma-paratāṁ tat-kāmanād aujjhata
svairaṁ geham anūjjhya deham api hā drāg ujjhituṁ vāñchatha ||36||

yuṣmākaṁ guṇatas tathā para-vaśaḥ kaṁsārir āste yathā
māṁ jyāyāṁsam api prasatti-vidhaye prāsthāpayad vaḥ prati |
sandeśās ta ime bibhānti racitās tena svayaṁ yatra vaḥ
saukhyaṁ bhāvi tad astu tasya bhavitā sandeṣṭur apy āgatiḥ ||37||

[46] athātra svasti-mukhaś cāyaṁ sukhado bhavitā, yathā—

prasthanāvasare yad eva bahulaṁ prasthāpitaṁ vācikaṁ
pratyāyātimayaṁ tataś cyava-vaśāt prāhaiṣam apy uddhavam |
hā dhik tatra ca vighna-nighna-daśayā śaṅkī tu saṅkarṣaṇaṁ
sandiśya prahinomi kintu mama dhīr yuṣmad-dhiyā lajjate ||38||

ātmānaṁ yadi vā mṛṣā racitavān dhik kintarām uddhavaṁ
ṣādhūnāṁ paramaṁ tathā viracayāmy āstāṁ ca tat tad bata |
sva-jyāyāṁsam aho mahā-mahima-yug-vikhyātim etaṁ kathaṁ
tādṛkṣaṁ racayāni tena dayitā mad-vācikaṁ nānyayā ||39||

yuṣmat-sannidhim āvasāmi yad ahaṁ tatra pramāṇaṁ mithaḥ
sphūrtiḥ syād ubhayatra tarhy api na cet pūrtir dvayānām api |
śaighryād utkamanā nihatya suhṛdāṁ śatrūn satām apy asau
saptāṣṭān avaśiṣṭatām iva gatān asmyāvrajan go-vrajam ||iti||40||

[47] evam evoktaṁ śrī-viṣṇu-purāṇe—

sandeśaiḥ sāma-madhuraiḥ[6] prema-garbhair agarvitaiḥ |
rāmeṇāśvāsitā gopyaḥ kṛṣṇasyāti-manoharaiḥ[7] || [vi.pu. 5.24.20]

śrī-bhāgavate'py etad eva saṅkṣipyāha—sandeśair hṛdayaṅgamaiḥ [bhā.pu. 10.65.16] iti |

[48] tās tu tad evam ākarṇya tat-prabhāveṇa madhye madhye labdham iva kṛṣṇaṁ nirvarṇya dināntare lajjā-sajjan-mānasāḥ sajjanī-dvārā tad idaṁ nivedayāmāsuḥ | tadā bhavad-vacanaṁ nijānujā-nayana-racanaṁ pratīmaḥ |

[6] saumya-madhuraiḥ
[7] kṛṣṇasyātimadhu-svaraiḥ

[49] yadi bhavan-nimittam adyāvadhi rakṣita-kaumāra-yogāḥ samyag-avadhīrita-bhogā rogākta-dehā iva gehāntareva vartamānāḥ kāścid asmat-saṅginīs tanv aṅgīr aṅgīkurutha; tāś cāsmākaṁ sannidhāv eva nidhāya svānujam ānetuṁ gacchateti |

[50] atha rāmaḥ sābhyupagamam āha sma—sampraty akṛtyam api tad idaṁ bhavatīnāṁ sāntvanaṁ vidantaḥ kathañcid yadyapi karavāma, tathāpi gurvanujñām anujñātuṁ kāmayāmahe |

[51] tāsu kāścit punaś ca tathā nivedayanti sma—guravaś ca te jātam asmākam anyatra pariṇaya-kalaṅkam api śaṅkamānāḥ samprati naḥ kāya-vaco-manaḥsu kṛṣṇa-mātra-tṛṣṇā-nirvandham asmad-īhayā sambhāvya sīdan manasaḥ santi |

[52] atha tathānumatya maty atiśayavati tasmin vrajeśa-vāsam āsanne rādhikādikās tu kāścid uttara-sādhikā vidhāya tad-vidhānāya śrī-vraja-pura-purandhrīśvarīm urūkṛtya gurūn api tad-artham arthayitum anuvartayāmāsuḥ |

[53] atha tatra cāmreḍita-vaśād asāv idaṁ nivedayāmāsa—yadyapi samprati na sāmprataṁ, tathāpi yathājñā parama-maṅgalācaraṇānāṁ śrī-caraṇānaṁ kintu bhrātur agamana-parva yāvan na parva-pūrvakam aṅgīkurmaḥ | atha te'pi pamam ānandaṁ vindamānās tad evānumumudire |

[54] atha ramaś ca taḥ sarvāḥ gāndharva-vidhinā sandadhānaḥ śrīmad-bhāṇḍīra-vana-khaṇḍam uttareṇa vāme kvacid ekānta-rāme svīcakāra | yatra ca yamunākhyā sā sravantī vidūreṇa sravantī sahasradhā sisrāvayiṣatā tena jñāta-dharṣā tasya sannikarṣāya karṣam uvāha | tato vraja-taṭa-nikaṭaṁ saṅgatayā tayā vrja-janaś ca harsaṁ bavrāja | kṛṣyamāṇā tu yamunā taṁ tuṣṭāva iti |

[55] atha snigdhakaṇṭhaṁ prati kathāyāṁ sakhyaḥ papracchuḥ—yamunā khalu dvārakā-patiṁ patim āsādya dvārakāṁ gatā | seyaṁ kā?

[56] snigdhakaṇṭha uvāca—saṁjñāyā iva tasyāś chāyā payonidhi-jāyā tat-pratinidhitayā tat-pravāham adhitiṣṭhati | tathā cākṛṣṭāṁ yamunāṁ prati rāma-vacanaṁ—eṣa te subhru sandeśaḥ kathitaḥ sāgarāṅgane [ha.vaṁ. 2.46.51] iti |

[57] atha kathakaḥ sva-manasy evaṁ viviveca—tad idaṁ tāvad astu tad evam eva śrī-bhāgavata-prastutaṁ vastu-tattvam ajānann ekas tu nirvivekagaṇaḥ samanantara-prastūyamāna-samāna-śabda-mātratas tayor bhrātror goṣṭha-gata-kalatrāṇy abhinnāny eva pralapiṣyati, yāḥ khalu śrī=kṛṣṇa-preyasyas tādṛg unmāda-vaśyatayā bhraśyan-matayo'pi kaccid āste [bhā.pu.10.65.9]ity anena labdha-prāmāṇyāvasthena śrī-bhāgavatasthena svīyavadyena padyena śrī-kṛṣṇasya sukhād eva tadīya-hita-varga-sukhād eva ca nija-sukhaṁ śrāvitavatyaḥ |

[58] yāś ca api vā smarate [bhā.pu. 10.65.10] ity ardha-padyena sva-kartṛka-prāktana-tadīya-sevāyās tat-kartṛka-smaraṇa-mātreṇa kṛta-kṛtyatāṁ vibhāvitavatyaḥ, [59] yāś ca mātaraṁ pitaraṁ bhrātṝn [bhā.pu. 10.65.11] iti padyena samprati tad-arthaṁ mātrādikam api tyaktatayā vikhyāpitavatyaḥ, tac ca svayaṁ sarva-jyāyase tasmā eva taj-jyāyase nivedya sveṣāṁ tad-eka-niṣṭhatāṁ pratiṣṭhāpitavatyaḥ, [60] yāś ca tā naḥ sadyaḥ parityajya [bhā.pu. 10.65.12] iti padyārdhena sveṣāṁ tasmin sauhṛdyam anucchidyamānaṁ vijñāpitavatyaḥ,

[61] tatra ca kathaṁ nu tādṛśaṁ [bhā.pu. 10.65.12] iti padyārdhena svīya-bhāvātirekasya tad-eka-paratā-kaimutyāya stry-antara-bhāvam api pramāpitavatyaḥ, [62] yāś ca kathaṁ nu gṛhṇanti [bhā.pu. 10.65.13] padyārdhantareṇa tasyānavasthita-manastāṁ kṛta-ghātitāvasthām api sthāpitāṁ vidhāya sveṣāṁ tad-avyabhicāri-caritratāṁ niścitavantaḥ, [63] tatra ca yā gṛhṇanti itipadyārdhāntareṇa sveṣāṁ tad-eka-hṛta-cittatāṁ sūcitavatyaḥ, [64] yāś ca kiṁ nas tat-kathayā [bhā.pu. 10.65.14] ity uktvā mahā-tad-virahāsahiṣṇutā-yuktyā svamanaḥ-kaṭhinī-karaṇāya pravṛtta-prāyatayā vyavasitavatyaḥ, [65] tāḥ khalu iti prahasitaṁ [bhā.pu. 10.65.15] iti munīndra-vacanena sarva-sukha-racanena pratyuta tadīya-sneha-vāridhi-nimagnatayā javād dravāṅgatāṁ gatā ity avagatās tasmād anyathāsambhāvanaṁ yathā-jātānām eva sambhāvyate |

[66] tad evaṁ tāsāṁ tad eka-paratā kurukṣetra-yātrāyām api saṁvadiṣyate | gopyaś ca kṛṣṇam upalabhya cirād abhīṣṭaṁ [bhā.pu. 10.82.39] ity ārabhya, āhuś ca te nalina-nābha padāravindaṁ [bhā.pu. 10.82.48] ity antena, śrī-bhagavad-uddhava-saṁvāde ca rāmeṇa sārdhaṁ mathurāṁ praṇīte śvāphalkinā mayy anurakta-cittāḥ [bhā.pu. 11.12.10] ity ārabhya, mat-kāmā ramaṇaṁ jāraṁ [bhā.pu. 11.12.13] ity ādi-padyena |

kiṁ ca,

saṅkarṣaṇas tāḥ kṛṣṇasya sandeśair hṛdayaṅgamaiḥ |
sāntvayām āsa bhagavān nānānunaya-kovidaḥ || [bhā.pu. 10.65.16]

ity atra tāsāṁ sāntvane kṛṣṇa-sandeśānām eva sādhakatamā matā, yatas teṣām eva hṛdayaṅgamatā sammatā | nānānunaya-kovidaḥ ity asya tad-adhikāri-viśeṣaṇasya tu gauṇatābhimatā | yatra bhagavān api nānānunaya-kovidaḥ sann iti tato'pi bhagavattāyā gauṇatādhigatā | tasmād anyathā-kathā mūrkhatā-mātram ity abhiyuktā evātra prāmāṇya-pātram |

[67] na ca gopī-śabda-sādhāraṇyād amūr anyāsu na gaṇyāḥ | gopyaś cākarṇya muditā yaśodāyāḥ sutodbhavaṁ [bhā.pu. 10.5.9] iti, gopyaḥ saṁspṛṣṭa-salilā [bhā.pu. 10.6.21] iti | tathātra ca, pariṣvaktaś cirotkaṇṭhair gopair gopībhir eva ca [bhā.pu. 10.65.2] ity ādiṣu, nemaṁ viriñco na bhavaḥ [bhā.pu. 10.8.20] ity ādiṣu ca tan-mātṛ-prabhṛtiṣv api tac-chabdaḥ sarvatrāpy ati-prasiddhaḥ | na cāvyavahita-pāṭhatayā ca tayā tāvat tā evāvagatāḥ | yataḥ, kṣetrajña etā manaso vibhūtīḥ [bhā.pu. 5.11.12] iti, kṣetrajña ātmā puruṣaḥ purāṇaḥ [bhā.pu. 5.11.13] ity ādiṣu labdhānantarya-nibandha-śāliṣu pañcama-skandha-pramukha-vacanāliṣu kṣetrajñādi-śabdānāṁ kramataḥ pṛthag-ātma-paramātmatā vyākṛtā | tathāpi yadi dvayor api bhagavattvān na bheda ity asmān na doṣa itīdam any mayeran, tarhi dvārakā-gata-tad-dvārā api tad-doṣāropāspadāni jāyeran | so'yaṁ śrī-baladevas tu natarām uddhavavan natamāṁ śrī-kṛṣṇavac ca teṣāṁ sāntvanārtham api brahmatveneśvaratvena cābheda-vādaḥ | svasya na tatra samañjasa iti matvā kvacid api na taṁ pratyākṛtavān pratyāhṛtaḥ | tad apy astu, māsa-dvayam ajasram aparāṇām api para-dārāṇāṁ sahasra-saṅkhyayā saha vihāraḥ sa khalu ghasra-pati-jāta-sravantī kṛṣṭi-paryanta-dhṛṣṭi-vyavahārataḥ prasṛta-pracāraḥ śrīman-nandādyānām ānandanāyāgatasya mandatāṁ vindamānaḥ katham ānandaṁ dadhīta ? tasmāt kṛtaṁ kṛta-maryādāvāranāryā maryādā-srastareṇa vivādīkṛta-tad-durvādānuvāda-caryā-vistareṇa |

[68] atha kathakaḥ sabhāsu sukha-prathakaṁ samāpanam āha—

āstāṁ pūrva-kathā seyam apūrvā bata mṛgyatām |
saṁyoge'pi viyogābha-pratītiḥ pūtanā-ripoḥ ||41||

[69] tad evam avadhāne jāte, jāte ca sarva-sukha-jāte sarvasminn api yathā-svam āvāsaṁ yāte, śrī-kṛṣṇa-rādhe ca labdha-śāte mohana-mandirāya prayāte iti |

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
śrī-rāma-vrajāgama-kāmanā-pūrṇaṁ
viṁśaṁ pūraṇam
||20||

(21)

**ekaviṁśaṁ pūraṇaṁ**

# pauṇḍrakādy-uddaṇḍa-saṅgrāma-śravaṇaja-dhāma-rāma-dvārakā-dhāma-pratigamanam

[1] anyedyus tu vraja-rāja-sadasi vraja-yuvarāja-vadana-śaśi-mahasi madhukaṇṭha uvāca—tad evaṁ madhu-mādhavam api vraja-vāsam adhyavasyataḥ paśyatāṁ śṛṇvatāṁ sukhaṁ vyasyatas tatra vraje'pi kāma-pālatayā sarva-parvārāmasya rāmasya dvārakā-gamanāyānu-jñāpanāyām anujñāyām api prasaṅgam asaṅgatāyāṁ pūrva-pūrvavad gatāgatam ācaratsu sandeśaṁ haratsu kaucid ājagmatur ucatuś ca—tatra pauṇḍrakaḥ khalu khalatām ārabhya drutam asabhyaḥ kāśī-maṇḍalādhipena sārdhaṁ khaṇḍitatām avāpa iti |

[2] atha vrajeśvarādiṣu labdha-sambhramādiṣu rāma uvāca—kathyatāṁ kathaṁ katham iti |

[3] dūtāv ūcatuḥ—bhavaty atrāgate kumates tasya karuṣādhipateḥ puruṣa ekaḥ srsta-dharmā sudharmā-sadasi sarva-yādava-kṛtopasadana-śrī-kṛṣṇa-pada-sīmani nirākṛtir api na nirākṛtiṁ labheteti vipratayā dauvārikānivāritaḥ samāsadad avadac ca—ayam aham asmi sarva-veda-vidādibhiḥ kṛta-sevaena pratyag-atmanā vāsudevena prasthāpita iti |

[4] atha sarve tam anyādṛśaṁ parāmṛśantaḥ sa-hāsa-vismayaṁ ūcuḥ—pratikūla-svabhāvatayā tasya pratyg-ātmatā cej jñātuṁ śakyate, paramātmatayā cet tarhi kathaṁ jñātuṁ śakyatāṁ ? tasmād viśadyatām |

[5] vipras tv antaḥ sa-roṣam uvāca—aho! ṭam api na janīthaḥ, yaḥ samprati pauṇḍrakatayāvatīrṇa iti paṇśḍitairuddanḍatayā nirṇītaḥ |

[6] rāmaḥ sāruṇākṣa-hāsam āha—tatas tataḥ ?

[7] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca sabhāsad-viprā ūcuḥ—bāḍava ! te bāḍhaṁ sākṣād eva surācāryāḥ katham anyathā kathayeyuḥ ? tatra ca ye doṣādy-antābhinirmuktābhyuditās te punaḥ kim uta ? yataḥ sarvathā parivettāra eva iti |

[8] śrī-kṛṣṇas tu taṁ dhṛṣṇaṁ vivadamānaṁ vipraṁ vacasā praṇamann uvāca—bhavatu, sandiṣṭaṁ viniviṣṭaṁ kriyatām |

[9] vipra uvāca—sandiṣṭam iti kim ucyate, śrī-bhagavadbhis tair idam ādiṣṭam—

> vāsudevo 'vatīrṇo 'ham eka eva na cāparaḥ |
> bhūtānām anukampārthaṁ tvaṁ tu mithyābhidhaṁ tyaja ||
> yāni tvam asmac-cihnāni mauṭhyād bibharṣi sātvata |
> tyaktvaihi māṁ tvaṁ śaraṇaṁ no ced dehi mamāvaham || [bhā.pu. 10.66.5-6]

[10] rāmaḥ sa-hasta-peṣaṁ grastam uvāca—tatas tataḥ ?

[11] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca sarvatra-vākharvam ugrasenāgragaṇyas te tam ugrampaśyatayā paśyantaḥ sāṭṭahāsa-bhaṅgam aṅgaṁ ghaṭṭayāmasuḥ |

[12] śrī-kṛṣṇaḥ punar idam uvāca—prāg-autpattikīṁ vāsudevatām āpannaḥ, katham aham api tām abhidhāṁ dūre vidhātuṁ śaknomi ?

[13] atra tu kecid idaṁ sotprāsaṁ ūcuḥ—ka idaṁ vidantu ? bhaved api sāmprataṁ tasyāpi tathātvam iti |

[14] śrī-kṛṣṇas tu tān sa-praṇaya-roṣaṁ stambhayan sa-lajja-smitam āsajjatīṁ sva-vācaṁ pūrayāmāsa—aye ! hāsa-rasikāḥ ! parihāsas tyajayatām | vipra-vara ! śrūyatām | tasya cihnāni tu tatrānapahnavatayā vartanta eva |

[15] rāmaḥ sa-smitam uvāca—tatas tatah ?

[16] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca dūtas tad-vacana-tejasāvaguṇṭhitatayā kuṇṭhitaḥ san nijodyamam anyathā matvā gatvā ca tat-tat-kathayā puṇḍrkādhipatim api mlāna-tuṇḍaṁ cakāra |

[17] śrīmān kṛṣṇaś ca kautuka-satṛṣṇaḥ kāśī-karūṣāntarālaṁ jagāma | gate ca tasmin puṇḍraka-kāśī-maṇḍala-patī pañcabhir akṣauhiṇībhiḥ kṛta-gatī babhūvatuḥ |

[18] rāma uvāca—tatas tataḥ ?

[19] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca,

> naṭam iva nija-tulya-veśa-leśaṁ
> parikalayann ajitaḥ sa puṇḍrakaṁ tam |
> hasita-vaśatayāvadhāna-śūnyaḥ
> samam aribhiḥ sama-vāri śastra-varṣaiḥ ||1||

[20] atha śrī-vrajeśvare tatas tata iti vaktuṁ pravṛtte'py asamarthe svayam eva dūtāv ūcatuḥ—

> athārdha-deśam āgatāṁ sa śastra-vṛṣṭi-saṁhatim |

nijāyudhaiḥ kirann arīn aśeṣakān vitīrṇavān ||2||

khagā iva gatāv āsann āgatau tu khagā iva |
khagādhipati-patrasya khagāś cikrīḍur atra te ||3||

tataś ca,

sainya-sthalaṁ śatravam aśva-kuñjara-
dvipād varāṇāṁ prathamaṁ gaṇair vṛtam |
anantaraṁ pherava-gṛdhra-vāyasa-
pretādikānāṁ nikaraiḥ parācitam ||3||

[21] tad evaṁ tan nihatya vrajapati-vaṁśa-puṇḍraṁ puṇḍraka-rājāya solluṇṭhatayā śaśaṁsa—ahaṁ khalu trilokyā rājñas tavājñayā śastrāṇi samarpayitum āgatavān | tatra mudhā vyavadhāna-kāriṇas tān imāṁs tirodhāpitavāms tad adhunā tāni sāvadhānatayā gṛhāṇeti | tad evam uktavatā punar vāṇān prayuktavatā tena tais tasya śatāṅgaṁ sahasrāṅgaṁ cakre; yān prayujya ca cakraṁ vicakire, yena tasya mastakam api nirastam iti samastānāṁ katukaṁ nyastam āsīt |

[22] tarhi labdha-vināśībhavan kāśī-patiś ca kadātmanaḥ śira utkarituṁ tena patriṇo vikīrṇā iti na dṛṣṭim api vitīrṇaṁ vidhātuṁ sāvasaratāṁ sasāra |

[23] tat-sadana-jana-gaṇas tu vikīrṇatayā samāgaccat avatirṇatāṁ gacchat tac-chiraḥ prati netraṁ vistīrṇavān; tad yathā—

putraiḥ pautraiḥ pra-pautrair duhitṛbhir anujaiḥ strībhir anyaiś ca yasya
svargād etīdam abjaṁ mama mama mama mety uktam āyāti yasmin |
kāśīrājasya tasya prakaṭam asurajit-patri-vikṣiptam astaṁ
srastaṁ nirvarṇya tat te punar akhila-janā menire vajram eva ||5||

[24] rāmaḥ sa-hāsam uvāca—tatas tataḥ ?

[25] dutāv ūcatuḥ—tataś ca śrīmān dvārakā-bhartā dvārakām evāvasasāra |

[26] atha dūrāntarāgamane dināntare'pi tad eva prastutavān |

[27] rāma uvāca—sādhiṣṭhaṁ sādhitam, yad dvāv api tāv avavadhiṣātām, kintu— agneḥ śeṣaṁ vyādhi-śeṣaṁ śatru-śeṣaṁ na śeṣayet iti nītyā kathaṁ tat-tad-apatyādayo'pi prāṇair tyājitāḥ ?

[28] atha dūtāv ucatuḥ—deva ! tad eva śrūyatām | ghṛṇayā tat- tad-vadhārtham atṛṣṇe'pi śri-kṛṣṇe kāśī-kṣitīśvarasya viśveśvarasya ca naśvara-dhāmatā jātā |

[29] tathā hi atha sudakṣiṇākhyaḥ kāśī-rāṭ-putraś śa pitṛ-vadham adhaḥ-kṛta-mikhatayā vīkṣya punas tayā śivam apy ārādhayāmāsa | pratyakṣe tu tasmiṁs tryakṣe kañjākṣaṁ vipakṣaṁ na jñāpayāmāsa | kintu kaścid vipakṣa-mātram, śivas tu tat-prastutam avastu vijñāya tasmā idaṁ sarvaṁ tava bhasmāyitam iti sa-smitaṁ vyañjayann āha sma—brāhmaṇa-pāśair api saha

paricitaḥ sa dakṣīṇāgnis tava kāṅkṣitam ācariṣyati, yady abrahmaṇya eva hanyamanatayā gaṇyaḥ syād iti | atha vyañjanā ca tad īdṛṅ āsañjayāmāsa— brahaṇya-devaś ced asau tadāgnir eva brāhmaṇa-pāśān api tannśāya sampādayiṣyati iti |

[30] rama uvāca—tatas tataḥ ?

[31] dūtāv ūcatuḥ—tataḥ sa tu mūḍhaḥ sphuṭa-mūḍha-harṣas taṁ brahmaṇya-devam apy abhicarituṁ dakṣināgniṁ paricarati sma | paricaritaś cāyaṁ śuṣmā śuṣmātiśayavad uṣmā prakaṭa-jaṭādi-mudra-rudra-mūrtitayā śaśvad aśvayīt | tad anu ca dvārakā-diśam anudravann upadravaṁś ca ta-tad-rudra-gaṇair agra-paścād-bhāvena sa-vyagram anudrūyate sma | yathā—

vidyudvat-keśa-kūrca-jvalana-nicaya-muk-cakṣur uddanḍa-daṁṣṭrā-
bhrūkuty-udyat-kaṭhorānana-kaṭu-rasanālīḍha-sṛkka-dvayāntaḥ |
nagnaḥ śūlāṁśu-bhagna-pratidiśa-viṣayas tāla-tulyāṅghri-nalaḥ
sarvām urvīṁ dhunānaḥ pramatha-patha-pathah so'yam agniḥ sasāra ||

[32] vrajarājaḥ sabhayam uvāca—tatas tatah ?

[33] dūtāv ucatuḥ—

tasmāt kṛtyāgni-dāhād-bhaya-nicaya-dharaṁ dvarakā-lokam ārād
vikṣy akṣeṣv ātma-pakṣa-grahaṇā-paratayā tatra helāṁ vidhātrā |
kṛṣṇenādeśa-mātro dahanam amum arir drāvayal labdha-nāśī-
bhāvāṁ kāśīṁ vidhāya mradima-vibhṛd-amuṣyāṅghri-deśaṁ viveśa ||8||

[34] rāma uvāca—kiñcid vivriyatām |

[35] dūtāv ucatuḥ—

cakrasyāgre tadā kṛtyāvahnir evaṁ vyadṛśyata |
pralayārka-gaṇād bhītaḥ paraiti jyotirṅgaṇaḥ ||9||

ye tu rudragaṇās tasminn āsan kṛtyāgni-sainikāḥ |
kecit tenaiva bipluṣṭāḥ katicic cakra-bahninā ||10||

sa kāśyāṁ dahano »pyāśu viśan sartvik-sudakṣiṇam |
dahann adāhi cakreṇā yatra pūr api sā svayam ||11||

kāśī cakrāgninā plauṣīty anyathā manyatāṁ na hi |
tasyāgni-kukkutair deśo'py asau pluṣṭaḥ sanişkuṭaḥ ||12||

[36] atha sarve sa-hāsaṁ procuḥ—kalyāṇaṁ jātam, yad akrūrasya tatra tāvat sthitir na jātā iti |

[37] rāmaś ca sa-hāsam āha sma—tatas tataḥ ?

[38] dūtāv ucatuḥ—

gatau cakrasya yasyāsīt kalpārkatvaṁ tad apy adaḥ |
āgatau hari-pārśvāya śītāṁśu-samatāṁ gatam ||13||

[39] rāma uvāca—yas tu durvākyaṁ bravīti sma brāhmaṇa-bruvah, sa kva nu gataḥ ?

[40] dūtau sa-hāsaṁ ūcatuḥ—kṛtyāgni-nṛtyālaya eva |

[41] sarve sa-hāsaṁ ūcuḥ—sa pāpāgninā svayam eva pluṣṭaś cet, kasya va duṣṭatā bhavet? yatra kṛtyāgner api tasya svasya durasada-sthana –prasthāpanayā prasthāpakeṣu krodha eva bodha-viṣayībhavati iti |

[42] tad evam ākarṇya śrī-kṛṣṇa-pāṣṇi-grahaṇarthaṁ rāma-mukham unmukhaṁ nirvarṇya vrajeśvaraḥ svayam eva varṇayāmāsa—

prāg ahaṁ tvā muhuḥ paśyan mene krṣṇasya cekṣaṇam |
adhuna'vyagra-manasaṁ manuve tasya palakam ||14||

[43] rāmaḥ sāsram uvāca—

yadi tvāṁ pitaraṁ taṁ ca bhrātaraṁ samam īkṣate |
so'yaṁ kāyas tad-aikadhyaṁ jāyatām anyadā dvidhā ||15||

iti pratijñāya cicalayiṣati baladeve sarva eveha vrajasthas tat-prasthāpanāya saṅgamya ramyaṁ tat-prema-nirīkṣaṇam adhigamya muhūrta-dvayam asram evājasraṁ ūhuḥ | vrajeśvarī tu muhus tam āśliṣya tasya mātaraṁ bhrātaram api viśiṣya sandidikṣamāṇāpi kiñcid api yad vaktuṁ na śaśāka, tad eva parma-sandeśa-veśatām āviveśa |

[44] kiṁ bahunā ?

pitur yan mātur yad yad atha suhṛdāṁ yad vraja-sadāṁ
caritraṁ viśleṣa-jvara-valitam uccais tad akhilam |
harau sandeśāya svayam ajani yasmin sa tu paraḥ
sphuṭaṁ vyarthībhūya hriyam anu tad ālīyatatarām ||16||

rāmasya calane duḥkhaṁ sukhaṁ cājani go-duhām |
svayaṁ viśliṣyataḥ kṛṣṇāgatiṁ ca pratijānataḥ ||17||

paścāṭ tyaktaṁ gokulaṁ gamyam agre
kṛṣṇa-sthānaṁ dūram ity eṣa rāmaḥ |
madhyaṁ śūnyaṁ samvidānaḥ samantād
ekenāhnā dvārakāyāṁ viveśa ||18||

[45] iha hari-vaṁśa-kṛta-śaṁsanam ittham anumodāmahe—

athāgataṁ balam upadiśya mādhavaḥ

śritoddhavaḥ śrama-jala-saṁvṛtaṁ milan |
raho nayan nayana-jalākulaṁ purā-
khile vraje bhavikam apṛcchad ekadā ||19||

kiṁ vācyaṁ janakāvapṛcchad ayam ity evaṁ janānāṁ janaṁ
gā vanya-sthira-jaṅgamāṁś ca nikhilān papraccha yad bhrātaram |
tenāśvasta-matir vrajaṁ prati gatiṁ tatrāpy asau nirṇayan
yac ca pratyavadat pratisvam adhikaṁ tat tan muhuḥ pātu naḥ ||20||

[46] yathā ca tat-padyāni—

tathaivādhvanyaveṣeṇa sopaśliṣṭo janārdanam |
pratyagra-vana-mālena vakṣasābhivirājatā ||
sa dṛṣṭvā tūrṇam āyāntaṁ rāmaṁ lāṅgala-dhāriṇam |
sahasotthāya govindo dadāv āsanam uttamam ||
upaviṣṭaṁ tadā rāmaṁ papraccha kuśalaṁ vraje |
bāndhaveṣu ca sarveṣu goṣu caiva janārdanaḥ ||
pratyuvāca tato rāmo bhrātaraṁ sādhu-bhāṣiṇam |
sarveṣāṁ kuśalaṁ kṛṣṇa yeṣāṁ kuśalam icchasi || [ha.vaṁ. 2.46.56-59] iti |

[47] tad evaṁ śrīmad-vrajasthāh sadāpi svasthā eva sthāsyantīti ca sūcitam | atha tatra śrī-kṛṣṇyasyāveśāntaraṁ vyajyate | yathā— adhasīd rāma-nītāni dugdhāni madhumardanaḥ | phalāny ajakṣad ākhyac ca tat-tad-dhenu-nagābhidhām ||20||

[48] atha madhukaṇṭhah samāpanam āha sma—

vrajeśa tad adaḥ kathaṁ vyabhicariṣṇu kārṣṇaṁ vacas
tathā bala-mukhoditaṁ bata bhaved aho dṛśyatām |
sa eṣa vara-vṛṣavān bala-yutaḥ sutas te puraḥ
puraskṛta-nija-vrajaḥ sphurati śītayan drāg uraḥ ||22||

[49] atha vraja-vandinaś ca tatra taṁ vavandire—

tvaṁ puṇḍraka-śliṣṭa-sandiṣṭa-vismera |
vācāṭatā-dhvasi-vāk-pāṭava-smera ||
nāṭyābhata-dveṣam uddraṣṭum utkaṇṭha |
śaṁkha-dhvani-grāma-visphorisat-kaṇṭha ||
sānandam āgatya saṁdṛṣṭa-tad-deśa |
taṁ draṣṭum atyartham udyamya sāveśa ||
antardhim atrātha tat-sainyam uddhūya |
tan-mukhya-sānmukhya-kāryāya sambhūya ||
saṁveṣam utprekṣya tatrālam utprāsa |
pratyarpaṇāyeva tad-dhāmni cakrāsa ||
tasyāśu-vidhvasta-mastasya tatrātha |
mitra-cchid-ākārin ārācasan nātha ||
kāśī-narādhīśa-mūrdhānam utkṛtya |

kāśyāṁ nirasyāpi sampūrṇa-tat-krtya ||
svāvāsam āsādya khelāpta-saṁsaṅga |
tat-putr-kṛtyāgnim ākarṇya sad raṅga ||
pārśvasthām ādiśya cakraṁ ca sakrīḍa |
mitrāt parājitya khelāsu sa-vrīḍa ||
kāśīśa-putrābhicāraṁ parāvartya |
cakreṇa kāśyādi dagdhaṁ ca nirvartya ||
yāṁ dvārakām āśu yāsi sma tām eva |
hitvā vraje bhāsi vṛndāṭavī-deva ||23|| iti |

[50] atha bahiḥ-sabhāyāṁ kathanaṁ kathakaḥ samprathayyāntaḥ-sabhāyām api śrī-rādhā-mādhavādīnāṁ cittaṁ kiñcid añcitaṁ cakāra |

[51] vrajataś calann api baladevaḥ svānuja-dayitā na sākṣād āśvāsa-namayitāḥ kṛtā iti manasy avagamya tāṁ rajanīṁ sa-vyājaṁ viramya prātaḥ sarvam apy anuvrajantaṁ vrajaṁ yatnād atikramya tāś ca vanya-vartmany anuśocantīr anugamya samyag āśvāsanāya sva-preyasīr api tad-ājñā-vaśāt tad-anugatatayā vraja eva vāsāya niyamya jātu jātu pitṛ-niśānta-gamana-paryavasānaṁ samādhānaṁ santanvantyā sāntvanayāṅgīkṛtaya sujñānāṁ tad-anujñām adhigamya calitavān | calana-samaye tu śuka-śārikayor dvayaṁ tābhiḥ śikṣayitvā kṛṣṇāyopāyanatayā prahāpitaṁ ninaya |

[52] krameṇa tayoḥ śikṣā yathā—

āyāsyāmy atha yāvat
tāvat prāṇān priyā vahata |
jīvanti hi sāraṅgyo
yāvan meghāgamo bhavati ||24||

satyaṁ sāraṅgīṇāṁ
ghana-samayāpekṣi santy api prāṇāḥ |
ghana-samaye'pi samantād
aghane katham ahaha santu te dīnāḥ ? iti ||25||

[53] tad evam—

nītaṁ rāmeṇa goṣṭhād upahṛti-valayaṁ suṣṭhu-kṛṣṇāya rucyaṁ
tatrāgād bāḍham ahnāṁ nikaram anu paricchedam eva krameṇa |
kintv antaḥ kīra-śārī-yugalam upadiśat pāṭhitaṁ tat-priyābhis
tarṣaṁ karṣaṁ ca tasmin vidhad api paricchedam āptaṁ na jātu ||26||

[54] atha madhukaṇṭhaḥ samāpam āha sma—

seyaṁ bhavatī rādhe
so'yaṁ kṛṣṇaḥ samaṁ lasati |
yatrāśleṣaṁ paśyan
jita-viśleṣaṁ madaṁ yāmi ||27||

[55] tad evam ānandya ta-tad-vṛndam anu mandiraṁ vindamānayor anayoḥ śri-rādhā-mādhavānanda-sambādhālayam adhiśayāte sma |

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
pauṇḍrakādy-uddaṇḍa-saṅgrāma-śravaṇaja-dhāma-
rāma-dvārakā-dhāma-pratigamanaṁ
nāmaikaviṁśaṁ pūraṇam
||21||

||22||

**dvāviṁśaṁ pūraṇaṁ**

# dvivida-hastināpura-dhvastiḥ

śrī-śrī-rādhā-kṛṣṇābhyāṁ namaḥ |

śrī-kṛṣṇa kṛṣṇa-caitanya sa-sanātana-rūpaka |
gopāla raghunāthāpta-vraja-vallabha pāhi mām ||

[1] tad evam uddhavaḥ śrī-revatī-dhavaś ca vraja-paramānandaṁ paparatuḥ | atha śrī-ramaṇasya dantavakra-śamanānatara-vrajāgamanāya yasmai pūrvottara-campū-dvaya-nirmāṇam ārabdham | tad eva sa-pramāṇaṁ nirūpayitum uttara-campūm anu kṛṣṇa-pūrṇa-vraja-nāmā vilāsaḥ pariveṣyate | yatra tasya vrajāgamanānantaraṁ pūrva-pūrvavad eva sūta-sutau tāṁ kathāṁ prathayāmāsatuḥ |

[2] tatra śrī-vraja-yuvarāja-virājamāna-vrajarāja-sadasi snigdhakaṇṭha uvāca,─ tad evaṁ vilāsa-dvayaṁ kathitam | yatra tūddhava-rāmau vrajasya kṛṣṇa-viraha-vyādhiṁ pratyauṣadha-nibha-sāntvana-vidhau nāsatyau jātau, kintu nāsatyau | tathapi─

yadā rāmaḥ kṛṣṇānayanam anu samvid racanayā
vrajaṁ sāntvaṁ sāntvaṁ vrajati sa purā yādava-puram |
tadā tṛṣṇā tasyābhyadhikam abhavat prāvṛṣi yathā
samīpāyāṁ dharyaṁ vahati na hi vāpīha-nivahaḥ ||2||

kiṁ ca,

te kṛṣṇāhvayam ālihan ghana-rasaṁ sākṣāt-kṛtaṁ sīriṇā
sphūrti-vyāji tathāpi tatra vidadhus tṛṣṇāṁ tri-doṣārtivat |
tasmād atra sukhaṁ dadhuryad aniśaṁ tan nānṛtaṁ yan muhus
tat-prāptiṁ prati lālasām api yayur vyāhanyate tac ca na ||3||

[3] tad evaṁ rāma-datta-pratyāśāyāṁ vyapta-pratyāśāyāṁ dināntare pūrva-pūrvavat dvārakā-purāt dūtāv āgamya samyag idaṁ jagadatuḥ,─ samprati jhaṭiti vrajāgamanaṁ ghaṭyitukāmaḥ śrī-rāmas tad-vighna-nivāraṇāya svayam eva dur-durūḍha-vijayārambhaṁ sambhavann āste | tad idaṁ śrūyatām─ yad dvivida-ghātanam iti |

[4] vraja-rāja uvāca—ko vyāyaṁ vidviḍ-dvividatayā mataḥ ?

[5] dūtāv ūcatuḥ—yaḥ khalu rāghavendra-kaṭake'pi vānarendraḥ prakaṭatayā ghaṭanāṁ gataḥ |

[6] vraja-rāja uvāca—hanta sa katham akūṭaḥ sphuṭaṁ dur-durūḍhavad ghātitaḥ ?

[7] dūtāv ūcatuḥ—tasya samprati narakāsura-saṅgatyā vaimatyātiśayaḥ pratyāsanna iti |

[8] vraja-rāja uvāca—tādṛśasya tādṛśa-saṅgatim api na bhṛśaṁ parāmṛśāmaḥ |

[9] dūtāv ūcatuḥ—tasya kāraṇam api tatrāvadhāraṇam avāpa, yat purā lakṣmaṇaṁ prati tasyāvinaya-lakṣma lakṣyate sma |

[10] vraja-rāja uvāca—durgamaḥ khalu satām anugamaḥ | bhavatu, sāmprataṁ hata-vratasya tasya durnayaṁ varṇayatam |

[11] dūtāv ūcatuḥ—

para-loka-gatasyāpi sācivyaṁ narakasya saḥ |
kurvan naraka-saṁhartur deśādikam upādravat ||3||

yathā—

kṣiptair vahny-abdhi-śailair diśi vidiśi pura-grāma-ghoṣān vinighnan
strī-puṁsān adri-gartāntaram anuvalayan prastarair āstaraṁś ca |
sādhvī-dharmaṁ vidhunvan muni-nilayam api dhvaṁsayan kutsayaṁś ca
svairaṁ kṛṣṇasya deśān divivda-kapir asāv ardayann unmamarda ||4||

[12] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[13] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca yatraiva raivatam anu revatī-ramaṇasya ramamāṇasya saṅgītaṁ karṇa-saṅgīcakāra, tatraivāgatya tarutaty avadhūnanayā patra-puṣpa-phala-śākhāḥ śīyamānas tad-gīyamāna-viḍambakaḥ sa kila kila-kilā-śabdam ātatāna | tena hasantīś ca tasya vasatīr vilokayan nija-jāti-ja-vilolatayā bahūpajahāsa | kiṁ bahunā,—

sa matvā rāma-sambandhaṁ rāmaḥ sahanatāṁ gataḥ |
tathāpi koṭidhā dṛṣṭaṁ kṛṣṭa-prāṇaṁ cakāra tam ||6||

yadyapi kṛṣṭa-prāṇaṁ
cakāra rāmas tadā dvividam |
sa-dayaṁ tad api taṁ ūhe
sa vividha-doṣād amūmucad yad amum ||7||

[14] tatra yuddhaṁ yathā—

grāvabhir āhatir iha vañcana-gatir apahṛta-madhutā kṣaṇm iva mṛdutā |

vastrāsphālanam atha sambhālanam avinaya-balanā sa-musala-halanā ||
sālahatir lasad aṅga-samid-rasa-musala-kṣiptiḥ svāsṛg-liptiḥ |
kutukālokaḥ sālavimokas tasya cchedah sa ca sa-bhedah ||
prastara-vṛṣṭir musala-visṛṣṭi-sphuṭa-cūrṇīkṛtir adhidūrāvṛti |
muṣṭibhyāṁ hatir atha tadvad gatir anugata-mṛtitā saṁbhṛta-kṛtitā ||
tad idam anukrama-labdha-nija-krama-kapila-bala-yuddhaṁ pṛthag udbuddham |
akarod acalām askṛt pracalām iti saṅkalitā tat-kṛta-kalitā ||8||

[15] tad evaṁ kathitavator anayor aparāv api dvārakā-pathikau tatrāgatiṁ prathitavantāv āhatuś ca,─ dvivida-hantur ito'py anyad āścaryam avadhāryatam, yad dhastināpuraṁ prasthitavatā tena tad udastīkṛta-kalpam asti |

[16] sarvaiḥ sāścaryaṁ ūcuḥ—kim idaṁ vṛttaṁ kathyatām |

[17] dūtāv ūcatuḥ—jāmbavatī-sutaḥ sāmbaḥ khalu svayambaraṁ sambalamānaḥ suyodhana-sutām ekaka evācakarṣa; yatra śala-bhūri-bhūriśravaḥ-suyodhana-karṇāḥ śoṇa-varṇāḥ santaḥ kim aparaṁ bhīṣmaś ca bhīṣma iva san tam avyagrībhavantaṁ pratyekaṁ vīra-pravekam ekam anekatā-labdhātirekatayā ghanibhūtā yadu-padma-bandhuṁ babandhuḥ |

[18] baddhaṁ ca taṁ nārada-mukhāt karṇayoḥ sambaddhaṁ kṛtvā dhīratam adhṛtvā yadu-samūheṣu ghaṭita-kaṭaka-vyūheṣu balabhadraḥ kurūṇāṁ bhadram icchan śikṣaṇākṛte teṣāṁ dhāma jagāma |

[19] tad-anu-janma-bhāvī tu bhāvi kautukaṁ bhāvitaṁ kurvan na kiñcit pūrvaṁ jagāda |

[20] atha sa tu vipra-prāyeṇa sampradāyena sārdhaṁ kuru-purītaḥ krośārdha-sthita-krīḍā-vanam anu sthitavān, prasthāpitavāṁś ca tebhyaḥ śuddhaṁ sandeśam uddhava-dvāreti sthite te ca sāmba-mocanārtham eva so'yam āgata iti matvā tat-prārthanayā svīya-mahattvāya sa-sambhramameva tam anucakramuḥ; anukramya ca param ādara-tat-paratāṁ jñāpayitum ājñā-vitaraḥ kriyatām iti vijñāpayāmāsuh |

[21] sa tu manasīdaṁ vidāñcakāra—mat-sambandhena sambandha-bandhena kadācid ete'pi kramād addhā kṛṣṇa-sambandhā bhaveyur iti sambhāvanā-samupalambhād aham eṣu viṣameṣu ca pakṣapātaṁ rakṣann asmi | ete tu pakṣatā-mātraṁ lakṣayantas taṁ māṁ paramādaratayānusaranti | madīya-hṛdaya-maṇiṁ taṁ punar ari-saraṇim anugaṇitaṁ kurvanti | tatra cālaṁ bahunā, jahum api tam asmadīyaṁ na jahuḥ, kintv abandhuvad babandhuḥ | tasmāt kṛṣṇena kathyamānaṁ tathyam eva tad eṣāṁ vaitathyam iti nāmī samamayīṁ mudrām arhanti, kintu bhedamayīm eva | tatra ca kṣudreṣv amīṣu śūdreṣu vedam iva kṛṣṇasya nāma nāṁnātuṁ yuktaṁ paraṁ tūgrasenasya varam iti |

[22] atha spaṣṭam ācaṣṭa—dūta-vratāgatānām asmākaṁ na kācid ājñā, kintu rājñām ugrasena-caraṇānām eveti |

[23] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[24] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca parasparam īkṣamāṇatayā kṛtāntasya purata iva tasyāgrataḥ kṛtāntaḥ krodha-sargeṣu kuru-vargeṣu sa punar anargalam uvaca─sā ca śravasor ācaryatām | asmākam ajihmena ḍimbhena tena kṣatriyāṇām ucita eva dharmaḥ pracitaḥ, bhavadbhiḥ punaḥ kruddhatāṁ sambharadbhir aśāstra-buddhaṁ yuddham udbuddhaṁ cakre; yad eka-kṛte'nekatā śiśriye, sa tu tāvat bhavat-kanyāhārī vīra-pārīndraḥ sphuṭam anyāyenāpi na vārīgataḥ kartuṁ na śakyeta, yady asmākaṁ śikṣāṁ na vīkṣyeta | bhavatu, bhavadbhir adyāpy anavadyā rītir āpadyatām iti |

[25] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[26] dūtāv ūcatuḥ—te tu tad ākarṇya vaivarṇya-pūrṇa-vadnatayā tūrṇam eva vividham avarṇaṁ varṇayanti sma; yat khalu bhīṣma-mukhāḥ kecana kṛṣṇātikrama-grīṣma-vaśād vivarṇa-mukhā api sva-dharma-karmaṭhatā-spṛṣṭa-prāya-marmatayā na nivārayanti sma | tatrās tāṁ tāvad dūre yadūn anu teṣāṁ ūnatābhidhānam, tasmād apy apratyāsanne vartatām, tam ugrasenaṁ praty apy ugratā-vidhānaṁ tasmād api viprakṛṣṭe tiṣṭhatu, svam apy anādṛtya parāvṛtya gṛhāntargamanānusandhānam | aho ! kṛṣṇaṁ praty api drṣṇag-vacaḥ kathaṁ so'yam anantaḥ sahatāṁ ? tatra svayaṁ tan-mukham uddiśya dūrato diśati sma─ re durbodhana ! duryodhana ! harim abhajasi ced anedhi cira-ratrāya tvam iti |

[27] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[28] dūtāv ūcatuḥ—

> sarvottamānāṁ tair uktā yadūnāṁ viparītatā |
> itīva viparītatvaṁ tat-puryāḥ sa vyadhitsata ||9||

[29] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[30] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca śākya-durvādam iva tat-tad-durvākyaṁ sotprāsam anūdya tad-anudyam alavaṁ valayan vividha-sad-aṅgaṁ puraṁ ca tāṁ gaṅgāṁ karṣaṁs tad idam akārṣīt; yathā─

> utkurvann aṭṭahāsaṁ kaṭu-kaṭaka-ghaṭākruṣṭa-koṭi-prakṛṣṭaṁ
> kṛṣṭaṁ kartuṁ puraṁ tat prakaṭa-halahalā-rāvam asyan halāgram |
> ākarṣas tatra gharṣaṁ vidhad api jagad-dharṣam uccair vitanvan
> śrīmān saṅkarṣaṇaḥ sa sphuṭam arigaṇm udbāṣpam avarṣaṁ cakāra ||10||

> yar hi nyag-bhāvam agraṁ gatam aparam abhūd unnataṁ tarhi tasyāḥ
> puryās tais taiḥ samastaiḥ kuru-nṛpa-tanayādīn purastāc chapadbhiḥ |
> ākṣiptās te sa-lajjāḥ śaraṇam upagatāḥ kanyayā sāmbam agre
> kṛtvā namrā balena sphurad uru-karuṇaṁ vīkṣitāḥ śikṣitāś ca ||11||

[31] bhoḥ ! kuru-varāḥ ! bhūyas tu yūyam evaṁ kupūyaṁ masma kuruteti | tataś ca, labdha-sādhva-sa-rodhanaḥ sa duryodhanaḥ sāśrita-pūr-janaḥ kṛta-tat-pūjanah subahu yautakam āniya purataḥ praniya taṁ jamāta-duhitṛbhyaṁ saha prasthanaya prārthayamāsa | sāmbas tu prastuta-lajjatāṁ sajjaṁs taiḥ samastaiḥ saha pratyeka-nyāya-yuddham eva

sva-bṛhat-tāta-purastād ātmanānuruddhaṁ cakāra, na tu yatna-vaśād api kanyā-ratnam iti sthite punar api te vyagrās tirīṭa-kirīṭa-spṛṣṭa-tat-pada-pada-vyagrās taṁ sānugrahatāṁ grāhayāmāsuḥ |

[32] vraja-rāja uvāca—kṛṣṇānugati-spṛhī bhīṣmaḥ katham asat-pakṣaṁ gṛhītavān ? kathaṁ vā sāmba-pitṛvyaḥ sāmba-saṁvalitaṁ tat-puṭa-bhedanaṁ bhedanaṁ netuṁ tat-kṣaṇaṁ tat-kṣaṇam akrākṣīt |

[33] dūtāv ūcatuḥ—bhiṣmas tāvad-bhāvi-marma-jñātrantaratayā kevalaṁ kṣātraṁ dharmam anusṛtavān | rāmaś ca kuru-dāyādān dāyaṁs tat-pattanasyotpātam evārābdhavān na tu pātam iti |

[34] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[35] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca sa-harṣaṁ saṅkarṣaṇaḥ snusā-putrāv ādāya dvārakāyām ādhāya yāṁ sarvāṁ vārtāṁ vartayāmāsa, tayā kṛṣṇaḥ punaḥ smitam evānuvartayāmāsa | mayā teṣām antaram anubhūyata eva bhavatā punah saralena bhūyata iti vyañjayitum iti |

[36] atha snigdhakaṇṭhaḥ samāpanam āha sma—

kathanam idam anūktam ājñāyā te
na ca caritaṁ bhavatīttham eva sadyaḥ |
vraja-nṛpa kalayātra pārśvatas tvaṁ
sva-nayanayoḥ sukha-mātra-kṛṣṇa-dhāma ||12|| iti |

[37] tad evaṁ santoṣya ksaṇa-katipayaṁ tūṣṇīkām avalambamāne tasmin vraja-vandinaḥ śrī-rāmaṁ vavandire—

dvivida-duranta-caritra kopin sajjana-mitra |
raivata-lilā-lakṣya prākṛta-dhībhir alakṣya ||
nija-rāmā-gaṇa-juṣṭa tat-kapi-dhārṣṭyād ruṣṭa |
tena samaṁ kṛta-yuddha tad-yudhi kautuka-ruddha ||
cira-hata-kapi-kula-duṣṭa sura-muni-gaṇa-nuti-tusṭa |
kurubhiḥ sāmbe baddhe yadu-nivahe sannaddhe
svayam atha sandhiṁ kalayan śāntān saṅge valayan |
kuru-nagaraṁ laghu gatavan tad-durvacanaṁ śrutavan ||
teṣāṁ purum utkalayan valita-krodhaṁ halayan |
gaja-sāhvayam ākarṣan paritaś citraṁ varṣan ||
bhīta-kuru-śrita-pāda kṛpayā tyakta-vivāda |
badhu-suta-yautuka-saṅgi gṛham āgā bahu-raṅgi ||
samprati saha-saha-janma gokulam air nija-janma |
jaya jaya jaya balarāma kevalam anujārāma ||iti||13||

[38] atha śrī-rādhā-mādhavayoḥ sadasy api kathakaḥ sa tayoḥ sukhāya paryavasyati sma, yathā cāha sma—

yad avadhi gokula-deśād
gatavān saṅkarṣaṇaḥ kṛṣṇam |

tad avadhi saṅkarṣaṇatāṁ
taṁ prati sa gataḥ sva-ghoṣāya ||14||

vrajam anu kṛṣṇākṛṣṭiḥ
yān yenāsāv asūkṣma-dṛg-dṛṣṭiḥ |
sūkṣma-dṛśāṁ matir evaṁ
rādhe tvayi mūlam atra sad-guṇatā ||15||

[39] samāpanaṁ cāha sma—

etāvatālam ati-vistara-varṇanena
pratyakṣam eva tad idaṁ vṛṣabhānu-putri |
so'yaṁ priyas tava mukhaṁ sukha-bāṣpa-kīrṇaṁ
nirvarṇya śaśvad iha paśya bhṛśaṁ vibhāti ||16||

[40] tad evaṁ kathāṁ samāpya sarveṇa saha gatayoḥ kathakayoḥ śrī-rādhā-kṛṣṇāv ātma-tṛṣṇānurūpam eva sadanam āsadatām ||

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
dvivida-hastināpura-dhvastir nāma
dvāviṁśaṁ pūraṇam
||22||

(23)

**trayoviṁśaṁ pūraṇaṁ**

# puru-sukha-kṣetra-kurukṣetra-yātrā

[1] atha dināntare labdha-sva-nandana-śrīman-nandarāja-virājamāna-sabhāntare madhukaṇṭhaś cetasi cintayāmāsa—[2] atha kurukṣetra-yātrā-kathana-pātrāya sampadyate sma | [3] śrī-śukadevas tu yugapat-tat-tal-līlā-sphuraṇa-puraskṛta-prema-maya-pramādād eva tāṁ dūre pratipadyate sma | yena h sā bhīṣma-dronṇa-duryodhanāgamana-mayī ghaṭitā | duryodhana-vadha-kāla-paryantā śrī-rāmasya tīrtha-paryaṭanā tu tat-pūrvaṁ paṭhitā | tathā kaṁsa-vadhān nātivilamba-saṁvalanayā kurukṣetra-yātrāyām evārjuna-mātrā saha vasudeva-saṁvadanam idaṁ saṁvadate |

> kaṁsa-pratāpitāḥ sarve vayaṁ yātā diśaṁ diśam |
> etarhy eva punaḥ sthānaṁ daivenāsāditāḥ svasaḥ || [bhā.pu. 10.82.21] iti |

[4] atha yuktam uktavān | tad evaṁ sthite punar dūtāv ājagmatuś ca | tasmin ariṣṭa-ghātī sarveṣāṁ riṣṭa-tātir virājate, samprati trilokī-janānām api yugapat kṛta-netra-sukha-bhātir bhaviteti lakṣyate | yasmād jyotirvidbhir dyotitaṁ mahad-aharpati-grahaṇaṁ niśamya samyak kṛta-tan-mahima-vandanaḥ śrīmān bhavan-nandanaḥ pracita-viśvānandanaḥ suparva-nirmita-sevaḥ svayam eva sarva-yadu-devaḥ prathita-sukha-poṣaṇāṁ samantād ghoṣaṇāṁ pradāya sa-sampradāyaḥ kurukṣetram āgantuṁ śantur asti iti |

[5] tad etad dūta-vacanānte niśānte sva-patnyā sammaṇtrya sabhāyāṁ sa-bhāva-janatayā ca vrajeśitā mantrayāmāsa—asmākaṁ tad-eka-tṛṣṇajām api tat-sannidhi-nidhiṁ gantum udyatānāṁ vidhir virodhī vartate | tasya punar āgamanaṁ manasāpi durgamam iti bhavadbhir anubhavadbhir eva sthīyate | samprati śrūyate—sūrya-grahaṇam anu pūryamāṇa-kutukatayā kurukṣetrāgamanāya kṛtāgraha-cayaḥ sa sambhṛta-bhavat-praṇayas tatra virājata iti | tatra ca tīrtha-yātrāyāṁ jagan-mātrāgamana-pātratāṁ gatāyāṁ nāsmākaṁ gamanaṁ vismāyakaṁ bhavatīti tad uktaḥ sa khalv asmāsu tadīya-suhṛd-buddhyā duṣṭa-dveṣa-doṣas tu na poṣaṁ labhate iti |

[6] atha sarve saharāśru-varṣaṁ ūcuḥ—samyag idaṁ ramyam uktam, kintu vraja-rakṣaṇāya ke rakṣaṇīyās te lakṣaṇīyāḥ | yataḥ,

> yeṣāṁ dhāma dhanatmajātma-valitaṁ sarvaṁ paraṁ yat-kṛte
> teṣāṁ tad-virahe cire'pi jhaṭiti prāptāv asambhāvinām |
> gopānāṁ kuru-bhūmi-yātrika-gati-vyājena tal-lambhana-
> pratyāsatti-yujāṁ bhavet katamayā yuktyā tato vāraṇam ||1||

[7] tad idaṁ cirāya vicārayatsu vraja-sabhāsatsu dvārakādhipateḥ patrikāyātāḥ, yathā—

> yāvac chatru-kṣayaṁna vyatimilana-kṛte'smābhir udyuktir iṣṭā
> tasmāt kliṣṭā vayaṁ tat-prativihim adhunā tāta labdhāś cireṇa |
> asmin sūrya-grahe yan nikhila-janatayā pūryamāṇaṁ kurūṇāṁ

kṣetraṁ vyājāya kuryām aham atha bhavatām añjasā sañjanāya ||2||

kintu,

yadyapy ahaṁ gokula-lokam āśu
pratisvam abhyasya raho bhajāmi |
tathāpi ye na pratiyanti te'mī
milantu māṁ tatra pare vasantu ||3||

kiṁ ca,

gāvo mama cit-kalpāḥ
sakhi-nicayās tatra ca prāṇāḥ |
tasmād valayita-niṣṭaṁ
tāsu sadāmī tu tiṣṭhantu ||4|| iti |

[8] tad etad ākarṇya sarve sva-svābhimataṁ varṇayanti sma | tatra sākṣātkāra-nibha-tad-upalambha-visrambha-parāṇāṁ parāyaṇatayā sakhāyas tu tad-astuṁ-kāratā-prathanyāya yathā-prastutam eva vastu tatra stutavantaḥ—asmat-prāṇa-koṭi-nirmañchanīya-vāñchita-leśasya nideśa evāsmābhir añcanīyaḥ iti ||

[9] atha kathā-śeṣaṁ pariveṣayann eva sthagita-kaṇṭhatayā madhukaṇṭhas tūṣṇīkām eva puṣṇāti sma | snigdhakaṇṭha eva sampānam āha sma—

akuṇṭhām utkaṇṭhāṁ kuru-bhuvi gatiṁ vaḥ kalayatāṁ
smarantī mad-buddhir vikalataratāṁ yā valayate |
imaṁ sā paśyantī vraja-nṛpa tavātra vraja-bhuvi
sthitasyāṅke kṛṣṇaṁ pramadam adhunā mādyati ciram ||5||

[10] tad evaṁ dina-kathā samāptā | athāgāminyāṁ yāminyāṁ śrī-rādhā-mādhava-sadasi ca snigdhakaṇṭha-kṛta-yathāvat-kathā | yathā—tatra patatri-pati-patraḥ praguptākṣara-pātraṁ patram ekaṁ preyasīḥ prati prasthāpayāmāsa | yathā—

yadyapy ātmaika-vedyā mama lasati muhuḥ saṅgatir yuṣmakābhiḥ
sphūrti-bhrāntyā pratītis tad api kila na vas tatra hā dhiṅ mamāpi |
yad dviṣṭa-dveṣṭṛ-tarka-grahaṇa-miṣatayāsmākam anyonya-saṅgaḥ
sambhāvyas tat-priyālyaḥ kuru-bhuvi sakṛd apy astu sa prāṇanāya ||6||

[11] atha yadā vrajeśvarī-prabhṛtayaś ca sarvāś calitum udyatās tadā vṛndāvaneśvarī-pradhānāś ca tathāvadhārayanti sma |

[12] tatrātha ye tat-tad-bhartrābhāsādayaḥ pratibandhaṁ prāg-anubabandhus te ca kṛṣṇāya tṛṣṇābhājāṁ tāsām asunirasana-vyasanam ālocya, sarveṣām api tad-eka-bhāvatāṁ vilocya, sveṣām api tad-avekṣaṇāyām akṣamatām avalocya, tasminn udāsate sma | svayaṁ tu pṛthak-prasthānam icchavo'pi śrī-kṛṣṇa-rahaḥ-sandeśa-sadeśa-rūpatayāntaraṅga-tan-mitra-janair vraja-nirjanatā-doṣa-varjana-miṣād vraja-rājājñām upārjayadbhis te katicic cānye sva-saṅgatiṁ prati sauhṛdya-hṛdyatā vyañjanayā sañjayāmāsire |

[13] atha svabhāvata eva tāsu nigūḍha-snehātiśayāvaraṇā, viśeṣatas tu svasutaṁ prati samprati nirupādhi-mahā-prīti-kṛta-viraha-vyādhiṁ vitarkya vidhūta-tad-āvaraṇāḥ śrī-vrajeśvarī-caraṇās tu sva-saṅgatyāgamanāya śrī-rādhā-pradhānāḥ pratyāsannāś cakruḥ |

[14] tad evaṁ sthite kurukṣetra-yātrānukramas tu prātaḥ prastoṣyate |

[15] atha kathakaḥ samāpanam āha sma—

yad-arthaṁ prāṇānāṁ satatam abhitaḥ śoṣaṇam adhur
yad-arthaṁ kṣīṇāṅgyo'py ahaha kuru-bhūmīm abhiyayuḥ |
bhavatyas taṁ kāntaṁ vṛṣa-ravi-sute svālayam anu
prasajya svaṁ śaśvat pramada-madhu-mattaṁ vidadhati ||7||

[16] tad evaṁ kathita-kathayoḥ kathakayoḥ sarveṇa saha prāpta-nija-pathayoḥ śrī-rādhā-mādhavau tu nirbādha-sukha-sphuraṇa-sphurad-uddhavau maṇḍapaṁ maṇḍayāmāsatuḥ |

[17] atha vigata-sarva-śalye kalye punaḥ śrī-vrajarāja-sadasi śrī-kṛṣṇa-kṛta-mahasi gadgada-kaṇṭhatayā madhukaṇṭha uvāca—

atha harim avalokituṁ cirāya
sphurad-urasāṁ vraja-vāsināṁ janānām |
nayana-salila-sikta-romam
asyāṅkura-mahasā nikhalākṣitoṣa-dānām ||8||

muhur api rada-śabda-kāri-kampa-
sthapuṭita-varṇa-vibhāga-saṁskṛtīnām |
vividha-vidha-vicintanābhighāta-
sphurad-urudhākṛti-varṇa-bhāvitānām ||9||

pratipada-racitātma-tattva-sākṣāt-
kṛti-janavad-bahir ātta-ceṣṭitānām |
manasi tu satata-sphurat-tad-eka-
pramada-mṛṣā-mata-sarva-vaibhavānām ||10||

aśana-śayana-vismṛti-prapatty-
ākṛśa-vapuṣām akṛśa-svabhāva-bhājām |
alam aparicitair janair api svaṁ
parihṛtavadbhir urarīkṛtānvitīnām ||11||

katham api kuru-bhūmim āgatānāṁ
sapadi niśamya sadeśatāṁ murāriḥ |
sukha-śata-bhara-bhāra-pāravaśyān
na calitum āśu śaśāka sākam aṅgaiḥ ||12|| (pañcabhiḥ kulakam)

kṛṣṇasya saurabhya-bhareṇa puṣṭiṁ
tathā vikṛṣṭiṁ gamitā vrajeśāḥ |
nediṣṭa-deśe viviśur yad-antar
virājate rāja-gaṇaiḥ sa kṛṣṇaḥ ||13||

[18] tadā ca hari-halinau karṇābhyarṇatayā tasya varṇitasya kalanād bhāvāntara-valinau bhakti-prasajyamāna-manastayā sa-dravam upavivrajiṣantāv api sahasā na celatuḥ | kintu rāja-vrajaṁ nija-nija-śivirāya vihita-vyājaṁ visasṛjatuḥ | śātravā mamātra taiḥ satrā mā maitrīṁ jñāsiṣur iti tān vraja-rājādīn uddhava-dvārā sambhavan nibhṛta-sambhavana-deśe stambhayāmāsatuḥ |

[19] jāte bahirjana-varjane tu svajanena saha svayam upavrajantau dūrād eva vraja-rāja-pada-rājīva-samaryāda-maryādam akhaṇḍa-daṇḍavat-praṇipātam ātatavantau | yathāyatham upanandādīn api praṇatavantau | vrajarājaś ca kampa-sampat-sampatad-aśru-pulakākulatayā svāntar-vyakulatayā ca yugapad eva yugalaṁ tadāliṅgaṁś cāpala-yugalaṁ sa-gadgada-mandaṁ cakranda |

[20] rāma-kṛṣṇau ca yadyapi tad-āliṅganāya satṛṣṇau, tathāpi sarvaiḥ saṅgamanāya tasya sāṅgatām aṅgīkurvantau punaś ca raṇa-pātam evātatavantau |

[21] atha vraja-rājas tayor namaskāra-śrama-praśamanāya yadyapi nivāraṇa-kāmas tathāpi bhāva-vaivaśya-vaśas tatra svakarayor avaśyatām adhyavasyann itas tataḥ paśyati sma | paśyaṁś ca tad idaṁ vadataḥ śrī-vasudevādīn apaśyat—āyuṣmantau ta ete saṅkocaṁ rocate |

[22] tataḥ svayam avadhāya viśrama-sukham upadhāya kuśala-praśnaḥ prastūyatām iti | tataś ca rāma-kṛṣṇayoḥ sāñjali-bandha-sthit-sandhayor āliṅganādinā vrajendram anuvindamānaḥ svayam ānakadundubhis tena taṁ taṁ satata-vāñchita-tadīya-saṅgaṁ muni-saṅgha-varyaṁ pradyumnādi-paryantaṁ sarvaṁ janaṁ saṅgamayāmāsa | sa eva ca taṁ devam iva nija-niveśa-veśmānīya kṛṣṇa-rāmādi-kṛtānusāraḥ sa-parivāram ārādhayāmāsa |

[23] tad evaṁ sthite paṭṭa-paṭa-saṁvṛtaṁ saṅgāyātṛ-katipayātṛ-mukha-mahilāvalita-vrajeśvarī-śakaṭam antaḥ-paṭa-gṛhaṁ praviṣṭam ākarṇya tad diṣṭata eva tava tatra tau praviṣṭavantau | praviśya cātmānau paśyantīm enāṁ paśyataḥ sma |

[24] tatra sā, yathā—

yasya prāg-virahoṣṇa-raśmi-kharatāśīrṇāṅga-parṇāvaliḥ
paścād utkalikā-marud-valanayā kṣiptā vidūre pathi |
taṁ putrākṛti-vāri-vāha-samayaṁ sambhūya gopeśvarī
vallīvāśu punaḥ svamūla-visṛter lobhād agād ārdratām ||14||

tāṁ śuṣka-dehām atha vīkṣya devakī
santarpaṇāyām abhajad vihastatām |
kṛṣṇekṣaṇād eva tu puṣṭa-mūrtikāṁ
dṛṣṭāntarvindat punarukta-yatnatām ||15||

mātā drāg atha saha sīriṇā samīkṣya
svaṁ putraṁ kuru-bhuvi tad-viyoga-dūnā |
utthānaṁ racayati yāvad eṣa tāvad
vidrutya nyapatad upāṅghri tena tasyāḥ ||16||

sā kṛtvā bhuvi jānunī sva-tanayāv unnamya namrau tayor
mūrdhānāv udrasopaguhya nayanāsāraṁ tathāmuñcata |
devakyādibhir evam auhyat tathā seyaṁ kṛśāṅgī kutaḥ
prādurbhūtavatī nadī jagad iva vyāptuṁ muhur vardhate ||17||

kṛṣṇas tat-pada-padmayor atha patan rāmeṇa sārdhaṁ rudan
bāḍhaṁ rodayati sma sarva-janatāṁ varṣann iva svāṁ daśām |
evaṁ saty api goparāja-mahilā tatrātiśaṅkākulā
tad-duḥkhāntaratā-vitarka-vaśagā sā śṣka-bāṣpābhavat ||18||

tataś ca śuṣyad-vadanāṁ vilokya tāṁ
vilokayantāv abhitaḥ sahodarau |
mātṝr milantāv aparās tayā sahā-
gatāś ca tāv ārdrayatām amūṁ punaḥ ||19||

atha katham api dhairyaṁ rohiṇī-varya-rāmās
tanuja-jani-jananīnām arjayitvā krameṇa |
abhinava-ruci-śubhre rāṅkave sanniveśaṁ
sapadi vidadhur āsām ātmanopāviśaṁś ca ||20||

yā āsan mātṛ-māninyaḥ kaṁsārer devakī-mukhāḥ |
yaśodāgre tu tāḥ sarvās taṭāsthanti sma sāmpratam ||21||

devakī-prabhṛti-mātṛtā harau
goṣṭha-mātṛ-purato vṛthājani |
vārṣikī yadi bhaved ghanāvalī
seka-pālibhir alaṁ kṛṣi-vraje ||22||

jighrantī śirasī tayoḥ surabhiṇī bāṣpeṇa cāsiñcatī
mārjantī vadane dṛg-ambu-valite yatnena paśyanty api |
kalpaṁ cālpam iyaṁ tu maṁsyata iti jñātvā tadā rohiṇī
devakyā saha nirbharādaratayā vaṣṭi sma tām añcitum ||23||

rukmiṇyādivadhūbhir añcitum amūṁ paryāgatābhir yadā
sārdhaṁ devaka-dehajā-prabhṛtayas tad-viṣvag āripsata |
tarhy etau bahir āgatau hari-balau gopān aśeṣāṁs tathā-
tithyenārcitum atra tatra bahudhā bambhrmāṁcakratuḥ ||24||

sa nāsīd goṣṭhajo lokas tad-ātithyaṁ na vidyate |
yaṁ yad apy ajitas tatra nānvagacchad vyadhatta na ||25||

āstāṁ tāvad vraja-pariṣadāṁ sajjanānāṁ prasaṅgas
tatratyānāṁ jarad-anaḍuhām apy asau kena varṇyaḥ |
lambhaṁ lambhaṁ kuru-bhuvi tadā yāna-śeṣān samantāt
kṛṣṇaḥ śliṣyan nayana-salilaiḥ sikta-mūrtīṁś cakāra ||26||

[25] tad evaṁ sthite sva-sthite ca sarva-vraja-jane punar vrajeśvarīṁ pariṣvajya rajyamāna-manastayā śrī-rohiṇī-devakyāv ūcatuḥ | tatra śrī-rohiṇī-vacanaṁ, yathā—ayi vrajeśvaryāvayor ekāpi kān ujjhita-prema-sampattyor dampatyor vāṁ maitrīm aindra-sampad-anugame sampraty api nānusandadhīta ? yasyāḥ pratyupakāra-koṭayo'pi na sama-koṭayo bhavanti iti |

[26] atha saralayā devakyā vacanaṁ, yathā—yataḥ sva-janmata eva ciram aparicita-pitṛkāv imau dharmān mātara-pitaratāṁ prapadya pakṣma-valayābhyām akṣi-golakāv iva yuvābhyāṁ pālitau nādyāpi tādṛśān manasaś cālitau | tatra ca para-putratayā niścite'pi rāme na vāmam ācaritam | na hi satāṁ parasva-vyavahāra-paratā sambhavati iti |

[27] atra snigdhakaṇṭha uvāca—atra kiṁ vicāritaṁ ? vrajeśvaryā kiṁ vā bāḍham uttaritaṁ ?

[28] madhukaṇṭha uvāca—na kim api |

[29] snigdhakaṇṭha uvāca—kasmād iva ?

[30] madhukaṇṭha uvāca—sā khalu cira-tṛṣṇayā kṛṣṇam upalabhya sukha-stabhyamāna-sarva-vṛttis tat katham anyad anusandadhīta, yena vicārādikaṁ sandadhīta ?

[31] snigdhakaṇṭha uvāca—punar apy etādṛśa-prasaṅgaḥ saṅgatim avāpnoti sma, na vā ?

[32] madhukaṇṭha uvāca—nahi nahi | yato rohiṇī hi tat-pratirodhinī babhūva | tat tad apy āstām | yataḥ—

yasya svānubhavaḥ sadā na valate yasmin sa tatra sphuṭaṁ
śṛṇvann anya-vacaḥ-pracāram aparaṁ sandihya vikṣubhyati |
śrī-gopādhipa-dampatī katham amū svatrāpi kṛṣṇe'pi tān
bhāvānāṁ valayān adhītya balavad-bhāvāntaraṁ gacchatām ||27||

[33] samprati tu paśya paśya—

harim anu pitṛtābhimānaḥ, śūraja-devaka-tanūjayor yaḥ prāk |
amūm utkramayan sa punar, vraja-narapatyor mudaṁ dugdhe ||28||

[34] iti vraja-rāja-sabhāyāṁ kathayitvā rahasi rādhā-mādhava-sadasi madhukaṇṭha uvāca—tad evaṁ paraspara-prema-sammarda-śatena tasmin divase gate śrī-vrajeśvarādi-vraja-jane kṛta-nija-nija-vāsa-sajjane, nidrayā sarvatra nirjane ca janyamāne sa khalu janārdanaḥ sva-preyasī-janānāṁ labdha-sukha-sad-uddhava-halabhṛd-uddhava-racitam ucitam ekāntāvāsam āsasāda |

[35] tatra tāsāṁ tatrāvasthitir yathā—

tīvraṁ mimīlur abhitaḥ punar unmimīlur
uccair mumūrcchur aticelur athāsraṁ ūhuḥ |
yātāḥ kuror bhuvi hariṁ dṛśi labdhum utkā
hā menire vraja-ramāḥ kṣaṇam atra kalpam ||29||

[36] tasya tu samāsattir, yathā—

uddhavaṁ vinidadhan nijāgrato
manda-mandam udayan ghanāgamaḥ |
gopikā-niciti-cātakāvalīm
anvajīvayad asau murāntakaḥ ||30||

tatra ca—

kṛśā malinimastṛtāḥ pratana-jīrṇa-vastrāvṛtā
vikīrṇa-kacakācitākṛti-mukhīḥ sa paśyann amūḥ |
vighūrṇya dadhad-uddhavaṁ kṣaṇa-śataṁ dhṛtāsras tadā
kadāham iha kaḥ kathaṁ kim idam ity ajānan nahi ||31||

[37] atha dīrgha-rātreṇa tasya gātre tāsāṁ netra-pātre sati kim iva vivaraṇīyaṁ ? yataḥ—

cāturakṣyam abhavad yadā harer
gopikābhir abhitas tadā drutam |
cittam akṣi-yugam apy amūdṛśāṁ
hanta hanta jaḍavad vyajāyata ||32||

yasyāloke nimim api nimeṣādhikārīti śepus
tāvan-mātraṁ viraham anu yā vīthayo gopikānām |
tās taṁ vīkṣya pracura-viraha-jvālayā labdha-tṛṣṇā
yām āseduḥ pramada-vikṛtiṁ vaktum īśīti kas tām ||33||

utkaṇṭhābhiḥ sapadi śakaṭārohaṇe prāpa mohaṁ
rādhā yadvat kuru-bhuvi tathāvastham eṣā viveśa |
kintu śrīmān jayati surabhiḥ śrī-harer yaḥ parābhir
gopa-strībhiḥ samama aracayat tām amuṁ vīkṣyamāṇām ||34||

stambhaḥ svedaḥ pulaka-valanā gadgadaṁ kampa-sampad
vaivarṇya-śrī-nayana-salilaṁ sarva-buddhi-pramoṣaḥ |
ete bhāvā vyaktimilanajā rādhikā-kṛṣṇayor ye
te sarvāsām api savayasāṁ vyāpakāḥ sambabhūvuḥ ||35||

[38] atha labdha-duḥkha-sampad-udbhavaḥ katham apy uddhavaś cirād ubhayatra ca tatra sāntvayā praṇayād vinayād api parasparam abhimukhatayā samupaveśam āninaya |

[39] tataś ca tāsu kṛṣṇasya caraṇa-mātraṁ tṛṣṇayā kṣobhāvila-gātraṁ paśyantīṣu bahir nirgacchad-antar-bāṣpatayā kānti-valanād bhraśyantīṣu ca sa tu karuṇāmayaḥ, kathañcin mārjita-bāṣpa-tārjita-samayaḥ śanaiḥ sanaipuṇyam amūḥ prasādayāmāsa, yathā—

harir āliṅgaṁś cumbann, aśru vilumpan śivaṁ pṛcchan |
vraja-sarasīruha-netrāḥ kuru-bhuvi vijane sasāntvam astauṣīt ||36||

tac ca, yathā—

kāntāḥ kānta-prathama-virahād eva tāntā nitāntaṁ
dehasyāntaṁ bata vitanute tat tu nātyanta-citram |
nairantaryān mad-ativiyuteḥ klāntavantaṁ patantaṁ
taṁ rakṣantīr mad-anugataye santataṁ hanta naumi ||37|| iti |

[40] atha kathaṁ kevalam ātma-dṛṣṭyā kaṣṭaṁ lambhamānāḥ stha, māṁ kathaṁ na paśyatha iti vadan punar vadati sma—

sarve vadantu mama rūpam idaṁ purāvat
tat-tad-guṇair vilasatīti tu manda-dṛṣṭyā |
diṣṭyā vilokayatha māṁ vraja-cāru-netrā
rāsādi-keli-kalitā rucir atra kutra ||38||

[41] atha yugapan netra-yugala-śataṁ kiñcid unnataṁ vidhāya yathāvad eva tathā tam avalokamānā vismṛtātma-duḥkhitābhimānāḥ parama-dūyamānā babhūvuḥ | tataḥ sa ca bhṛśam evānyādṛśatāṁ sacamānas tal-laghūkaraṇāya laghu hasitvā kiñcid uvāca, yathā tad evānūktaṁ śrī-śukena—

api smaratha naḥ sakhyaḥ svānām artha-cikīrṣayā |
gatāṁś cirāyitāñ chatru- pakṣa-kṣapaṇa-cetasaḥ ||
apy avadhyāyathāsmān svid akṛta-jñāviśaṅkayā |
nūnaṁ bhūtāni bhagavān yunakti viyunakti ca ||
vāyur yathā ghanānīkaṁ tṛṇaṁ tūlaṁ rajāṁsi ca |
saṁyojyākṣipate bhūyas tathā bhūtāni bhūta-kṛt ||
mayi bhaktir hi bhūtānām amṛtatvāya kalpate |
diṣṭyā yad āsīn mat-sneho bhavatīnāṁ mad-āpanaḥ ||
ahaṁ hi sarva-bhūtānām ādir anto'ntaraṁ bahiḥ |
bhautikānāṁ yathā khaṁ vār bhūr vāyur jyotir aṅganāḥ ||
evaṁ hy etāni bhūtāni bhūteṣv ātmātmanā tataḥ |
ubhayaṁ mayy atha pare paśyatābhātam akṣare || [bhā.pu. 10.82.41-46] iti |

[42] tad evaṁ svasminn anīśvaratvād vyavahāra-paravaśatā-karam īśvarāntara-vaśatvam īśvaratvād bhakta-mātraṁ prati brahma-bhāva-bhāvakatvaṁ tad-vidha-snigdhaṁ prati tu tad-atikrami-sva-samarpakatvaṁ punar brahmatvān nitya-prāptatvaṁ sukhaika-rūpatvam api sacamānaṁ racayatāṁ sva-vacasām asambaddhatāṁ samagra-vyagratayā nādhijagāma |

[43] tatra duḥsaha-viraha-vidhura-bhāvād apipaścitām iva tāsāṁ kāścit tu papracchuḥ—hanta sarva-kṛcchra-vimukta ! kim uktam idam, yat khalu vyatiyuktam iva na lakṣyate |

[44] atha tad adhigamya namra-mūrdhany uddhave śrī-kṛṣṇas tu lajjayā tad eva sajjayati sma | tathā hi—aho sakhyaḥ ! katham iva mām api vīkṣya mlāna-mukhyaḥ stha ? atha brūtha—dhig asmān parityajya tvayā dūram avrajyateti | tatra kiṁ karavāma ? durhṛdāṁ tatibhr yā suhṛdāṁ durgatir jātā, tasyāṁ suhṛdāṁ gatitāṁ yātāḥ katham iva vayam upekṣāṁ prathayāmaḥ iti |

[45] atha vilambamānatām asmākaṁ viḍambayatha cetasyām api tad eva durnivāraṁ kāraṇaṁ, yata ekasmin kaṁse labdha-dhvaṁse'pi bahavas tat-sambandhinas tat-karmānubandhinaḥ sampannāḥ | tat-tad-dhvaṁsa-sāhāyyāya ca mayā nānā-vyavahārāṇām eṣāṁ samāhāraḥ kṛtaḥ | tathāpi bhavadvad-ananya-vṛttitā-rahitatayā mākṛtajñatā paraṁ pratīyata iti ced idaṁ satyam, parantu sahaja-premṇā mithaḥ-prasaṅgatānāṁ yoga-viyogau punar īśvara-kṛta-yogāv eva | sva-vaśatāyāṁ khalu viyoga eva na syāt, kutas tat-pūrvako yogaḥ ?

[46] atha yadi nārāyaṇa-samo guṇaiḥ [bhā.pu. 10.8.19] iti garga-vacanānusāreṇa nārāyaṇam eva māṁ manyadhve, tathāpi bhavatībhir yogaḥ premṇa eva svādhīna iti taṁ bhavatīnāṁ paramaḥ premodreka-pravekaḥ sa eka eva jhaṭiti ghaṭayiṣyati | yataḥ mayi bhaktir hi [bhā.pu. 10.82.44] iti | tad itthaṁ api bhavatīnāṁ bahir dṛṣṭim evāvaṣṭabhya samādhīyate | antar dṛṣṭyā tu bhavatībhiḥ saha nitya-saṁyukta evety etad api mayi bhaktir hi ity ādi sva-pratijñām anullaṅghya dvayenāpareṇa vivriyate | yasmād aham ity ahaṅkārākhyaṁ tattvaṁ sarva-bhūtānām ākāśādīnāṁ yathādy-antādi-sthaṁ bhautikānāṁ ca ṣādjādi-nāma-veṇu-randhrādīnāṁ yathākāśādīny ādy-anta-sthādi-rūpāṇi, evaṁ hy etāni bhūtāni prāṇino jīvā bhūteṣu sva-sva-deheṣu tādṛśāni | evam eva cātmanā paramātmanā ātmā jīvas tato vyāptaḥ | evam iti pareṇānvayaḥ | paratra ca paśyatety anena tāsām avadhāna-viṣaya-bhāga eva paryavasīyata iti svīya-padam adhyāhāryam | tataś ca yathā-pūrvam uktam evam eva | tad ubhaya-vidhaṁ vyāpaka-vyāpya-rūpaṁ sarvaṁ svīyaṁ mayi pare paratra sthite'pi akṣare paraspara-sphūrti-prāmāṇyena nitya-yuṣmat-saṅgini ābhātam, mad-āśrayatayā virājamānaṁ, na tu prākṛtānāṁ tat tadval līnaṁ paśyata | sarvadānubhūtaṁ smarateti |

[47] tad evam ātmānam adhikṛtya yā śikṣā tayā, tena śikṣitā gopa-sīmantinyaḥ pūrva-tad-virahajānusmaraṇa-vikalita-jīvanādhārāḥ samprati punar antar-bahis-tarpakaṁ taṁ mayīti svayaṁ nirdiṣṭaṁ śrī-kṛṣṇa-lakṣaṇaṁ nitya-saṁyoginam evādhigatavatyaḥ | hanta hanta ! tad-antarā tāsāṁ tad api sāntarāyaṁ babhūva | atra tad idam api tā glapitā mayi bhaktir hi ity ādinā sva-prabhāva-mayena punas tena tarpitā bāṣpa-snapitāś cireṇa yayācire—

> vṛṇīmahi padāmbujaṁ tava saroja-nābha prabho
> manasy api kathañcana sphuratu naḥ samantād iti |
> idaṁ hi bata yoginām smṛtatayā tamaś cyāvanaṁ
> viyogi-sudṛśāṁ tayā tamasi majjanaṁ pratyuta ||39||

[48] etad eva bhavatāpy uddhavaṁ prati svayam uktam—

> mayi tāḥ preyasāṁ preṣṭhe dūra-sthe gokula-striyaḥ |
> smarantyo'ṅga vimuhyanti virahautkaṇṭhya-vihvalāḥ || [bhā.pu. 10.46.5]

[49] yasmāt mayy āveśya manaḥ kṛṣṇe [bhā.pu. 10.47.36] ity ādikayā tava śikṣayāpi tad asmākaṁ na sidhyati, gṛha-janādhīnatayā svacchandam āgamanaṁ ca na sambhavati, tasmād

asya tvat-padāmbuja-yugalasya nityaṁ vrajam adhyāsīnasya darśanam evāsmabhyaṁ sukha-sparśanam iti dhvanitam | tad etad abhiprāyakaṁ śrī-bādarāyaṇi-vacanaṁ—āhuś ca te nalina-nābha [bhā.pu. 10.82.48] iti |

[50] atha viraha-vaśatā-vaśāt punar mūrcchām ṛcchanti sma | yatra muhūrta-dvayam eva pūrtaye babhūva | tad anu śrī-kṛṣṇaś ca dhṛta-kaṣṭas tad idam ācaṣṭa—aho sarvatra sañcarita-carita-śuddhayas tṛṣṇayā vicāra-vyabhicāra-cariṣṇu-buddhayaḥ kiṁ sampraty eva yūsmān praty evam uktaṁ vismṛtaṁ ?

[51] tāḥ sa-gadgadaṁ ūcuḥ—evam iti kiṁ ?

[52] sa uvāca—mayi bhaktir hi ity ādi |

[53] tā ūcuḥ—satyam uktam | kintu viraha-śastrikayā chidrite hṛdi na kiñcid ādheyatām adhiyāti | tasmād vṛṇīmahīty ādinā yad asmābhir vyañjitam | tad evāsmabhyaṁ dehi | iti |

[54] atha snigdhakaṇṭha uvāca—tatas tāsāṁ prāṇanāthaḥ sa tu kiṁ vyavasitavān ?

[55] madhukaṇṭha uvāca—yad āha śrī-bādarāyaṇiḥ—

> tathānugṛhya bhagavān gopīnāṁ sa gurur gatiḥ |
> yudhiṣṭhiram athāpṛcchat sarvāṁś ca suhṛdo'vyayam || [bhā.pu. 10.83.1]

[56] tasya rajanī-viśeṣasya śeṣam ārabhya tu rajanī-vṛttaṁ dig-darśanatayā parāmṛśyate | tad evaṁ tādṛśa-prārthanānusāri samanugṛhya muhur āgṛhya śrī-rādhikādikāḥ pratyekaṁ riṅgad-asram āliṅgan saṅginam uddhavam ājñāpayan mādhavaḥ snānālaṅkaraṇāni samānāyya tā sammānayāmāsa | pracchannam uvāsa ca tāṁ rajanīṁ tatra |

[57] tāsu loka-dharma-vilaṅghi-caritāsu nirodha-nirbandha-kṛtāṁ sambandha-viśeṣa-bhṛtām anāgamanād agocaratayā svasya ca rahasya-gamanāt pareṣām atarkitatayā tadāsīd iti, tathāpi tāḥ prathama-rajanyāṁ tu viraha-smaraṇānanyām eva vṛttim āsedur na tu sukha-vilāsa-dhanyām | kramād eva tu duḥkhātikramād aparasyām aparasyāṁ rātrāv eva cira-rātrāya rati-pātrāyamāṇā babhūvuḥ | yathā—

> prati-gopi prati-rajani, prati-muhur udyan-manoratha-prathanam |
> kuru-bhuvi niśītha-vīthiṣu, rahasi vihāraṁ harir vidadhe ||40||

kintu,

> yadyapi vṛndā-vipinād anyatrāsāv amūbhir akrīḍat |
> tad api vinā tan mene, tābhis tena ca tad apy adaḥ svapnaḥ ||41||
> yad api vraja-kula-mahilā, harir api śaśvat parasparaṁ bhejuḥ |
> tad api na tṛptir jajñe, hṛdi yad-virahau gatāgaminau ||42||

tatra ca—

> yadyapi hariṇā guptā, guptāḥ svenāpi kaurave kṣetre |
> tad api ca kulapati-mahilā-mahitā jātā guṇena gopālyaḥ ||43||

[58] tatra śrīman-mahiṣīṇāṁ śrī-rādhām uddiśya vraja-striyo yad vāñchanti [bhā.pu. 10.83.43] ity atra kṛta-śaṁsanaṁ praśaṁsanam | yathā—

> icchāmo na vayaṁ tu viṣṇu-padam apy anyasya kā vā kathā
> kintv etasya gadāgrajasya padayor dhartṛṁ rajo mūrdhani |
> rādhā-hṛd-ghusṛṇaṁ yatas tṛṇam idaṁ paścāt pulindī-dhṛtaṁ
> gopībhiḥ spṛhitaṁ yayoḥ sa surabhiś ceto haraty adya ca ||44|| iti |

[59] iyam eva vraja-devībhiḥ sarvordhvaṁ ślāghitā—pūrṇāḥ pulindya [bhā.pu. 10.21.17] ity ādinā | anayārādhito nūnaṁ [bhā.pu. 10.30.28] ity ādinā ca | munibhis tu nāmnāpi vyaktīkṛtā—rādhā vṛndāvane vane ity ādinā |

[60] snigdhakaṇṭha uvāca—tathānugṛhya bhagavān ity asmin sarva-sukha-racane bādarāyaṇi-vacane yudhiṣṭhiram athāpṛcchat iti na samyag avagamyate sma | tato deśa-kāla-nimittānāṁ samāveśaḥ pratatya kathyatām |

[61] madhukaṇṭha uvāca—tāsāṁ vāsaḥ khalu śrī-rāmāvarajasya snānādi-karma-śarmadaṁ yad ekānta-harmyaṁ tad-anuṣaṅgaṁ bhajann uddhava-dhāmnaḥ saṁsaktatayā bahir avyakta āsīt | tatra sati paramādṛtānām api yudhiṣṭhirādīnāṁ tasyām eva rātrau kurukṣetram āgatānām ai tad-āveśa-veśena śrī-keśavena milanāyogāt prātar āgatya sabhāsadmany upaviśya sthitānāṁ prātar api vilambata eva snānādy ācarya tena milatā kuśala-praśno jātaḥ | iti |

[62] tad evaṁ saṅkṣepeṇānuvarṇya śrī-rādhikā-mukha-vidhuṁ nirvarṇya madhukaṇṭhaḥ samāpanaṁ varṇayati sma—

> kuru-bhuvi tava rādhe varṇayan śarma-jātaṁ
> vyavahitam api diṣṭenāsmi śarmāvṛtātmā |
> kim uta bhṛśam idānīm āmṛśan vāṁ mithaḥ śrī-
> parimala-kula-bhogaṁ cakṣuṣor yugmakena ||45||

[63] tad evam ānanda-paryantam udantaṁ kurvan pūrva-pūrvavat kathakaḥ svānuja-sahitaḥ sarva-saṁhitaḥ sva-dhāma jagāma | śrī-rādhā-mādhavāv api vihāra-dhāma kāmayāmāsatur iti |

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
puru-sukha-kṣetra-kurukṣetra-yātrā
nāma trayoviṁśaṁ pūraṇam
||23||

(24)

**caturviṁśaṁ pūraṇaṁ**

# punar vraja-vāsi-vraja-vrajanam

[1] atha vraja-yuvarāja-virājamāna-sadasi prātaḥ-kathāyāṁ snigdhakaṇṭhas tad idaṁ prathayañcakāra—lokānāṁ kurukṣetra-yātrā-samṛddhis tu na varṇana-pātrāya kalpate | tataś ca,

kurukṣetrāntas tair grahaṇam anu yātrām anugatair
gatā yā yā ceṣṭā bahu-nija-nijeṣṭāḥ kati ca tāḥ |
mayā varṇyāḥ kintu smṛti-viṣayam ekāṁ kuruta yā
harer vaktra-dyotāmṛta-rasikatā sarva-vitatā ||1||

[2] tathāpi sarvataḥ samupacitaṁ yad asmabhyaṁ rucitam, tad eva kiñcid varṇyate—

kurukṣetre sūrya-praśama-tamasi vyakta-tamasi
vrajāl labdhaḥ kṛṣṇaṁ vraja-narapatiḥ sa-vraja-janah |
vitartuṁ taṁ ratna-pracayam acakarsan nija-padād
yad ālokād anyo'py akhila-nija-karma vyatanuta ||2||

dharmaṁ kecit kecid arthaṁ nikāmaṁ
kāmaṁ kecin mokṣam apy atra kecit |
kecit kṛṣṇe bhaktim ete tu gopās
tasmin bhavyaṁ havya-kavyeṣu dadhyuḥ ||3||

[3] atha labdha-śarmaṇi grahaṇa-parvaṇy api pūrṇe divi bhuvi ca virājamānākṛtīn prajāpati-prabhrtīn nija-guṇa-sthemnā pūrayann ātmanā tu vraja-jana-premṇā pūryamāṇaḥ sa yadā harir virājate sma, tadā tad-ānandānubhavāya brahma-nandanādayaḥ sarva eva munayaḥ samāgatāḥ |

[4] samāgatya ca—

na kevalaṁ tasya tathā samunnatiṁ
nirīkṣya citraṁ munayas tadā yayuḥ |
vinamratāṁ sveṣu ca ye parasparaṁ
viruddha-bhāve api jagmatū rucim ||4||

[5] te tad idaṁ ūcuś ca | tatra śrī-bhāgavatīyaṁ padyaṁ yathā—

adya no janma-sāphalyaṁ vidyāyās tapaso dṛśaḥ |
tvayā saṅgamya sad-gatyā yad antaḥ śreyasāṁ paraḥ || [bhā. 10.84.21] iti |

[6] etad anusṛtam anyadīyam api yathā—

yad api vayaṁ pratikalpaṁ

nānā-rūpaṁ tavād rākṣā |
nava-navam iva tad apīdaṁ
ghaṭayati puruṣārtha-jāta-sāraṁ naḥ ||5||

kiñca,

aparo dvāparāntaḥ syād dvāparāntāya na kvacit |
so'yaṁ tu cakḷpe tasmai yatra tvaṁ netra-gocaraḥ ||6|| iti |

[7] manasi cedaṁ vicāritavantaḥ—

yadyapi yadavaḥ santata-saṅgāḥ
kecic ca marmagā viṣṇoḥ |
vidhi-vāñchita-pada-rajasas
tv ete gopā girāṁ dūre ||7||

[8] tad evaṁ vidivad-gopānugami tanu-gamitam eva manasikṛtya gamana-yācanām anusṛtya calitavatsu muni-satsu śrīmān vasudevaḥ sva-vasu-sāphalya-kāmanayā tān idaṁ nivedayāñcakāra | karmaṇā karma-nirhāro yathā syāt tathā yathāvad upadiśateti | atra vraja-bhakti-tarṣī śri-devarṣis tu cetasi viviveca—nāyaṁ nandavac chuddha-pitr-bhāvamaya-snehatayā buddhaḥ, yena nanada eva nandaḥ kim akarod brahman [bhā.pu. 10.8.46] ity ādinā sarvataḥ stūyate, so'yaṁ tu na tathā prastūyate, kintu bhagavattva-jñānena sahita ity evaṁ mahitaḥ | tenānenāsya janmata eva hi vidito'si bhavān [bhā.pu. 10.3.13] ity ādinā tattva-bodha eva saṁhitah; pitṛbhāvas tu tena pihitaḥ | tasmād vidyamāne'pi kṛṣṇe tam imam arbhakāntaravad ajñaṁ matvā karma-nirhāra-mātra-tṛṣṇena, na tu nandavat tad-abhyudaya-mātra-tṛṣṇenānena | yad asmāsu praśna-vidhānaṁ, tan na śobhā-nidhānaṁ bhavati iti |

[9] spaṣṭaṁ cācaṣṭa—

nāticitram idaṁ viprā vasudevo bubhutsayā |
kṛṣṇaṁ matvārbhakaṁ yan naḥ pṛcchati śreya ātmanaḥ || [10.84.30] ity ādi |

[10] atha munayas tasya saṅkocaṁ vilocamānā rocanāya tad idaṁ ūcuḥ—

karmaṇā karma-nirhāra eṣa sādhu-nirūpitaḥ |
yac chraddhayā yajed viṣṇuṁ sarva-yajñeśvaraṁ makhaiḥ || [10.84.35] ity ādi |

[11] atha te ca munayas tena vṛtā ṛtvijaḥ kṛtās tam ayājayan |

yasmin barhiṣi yājakā vidhi-sutā yājyaḥ sa śūrātma-jaḥ
so'yaṁ śatru-jayī balena sahitaḥ putrībhavan pārṣadaḥ |
śrīman-nanda-mahāśayaḥ svayam asau labhdānumodaḥ sthitas
tasmin vaidika-laukikāḥ suvidhayaḥ syuḥ kena varṇyā bhuvi ? 8 ||

[12] kintu tasminn apūrvāntara-bhāvanā na pūrva-suribhir matā; yataḥ,

dvi-parārdha-sthirāḥ sarvaṁ dṛṣṭavanto vidheḥ sutāḥ |
yad apūrvam amanyanta tad evāpūrvam iṣyate ||9||

tataś ca,

kṛṣṇasyāpi viśiṣya vismita-karaṁ kṛṣṇākhya-rupaṁ tathā
vṛṣṇīnāṁ valayaṁ tad-eka-śaraṇaṁ gopāṁc ca taj-jīvanān |
darśaṁ darśam amī yad apy apagamaṁ naicchaṁs tathāpi svakāṁ
jānanto'nadhikāritāṁ bata tadā vāñchann anujñāṁ tataḥ ||10||

kṛṣṇāt priyajana-sahitād
yadyapi munayo vrajanta āsaṁste |
tad api ca tat-tac-chobhā-
sphuraṇāt tatraiva vāsam āsannāḥ ||

[13] atha snehānubandhinaḥ sarvān samabandhinaḥ sva-sva-mandirāya vihāya yadartham etat tīrtha-yātrāṁ miṣa-pātrāya kalpitavān ayaṁ gokula-pālakas tān gokula-pati-prabhṛtīṁs tatraiva kṛtāvasthānaḥ sthāpayāmāsa | dugdhaṁ vinā teṣām avasthānaṁ mugdhaṁ na syād iti gāś ca kaścana tatra prasthāpayāmasa | yasyām avasthitau para-paksa-vajcanārthaṁ tatrastha-nānā-tīrtha-kramaṇa-ciratā paraspara-dūra-śiviratā ca tad ubhayena pracāritā | yatra śrīmad-vraja-vāsinas tan-mātrārtha-vivecanatayā tatrāgatāḥ sudhā-satrāyamāṇaṁ tam upalabhya nāparatrāntaś-caraṇaṁ cakruḥ; yatra vraja-rāṇ-mithunaṁ punaḥ punar api vikaśita-suta-śāta-taraṅga-jātam api suta-prasūta-sukumāra-kumāra-vāraḥ sphāra-ghana-rasa-prasāra-saram āsādayāmāsa, sudhā-kiraṇa-karaṇaka-kiraṇa-gaṇa ivākūpāram |

tatra ca—

kuru-bhuvi gatā yaśodā
suta-tanayānanvalālayad bahudhā |
kintu śyāmala-bāle
kvacid api lebhe camatkṛtiṁ prāgvat ||12||

[14] kintu tad evaṁ parasparaṁ pūraṇam api parālakṣyatā-paratayā paraṁ tair viracitam | yatra tu—

kurukṣetre go-dhug-gṛha-gaṇa-manobhir vraja-samaṁ
samaṁ rāmeṇāgān muhur atha muhuḥ kevalatayā |
jananyāṁ yat tene śiśur iva haris tatra caritaṁ
sukhaṁ vā duḥkhaṁ va tad iti vimṛśan muhyati manaḥ ||13||

[15] atha labdhāvasaraḥ kadāpi śūra-tanaya-varaḥ sahānīta-sarva-parikaraḥ kara-spṛṣṭa-tat-karas taṁ śrīmad-vraja-rājya-dharam uvāca—

bhrātar īśena racitaṁ vaicitryaṁ citram īkṣate |
ātmārāmāś ca yojyante snehena gṛhiṇaś ca na ||14||
paśyāpi dhīra-dhīras mat-snehena tvaṁ niyantritaḥ |
ahaṁ svārtha-paro'pīdaṁ vidaṁś cānena varjitaḥ ||15||
tathāpi tvaṁ tu nāsmattaḥ kvacid bhrātar virajyase |

tathāpi so'haṁ yuṣmāsu rajyeya na manāg api ||16||
dāridryaṁ paṅgutā lakṣmīrāndhyaṁ dṛśyeta mādṛśām |
yena pūrvaṁ yayā paścān na tvādṛśy unmukhī gatiḥ ||17||
evaṁ sauhṛda-śaithilya- citta ānakadundubhiḥ |
ruroda tat-kṛtāṁ maitrīṁ smarann aśru-vilocanaḥ ||18|| [bhā.pu. 10.84.65]

[16] atha madhukaṇṭhaḥ papraccha—atra vrajarājaḥ kiṁ vyājahāra ?

[17] snigdhakaṇṭha uvāca—na kim api |

[18] madhukaṇṭha uvāca—hanta ! katham iva ?

[19] snigdhakaṇṭha uvāca—

jahāra yasya putraṁ tat snigdhatāṁ yaḥ smaraty atha |
snighyatas tatra putrecchos tasya maunaṁ hi śasyate ||32||

[20] madhukaṇṭha uvāca—kathyatāṁ tāvad agrimaṁ vṛttam |

[21] snigdhakaṇṭha uvāca—atha vrajarāja-mahāśayaḥ sakhyur vasudevasaya priyakaratayānabhivyañjita-nijāśayaḥ śrī-govinda-rāmayoḥ premṇā tasminn adya śva iva śīghraṁ labdha-vyatyaye māsa-traye śātrava-nivāraṇādi-kāryeṣu ca harer aparihāryeṣu svayam eva cira-go-vraja-tyajana-varjana-vyājam āsajya sva-vraja-gamanārthaṁ, na tu kṛṣṇa-nayanārthaṁ śrī-vasudevam arthayāmāsa | tac ca nāddhānuvartitayā kintūddhava-madhyavartitayā | sāksad arthanāyāṁ śālīnata līnatām āpadyata iti | śrī-kṛṣṇas tu na tādṛśatayāpi gantuṁ yayāce | tathā hi—

yasya prāg-virahāt kṣaṇaṁ yugatayā vetti sma yaṁ vīkṣituṁ
jñātvānanyam upāyam avrajad ayaṁ kṣetraṁ kurūṇāṁ drutam |
tena prāṇa-sutena hanta ciritaḥ saṁsajya gantuṁ gṛhaṁ
tatrānujñāpanāya jalpatu kathaṁ sākṣād asākṣād api ? 20||

śura-jah sva-sutam eva yaṁ vidann
āśritaḥ śrayati divya-sampadam |
taṁ tataḥ priya-suhṛd-varāt kathaṁ
yācatāṁ sa sutam utka-dhīr api ? 21||

[22] atas tādṛśa-tad-vyavahārataḥ śrī-vasudeva eva kevalaṁ sneham avalambamānaḥ sa-bāspa-gadgada-nigadaḥ śrī-rāma-kṛṣṇau tat-samvāsāya sāyata-tṛṣṇau tad-arthitaṁ jñāpayāmāsa | śrī-kṛṣṇas tu tad ākarṇya sa-vaivarṇya-mukhaṁ rāma-mukham īkṣāmāsa | śrī-rāmaś ca sāñjalitā-vāmam avāmaṁ nivedayāmāsa—tāta ! vayaṁ vicārya nidhārya ca tad idaṁ nivedayiṣyāmaḥ iti |

[23] atha tad-anukūlatā-vitarka-mūlatayā sambhajad uddhavābhyāṁ pralambajid-uddhavābhyāṁ sukha-sampad-ārohiṇyā rohiṇyā ca sārdhaṁ vicārya nidhārya ca śrī-rāmāvara-jaḥ svāgrajam eva gṛhaṁ yātāyātāya nivedayituṁ yojayāmāsa | sa ca tatra gataḥ sa-parāmarśam āha—pitarau yadi dattābhaya-vitarau bhavetaṁ, tadā tad idam ananvita-bhedaṁ nivedayāma |

[24] tāv ūcatuḥ—kāmam |

[25] śrī-rāma uvāca—

snehaṁ vyañjayathas tāta mātar vraja-maheśayoḥ |
tayoḥ katham abhīṣṭaṁ tan nayathaḥ sveṣṭatāṁ na vā ? 22||

[26] śrī-vasudeva uvāca—kiṁ tat tadīyam iṣṭaṁ ?

[27] śrī-rāma uvāca—tat kiṁ bhavanto'nubhavanto na bhavanti?

[28] śrī-vasudeva uvāca—anubhavanta eva sma; kintu bhavad-anuje tayoḥ putratayā gāḍha evābhimāna iti bāḍhaṁ śaṅkāmahe | kadācid ayaṁ santata-bhāva-vaśa-svabhāva-śuddha-buddhas tatra niruddhaḥ syāt iti |

[29] śrī-rāmaḥ sa-hāsam uvāca—aham api tāvad-garbhata eva bhavadbhir arbhaka-rakṣaṇārtham akṣamatayā sva-bhavanāc cālitas tair eva pālita iti tadīyatām eva samyag arhāmi | kim uta, sa tu jāta-mātraḥ svayam eva bhavatā tathā vyavahṛtaḥ | tatas teṣām evāsminn asya ca teṣu svīyatayāṅgīkṛtiḥ sāṅgībhavitum arhati; na tu bhavataṁ tatra, tasya va bhavatsu | tad-vaiparītye'pi teṣāṁ bhavat-sukhenaiva sukhaṁ pratīyate, bhavatāṁ tu na tat-sukheneti; kiṁ bahuna dhārṣṭyena | na ca sa khalu mamānuja-varaḥ, kasyacit kaṣṭaṁ draṣṭuṁ śaknotīti kṛtaṁ kṛtaka-cintayā |

[30] śrī-vasudeva uvāca—bhavatu, kim atha vidheyaṁ tad vidhīyatām |

[31] śrī-rāma uvāca—idānīm api vidhatta yan madhye madhye kuru-puravad-vraja-sadanam api tenānenāsādytām iti |

[32] atha śrī-vasudevaḥ svāntaś cintayāmāsa—satyaṁ vadaty asau; tathā putra-pautrādi-gārhasthya-prāśastya-svastyanaḥ so'yaṁ katham atratya-tyāgam āpadyeta iti |

[33] spaṣṭaṁ cācaṣṭa—bhrātrā nandena saha deha-mātrāntaratā; tasmād yatheccham eva tatra gacchatu cātāgacchatu ca, so'yam ubhayeṣāṁ prāṇamūlam |

[34] atha tata āgtāt tad etad agrajād ākarṇayan śrī-kṛṣṇaḥ praṇamann aśrubhir vacanād viramaṁś ca nata-phulla-vadanaś ciram asīt |

[35] atha kṛṣṇa-rāmoddhavā-rohiṇībhiḥ saha svayam evānakadundhubhiḥ śrīman-nandasya śakaṭa-mandiram anugamya tam api yathāyathaṁ saṅgamya ramyam idaṁ jagāda—

bhrātar nanda sutas tavātha mama vety asminn abhedaḥ kvacid
yat kṛṣṇas tu jagāma naitad avadhi tvan-mandiraṁ tac chṛṇu |
asmākaṁ kila śātrava-kṣaya-kṛte so'yaṁ tvayā rakṣitaḥ
kṛtyaṁ śeṣam apekṣate prati-lavaṁ tasmin yiyāsann api ||23||

[36] tad evaṁ labdha-sukhānām api śrīman-nanda-pramukhāṇāṁ śrī-śukś-mukhād udita-viracanena kṛṣṇe kamala-patrākṣe saṁnyastākhila-rāḍhasaḥ [bhā.pu. 10.65.6] iti vacanena purā śri-kṛṣṇāyoga-duḥkhād apara-tṛṣṇā-vimukhānāṁ tan-maṅgalāya satsu samarpita-viṣvag-arthānāṁ cirāya vāñchitaṁ vrajāya tad-āgamanam añcitum asamarthānāṁ samprati ca kiñcid apratīti-kiñcit-pratīti-kṣubhita-tat-tad-arthānāṁ bhāvaneyaṁ jātā—hanta ! hanta! ṣantatam asmābhiḥ prārthita-vrajāgatir ayaṁ tad asmākaṁ jānāty eva, sampraty api manoratha-patha-sva-jana-dhana-sampadas tyājayituṁ yogyatāṁ na yāty eveti ca vraja-nayanāya na sākṣād vijñāpayitavyaḥ, so'yaṁ kim utatra kṣātra-nītyā kartum ārabdha-trilokībhavyaḥ | tathāpi śaśvad-abhyudayayāsmāsu dayālutayā muhuḥ kṛta-pratijñatayā cāvaśyam āgamiṣyati | kintv īdṛśam īdṛśam asya sa-maryāda-sthitam amaryādam etadīya-sad-upacaryāparyāpaṇaṁ divyaṁ divyaṁ dravyaṁ prati yathā-svam asmākaṁ manorathaḥ prathimānam ātmānam ānayantīti tad idam idam eva kāmanīyam iti |

[37] atha kaṁsa-mathanaś cedaṁ bhavayāmāsa—pūrva-pūrvam udayad apurva-yogena santvanā-prayogeṇa mayāmiṣu kadarthanāparaṁ phalāya kalpitā, na tu sadarthanā | tataś ca nādhunāpi tādṛg-uktanāṁ visayīkartum amī yuktāḥ; kintu sarvantaḥpātitayā prīti-dāna-vyājān mad-upabhogyatayatiāṁ yogyānāṁ vastūnāṁ prasthāpanayā nijaṁ sāmprataṁ vraja-prasthānaṁ sūcitaṁ kartum ucitam | yasmād eva khalveṣāṁ man-mātra-kāmanāśeṣāṇāṁ tathā tatra sthānāṁ mat-prīti-mātra-jīvanatā-pātra-tat-tad-viśeṣāṇāṁ kāmanā pūritā syāt iti |

[38] tad evam eva munīndraḥ prāḥā—

tataḥ kāmaiḥ pūryamāṇaḥ sa-vrajaḥ saha-bāndhavaḥ |
parārdhyābharaṇa-kṣauma- nānānarghya-paricchadaiḥ ||

**vasudevograsenābhyāṁ kṛṣṇoddhava-balādibhiḥ |**
dattam ādāya pāribarhaṁ yāpito yadubhir yayau || [bhā.pu. 10.84.67-68] iti |

kintu,

calana-samaye yā yāvasthā vrajeśa-puraḥsara-
vraja-pariṣadām āsid eṣā kathaṁ bata varṇyatām |
manasi ca gatā yasmād asmādṛśām api sā sadā
vapuṣi giri ca sphūrtiṁ varṇa-śriyām atha lumpati ||24||

jñātvā teṣāṁ hṛdaya-vapuṣoḥ śakti-hāniṁ prayāṇe
śatru-śreṇyāḥ pratihatim api prāntarāntar vitarkya |
bhṛtyaiḥ sūtaiḥ kaṭaka-paṭalair apy amīṣāṁ samantād
dattair vyājād anugati-mitair yāpanaṁ prāpa kṛṣṇaḥ ||25||

kathañcid api māthurān anugatāḥ kurūṇāṁ sthalād
vrajendra-mukha-go-duhaḥ punar upetum atmālayam |
virakta-manasas tadā tapana-jāṁ samuttīrya gor
ayīti vidita-sthale vrajam avāsayan dūrataḥ ||26||

gokula-patir iti go-ura-
va-iti tad gora ity api ca |

saṁskṛta-jaṁ prākṛta-jaṁ
grāmya-jam ākhyānam añcati sthānam ||27||

gokula-patir iti nāmnā
khyātaṁ gokula-pateḥ sthānam |
puruṣottama iti yadvat
puruṣottama-dhāma vikhyātam ||28||

[39] atha kathakena tad etat procya kṣaṇaṁ pariśocya samāpyituṁ tad idaṁ rucyam ucyate sma—

tad-ayanam abhinaumi tac ca lagnaṁ
vrajapati-vasa-śubhaṁ-yumañju-rūpam |
yad udita-śubha-vaibhavan murārir
vraja-suḍāṁ viraham nijaṁ lulopa ||29||

[40] tad evaṁ vrajarāja-sabhā-kathāyāṁ purṇāyāṁ śrī-rādhikā-sadasi kathāyāṁ snigdhakaṇṭhas tad idam uvāca—amūs tu śrīmad-ānakadundubhi-saṁvin-mayaṁ tat-tad-varṇyamānam ākarṇya tāni bhāvi-tad-upāsevārthatā-bhāvitāni svasminn api prīti-dānāni nirvarṇya vaivarṇya-vaśād idaṁ vyānajñuḥ | vilambamānenānena kim asmākam amūni vilambanāni racyanta iti |

[41] kṛṣṇas tu tad uddhava-dvārā śṛṇvan sa-lajjaṁ sandideśa | pūrvam upakramata evedaṁ mayā niveditam,

api smaratha naḥ sakhyaḥ svānām artha-cikīrṣayā
gatāṁś cirāyitāñ chatru- pakṣa-kṣapaṇa-cetasaḥ || [bhā.pu. 10.82.41]

ity anena svalpāvaśiṣṭānāṁ vinaṣṭī-karaṇa-kāraṇam eva mama kiñcid vilamba-saṁvalanam astīti | tasmād ubhayeṣām asmākaṁ yāvad-iṣṭa-diṣṭaṁ kiyanti dināni pūrvavad viyanti pratīkṣyantām |

[42] ath śrī-gopyas tu tad etan nāsatyam iti manasi vitatya samayāntare samaktaṁ taṁ prati vyaktam uktavatyaḥ—

tava satya-giraḥ kṛṣṇa syāt kiṁ saṅgiṇir anyathā |
kintu tāṁ mādṛśām āśāṁ yadi kālaḥ saheta saḥ ||30||

[43] atha śrī-kṛṣṇas tu tāḥ praty ekam āliṅgann idam aṅgīcakāra—

yo bhavatībhiḥ kṛṣṇaḥ
svīcakre kāla-paryāyāḥ |
tenaiva sma vyāptā-
vasthā nānyaḥ prabhus tatra ||31||

[44] tad evaṁ sati—

yasyāḥ prātar athācalad-vraja-janaḥ svān māthurān sā tamī
śīghraṁ pūrtim avāpa yadyapi kurukṣetr-stha-gopī-gaṇe |
mayy adyāpi tamāṁsi hanta tad api sphūrtiṁ nayantī na sā

vañchatyātma-samāpanām ubhayathā bhītir hi tat-kāraṇam ||32||

[45] atha kathakaḥ samāpanam āha—

citraṁ kurukṣetrm ihāparatra vā
pratiśrutaṁ vījam uvāpa yat prabhuḥ |
tat tatra labdhāṅkuratām upāgataṁ
vṛndāvane'vindata rādhike phalam ||33||

yad-arthaṁ yūyaṁ tad-vinaśanam agāt vrata-parā
yad-arthaṁ sva-vāsaṁ visasṛja vanāntar jagṛha ca |
sa eṣa śrī-rādhe tava hṛdaya-nāthaḥ punar amūs
tvadādīr āliṅgann iha vasati hī hī sukha-sukham ||34||

[46] atha tad evaṁ sukhayitvā sakhīn ātma-saṅge gṛhītvā kṛta-calane kathaka-yugale śrī-rādhā-kṛṣṇa-mithunaṁ tu nija-manoratham eva prathyāmāsa |

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
punar vraja-vāsi-vraja-vrajanaṁ
nāma caturviṁśaṁ pūraṇam
||24||

(25)

**pañcaviṁśaṁ pūraṇaṁ**

# śuddha-saṁvid-uddhava-mantraṇā-tantram

[1] athāparedyavi ravi-vidyotamānāyāṁ dvayi vraja-yuvarāja-virājamānā-vrajarāja-samājam adhikṛtya madhukaṇṭha uvāca—

[2] atha dvārakā-pateḥ punar dvārakāgāratānāratā jātā, yatra yathā-pūrvaṁ tat-tad-apūrva-vṛtta-jñānāya śrī-vraja-kṣitipatinā vaivadhikāḥ punar pai tad-abdhi-nagary-avadhi prasthāpitāḥ | ye khalu pūrvasmād apūrvatayā sukumārāṇām amīṣāṁ kumārāṇām api namaskārādikam āsāditaṁ cakruḥ | teṣu kayościd vaivadhikayor āgatayoḥ kathanam, yathā—

vrajarāja ! tad idam apūrvaṁ śrūyatām | śrī-rāma-rāmānujau yadā gāyatraṁ vratam anugatavantau, tadācaraṇāya svayaṁ nihnutavantau ca, tadādhyaynārtham avantī-madhya-sthita-guru-kulaṁ gatavantau | tatra ca yadā samāvartanam anuvartamānāv abhūtām | tadā ca ācāryāṇyā yācitaṁ mṛtaṁ tat-putraṁ yamād ācitavantau | tac ca pūrvaṁ devakī-devī śravasi paryuptaṁ vidhāya, tad idaṁ manasi nidhāya ca cirāya guptaṁ cakāra | kaṁsa-kṛta-hanyāni mama ṣaḍ apatyāni ca āyatyāṁ sāgrajaḥ kadācid ayaṁ yācitavya iti | samprati punas tad-anujaṁ prati dvidhābhāva-vidhām asmad-vraja-viśva-dhātrī rakṣāvidhātrī-sambandhād anusandhāya tat-tad-apatya-sampatty-artham api | sampratipattim avāpa, tat-phalācayanāya tasminn uvāpa ca yācanā-bījam |

[3] tad etad dūta-vacanaṁ śravasi racayantaḥ sarve'py ūcuḥ—tad etat pūrvasmād apy apūrvaṁ jātam, yat tayor api sutatayāvagatayoḥ sutāntara-spṛhā iti |

[4] dūtāv ūcatuḥ—sutatāvagatir eva tāvadanayor vicāryā | prabhāvāvalokāt pāramaiśvaryāvagatiḥ paraṁ paryālocyate iti |

[5] punaḥ sarve procuḥ—

> prabhutā vraja-pati-sūnor maitrī-sukham eva vardhayati |
> maricaṁ khaṇḍaja-laḍḍuni madhura-rasaṁ cāru puṣṇāti ||1||

[6] dūtāv ūcatuḥ—lavaṇākara-nyāyena bhavatām iva kasya vā sarvam evaika-rasatām āpnotu ?

[7] vrajarāja uvāca—yathā tathā bhavatu, labdha-kṛṣṇa-labdha-tat-tṛṣṇayor mahad evāntaram | tasmād agrimam anukramyatām |

[8] dūtāv ūcatuḥ—apūrvāntaraṁ śrūyatām | tataś ca sutalam avalambamānau bala-balānuja-nāmānau balinā valita-kaṁsa-hata-bālā-balinā pūrva-pūrva-saṁgṛhīta-parama-divya-sāmagrībhiḥ samyag-rīti pūjayāmāsāte | pūjitau ca tau sarva-jitau tān ṣaḍ-garbha-nāmnā samānmnātān kaṁsa-labdha-kālān bālān ādāya darbhasthalīm ājagmatuḥ, yatra bahuvidhaṁ baliṁ labhamānau tad-bali-sadma bali-sadmatayā kalitavantau | kintu tatrāpy evam apūrvaṁ śrūyatām—

yadyapi tatra ca bhagavān, sākṣād āste baleḥ sadane |
tad api sa-rāmaṁ kṛṣṇaṁ, paśyan sa tam api visasmāra ||2||

vismṛtsarvyātmārpaṇa-pada-, bhagavad-rūpaṁ balis tatra |
ātmānaṁ saha nikhilaṁ, tābhyāṁ punar arpayāmāsa ||3||

vismṛtyeti kim etad, dvāra-sthitam api dadarśa taṁ na baliḥ |
kṛtam api tat-praṇidhānaṁ, darśana-saṁskārād abhūd anayoḥ ||4||

durlabham ananaṁ kevalam, iha na baleḥ kṛṣṇa-rāma-vīkṣāyām |
gadgada-pulaka-stambha-svedādy-āveśitāpy āsīt ||5|| iti |

[9] atha sarve'pi papracchuḥ—kuśasthaly-āgamana-samanantara-vṛttam ucyatām |

[10] dūtāv ūcatuḥ—tatrāpy apūrvaṁ jātam, yatas tayor vidyamānayor api devaka-sutāyās teṣām avalokanādastokastanakṣaraṇaṁ jātam | tathāpi tu tasya teṣām api phala-kalanāya kṛṣṇaḥ sa-tṛṣṇa iva tat prāka pītavān | paścād eva nijāvaśeṣa-pāna-puṇya-viśeṣaṁ pariveṣayan svasminn eva putra-bhāvaṁ viśeṣayaṁs tān diviṣadāṁ dhyeyaṁ dhāma gamayāmāsa |

[11] tad etad apy upalakṣaṇam eva | yam itaḥ pūrvaṁ deva-bhāga-pūrvajas tattva-grāma-nirūpaṇa-pūrvakeṇa tad īśvaratā-pratipattibhir apūrveṇa pūrva-pakṣeṇa svasya tasmin putra-bhāvaṁ prakṣiptavāṁs tam eva sa khalu gokula-sneha-maya-dehaḥ svayam uttara-pakṣaṁ kṛtavān |

[12] yathā ca sa-smitam āha sma—

vaco vaḥ samavetārthaṁ tātaitad upamanmahe |
yan naḥ putrān samuddiśya tattva-grāma udāhṛtaḥ || [bhā.pu. 10.85.22]

[13] devakī-vṛttaṁ paśyadbhis tu munibhis tad idaṁ gītam—

putrān kāmayate sma devaka-sutā sā yān mṛtāṁs tān asāv
ānīya pradadau tad-artha-visṛtaṁ stanyaṁ ca tasyāḥ papau |
evaṁ hanta manorathāntaram api prāpayya tasyāṁ punaḥ
svīyaṁ śarma paraṁ rarakṣa visṛjet kiṁ tāṁ yaśodām api ||6|| iti |

[14] tad evaṁ dūta-vacanaṁ labdha-varṇa-kṛta-nirṇaya-racanaṁ karṇeṣu sacamānās te sukha-pracayam avāpuḥ |

[15] atha kathakaḥ samāpanam āha sma—

yadāgamana-vārtayā vraja-pate sukhaṁ yad bhavān
muhuḥ samulabdhavāṁs tad adhunā dvayaṁ tvat-puraḥ |
navīna-ghana-sundaraṁ taḍid-abhīṣu-vastrāñcitaṁ
śikhaṇḍa-ruci-maṇḍitaṁ sphurad-abhedam udbhrājate ||7||

[16] atha tad-dina eva śrīman-nanda-tan-nandana-sadasi kathāntaram, yathā madhukaṇṭha uvāca—

[17] atha śrī-devakyā manorathaṁ pūrayitvā śrī-yaśodāyāḥ pūrayituṁ muramathanas tad idaṁ cintitavān—hanta hanta ! kurukṣetre vrajarājādīn prati puru vyañjitaṁ nādyāpi sañjitaṁ, yan magadha-pāla-śiśupāla-śālva-dantavakrāhvaya-śakrāri-cakram atikrāmad eva vartate iti |

[18] tad etad vicintya brāhma-muhūrtam ārabhya nityaṁ yad yad abhyastam, sa tadānīm api tac cakāra yadādikaṁ tu tadā dūta-mukhād vrajarājaḥ śrutam ācacāra, yathā—

utthānācamanātma-cintana-saraḥ-snānodakastha-kriyā-
vāso-yuk-paridhāna-sāndhya-vidhi-yug-gāyatry-ajaptyāhutīḥ |
ravy-arghyāmara-tarpaṇa-rṣi-sura-pitrātmīya-viprārcanā
baddhākhyānvita-saṅkhya-dhenu-vitarān apy atra cakre hariḥ ||8||

go-viprādika-vandanaṁ śubha-pada-sparśaṁ nijālaṅkṛtiṁ
sarpir darpaṇa-go-sura-dvija-samālokaṁ janānandanam |
srak-tāmbūla-vilepa-dānam anu tad-bhogaṁ vidhāyājitaḥ
sūtānītam athāruroha sa rathaṁ tat-pāṇi-dhṛt-pāṇikaḥ ||9||

sātyaky-uddhava-sambaddhaḥ sa rathaṁ tam aśobhayat |
viṣvak-sena-suparṇāḍhyo viṣṇur vā ravi-maṇḍalam ||10||

antaḥpurāṇāṁ hṛd-ratnāny apanīya bahir bhavam |
tair netreṇāpi nirbaddhaḥ smera-dṛg niragāt prabhuḥ ||11||

tataś ca—

kvacij jaya-jaya-prathā kva ca namo-namaḥ-santatiḥ
kva ca śruti-tatiḥ kva ca stuti-kathā hariṁ paśyatām |
idaṁ tumula-caryayā na hi viviktam āsīd yad apy
athāpi sukham ādadhe svana-kulaṁ viviktād api ||12||

atha sudharma-sabhāṁ sva-pathekṣakair
yadu-gaṇair viśati sma janārdanaḥ |
hṛta-ṣaḍ-ūrmir iyaṁ svata eva yā
kim uta śarma-tatiḥ prabhuṇāmunā ||13||

śyāmair gaurair api ruci-gaṇair deha-ratnāmbarāṇāṁ
āśā vyāptā yadi muraripor astu vārtā sabhāyāḥ |
yatrāmī tad ruci-caya-citāḥ pārṣadā yādavādyāḥ
sārūpya-śrī-citim iva gatā rāji-baddhā virejuḥ ||14||

viprair māgadha-sūta-vandi-bharatair vaihāsikaiś ca prati-
svaṁ vidyā-caya-cāyakair valayite rājādibhir bhrājite |
tasmin vismiti-kāri-hāri-sadasi pratyekam īkṣāṁ nayan

sa pratyāyākhilena paśyati harir mām eva nānyān iti ||15||

[19] tad evaṁ sthite maṇi-ghaṭitala-kūṭa-dhārī pratihārī hāri tad idaṁ vyājahāra—deva kaścid puruṣatājuṣaḥ puruṣaḥ suṣamā-rahita-mukhatayā dvāri vartate |

[20] śrī-kṛṣṇa uvāca—ānīyatām iti |

[21] tatas tenānītaḥ sa cātivinītaḥ sāścaryatayālocayāmāsa, yathā—

tāpa-traya-vināśāya so'yaṁ toyadhi-saprabhaḥ |
yad udyat-kīrti-candra-śrī-śītalaṁ pṛthivī-talam ||16||

[22] atha praṇata-sarvāṅgatayā sāṅgaṁ namaskṛtya kṛta-kṛtyaṁmanyaḥ sa dhanyaḥ purataḥ samāgaccha svacchandam iti puraḥsaratayā datta-yadṛcchām anugacchaṁs tad idam añjali-valitaṁ nivedayan paryālocayāmāsa—

ete lokās tribhuvana-juṣo'py atra kṛṣṇe'nuraktā
dṛśyante yat pulaka-kula-yug netra-nīrāḥ sphuranti |
tasmād gopyaṁ yad api tad idaṁ māgadhānaddha-bhūbhṛt-
sandiṣṭaṁ syāt tad api sadasi prasphuṭaṁ jalpitavyam ||17||

[23] atha nivedayāmāsa ca—pūrvaṁ mathurā-rodhanārtham alabdhānāṁ tataś ca kṛta-dig-vijaya-nirbandha-jarāsandha-vihita-bandhānāṁ labdha-maraṇānubandhānāṁ bhavad-eka-śaraṇatānusandhānāṁ rājñām ayute dve yute satī nivedayataḥ—

agaṇita-guṇa-rūpa kṛṣṇa kṛṣṇa,
svaka-śaraṇāgata-pālaka-svabhāva |
vayam iha bhavataḥ pṛthak pumarthā,
iti bhava-mukti-kṛte tavāsma bhaktāḥ ||18||

vayam iha śaraṇāgatāḥ pare tu,
tvayi vimukhā iti garvitaṁ dadhānāḥ |
tam api ca nija-bhāvam āśrayākhyaṁ,
malinam akṛṣmahi hanta kaṁsa-hantaḥ ||19||

vayam agham aparaṁ paraṁ vahāmas,
tvayi parame yad adhāma doṣa-dṛṣṭim |
svayam avati bhuvaṁ harau kathaṁ nas,
tapati vikarma-gatiḥ pareṇa nātha ||20||

vayam iha na bhavad-viśuddha-bhaktā,
na ca śaraṇāgatim āgatā bhavatsu |
param iha nṛpa-karma-śarma-lobhād
aniśamitā bata tat-tad-ātma-dambham ||21||

vayam iha bata māyayā vimūḍhās

tvam asi nijāśrita-pālakāṅghri-padmaḥ |
iti magadha-nṛpāhva-karma-pāśād
api parimocaya naḥ svayaṁ pareśaḥ ||22|| iti |

[24] tad evaṁ teṣāṁ vācika-vacanānantaraṁ dūtaḥ svayam uvāca—

duṣṭa-kṣāra-samudra-kumbhaja-muniḥ śiṣṭābdhatā-kṛt tamaḥ-
sūryaḥ pāpa-caritratā-kṛta-yugaṁ dīnārti-dhanvantariḥ |
so'yaṁ cet pṛthivī-tale bata bhavān kṛṣṇātmanā rājate
tṛṣṇā kasya kathaṁ kathā-viṣayatāṁ siddhiṁ vinā yāsyati ||22||

[25] tṛṣṇā tu teṣāṁ kevala-kṛṣṇākāra-mādhurī-sāra-viṣayā lajjātiśayād eva hi nātmanā vyaktī-kṛtā |

[26] yasmād eva tasmāt—

teṣāṁ māgadha-ruddhānāṁ bhavad-vīkṣaṇa-kāṅkṣiṇām |
tat-pāda-padma-bhaktānāṁ dīnānāṁ śaṁ vidhīyatām ||23||

[27] yatas ta evedaṁ madhye madhye parasparaṁ sāsra-kampa-sampan nivedayant—

yasmāt pūtanikāpi divya-surabhis tad-dugdha-dāvānalādy-
arthaṁ śuddha-sudhā-sadṛṅ naga-tatir vaṁśyādi-nādārdritā |
kubjā śrī-mṛdulā tathā yadujarad-vṛndaṁ vayaḥ sundaraṁ
jajñe tasya sugandhitādi-suguṇāḥ karṣanti citraṁ muhuḥ ||25||

[28] śrī-vraja-sadasa ūcuḥ—tatas tataḥ ?

[29] dūtau sānutāpābhāsahāsaṁ ūcatuḥ—[30] atha tatra prativdhim abhidhitsati mādhave suramuni-varaḥ śarad-vāri-dhara iva śubhras taḍin-nibha-keśān bibhran-mahatī dhvani-mandra-garjam arjan dṛṣṭitaḥ sukhamaya-vāri-dhārā-vṛṣṭiṁ kurvann evāgacchan sarvaṁ rasāntaram āsādayāmāsa, yatra svayaṁ kṛṣṇaś ca tadīya-bhakti-tṛṣṇaḥ sann abhyutthāya taṁ vandate sma | atha sabhājayitvā bhrājayitvā ca tad idam api vandamānaḥ pṛcchati sma |

paryak paryaṭatas tavānumilanād viśvaṁ bhaved bhavya-yuk
tat pṛcchāmi tu kiṁ tad adya valate mat-sneha-mohātmanaḥ |
tac ced asti viśeṣataḥ punar idaṁ kurve'nuyogāspadaṁ
te kuntī-tanayā mad-eka-gatayaḥ kiṁ-vṛttayaḥ sāmpratam ||26||

[31] atha devarṣir uvāca—

tava yaśasājani śāntir, jagati vināpi śrameṇa vṛṣṇīśa |
tasmāt kila mama gītāt, palitavatīti priyāṁ janā jahati ||27||

sarvaṁ tvad-vaibhavaṁ manye yal lokasyātha yan mama |
tasmāt tvad-gocaraḥ sarvaṁ tathāpy ājñāṁ karomi te ||28||

[32] indraprastha-mahendraḥ sa tvām eva makha-puruṣaṁ matvā rājasūya-nāmnā makhendreṇa yaṣṭum icchati |

[33] śrī-kṛṣṇaḥ sahāsam uvāca—mām antarīṇa-premṇā parama-sukha-sthemnā yajata evāsau kiṁ rājasūyena ?

[34] devarṣir uvāca—tenāsau pārameṣṭhya-śriyaṁ kāmayate |

[35] śrī-kṛṣṇaḥ punaḥ sa-hāsam uvāca—tarhi sa-kāma-karmā kim asau brahmaṇaḥ sālokyam abhīpsati ?

[36] devarṣir uvāca—nahi nahi, kintu tava |

[37] śrī-kṛṣṇa uvāca—parameṣṭhitvaṁ mama kayā vācā pratiṣṭhitaṁ ?

[38] devarṣir uvāca—tāvac chrīr jagṛhe hastaṁ tat-parā parameṣṭhinaḥ [bhā.pu. 10.81.10] iti pṛthuka-taṇḍulākhyāne paṇḍita-vacana-prasiddhyā |

[39] śrī-kṛṣṇa uvāca—tarhi ca sakāma evāsau ?

[40] devarṣir uvāca—nahi nahi, kintu samavalokita-tādṛśa-bhavad-vibhavaḥ sva-gṛham āgamanenānugṛhītavati bhavati lajjate kṛccharma api sajjate | na bhavādṛg-yogyaṁ bhogyam astīti |

[41] śrī-kṛṣṇa uvāca—tena vibhavena kathaṁ rājasūyād bhūyeta ? rājasūyam api mahārāja-samāja-yājakatā-sādhanam iti duḥsādhanam eva dvayam |

[42] devarṣir uvāca—bhavāṁs tāvad anumodatām, tadā sarvam eva pramoda-padatāṁ prayāsyati | yataḥ—

> yatrānumodas tava kṛṣṇa tatra
> samāgamaḥ syād iti vijña-gītiḥ |
> samāgamo yatra ca tatra sarve
> siddhi-pradāḥ syus tava vīkṣaṇāya ||29||

[43] tad evaṁ devarṣi-varṇitam ākarṇayati sarvān nirvarṇayati ca dāmodare tad-anumoda-rahitān jarāsandha-vadha-nirbandha-sahitān sva-sambandha-sahitān sva-hitān prāśnikān vīkṣya śrī-nāradaṁ ca dvārakā-gataṁ nija-vibhava-sāraṁ draṣṭuṁ pratiṣṭhamānaṁ nirīkṣya sahasā svayam āsanād utthitaḥ sudhīḥ sadhī-sacivān vinā prāyaśaḥ pareṣāṁ svasya tasmin so'yam añjaliṁ babandha | baddhāñjalim api tam enaṁ kañjākṣaḥ sañjitādaratayā sarva-samañjasaṁ jagāda—

> sarveṣāṁ dvi-dvi-cakṣur vilasita-vapuṣāṁ nas tvam ekaṁ sva-cakṣus
> tasmāt tvām eva nityaṁ vayam iha nikhilāḥ śraddadhānā bhajāmaḥ |
> sampraty etac ca vartma-dvayam atha sa bhavān gamyam asminn agamyaṁ

syād īdṛk tāratamyāt prathayatu sumate mā tu saṅkocam atra ||30||

tad evaṁ—

nikhilavid api kṛṣṇaḥ svīya-bhaktaṁ mahimnā
kalayitum ubhayecchāṁ jāta-pṛcchāṁ cakāra |

tataś ca—

tad akhila-mahima-jño'py uddhavas tan-nideśaṁ
śirasi dadhad ivāsau nirmame tad vinamram ||31||

[44] vicārayāñcakāra cāntas tad idam—

tat-tan-mataṁ tat tad abhīpsita-pradaṁ
harer mataṁ sarva-sukhāya kalpate |
tato yathā sarva-sukhaṁ sukhaṁ bhaved
evaṁ vicāraṁ racayāmi vacmi ca ||32||

[45] vakti sma ca vyaktam idam—

bhūmy-ādi-prakṛti-sraṣṭṛī yasya prakṛtir ucyate |
tasya prakṛti-siddhy-arthaṁ prakṛtir na pratīkṣyate ||33||
sāmādijñair nṛpaḥ kaiścit sevyaḥ kaiścid bhavān api |
paramartha-vidaḥ pūrve paramārtha-vidaḥ pare ||34||
tavādīnaś caturvargaḥ kiṁ trivargasya nītibhiḥ |
vṛddhi-kṣaya-sthāna-rūpaḥ sa bhūpānāṁ parā gatiḥ ||35||
anantāḥ śaktayas tāś cet tisraḥ kāḥ śaktayas tvayi |
tathāpi kutukān nātha nāthase mantriṇām api ||36||
nityaṁ yatrāsti ṣāḍguṇyaṁ ṣāḍguṇyaṁ tatra kiṁ param |
tathāpīcchan loka-rītiṁ nītiṁ govinda vindasi ||37||
nṛpāṇāṁ tāpa-nirvāṇaṁ nirmāṇaṁ tasya ca kratoḥ |
dvayam etat purā kāryaṁ kāryaṁ nānā vihāya ca ||38||
jarāsandha-vadhād eva deva syād dvayam eva naḥ |
rājñāṁ muktis tathā yuktir dig-jayād yajña-nirmitau ||39||
yathā doṣākarasyendoś chindan pakṣa-dvayaṁ muhuḥ |
chinatty atikramaṁ bhāsvān māgadhasya bhavāṁs tathā ||40||
vyaktaṁ svena muhus tyaktaṁ nahyamānaṁ prasahya tam |
hanta hantavyatāṁ netuṁ bhavān yāyān na yogyatām ||41||
sa yajño jita-dik-cakra dik-cakra-jayināṁ kriyā |
yiyakṣūn pāṇḍavān eva deva tat tatra vartaya ||42||
teṣāṁ bhīmaḥ sadehāsti hāstinā-yuta-śaktikaḥ |
jigīṣed dvairathenaiva naiva sainyena yaś ca tam ||43||
akṣauhiṇī-śata-yujā tena yuddhe tu tad-yujām |
rājasūyaṁ rāja-nāśān nāśā-baddhaṁ ca sidhyati ||44||
jarāsandha-vadho dhīman bhīmasenena sidhyati |
kintu tvat-preraṇā-tantro mantro'yaṁ mayakā yathā ||45||
balavān bhīmasenaḥ syān mantravān punar uddhavaḥ |

iti prasiddhatāmbhāt tat tad ārambhatā tava ||46||
tvāṁ vinā koṭi-kaṭakān mantra-tantrāyudhād api |
sa nānya-tantraḥ syād yadvad ātmā yantāram antarā ||47||
sad-ambham api hantavyā hantavyā iti nītimat |
tasmād anyo'pi dambhaḥ syāt tad ārambha-kṛte kṛte ||48||
yasmād brahmaṇya-deva-dhrug dhatte brahmaṇyatā-miṣam |
tasmād asmākam api sa brahmatā-misam arhati ||49||
rāmātmanor eva yuddhaṁ matvā sa tvāpi senayā |
arundhad dvandva-yuddhaṁ tan na buddhaṁ tasya durmateḥ ||50||
yady asau satyatātatyād dvandva-yuddhaṁ prapadyate |
satyatāṁ vipratāmatyā vipralabdhiṁ tadārhati ||51||
tasmād amuṁ vipralabdhaṁ kurutād vipratā-miṣāt |
bhīmaṁ bhīmaṁ vidhāyāgre jiṣṇutvaṁ jiṣṇunā saha ||52|| iti |

[46] kiṁ bahunā ? sarva eva yoddhāro boddhāro vā tvām anveveti līlā-mātraṁ tat tat iti |

[47] śrī-vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[48] dūtāv ūcatuḥ—

te sarve sarvato-bhadram uddhavasya mataṁ tadā |
ānarccr veda-bhaṇitaṁ yathā dharmādi-tat-parāḥ ||53|| iti |

[49] atha vraja-stheṣu bhinna-marmaṇā kṛṣṇa-ramaṇīya-tādṛśa-duṣkara-karmaṇā labdha-cintāvastheṣu sāntvanārtham āgantukaḥ kaścid vipaścid uvāca—seyaṁ sva-prabhor bhāvaṁ prabhāvam api vijñātus tasya mantrajñatā-tad-vijñānāṁ ślāghām eva dhrāghīyasīṁ karoti |

[50] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[51] dūtāv ūcatuḥ—tad etat-paryantaṁ paryālocya bhāvinam arthaṁ sa-vyāmoham anuśocya tāv etāv ājagmiva | anyau tu śeṣaṁ viśeṣa-vṛttam ādāyāgacchantāv eva staḥ |

[52] tad evaṁ samāpya madhukaṇṭha uvāca—

pūrvaṁ yad viraheṇa gopa-nṛpate putrasya yūyaṁ gatā
dūnatvaṁ smṛti-saṅgate'py anupadaṁ tatrānutapyāmahe |
tad-dūre'stv adhunā navāmbuda-ruciḥ pītāṁśukaś candrakī
vaṁśī-pāṇir udeti hanta tad api tvaṁ tena santapyase ||54|| iti |

[53] tad evaṁ vraja-devaṁ prati sukham ādhāya śrī-rādhā-mādhava-sabhāyām api tad idaṁ bhāsayāmāsa—

bhaktā vaḥ pūrvam āsan vṛṣaravi-duhitas te bhaviṣyanti cānye
santy eke sphuṭantu sphurati param asāv uddhavaḥ sarva-buddhaḥ |
yo'yaṁ tatrāpi yuṣmān yadu-vara-sadasi smārayan yādavendraṁ

gāyantīty-ādi-padyaṁ kila bhavad-abhidhā-yukta-muktaṁ cakāra ||55||

[54] tathā hi—

gāyanti te viśada-karma gṛheṣu devyo
rājñāṁ sva-śatru-vadham ātma-vimokṣaṇaṁ ca |
gopyaś ca kuñjara-pater janakātmajāyāḥ
pitroś ca labdha-śaraṇo munayo vayaṁ ca || [bhā.pu. 10.71.9]

[55] asyārthaḥ—sarve bhaktās tāvat tava sarva-kṣaṇaṁ duṣṭa-hanana-bhakta-rakṣā-lakṣaṇaṁ viśada-karma gāyanti | tatra prastutam avadhīyatām ity āha—gṛheṣv eva sthitvāpi tvām uddiśya dainyam āviśya cārthayamānā devyaḥ sva-patīnāṁ nṛpatīnāṁ sva-śatru-jīvana-mokṣam ātma-mokṣaṁ ca gāyanti, tatra dṛṣṭāntam iva kurvaṁs tatra ca sāmānyatām āropya gopy-antarāṇi saṅgopya viśiṣṭam api nijābhīṣṭaṁ vjñāpayanti | gopyaś ca sva-śatroḥ śaṅkhacūḍasya vadhaṁ tad-dhastād ātma-vimokṣaṇaṁ ca gata-kṣaṇa-gatam api samprati bhavad-udbhavavad-viraha-śatru-vadhādy-āśā-vadhānabādhayā gāyanti | atha tad-dvaya-rakṣām eva draḍhayati—"kuñjara-pateḥ" ity ādinā | tava janmāntara-janmāpi teṣāṁ tayor dvayaṁ vayaṁ gāyāmaḥ | tāsāṁ tāsāṁ punar-labdha-phala-prakāśāyām eva tat-tad-āśāyāṁ gāsyāma ity ataḥ pūrvāsām iva parāsām api sā tad-vidhā vidhātavyeti | yathā ca gajendrasya labdha-śaraṇā janā janakātmajāyāś ca munayaḥ sva-śatru-vadhādikaṁ gāyanti, pitroḥ śrī-devakī-vasudevayos tat tac ca vayaṁ yadavo gāyāmas tatheti |

[56] atha madhukaṇṭhaḥ samāpanam āha sma—

tad etat prācīnaṁ kathitam iha vṛttaṁ muriripor
abhūd duḥkhaṁ yasmin viraha-mayam ābhīra-sudṛśām |
idaṁ paśyādya śvaḥ prakaṭam iva bhāti sphuṭam athāpy
amuṁ sambhogākhya-pramadam atha puṣṇad vilasati ||56||

[57] tad evaṁ vṛtte vṛtte sarveṇa katghaka-dvaye ca gṛha-vartmānuvṛtte śrī-rādhā-[go.tā.u.āv ānanda-mandiraṁ vindamānāv ātma-līlām evānuvindataḥ ||

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
śuddha-saṁvid-uddhava-mantraṇā-tantraṁ nāma
pañcaviṁśaṁ pūraṇam
||25||

(26)

**ṣaḍviṁśaṁ pūraṇaṁ**

# jarāsandha-tat-kṛta-bandha-rāja-vṛnda-mocanam

[1] atha prātar vrajarāja-yuvarāja-virājamāna-pariṣadi snigdhakaṇṭhaḥ prāha sma—[2] aparau sandeśa-harau samāgamya tad etad avādiṣṭām—śrī-vrajarāja ! śrūyatām uddhava-mantraṇā-paratantratayā niyantritāyām anyeṣāṁ svatantratāyāṁ tatnrānumodamānaḥ śrī-dāmodaraḥ saparikara-sva-yātrā-kṛte mātrā niṣkramayitum anukramayāmāsa |

[3] yasya prathamataḥ purūn api gurūn prati svam anujñāpayāmāsa | yatra ca nṛpatim ugrasenaṁ kāma-pālakām asahāyatayā param anu sthāpayann ugrasenatayā sthāpayāmāsa |

[4] brahma-sūnu-muniṁ sunihita-pūjā-samudāyaṁ vihāyasā gacchantaṁ vihāya gṛhāya nivṛttya prasthāna-kṛtyaṁ cātasthe |

[5] tataś ca paricchada-parikara-pariṣatsu nirgama-kṛtsu tadīya-samṛddhi-kalakala-vṛddhibhyāṁ vārdhir api nihatardhitāṁ mūkatāṁ ca prāṇaṁ ca | yatra vaijayantikābhicara-puraḥsarāḥ sarva eva jaṅghālā dṛṣṭā, na tu mantharāḥ | yatra vandijana-sanditā bhogāvalayaḥ pathi bhogāvalaya iva sarveṣāṁ mudaṁ dadire |

yatra kāṇḍīra-śāktīka-yāṣṭīka-mukha-śastriṇaḥ |
naistriṁśakais tathā pāraśvadhikair anvitā yayuḥ ||1||

vāditra-dhvaja-patti-kuñjara-ratha-strī-ratna-yānānyanaḥ-
kṣudrānaḥ-śivikās tathārtha-bhara-bhāg-uṣṭrādayaś cakramuḥ |
yebhyo dūra-gatā na bhinnam aviduḥ pūraṁ mahā-vāridher
yeṣv antaḥ-patitās tathā na vividur nirṇītir uccaiḥ kutaḥ ||2||

tataś ca—

yasmin paitṛṣvaseyāḥ kuru-kula-javarāḥ prīti-yācñā-nidānaṁ
yasmin devarṣi-varyā divi bhuvi viditā vācikānāṁ nidhānam |
prasthātuṁ sambhrame'smin yadu-kula-kalite ko'ham itthaṁ vidūre
vṛttaṁ taṁ rāja-dūtaṁ nikaṭam upanayaṁs tuṣṭuve yas tam īḍe ||3||

yathā hi—

rāja-dūtam uvācedaṁ bhagavān prīṇayan girā |
mā bhaiṣṭa dūta bhadraṁ vo ghātayiṣyāmi māgadham || [bhā.pu. 10.71.19] iti |

vividha-jana-padaṁ tataḥ samantān
nija-mahasā pariṣicya kṛṣṇa-candraḥ |
drutam abhajata tāta-bhāgineya-
kṣitipa-savāya kuru-kṣitīśa-deśam ||4||

[6] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[7] dūtāv ūcatuḥ—tatas tam anujñāpya bhavat-pada-padma-padam āvābhyām āpyate sma | anyat tu dūta-dvayaṁ tadīya-saraṇy-anugatam āgata-prāyaṁ vartate iti |

[8] atha tat-kathanānantaram eva tāv api prathamāna-tad-anubandhāv ūcatuḥ—

indraprastham upāgād, vidhur atha vikiran yadā kiraṇam |
taṁ vāridhivat phullaṁ tarhy apavavrāja tan nagaram ||5||
nagaraṁ tam upāvrājīd iti kiṁ vācyaṁ sa tasya rājāpi |
rājā tam upāvrājīd iti kiṁ vācyaṁ jagac ca tat kutukam ||6||
pāṇḍuja-vṛṣṇija-kaṭakaṁ nikaṭaṁ nikaṭaṁ mitho gacchat |
subahalajala-pūrābhaṁ tad-dvayam āsīd vyatisphītam ||7||
pāṇḍuṣu dharma-sutādyā vṛṣṇiṣu kaḥ svayaṁ tatra |
abhajan nimeṣa-lopaṁ tat-tad-rūpaṁ tadānveṣṭum ||8||
premā janayati saṅgaṁ sahṛdaya-jana-yonir mithaḥ paritaḥ |
hari-pārtha-vyatimilanaṁ stambhāśrubhyām atastambhat ||9||
premā hari-sañjanakad vighna-daśāyām api dhruvaṁ paśya |
harṣaṁ stambhakam ati yat karṣakam autsukyam ārpipat teṣu ||10||
ubhayaṁ premaṇi sāsraṁ, tādṛk paśyan janaḥ snigdhaḥ |
ubhayaṁ praṇayaja-yuktyā, vīkṣitum uktyā prabhuṁ mithaś cakre ||11||
dravatāṁ samabhajad ajitaḥ, praṇatāvasthām ajātaśatrus tu |
sa katham imaṁ prati na miled akalai tathā yaj jala-sthalayoḥ ||12||
pratipāṇḍava-milanaṁ tad yadyapi jātaṁ hares tad api |
jayatād arjuna-saṅgaḥ pulakayati smākhilaṁ yas tu ||13||
hariṇā pāṇḍuṣu milanaṁ manasi na naḥ syād ihāticitrāya |
teṣām anuṣaṅgiṣv api tad yad vividhaṁ tadā dṛṣṭam ||14||
vinayād viprādibhyaḥ sūtādibhyas tadā nayāt kṛṣṇaḥ |
acinod āśīrvādān āśīr-dātāpy asau samastebhyaḥ ||15||

praviśati nagaraṁ harau sa rājā
tad akṛta maṅgali tasya maṅgalāya |
yad abhavad uta tat-praveśa-lakṣmyā
nijam anu māṅgalikaṁ tathā jagac ca ||16||

yadendraprasthākhyaṁ nagaram aviśat kaṁsa-vijayī
tadānyeṣāṁ vṛttaṁ nikhilam api dūre vijayatām |
asūryampaśyās tā yadi sapadi lokād api hriyaṁ
na jagmuḥ saṅkocaṁ kva kila katamaṁ kaḥ kalayatu ||17||

yadāvarodhaṁ praviveśa keśavaḥ
kṣitīśa-patnībhir itaṁ tadā vayam |
bahiś ca vṛttāḥ śṛṇumaḥ sma tad-vacaḥ
pratyekam alpaṁ ca bahūktam ity ataḥ ||18||

paśya paśyeti paśya tvam aham aśru-parāhatā |
varṣa varṣeti varṣāṇi puṣpa-lājādi-maṅgalaiḥ ||19|| iti |

premṇā vimugdheṣu suteṣu śūrajā
bhrātus tanūjasya cakāra lālanam |
tasyās tad-ājñām upalabhya tad-vadhur
vadhūrupāsevata devatā iva ||20||

[9] tad etad antarvaṁśikānāṁ śaṁsitaṁ karṇāvataṁsitaṁ vidhāya tad-dvārā tad-anujñām ādāya ca śīghram āgacchāvaḥ iti tayor dūtayoḥ kathā |

[10] atha dūtāntarayoḥ tad evaṁ nityam eva śraddhā-bandhāc citatayā nūtanāgati-kṛtīva sati dināni katicid vasati ca tatra viṣṭara-śravasi kadācid upaviṣṭatayā teṣāṁ śiṣṭa-samudaya-viśiṣṭāṁ sabhāṁ bhāsayan bhrātṛbhir veṣṭitaḥ subhaga-ceṣṭitaḥ sthiraḥ sa tu yudhiṣṭhiras tad idaṁ nivedayāmāsa |

[11] pūrvābhiprāya-veṣṭyamāna-pārameṣṭhya-kāmanāṁ tu na vacasi racayāmāsa |

[12] nivedanaṁ, yathā—sarva-tāpa-prāleya ! śrīman-mātuleya ! kim api cāpalam avalambitum ājñā-balaṁ valayitum icchāmi |

[13] śrī-kṛṣṇa uvāca—kāmam ājñāpyatām |

[14] yudhiṣṭhira uvāca—

vibhūtis tava devādyā mama kurv ardha-mātra-jā |
tathāpi tāṁ yiyakṣāmi tat sampādaya me prabho ||21||

[15] śrī-kṛṣṇa uvāca—dharma-sutasya tava sarvam icchā-marma śarmaṇā sampatsyata eva | kintu katamena sādhakatamena, tan nirūpyatām |

[16] yudhiṣṭhira uvāca—

prīṇāti rājasūyena trilokīti satāṁ matam |
yad asya kratu-rājatvam api vedena gīyate ||22||

[17] śrī-kṛṣṇaḥ sa-smitam uvāca—rājan ! veda-vināśakān vinā viśve'pimat-prītimantaḥ parāmṛśyante | mat-tarpaṇād eva devatādayas te labdha-visṛptyā tṛptyā spṛśyante ca | tasmān nityaṁ mat-tṛptiṁ kurvatāṁ bhavatāṁ tat-tṛptir nāpūrvatām arhati | tathāpi yadi rājasūyena ca sā tatra bhavadbhir iṣyate, tadā tenāpi sambhūyate | tathāpi susiddhaṅkaraṁ bhavitā, nānyeneva duḥsiddhaṅkaram | kintu sukhāntaram api tatra māṁ sukhākurvīta | »yasmād eva ca trilokīm api tava kīrti-candrikā tyakta-tandrikā nandayiṣyati |

[18] tad upakaraṇaṁ ca bhavad-antaḥkaraṇānurūpam eva stūpatām āpsyati, yatra prauḍhim api vyūḍhīkaromi |

dviṣaḥ kṣayyā nṛpā jayyāḥ sarve krayyās tavābhavan |
alaṁ bhāvaya sambhārān ārambhān kurutāt kratoḥ ||23|| iti |

[19] tad evaṁ rājānaṁ nija-tejasā prājyaṁ virājya, punar ete te bhrātaro lokālokādipati-mūrtaya iti vāg-artha-mayena ca tena tad-bhrātṝn samardhayāmāsa |

[20] atha rājāpi hares tena tejasā phulla-mukha-kamalas tal-lakṣaṇena sahaja-vargeṇa saha sahasā samullasan jagat-kamalālayām evātmani vāsayal lakṣyate sma |

[21] athānyāv āgatya kathāvaśeṣaṁ ūcatuḥ—

dig-jayāya gatā ye tu yudhiṣṭhira-jaghanya-jāḥ |
āgamya jyāyase tasmai te taṁ tat kathayārpayan ||24||
tatrātma-śikṣayā dūrāt tyakte kṛṣṇas tu māgadhe |
tenoddhavasya mantreṇa nṛpasyoddhavam ācarat ||25||

[22] nṛpatir apy asāv uddhavavad buddha-tat-prabhāvaḥ iti |

[23] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[24] dūtāv ūcatuḥ—tataḥ kathayituṁ lajjāvahe śaṅkāvahe ca | yataḥ—

bhīmaseno 'rjunaḥ kṛṣṇo brahma-liṅga-dharās trayaḥ |
jagmur giri-vrajaṁ tāta bṛhadratha-suto yataḥ || [bhā.pu. 10.72.16]

[25] vrajarājaḥ sa-bhayam uvāca—tatas tataḥ ?

[26] dūtāv ūcatuḥ—tata āvām āgatāv eva |

[27] tad evaṁ labdha-prathayā tat-kathayā katipayeṣu samaya-cayeṣu visarad-bhayeṣu punar anyāv āgatya kathayāmāsatuḥ—śrīmad-vraja-rāja ! mā sma yūyam udvijadhvam | jarāsandhaḥ khalu dhvaṁsam āyayau iti |

[28] sarve procuḥ—kathyatām, tathyaṁ kathyatām |

[29] dūtāv ūcatuḥ—

yadā yayur brāhmaṇānāṁ veṣeṇāmī tadā janaiḥ |
parvata-vraja-deśa-sthaiḥ śīlenāpi tathā matāḥ ||26||

yathā—

dhṛtvāgryaṁ yajña-sūtraṁ pṛthu-śuci-rucibhāg ūrdhva-puṇḍraṁ sudhauta-
śvetābhaṁ vastra-yugmaṁ laghu-lipi-valitaṁ pustam arbhaṁ ca darbham |
gacchantas tatra tatra prasarad-upaniṣan-mukhya-vedāgri-jihvāḥ
kṛṣṇa-cchātra-dvikās te tritaya-nara-varāloka-pūjām avāpuḥ ||27||

[30] vraja-sadasaḥ sahāsaṁ papracchuḥ—bhīmasya bhakṣyas tu bahv eva lakṣyate, tat kathaṁ sampannaṁ tāvad annaṁ ?

[31] dūtau ca hasantau śaśaṁsatuḥ—tasya deham eva tad-arthaṁ dātṛṣu tadehamānam ivāsīt | tad-vivaraṇa-kautukam āstām |

[32] te tu krama-gatyā māgadhān gatvā tu giri-vraja-nāgara-jana-labdha-sattāḥ srak-candanādimattvād atyapūrva-veśa-dharā vidyādharā iva tatra viharanti sma |

athātithya-kāle dhṛta-brahma-veśāḥ
prabhāveṇa vidhvasta-paurādya-śeṣāḥ |
nṛpāntaḥpurāntas tadārād apūrvā
nṛpasyāgratas te'bhavan kṛṣṇa-pūrvāḥ ||28||

[33] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[34] dūtāv ūcatuḥ—

śveta-patraga-saṁsakta-gadābhṛd bhīma-tejasā |
sarveṣu bandhu-vargeṣu tvaṁ sukhāyasva māgadha ||29||

[35] sarve sa-hāsaṁ ūcuḥ—tatas tataḥ ?

[36] dūtāv ūcatuḥ—tad evam ākarṇya nirvarṇya ca māgadhas teṣāṁ dehaṁ sandeham anaiṣīt | eṣu kṣātra-gātra-mātratā tad-ucita-gambhīkra-vīra-svara-pātratā ca dṛśyate | vipratipattāv asyāṁ na kevalaṁ tat-tat-tām avalambāmahe, kintu kalitāvaloka-lokatām apīti |

[37] atha vicārāntaram apy antaś-caram ācacāra—

brāhmaṇāś cet kṣatriyā vā māyinaḥ syur amī mayā |
avaśyam upagantavyā dharmaṁ śauryaṁ ca vāñchatā ||30|| iti |

[38] atha ditsan mitsaṁś ca spaṣṭam ācaṣṭa—ke bhavantaḥ ? kathaṁ vipra-liṅgānusāritāyām api bahir mālyādi-dhāriteti ? tatra tu—

rūpādinā vibudhyāpi yat pṛṣṭaṁ tat kathā vṛthā |
iti vyañjan hariḥ proce vayam abhyāgatā iti ||31||

kiṁ ca,
dūṣaṇaṁ nāpi vindeta bahir mālyādi-bhūṣaṇam |
puṁsāṁ lakṣmī-nivāsānāṁ tad dhi lakṣmīr itīṣyate ||32||

[39] sa tu prāha—bhavatu, bho janāḥ ! bhojanādi-sāmagrī-samagram ebhyo dīyatāṁ |

[40] śrī-kṛṣṇa uvāca—

vayam abhyāgatāḥ kintu nānna-mātrābhikāṅkṣiṇaḥ |

kas tvāṁ tatra ca dūrastham tan-mātrārtham abhivrajet ||33||
hariścandrādayopy āsaṁs tādṛśaṁ sattvam āśritāḥ |
kiṁ punas tvaṁ jarāsandhas tan-nirbandhaḥ svayaṁ bhavān ||34||
bhavataḥ samitiṁ draṣṭum eva tasmādd ihāgatāḥ |
pitrādi-kramataḥ sā hi vitrāsā parikīrtyate ||35||

[41] tad evam ākarṇya yācamānatāyām api sa-smitaṁ bhāṣamāṇasya kṛṣṇasya sva-prāṇa-paryanta-paryeṣaṇāṁ paryālocya cānanuśocya teṣāṁ vipretaratām abhipretya ca tām abhyupetya brahmaṇya-deva-dviṣad-agragaṇyaḥ sa khalu brahmaṇyaṁ-manyas tad idaṁ jagāda—-he viprā vriyatāṁ kāmo dadāmy ātma-śiro'pi vaḥ [bhā.pu. 10.72.27] iti |

[42] śrī-kṛṣṇas tu tad-vadha-tṛṣṇas tad-vacanam eva nija-śubha-racana-śakunam avadhārya nija-kāryam uvāca—ekenaikena yudhyasva svayaṁ tvaṁ yadi manyase iti |

[43] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[44] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca jarāsandhe sa-smitaṁ sa-vismitaṁ ca kṛta-locana-sandhe sa punar uvāca—kiṁ sa-vailakṣyaṁ lakṣayasi ? asmāsu vipratāṁ mābhipragāḥ | yasmād anna-mātrākāṅkṣiṇa eta ity avalambamānaḥ śiraso'pi dānam uddiśasi ? vayaṁ tu kṣatriyā yuddha-kāṅkṣiṇa iti tad api tvatto gṛhṇīmaḥ | tac ca yuddha-śikṣayā , na tu bhikṣayā kadācid apīti |

[45] punaś ca sa-citraṁ dvi-tra-vāraṁ vīkṣamāṇe māgadha-mahīkṣiti śrī-kṛṣṇa uvāca—kiṁ sandigdham īkṣase ? pariciti-nidigdham īkṣasva | ayaṁ khalu bhīma ivāhaṅkāra-dhāmā parāg-vyatyasta-pratyak-puruṣaḥ śrī-bhīmaḥ | asau cārjuna iva kṛtavīrya-prasavas tat-sahodaraḥ śrīmān arjunaḥ | ahaṁ tu harir iva sarvadā nava-nāga-hāri-karmānayor mātula-janmā svayaṁ harir iti |

[46] jarāsandhas tu kṛta-hāsa-prabandhaḥ svasminn abhītiṁ teṣu cānītiṁ vyañjayāmāsa kathayāmāsa ca—na tvayā mayā kṛta-cayād bhayātmakarālayāntar-valitālayātmanā yuddham udbuddham iṣyate | na ca nirbalatayā valita-dhanur avalambanena phalgu-guṇena phālgunena | sarvatra lambhita-dare tadīya-sahodare vṛkodare tu darevādareṇa mama manaḥ samarīyati |

[47] śrī-kṛṣṇaḥ saharṣam uvāca—

yo'yam asmad-urīkāras tam urākṛtavān bhavān |
dṛṣṭvāpi bhīma-tejo yat purastād andhakāyate ||36||

[48] tad evaṁ sthite sa tu śūraṁmanyaḥ sva-mukhodyama-mṛṣodyamaṁ kartum ananyaḥ sammadād gadā-dvayam ānāyya tatra yathā tad-icchām ekāṁ bhīma-haste praṇāyya raṅgam aṅganam aṅgati sma |

[49] tataś ca gadā-daṇḍābhyāṁ parasparaṁ khaṇḍayantau tau vīrā-khaṇḍalatayā vajrābhyām iva dṛṣṭau, caṭa-caṭāyamānābhyām acyavamānābhyāṁ tābhyāṁ praharantau puruṣa-kuñjaratayā dantābhyām iva |

[50] tathā gadā-yuddhocita-maṇḍalaiś ca bhramantau raṅga-śobhitayā tāṇḍavair iveti tat-prakāre parāk-sthite muṣṭi-prahāre ca vaiyarthyāya saṁsthite paraspara-jayāya cirāya dvaye'py anavasthite divasa-prasare ca prasthite kṛṣṇa-dṛśā bhṛśāpta-bala-sīmāpi bhīmābhidhas tad-vidham ānāya tad-vidhaṁ nopāyam ahnāya jñātavān iti kṛṣṇa-ghaṭita-viṭapa-vipāṭana-saṁjñā-labdhāvadhāraṇaḥ sa para-bala-prabala-śaivala-vāra-durvāra-vāraṇas taṁ tathā vicakāra, svajanānāṁ sujanānām api sukhaṁ cakāra, yathā—

pūrvaṁ pūrvam ivātra pātana-vaśād ūrve tam urvī-gataṁ
kurvan arjuna-pūrvajaḥ sa sahasā dhurvaṁs tad-urvos taṭam |
kaṭyantād atha pāṭyam āśu ghaṭayan puṣṇan naṭācāryatām
ghāṭāgraṁ niṭilaṁ tathā vyaghaṭayad yadvat paṭaṁ vāyakaḥ ||37||

[51] vighaṭayaṁs tad idam udghāṭayāmāsa ca—

nāhaṁ kṛṣṇāgrajaḥ kṛṣṇaś cāsmi kṛṣṇāgrajaḥ param |
kathaṁ kṣamāyāṁ rakṣeyaṁ tvāṁ kṣamāyāṁ ca māgadha ||38|| iti |

[52] tathāsurā hā jarāsandheti, tathā surā hā jarāsandham iti vadantaḥ sarvaṁ hā-hā-kārasyādhāratāṁ dhārayāmāsuḥ | [53] yatra vijayācyutau cātmānau vijayācyutau manvānau taṁ pūjayāmāsatuḥ |

[54] tataś ca vipakṣa-janātikrānti-bhrāntim iva sambhṛtya tad-antaḥpura-patha-sthitam aśva-śastrādiśastaṁ kañcana maṇi-kāñcana-rathaṁ balād ātma-sātkṛtya bhīmārjunābhyāṁ samam adhikaraṇīkṛtya ca śrī-mādhavaḥ sāvadhānatayāvatasthe, yatra tu rathe garuḍaś ca tadā dhvajatasyairūḍhaḥ |

[55] yaḥ khalv asau rathaḥ śakrtād upari-cara-rasunālabdhaḥ kramāj jarāsandha-pitrā yasmāl labdhād bṛhadrathatayā prathanā labdhā iti |

[56] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[57] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca samavalokita-śokānāṁ tadīya-lokānāṁ viśoka-kṛte tat-putraṁ sahadevaṁ sa śrī-yadu-devaḥ saha-bhīmārjunaḥ samabhiṣiṣeca |

[58] atha jarāsandha-kṛta-bandhānāṁ rājñāṁ kṛtānusandhaḥ satya-sandhaḥ sa dayā-sindhur dina-bandhur giri-darī-sandhita-tad-bandha-gṛham eva vindamānas tān niṣkālayāmāsa | niṣkālya ca nibhālya ca nibhālya ciraṁ sāsra-gadgadatayā na kiñcid gadati sma | yathā—

mlānān mlāna-paṭān kṣudhāti-vikaṭān śuṣkānanān yantritāṁs
tān paśyan harir asram asravad asau putān pitevaurasān |
eṣā tasya śubha-kriyā na tu paraṁ teṣu sphuṭaṁ sārdratāṁ
dadhre kintv apareṣu ca pratiyugaṁ sarvatra ca sthāyiṣu ||39||

[59] tad evaṁ teṣāṁ tat-kṛcchram eva tasya karuṇām ṛcchat kṛcchra-koṭim api jigāya | tataś ca—

dṛgbhyāṁ rūpaṁ tvacāṁśu-prathanam atha nasor yugmakeneṣṭa-gandhaṁ
karṇābhyāṁ vāg-vilāsaṁ tam api rasanayā lehyavan miṣṭam iṣṭam |

kaṁsārāteḥ spṛśantaḥ klamatham apajahus te jarāsandha-baddhāḥ
śraddhā-naddhās tathāsann api sapadi yathā sasmarur nātma-bandham ||40||

[60] vraja-rāja uvāca—tatas tataḥ ?

[61] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca karuṇa-varuṇālayaḥ sa khalu kamalālayas tān samalān saparimala-snapanādinā lālayituṁ parijanān nija-taraṅgān iva prerayāmāsa | te tu

nayana-salila-dhārā-snāna-bhājaḥ pramoda-
cchavi-vilasita-vastrā romaharṣāṅga-bhūṣāḥ |
magadha-nṛpati-baddhāḥ pārthivā labdha-kṛṣṇā
gata-parikṛta-tṛṣṇās tuṣṭuvuḥ suṣṭhu kṛṣṇam ||41||

[62] tadā ca tadājñāva-śabdadā labdha-san-madā jñātādhika-tadīya-dayā rājñāṁ samudayāḥ snapanādi-samāsādhita-rocanayā bhojana-yojanayā
rājad-udayāstad-aṅgīkāra-sāṅgīkṛtābhyudayās tena vihāpita-caturaṅga-senādi-saṅgitayā gṛhāya vihāpayāmāsire ||

[63] yathā-pūrva-vaibhavād apūrvatayā paśyadbhis teṣāṁ pariṣadi nivasadbhir anyair api sadbhiś cirād eva paricikyire | śrī-govindāl labdha-kṛpāṇāṁ nṛpāṇāṁ teṣāṁ mukhād eva tadīya-sukhāsvādam āsādayadbhis tais tair maitrīmadbhiḥ samudbhavad-bhūta-bhāgyatayā menire ca |

[64] vraja-rāja uvāca—itaḥ paraṁ paraṁ teṣāṁ kṛta-brāhmaṇa-veṣāṇāṁ kuruṣu puru-praveśa-bhavyaṁ kavyatām |

[65] dūtāv ūcatuḥ—atha te pathi visṛṣṭān nijān paricchadān sahadevena bhakty-utsṛṣṭān apy anyān saṁsṛṣṭān vidhāya śakraprasthāya prasthānam āseduḥ |

āsadya priya-sadanaṁ ta evam indra-
prasthākhyaṁ sphuṭam adhanaṁ prati sva-śaṅkhān |
yeṣu dvau nija-nijam āśrayaṁ tam ekaṁ
bibhrāṇau jagati vibabhratuḥ śravāṁsi ||42||

athāgatair muraripu-bhīma-jiṣṇubhiḥ
sphuṭaṁ jarā-tanaya-nṛpāsu-jiṣṇubhiḥ |
nijāgati-śravaṇa-śarma-pūritā
nṛpaty-upāvrajanam avāpya pūritā ||43||

gāmbhīrye dharma-sūnor agharipu-racitāṁ śṛṇvatas tatra maitrīṁ
tasyāḥ ślāghām athāvṛṇvati vara-balavān āvṛṇod bāṣpa-pūraḥ |
pūrvaṁ sādhāraṇānāṁ guṇa-gaṇa-gaṇanām āviśed uttaras tat
prema-prābalya-bhājām atha katham anayoḥ sāmyam ṛcched avāmyam ||44||

[66] vraja-rāja uvāca—kena pathā magadhān pathanti sma te ?

[67] dūtāv ūcatuḥ—antar-vedi-madhyāsīnena dūra-sambandhena, yasmān nitya-sthitaya eva bhavatāṁ sthānāyā prasthātavyaṁ tena |

[68] sarve'py ūcuḥ—hanta hanta ! santatam etad ākarṇyate paraṁ paraṁ tu na nirvarṇyate |

[69] dūtāv ūcatuḥ—śrīmad-uddhava-matenedaṁ gamyate | atra nātivilambaḥ syād iti | tad etāvad vṛttāntaṁ vṛttāntam āsadya sadya eva tataś calitavantāv atrāgacchāvaḥ iti |

[70] dūta-kathānukathanānantaraṁ snigdhakaṇṭha uvāca—

mā tvarāṁ kuru gopeśa kṛṣṇāgati-kathāṁ prati |
bhrājate so'yam āgamya tat-kathāpy āgamiṣyati ||45|| iti |

[71] atha śrī-rādhā-mādhava-sadasi so'yaṁ śaṁsati sma, bhavatīṣu ca śrīmata uddhavasya sandiṣṭam udbuddham āsīt |

pratiśrut kaṁsāreḥ kuruṣu kila yāsīd adhibhavaty
asau tasyāpy antar vasati tad idaṁ nirṇaya-padam |
yadāhaṁ mantrāntar-bhavad-abhidhayā kiñcidc avadaṁ
tadā tasyāḥntaḥ-sthaṁ kim api nayanād ākali mayā ||46|| iti |

[72] tad evaṁ labdha-bhava-bhītibhir janatābhir jñānam iva śravasā tad etad anubhavantībhir bhavatībhiḥ kṛṣṇa-lābhāsambhāvanā-duḥkham abhibhavantībhiḥ sthitam | samprati tu tasya phalam ivedaṁ phalati sma | tathā hi—

āsīt purā viraha-tāpa-ravir murārer
yas tvat-kamam aṅgam atiśoṣayatīti vittaḥ |
so'yaṁ tad-īkṣaṇa-ghanair upalābham ārdrī-
kurvan praphullayati tad vṛṣabhānu-putri ||47||

[73] tad evaṁ sukha-prathakayoḥ kathakayoḥ saṅgata-sadma-pathayor anaṅga-niśāntasyāntaḥ śrī-rādhikā-kāntaḥ kāntayā saha viśrāntavān |

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
jarāsandha-tat-kṛta-bandha-rāja-vṛnda-mocanaṁ nāma
ṣaḍviṁśaṁ pūraṇam
||26||

(27)

**saptaviṁśaṁ pūraṇaṁ**

# rājasūya-pūraṇaṁ

[1] atha prātar anantara-kathā-vrātaṁ madhukaṇṭhaḥ suṣṭhu madhuvat pariveṣayāmāsa | dināntara-sambhūtau tu dūtau vraja-rājenānuyuktau yuktau kathāntaram anu rasāntaraṁ prathayāmāsatuḥ—

[2] atha maya-nirmita-sabhāyāṁ sabhāyāṁ bhāsamānāḥ samānāśayāḥ parasparaṁ paraṁ paraṁ pari parasparāgata-parihāsa-bhāsana-mukhena sukhena vṛṣṇi-pāṇḍu-vaṁśa-dharās tathā divja-varāś cirād virājante sma | tatra vinayena nayena cādhiṣṭhitaḥ śrī-yudhiṣṭhiraḥ śrī-kṛṣṇaṁ tuṣṭātmā tuṣṭāva—

yatra kvacana nijājñāṁ, prathayitum īśaś cinoti sad-bhaktān |
tvaṁ punar adhīśa teṣāṁ, yācñām ājñāṁ vidan mudaṁ yāsi ||1||
bhakteṣv anugati-hetos, tava na hi tejo-vipattiḥ syāt |
bhajatāṁ dravatāṁ nānyad, vidhu-tan-maṇi-vṛttam apy evam ||2||
tasmād bhavad-anugamanād, evāsmāsu prakṛṣṭatā dṛṣṭā |
kamaleṣv iva ravi-yogād, ājñāpaya tad yad asti kṛtyaṁ naḥ ||3||

[3] atha .śṛṅkhalaś ca tad etad-ātma-kṛta-pratijñāya yajñāya svayam anumodanād vinunoda, yathā—

māṁ iha bhajanīyaṁ, bhaktaṁ vā tvaṁ vicārayasi |
vaidikam athavā laukikam, akhilaṁ tava karma mac-charma ||4||

[4] atha rājā rājad-añjalitayā tad idaṁ vyānañja—

ekaikasyāpi yeṣāṁ gatir ativiralā divy api svena te'mī
labdhās tval-lābha-lubdhā mama sadasi vibho bhūsurāḥ ke nṛpādyāḥ |
tasmād evaiṣa yajñas tava ruci-viṣayaś ced amīṣām api syād
asmākaṁ sūtra-yantra-pratikṛti-nibhatā yuṣmad evātra siddhiḥ ||5||

[5] atha .śṛṅkhala uvāca—mayi nirupādhi niravadhi ca snighdā ete tatra-bhavantas tathā bhavantaś ca tad-bhāva-digdhā iti parasparaṁ nidigdhā bhavitum arhantīti | yathā-yuktaṁ prayuktam ātanvantu |

[6] atha samājānvita eva rājārājāsanād utthāya baddhāñjalitānaddhāṁ vācam avyājaṁ vyājahāra—

yathā sabhāsmākam iyaṁ bhavad-vidhair
aṅgī-kṛtāṅgī-karaṇād bakī-ripoḥ |
tathā vayaṁ cāṅga tad-aṅgatāṁ gatā
bhavatkam aṅgīkaraṇaṁ bhajemahi ||6||

[7] munayaś ca pūrvopendra-sahitāṁ sudharmām api vijayamānāṁ pūrvopendra-sahitāṁ sudharmām imāṁ dharma-suta-virājamāna-rājānāṁ sabhāṁ svabhāvaṁ yugapad utthitām ālocya saṅkocyamāna-manastayā samutthitavantaḥ |

[8] atha vraja-rāja uvāca—ke te ?

[9] dūtāv ūcatuḥ—kati vā te gaṇanayātatī-kartavyāḥ ? yatra vasiṣṭha-vāmadeva-tritāsita-kaśyapa-bharadvāja-gautama-parāśara-maitreyāḥ, yatra ca sākṣān nārāyaṇaḥ svayam eva bādarāyaṇas tat-parāyaṇatām eva dadhate sma |

[10] atha sarve'py ūcuḥ—nāścaryam idaṁ tasya dharma-caryasya rāja-varyasya, yaḥ khalu tad api nīla-kamala-kamalā-kamanīya-mukha-mayūkhaṁ jūṣamāṇaḥ svaka-mukha-suṣamābhiḥ |sarvam eva sukhayati | [11] iti nigadam ākarṇya vraja-rājas tu gadgada-vaśaṁvadatayā kṣaṇam agadan katham api jagāda—tataḥ kiṁ vyavajahāra vyājahāra vā dharma-jahu-rājaḥ ?

[12] dūtāv ūcatuḥ—daṇḍavad akhaṇḍaṁ praṇipatya nija-mukuṭa-ratna-maṇḍalena teṣāṁ caraṇa-khara-daṇḍa-maṇḍalaṁ maṇḍayāmāsa | prārthayāmāsa ca pārthas tān brahma-bhūyaṅgatān rājasūya-vidhi-siddhi-samarthanam |

[13] te tu yugapaj jagaduḥ—

> nityaṁ yasyāyam artho druhiṇa-śiva-mukha-prārthanārhaḥ svam uccair
> jānan kurvaṁś ca citraṁ sukham upalabhate tasya kiṁ te'navāpyam |
> tatrāpi prārthanīyās tava vayam iti nāpūrvam asya tv apūrvaṁ
> yat karmopajñam asti dvija-kula-viṣayā sat-kṛtiḥ sat-kṛtīnām ||7||
>
> sāndṛṣṭikaṁ yathā dṛṣṭi-viṣayī-kriyate phalam |
> udarkaś ca tathā tarka-gocarī-bhavati sphuṭam ||8||

[14] tasmādaṁ bhavantaḥ svasthībhavantaḥ pratisvam āsana-madhyam adhyāsatām | paścād vicāram ācarāma |

[15] vraja-rāja uvāca—devarṣiḥ katham iva ṛṣi-gaṇanāyāṁ na prastutaḥ ?

[16] dūtāv ūcatuḥ—sa khalu śrī-kṛṣṇa-līlā-kutūhala-mātra-śīlātmatayā vilasati, na tu karmāṅgatayā vasati iti |

[17] vraja-rāja sa-niśvāsam uvāca—tatas tataḥ ?

[18] dūtāv ūcatuḥ—tad evaṁ samupaviṣṭe sukhāviṣṭe sarvasminn eva śiṣṭe jane janeśvarānumatyā sama-matyādaraṇīyān daivajñān sarvatra sarvajñā api te munayas tad-anantaras tad-avajñā-prajñānā yajñāya dinaṁ jijñāsāmāsuḥ |

[19] jñāte ca jijñāsite rājñā śrī-kṛṣṇānujñāṁ sujñātavatā vijñā dvijās te vedānāṁ bhedād ṛtvig-vibhedākhyayā vedayāmāsire, nivedayāmāsire ca | dūtaiḥ sa-varṇa-dūtair āgamanāya

sa-kṛpa-droṇa-bhīṣmādayas tathaivākṛpa-dhṛtarāṣṭrādayaś ca | kiṁ bahunā, rāṣṭra-gatāḥ sarva eva bhūdeva-prabhṛtayas tat-kṛta-bhṛtayaś ca | yatra
tat-sabhā-parvātata-sarvāgamana-paryāya-maryādayā
vṛṣṇi-pravīrārya-miśra-revatī-bhārya-miśra-mahājana-saṅgamanam api raṅgadaṁ jātam | tad apy āstām āsthā punar atra kriyatām | vināpi samāhūtiṁ sva-nayanāṁ
tvat-prasūti-vibhūti-śaśvad-anubhūti-kṛti-lobhād bhava-kamala-bhavādayas tri-lokī-lokā eva tatrāgatā vilokitāḥ | kintu bhavanta eva sva-putra-mantraṇāpara-tantratayā tatra na gatāḥ | bhavat-putra-pradhāne'smin vitāne bhavatām anāgamanaṁ cet tad-udāsīnatām eva bhavatsu pare vitarkeyur iti |

[20] atha yadā bhū-devā iva nara-devāś ca tatra tatra yuktā niyuktās tadā
sarva-padāvanejana-prayojanādhiṣṭhānas tu kaścid api nānutiṣṭhed anutiṣṭhatu vā, tathāpi prāyo garvavataḥ sarvata eva tan na suṣṭhutām āpadyeteti niścitam | tadā tad vicārya svayam evāryāṇām agraṇīr bhavat-kula-grāmaṇīr bhaktārtham akāryam api kurvāṇas tad apy aṅgīkṛtavān |

[21] atha tad etad varṇyamānam ākarṇya sarve'pi vrajasthāḥ svasthātmanā
cintitavantaḥ—vyaktaṁ na tyaktavyā eva tena mad-vidhāḥ iti |

[22] spaṣṭaṁ ca pṛṣṭavantaḥ—tatas tataḥ ?

[23] dūtāv ūcatuḥ—atha yadā tu viprāḥ suvarṇa-kalilāṅga-lepa-suvarṇa-lāṅgalena deva-yajanaṁ karṣantaḥ sarveṣāṁ muhur api harṣaṁ ūhus tadā bhūmi-spṛśas tatra smita-spṛśa-dṛśa evāsan | te hi na tatra śikṣāvantaḥ, kintu dīkṣādi-karmṇy eveti |

[24] yadā tu rājānaṁ dīkṣāṁ vrājayāmāsus tadā sarve vīkṣā-mātraṁ cakrur, na tu parīkṣām | yatas tad-upakramam eva sarvā vidhi-caryā |

[25] yajñārambhe tu—

> kecid dhāṭaka-mātra-pātra-ghaṭanāṁ vīkṣyāgatā vismitiṁ
> kecid rūpa-surarṣi-śakra-vidhijān kecid vidhīśāv api |
> kecit tat-tad-aśeṣa-karṣa-balavat-tīvra-prabhāvaṁ hareḥ
> sarve'py adbhuta-rūpam asya yad idaṁ mukte'py alaṁ sat phalam ||9||

[26] tad evaṁ sthite sarveṇāpi siddhatayā sthite tatra yajñe havana-kriyā sañjajñe | kiṁ tu,

> snehaṁ tatra hutāśasād akṛṣata śrautair vidhānair dvijāḥ
> sarve tu vrajarāja tāvaka-suta-śrī-sātkṛtaṁ nirmamuḥ |
> evg yadyapi paśyati sma janatā tasmiṁs tad apy agrima-
> syāpy asty antima eva paryavasitis tātparyam atraiva hi ||10||

[27] atha somābhiṣave sadasyānām arcāyām abhinave vicāre kṛta-pracāre ko'yam eṣām aśeṣāṇām ādimaḥ syād iti vividha-saṅga-hetor mata-bhaṅga-bhiyā sarveṣu
sva-sva-mata-prabhaviṣṇuṣu ca tūṣṇīṁ-bhaviṣṇuṣu keṣucit tu karṇe karṇe varṇāvarṇīva varṇayatsu tata eva tad-arcā-pātra-haste rājñi ca cirāya vihaste sarvam upary upari harim eva

paryavasyan sahadevaḥ saha-deva-muniṣu sarva-sabhāsatsu cābhyarṇataḥ samākarṇayattsu varṇayāmāsa—

ete yasya tu dṛṣṭi-leśa-vaśataḥ padmāsanasyātmajāḥ
ke devāḥ svayam āgaman na tu śivo'py abjāsanenānvitaḥ |
taṁ hitvā paragāṁ parām apacitiṁ yāṁ nirmimīte janaḥ
seyaṁ tatra ca tatra cāpacititāṁ yāty eva kintv anyathā ||11||

ātmāyaṁ jagatāṁ vidheḥ paśupater apy asti vṛṣṇī-śatā
bāḍhaṁ paśyata cakṣuṣedam asakṛn maj-jalpitānantaram |
sarve'mī lasita-smitaṁ sapulakaṁ māṁ lokayantaḥ sthitās
tasmādd asya samarcanaṁ tu bhavitā sarveṣu santoṣaṇam ||12||

[28] athāsurāṇām atra durāśayatāṁ vyavasāya punar jagāda—

sarvātmanas tu ye vā syur asmād atibahirmukhāḥ |
na teṣāṁ matam āceyam ātma-dviṭtvaṁ gatā hi te ||13||

[29] punaḥ pratīcāṁ kāla-mukhatāṁ nibhālayann ālalāpa—

kaniṣṭho'py ātmano dhārṣṭyaṁ sabhāyāṁ varṇayāmi kim |
vāmāṅghrir mama vāmānāṁ kāmaṁ kāmayate śiraḥ ||14||

[30] atha meghanādānalāsinām iva sarveṣāṁ parvāgatānāṁ suparvādīnām ullāsa-kolāhala-vahaṁ sahadeva-meghasya nadita-prabhaṁ gaditam anukarśita-duṣṭa-kṛkalāsa-cayaḥ san megha-samaya-samanayaḥ sa dharma-tanayaḥ samasta-mūlaṁ pīta-dukūlaṁ santarpayan nānā-snāya-śākhā-bhṛtāṁ tad-anugati-kṛtām api santarpaṇam arpayāmāsa—

tadā madāt pāṇḍu-nṛpaḥ pratīti-
sārāt tam ānarca tathā ca hārdāt |
pādāmbu tat tasya yadā dadānaḥ
sa bāṣpa-romāñcitatāṁ tatāna ||15||

itthaṁ sabhpajitam avekṣya mukundam etaṁ
sarve jayeti nama ity api śaśvad ūcuḥ |
kiṁ ca drutaṁ sumanasāṁ kusumāni hastāt
kamprān nipetur iha mocanataḥ purāpi ||16||

ye sādhu-kāram avadana sura-somapādyā
ye'sminn asādhv iti ca dānavam adya-pādyāḥ |
teṣāṁ tad eva ca tad eva ca yuktam uktaṁ
vaktṛ-svarūpa-gata-rūpam udeti vaktre ||17||

[31] tad evam upalambhyatāyām upālabhyatāyām api tatropalabhyamānāyāṁ viśeṣatas tad-utkarṣam asahamānaḥ sahamānaḥ sa bhāsamānāyāṁ sabhāyām eva cedipatir dharmataḥ

patitaḥ karmatas tu bāhū vikṣipya samutthānād utpatita iva dhṛṣṇag ātmā śṛṇvata eva kṛṣṇasya tad idaṁ gaditavān—

brahmādyās tridaśā vaśiṣṭha-valitāḥ śiṣṭā mad-ādyā nṛpā
yasmiṁs tatra samarhaṇaṁ prathamataḥ so'yaṁ vrajet kṛṣṇakaḥ |
gopaḥ khalv ayam asti mātula-janir naivāsti naḥ pāṇḍavāṁs
tasmād dhig dhig imāṁ sabhām api tathā dhig yajñam ajña-śritam ||18||

[32] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[33] dūtāv ūcatuḥ—tataś ca,

śrutvā tena pṛthāsutā muraripor nindāṁ krudhāveśatas
tāṁ sveṣām api śuśruvur na hi yadā vismṛtya dīkṣāṁ tadā |
cañcat-prāyata-rakta-netra-mahasā sosūcyamānā iva
svāstrāṇāṁ druta-bhāvinīṁ gatim amūny uttasthur āditsavaḥ ||19||

[34] atha hari-paribhāṣaṇa-śravaṇān nirgacchatsu śāstra-vidvatsu svānuja-mantraṇā-yantraṇānusāriṇi ca sīriṇi dīkṣā-vattāyām api śastravatas tān gṛhīta-khaḍga-carmaṇas tasmāc chiśupāla-varmaṇaḥ svayaṁ harir eva nivāritavān |

kiṁ ca,

rīḍhāṁ caidya-kṛtām asoḍha śatadhā yan nāsti garvas tathā
gopākhyāṁ svadate smayad-vidhi-vṛtaṁ gopāṅghri-juṣṭaṁ rajaḥ |
yarhy evāghaṭi pāṇḍavāvagaṇanā tenātha caṇḍātmanā
muṇḍaṁ tasya vikhaṇḍitaṁ tava sutaś cakreṇa cakre tadā ||20||

tataś ca,

yat tejaḥ samagād vibhuṁ sumanasāṁ smerānanaṁ śrī-mayaṁ
dhārā-pātamayaṁ ca tarhi yugapal loke mudā paśyati |
tat tat tatra paraṁ na sādbhutam abhūd yat spardhayevāparam
caidyāntar-hṛdayād api sphuṭam amuṁ tat-saṅgataḥ saṅgatam ||21||

[35] atha tat-pakṣapātavatsu bhayāt pakṣivad uḍḍāmaram uḍḍīnavatsu lokās tu kṛta-tad-viloās tāratamya-ramyam idaṁ ūcuḥ—

yaḥ kaṁsādi-haraḥ samarhati sa evendrādi-sampatpadaṁ
tarhy apy eṣa dade sva-deśam api yat kaṁsasya tātaṁ prati |
tasmād asya na garvitā na nitarāṁ krodhaś ca yat tāmasān
jaṅghanti sphuṭam eva tat tu ghaṭate teṣāṁ tamaḥ-śāntaye ||22||

ugrasenam anu rājatārpaṇaṁ
tasya cānusṛtir astu dūrataḥ |
paśya pāṇḍava-makhe padārcana-
syādhikāram adhṛta svayaṁ hariḥ ||23||

[36] tad evaṁ satre śatrāv api samāpte rājā rājad-avadānāni dānāni vidhāyāvabhṛthaṁ karmāvabhṛtaṁ cakāra | na kevalaṁ tad eva, kintu sa-deva-bhūdevaṁ jagad eva ca | manasīpsita-duryodhanaṁ tu vinā sa hi tasya hita-sahitaṁ sarva-mahitaṁ manyate, yaḥ khalu maya-māyā-maya-tan-nilaya-mahimnā mohitatayā no hitaṁ kim api kartuṁ samāhita-manā babhūva | jala-sthala-dvārā dvārādi-parīta-buddhi-parītatayā na manaḥ-śuddhim avāpeti sthite śrīmad-uddhava-nāthānumatyā druta-gatyā prasthitayor āvayoḥ kim anantaram antaraṁ babhūveti dūtāntara-yugalaṁ kalayiṣyati |

[37] vraja-rāja uvāca—kiṁ yāvad atra satraṁ samāpya ca sa sarva-sukha-satra-vadanaḥ sthāsyatīty api kim avakalitaṁ ?

[38] dūtāv ūcatuḥ—atha kim | yadā hi sarvān parikarān dvārakāṁ prasthāpya svayam agrajena saha śakraprasthā-vāsaṁ śrīnivāsaḥ sva-vāsatayā bhāsayāmāsa, yadā cākūlāśā-prasāre gokula-sāre'sminn āgantukāmau nau prati naur iva samudre samudreyaṁ patrikā dattā, tadā svayam eva tena kathayāmāsa—māsa-katipayam atrāsmākaṁ sthitiḥ iti |

[39] evaṁ dūta-kathanaṁ prathayitvā madhukaṇṭhaḥ sa-gadgada-kaṇṭhaḥ prāha sma—atha tad evaṁ procya patrikāṁ vimocya kampa-sampad-vihaste vrajarāja-haste tāv adātām |

[40] vrajarājas tu vyagratayā samagrāvalokanāsamarthaḥ purohita-haste vinyastavān | purohitaś ca lipi-nihitaṁ tad abhihitaṁ praṇihitaṁ vidhāya śrāvayāmāsa, yathā

> nendraprasthaṁ dvārakāṁ nāpi kintu
> śrīmann etat patram evāvasāmi |
> etat tasmād añcale rakṣaṇīyaṁ
> mat-pratyāśā-vyatyaye lakṣaṇīyam ||24|| iti |

[41] atha te tad etad āśruttya śruty-anugṛhīta-pumartham iva samarthya tad avaiyarthyaṁ manyamānāntam api kālaṁ kālam iva cālayāmāsur itīdaṁ sarvaṁ pūrā-vṛttaṁ purā-vṛttam eva sampratītaṁ kriyatām |

> dūra-sthira-pravasanātmakam ātma-vṛttaṁ
> tātāntike'smad avakarṇya sa eṣa kṛṣṇaḥ |
> tātasya paśyati mukhaṁ kim ayaṁ mamāsyaṁ
> paśyen nijāśru parimṛjya kadācaneti ||25||

[42] atha te tad etad ākarṇya varṇyamānaṁ tam eva nirvarṇyaṁ cakrur iti śrī-vrajarājas taṁ caraṇayoḥ saṅgatam āliṅgan nija-nayana-kīlālākula-pulaka-kulaṁ kalā-balata iva sarvam eva svajanaṁ saṅkramayāmāseti |

[43] atha vraja-vandinaś ca vandamānā nandanti sma |

> jarāsutānubandhana-kṣitīśa-vṛnda-bandhana-
> śruter atīva sūrataḥ surarṣiṇāpi dūrataḥ |
> sametya pārtha-yācitaṁ kratu-kriyāśayā citaṁ
> sadunnayārtham uddhava-prayukta-mantram uddhavaḥ |

kṣayāya māgadheśituḥ purāgataḥ paraṁ pituḥ
svasuḥ sutasya mandiraṁ sva-yogya-saṁsad-indiram |
tad-uddhavokta-mantraṇāt tadīya-bhakti-yantraṇāt
kirīṭi-bhīma-saṅgataś chalena vipratāṁ gataḥ |
tadā jarāsutaṁ sajjan niyoddhum arthitāṁ
bhajan yudhīha bhīmam unnayan-mukhena tasya nirṇayann
anena taṁ ca yodhayan svam enam atra bodhayan
nijeṅgitād anekaśas tatānacāsya sad-yaśaḥ |
sa māgadheśa-ghātanaḥ kṣitīśa-bandha-śātanaḥ
samasta-yanta-sārthakaḥ prananditātma-pārthakaḥ
sva-kḷpta-rājasūyakas tadāpta-pūjya-bhūyakaḥ
tataś ca cedipe ruṣā kṣipaty api kṣamā-juṣām
upetya vartma susthiraḥ sva-bhakta-nindanācira-
prarūḍha-kopa-paddhatiḥ sva-cakra-sṛṣṭa-tad-dhatiḥ
samāpta-pārtha-yajñakaḥ prasiddhi-bhāk samajñakaḥ |
tad evam apy asau punaḥ sva-ghoṣa-vāsinas tu naḥ
samardhayn samāgataḥ sukhākaroti rāgataḥ ||26|| iti |

[44] atha śrī-rādhā-mādhava-sabhā-rañjanī rajanī-janir api kathām iṣṭāṁ vyajaniṣṭa | [45] yatra ca madhukaṇṭha uvāca—tadā bhavatīḥ prati ca patrikā-patatri-rāja-patreṇa sāpatrapam eva rahasi prahitā, yathā—

sva-śātravāṇāṁ nihatir nijāgatau
sīmā kṛtā yā tu mayā kuror bhuvi |
sā me tad-arthaṁ pratibhūr ivāniśaṁ
puraḥ sphurantī drutam eva setsyati ||27|| iti |

[46] tad evaṁ procya punaḥ śrī-kṛṣṇaṁ vilocya tāṁ vilocayan madhukaṇṭhas tad idaṁ rocayati sma—

tasmāt punaś cāgamanaṁ harer vraje
tvg prāṅ na sambhāvitam ity amanyathāḥ |
yuktaṁ tad āstāṁ kim ayuktam eva vā
kathaṁ tad āveśa-vaśāsi samprati ||28||

[47] atha praṇaya-sārādhikā sā ca rādhikā tad etad avadhāraṇāc camatkāraṁ tat-kāra-kāraṇaṁ kṛṣṇākāra-sākṣāt-kāram api samadhigamya ramya-vitānayoḥ kathā-kārayor bahu satkāraṁ cakāra | viveśa ca vaśa-vaśaṁvadatayā keśavena saha līlā-veśmeti |

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
rājasūya-pūraṇaṁ nāma
saptaviṁśaṁ pūraṇam
||27||

(28)

**aṣṭāviṁśaṁ pūraṇaṁ**

# naṣṭa-sālvatāspaṣṭānandam

[1] atha pratiprātar iva tat prātar api snigdhakaṇṭhaḥ kathayā sarvam utkaṇṭhayāmāsa—

[2] tad evaṁ prasthāpitā dūtāḥ puruhūta-prasthāt tat-prasthānaṁ yāvad eva prātyahika-kathāṁ vraja-patiṁ pratyāyayāmāsuḥ | tad-anantaraṁ tu śakraprasthāt kṛta-prasthāne labdha-kuśasthalī-samīpa-sthāne yādaveśāne tat-praveśam alabhamānau śalabha-samānau kaucid vraja eva saṅgacchamānau vrajapatiṁ prati nivedayāmāsatuḥ—āvāṁ tāvad vardhamāna-bhūma-dhūma-vṛtām iva dvārakāṁ dvārakā-patinā prāg druta-labdha-praveśām anuviśantāv api na dvāram alabhāvahi, parantu tasyām amandam ākrandam eva sravasor abhajāvahi | dvārakākhaṇḍalas tu mārtaṇḍa-maṇḍalavan nija-tejasā tat-tejaḥ khaṇḍayann eva saratha eva ca pathan praviveśeti tu bahir jana-gaṇān niradhārayāvahi |

[3] atha tad evam ākarṇya vaivarṇya-pūrṇā marmaṇi cūrṇā iva ca tūrṇaṁ tūrṇam eva te vrajeśa-mukhā dīna-mukhā gati-śakti-parītānanayān abhinītān preṣayāmāsuḥ | sarve'pi te bahir bahir evāvahitaṁ vidhāya calitāḥ, na hi madhyam anusandhāya calitāś ca te'mī, na tu vraja-paryantaṁ labdhāḥ, kintu duḥkha-stabdhāḥ pathi pathi baddhā iva sthitāḥ | vastutas tu tatra vṛttam evaṁ vṛttam | khalāgraṇīḥ sālvaḥ khalv agre śrī-kṛṣṇena rukmiṇyā haraṇe vṛṣṇibhiś ca tasya tat-pakṣa-māgadhādi-lakṣasya ca nirharaṇe sampanne panne hi teṣu hiteṣu varaṁmanya-śiśupāla-manyuṁ śamayatsu niśamayatsu ca jarāsandhādiṣu sandhām ācacāra |

[4] yādava-davaṁ prati dava-pratinidhiṁ śastram astaṁ kurvan vastraṁ vinā jātām iva vastrapām apākariṣyāmīti | kintu sandhāṁ sandhāya ca kṣātra-sandhāyām andhāyamānas tapasyā-nirbandhāya prasthitavān | prasthāya ca pāśupata-prasthānam āsthāya paśupati-tuṣṭiṁ puṣṭīkartum icchan muṣṭi-mitaṁ yat pāṁśuṁ naktaṁ naktaṁ bhuktavāṁs tat-pāṁśum eva muhur upayuktavān |

[5] bhāvi-śoke lokehite hi tādṛg eva vihitāvahitācārāṇāṁ vācām ācāraḥ | paśupatis tu sātvata-patim avajānatas tasya punar apayānaṁ jānann api sātvata-pater eva vīrya-pracāraṇāya śaraṇāgatān anusaraṇī-kīrti-doṣa-moṣāya ca jātāśutoṣāyamāṇas taṁ matsarāntaraṁ vatsarānantaraṁ varaṁ vitaritum āsasāra | sa tu duṣṭādimaḥ santuṣṭād iva tasmān maya-māyā-mayam ayo-mayaṁ surādīnām abhedyam avedyaṁ ca yadūnāṁ dūnāntaratā-racanāya gagana-yāna-yānaṁ yācitvā labdhavān | tathāpi jita-bāṇa-pakṣa-spṛg umāpates tu bhīta evāsīt |

[6] tāvatā kālena śiśupāle tu labdha-kāle tan-maitrī-pālena tena dvārakāyāṁ dvārakā-pati-rahitatām avahitāṁ vidhāyābhiyuyuje | abhiyujya cālāta-cakravat tat-puryāṁ vakra-gatyā sarvataḥ pratyāsannatayā divi bhūmāv api kṛcchra-bhūmānam ṛcchayāmāsa | yatra ca—

> petur vakraga-cakra-vātaja-rajaḥ-spṛk-karkarā-sāra-yug-
> vṛkṣa-grāva-sa-vajra-sarpa-nivahā dyocāriṇas tat-purāt |

bhūmāv udbhramatā tu tena sasura-prāsāda-līlā-vana-
prākārājira-gopurādikam abhūc cūrṇībhavad ghūrṇitam ||1||

tataś ca—

yarhy antar-nagarāntam āgamad adas tarhy eva loka-dravān
māraḥ kṛṣṇa-kumārakaḥ svayam agāt tasyābhimukhya-sthitim |
mā bhaiṣṭety abhijalpatā rathavatā yenātha sarvo janaḥ
kṛṣṇa-bhrānti-kareṇa sāntvita-daśām āsādya sadyaḥ sthitaḥ ||2||

[7] vrajarāja uvāca— tasya bālakasya kiṁ vālambanatām anyenālambantaḥ ?

[8] snigdhakaṇṭha uvāca—kathaṁ nālamberan ? yataḥ—

yogyatvād anapekṣo yaḥ sa sarvāpekṣyatāṁ vrajet |
viśveṣām īśvaro yadvad vedeṣu parigīyate ||3||

[11] vrajarāja uvāca—kaskaḥ svaka-yaśaskaratāṁ sahāyatayā jighāya ?

[12] snigdhakaṇṭha
uvāca—gada-sāmba-sātyaki-cārudeṣṇa-sānujākrūra-hārdikya-bhānuvinda-śuka-sāraṇādir
akharvaḥ kharva-saṅkhyaḥ sarva eva yadu-gaṇaḥ ||

[13] vrajarāja uvāca—tatas tataḥ ?

[14] snigdhakaṇṭha uvāca—tataś ca,

māyā-nirmita-śastra-jālam abhinat tasyātha saubhaṁ calat
taṁ sālvaṁ ca yathā yathā manasijas tadvat pare cāparān |
evaṁ yarhi paratra cittam abhavat teṣāṁ tadā tu dyumāṁs
tat tasya dviṣataḥ sakhā sva-gadayā hanti saṁ vakṣaḥ prati ||4||

tataś ca,

tasmād ajāta-vyatham apy akasmād
gadāhater vismaya-mūḍha-cittam |
apoḍham ātmānam avekṣya sūte-
nābhartsayat taṁ mura-śatru-putraḥ ||5||

tataś ca,

manmathaḥ sapadi sūta-yāpitas

taṁ dyumantam agamat punaś ca saḥ |
tasya sāṅgaka-śatāṅgam acchinat
kaṁ śatāṅgam akarod vibhidya ca ||6||

ye'nye vyāpāditā dehāḥ sālvīyānāṁ tadā mṛdhe |
sindhāv evāpataṁs te ca vṛṣṇīnāṁ bāṇa-śikṣayā ||7||

[15] tad evaṁ sālva-vāhinī-patiṁ prati kumbha-sambhavasya mano-bhavasya saptaviṁśatāv ahorātreṣu yuddhena kṛta-yātreṣu durnimitta-vilokaṁ lokaṁ prati nimittaṁ vidhāya kuru-raddhādy-anujñām ātmani nidhāya tvarayā dvārakāṁ sannidhāya samam eva prakṛṣṭa-yudhaṁ halāyudhaṁ pura-rakṣaṇāya praṇidhāya so'yaṁ daityānām avadāyakaḥ sarva-nāyakaḥ kalahāyamānaṁ vairāyamāṇam abhrāyamāṇa-prāyatayā śabdāyamānaṁ durināyamānaṁ sālvam evābhiyuyuje | yatra līlāyamānatayā svayaṁ sudināyamānaḥ sañjātaḥ |

tadāviśann uraga-ripu-dhvajaḥ svakaiḥ
parair api tvaritam aloki sarvataḥ |
ravir yadā viśati surendra-dik-taṭaṁ
na vīkṣyate sphuṭam atha kena vā tadā ||8||

[16] tad evaṁ sthite, yadā kārṣṇiḥ pārṣṇi-grāhitāṁ jagrāha, tadā—

śīrṇa-sainya-nikareṇa śārṅgiṇe
śaktim āśu kiratā vikurvatā |
dārukaḥ sva-vapuṣāstṛta-prabhur
lakṣyatām agami saubha-pālinā ||9||

athāpatantī śaktiḥ sā maholkāvad alakṣyata |
yā kṛṣṇa-bāṇa-rakṣobhir vyomāntargair abhakṣyata ||10||

[17] atha varaiḥ ṣoḍaśabhiḥ śarair āvidhya vidhy-arcita-caraṇaiḥ paritaḥ parītais taiḥ sālvaṁ galita-pallava-śākhā-kulair āvṛtaṁ śākhinam iva cakāra | tadaivāparimāṇair bāṇaiḥ sālva-puram api sammukha-vimukha-nirgata-tat-tuṇḍa-maṇḍalāvaguṇṭhitatayā sīhuṇḍa-vanam ivācacāra |

[18] tad evam ācarya vicārayati sma—nānena niravasāna-jñāna-balayor vitānena mama yuddha-kautukam udbuddhaṁ syāt | tasmādd
bhakti-vinākṛta-jana-kṛta-jñāna-bala-nikṛtitā-rahita-prakṛtir evāham ajña-durbala-sambhavāṁ tat-tad-vikṛtiṁ pratyāyayiṣyāmi iti | tatra tasyānya-māyā-vaśād ajñānādau vāstavatāyā vādinas tu bādarāyaṇis tāḍana-viṣayatām anaiṣīt—evaṁ vadanti rājarṣe

[19] atha taṭasthatām aṭan kṛṣṇas tasya dhṛṣṇajaḥ śara-visara-sparśa-miṣam avalambamānaḥ sva-cāpaṁ lambamānam ācacāra | tataś ca kṛta-hāhā-kāre loka-vāre saubheśāne ca vikatthamāne muramathanas tat-katthanam anyathayan gadā-pātena tam atīva-savyathaṁ cakāra, na punaḥ kutuka-saṁyojanāya prāṇair viyojayāñcakāra |

[20] atha punar upekṣitaḥ saubha-mahīkṣit tasmād antardadhe, dadhe ca māyā-vitānam, yatra khalu devakī-sandeśa-hara-veṣaḥ puruṣa-viśeṣaḥ puruṣam idaṁ govindaṁ vindamānaṁ

cakāra—pitā te'payāpitaḥ sālvena iti | govindaś ca tatra śokam iva vindamānaḥ sandihāna iva ca punar idaṁ dadarśa | yathā sālva eva purataḥ sva-purataḥ śrī-vasudevam iva kim api dūrataḥ samānīya krūra-karma vinirmame |

[21] tad evaṁ dṛṣṭvā tad-ābhāse'pi kṣamām aspṛṣṭvā lambhita-tad-virodhaṁ bodham eva prabodhayaṁs taṁ saubha-stham eva bubudhe rurudhe yuyudhe ca | yatra cedaṁ pūrvam avādīt—are bhūri-māya ! re vañcaka ! kati kati vañcanā sañcetavyā ? iti |

[22] yuddhas tu, yathā—

sarvair ojobhir astrair api yudham abhitaḥ sandadhad bandhya-yatnaḥ
sālvaḥ khalv atra jajñe hari-viśikhsa-phalaṁ tvan-nagāl lakṣyam eva |
tasmiṁs tiṣṭhan sa-varmā sa-dhanur api dalan-mūrdhatāṁ sa prayāsyaṁs
tat-pūrvaṁ tadvad āsīd yad amanuta daśāṁ bhāvinīṁ bhūta-rūpām ||11||

gadā hareḥ param iha saubham ātanon
na cūrṇitaṁ janam api caitad āśritam |
uḍumbaraṁ yadi mūṣalena kuṭyate
kathaṁ haṭhāt kṛmi-paṭalaḥ palāyatām ||12||

tathā cūrṇī-kṛtaṁ jajñe tad ayo-maya-pattanam |
yaṣṭambhudhi-jani-strīṇāṁ netrāñjana-daśāṁ yayau ||13||
yadābdhāv apatat pūrṇaṁ saubha-cūrṇaṁ tu sarvataḥ |
tadā jalārṇavas tasmād uttasthur dhūmikā iva ||14||

sālvas tu pūrvam ajahād atidhūrta-cetās
tac cūrṇanān na tu kam apy upadeṣṭum aiṣṭa |
yāvan nijauṣṭha-puṭam udghaṭayet sa tāvat
kārṣṇī gadā na sahate sahasā vilambam ||15||

gadā-balaṁ vīkṣya hareḥ sa mūḍha-dhīr
udyamya yāṁ raudra-gadāṁ dadhāv atha |
tasyāvidūre'stu kathā tadāspadaṁ
bhujaṁ śareṇāyam amuṣya cācchinat ||16||

[23] tathāpi vitathābhiniveśa-bhareṇa savya-kareṇa yuddha-vyavasāyinas tasya—

aruṇa-cchavi-cakra-saṅgamād
udayādri-prabha-mūrtir acyutaḥ |
tamasātisamasya vigraha-
prathamāṁśaṁ vicakāra vairiṇaḥ ||17||

yadā saubhaṁ tathā sālvaḥ papātāmbhasi vāridheḥ |
tadā svar-dundubhi-dhvānaḥ kallola-dhvaninākrami ||18||

[24] atha snigdhakaṇṭhaḥ samāpanam āha sma—

yad-arthaṁ sālvānta-pradhana-bhava-cintā-cayam agād
vraja-svāmin prāṇa-praṇaśana-karaṁ gokula-janaḥ |
sa evāyaṁ pūrṇaṁ sapadi bhavad-aṅkaṁ viracayan
rucībhiḥ svāmiṁs taṁ viracayati phullaṁ tava sutaḥ ||19|| iti |

[25] atra vraja-vandinaś ca tad-vanditām āptavantaḥ, yathā—

pārtha-kratu-rāja-pratha ! divya-drava-sampad-ratha-
śabda-pluta-dig-antika ! āpta-svaka-pūryantika !
dṛṣṭodbhaṭa-saubha-krama-spṛṣṭonnati-bhāg-vikrama !
bāṇa-cchita-sālvādika-śastra-pratiśastrādhika !
kāṇḍa-stṛta-saubha-sthala ! sālva-cchala-laṅghi-cchala !
ajñaṁ prati datta-bhrama ! vijñaṁ prati sad-vibhrama !
chinna-pratihantr-astraka ! tat-tāḍana-jic-chatraka !
saubha-kṣaya-kṛt-sad-gada ! dhūta-pratikṛt-tan-mada !
tad-dakṣiṇa-dor-hṛc-chara ! cakra-kṣita-tat-kandhara !
evaṁ kṛta-tat-tat-kriya ! tvaṁ rājasi goṣṭha-priya ! || vīra ||20|| iti |

[26] tad evaṁ sarve kathām āpūrya sukha-pūryamānatayā turyaṁ vādayanta iva yathā-svaṁ pathā calitavantaḥ |

[27] atha rātrāv api tad etan-mātrā vārtā śrī-rādhā-mādhava-sadasi padatām ādadhe, yā khalv eka-padma-mayī pratipadyate | yathā—

bhāti yadvat priyo labdhaḥ puṣṇann eṣa tvad-akṣiṇī |
rādhe vārtāpy atho tasya śravasī tava pokṣyati ||21|| iti |

[28] tad evaṁ sukha-vaśāntastayā sarve niśāntam āsannā rahasi tu śrī-rādhā sva-kāntam iti |

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
naṣṭa-sālvatāspaṣṭānandaṁ nāma
aṣṭaviṁśaṁ pūraṇam
||28||

**athaikonatriṁśaṁ pūraṇam**

# bhāvi-kathā-pramāṇa-prathanam

[1] atha bhāvi-kathāntarāvatāraṇāya kramāt pramāṇaṁ nirūpyate | tad evaṁ tatra maṅgala-bhajane sthite vraja-jane punar atra duḥsthite pūrṇimā-vṛnde'pūrṇa-manastayā viviktam anu viviktavatyau |

[2] tathā hi—yadā keśi-mathanasya vrajān mathurāgamana-samanantaram anantaram eva taj-jana-duḥkham īkṣitum akṣamatayā tad-atidūra-kṣiti-sthitiāṁ gatayor madhumaṅgala-saṅgata-vṛndā-pūrṇimayoś ciram ekānta-vana-niśāntatāsīt | tadā ca nānā-saṁvadamānayor anayoḥ saṁprati saṁvadanam evaṁ babhūva |

[3] yathā—yadā sālva-yuddham udbuddhaṁ tad-duḥkhena ca goṣṭhaṁ ruddham | tadā tat-tad-vṛttaṁ vidnamānā vṛndā sa-ruditam uditavatī—bhagavati ! kim anantaram antaraṁ bhaviteti na praviśati me hṛdayam |

[4] atha pūrṇimā gadgada-pūrṇaṁ gadati sma—mama ca vigamita-sarvālokena śokena vapur api na sphurati, kim uta puraḥ-sthitam āstāṁ tāvad apuraḥsthitaṁ ?

[5] vṛndāha—yogamāyayā bhavatyāḥ sva-gopanārtham eva tapasvi-veṣeṇa bhavantyāḥ kathaṁ madhye madhye jñānaṁ parāhanyate ?

[6] pūrṇimāha—līlā-śakti-rūpavatyā bhavatyā yathā |

[7] vṛndāha—tac ca kathaṁ ?

[8] pūrṇimāha—yā kācid ekā rati-prema-praṇaya-rāgānurāga-mahābhāva-paryanta-vṛtti-mayī prīti-nāmnī hareḥ śaktir virājate, sā sarvatra pravalāyāsmad-ādīnāṁ paramāśraya-rūpaṁ śrī-kṛṣṇam api śaśvan mohayati | yathā—

> tato vatsān adṛṣṭvaitya puline'pi ca vatsapān |
> ubhāv api vane kṛṣṇo vicikāya samantataḥ || [bhā.pu. 10.13.16] iti |

[9] vṛndāha—tad etad api sārvatrikaṁ na dṛśyate, kāraṇaṁ tu na parāmṛśyate ||

[10] pūrṇimāha—sa-prema-bhaktānāṁ nikaṭībhāvata eva sā śaktiḥ śrī-kṛṣṇe'pi rociṁ prakaṭayya prakaṭībhavati |

[11] vṛndāha—prastute kim āyātaṁ ?

[12] pūrṇimāha—parama-premavatāṁ śrīmati vraje vasatāṁ saṅgād vayam api |kiṁ bahunā, śrī-kṛṣṇaḥ svayam api prema-gaṅgā-pravāham anu magnā unmagnāś ca bhavantaḥ saṁvidam asaṁvidaṁ ca pratipadyāmahe iti |

[13] vṛndāha—tarhi kāsmad āśāyā gatiḥ ?

[14] pūrṇimāha—bhavatyā iva svapne'pi paridevanām eva sevamānāyāḥ kṛta-kṣapaṇāyām anantara-kṣapāyāṁ ko'pi gopitātmā puruṣaḥ pustakam idaṁ mama hasta-vinyastaṁ cakāra |vicāraya tad idam iti vadan punar avadann eva kutrāpi cacāra ca | tatas tvam atra kāca-kāmalāmala-kāra-duṣpāra bāṣpānumocana-para-locanāyāṁ mayi locanāyamānā bhava |

[15] vṛndā tu tad-vandamānā provāca—

> parṇeṣu svarṇa-varṇeṣv amara-pati-maṇi-prakhyatāvarṇya-varṇair
> nirvarṇyair gaḍhatamyām api citam abhito ratna-saṅkīrṇa-gātram |
> āmukta-svaccha-muktā guṇam idam anu yat pustakaṁ kṛṣṇa-śobhāṁ
> tad-vastrādi-prayuktāṁ svayam iha sa iva prādurastīti vidmaḥ ||1|| (srag)

[16] pūrṇimā sānandam āha—tarhi paramam arhitam eva tad idam asman-manaḥ saṁvidaṁ viditāṁ kariṣyatīti tvaritam eva vācaya |

[17] vṛndā sa-pramada-vṛndaṁ tad-vācanāspadam ācacāra |prathamaṁ tāvad bahir vihitān nāma-varṇān nirvarṇayantī varṇayāmāsa—atra kalita-tvad-bhāga-dheyaṁ śrīmad-bhāgavata-bhāga-sambhāga-jāgarūkaṁ pādmottara-khaṇḍasya khaṇḍaṁ nidhyeyam |madhye madhye tat-tat-poṣaṇāya saṁcitaṁ kiñcid anyad anyad api iti |

[18] atha prathamaṁ paṭhyatām iti pūrṇimā-kathanānantaraṁ vṛndā papāṭha—[19] atha śrī-bhāgavata-padyāni—

> tasmin nipatite pāpe saubhe ca gadayā hate |
> nedur dundubhayo rājan vyomni deva-gaṇeritāḥ |
> sakhīnām apacitiṁ kurvan dantavakro ruṣābhyagāt || (10.77.37)

> śrī-śuka uvāca—
> śiśupālasya śālvasya pauṇḍrakasyāpi durmatiḥ |
> para-loka-gatānāṁ ca kurvan pārokṣya-sauhṛdam ||
> ekaḥ padātiḥ saṅkruddho gadā-pāṇiḥ prakampayan |
> padbhyām imāṁ mahā-rāja mahā-sattvo vyadṛśyata ||
> taṁ tathāyāntam ālokya gadām ādāya satvaraḥ |
> avaplutya rathāt kṛṣṇaḥ sindhuṁ veleva pratyadhāt || (10.38.1-3) ity ādi |

[19] tad-ante ca—

> kṛṣṇo'pi tam ahan gurvyā kaumodakyā stanāntare |
> gadā-nirbhinna-hṛdaya udvaman rudhiraṁ mukhāt ||
> prasārya keśa-bāhv-aṅghrīn dharaṇyāṁ nyapatad vyasuḥ |
> tataḥ sūkṣmataraṁ jyotiḥ kṛṣṇam āviśad adbhutam |
> paśyatāṁ sarva-bhūtānāṁ yathā caidya-vadhe nṛpa ||
> vidūrathas tu tad-bhrātā bhrāṭṛ-śoka-pariplutaḥ |

āgacchad asi-carmābhyām ucchvasaṁs taj-jighāṁsayā ||
tasya cāpatataḥ kṛṣṇaś cakreṇa kṣura-neminā |
śiro jahāra rājendra sa-kirīṭaṁ sa-kuṇḍalam ||
evaṁ saubhaṁ ca śālvaṁ ca dantavakraṁ sahānujam |
hatvā durviṣahān anyair īḍitaḥ sura-mānavaiḥ ||
vṛtaś ca vṛṣṇi-pravarair viveśālaṅkṛtāṁ purīm || (10.78.8-13,15)

[20] pūrṇimā prāha sma—atredam adhigatam | yadā sālva-vadhaḥ sambaddhas tadā gadām ādāya dantavakraḥ sannaddhas tatra caṅkramyate sma | śrī-kṛṣṇa-gadayāpy utkramyate sma iti |

[21] atha tad-ante tad-antevāsinī vṛndā sandideha—bhagavati ! tad idaṁ mama matim atītam | kadā nāmāvadhāritavān vidūra-dhāmā dantavakra-nāmā tat-kṣaṇārabdha-sālva-vadhābhidhānaṁ ? avadhārayatu vā kathaṁ tadaiva daivatam iva dūra-nija-deśāt tad-deśaṁ praviveśa | tatrāpi gadā-pāṇiḥ san padātir eva kevala eva ceti katham iva ?

[22] pūrṇimā prāha sma—utkṛṣṭaṁ pṛṣṭam | kintu tad-anantara-vācanayāpi rocaya nija-vācam |

[23] vṛndā tad api vācayati sma—atha pādmottara-khaṇḍa-gadyāni—atha śiśupālaṁ nihataṁ śrutvā dantavaktraḥ kṛṣṇena yoddhuṁ mathurām ājagāma | kṛṣṇas tu tac chrutvā ratham āruhya tena yoddhuṁ mathurām āyayau | dantavaktra-vāsudevayor ahorātraṁ mathurā-pura-dvāri yamunā-tīre saṅgrāmaḥ samavartata kṛṣṇas tu gadayā taṁ jaghāna | sa tu cūrṇita-sarvāṅgo vajra-nirbhinna-mahīdhara iva gatāsur avani-tale papāta | iti |

[24] tad evaṁ vācayitvā vṛndā papraccha—tad idaṁ purāṇa-dvayaṁ pratyuta parasparaṁ viruddham iva buddham iti |

[25] etad-uttaraṁ pūrṇimāyāḥ punas tat-tad-vacana-labdha-vijñāna-pūrṇitāyā uttaram—na hi na hi ! kintu śrīmad-bhāgavatasya tāvad asaṁbaddha-bhāṣitā na sambhavati | tathā purāṇāntareṇa sambhavati caika-vākyatve vākya-bhedo na nyāyya iti vākyaika-vākyatānyathānupapattyā tad idaṁ gamyate |

yatra prathamaṁ sālvasyeva śiśupālena saha rājasūyam anāgatasya tasya pṛthvī-prakampana-gati-sampattayā prasiddhatayā mahā-sattvatayā sindhutayā vajra-nirbhinna-mahīdharatayā ca paṭhitayā sahasā prabalatamatāṁ prāptaḥ so'yam ity avagatasya smara-harārādhanaṁ tarkyate | yatra eva varābhāsena nirvāsyataḥ pāda-ghāta-pratīka-saṅghātayor anusandhānam aduḥsandhānam avadhīyate |

tatra ca sati manoratha-gati-prathakasya muramathana-rathasya ca vaibhavaṁ susambhavam avagamyate | tathā hari-lipsita-saṁprahāra-līlāṁ valayitur manojavatāṁ kalayitus tat-tad-vṛtta-saṁcāraṇāviśāradasya śrī-nāradasya ca sāhāyakam udīkṣyate |

[26] tad evam eva śrī-bhāgavate—

sakhīnām apacitiṁ kurvan dantavakro ruṣābhagāt |
śiśupālasya śālvasya pauṇḍrakasyāpi durmatiḥ ||

ity atra śālvo'pi gaṇitaḥ |

pādme ca—kṛṣṇas tu tac chrutvā iti gaditam | kintu—mahā-sattvo vyadṛśyata [bhā.pu. 10.78.2] iti yac chrī-bhāgavata-vacanaṁ tat tu dṛṣṭo'py asau śrī-nārada-vacanena vijñāta-tattva iti gamyate |

tathā ca sati nihata-śiśupālaṁ śrī-gopālam indraprasthād akṛta-prasthānaṁ niśamya mathurām āgamya pathi nirdvandvaṁ taṁ prati dvandva-yuddhena paripanthitācaraṇāya sthitaḥ | prāg eva taṁ dvārakāṁ prasthitam ākalayya saṁśayya kṛta-vicāra-cakraḥ sa khalu dantavakras tac cakrapāṇiḥ svayaṁ līlā-sukha-sāradena śrī-nāradena sālva-vadhādikam avadhārayāmāse | dvārakā-nāthaś ca tathā tat-kathanayā tad-āgamana-sākṣātkāra-prathanayā ca manovad atīta-pathena tena rathena tatrāpayāmāse | nūnam iti mata-dvayam anūnam eka-mataṁ syāt | tad idam api vyaktam adya śva eva viśeṣād vyaktaṁ bhaviṣyati | punar uttaram uttara-viṣayī-kriyatām |

[27] atha vṛndā paṭhati sma | paṭhantī ca naṭantīvāsīt | tatra pūrvavat tad-gadyaṁ, yathā—kṛṣṇo'pi taṁ hatvā yamunām uttīrya nanda-vrajaṁ gatvā prāktanau pitarāv abhivādya āśvāsya tābhyāṁ sāśrukaṇṭham āliṅgitaḥ sakala-gopa-vṛddhān praṇamyāśvāsya ratnābharaṇādibhis tatrasthān santarpayāmāsa | iti |

[28] tad etat paṭhitvā ca vṛndā punar ucchalad-bāṣpaṁ papraccha—tad idam api kiṁ śrīmad-bhāgavata-saṁmataṁ ?

[29] pūrṇimā pūrṇa-manāḥ prāha sma—dṛśyatām uttara-vibhāgaḥ |

[30] vṛndā punaḥ śrī-bhāgavata iti paṭhitvā papāṭha—

> tās tathā tapyatīr vīkṣya sva-prasthāne yadūttamaḥ |
> sāntvayām āsa sa-premair āyāsya iti dautyakaiḥ || [bhā.pu. 10.38.35] iti |

[31] pūrṇimovāca—mathurā-prasthāna-sthānam idaṁ vacanam |

[32] vṛndā punaḥ papāṭha—

> yāta yūyaṁ vrajaṁ tāta vayaṁ ca sneha-duḥkhitān |
> jñātīn vo draṣṭum eṣyāmo vidhāya suhṛdāṁ sukham || [bhā.pu. 10.45.23]

[33] pūrṇimā jagāda—kaṁsa-vadhād dina-katipayānantaraṁ śrī-vrajeśādi-vraja-vrāje tad idaṁśrī-kṛṣṇa-vākyam |

[34] vṛndā punaḥ papāṭha—

> hatvā kaṁsaṁ raṅga-madhye pratīpaṁ sarva-sātvatām |
> yad āha vaḥ samāgatya kṛṣṇaḥ satyaṁ karoti tat || [10.46.35] iti |
>
> āgamiṣyaty adīrgheṇa kālena vrajam acyutaḥ |

priyaṁ vidhāsyate pitror bhagavān sātvatāṁ patiḥ || [10.46.34] iti ca |

[35] pūrṇimovāca—tad idam uddhava-sandeśatayā buddham | atra ca draṣṭum iti darśanam eva puruṣārtha ity arthaḥ | pitroḥ priyaṁ vidhāsyate iti tad-eka-puruṣārthatve'pi tayor abhīṣṭaṁ nitya-nija-lālanā-rūpam ity arthaḥ | [36] pūrṇimāha—punar vācyatām |

[37] vṛndā vācayati sma—

mayy āveśya manaḥ kṛtsnaṁ vimuktāśeṣa-vṛtti yat |
anusmarantyo māṁ nityam acirān mām upaiṣyatha || [bhā.pu. 10.47.36]

[38] pūrṇimāha—so'py eṣa śrīmad-uddhava-sandeśa eva | atrāsmac-chabda-padānāṁ mayi ity-ādinā trir-āvṛttis tatra ca prathamataḥ kṛṣṇe iti viśiṣya śiṣyamāṇayor api mā mām ity anayor vibhakti-vipariṇāmenānuvṛttim abhipretya kṛṣṇākāreṇaiva sva-prāptiḥ prakaraṇa-nigamanāyām abhipretā | kintv anyad vācyatām |

[39] vṛndā prāha—asti cātra kiṁcana harivaṁśa-vacanam—

ahaṁ sa eva go-madhye gopaiḥ saha vanecaraḥ |
prītimān vicariṣyāmi kāmacārī yathā gajaḥ || iti |

[40] pūrṇimā cāha—tad idaṁ kaṁsa-vadhād uttaram ugrasenaṁ prati śrī-kaṁsa-jit pratyuttaraṁ mad-vyākhyāna-sākṣitayā lakṣitam |

[41] atha vṛndā tadaitad-ukti-viṣayī-kṛtya nṛtyantīva tad idam uktavatī—satyaṁ satya-saṅkalpasya tasya vacanaṁ nāsatyatām ṛcchet | yadi ca śrī-bhāgavatād eva punar vrajāgamana-vacanaṁ sākṣāt karṇa-sukha-racanam ālocayāmi, tadā tat-param eva rocanaṁ syāt |

[42] pūrṇimāpy utsukatā-pūrṇam uvāca—ullekhaya tad-uttara-lekham | kadācit tad api sampradāya kalpeta |

[43] vṛndā sānandaṁ ūce—asti kiṁcit | yathā śrī-bhāgavata eva—

yarhy ambujākṣāpasasāra bho bhavān
kurūn madhūn vātha suhṛd-didṛkṣayā |
tatrābda-koṭi-pratimaḥ kṣaṇo bhaved
raviṁ vinākṣṇor iva nas tavācyuta || [bhā.pu. 1.11.9]

[44] pūrṇimovāca—tad idaṁ bhāvi-bhārata-yuddhānantaraṁ śrī-dvārakā-pater dvārakā-praveśo dvārakā-prajā-vacanam |

[45] atra vṛndā nivedayāmāsa—padyam idaṁ viśadyatām |

[46] pūrṇimātha varṇayāmāsa yathā—kurūn iti kuru-deśasya, tathā madhūn iti mathurā-deśasya samuddeśaḥ | suhṛdo'py atra dvārakā-prasthānāt parastād vrajasthā eveti vyavasthāpayan | yathā—

balabhadraḥ kuru-śreṣṭha bhagavān ratham āsthitaḥ |
suhṛd-didṛkṣur utkaṇṭhaḥ prayayau nanda-gokulam || [bhā.pu. 10.65.1]

[47] vṛndovāca—tad idaṁ kālāntara-bhāvīti ca sambhāvitaṁ syāt | na tu paraṁ dantavakra-saṁyad-anantara-bhāvi iti |

[48] pūrṇimā vimṛśya punar dṛśyatām ity upadideśa |

[49] vṛndā punar uvāca—ām āṁ punaḥ śrī-bhāgavatīyaṁ padyam ekaṁ pratipadyate |

api smaratha naḥ sakhyaḥ svānām artha-cikīrṣayā |
gatāṁś cirāyitāñ chatru-pakṣa-kṣapaṇa-cetasaḥ || [bhā.pu. 10.82.41]

[50] tad etad vācayitvā vṛndā punar uvāca—kim anena samunneyaṁ ?

[51] pūrṇimā prāha sma—tad idaṁ kurukṣetra-yātrāyāṁ śrī-rāma-bhrātā nija-sneha-pātrāṇāṁ vraja-tanu-gātrāṇāṁ duḥkha-trāṇāya bhaṅgyā śatru-pakṣa-kṣapaṇam evāvadhitayā pratijñātam | śatru-pakṣa-kṣapaṇaṁ ca svadūratha-dantavakra-saṁyad-antam eva | tad-anantaraṁ hi svayaṁ śastra-hastatā saṁnyastā syāt | tasmād idam api sarva-sukha-sadma-padma-purāṇa-mataṁ śrīmad-bhāgavata-bhāg avagatam |

[52] tataḥ kaścid dantavakra-vadhaṁ kutracin manyatāṁ nāma | tad-anantaraṁ tu śrī-kṛṣṇasya vrajāgamanam avaśyam eva mantavyam | itīdaṁ procya bhagavatī punaḥ provāca—kiṁcid anyad asti ?

[53] vṛndovāca—tathaivādhvanya-veṣeṇa ity ādinā pūrvaṁ darśitaṁ śrī-rāmasya vrajād āgatasya śrī-kṛṣṇena saṁvāda-rūpaṁ harivaṁśa-vacanam eva papāṭha |

[54] atha tad-abhiprāyaṁ pūrṇimā prāha—atra yad-vrajād āgataṁ rāmam agrajaṁ rahasi rāmānujaḥ pratyeka-vraja-jīva-kuśalaṁ pṛṣṭavān | yac ca sarveṣāṁ kuśalaṁ kṛṣṇa yeṣāṁ kuśalam icchasi iti | tasmād uttaraṁ labdhavāṁs tasmād bhāvi-nija-saṅgama-maṅgalam api tatra dvayor api bhāvitaṁ babhūva | tatrodāsīnatāyāṁ tatrāpy udāsīnatā syād iti |

[55] atha tena nidigdha-dhīr api vṛndā sandigdham ācacāra—padma-purāṇam iva katham acchadma na tad vraja-pratyāgamanaṁ vacana-sadma cakāra sa ca purāṇa-sāraḥ |

[56] pūrṇimā babhāṣe—śrīmad-bhāgavataṁ khalv idaṁ śrī-kṛṣṇa-bhāg-avataṁsa iti śaṁsanti | tac ca nija-rahasyam idaṁ na vyaktaṁ vaktuṁ vyavasyati | tac ca garva-sthemnā svatantraṁ-manyatayā nānānya-sampat-kāmanādhīnānāṁ tad-udāsīnānāṁ maty-avaguṇṭhanārthaṁ premṇā gokula-lokaṁ-manyatayā tam upāsīnānāṁ viśiṣṭa-tan-nijābhīṣṭa-spaṣṭa-śravaṇa-vihīnānāṁ bāḍham utkaṇṭhanārthaṁ ca iti |

[57] vṛndovāca—pūrveṣāṁ maty-avaguṇṭhanā samucitā | pareṣām utkaṇṭhanā tu kim arthaṁ samuditā ?

[58] pūrṇimā vadati sma—

> utkaṇṭhayā saha premā dhatte mithunatāṁ yadā |
> aṅgajaṁ hari-saṅgākhyaṁ tadā bhajati nānyadā ||2||

[59] vṛndā viramānandān nirīhatayā smitvā prāha—janmārabhya kiyad varṣānantaraṁ kaṁsāntakasya yad-upattanād vrajāgamana-śantamam idaṁ janitā |

[60] pūrṇimā sa-praṇidhānam āha—bhārata-rītyā bhārata-yuddhānantaraṁ yudhiṣṭhirasya prājyaṁ rājyaṁ tasya ṣaṣṭhi-varṣata eva janitā | śrī-viṣṭaraśravāś cārjuna-savayaskatā-viśiṣṭatayā yudhiṣṭhirasya varṣa-traya-kaniṣṭhas tadānīṁ sapta-pañcāśad-varṣatām āpsyatīti lakṣyate | tatra tu tad-yuddhataḥ pūrvād vanājñāta-vāsa-maya-varṣa-trayodaśakāt pūrvaṁ sālva-dantavakra-dhūrvaṇam iti tasya vrajāgamana-samaya-vicāraṇāyāṁ varṣāṇāṁ catuś-catvariṁśad evāvaśiṣyate | tad-uttara-kālataḥ prakāśāntareṇa puryāṁ sthitasya pṛthivī-pālane tu bhāratāc chrī-bhāgavataṁ mataṁ vilakṣaṇam iti tad-eka-vākyatāyām aśakyatayākalpa-bheda-kalpanam eva kalpate | na tu tad atra prayojakam | tatas tad astu, prastutaṁ tu prastūyatām |

[61] vṛndovāca—kṛṣṇo'pi taṁ hatvā iti gadyānantaraṁ pādma-padya-dvayam iti likhitvā likhitam—

> kālindyāḥ puline ramye puṇya-vṛkṣa-samāvṛte |
> gopa-nārībhir aniśaṁ krīḍayāmāsa keśavaḥ ||
> ramya-keli-sukhenaiva gopa-veṣa-dharo hariḥ |
> baddha-prema-rasenātra māsa-dvayam uvāsa ha || [pa.pu. 6.252.19-27] iti |

[62] athāsya vṛndā tātparyaṁ paryanuyuktavatī |

[63] pūrṇimā covāca—gopa-nārībhiḥ ity atra nṛ-narayor vṛddhiś ceti jātāv eva strī-pratyaya-vidhānād gopa-jātibhir nārībhir iti gamyam | tṛtīya-skandhe devahūtim uddiśya kardamaṁ prati śrī-śukla-vacane

dṛśyate ca tad-anuvādi-mṛtyuñjaya-saṁhitā-vacanam—

> smared vṛndāvane ramye mohayantam anāratam |
> govindaṁ puṇḍarīkākṣaṁ gopa-kanyāḥ sahasraśaḥ |
> muktāhāra-lasat-pīna-tuṅga-stana-bharānanāḥ || iti |

gautamīye ca—

> gopa-kanyā-sahasrais tu padma-patrāyatekṣaṇaiḥ |
> arcitaṁ bhāva-kusumais trailokyaika-guruṁ param || [gau.ta. 4.26] iti |

brahma-rātra upāvṛtte ity ādy-uktād vilakṣaṇena aniśam ity anena ca tat-patiṁmanyādiṣu vāstavābhīrīṇāṁ vivāhādi-vañcanārthaṁ nāsūyan khalu kṛṣṇāya ity ādy-ukta-diśā yā mayā yoga-māyayā sṛṣṭās tāsu punar vyaktī-kriyamāṇāsu pūrvāsāṁ

para-dāratva-bhramāpakramānantaraṁ saṅkoca-mocanaṁ gamyate | tac cāvaśyaṁ tatrāvagantavyam | tatra hi sarve guṇā lajjānuguṇā eva kīrtyante | tathā hi hari-vaṁśe śrī-nāradena tasya praśaṁseyaṁ yādava-saṁsadāṁ karṇāvataṁsavad ācarati sma |

> yatra hrīḥ śrīḥ sthitā tatra yatra śrīs tatra sannatiḥ |
> sannatir hrīs tathā śrīś ca nityaṁ kṛṣṇe mahātmani || [ha.vaṁ. 2.101.73]

[64] tad evam eva ramya-keli-sukhenaiva ity anena, bahu-prema-rasena ity anena cātra vraje tat-keli-sukhasya sarva-manorathatvaṁ nānā-prema-rasadatvaṁ ca darśitaṁ syāt | tad evam eva ca pūrvaṁ yad asūyā-rāhityaṁ teṣu māyayā sampāditam, tac ca mahā-viraheṇa vyakta-rahasyāsv apy etāsu nirvyūḍhaṁ syāt | kiṁ ca yā śrī-bhagavataḥ pratikalpam avaśyambhāvi-tādṛśatā-svabhāvāvatāra-līlāt preyasī-prema-prabhāva-vyañjanāya tat-priya-jana-rañjanāya ca khelantī janaka-kanyāyām iva gopa-kanyā-śreṇyāṁ tasya nitya-kāntāsmīti jñānaṁ yadyapy āvṛtavatī, tathāpi premāṇām avarītuṁ na śaktavatī |

[65] yaḥ khalu premā tādṛśa-tal-līlā-paravaśatayā tasyā iva tasyāḥ para-hasta-patanāvasthāyām api tat-pātivratyaṁ pratipālayitā, sa evāyatyām api tāṁ duḥkha-rūpāṁ śamayitvā melayitā syād eveti māsmānyathā manyathāḥ | tathā hi, ye yathā māṁ prapadyante tāṁs tathaiva bhajāmy aham iti tat-tad-vacanaṁ prasiddham | tat khalu para-dāratāpa-krama-racanā-pūrvaka-tan-milanārtham eva tāsāṁ sacate | bhaktānāṁ yādṛṅ-manoratha-prakāratā, tādṛg eva mad-ākāratāviṣkāra iti hi tatra vivakṣitam | tat-prakāratā ca tac-chreṇīnām ittham eva—aho kadācid evaṁ bhāgyam asmākaṁ bhavitā | yad anya-patnītva-pratītir ayatnībhūya duḥsvapnatayā mithyā syāt tat-patnītvam eva jāgaratayā tvarayā satyaṁ syād iti |

[66] āstām iha para-puruṣe rāgi-strīṇāṁ tathā rītiḥ | anyatra ca tat-sadṛśāṁ gṛhiṇī-bhāvaḥ sadāpīṣṭaḥ | tathā ca tābhir evābhipretam | gopyaḥ kim ācarad ayaṁ kuśalaṁ sma veṇur dāmodarādhara-sudhām api gopikānāṁ bhuṅkte svayam iti |

> api bata madhu-puryām ārya-putro'dhunāste
> smarati sa pitṛ-gehān saumya bandhūṁś ca gopān |
> kvacid api sa kathāṁ naḥ kiṅkarīṇāṁ gṛṇīte
> bhujam aguru-sugandhaṁ mūrdhny adhāsyat kadā nu || [bhā.pu. 10.47.21]

atra yaḥ khalv asmākam ārya-putra-śabda-vācyasya pratyutas tasya svīyāḥ smaḥ ity abhimānas tatra guptam asti | tadaiva tāḥ kiṅkarya iti matyāpi kadā svayaṁ vyaktam aṅgīkāriṇā tenāsmān aṅgīkariṣyata iti | ity atra ārya-putraḥ ity anena tatra patitvaṁ vyajya naḥ kiṅkarīṇām ity ādinā tathā tadīya-svīkāraḥ prakaṭam eva syād iti vyañjitam |

[67] tad etad ātmanaḥ śrīmad-vrajāgamanam | vrajāgamanam anu ca tāsu svīyatāprakṭī-karaṇam eva śubhaṅkaraṇam iti śrīmad-vrajendra-nandanena svayam eva vyañjitam |

> dhārayanty ati-kṛcchreṇa prāyaḥ prāṇān kathañcana |
> pratyāgamana-sandeśair ballavyo me mad-ātmikāḥ ||

iti tad-vacanaṁ hi tāsu svīyatām | svīyatāyām api tad-eka-svarūpatāṁ, tathāpi vidūra-sthitatayā visūrita-pūritatāṁ tat-pratyāgamanam api pratyāyayati | tathā ca sati yathā tāsu virahasya

duḥsahatā tathā parakīyatākhyāteś ceti khyāpayati | athavā, tām imāṁ tato'py adhikām adhigamayati | tatas tām avaśyam eva naśyantīṁ kariṣyāmīti paryavasāyayati |

[68] vṛndā prāha—yuṣmad-bhāvitam evāyuṣmad bhavitā |

[69] pūrṇimāpy āha—

> śrī-kṛṣṇāsvāditādharāsu vijita-śrīṣu vraja-strīṣu sā
> māyā-mātra-mayī bhaved vivahanādy-utthā parocchiṣṭatā |
> manyantām ubhayatra bhakti-rahitāḥ satyeti tāṁ durdaśāṁ
> hā dhik tāṁ kim u tat-parāḥ sthiratayā vāñchanti śṛṇvanti ca ||3||

[70] vṛndā papraccha—māsa-dvayam iha vāsaś cet katham evaṁ saubhaṁ ca sālvaṁ ca [bhā.pu. 10.78.13] ity-ādi-vīkṣayā tasya pratīkṣayā raṇa-raṅga-saṅgatair yadu-saṅghaiḥ sahaiva dvārakāntaḥ-praveśaḥ sadeśa-rūpaḥ syāt ?

[71] pūrṇimā sahāsam ivāha sma—na jānāmi | tā imās tasya yogamāyāḥ prakriyāḥ | yathā brahma-mohanānantaraṁ tad idaṁ darśitam—

> ekasminn api yāte'bde prāṇeśaṁ cāntarātmanaḥ |
> kṛṣṇa-māyā-hatā rājan kṣaṇārdhaṁ menire'rbhakāḥ || [10.14.43] iti |

[72] vṛndāha—tarhi vrajam āgatya hariṇā cirāya yad yat kṛtam | tat kiṁ dvārakā-vāsibhir na jñātaṁ ?

[73] pūrṇimāha—pūrvam ajñātam api dāruka-mukhād avadhārya jñātam anubhūtaṁ ca yena tat-prajābhiḥ yarhy ambujākṣāpasasāra iti proktam |

[74] atha vṛndā sānandāpi samutkaṇṭhayā tataḥ kaṇṭakam uddhartum icchati sma | yathāha yarhy ambujākṣāpasasāra ity-ādi-rītyā māsa-dvayam uvāsa ha iti nītyā ca punar vrajād vrajanaṁ vrajarāja-sūnor upalabhyate |

[75] pūrṇimovāca—vāci śeṣaya | yad pādma-vācāṁ śeṣaḥ syāt |

[76] vṛndā ca vācayati sma— atha tatrasthā nandādayaḥ sarve janāḥ putra-dāra-sahitāḥ paśu-pakṣi-mṛgādayaś ca vāsudeva-prasādena divya-rūpa-dharā vimānam ārūḍhā parama-vaikuṇṭha-lokam avāpur iti | kṛṣṇas tu nanda-gopa-vrajaukasāṁ sarveṣāṁ paramaṁ nirāmayaṁ sva-padaṁ dattvā divi deva-gaṇaiḥ saṁstūyamāno dvāravatīṁ viveśa || [pa.pu. 6.252.28-29] iti |

[77] punar nibhālya vṛndā tad etad āha—tad etat padam eva mahā-golokākhyaṁ tac ca sarvordhvam eva vartata iti brahma-saṁhitā-vacanaṁ cātra dṛśyate | yathā—

> goloka-nāmni nija-dhāmni tale ca tasya
> devi maheśa-hari-dhāmasu teṣu teṣu |
> te te prabhāva-nicayā vihitāś ca yena

govindam ādi-puruṣaṁ tam ahaṁ bhajāmi ||

tathā mokṣa-dharmasya nārāyaṇīyopākhyāna-vacanaṁ ca—

evaṁ bahu-vidhai rūpaiś
carāmīha vasundharām |
brahma-lokaṁ ca kaunteya
golokaṁ ca sanātanam || [ma.bhā. 12.330.68] iti |

[78] atha punaś ca nirūpya vṛndā savismayam āha—aho ! harivaṁśe govindābhiṣekaṁ racayitum āgatasya śacīpater vacanam idam iti likhitam | tasya sarvagatatām api śaṁsad dṛśyate, yathā—

tasyopari gavāṁ lokaḥ sādhyās taṁ pālayanti hi |
sa hi sarva-gataḥ kṛṣṇa mahākāśa-gato mahān ||
upary upari tatrāpi gatis tava tapomayī |
yāṁ na vidmo vayaṁ sarve pṛcchanto'pi pitāmaham || [ha.vaṁ. 2.19.31-2| iti |

kintu tad idaṁ viśadyatām |

[79] pūrṇimā prāha—sādhyāḥ iti sarveṣām asmākaṁ prasādanīyā ity arthaḥ | sarva-gataḥ iti śrī-kṛṣṇa-vigrahavad acintya-śaktitayā vibhur ity arthaḥ | tathāpi sarvordhvatā tādṛg-upāsakānāṁ tathaiva sphuraṇād iti gamyate | mahākāśo brahma ākāśas tal-liṅgāt [viśeṣs 1.1.22] iti nyāyāt | tad-gataḥ iti tad-anubhavopary apy anubhavanīya ity arthaḥ | tapomayī iti pāramaiśvaryamayīty arthaḥ | yāṁ na vidmaḥ iti brahmāpi durjñeyatayā na samyak prakāśayatīti bhāvaḥ |

[80] atha vṛndā punar vācitavatī śrī-bhāgavate—

nandas tv atīndriyaṁ dṛṣṭvā loka-pāla-mahodayam |
kṛṣṇe ca sannatiṁ teṣāṁ jñātibhyo vismito'bravīt ||
te cautsukya-dhiyo rājan matvā gopās tam īśvaram |
api naḥ svagatiṁ sūkṣmām upādhāsyad adhīśvaram ||
iti svānāṁ sa bhagavān vijñāyākhila-dṛk svayam |
saṅkalpa-siddhaye teṣāṁ kṛpayaitad acintayat ||
jano vai loka etasminn avidyā-kāma-karmabhiḥ |
uccāvacāsu gatiṣu na veda svāṁ gatiṁ bhraman ||
iti sañcintya bhagavān mahā-kāruṇiko hariḥ |
darśayāmāsa lokaṁ svaṁ gopānāṁ tamasaḥ param ||
satyaṁ jñānam anantaṁ yad brahma-jyotiḥ sanātanam |
yad dhi paśyanti munayo guṇāpāye samāhitāḥ ||
te tu brahma-hradaṁ nītā magnāḥ kṛṣṇena coddhṛtāḥ |
dadṛśur brahmaṇo lokaṁ yatrākrūro'dhyagāt purā ||
nandādayas tu taṁ dṛṣṭvā paramānanda-nirvṛtāḥ |
kṛṣṇaṁ ca tatra cchandobhiḥ stūyamānaṁ suvismitāḥ || [10.28.10-17]

[81] atha vṛndā vadati sma—kim atra sukha-satram āyātaṁ ?

[82] pūrṇimovāca—tad evaṁ yan-nija-padaṁ teṣām evāspadatayā teṣām eva dṛṣṭi-padam akārṣīt tad eva paścād vyatārīd iti tatra parāmṛśyate | tatra te tu brahma-hradaṁ nītāḥ ity atra yatrākrūraḥ stutavāṁs taṁ brahma-hradaṁ kṛṣṇena tat-tīrtha-mahimānaṁ lakṣyaṁ vidhātuṁ nītā magnāś ca punaḥ kṛṣṇenaivoddhṛtya vṛndāvanam ānītās tasminn eva narākṛti-para-brahmaṇas tasya lokaṁ dadṛśur na tv akrūravaj jala-madhya iti na cānyatheti ca gamyate | purā ity etat-prasaṅgād bhāvi-kāla ity arthaḥ | purā purāṇe nikaṭe prabandhātīta-bhāviṣu iti hi koṣa-kārāḥ | lokaḥ sa ca sūkṣmam iti tamasaḥ param iti | satyaṁ jñānam ity ādi-svarūpa iti ca prakṛti-guṇāspṛṣṭatayā cic-chakti-vilāsa eveti labhyate |

[83] tathā api naḥ sva-gatim iti, na veda svāṁ gatim iti, gopānāṁ tamasaḥ param iti, kṛṣṇaṁ ca tatra iti ca | na parama-vyomādi-rūpaḥ | kintu brahma-saṁhitādi-kṛta-ślokaḥ sphuṭam aprākṛta-goloka-svarūpa evāyaṁ śrīmad-vrajeśa-śloka iti paryavasīyate | tatra chandobhiḥ stūyamānam iti taj-janmādi-līlā-varṇanīnāṁ śruti-vara-varṇinīnāṁ sākṣitā tu tatrāpi puraḥ sphurati kṛṣṇe teṣāṁ nija-sutatādi-mātratā-jñānāya pārṣadāntara-darśanānuktis teṣāṁ gopānām eva tatratya-tat-parikaratā-vyañjanāyeti jñeyam | yata eva tad-eka-rucīnāṁ śrī-nandādīnāṁ paramānanda-nirvṛtir vismitiś ca ghaṭate |

[84] sva-lokatāyām apy avatārāvasare teṣāṁ tasyādarśane kāraṇaṁ jano vai iti | sālokya-sārṣṭi ity ādi-padye janā itivaj-jana-śabdo'yaṁ tadīya-svajana-paraḥ |

> tasmān mac-charaṇaṁ goṣṭhaṁ man-nāthaṁ mat-parigraham |
> gopāye svātma-yogena so'yaṁ me vrata āhitaḥ || [bhā.pu. 10.25.18]

[85] śrī-kṛṣṇasyaiva tatra ca manasaiva sva-niṣṭhā-pratiṣṭhā-racanād vacanād atra sa tu vraja-janaḥ parama-svajana eva spaṣṭaḥ | sādhāraṇa-jana-vācitve tat-kṛpā sarvasyāpi janasya vyāpiny abhaviṣyat | svāṁ gatim ity api na samagaṁsyata | tataś ca parama-svajano'yaṁ mama vraja-vāsi-janaḥ prāpañcike loke yāḥ svāvidyādibhir deva-tiryag-ādi-rūpā tgatayas tāsu bhramaṁs tan-nirviśeṣatayātmānaṁ manvānaḥ svāṁ gatiṁ goloka-lakṣaṇāṁ na jānātīty arthaḥ | atra kāraṇaṁ tu—

> iti nandādayo gopāḥ kṛṣṇa-rāma-kathāṁ mudā |
> kurvanto ramamāṇāś ca nāvindan bhava-vedanām || [bhā.pu. 10.11.58] iti |

ity anusāreṇa madīya-laukika-līlā-śaktir eveti bhāvaḥ | tad-ajñānād eva ca nandas tv atīndriyam ity ādikaṁ ghaṭata iti | tasmād yad eva khalv idaṁ darśitam | tad eva tebhyaḥ paścād dattam iti gamyate |

[86] vṛndā prāha—hanta ! kathaṁ ta ete mad-vanād antarhitatām āpsyanti | śrī-kṛṣṇena punar viyogaṁ ca lapsyante ?

[87] pūrṇimā prāha—kiṁcid anyad asti ced vācyatām |

[88] vṛndā prāha sma—atha vārāha-vacanam iti kiṁcid anyad api saṁcitam asti | tad yathā—

> tatrāpi mahad āścaryaṁ paśyanti paṇḍitā narāḥ |
> kālīya-hrada-pūrveṇa kadambo mahito drumaḥ |

śata-śākhaṁ viśālākṣi puṇyaṁ surabhi-gandhi ca |
sa ca dvādaśa-māsāni manojñaḥ śubha-śītalaḥ |
puṣpāyati viśālākṣi prabhāsanto diśo daśa || iti |

tathā—

tatrāścaryaṁ pravakṣyāmi tac chṛṇu tvaṁ vasundhare |
labhante manujāḥ siddhiṁ mama karma-parāyaṇāḥ ||
tasya tatrottare pārśve'śoka-vṛkṣaḥ sita-prabhaḥ |
vaiśākhasya tu māsasya śukla-pakṣasya dvādaśī ||
sa puṣpati ca madhyāṅge mama bhakta-sukhāvahaḥ |
na kaścid api jānāti vinā bhāgavataṁ śucim || ity ādi |

[89] atra tasya iti brahma-kuṇḍasyety arthaḥ ity uktvā punaḥ pūrṇimovāca—kiṁcid anyad apy asti ?

[90] vṛndā sānandam uvāca—asti cānyat skānda-mathurā-māhātmye—

tato vṛndāvanaṁ puṇyaṁ vṛndā-devī-samāśritam |
hariṇādhiṣṭhitaṁ tac ca brahma-rudrādi-sevitam || iti |

vatsair vatsatarībhiś ca sadā krīḍati mādhavaḥ |
vṛndāvanāntara-gataḥ sa-rāmo bālakair vṛtaḥ || iti ca |

athādi-vārāha-vacanaṁ ca—

kṛṣṇa-krīḍā-setu-bandhaṁ mahā-pātaka-nāśanam |
valabhīṁ tatra krīḍārthaṁ kṛtvā devo gadādharaḥ ||
gopakaiḥ sahitas tatra kṣaṇam ekaṁ dine dine |
tatraive ramaṇārthaṁ hi nitya-kālaṁ sa gacchati || iti |

vṛndāvane vased dhīmān yāvat kṛṣṇasya darśanam || iti |

[92] athātra vṛndā papraccha—samprati cirāya proṣitatvena parāmṛśyamānasya tasya sadā krīḍanam atra katha ghaṭate ?

[93] pūrṇimā prāha—vaikuṇṭhād gajendra-dhruvādi-kṛpārthaṁ madhye madhye pṛthvīm āgatasya ca yathā tan-nāthasya tatra nityāvasthānaṁ procyate | tadvad atrāpi sacyate | anādy-ananta-kālaṁ tatra viharatas tasya nimeṣa-mātram eva tat-tat-kāla iti | ataḥ paraṁ kiṁcid asti, tat tu vada |

[94] vṛndā prāha—etad-anantaraṁ bṛhad-gautamīya-padyāni pratipadyante |

[95] pūrṇimāha—vācyantām |

[96] vṛndā ca vācitavatī | yathā, nārada uvāca—

kim idaṁ dvādaśābhikhyaṁ vṛndāraṇyaṁ viśāmpate |
śrotum icchāmi bhagavan yadi yogo'smi me vada ||
śrī-kṛṣṇa uvāca—
idaṁ vṛndāvanaṁ ramyaṁ mama dhāmaiva kevalam |
atra ye paśavaḥ pakṣi-vṛkṣā kīṭā narāmarāḥ |
ye vasanti mamādhiṣṇye mṛtā yānti mamālayam ||
atra yā gopa-kanyāś ca nivasanti mamālaye |
kālindīyaṁ suṣumnākhyā paramāmṛta-vāhinī ||
atra devāś ca bhūtāni vartante sūkṣma-rūpataḥ |
sarva-deva-mayaś cāhaṁ na tyajāmi vanaṁ kvacit ||
āvirbhāvas tirobhāvo bhaven me'tra yuge yuge |
tejo-mayam idaṁ ramyam adṛśyaṁ carma-cakṣuṣā || iti |

[97] pūrṇimā prāha—āyātam atra ca prakaṭāprakaṭa-līlāvakāśatām ayaṁ prakāśa-dvaividhyam | atra me paśavaḥ iti, tejomayam iti coktavān |

[98] tad evaṁ jāta-sukha-vṛndā vṛndā punaḥ papraccha—tad idaṁ ca sarvaṁ paryak tātparyāya-paryālocyatām |

[99] pūrṇimovāca—anenedaṁ gamyate | golokākhyaṁ tad vaibhavaṁ sadaiva vṛndāvana-bhavam | kintu tvaṁ vraja-vāsi-janavad eva samprati na tad avagacchasi | yathā pṛthvyā api tad-ajñānaṁ vārāha-vacanāl labhyate | tad etad eva ca nitya-dhāma tebhyas tena darśitaṁ, tad eva ca teṣāṁ nitya-prāpyatayā varṇitam, akke cen madhu vindeta kim arthaṁ pravataṁ vrajet ? iti-nyāyena dūre teṣāṁ gamanaṁ ca vyartham iti |

[100] vṛndāha—satyaṁ satyam | dvayor abhedenaiva vyavasthā-racanaṁ harivaṁśa-stha-tat-prasaṅga-saṅgata-śakra-vacanaṁ cātra dṛśyate—

sa tu lokas tvayā kṛṣṇa sīdamānaḥ kṛtātmanā |
dhṛto dhṛtimatā vīra nighnatopadravān gavām || [ha.vaṁ. 2.19.35]

[101] kintu, atha tatrasthā nandādayaḥ ity ādi-pādma-gadya-dvayaṁ viśadyatām |

[102] pūrṇimā vyācacakṣa—śrīman-nandādyā vraja-sthitāḥ sva-sva-putraiḥ svayaṁ kṛṣṇādibhiḥ sva-sva-dāraiḥ śrī-yaśodādibhiḥ sahitā vasudevād āgatasya tasya kṛta-nijāgamana-saṅkalpa-saṁvādena prasādena pūrvato'pi paramāpūra-rūpa-dharāḥ parasapara-dṛk-sukha-karā sarvatra manoratha-patha-prāpaka-tadīya-ratham ārūḍhās tattva-mātrānabhijñeṣu tattvāntara-vijñeṣu ca tat tejasā gūḍhāḥ |mahasādhaḥ-kṛtāśeṣaṁ śrī-vṛndāvanasya pūrvokta-prakāśa-viśeṣaṁ parābhir mābhir akuṇṭhaṁ golokākhya-vaikuṇṭhaṁ tatra ca gokula-kamalaṁ yamunāyā uttara-pārād dakṣiṇa-pāram avāpya prāpuḥ iti |

[103] tac ca nirāmayaṁ kuta-punar-viraha-vyādhi-vilayaṁ sva-padaṁ nija-nityāspadaṁ putra-dāra-sahitāḥ iti pūrva-sūcita-tat-putratocita-rūpeṇātra sthitir eva yadu-pura-samucita-svarūpeṇa tu dvāravatī-praveśa iti sarvam eva sadeśa-rūpam | kintu gopanārthaṁ lokeṣu camatkriyāropaṇārtham eva ca seyaṁ vimāna-prakriyā | pāre'vāre vā vasatu | sa tu ghoṣas tāṁ vināpi brahma-hrada-majjanānataravat tatra sajjanaṁ labheta |

nādhyātiṣṭhed yadi yadu-purāt prāpya goṣṭhaṁ sa bhūyaḥ
sarvaṁ tarhi pratihata-rasaṁ sarvathā syād vṛthā ca |
janmānandaḥ pratilava-vayaḥ śrī-citiḥ sneha-vṛddhir
līlā-pūrtir viraha-mathitaḥ sāntvanaṁ cātra tasya ||4||

[104] atha vṛndā papraccha—yady evaṁ paścād api sarva-vraja-prāṇas tat-trāṇam ācaritavāṁs tadā purā mathurā-prasthāna eva na kathaṁ vā racitavān ?

[105] pūrṇimā prāha—rasa-poṣāya pratikalpam īdṛśam eva labdha-sātatyena līlā-naiyatyena sthāpitam api tad idaṁ pṛcchatyā bhavatyā nijam utkaṇṭhitam eva mac-chrotrayor upakaṇṭhīkṛtaṁ vādarāyaṇādibhir api kṛta-lālasā-saṁkramasya śrī-bhagaval-līlā-kramasya vaiyarthyaṁ tu na samarthanīyam |

punar udayaja-śarma-poṣa-dharma
svayam upaśarma hareḥ pravāsa-mātram |
vrajam api tad-ṛte rasasya pūrtir
yadi valayeta tadā tad eva na syāt ||5||

[106] tasmād vraja-rasa-sampad-arthaṁ tad apy arthanīyam iti | tad evam eva svayam uktam—nāhaṁ tu sakhyo bhajato'pi jantūn [bhā.pu. 10.32.20] iti |

[107] tad etad vyākhyāya pūrṇimā papraccha—kiṁcid asti vānyat ?

[108] vṛndā sānandam uvāca—bhagavati śrī-bhāgavatīyam ante kiṁcid añcitaṁ dṛśyate |

[109] purṇimā prāha—kāmaṁ vācyatām |

[110] vṛndā tac ca vācayāmāsa, yathā—

jayati jananivāso devakī-janma-vādo
yadu-vara-pariṣat svair dorbhir asyann adharmam |
sthira-cara-vṛjina-ghnaḥ susmita-śrī-mukhena
vraja-pura-vanitānāṁ vardhayan kāma-devam || (10.90.48)

[111] pūrṇimovāca—tad ittham ākhyātā mama vyākhyā | yat khalv ayaṁ daśama-skandhāntarvartī śrī-śuka-siddhāntas tatra cātra ca tasya vicchedaṁ nirasya nita-vihāram eva vyāharati |

[112] yataḥ sva-dos-tulyair yadukulyair adharma-bahula-rāja-kula-vyākulatārthaṁ devakī-janma-prasiddhim urīkṛtya kṛta-kṛtyaḥ susmita-śrī-mukhena vrajasya purasya ca vanitānāṁ kāma-prāya-prema-vardhana-sukhena sarvato'pi śaśvad utkarṣeṇa sadā virājata iti labhyate | tatra hetuḥ—tatra tatra sthāvara-jaṅgama-mātrāṇāṁ viraha-duḥkha-hantā tat-tad-upāsaka-svajana-hṛdaye tathā sphuraṁś ceti |

[113] tad etad-ukti-kauśalād bhāvi-mausalādi-līlānām api māyikatvam eva pratyāyitam | kṣīra-nīra-nidhi-śāyina eva tad etad-rūpāvatāra ity ādi-vyavahāraś ca tādṛśa-nitya-vihāra-gopanārtha eveti ca |

[114] atha śrī-bhāgavatīyaṁ padya-dvayaṁ sā paṭhati sma—

> dvārakāṁ hariṇā tyaktāṁ samudro'plāvayat kṣaṇāt |
> varjayitvā mahārāja śrīmad-bhagavad-ālayam ||
> smṛtyāśeṣāśubha-haraṁ sarva-maṅgala-maṅgalam |
> nityaṁ sannihitas tatra bhagavān madhusūdanaḥ || (11.31.23-24)

[115] atra viṣṇu-purāṇīyaṁ tu kiṁcid viśiṣṭam api—yadu-deva-gṛhaṁ tv ekaṁ nāplāvayat iti | viṣṇu-krīḍānvitaṁ sthānam iti ca |

[116] pūrṇimā prāha—tad idaṁ vṛndāvana-nitya-vihārasya dṛṣṭāntatayāpi ghaṭitam |

[117] atha vṛndā śrī-bhāgavatīyaṁ (10.14.35) padyaṁ punaḥ papāṭha, yathā—

> eṣāṁ ghoṣa-nivāsinām uta bhavān kiṁ deva rāteti naś
> ceto viśva-phalāt phalaṁ tvad-aparaṁ kutrāpy ayan muhyati |
> sad-veṣād api pūtanāpi sakulā tvām eva devāpitā
> yad dhāmārtha-suhṛt-priyātma-tanaya-prāṇāśayās tvat-kṛte || iti |

[118] pūrṇimā pūrṇam idam uvāca—tad etat kaimutya-vidhinā prastutya vraja-vāsināṁ tena saṁvāsaṁ satya-loka-parivṛḍhaḥ parama-dṛḍhaṁ cakāreti sarvaṁ śāntam |

[119] punaḥ pūrṇimā prāha—kim apy anyad vacanam asti ?

[120] vṛndāha—tad api śrūyatām—

> tad bhūri-bhāgyam iha janma kim apy aṭavyāṁ
> yad gokule'pi katamāṅghri-rajo'bhiṣekam |
> yaj jīvitaṁ tu nikhilaṁ bhagavān mukundas
> tv adyāpi yat-pada-rajaḥ śruti-mṛgyam eva || (10.14.34)

[121] pūrṇimā saharṣam āha—pūrva-nirṇayād eva tad idaṁ brahmā sva-puruṣārthatayā varṇayāmāsa | punar dṛśyatām—

> aho bhāgyam aho bhāgyaṁ nanda-gopa-vrajaukasām |
> yan-mitraṁ paramānandaṁ pūrṇaṁ brahma sanātanam || (10.14.32)

[122] vṛndā sānandam āha [bhā.pu. 10.26.25]—

> deve varṣati yajña-viplava-ruṣā vajrāśma-varṣānilaiḥ
> sīdat-pāla-paśu-striy ātma-śaraṇaṁ dṛṣṭvānukampy utsmayan |
> utpāṭyaika-kareṇa śailam abalo līlocchilīndhraṁ yathā

bibhrad goṣṭham apān mahendra-mada-bhit prīyān na indro gavām ||

[123] atha pūrṇimā varṇayāmāsa—tad evaṁ śrī-bādarāyaṇir api tasya gavendratāṁ nijāśrayatayā śrāvayāmāsa | so'yaṁ yatra gopālādīnāṁ tenāparityājyatāṁ vyañjayāmāsa | tathaiva hi tatra śrī-gavendrasyāntaḥ-pratijñā tasmān mac-charaṇaṁ goṣṭham ity ādi |

[124] atha punar vācyatām |

[125] vṛndā tāṁ vandamānā prāha—granthanā pūrṇatayā mayā pūrṇīkṛtāsmīti kiṁvānyad vācyatā yācyatām āsīdatu ? kintu samājñāpayantu tatrabhavatyas tad idaṁ pustakaṁ nāyakam iva hāra-vinyastaṁ karomi iti |

[126] pūrṇimāha—sāmpratam |

[127] atha vṛndā ca tathā kṛtavatī |

iti śrī-śrīmaduttara-gopāla-campūmanu
bhāvi-kathā-pramāṇa-prathanaṁ nāma
ekonatriṁśaṁ pūraṇaṁ
||29||

(30)

**triṁśaṁ pūraṇam**

# punar vraja-deśa-keśava-praveśa-śaṁsanaṁ nāma

[1] atha sarva-sukha-sāreṇa tat-tat-purāṇānusāreṇa tat-kathā prathanīyā | yathā punaḥ prātaḥ sa-putra-vrajarāja-sadasi kṛta-manorathāyāṁ kathāyām utkaṇṭhayā madhukaṇṭhaḥ sa-madhura-kaṇṭham idam avādīt |

[2] dantavakraḥ khalu pūrvaṁ cakradharaṁ vijetuṁ devatā-cakrārādhanaṁ cekrīyamānas taṁ rājasūyam api nāgatavān | yadā tu śiśupālas tatra cakra-labdha-kālaḥ saṁvṛttas tadā so'yaṁ bhraṣṭa-dvitīya-cakra-śakaṭa-cakravad-gatyā vighaṭamānatām āsādayāmāsa | āsādya cācirāya cittaṁ viṣādya cirād eva vicāram upasādya duścara-tapasā nāticireṇa caṇḍīpatiṁ kila prasādya, tasmād dhiraṇyākṣa-sadṛkṣatā-lābhād dhṛṣṇag asau kṛṣṇaṁ jetuṁ tṛṣṇag api tac-cakra-prabhāva-vakra-manās tad-asambhāvanayā bhāvanayā saṅkīrṇībhūya tad idaṁ nirṇītavān | śakraprasthād dvārakāṁ prati kṛta-prasthānaṁ taṁ kutracin nirdvandvam upalabhya nirdvandva eva samabhyasya dvandva-yuddham udbuddhaṁ kariṣyāmi | tac ca sarva-jaya-pradayānayā rudra-prasāda-labdha-padayā gadayā paraṁ cariṣyāmīti |

[3] tad evaṁ so'yam unmādād adhigatya gadā-mātraṁ saṅgatya sampatty-antaram antarāpatty-antaravan madhupuram āgatya gaty-antarāpekṣayā tat-prasthānam avekṣāṁ cakre | svayaṁ mṛgayamāṇasya mṛgayor āgamanam iva mṛgaḥ |

[4] atha sarva-klama-pāradaḥ śrīman-nāradaḥ svacchayā yadṛcchayā gatyā taṁ deśam ṛcchaṁś caidya-mitraṁ nirvaidya-vyādhitam iva sādhiṁ dadarśa ca parāmamarśa ca—so'yam akasmād vilakṣaṇāk¸aratayā hiraṇyākṣa iva gadā-mātra-mahā-mātratayā vitrāsita-lokākṣaḥ samīkṣyate | tad enaṁ tena lakṣmī-lakṣita-kroḍena ghātayiṣyāmi iti |

[5] tad evaṁ deva-spṛśya-caraṇa-rajāḥ sa virajā vimṛśya svena dṛśyamānenānena dṛśyamānaḥ puraḥsaratām anusasāra | anusṛtya ca sa-vyājaṁ vyājahāra—karūṣa-rāja ! ced iha cedirāja-prāṇa-parājaya-virajyamānatayā śivam iva sambhajya tad idaṁ rūpam āsajya vartase | tarhi samprati dvārakāṁ pratigatya pratyanīkatayā kṛta-saubha-pati-para-loka-gatiḥ sa dvārakā-patiḥ śrama-patita-yuyutsā-matitayā tava jayāspadaṁ bhaved iti tatra kathaṁ na gacchasi ?

[6] atha dantavakraḥ sasambhrama-kramam uvāca—hanta hanta ! bāla iva kiṁ vā lapasi ? sālvaś ca khalv asau divya-saṁsthām ājagāma |

[7] devarṣir uvāca—tubhyaṁ śape, na khalv abhyākhyānam idam | saubham api subhūtitām avāpa | yato gadāspadāgni-sātkṛtatayā lohāmṛta-cūrṇa-svarūpatā-pūrṇaṁ taj-jātam iti |

[8] dantavakras tv abhāṣata—so'yam udantaś ced alaṁ dantavakrasya jīvanena | tad evaṁ vadann evasapadi vātūlavad eva sva-pratikūlānukūlam ajānan dvārakāṁ prati prasthitavān |

[9] devarṣis tu tasya tad-unmādabhitta-cittatām adhyavaysan rahasy api bahu vihasya manovan manoratha-pathaṁ gacchann accha-manās tat-kṣaṇa-nihata-saubha-patiṁ sad-eka-gatiṁ kṛṣṇaṁ punā raṇa-raṅga-tṛṣṇam iva raṇāṅganam eva saṅgataṁ saṅgatavān | saṅgamitavāṁś ca dantavakra-prasaṅgam | darśayāmāsa ca taṁ hiraṇyākṣam iva kṛta-viyat-parāmarśam | yaḥ khalu pūrvaṁ dṛṣṭaś ca na parāmṛṣṭatām avāpa | śrī-kṛṣṇaś cāntar vrajāgamana-tṛṣṇag eva sadāsīd iti tan-miṣam āsādya tad-anta-śātrava-gātra-vedha-paryantaṁ nija-vrajāgamanāya pratijñātam ānantaryam āsadya sadya evāgacchann asmīti sarvam anujñāpya manojava-vrajanāyasārathim ājñāpya tad-avastha eva pratasthe | tatra ca—

evaṁ śaureḥ sa ratham avahad dārukaś cāru-karmā
nāsyālakṣi drutir api yathā kintu gamyābhilabdhiḥ |
ekā rekhā tvaritam udabhūt taijasī dvāravatyāḥ
puryā yāvan madhupuram iti procire yatra devāḥ ||1||

tad anu ca—

paścāt paścād atūrṇaṁ kramaja-valanayā taijasī paṅktir eṣā
luptāsīd agryam asyā valayam iha punaḥ susthiraṁ vartate sma |
yasmāt kṛṣṇaḥ samañcat timiram iva tadā dantavakraṁ nyacāyīt
kṛṣṇaṁ yasmin vivasvaty adhipuruṣam ivālokayad dantavakraḥ ||2||

atha harir amukaṁ gadā-padātiṁ

svaratham abhiplavamānam īkṣamāṇaḥ |
sa-vinaya-vad avātarat purastān
nija-gadayāpacitiṁ vidhātum asya ||3||

yat tarjati sma tarasā sa hariṁ laghiṣṭas
tan-niṣṭham eva vidadhus tad-amartya-lokāḥ |
tasmin muhur yad akarot gadayā prahāraṁ
kaumodakīṁ ca viṣayaṁ tam amuṣya cakre ||4||

aho rātra-mātraṁ tadaivaṁ vijahre
harir nātimātraṁ vrajaṁ yad didṛkṣuḥ |
atas tasya vighnaṁ tam evāśu nighnann
uro-mardam asthād gadā-pātanena ||5||

śiśupālasya raktāni cakram eva papāv iti |
gadāṁ ruṣṭām ivāpuṣṇād dantavakrāsṛjā hariḥ ||6||

[10] tatra yadā tu dantavakraḥ sva-sthānāt pratasthe, tadā tad-bhiyā vidūrathas tad-bhrātā vidūrata eva tad-anucāritām ācacāra | yathā—

bhrātur uddhuratayāticintitas
tasya danta-kuṭilasya vartmanā |
karmaṇā ca samatāṅgatas tadā
māthuraṁ pura-mayād vidūrathaḥ ||7|| (rathoddhatā)

yadā gadā-ghātam ahan haris taṁ
vidūrathas tarhi samājagāma |
ekatra kīṭe jvalite'pi cānyaḥ
kathaṁ jvalantaṁ jvalanaṁ viśen na ||8|| (upendra)

yuktam eva gadayā kila paśyan
bhrātaraṁ nihatam atra sa mūrkhaḥ |
carma-mātra-vṛtir udyata-khaḍgaḥ
kāla-cakra-dharam enam iyāya ||9|| (svāgatā)

khaḍga-carma-dhara-pāṇi te vapus
tadvad eva yudhi suṣṭhu tiṣṭhatu |
mastakena kim ati bruvan sphuṭaṁ
cakra-kīrṇam akarot tad acyutaḥ ||10|| (rathoddhatā)

anye yuddha-viśāradā nija-ripor līnaṁ vapuḥ kurvate
nātmānaṁ tad idaṁ tu gopa-nṛpate putrasya tejas tava |
pūrvaṁ yadvad aghāsurasya śiśupālasyāpi taṁ līnatāṁ
svasminn ānayad āśu paśyati jane tadvad dvayor etayoḥ ||11|| (śārdūla)

[11] tad evaṁ sarvān arīn hatvāpi teṣāṁ taraṇi-yāne so'yam aritratām avāpa |

[12] atha dvārakā-pura-dik-purastham dantavakra-hati-sthalam tan-madhupura-pura-dvāram loke datihā-nāmnā labdha-prasiddhi-sāram hitvā, vraja-gamana-lālasām gṛhītvā, muhur api labdha-viśrāntim viśrāntim āgamya, snāna-vidhānāni saṅgamya, kṛta-kṛtyatām gacchann "itaḥ param svīyam astram na prayuñjīya kvacid api" iti sañcakḷpe |

[13] tataś ca nija-cintā-matra-vidhānān nidhāna-devatācita-sannidhānatayā nānā-dāna-samucita-dhana-pradhānāni viprādi-sāc-cakre | kṛtvā gatvā ca yadā śīghram vrajam vīkṣakas tam vrājakaḥ sambhramati sma | tadā—

> snānād utthitam etad etad iti sandigdhi-pradam kampitam
> romṇām jṛmbhaṇam aśru-gadgadam api drāg yann apṛcchat prabhuḥ |
> mad-goṣṭham kva nu sampratīti yad iha svām hetutām spaṣṭayan
> praṣṭavyān api tām daśām nayad atas tambhat kṣaṇān katy api ||12|| (śārdūla)

[14] atha madhumathanaḥ kathañcid kathayantam kañcid āliṅgana-saṅgamanayā rabhasād dṛg-ambhasābhisiñcan kṛta-divya-vimānāvamānena nija-vimānena yamunā-pāram añcams tat-tat-kautukālokāya tam anu sañcaratām suraloka-lokānām manaḥ pramanastayā cañcalam cakāra |

[15] tad evam sthite nirantara-tat-paratā-bhāsinām vraja-vāsinām vṛttam vṛttam kariṣyāmaḥ |

[16] yadā khalaḥ khalv asau sālvaḥ kṛṣṇāvagāḍha-dvārām dvārakām saubha-dvārāvagīrṇavān iti dūtād varṇanam ākarṇanam ānītavantas tat-prabhṛti-nirannatām āpannās te panna-jīvanā iva babhūvuḥ | ṭatra ca dina-yāminī-yāmeṣu yamavat kṛta-viyāmeṣu tad-antima-dinam punar antaka-nibham amanyanta | dūtānām duḥkha-syūtānām tatra tatra stambhāt, pathikānām api dantavakra-samid-udanta-paryanta-paryālocyanārtham asañcaraṇād apāra-kṛcchrākūpāram anu mamajjur iti | yatra khalu—

> kecid ahni śaraṇam aviduḥ ke'pi gambhīra-nīram
> śastrīm anye garalam apare kecanāpātyam eva |
> ittham hā dhig mati-viṣamatām eka-citte'pi goṣṭhe
> suṣṭhu prāpte pratijanam agād āśu nirnāyakatvam ||10||

[17] atha tam imam ādhivyādhim īrtsantam cikitsan sarveṣām purohitaḥ sa khalu purohitas tu vraja-mahīkṣitam abhihitavān—[18] bhavān api katham vismiti-patham prathitavān asti ? sarvānekatrādhāya sarva-trāṇāya
pūrvatrāgata-bhavatrākṛta-sukha-satrāyamāna-lipi-kṛṣṇa-patrālokanayā lokaya tadīyāgamana-mayam samayam |

[19] vrajarāja uvāca—samayena śamaye katham syāt, yady asau śātrava-rodha-pātratām gataḥ ?

[20] purohita uvāca—tasya vacanam khalu vidhināpi nānyathā racanam kartuṁ śakyate | tasmān mama vacanāt tām patrīm sakṛd api karṇayoḥ sacamānām kuru |

[21] atha vraja-rājena tatrānumate mithaḥ saṅgate ca sadasi purodhasi ca vācita-tal-lipi-vacasi sarveṣāṁ netra-nīradāvaruṇa-sūktād iva tad-uktān milad-utkarṣaṁ varṣantaḥ kaṁ vā na dharṣayāmāsatuḥ ? patraṁ ca tat karṇa-pātraṁ kṛtam asti | yathā—

nendraprasthaṁ dvārakāṁ nāpi kintu
śrīman naitat patram evāvasāmi |
etat tasmād añcale rakṣaṇīyaṁ
mat-pratyāśā-vyatyaye lakṣaṇīyam ||14|| iti (śālinī)

[22] tad evam atra patre vācyamāne'vācyāṁ diśi pāñcajanya-janyamāno dhvanir adhvani mathurāyāḥ pṛthur āvirbabhūva | āvirbhūte ca tasmin karṇānām amṛta-bhūte parasparaṁ vīpsayā jīpsamānaḥ sa-camatkāraṁ jaya-jaya-kāra-bahalaṁ kolāhalaṁ kurvantaḥ | sarve'py ānanda-garveṇa tad-abhimukhaṁ mukharīkṛta-caraṇa-pāta-sukhaṁ dhāvanti sma | yathā—

strī-bāla-vṛddha-valitā vraja-vāsinas te
kṛṣṇāgatiṁ yadu-purād anumāya śaṅkhāt |
evaṁ dravanti capalaṁ sma yathā vidur na
svātmānam apy ahaha kiṁ punar agra-paścāt ||15|| (vasanta-tilaka)

[23] atha punaḥ
paryag-iṅkhac-chaṅkha-dhvani-nirargala-ratha-gharghara-svana-svarga-jana-kṛta-sarga-jaya-jaya -kāra-vargaṁ śṛṇvantaḥ sarva evātmānaṁ pramadenāvṛṇvantaḥ stambhārambham alabhanta | tathāpi calanta eva yadā gadādhara-ratha-dhvajārūḍha-garuḍam adrākṣus tadānupadam api padaṁ dātum aspadyamānāḥ sadya eva sthagita-gatayas tarava ivāvatasthire | yadā caivaṁ, netra-mātraṁ prasthāpayantaḥ sarvātmanā tad-avasthatām evājagmuḥ |

śaṅkha-dhvāna-budhā mudā vraja-janā yasmāt tad uddiśya taṁ
gacchantaḥ pathi dūra-dūrataratāḥ saṁlakṣya vailakṣyataḥ |
yasmin nāya-rava-plutaṁ muhur adhuḥ sāṁrāviṇaṁ tad-vaśād
adyāpy āyara ity adaḥ padam amī cācakṣate māthurāḥ ||16|| (śārdūla)

tatra ca—

sureśānāṁ vādyair jaya-jaya-ravādyaiḥ sura-taru-
sphuṭat-puṣpāsārair madhupa-nuta-sārair muhur api |
rathādhvany adhvānair jana-rava-nidhānaiḥ śavalitaḥ
suhṛdbhiḥ śrī-kṛṣṇaḥ parimilana-tṛṣṇaḥ samasajat ||17|| (sragdharā)

ye te kampa-mitā vrajeśa-valitās tān ātmanāstambhayat
kṣauṇī-pāta-viśaṅkayā samam api premṇātha yena prabhuḥ |
śaktiṁ tasya parāṁ ca paśya yad amuṁ kamprī-bhavantaṁ cirāt
stabdhīkṛtya tad-aṅga-saṅga-niviḍaṁ kurvan sa parvāṇy adhāt ||18|| (srag)

[24] tataś ca ghanam iva ghana-rasa-varṣa-harṣa-prada-ghanaṁ taḍitvantam iva taḍid-ambaram āgatavantam abhram ivātmānaṁ bibhartum abhimukha-lasad-abhram, jala-dharam iva jalavad aṅga-dharam, stanayitnum iva gadgada-garjita-stanayitnum, dhārādharam iva

vilocanāmbudhārādharaṁ tam upalabhya parirabhya ca nidāgha-dagdha-vana-bhāga iva jāgarūka-romāṅkuratāṁ vraja-jana-vrajaḥ sa vavrāja | tatra ca—

divija-bhavika-garjāsaṅgi-pīyūṣa-varṣaṁ
paśupa-sukha-jagarja-sparśi-dṛg-vāri-vṛṣṭiḥ |
dvayam idam iha bhūyaḥ saṅkarībhūya śuṣka-
druma-samudaya-śaṅkūn sāṅkurān maṅkṣu cakre ||19|| (mālinī)

durbhikṣa-klama-pīḍitān iva ciraṁ jīrṇa-jvarārtān iva
druhyad-bandhana-sadmagān iva kṛtānekātikṛcchrān iva |
paśyan mīlita-dṛṣṭitāṁ samabhajat pitrādikān śrī-hariḥ
sva-sparśād atha divya-rūpa-valitān utphulla-dṛṣṭir babhau ||20|| (śārdūla)

tataś ca—

mātā tātas tad etad dvitaya-savayasaḥ kṣmā-surāḥ sarva-vṛddhā
jyāyāṁsaś cānatāḥ prāg danukula-ripuṇā sāsram āśīśiṣaṁs tam |
śliṣṭāḥ prāk svena tulyā vyavahṛti-samatām āgaman janmanā ye
prāg nāsaṁste tadā tu raṇati-viracanā-karmaṇā prāg babhūvuḥ ||21|| (srag)

[26] tad evaṁ sthite—

gāvo'py atra tadīya-saurabha-marud-vistāram āvistarām
āghrāyāgata-śīghratāḥ samabhajaṁs taṁ tatra tā yūthaśaḥ |
yasmin rambhaṇa-śabda-yuk-khura-ghaṭā-saṅghaṭṭa-ghaṇṭā-ravaiḥ
sārdhaṁ gopa-śatātataṁ jharijharīty unnarditaṁ vyānaśe ||22||

kṛtvā daṇḍavad ānatiṁ muraripur yarhi kṣitiṁ saṅgatas
tarhy āghrāya gavāṁ tatir muhur amuṁ līḍhe sma bāspākulā |
yarhy utthāya tadīya-kaṇṭha-ghaṭanā-kṛd bāhur eṣa sthitas
tarhy eṣā ca tad-aṅga-saṅgata-galā dugdhaṁ sma dugdhe svayam ||23||

dūrād dūrān murāreḥ prasṛta-parimalenāhṛtā ye mṛgādyā
bhūmiṣṭhā vyoma-niṣṭhāh punar iha vihagāś cātraye citrad-aṅgāḥ |
te pūrve samyag-āptā varaṇa-gaṇa-daśāṁ te pare chātra-caryām
āsannā goṣṭha-goṣṭhīm api sakṛd ajayann ādyayā sevayādya ||24||

jātyā paraṁ paricitā na javāt parantu
vyaktyāpi tarhi hariṇā hariṇādayas te |
āsan paraṁ paricitā iti nāsti kintu
premāvaloka-sudhayā puru śīkitāś ca ||25|| (vasanta-tilaka)

[26] tad evaṁ sthite vṛndā-madhumaṅgalābhyāṁ kṛta-saṅga-maṅgalāpūrṇa-manāḥ pūrṇimā tūrṇam eva cira-virahārti-digdha-snigdha-dhana-jana-saṁmarda-mardita-viveka-nirvarṇanaṁ tad abhyarṇam ājagāma | āgamya ca ramyam idaṁ tam uvāca—ādhi-samādhiṁ sāvadhiṁ vidhāya samavadhīyatām | seyaṁ bhavad-viraha-cūrṇīkṛtāvayava-jālāpi tad etad āśayā

pūrṇīyita-jīvita-kālā pūrṇimāham asmi | tāv imau ca tad etad-vidha-bhāvi-laṅgima-maṅgalau vṛndā-madhumaṅgalau staḥ iti |

[27] tad etan niśamya seyaṁ paurṇamāsīti samadhigamya vrajarāja-rājñī-yuvarāja-mukhāḥ sukhād abhimukhā bhavantas tat-parisaraṁ pari namaḥ-puraḥ-saratayā puraḥ-sarantaḥ sakampa-sampad-añjali-rañji-nayana-niṣpatan-megha-puṣpatayā tan-niṣṭha-nayanatayā ca tiṣṭhanti sma |

[28] sā ca śītala-vilocana-jala-sampatana-labdha-kampa-sampat-saṅkula-pulaka-kula-kalilā pitroḥ putrasya ca kalevaraṁ sukha-kareṇa kareṇa, vareṇa ca vareṇyam ācarantī tad idaṁ vyājahāra—[29] bho vrajapati-dampatī ! viyoga-saṁyoga-sandhi-samayaṁ prati samprati dhīratām ātmānaṁ dhārayeyāthām | yadāyuṣmataḥ khalv asya cāgata-mātrasya viśramāya kalpate | tataś ca « svasthe hi citte prasaranti buddhayaḥ » iti nyāyād ayati-sukham api sadāyatī-bhāvam āpadyeta |

[30] tathā copadiśanti—

> gharmānti-varṣādim asandhi-saṅgatiḥ
> suduḥsahāya jvalanāya kalpate |
> eṣā jagat-prāṇam api pratāpayaty
> ataḥ pratīkṣeta tadīya-śītatām ||26||

[31] tasmād atra ghana-cchāye ghana-cchāye taru-nikāye dhīratām āviśantaḥ samantād asya samupaviśata |

[32] atha tathā vidhāya kṛṣṇaṁ madhye nidhāya tayā saha jagatsu vraja-satsūpaviśatsu, śrīmad-upanandādiṣu ca labdhānandādiṣu, śrīdāma-mukheṣu ca prapañcita-sukheṣu, vṛndā-madhumaṅgalayoś ca labdha-tat-tat-saṅga-maṅgalayor dyāvābhūmnyoś ca labdha-sukhātibhūmyoḥ, śrī-vraja-pati-dampatyoś ca muhur api tam upaguhya vimuhya ca sandṛśya vimṛśya ca labdha-bāṣpa-sampatyoḥ, sā punar uvāca—

> indraprasthaṁ yāvad atyaji sālvaḥ
> paryakrāthi drāg atho dantavakraḥ |
> goṣṭhe cāyāyyatra tāvan na pītaṁ
> na psātaṁ vānena vāṁ dehajena ||27||

[33] kiṁ bahunā ? bahu namaskṛtya bhavetaḥ puraskṛtya baddhañjali-dhāmā dāruka-nāmā puṣkala-sārathir apy ayaṁ śuṣka-dāruvad eva dṛśyate, tasmād asya sukha-sampad utthāya samutthāya vrajam eva vrajantas tata ānīya snānīya-mukha-sukha-kara-santarpaṇa-vrajaṁ samarpayatha | yāvad aśeṣa-maṅgala-mūlaṁ godhūlaṁ śrī-vraja-praveśa-deśa-rūpam upalabhyate iti |

[34] atha śrī-kṛṣṇaḥ sarvān sagadgadaṁ jagāda—katham adhunāpi svamano dhūnānās tad-avasthā eva yūyam asthāta ? mama vraja-vāsāya kṛta-vighnāḥ pāpa-nighnāḥ sāva-dantavakrāntāḥ sarva evāśrāntāḥ śatravas tatrabhavatāṁ bhavatāṁ śāpād apakṛtāh kṛtānta-mukha-niśāntā jātāḥ | tatra ca dantavakraḥ savidūratahaḥ

saṁruddha-mathurā-dvāra-pathaḥ samāptatām avāptavān | tataḥ sarvam eva maṅgalaṁ saṅgatam | vraja-praveśe tu sāmpratam idam abhiniviviśe
madīya-punar-vraja-samāgama-bhāga-dheyācaraṇāḥ śrīmad-ārya-caraṇā mām ādāyāgacchantas te sālvāpātatas tatrāpātataḥ samupadravāntaḥ klānta-jana-manaḥ-śāntanārthaṁ mayā rakṣitāḥ | tasmāt tān ānīya samprīya vraja-praveśa-maṅgalaṁ kuryām iti mahyaṁ nitarāṁ rocate |

[35] pūrṇimovāca—tad api syād adya tu sarveṣāṁ sukham anavadyaṁ kartum ucitam iti |

[36] tad evaṁ sānandaṁ śṛṇvan pūrṇimā-nideśam eva sadeśa-rūpatayā vṛṇvan, kaścana kaścana gṛha-gṛha-bṛhal-lokaḥ sa-spṛhaṁ nija-nija-mokaḥ saṁhāya pratihāyanaṁ tan-nāmnā samuccitāni samucitāni vastrādīni tatrānīya citāni cakāra | śrī-kṛṣṇas tu tāni sarvāṇi suparvaṇām api kharvita-garvāṇi vīkṣya vraja-vāsināṁ punar-aṅga-saṅgata-rasaṇāvasanādīni śaradantanalinānīva malināni samīkṣya paurṇamāsī-mukham asukham īkṣāmāsa |

[37] sā punar idam avādīt—sarveṇāpi vraja-vāsinā seyaṁ pūrva-pūrvavad bhavad-eka-sampradānatādhyavaseyatayārabdhā kuru-bhuvi bhaval-labdhā ca sāmagrī bhavad-ekāgrāyatā-kṛte dhṛta-vyagrī-bhāvā gāvaś ca nānyathā prathayituṁ śekire, sarvasāni punar asura-saṅgara-kāriṇas tava maṅgalāya yajña-puraḥsaratayā sura-bhūsurasād eva cakrire | viśiṣṭāni vā yāni kāni cid-avaśiṣṭāni tāni ca saubha-yuddham udbuddham avadhārya vārya-vipra-varya-dvārāhuta-bhuji juhavām āsire, nija-nija-gātrāṇi paraṁ kartavyatāśeṣa-pātrāya pūrṇāhuti-mātrāya trāṇāni vidadhire |

[38] tasmāt kevala-bhavad-duḥkha-vidrāvaṇāya vidrāvita-sampad-rāśitayādaridrāyi |

[39] atha dānavārir nija-nayana-vāri-kara-vāritam ācarann adhidārukam idaṁ cāru-varṇaṁ karṇa-samabhyarṇatayā varṇayati sma—ānaya śastāni vastrālaṅkaraṇānīti |

tad anu vrajāṅga-bhūtāni ca nijāṅga-sevaka-yūthāni tat-sambhūtāni cakāra | tatas tāni ca tena sārathinā saha manoratha-sthānīya-ratha-sthāni vastrādīni samānayanti punas tad-avasthāni paśyanti paryantaṁ nāpnuvanti sma | muraripu-puraḥ-paryanta-bhūr iyaṁ tu tair dūrataḥ pūritā babhūva |

[40] atra ca viśeṣaḥ—

> hatvā taṁ dantavakraṁ danuja-kula-ripur goṣṭham ātmārtha-sarva-
> tyāgi prāti sma cintāmaṇibhir atha nidhi-śrībhir ātmīya-tātam |
> kiṁ cāmīṣām asaṅkhyābharaṇa-gaṇa-śataṁ bibhrad apy eṣa kṛṣṇas
> tair etaiḥ sva-sva-dattaṁ padam atha kalayan naikṣi nānyair vitīrṇam ||29|| (srag)
>
> cakrādyaṁ syandane svaṁ parikaram adadhāt kṣatriyāvāsa-yogyaṁ
> veṇuṁ yaṣṭiṁ śikhaṇḍādikam api jananīṁ yācamānaḥ sva-veśam |
> ādāyādhāya cāṅge kam api ruci-bharaṁ vyañjayan kuñja-netraś
> citraṁ citraṁ ca bāṣpādibhir agha-vijayī dārukaṁ cāru cakre ||30|| (srag)
>
> ye tat tat-saṁvidhānaiḥ paricaraṇa-kṛtaḥ sambhramāt pūrṇa-kāryās
> tatrāpy anye samantād bhramaṇa-gati-dharā ye bhrama-dhvasta-kṛtyāḥ |

te sarve tulya-bhāvaṁ yayur atirati-bhāk citta-bhāvena yad vā
prāntyā evāgrimatvaṁ yad abhavad ajitas teṣu pūrṇāmbu-netraḥ ||31|| (srag)

kiṁ jyāyān kiṁ kanīyān kim u tulita-vayāḥ kiṁ vaśaḥ kiṁ vaśī vā
so'yaṁ syād ittham āgāt pariciti-padavīṁ ko'pi kasyāpi nātra |
dvārvatyāḥ saṅgatasya vrajam ari-jayinaḥ śrī-vrajendrāṅgajasya
śrāntiṁ tasyāpanetuṁ vraja-mahita-janā yarhi joghūrṇati sma ||32|| (sragdharā)

āstāṁ sā sneha-caryā murajiti vidadhur yām amī dāruke yāṁ
svasmin sā cāstu dūre haya-cayam anu yāṁ sāpi na kvāpi dṛṣṭā |
etasya syandane yāṁ kim aparam anayā dārukākhyaḥ sa tatrā-
vaśyaṁ vaśyatvam āptaḥ samaya-katipayaṁ citra-mitraṁ babhūva ||33|| (srag)

kṛṣṇaḥ kaṁsaṁ nihantuṁ pravasana-samaye yādṛśān yat-pramāṇān
goṣṭha-sthān dṛṣṭa-pūrvān kṛta-ciratayāgatya tadvad dadarśa |
tasyāntardhyāna-lagnaṁ bhavati yad aniśaṁ tat kathaṁ vā
varākaḥ kālaḥ kalpeta kalpa-sthitir api sa balān netum anyām avasthām ||34||

siddhe sve snāna-vastrābharaṇa-vidhi-mukhe sādhite cātma-pitrā-
di-sthe śrīmān mukundaḥ samam aśana-sukhaṁ tarhi taiḥ sambabhāra |
nirvṛtte tatra cāyaṁ śakaṭa-ghana-ghaṭā-madhya-labdhaṁ śatāṅgaṁ
śārṅgī saṅgamya ramyaṁ sakhi-valaya-śatāsaṅgavān aṅgati sma ||35|| (sragdharā)

vādyair gītaiḥ sanṛtyair jaya-jaya-ninadaiḥ puṣpa-kīrṇa-prakārair
vedāśīḥ-svasti-ghoṣaiḥ pramada-kalakalaiḥ syandanānaḥ-svanādyaiḥ |
utsarpan gopa-vargas tridaśa-samudayaś cāvasarpan samantād
ekībhūtas tadāsīd vraja-gṛham aviśad yarhi kaṁsādi-śatruḥ ||36|| (sragdharā)

kurvann ārātrikaṁ sa vraja-jana-nicayas tasya ratnātma-dīpāṁś
cintā-ratna-prasūtān karam anu vidadhan nāvakāśaṁ jagāma |
tarhy āgatya kramaṁ yaṁ prathamam alabhata drāg anenaiva tatra
śreṇībhūtaḥ samantād ubhaya-vidhatayā tat-pathiś cakāra ||37|| (sragdharā)

tāvac chrī-gopa-rājñīm anu śataśataśaḥ strīṣu ratnāni ratnāny
ādāyātipramodād atha pura-puratas tasya nīrājanāni |
nṛtyaiḥ saṅgīta-vādyaiḥ sajaya-jaya-ravais tatra kurvanti śaśvad
devīnām apy uḍūnām api nabhasi gatānyatra vṛndāni jigyuḥ ||38|| (sragdharā)

harim atha jananī pitā ca labdha-
svajana-sahasra-vṛtiḥ sva-vṛtti-mūlam |
dhanam iva vigataṁ samety durgāt
para-sadanād uditaṁ gṛhaṁ ninaya ||39|| (puṣpitāgrā)

[41] tataś ca nava-vāsatayā
sa-prasava-kuṭha-vāṭikā-bhavya-niṣka-vāṭa-sagavya-ghaṭa-śakāṭa-vāṭa-maṅgala-saṅgata-gṛha-vra
jāvāsaṁ vrajāvāsam abhīkṣya tatra ca bhadra-kumbhādibhir bhadra-veśaṁ bahir upaveśaṁ

nirīkṣya tasmin vistīrṇe mṛdula-tūlikādibhir āstīrṇe muraśamanaḥ samaṁ jñātibhir valita-gopa-veśam upaviveśa | kṣaṇa-katipayam api teṣāṁ svara-samayaṁ samayam ayan naya-mayam ayāmāsa |

[42] tad evaṁ pramadaṁ citvā kramam anu sarvam anujñāṁ sujñānatayā yācitvā sneha-kātara-manasaṁ mātaraṁ sambhālayitum akhila-sakhibhiḥ samam antaḥpuraṁ viveśa | tataś ca tatrāpi satrā tayā svāgamanena trātayā pitṛvya-patnī-prabhṛtīḥ snigdha-prakṛtīḥ sayatnī-bhūya bhūyaḥ sāntvayann atvarayānujñāṁ varayāmāsa | tad anu ca kiñcit kiñcid anyad api duṣpāra-bāṣpa-dhārā-jananyā jananyā sañcitaṁ sakhibhiḥ samam adann añcitaṁ cakāra | tad anu ca jananī-nītam abhinītaṁ ramaṇīyatayā praṇītaṁ śayanīyaṁ sakhibhiḥ samam akhila-sukha-dhāma-nāmā rāmānujaḥ samājagāma | mātā tu suṣvāpayiṣāṁ yātā tadīya-saṅkocam arocayantī śvastana-tal-lālanam ālocayantī tad-upacārāya cacāla |

atha nija-paricāraka-pravekāś
cira-virahācira-yoga-kampra-dehāḥ |
paricaraṇam akārṣur asya yad
ayat tad akhilam abhyasanāt ||41||

[43] atha kṛta-śayanāvalambane ghana-śyāma-ghane sakhīnāṁ sakhitā seyam akhilān sukhayati sma | yathā—

kṣauṇī-bhāraṁ vidhūya svar-adhipatim api sthāpyaitvādhipatye
svaṁ goṣṭhaṁ hṛṣṭamatyā vrajitavati harau tena sārdhaṁ sakhāyaḥ |
aṅgāny āliṅgya tasya śrita-śayanatayā vṛttam āpṛcchya sāmnā
vaktreṇāspṛśya vaktraṁ hṛdayam api hṛdā sakthi-saktha nidadruḥ ||42|| (srag)

[44] atha kathakaḥ sa-samāpanam āha sma—

āvābhyāṁ prathamaṁ yad uktam asakṛn nāste viyogas tava
śrī-gopendra-sutena bāḍham iti tan nādṛtya śuśrotha yat |
jāḍyaṁ tat-paramāvayor muhur adaḥ prastāvam ātanvator
yac chuddhaṁ milanaṁ sphuṭaṁ kathayatoḥ sampraty asau nandasi ||43|| (śārdūla)

[45] tad evam ānandena sanna-kaṇṭhe sarva eva sa-ślāghaṁ ūcuḥ—

sukhaṁ vā duḥkhaṁ vā tad-ubhaya-vinābhūtam athavā
tad etad yugmaṁ vā yugapad iti vedyaṁ na hi yayā |
tayāpy asmad-dūra-sthita-cara-harer asya kathayā
sphurad-dūtān uktyā vijita-sudhayāsmān asicatam ||44|| iti | (śikhariṇī)

[46] teṣu ca śiṣṭeṣu sukhāviṣṭeṣu vraja-vandinaḥ prastuta-vastutaḥ sarva-nanditāṁ vindamānā vavandire—

khala-sālvaka-hṛd-dalanāc chubha-kṛt pravararṣi-mukhād avakarṇya sukhād
atha hṛj-java-jid ratha-bhāg abhijid-gamanaḥ sahasā ramayan mahasā
madhurā-nikaṭaṁ madhujit-prakaṭaṁ radavakra-dṛg-gadayāmbuja-dṛg

nihataṁ kṛtavān iha taṁ bhṛtavān akhilaṁ jagataḥ sakhitāṁ pragataḥ
savidūratha-hṛt pravidūra-suhṛttama-gokulajān namayan kulajān
ravajāparataḥ praviśan nirataḥ parama-dhvani-bhṛd daratāḥ sukha-dhṛd-
vraja-bhū-vapuṣāṁ svajaya-prajuṣāṁ paritaḥ svam imān pariyan ratimān
jananī-sukha-pṛg janakānana-dṛg janam udvalayaṁjanayann alayaṁ
vraja-bhū-vasati-vrajam āvasati svajaner ayanaṁ svajane nayanaṁ
jaya nandaja he jayada sva-mahe ||45||

[47] atha rajanyām api janita-prabhāyāṁ śrī-rādhikā-sabhāyāṁ jāta-śrī-kṛṣṇa-prabhāyāṁ madhukaṇṭha uvāca—

tadā sālvasyopadravam anu samasta-vraja-janaḥ
samantād vahny-ādyaṁ śaraṇam avagacchan sthitim adhāt |
vinā kṛṣṇa-prāṇāḥ paśupa-ramaṇī-mastaka-maṇīr
amūṣām asty antar yadi viraha-vahniḥ kim aparaiḥ ||46|| (śikhariṇī)

yadā tādṛg jātā parama-kudaśā tarhi nikhilāḥ
samaṁ svapne'paśyan vrajam anu harer āgati-śubham |
mithas tac cāvocann iti kalita-viśvāsam atha tat
pathaṁ paśyantyas tā vigalita-nimeṣāḥ samabhavan ||47|| (śikhariṇī)

yadā śaṅkha-dhvānāṁ śravasi kṛtavān sa vraja-janaḥ
pluta-prāyaṁ gacchann aghaharam upeyāya rabhasāt |
api stabdhās tarhi prathamam ayur etasya dayitā
manas tvaṁ yā yātā na vapur abhimānaṁ lavam api ||48|| (śikhariṇī)

yadā tanvas tāsāṁ na hi tam anugantuṁ samaśakan
suhṛd-vṛndaṁ tarhi drutatara-manobhir na yad amūḥ |
tadālokāstoka-sphurad-amṛta-dhārābhir abhitaḥ
punaḥ śaktīkurvat para-padam agāt pratyupakṛteḥ ||49||

tadā kṛṣṇe sarvān spṛśati tad anusparśam avidur
mudā mūrcchā-bhājo'py anulavam amūs taṁ na tu pare |
samūrcchāmūrcchānāṁ na khalu ghaṭate tat tad iti cet
prabhāvas tat-pṛṣṭer bhavati viparītatva-kṛd api ||50||

amūṣāṁ teṣāṁ vā bhavatu kavitārhaṁ kiyad api
sphuṭaṁ yasmād bhāvaḥ kalayati ciraṁ niściti-daśām |
na tu śrī-rādhāyā bhavati khalu yasyāṁ pratipadaṁ
manaḥ-kṣiptir mūrcchā calanam acalatvaṁ param api ||51||

yadā cakre veṣādikam agharipus tarhi tad-anu-
jñayā sarve cakrus tad-anukṛtim etā bata vinā |
amūr yat-premṇā taṁ svam iva kalayitvā samanasas
tadā tenaiva svaṁ parikṛtam itīmāṁ matim ayuḥ ||52||

praveṣṭuṁ goṣṭhaṁ yarrhya abhirucitam āsīn murariposh
tadā yānaṁ tāsāṁ gatir abhavad asyāpi ca param |
na ced anyonyaṁ dṛg-visṛti-guṇa-vallī-valayitāḥ
kathaṁ viśleṣārtāḥ padam api nayeran padam amī ||53||

yadā godhug-vṛnde mada-kala-kalāndola-valite
prasū-mukhya-strībhiḥ sa khalu nirarāji pratigataḥ |
tadā kampaṁ stambhaṁ nayana-salilaṁ varṇa-vikṛtiṁ
svara-cchedaṁ svedaṁ pulakam api mūrcchāṁ yayur amūḥ ||54||

suhṛdbhiḥ sārdhaṁ yarhy upaśayanam āgān muraharas
tadā tābhir mene tad idam adhicittaṁ samam api |
vayaṁ bhasmībhūtās tad amilanataḥ syāma kim ataḥ
sukhaṁ śyāmaḥ so'yaṁ vrajam api punaḥ prāpya lasati ||55||

yarhy āsīd vraja-padam asāv uddhṛta-kṣmāti bhāraḥ
sarvais tarhi sva-nayana-padaṁ rādhayāpy āśu nītaḥ |
vicchidyāpi pratihata-nimeṣākṣi sāsraṁ sa-kampaṁ
paśyantīyaṁ punar amum aviśrānti rātrīm anaisīt ||56||

[48] atha madhukaṇṭhaḥ samāpanam āha sma—

tadā harer asaṅgaṁ ca tvaṁ saṅgamam amanyathāḥ |
sāmprataṁ viparītaṁ taṁ maunaṁ nas tatra sāmpratam ||57||
evaṁ sā kathakād vṛtta-śruti-smṛti-vikāsinī |
bhajamānātma-ramaṇaṁ raho-dhāmānvasevata ||58||

iti śrī-śrīmad uttara-gopāla-campūm anu
punar vraja-deśa-keśava-praveśa-śaṁsanaṁ nāma
triṁśaṁ pūraṇam
||30||

(31)

**ekatriṁśa-pūraṇam**

# śrī-rādhādi-bādhā-samādhānam

[1] atha prātaḥ śrī-vrajarāja-sabhāyāṁ śrī-vraja-yuvarāja-virājamānāyāṁ snigdhakaṇṭha uvāca—

[2] tad evaṁ vraja-maṅgalasya vrajāntaḥ-puram anu sāyaṁ maṅgala-saṅgame sarveṣāṁ hṛdayaṅgame jāte prātaḥ śrī-vrajavāsi-vrātaḥ śrīmad-vraja-trātari saṅgamya punaḥ sva-jīvanaṁ ramyaṁ vidhātuṁ bahis tasya saṅgama-paryag avatasthe | tad evaṁ sthite, śrī-vrajarāja-tanayaś ca kalita-prātar-ucita-nayaḥ sahaja-vinayaḥ sakhibhir akhilaiḥ saha mātuḥ sadanam āsasāda |

āsannas tu hariḥ punaś ca navavan mātrādibhiḥ pātratāṁ
netrāṇāṁ valitaḥ sa śātrava-jayī śaighryāti-mātrākulaḥ |
tat-tat-prāthama-kalpika-krama-vaśāt kurvan namaḥ sarvataḥ
pūrṇāśīr-vacanaḥ sa-bāṣpam acirād adhyāsta madhyāsanam ||1||

kṣaṇaṁ mātuḥ stanyaṁ sad-amṛtam athākṣi-dvaya-bhavaṁ
bhajan sarvāṅgeṣu snapanam iva kṛṣṇaḥ pulakavān |
uraḥ-kampaṁ bibhrac-caraṇa-yugam asyā nija-dṛśoḥ
sudhā-tulyair nīraiḥ śiśur iva siṣeca pratimuhuḥ ||2||

āyātasya yadu-sthalād aticirād daityāt vijityājita-
syānye-dyur nija-bāhu-yugma-valitasyāṅgāni sarvāṇy api |
paśyantī paricitya pūrva-tulayā krandanty anukrośa-bhāk
udgīta-prabham ātmanīna-janatāṁ sārūrudat tat-prasūḥ ||3||

[3] atha kātaratāṁ gatayor mātṛ-sutayoḥ sarvābhir akharvāśru-dhārābhir anarvācīnābhiḥ sakātarya mātary alam upālambha-paryavasāyinībhiḥ kṛtānutāpa-nivāraṇayor viśva-sukha-kāraṇayoḥ kṣaṇa-katipayaṁ vyativīkṣaṇa-sukham udabhūt | tataś ca paugaṇḍa ivāsanāya mātrākṛṣya klpta-nijārdhāstaraṇas tayā māṇavakaḥ iva sva-hṛdi vidhāyatayā vihitābharaṇaḥ kṛta-maṅgalācaraṇaḥ kṣaṇānāṁ gaṇam īkṣaṇānāṁ parvaṇā sarva akharvaṁ cakāra |

[4] atha katham api praṇīta-tad-anujñānusaraṇa-sakhi-kulāvaraṇaḥ sakala-sukha-nidhānaṁ pituḥ sannidhānam api sambabhāja |

tasyāṁ saṁsadi saṅgam ṛcchati vidhau kallola-kolāhalaḥ
śrīmān vārdhir iva sphuran jana-gaṇaḥ protsarpad aṅgaḥ sthitaḥ |
kṣud-vyālola-cakorakā iva tam āvṛtya vrajeśādayaś
cakṣus troṭibhir aṁśu-pāna-kṛtino'py uccair na tṛptiṁ yayuḥ ||4||

tataś ca,

kaiśoraṁ muralī-śikhaṇḍa-kalanaṁ jñāteyam apy ātmanaḥ
prāk sāmyād anubhāvayan pura-gati-kleśaṁ sa vismārayan |
sva-sva-prema-vidhā-vidhāna-paṭutāṁ tān ānyat tarhi yat
paśyaṁs tasya punaḥ purāya gamanaṁ na śraddadhe dārukaḥ ||5||

sarve tāta-pitṛvya-tat-samajanā viprācitā mastakaṁ
klinnaṁ netra-jalair alaṁ vidadhire kṛṣṇasya sāśīḥ-sthiti |
svedais tadvad uraḥ suhṛd-vitatayaḥ pālyās tathāṅghri-dvayaṁ
bāṣpaiḥ suṣṭhu yathābhiṣekajam ahas tasmin janā menire ||6||

tasmin māgadha-sūta-vandi-nivahāḥ saṅgīta-vidyābudhā
bherī-dundubhi-kāhalādi-vidūrās tat-tat-kalā bhejire |
kṛṣṇa-prāpti-sukhāsa-vātula-madād bālā yuvānas tathā
vṛddhāḥ kiṁ bahunā striyaś ca nanṛtuḥ svairaṁ gṛhān nirgatāḥ ||7||

pūrvaṁ janma-mahāmahe muraripor yad gokulasthā janāḥ
strī-puṁsā nikhilāś ca nṛtya-valitāḥ krīḍākulaṁ bhejire |
tasmād apy alam atra śarma-valitāś cikrīḍur atyutsukāḥ
sthāne tan-nidhi-labdhi-dasyu-hṛta-tal-labdhyorbhidā tādṛśī ||8||

tasmin dugdha-havir-dadhīni rajanī-tailāni cātyunnatād
deśāt kecana teṣu bāḍham akiran varṣāmbuvāhā iva |
yeṣūccair nipatatsu te punar alaṁ nṛtyanta eva sthitā
devādyair jaya-kāra-mantra-sacivaiḥ puṣpaiḥ stavaiś cārcitāḥ ||9||

kṛṣṇaṁ mitrāṇi gopādhipa-mukha-sahajāṁś citra-sambandhi-vṛndāny
anyānanye tathā śrī-vraja-pati-dayitāṁ yātṛ-mukhyāḥ purandhrayaḥ |
rādhādyās tad-vayasyā viharaṇa-valanām ānayan ye tu sarve'py
uccair ānanda-graha-valitatayā nāviduḥ kiñcanāpi ||10||

kiṁ bahunā—
hariṁ vada hariṁ vadety alam analpa-jalpaṁ naṭan
paṭhan hari-parākramaṁ kramaja-śatru-jatru-cchidam |
hasan vasana-doḥ-kara-prakara-karṣa-harṣa-pradaḥ
prasahya madhumaṅgalaḥ kutuka-saṅgaraṁ saṅgataḥ ||11||

krīḍantaḥ kila yān mudā dvija-varān sūtān naṭān vandinas
tat-tad-divya-dhanasya dāna-mahasā tṛptān vyadhur goduhaḥ |
anyo'nyatra ca tarhi tasya rucikṛc citra-prabhasyārpaṇaṁ
cakrus te mitha ity avāpur akhilā eva sphuṭaṁ dātṛtām ||12||

[5] tad evam avrīḍitvā suciraṁ krīḍitvā jalam avagāhya tad adivāhya ca śasta-vastrālaṅkārādīni sarva-janāṁs tṛptibhir nepathya-kāri-janān api vraja-kṣiti-pālana-kārī dhārayāmāsa | punar āhārayāmāsa ca madhurānnāni | dārukas tu sarveṇa svasmin kṛta-varivasyākharveṇa parveha labhamānaḥ sātvata-kula-madhuraṁ puram api visasmāra |

[6] tad evaṁ sthite śrī-kṛṣṇas tu vrajeśvarādīn katipayān agriyatayā vidhāya sakhibhir akhilaiḥ saha gavām avalokanāya vanāya jagāma |

gavānveṣaṁ kartuṁ vana anuyayau nanda-tanayaḥ
samantad-gāvas tad-vinimitam akārṣuḥ prathamataḥ |
yatas tasyāmodaṁ visṛmaram avadhrāya paritas
tam avāvṛṇvānā druta-gati vidūrād abhiyayuḥ ||13||

huṅkāra-ghoṣa-paripoṣa-satoṣaṁ
enam āvṛtya nṛtya-valitā iva cānusṛtya |
nandādibhir jhari-jharīty api rudhyamānāḥ
kṛṣṇaṁ nirudhya lilihur vyatiyudhya cātra ||14||

gās tarhi ca svara-viśeṣa-viśiṣyamāṇa-
veṇu-svanena vinirudhya sa tatra tatra |
pratyekam īkṣaṇa-karaḥ smṛta-nāma pṛcchann
ūce vivicya pitṛbhiḥ sakhibhiś ca tadvat ||15||

pratisvaṁ paśyan gā nayana-salilāny asravad asau
tad-īkṣā-sārdrāntar vraja-nṛpa-mukhaś ca vraja-janaḥ |
yathā deśaḥ so'yaṁ bata sura-nadī-mātṛka-daśām
atītyāpi snigdhaḥ samajani cirāya pratidiśam ||16||

[7] tad evaṁ gāḥ punaḥ punar anulomayan sa soma-vadanaḥ praṇidhāya niyukta-gopāla-pālyā saha pālyā vidhāya śrī-vraja-yuvarājādīn agre nidhāya go-gṛha-nikāyaṁ sannidhāya go-dohanādika-sukham anusandhāya pūrvavad eva deva-samucitārātrikādibhir arcitas tām api rātriṁ jananī-janita-bhojanādi-labdha-śastaḥ kṛta-samasta-sakhi-sukhātiśayatayā śayana-līlayā pūrvaja-rāmaḥ pūrvavad ativāhayāmāsa |

[8] tad-anantaram aharmukhe ca sacita-sarva-sukhe śrīmān upanandaḥ śrīman-nanda-nandanam ānandān nimantrayan sakala-lokānāṁ niryantraṇaṁ nimantraṇaṁ kṛtavān | tad evam aharahaḥ paramam ahavahatayā śrīmad abhinandādayaś ca labdha-sambandha-tad-anusambandhyādayaś ca tad-anubandham avindata | tatra ca—

taṁ tasyāgama-maṅgala-kṣaṇam athārabhya vraje sarvataḥ
kaṁsādy-āhati-gokulāgati-kathā-gītāṅga-vādyādikam |
nityaṁ nityam agād varām upacitiṁ tatrāpi yasyālayaṁ
gacchaty eṣa yadā tadā punar iyaṁ lakṣātmanā lakṣyate ||17||

yad-avadhi yādava-nagarāt
punar api harir eṣa goṣṭham āyātaḥ |
gotrāṇāṁ gotrāṇāṁ
gotrāṇām api samāgataṁ śarma ||18||

[9] atredaṁ dārukaś cāru cintayāmāsa—

daiteyān ghātakas tatra pury addhā sthitavān harih |
kintu vrajasya vaśyaḥ syāt parārdham iva dāyakaḥ ||19||

[10] atha kathakaḥ samāpanam āha sma—tad evaṁ darśaṁ darśaṁ sa-parāmarśaṁ lekhās tad idam ullkehayāmāsuḥ |

yaḥ prāg āsīd vrajāntar-viharaṇa-kutukād vaṁśikā-vetra-pāṇiḥ
sa śrī-gopendra-janmā yadu-sadanam agāt kaṁsa-mukhyān nihantum |
tasmiṁś cakrādi-hastaḥ khaga-patiga-gatis tān nihatyātra sampraty
āgatyās te purāval lasita-cita-kalā-nāṭyam etasya paśya ||20|| iti |

[11] tad evaṁ parama-hite sukha-sahite dina-katipaye'tivāhite prastāvāntaraṁ tu prātaḥ prastoṣyāma iti śrī-vrajeśa-sabhāyāṁ kathāṁ samprathayya niśi śrī-rādhā-sadasi kathāntaraṁ snigdhakaṇṭhaḥ samudbhāvayāmāsa, yathā—

[12] tad evaṁ śarac-caṇḍa-caṇḍadyuti-maṇḍalam iva viraham virahayya vidhur utpala-valayān iva vraja-nilayān utphullayāmāsa | tathāpi tasya tat-preyasīnāṁ ca parasparam antas tṛṣṇā dhṛṣṇag āsīt | samayam anāgamya navyaṁ na vyatigamyaṁ syād iti | tasmād viramya ca sthitir āsīt | tatra tasyāntar vicāraṁ tāvat pracārayāmaḥ—

tāsāṁ mama ca paraspara-tṛṣṇāntar-dāhinī yad api |
tad api na rucyā śamayitum adhunāpi hrīḥ parāvad dhi ||21||

tathā hi—
lokāl lajjāṁ suṣṭhu sajjan purāhaṁ
kaṁsa-dhvaṁsaṁ vyājam ācarya yātaḥ |
āyātaś ca prāṇam āsāṁ vibhartuṁ
nādyāpy antaḥ sā tu māṁ hā jahāti ||22||

vṛttaṁ kurukṣetra-gataṁ purā yat tapte kaṭāhe jala-bindu-tulyam |
āsīt tad anveṣi-janena śūnyaṁ vraje tu tat tad-viparītam eva ||23||

[13] tataḥ katicit kāla-gatīḥ pratipālayann udāsīnavad āsīnaḥ syām | tad etat kṣaṇaṁ vicārayan bhāvy anyad vicārayāmāsa—

[14] hanta hanta ! kim udāsīnatayā vā pratyāsīdatu | yasmād
ājanma-vihāra-sāra-nijāgāra-parihāram ācārya cira-viracitāyām api tasyāṁ tāsām unmādam āsādayantīnāṁ mad-bhāvaḥ pratyuta sarva-pratyakṣatām āpannaḥ | yathā ca tad idam idaṁ jagad eva vidad asti | tatra mama yadu-sthāne prasthāne nivārayāmaḥ samupetya mādhavaṁ; kiṁ no 'kariṣyan kula-vṛddha-bāndhavāḥ [bhā.pu. 10.39.28] iti tāḥ procya, visṛjya lajjāṁ ruruduḥ sma su-svaraṁ; govinda dāmodara mādhaveti [bhā.pu. 10.39.31] iti tathā, tā man-manaskā mat-prāṇā mad-arthe tyakta-daihikāḥ [bhā.pu. 10.46.4] iti, kṛṣṇa-dūte samāyāte uddhave tyakta-laukikāḥ [bhā.pu. 10.47.9] iti, gāyantyaḥ priya-karmāṇi rudantyaś ca gata-hriyaḥ [bhā.pu. 10.47.10] iti, kācin madhukaraṁ dṛṣṭvā [bhā.pu. 10.47.11] iti ca |

[15] yatroddhavasyāpi vacanam idaṁ yā dustyajaṁ sva-janam ārya-pathaṁ ca hitvā [bhā.pu. 10.47.61] iti, tathā śrī-rāmasya vrajāgamane tāsām api vacanam idam—

> mātaraṁ pitaraṁ bhrātṝn patīn putrān svasṝn api |
> yad-arthe jahima dāśārha dustyajān sva-janān prabho || [bhā.pu. 10.65.11] iti |

[16] ata eva kim iha bahu ṣaḍaṅghre gāyasi tvaṁ [bhā.pu. 10.47.14] agṛhāṇāṁ naḥ iti vyaktam eva śrī-rādhayā proktam | tasmāl lajjā tu mayi sarvataḥ sajjatām agād eveti tāsāṁ para-dāratā yadi parihāram āpadyeta | tarhy eva pūrvam aparam api sarvaṁ samañjasam añjasā bhavati | kintu prāyaḥ kṛtābhiprāya-madīyāntaryāmitvādi-sampadi muny-ādi-saṁsadi kathā-rītyā pratītam | tāsu mat-para-patnītvaṁ tādṛg-alaukika-māmaka-rītyā nirasya vairasyaṁ pratyākhyāyate | atra tu muny-ādi-durlabha-mad-bandhu-bhāvākule gokule laukika-rītyā paraṁ pratyākhyātavyam | tatra kāla-pratīkṣā tu na titikṣāṁ lakṣayati | sa eva hi kālas tāsu kālatāṁ kalayet | sāmpratam api nakim api sāmprataṁ lakṣyate |

+
[19] śrī-kṛṣṇa uvāca—kasmād idam akasmād vadasi ?

[20] paurṇamāsī uvāca— yasmād upalabdhārthatāyām api tavālabdha-svārthatā dṛśyate |

[21] śrī-kṛṣṇa uvāca—rucyaṁ ced vyaktam ucyatām |

[22] paurṇamāsī uvāca— rukmiṇī dvāravatyāṁ tu rādhā vṛndāvane vane iti samāna-prasiddhitāyām api kīdṛg asmin na siddhatā, yena rukmiṇyādīr iva na rādhādīr aṅgīkaroṣi ?

[23] śrī-kṛṣṇas tu salajja-smitam uvāca—gokula-loka-kulaṁ tu nedṛśam ālokayati |

[24] paurṇamāsī sānandam uvāca—

[25] śrī-kṛṣṇa uvāca—janita iti cet tarhi doṣa evāyātaḥ |

[26] paurṇamāsī sa-hāsam uvāca—svayaṁ tu na te tvad anyatra bhīṣmakavat taṁ jāmātṛ-bhāvaṁ sākṣād-vyavasāya-viṣayaṁ kṛtavantas tarhy atra vā svapna-doṣād utpanne ko doṣaḥ ?

[27] śrī-kṛṣṇa uvāca—tathāpi yathā tathā tāsu nirdūṣaṇam eva dūṣaṇam āyātam | tāsām anyatra patitāpratibhānāt teṣāṁ śayyā-saṅgati-sandhānāc ca |

[28] paurṇamāsī uvāca— dvayam api na vayaṁ manyāmahe |

> yat paty-apatya-suhṛdām anuvṛttir aṅga
> strīṇāṁ sva-dharma iti dharma-vidā tvayoktam |
> astv evam etad upadeśa-pade tvayīśe
> preṣṭho bhavāṁs tanu-bhṛtāṁ kila bandhur ātmā || [bhā.pu. 10.29.32] iti |

[29] bhavati tāsām eva vacanaṁ bhavaty eva patitva-sthāpanam ācarati | tanubhṛn-mātrāṇāṁ cet preṣṭhādirūpas tarhy ananya-spṛśam īdṛśaṁ bhāva-viśeṣaṁ svabhāvataḥ parāmṛśantīnām asmādṛśāṁ preṣṭha-viśeṣatayā kānta eva bhavān iti bhavad-anuvṛttir eva vṛttir iti hi tatrārthaḥ |

[30] tad evam eva yāh śuśrūṣantyaḥ patīn kāścid [bhā.pu. 10.29.6] tvāṁ prati pratasthire tās tv anyāḥ kāścit antar-gṛha-gatāḥ kāścid [bhā.pu. 10.29.9] ity ādy uktyā tval-lābhānarha-dehā jāta-tvat-snehāḥ sādhaka-caryaḥ samprati tad-arha-deha-lābhena tvat-paricaryākarya eva gamyante |

[31] yat paty-apatya-suhṛdāṁ [bhā.pu. 10.29.32] ity ādy-uktavatīr uddiśya prayuktaṁ tu,

> nāsūyan khalu kṛṣṇāya mohitās tasya māyayā |
> manyamānāḥ svapārśvasthān svān svān dārān vrajaukasaḥ || [bhā.pu. 10.33.37]

iti śrī-śukasya vacanaṁ rāsa-prasaṅgajam api sāṅga-samaya-saṅgam aṅgīkaroti | māyāyāḥ sarvadā sarva-śaktitvena tvad-eka-bhaktitvena ca tad-apariccchadātiriktiṁ dāra-śabdena ca teṣāṁ tad-aviviktiṁ prasaktīkaroti |

[32] ye vivāha-samaye tvad-avarāṇāṁ varāṇāṁ vañcanāya māyayā kalpitāḥ śrī-rādhādibhyaḥ paratayā vivektum aśakyāḥ sve sve dārās tān eva sva-pārśvasthān manyamānāḥ śayyāyām api tad-aviviktatayā jānanta iti hy atrārthaḥ | atas tāsāṁ na tatra tatra vivāha-sammatir na ca tadīya-śayyā-saṅgatir iti |

[33] tad evam eva bhavatāpy udbhāvitam uddhava-sandeśe—mām eva dayitaṁ preṣṭham ātmānaṁ manasā gatāḥ [bhā.pu. 10.46.4] iti | ballavyo me mad-ātmikāḥ [bhā.pu. 10.46.6] iti | tābhir api— api bata madhu-puryām ārya-putro 'dhunāste [bhā.pu. 10.47.21] iti, śrī-śukenāpi rāse kṛṣṇa-vadhvaḥ [bhā.pu. 10.33.7] iti, durvāsasāpi tāpanyāṁ tābhiḥ kṛte praśne—sa vo hi svāmī bhavati iti | brahmaṇāpi brahma-saṁhitāyāṁ śriyaḥ kāntāḥ kāntaḥ parama-puruṣaḥ iti |

[34] mantra-rājayos tat-tan-mantra-draṣṭāpi gopī-padānantaraṁ janety asyānte vallabhāyeti | yatra khalu gautamīye tan-mantra-vyākhyāyāṁ gopīti prakṛtiṁ vidyāt ity ādi-padya-dvayena pūrva-pūrvatra brahmatva-neśvaratvena ca vikalpa-kalpatayā niruktasya tan-nāmnaḥ punaḥ aneka-janma-siddhānām ity ādi-padyena sarvottara-pakṣe gopīnāṁ patir eva iti bhramāntara-nivāraṇa-kṛte sāvadhāraṇaṁ vyākhyā-paryavasānaṁ paryākalpyate | tasmād amūṣām anyeṣāṁ vānyatra paty-ādi-śabda-prayogaś cānyathākhyātim anusṛtya kevala-prakṛti-pratyayogam avalambamānaṁ vṛtty-antaram avalambate | pātīti patir iti | ato rāsārthaṁ tāsāṁ harṣeṇa samākarṣe mātaraḥ pitaraḥ putrāḥ bhrātaraḥ patayaś ca vaḥ [bhā.pu. 10.29.20] iti bhavaj-jalpa-vilāsaś ca parihāsāya kalpamānaḥ parocchiṣṭatāśliṣṭa-jugupsāvaśa-virasatāṁ nāvahati | putrāś ca te yātṛṁ-manyānām eva putrāḥ putratayātidiśyante | yān uddiśya munayas tu pāyayantyaḥ śiśūn payaḥ ity evāhur na tu sutān stanam iti |

tasmād garga-vacanāvañcanāyātmanā prapañcitam idam asañcitaṁ vayam eva kariṣyāmaḥ, yathā gokule lokā api yathāvad ālokeran iti |

[36] atha madhumaṅgalaḥ sakaṣṭam ācaṣṭa—

vrajasya loke tava saṅgater mudaṁ
gate tathāmūr malinatvam āgatāḥ |
yathā site taṇḍula-maṇḍale yayur
niṣkāsya durvīja-kaṇāvales tulām ||25||

[37] vṛndovāca—

akasmāt tval-lābhād vraja-janavad utphulla-tanutāṁ
gatās te preyasyaḥ sphuṭam iti kathā sā na vitathā |
tavaudāsye kintu prayayur adhunā mlānim atulām
amūḥ śrī-rādhā tu pravalayati dhūmaṁ nija-tanoḥ ||26||

[38] paurṇamāsī uvāca—

śṛṇu saṅkṣepataḥ sampraty audāsye tava keśava |
yadā bāṣpāyate rādhā dhūmāyante tadā diśaḥ ||27||
āśrayāśatva-vikhyātir vahneḥ sarvatra labhyate |
premṇaś ca tava govinda sā cen nindām avāpsyasi ||28||

[39] atha sa ca gokula-kulaja-ramā-jana-bhāgaḥ
patat-parāga-samāgata-rāga-nija-bhālādi-bhāga-mārjana-vyājād dukūlāñcala-saṁvalanayā
nijākṣi-jalam apasārayan vyājahāra, yathā—bhadraṁ bhavati, tathā tad-rañjitaṁ kriyatām iti |

[40] tad anu ca vṛndā-madhumaṅgalābhyāṁ pūrṇa-parisarā pūrṇimā tad-abhiprāyaṁ sujñāya
sukha-vihārāya ca tam anujñāya samāna-vāsanayā kvacana ca nirjane kṛta-saṁvāsānāṁ tāsāṁ
sakāśamayāmāsa | tataś ca gokule tāsāṁ maṇḍalīṁ jyotir-maṇḍale
labdhoparāga-candra-maṇḍalīm iva susnigdhatā-digdha-gahane vātyā vyatyāsita-latā-paṅkitm iva
kāvya-mīmāṁsā-śāstra-vijñāvijña-sadasi sat-kavitām iva
vilasad-anya-pumartha-sādhana-sādhu-varge bhagavad-ananya-kāmanā-maya-bhaktim iva
mlāniṁ gacchantīṁ vīkṣyānaccha-hṛdayatāṁ gacchati sma | gatvā ca śubhāśiṣā viṣādam
apanayantī tad idaṁ tāvad vadati sma |

sarasī-bhavantu te te, ghana-rasa-pūrṇe mahā-guṇe sarasi |
malinī-bhavatitarāṁ cen, nalinī-jātis tadālinīnāṁ kim ||29||

[41] tad evam ākarṇya ca bhūmiṁ nirvarṇya vaivarṇyam atyajantīṣu vaivarṇyam eva ca
bhajantīṣu tāsu kāpi tāsāṁ sakhī sa-gadgadaṁ gadati sma |

nalinī-jātiḥ katham iva, malinī-bhavitā na sā saraḥsthāpi |
vṛścika-rāśi-gataś cen na ravi-cchavim ādivat tanute ||30||

[42] paurṇamāsī uvāca— raver nāyam anayaḥ, kintu samaya-gater eva |

[43] sovāca—yoga-caryā-varyāyā bhavatyā na bhavatyāś caryāya kim api | tasmād asmākam iva
tāsāṁ samayasya gatir asmāt vismāpayate |

[44] paurṇamāsī sāsram uvāca—na bhaved adyāditaḥ kācid avadyā tasyā gatiḥ, yad ayaṁ sakala-sukha-dāyakaḥ śrīla-gokula-kula-nāyakaḥ punar api gokulam avalambate sma | samprati cānanda-ghana-samayaṁ labhamānaḥ sahasra-guṇam amṛtam api varṣiṣyati, na tu snehāśavad-ātmāśraya-varti-gaṇaṁ dharṣitaṁ kariṣyati, parantu paramābhīla-nilīnānāṁ bhavad-ālīnāṁ samīhitaṁ karṇa-nihitaṁ kartum icchāmaḥ |

[45] atha sā sakhī punar utkaṇṭhā-yuktāpy aśru-kaṇṭhatayā kṣaṇa-katipayaṁ kuṇṭhāyate sma | tad-anantaraṁ tu sarvāsāṁ samaya-lekha-patraṁ tasyā dṛg-amatraṁ karoti sma | yathā—

vraje vayaṁ dvidhā vṛndā vṛndāvana-gatā matāḥ |
ekāḥ kanyā-gaṇe gaṇyā gaṇyā nāsmiṁs tu kāścana ||31||
dvitīyānām iyaṁ saṁvit saṁvit-sadmani dhīyatām |
jagaty asminn asarvajñaiḥ sarvajñair api sarvaśaḥ ||32||
yathā khyātir gavāṁ patyuḥ patyus tadvad gṛhasya naḥ |
vāṅ-mātreṇa dhavatvaṁ syād dhavatvaṁ syād drumeṣv api ||33||
yadi kṛṣṇāt paraṁ kāntaṁ kāntaṁ vecchāma gocaram |
svasātkuryāt kṛṣṇavartmā kṛṣṇavartmān yathāsmakān ||34||
evaṁ viśāma saṅkalpaṁ saṅkalpaṁ jvalane vayam |
yena lajjām atikramyam atikramyaṁ labhemahi ||35||
itaḥ kim anyat kāntasya kāntasya ca mudaṁ vahet |
yasya sā hrīr abhūd asmad asmad-antar-vimardinī ||36||
yadi tasya gatā lajjā tātasya ca kulasya ca |
pravekṣyāmaḥ punar vahnāv ahnāyākāṅkṣi tāptaye ||37||
atha saṁvit kumārīnām ārīnāśru-bhṛtām iyam |
taṁ vinā na navāśvāsān na vā śvāsān bhajemahi ||38||

[46] tad evaṁ suvacanāmatrikāyāṁ patrikāyāṁ vācyamānāyaṁ sabhāyam api bāṣpeṇa pācyamānāyāṁ paurṇamāsī sānuśayaṁ svāśayam aurṇavīt | pratyuta tāsāṁ sākṣād vacasyaḥ sva-karṇayo racanāya bhāva-parīkṣā-sacanāya ca viruddha-racanam iva vacanam idaṁ pracārayāmāsa—ayi vipaścitaḥ ! kāścid evaṁ niścinvanti | tāḥ khalu ramaṇe rāmāvaraje prema-mātraṁ kṣema-mātraṁ kṣema-pātratayā manyante | ramaṇe premā ca rāmāṇāṁ nirodhamayābhyāṁ lajjjābhyābhyāṁ sajjāṁ gatāṁ sajjati | tarhi tā api yan-nirodhanāmnābhihitān nija-hitād udvijamānāḥ para-dāratāṁ nivārayituṁ lipsante | tan na yuktam iti |

[47] tad etan niśamya kṣaṇaṁ viramya ca savaivarṇyam itas tato nirvarṇya tās tad idaṁ svayaṁ varṇyam ācaranti sma |

[48] tāsām eva tan-nirodhaḥ samudbodham āpnotu, na punar anyāsām | ānyās tu tad idaṁ boddhum apy adhanyā bhavanti tat-prema-nāmābhāvas tal-lābha-nirodhasyānurodha-mayaḥ syād iti, kintu yadyapy asau pārśva-gato raho-gatas tathāpi tasyāṅghri-yugaṁ navaṁ navaṁ [bhā.pu. 1.11.34] ity eva boddhum udbuddhā bhavanti |

[49] tad evaṁ varṇayitvā lupta-varṇa-padaṁ rudatīṣu sudatīṣu bāṣpa-pūrṇā paurṇamāsī tad idaṁ cintayāmāsa—

harer nityāḥ kāntā iti na hi vidur ye vraja-ramāḥ
mataṁ teṣāṁ tāsāṁ tad-upapatitāpy uttama-phalam |
vidur ye tā nityāḥ param ahaha teṣāṁ punar asāv
amūṣu gālih katham anuga-lokaṁ sukhayatu? ||39||

[50] tasmān nāham āsām avara-patnītva-duṣkīrti-rakṣaṇārtham etan-matam ākrukṣam | kintu kukṣi-gataṁ bhāvam evāmūṣāṁ nirakukṣam | vastutas tu, patitvasyāsambhava eva kila sambhavati bhāvavatīnāṁ tasyapaśṛṇvati jāratā tiraskṛtā, niḥśvaṁ tyajanti gaṇikāḥ [bhā.pu. 10.47.7], jārā bhuktvā ratāṁ striyaṁ [bhā.pu. 10.47.8] ity anena |

[51] atha punaḥ sāśīr-vacanam uvāca—

he rādhe hanta candrāvali bata lalite he viśākhe'ṅga bhadre
bho śyāme paśya padme kalaya śivisute kiṁ ca śṛṇvantu sarvāḥ |
yuṣmac-cintā-maṇīndraḥ sa khalu hari-maṇiḥ kāmitaṁ vaḥ supūrṇaṁ
tūrṇaṁ kartāsmad-ādyās tv iha paricaraṇa-brāhmaṇādi-prakārāḥ ||40||

[52] atha vṛndāpy uvāca—

vṛndāvanaṁ bhavad-vṛndāvanam etad dvayaṁ hariḥ |
na hāsyatīti jīvāmi yan na hāsyati gīr asau ||41||

[53] atha madhumaṅgalaś cālalāpa—

asmi ca madhumaṅgalakaḥ
punar api madhu-maṅgalatvam āpatsye |
adhi madhu-ṛtu vaḥ pāṇau-kṛtya
sa pāṇau kariṣyate kṛṣṇaḥ ||42||

[54] tad evaṁ tāsām abādhāya samādhāya tāṁ gacchantīm anu vrajantī nityaṁ sakhitā-mātra-sukhinī kācana sakhī-śreṇītayā rahasy anvayoji | sabhāyāṁ khalu viṣam abhāvānāṁ prasāda-lābha-hetor api nāvabhāsayanti gambhīra-svabhāvāḥ sva-matam | tasmān niḥśalākatā-balād idam ālapāmi, nāpalapata sva-matam iti | tās tu sa-gadgadaṁ jagaduḥ—

yathā sītā-devyā daśa-mukha-kṛtārtir vipad abhūd
yathā vā rukmiṇyā vivahana-vidhiś cedipa-kṛte |
tathā rādhādīnāṁ para-gṛha-gatir yā bata vipat
kathaṁ tasyā nityā sthitir abhimatā hanta suhṛdām ||43||

[55] pūrṇimā svagatam āha—satyaṁ satyam | yataḥ—

śaśabhṛti rāhoś chāyā cirāya neti vyanakti kutukaṁ ca |
nityāvasthitilāñchanam akhilasvāntaṁ virañjayati ||44||

[56] spaṣṭaṁ tu tad idam āha—para-gṛhiṇītayā tāsāṁ para-nigṛhītatve saty eva bhavatīnāṁ sāhāyya-sukham atiśāyy astīti tat kathaṁ parityajyate ?

[57] tās tumalina-lapana-nalinam ālapanti sma—bhavaty avadhīyatām | tāḥ khalu daivatas tāvan nija-prāṇa-vallabhasya vallabhatvenālābhāl labdha-mahā-duḥkhās tatra ca svasyānya-hasta-patitayā jugupsitaṁ-manyatā-śuṣkās tatra ca priyāpriya-viprakarṣa-sannikarṣābhyāṁ labdha-mano-dharṣās tatra ca nirantara-śaṅkamāṇaiḥ patim anyādibhir maṅkṣu-kṛta-nivāraṇa-bhartsanādi-nikarṣās tatas tata eva duḥsaha-preṣṭha-viraha-tīvra-tāpa- [bhā.pu. 10.29.10] iti prasiddha-tādṛg-avasthābhyo'pi mahānurāgataḥ pīḍanād vahala-dahanākāra-kārāgāra-vasatiṁ-manyatayā nigīrṇa-sarva-kṣaṇaṁ kṣaṇam api kalpaṁ manvānāḥ samprati tadīya-mahā-viraha-samayaṁ virahayya cātmānas tad-upekṣatām utprekṣya lajjā-mātra-paryavasānatām āsajya ca dhik-kṛtam anyā daśamīm api daśāṁ tanvānāḥ | kiṁ bahunā ? bahir-antaḥ-sukumāratāyām api kaumārata eva vyādhānuviddha-snigdha-kānana-pratyāsatty-aparityāgi-mṛgīvat prakhara-darāpāra-para-pāravaśya-labdha-vicitra-durgati-samplutatayā paśyatāṁ śṛṇvatām api hṛdayaṁ dhunvānā raso'yam iti manyamānena niṣkaruṇa-kautukena kenacid evopekṣituṁ śakyante, na punar anyeneti, kālī kālīva kalpāntāya kalpatām |

[58] atha bhagavatī rodana-sampat-kampa-sampāta-pāta-jāta-mūrtīr āsāṁ mūrtīr āliṅganāmṛta-saṅgād vigata-jūrtīr vidhāya śubhāśiṣā vāñchita-mahasi nidhāya tadīya-sva-sakhī-sannidhāna-gamanāya saṁvidhāya nija-parṇa-śālām āgatavatī, vṛndā ca nija-vanam |

[59] madhumaṅgalas tu sarvam idaṁ maṅgala-vṛttaṁ śrīmati vraja-māggale prasaṅga-saṅgi cakāra |

[60] punaś ca pūrṇimā sakhī-dvārā sva-hṛdayaṁ parīkṣamāṇāyā rādhāyā bādhātiśayaṁ niśamya ramyam idaṁ sandeśa-patraṁ tasyāḥ sandeśaṁ preṣayāmāsa, yathā—

> nāma śrīmati rādhikā tava pitā bhānuḥ prasūḥ kīrtidā
> śvaśrur nanda-vadhuḥ sakhī ca lalitā sārdhaṁ viśākhādibhiḥ |
> ārāmaḥ kila kṛṣṇa-kānana-tatiḥ kāntaḥ sa kṛṣṇaḥ sadā
> nāhaṁ kiñcid avediṣaṁ tad aparaṁ no vedmi vetsyāmi na ||45||

[61] tad evam ekānta-bhaktānām eṣāṁ tva kāntaṁ prati prārthanā ca nitāntaṁ viśrāntatām āpsyati |

> gopeśau pitarau tavācala-dhara śrī-rādhikā preyasī
> śrīdāmā subalādayaś ca suhṛdo nīlāmbaraḥ pūrvajaḥ |
> veṇur vādyam alaṅkṛtiḥ śikhi-dalaṁ nandīśvaro mandiraṁ
> vṛndāṭavy api niṣkuṭaḥ param ito jānāmi nānyat prabho ||46|| iti |

[62] atha kathakaḥ samāpanam āha—prastāvyāntaraṁ tu prātaḥ prastoṣyāmaḥ |

> yasmād eva bhavantau tau sambhavantau mitho'py amū |
> sarvā asmān akharveṇa garveṇa dhinutaḥ sadā ||47|| iti |

[63] snigdhakaṇṭha-samāpana-kaṇṭha-sūkta-nidigdhatā-snigdhāḥ sarva eva yathāyathaṁ vāsam āsannāḥ śrī-rādhā-mādhavau ca sa-spṛhaṁ vilāsa-gṛhaṁ jagṛhatuḥ |

iti śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
śrī-rādhā-bādhā-samādhānaṁ nāma
ekatriṁśaṁ pūraṇam
||31||

(32)

**atha dvātriṁśaṁ pūraṇam**

# sarva-samādhānādhāna-parva-parvaṇaṁ

[1] atha vraja-yuvarāja-virājamāna-vraja-rāja-sabhāyām anyedyuś ca sarva-sukha-dhanye madhukaṇṭha uvāca—

[2] tad evaṁ vrajasya vraja-maṅgalasya ca śarmābhimāneṣu śaśvad-ullāsa-bhāsamānatā-samāneṣu nirantara-taratamatā-rahita-hari-hita-saṁjñāneṣu citra-vāditra-nartana-gāna-pradhāneṣu vicitra-samitra-kaṁsāmitra-keli-vitāneṣu ca tatra tatra samam atra satra-sukha-satra-nidāneṣu prati-rātrindivam abhinnavat-tat-trayaṁ vindamānam āsīt |

[3] tatra ca sati sarathaḥ sārathir yathāvad evāvasthita iti vraja-pati-prabhṛtīnāṁ manaḥ sandigdhatā-digdhaṁ babhūva | atra tu sati param atimatimān śrīmān nanda-kula-nandanaḥ kvacid ānanda-kathāyāṁ sa-vinayena nayena kāritābhimukhyān pitṛ-mukhyān papraccha—hanta katham adyāpi vaḥ paritoṣasya kenacin moṣa iva dṛśyate ?

[4] atha sarve rūkṣa-snigdhatāmrakṣitaṁ hasantaḥ śaṁsanti sma—asmat-paritoṣasya mūlaṁ paramānukūlaḥ sa bhavān eva | tataḥ kiṁ tasya paryanuyoga-caryayā ?

[5] atha śrīmān vraja-cintāmaṇis tām imāṁ cetasi cintām ācacāra—nāmī tāvan mama kāñcid anya-cittatāṁ cittīkurvīran, kintu ratha-sthitim eva mat-prasthiti-kāraṇam avadhārayeran iti |

[6] spaṣṭam ācaṣṭa—bhavan-manoratha-viśeṣa-śleṣārtham eva so'yaṁ rathaḥ svīkṛta-prathatāṁ na prathayati | tatra katham iva nija-cintyam anyathayata | yataḥ—

> hitvā vaḥ paridevanā-parivṛtān kaṁsaṁ nihantuṁ gatas
> tatrāneka-tad-eka-caryad-anuja-dhvaṁsāya labdha-grahaḥ |
> tasminn ātma-baloddhavādi-vacanān nirbaddha-yuṣmad-galat-
> prāṇaḥ so'ham ihāgato'pi bhavatas taptāsmi hā kiṁ punaḥ ||1||

[7] atha tad evam ākarṇya vraja-rāja-mukhaṁ nirvarṇya sarve'pi taṁ nivedayāmāsuḥ—tarhi dvārakāvad āgāram atra yadi syāt tadā tad asmākaṁ sukha-satraṁ bhavati | tasmād anyathā sthitis tu bhavataḥ sphuṭam asmākaṁ vyathāṁ janayiṣyati iti |

[8] tad evam ākarṇya bhūmiṁ nirvarṇya sa tu manasi vicāram ācacāra—agāra-padam ete dāra-paryavasānatāṁ gamayanti | nāsman-manaḥ-sāraṁ tu jānanti | tasmād ātma-sahāya-paurṇamāsy-ādi-sāhāyakaṁ sañcārayitum ācaritum añcitānusāraṁ kṛta-yamunā-vidāraṁ bhrātṛ-sāram atrākārayitāsmi | madīya-mātuḥ priya-yātaraṁ tan-mātaram api, yasmād eva cātmani pūrvavad apūrva-vraja-vāsa-sukhāni sādhayiṣmaḥ iti |

[9] spaṣṭaṁ ca vyācaṣṭa—tarhi bhrātaraṁ tan mātaram api vrajam evāvrājayiṣyāmi iti |

[10] sarve'py ūcuḥ—tarhi sarvadā rākāśarvarī-parva-śarvarī-nāthād varayataś cakora-vārasya tasmād apāra-daśāradasambhāra-sārasyāpi lābhaḥ samajani |

[11] atha kaṁsārir dārukaṁ prati rahasi cāru nidideśa—bhoḥ sūta ! madīya-snānīya-dānīya-dravya-viśeṣānayanāya prabhūta-java-prathena rathena dvārakāṁ prasthāya dantavakrādi-vadham abhidhāya mamātra tu bhūta-bhaviṣyat-kāla-prasūtatā-mātraṁ tatra vyaktam abhidhāya mātṛ-miśrāḥ śrīmad-ārya-miśrāḥ samānīyantām uddhavaś ca teṣām anuṣaṅgitayā vidhīyatām | kintu teṣu rahasy evaṁ nivedayitavyam | yathātra vrajāsaktatayā pratītasya mama śīghra-vinivartanam eva lakṣyam anuvartate iti |

[12] punaś cādideśa—śrīmad-agrajena vrajān nīte te śuka-śārike cānetavye iti |

atha vrajāt pracalitavān sa dārukaḥ
samāgataḥ sapadi kuśa-sthalād api |
balādika-trayam iha yatra sākṣitāṁ
nayaṁs tad ānayad iti citram ādadhe ||2||

harer vācā jñātvā pathi kṛta-gatir dhenuka-ripor
upavrajyāṁ cakre vraja-jani-janaḥ prāg iva hareḥ |
tathāpy asminn ekaṁ samadhikam abhūt prasphuṭataraṁ
yad antar babhrāje svayam api haris tad-gaṇa-gataḥ ||3||

vrajādhīśaṁ rāmaḥ sa-sutam amilad yarhi sagaṇaṁ
vrajādhīśāṁ rohiṇy api paśupa-rāmāvalayitām |
tadā sarvaṁ goṣṭhaṁ pramada-bhara-puṣṭaṁ tad abhavad
yathā divyair lokair dviguṇam idam ity eva dadṛśe ||4||

nīrājanādikaṁ tarhi rāmasyākāri pūrvavat |
kṛṣṇa-dvaitatayāloki tathāpi yad apūrvavat ||5||

[13] athātra snigdhakaṇṭhaḥ sahāsam āha sma—

putrīṁ putraṁ cāpajahre vrajeśa-
syātmārthaṁ yaḥ śūra-putra-cchalena |
tat-putreṇa dvībhavan putra eṣa
svīyaṁ tātaṁ paśya śaśvat piparti ||6||

[14] atha madhukaṇṭha uvāca—tad ārabhya ca—

āstāṁ rāmasya sā vārtā tāṁ paśyann uddhavasya ca |
gopāla-samatā-citrāṁ dārukaś citratāṁ yayau ||7||

[15] uvāca ca dārukaḥ sva-buddham idaṁ rahas tam uddhavam—mayāyaṁ māyāmayavad vraja-janmanāṁ kṛta-pracāra-pada-vyavahāra-vyavahāraḥ pathi bhavatsu bhavatsu pratītam atīta iti na prathitaṁ cakre | ta eta eva tam etaṁ gocarayitāra iti cintayāñcakre ca | tatra tu bhavanto'pi

tan-māyayā tad-rūpībhavanto dṛśyante | tasmād atīva citrāyamāṇaṁ māṁ kathañcit trāyamāṇaḥ sa bhavān bhavatāt | iti |

[16] uddhava uvāca—mugdha-dhīr api bhavān mugdhatām adugdha | yaḥ sva-prabhoḥ savyeṣṭha-dakṣiṇastha-ratha-kuṭumbīti saṁjñā-traya-mayaḥ sa bhavān nādyāpi tad idaṁ vidann asti | vraja-vāstavyā vā stavyāḥ kasya na syuḥ ? yeṣāṁ pāda-rajaḥ-sañjanāya vidhir apy ātmanaḥ suvidhim abhyarthayate | iti |

[17] atha prakṛtam anusarāmaḥ | tataḥ sarva-sukha-janyāṁ tasyāṁ rajanyāṁ muhur muhur api—

antar bahir drava-vaśād vapuṣī mithas tarhy
āśleṣa-śarma-niviśan-nibhayor jananyoḥ |
rāmājitāv anuśayād iva hārda-vācā
svatrāvadhāna-racanau viyutiṁ vyadhattām ||8||

[18] tad evaṁ tasyāṁ rātrāv atimātrānanda-gātrāyāṁ tat-prabhṛti ca prātaḥ prātar anusṛtya śrī-rāmam ādṛtya tena saha saha-tātaṁ śrī-rāma-sahajātaṁ parāvṛtya pitrvya-mukhādṛtya-gopāḥ kramān nimantrayāmāsuḥ, rohiṇīm api vraja-mahīpati-patnī-sahitām, yatra sarva eva vrajaḥ paraspara-nimantritatayāsīd ity atiśayitum asamarthatayā lajjā-yantrita evājaniṣṭa |

[19] atha nimantraṇāyām atūrṇaṁ pūrṇāyāṁ punaḥ sarvān mahā-parvaṇā svayaṁ śrī-vraja-yuvarājaḥ sabhājayāmāsa | yatra kaṁsa-vadhād adhastād vrajeśvarādīnāṁ vraja-prasthāpane yad veṇu-śṛṅgādikaṁ sva-pratinidhi-bhāvāya saha rāmeṇa svayaṁ stokakṛṣṇa-subalayor arpitavān, tena tau anyaiś ca dhanyair agaṇyair nijālaṅkārair alaṅkṛtavān parair aparān api sakhīn iti | kiṁ bahunā ? sandeśa-harān api tān ācarita-gatāgati-carān ānāya tat-tan-nyāya-vastubhiḥ stutibhiś ca punaś cakāreti sarva-sukhaṁ varvarti sma |

[20] svayaṁ tu prācīna-bahuvidha-tat-tan-nija-spṛhitaṁ veṇv-ādikaṁ janayā gṛha-saṅgṛhītaṁ gṛhītvā sakhibhiḥ saha saharāmaṁ viharanti sma | [21] atha prakṛtam eva sevadhvam |

[22] śrī-rāmaḥ samāgatya dvitīyaṁ dinaṁ saṅgatya śrī-hareḥ premṇāvaguṇṭhitāḥ kāścana visphuṭad-dhṛdayatākṛt-utkaṇṭhāḥ sphuṭam uddhava-dvārā śubhāśīrbhiḥ sāntvana-gīrbhiś ca maṅkṣu sandhukṣayāmāsa | tad etac ca śuka-śārikā-yugmaṁ mad-dvārā prahitaṁ śrīman-mad-anujena ca parama-hitatayā nija-nikaṭe nihitaṁ samprati ca mādṛg iva vraja evānītaṁ tadīya-satya-saṅkalpatā-jalpa-mayaṁ padyaṁ svayaṁ bhavatībhir adhyāpanīyam iti vācikaṁ ca prasthāpayāmāsa |

[23] tatra ca dvitrāhorātrānantaram uddhavena satrā rahasi rohiṇī-rāmābhyāṁ pūrṇimābhyāsaḥ sādaram abhyāsede, yatra vṛndā-madhu-maṅgala-saṅga-lagnā pūrṇimā tān saṅgamitam aṅga-latayā pūrṇita-manasaḥ sandhāya prastāva-parampara-yātrakīyāya śrī-kṛṣṇa-vivāhāya śrī-vraja-rāja-samīhitaṁ tat-karṇābhyarṇam ācacāra, yat khalu madhumaṅgalāt karṇayoḥ saṅgatavatī |

[24] tatra kanyāś cāṅgīkṛta-sva-nirṇayābhyāṁ labdha-varṇābhyāṁ rāmoddhavābhyāṁ rohiṇī-karṇa-patham ārohayāmāsa | tad idam avyājaṁ vyājahāra ca—jāte tu vraja-prajāpateḥ purastād etat-prastāva-jāte, man-matam eva svena sammatam iti vaktavyaṁ, na tu svayaṁ kim api vaktavyam iti |

[25] tad evaṁ paurṇamāsyā sahaikamatyena sātatyenānandārāmā vraja-dhāmāgatā rāmādayaḥ śrī-vraja-pati-tat-patnībhyāṁ tad-artham anuyuktās tad-uktām eva rītiṁ prayuktāṁ nimamire |

[26] tataś ca vrajapati-jampatī tad-abhyāsam evābhyājagmatuḥ | tad anu ca tad-anunayādikaṁ vidhāya tad-anujñayā sannidhāya ca tad idaṁ nivedayāmāsatuḥ—tapaḥ-prabhāvavatyā bhavatyā prasādād apatyasya pratyāgamanaṁ pratyāsannam | anantaraṁ tu nijāntarasya duranta-dustara-laṣitāntaram ākhyātuṁ lajjāṁ sajjāvaḥ, yad adhunā tasya vadhū-sampattaye ca prayatate ceto-vṛttiḥ |

[27] paurṇamāsī sānandam uvāca—

śrotṛ-vaktror aikamatyaṁ yadi syād daiva-yogataḥ |
tadā lipsita-bhāvānāṁ siddhiḥ śakunavin-matā || iti |

[28] śakuna-śāstrānusāreṇa labdha-manoratha-pāreṇa manasā pṛcchāmaḥ | bhavator atra kutra gopa-gotrajāyāṁ manorathaḥ prathate, tat kathyatām |

[29] atha vrajarājñī vijñāpayāmāsa—kāścid dhanyā-prabhṛtayaḥ kātyāyany-ārādhana-dhanyāḥ kanyās tasminn eva sva-nyāsāt kanyātvaṁ rakṣitavatyaḥ santīti tāḥ pratyadhikam | iti |

[30] paurṇamāsī uvāca—katham asādhāraṇā rādhādayas tāsāṁ sādhāraṇā api na kriyante ?

[31] tāv ūcatuḥ—hanta ! tāḥ bhavad-antaram āgatāś cet, parama-śantamā eva bhaveyur iti kathantarāṁ norarīkriyantāṁ ? kintv amūḥ katamāḥ ?

[32] paurṇamāsī uvāca—dhanyānāṁ vṛṣabhānv-ādīnāṁ kanyā eva |

[33] tāv ūcatuḥ—sudhyādi-guro ! tad idaṁ na budhyāmahe |

[34] paurṇamāsī sahāsam uvāca—tāś ca kanyā eva, na punar anyādṛśāḥ |

[35] vrajarāja uvāca—katham iva ?

[36] paurṇamāsī uvāca—yadā kila vasudeva-mantraṇaika-sargatayā gargas tāsāṁ vargam anyatra prādeśayituṁ tat-pitṝn upadideśa, tadā bhavad-ādi-manoratha-vijñayā mayā preritayā sarvatra vyāpnuvataḥ svapnasya sampādana-vyavasāyayā māyayā tāsām anyatra vivāha-bhānaṁ nirvāhitam | tat-patiṁ-manyānām anyāyādi-pravṛttim anu ca māyā vṛtti-rūpās tāsāṁ svarūpāś ca madhye madhye parā nidhyeyatayā nirvāhitāḥ | iti |

tasmāt—

kaumāraḥ sann ajitaḥ, kaumārībhiḥ samaṁ goṣṭhe |
dvandvībhāvaṁ gacchan nirdvandvībhāvam āgantā ||

[37] atha tau tad etan niśamya tāmyan netra-nalinavad amalina-mukha-suṣama-sukha-samādhi-sādhīyāṁsau tūṣṇīkatayāpi tāṁ puṣṇītaḥ sma | yataḥ—

hemantāmara-dīrghikā0visaravat kalpadru-vanya-sthalī
cchāyāvad-dharicandana-svarasavac-chubhrāṁśu-niryāsavat |
rādhādīya-kumāratān apagamaṁ vyañjad-vacas tan-muneḥ
sadyaḥ spṛśyatayābhimṛśya jahatus tāpaṁ vrajādhīśvarau ||11||

[38] atha kṣaṇaṁ viramya sa-gadgadaṁ jagadatuḥ—vatsaḥ kiṁ tad idaṁ tadvat samadhigacchati ?

[39] paurṇamāsī uvāca—atha kim | kintu mad-ādy-upadeśāj jñātvāpi lajjāṁ sajjaṁs tatra na sajjate |

[40] vraja-rājñī prāha sma—rādhikādikānām api kā vārtā ?

[41] paurṇamāsī uvāca—tāś ca tathā svayam eva māṁ prati samprati cāviścakruḥ, yathā—

labdhe'py anūpavāse, bata cātaka-jātayaś ciraṁ paritaḥ |
kevala-vāri-dharāmṛta-tṛṣṇā-jvālāsu juhvati prāṇān ||12|| iti |

[42] tad evaṁ sati, yāvat tad-alābham eva tāsāṁ tad-āśayā ghūrṇamānānām apy upāyam ajānānāṁ tat-pratikūla-vāsa-pāśa-yantraṇāsahanaṁ sambhavanti, na tu tal-lābhe'pi tad-aṅgīkaraṇam |

[43] vraja-rāja uvāca— tat-pitṝṇāṁ kā vārtā ?

[44] paurṇamāsī uvāca—te ca mad-upadeśād avagata-rahasyāḥ paramāveśād idaṁ ūcuḥ—

kṛṣṇa-sāra-tanayā yadi tīrṇā
vyāghra-mukhaga-hānād bhavitāraḥ |
kṛṣṇa-sāra-tanayaṁ param etāḥ
sambhaveyur akhilāḥ sva-samānam ||14||

[46] paurṇamāsī sahāsam āha sma—sa khalu bhāvinīṁ tādṛśīṁ gatiṁ pratītya matim etām utthāpitavān | nahi bhavad-aṅgaje parama-maṅgalā tāsām aṅga-saṅgatis tasya vraje saṅga-bhaṅgāya saṁgacchate |

[47] atha vraja-rājau socchvāsam idaṁ vyājahratuḥ—tad idam anye lokāḥ kathaṁ manyeraṁs tāsāṁ śvaśuraṁ-manyādayo vā ?

[48] paurṇamāsī uvāca—tatra vayam eva samādhām ādhāsyāmaḥ | bhavadbhis tu śvaḥ sarvo'pi vrajaḥ parvodayam ācarya nimantraṇa-caryayākāryatām iti |

[49] atha tau ca tad etat karṇa-pīyūṣam āsvādya tat-padam abhivādya gṛham āsādya vādya-prabhṛtibhir viprādīn āhūya bhūyaś ca śrī-kṛṣṇāgamanavan mahotsavam ucchalayāmāsatuḥ, tādṛśa-mantraṇayā nimantraṇayāmāsatuś ca sarvaṁ vrajam iti sthite, nirantara-dināntara-vṛttāntaḥ karṇāntaram ānīyatām |

[50] ataḥ prātaḥ prātata-mahā-mahā-vraja-mahīpati-mahāśayaḥ sarva-sahām api mudāndolayāmāsa, yatra sarva eva kharva-saṅkhyās tadīya-samīpam īyante sma | tat-patnī-mahāśayā ca pūrṇa-mahāśayā paurṇamāsīṁ samīpam adhyāsīnāṁ vidhāya sarvāḥ samānayāmāsa, yatra śrī-rādhā-prabhṛtayaś ca yadyapi labdha-bādhāmṛtayas tathāpi vraja-rājñyāḥ samājñāvajñā-trastās tatrājagmuḥ, yāḥ khalu prāṇa-vallabhasya nija-vallava-pallī-samāgamena harṣātula-varṣābhir labdha-sampado'py avagraha-vyagrā vally-aṅkura-pālya iva jāta-śarat-tāpa-parisara-tapta-jīvanāḥ pallalya iva ghanāśaky-sthiti-maya-samaya-vitarkyamāṇa-nija-layaś cātakya ivālokayanta | tad-dṛśvarī vrajeśvarī tu sāsratayā pūrṇimā-mukhaṁ nirvarṇayāmāsa, yatra vilokyamānāś ca tāḥ ślokya-caritādi-gaṇitā vrajeśva-vanitā bāṣpa-salila-kalila-nija-vilocanānta-virocanāntar-virocamāna-tat-pratibimba-saṁvalana-lakṣyata yā bhagavatīm ālakṣyayantī tasyāṁ samarpayantīvālakṣyata |

[51] bhagavatī ca dṛśā tādṛśatām anukurvatī tāḥ sphuṭam aṅgīkurvatī babhūva, abhihitavatī ca—sarva-nimantraṇa-mayaṁ khalv idaṁ parva | tasmāt sarvataḥ sarvāḥ samāhūyantām | iti |

[52] tad evam ākarṇya pratigṛhaṁ nirvarṇya ca kāścid āgatāḥ karṇa-lagnatayā bhagavatīṁ prati varṇayāmāsuḥ | āścaryam āścaryam, yat khalu rādha-prabhṛtīr etā nija-nija-gṛhe ca labdha-dhṛtīr apaśyāma iti |

[53] paurṇamāsī uvāca—yāntu punar anyāś ca sanyāya-vacanāḥ |

[54] atha tathā kurvatyaḥ pūrvavad anyāś ca vijñaptiṁ kurvate sma |

[55] tataś ca sarveṣām āścarya-paryāyatayā vrajeśvara-sabhā-paryantaṁ vṛttam idaṁ vṛttiṁ babhūva | vrajeśvaraś ca bhagavaty upadeśa-pātratayā vraja-vāsi-strī-puṁsa-mātram ekatra cakāra | bhagavatī ca tatra dhyānam ācacāra | dhyānam ācarantī ca viṣṇu-māyāṁ nidhyāna-padavīm āninaya |

[56] tataś ca sā—

śyāmāṣṭa-pāṇi-pariveṣṭita-pārśva-yugmā
cakrādi-śastra-valiltā khaga-siṁha-vāhā |
devādibhiḥ pariṇuta-prasarat-prabhāvā
sarvaiḥ samunnata-mukhaiḥ parito vyaloki ||15||

[57] tad anu ca vihaṅgama-siṁha-pṛṣṭham evādhitiṣṭhantī yathāyathaṁ sarvān upatiṣṭhantī tad idaṁ vadati sma—

sandehaṁ mā kathañcit kuru pitar iha he mātar anya-sva-varga
svairaṁ prāg eva garga-pratihati-vihatiṁ kurvatī kāñcid āsām |
kurve smāhaṁ sarūpā yad anu ca paśupā mat-kṛtās tā dvitīyā
dārāt svān manyamānāḥ pariṇaya-śayanaṁ nāpur ādi-sthitānām ||16||

jānāmi yā nija-bhrātur aṅgīkāryā iti svayam |
tāḥ kathaṁ rakṣituṁ doṣād upekṣe sarvataḥ kṣamā ||17||

[58] pūrvam api mayā tad īdṛg apūrvaṁ janakātmajāyā hitaṁ havya-vāhana-sahāyatayā vihitam | yadā khalu rāvaṇas tasyāḥ kaluṣāya tāpasatādambhamarjan nirjana-vanam āgatas tad-ātaṅka-saṅkaratayātmānaṁ saṁstuvānām amūm āvasathyāgnir dṛśoḥ pathyāvirbabhūva, sarvatra vibhūya vobhūyamānayā mayā māyayā gopayann anyāṁ tādṛśīm anyāṁ tatrāropayan pūrvāṁ mayy arpayāmāsa | apanītavati tu parāṁ rāvaṇe kālāllaksṁaṇāgrajavāṇa-dalitatayā kalite parām eva parīkṣā-dahana-dāha-parikṣīṇām īkṣayitvā pūrvāṁ tu pūrvavad anākula-pātivratyāṁ satyāṁ sītāṁ darśayāmāsa | yat khalv idaṁ sarva-loka-durmanastā-praśamanāya kūrma-purāṇam anu svayaṁ vedavyāsaḥ savyāsatayā nija-gītāyāṁ gītāñcakāra | kintu,

anyāḥ santu sahasraśaḥ patiparā nāmūḥ stuve yā nijaṁ
lokaṁ dharmam api śritā na hi punaḥ svaṁ svaṁ patiṁ kevalam |
gopīh staumi jana-prasiddham api yās taṁ taṁ vihāya sphuṭaṁ
nirṇīya sva-rati-pratīti-vibhavāt kṛṣṇaṁ patiṁ menire ||18||

[59] āyatyāṁ phala-pratyāsattyāṁ tu menire ity atra bhejire ity eva paṭhanīyam | tataś ca—

yata etāsu śuddhatvaṁ dhruvaṁ tasmāt kṛpā hareḥ |
sā cet kaḥ kṣamate dharma-lopāyāsāṁ manāg api ||19||

[60] śuddhatvādikaṁ coktam anena svayam eva—na pāraye 'haṁ niravadya-saṁyujāṁ sva-sādhu-kṛtyaṁ vibudhāyuṣāpi vaḥ [bhā.pu. 10.32.22] iti | anyeṣāṁ tad-dharma-lopākṣamatvaṁ garga-vākyena bhavadbhir evopalabdham |

ya etasmin mahā-bhāgāḥ prītiṁ kurvanti mānavāḥ |
nārayo 'bhibhavanty etān viṣṇu-pakṣān ivāsurāḥ || [bhā.pu. 10.8.18]

[61] atha sarvasminn utphullāravindavad ullāsa-śavalite vahala-kolāhala-saṁvalite punar ai śuśrūṣā-kalite hasantīva sāha sma—kiṁ punaḥ punar-uktena ? yuktena satā sarveṇāpi satāṁ kharveṇa sākṣād eva lakṣyatām iti | tad etat procya tat-tad-diśam avalocya kāñcid apy aparimocya drutam antardhāna-mātrād antardhāna-vartmanā sva-kalpitās tāḥ sarvā eva tat parvāntaram āninaya | yāḥ khalu pratibimbāvalya iva bimbāvalīnāṁ rādhādīnāṁ sādhāraṇatayātmaṇam avadhārayanti sma |

[62] iti sthite punaḥ kātyāyany uvāca—

yathāvasaram etāsām ubhayāsāṁ kṛtā mayā |
prakāśanā gopanā ca vyaktaṁ tena na tad rahaḥ ||20||

samprati tu tādṛśa-sudṛśāṁ katipyābhir ubhayāsāṁ bhedaḥ saṁvedana-viṣayo’ntar nīyatām |

[63] atha tad etad avadhārya vrajeśvaryādayaḥ svayam evobhayoḥ paryālocayāmāsuḥ | paryālocya cāpavārya cānyo’nyaṁ nivedayāmāsuḥ—

maṇīnāṁ kācānām api bahir udīkṣādhutabh idāṁ
parīkṣāṁ pṛcchadbhir dṛg api ca parīkṣyeta vaṇijām |
tathā rādhādīnāṁ tad-anukṛti-bhājām api bhidā
kṛte devy-ādiṣṭā vayam iha parīkṣyā viracitāḥ ||21||

[64] devy uvāca—svarūpakaṁ dvayaṁ dvayam ekatra kṛtvā paryavalocyatām |

[65] atha tathā kṛtvā tās tathā punar ūcuḥ—

dūre bhāsvān-mūrteḥ śaśa-lāñchana-mūrtir ābhāti |
nikaṭe nikhate tasyāḥ sā punar ābhāvyayāyajāghaṭṭi ||22||

[66] atha vraja-rāja uvāca—sarva-maṅgale ! kim ataḥ paraṁ maṅgale pratipatsyate ?

[67] devy uvāca—tāta ! prācīnāḥ sva-sva-pitṛ-bhavanaṁ gaccheyur arvācīnās tu sva-sva-pati-bhavanam iti |

tad evaṁ sukha-sacita-karṇāḥ sarva eva varṇā jaya-jaya-kāra-maṅgalaṁ racayāmāsuḥ | sarva-śokāpanudatayā mudaṁ saṅgatā sarva-maṅgalā cānujñāpana-pūrvakaṁ nijālayam iṅgati sma | tataś ca—

hares tat-kāntānām api tad-abhitaḥ sāttvaika-guṇe
samudbhūte harṣād vyaktikara-vaśād apy apihite |
sa cāmūś ca klānti-kṣayam anu nijāṁ kāntim abhajan
yathā varṣālopād uḍupatir uḍūnāṁ ca tatayaḥ ||23||

janās tadā mahasi vidhāya bhojanaṁ
nṛpālayān nija-nija-mandiraṁ yayuḥ |
nijāṁ nijām api pitaraḥ sutāṁ gṛhaṁ
mahīyasā sapadi mahena ninyire ||24||

[68] atha snigdhakaṇṭhaḥ papraccha—bhojanāt pūrvaṁ durvāsasaḥ samāsannatāpy āsīd iti niśamyate |

[69] madhukaṇṭha uvāca—satyaṁ satyam ānandāt tad api smaraṇāya mandāyate sma | samprati tu pratipadyatām | yadā tu vṛṣabhānv-ādayaḥ kṛta-sukṛtam anyā nija-nija-kanyā gṛhaṁ ninīṣanti sma | tadānīṁ tās tu tatra sarva-jananās tu tāś ca na sahasā tad aṅgīkurvanti sma, tad idaṁ ca sa-prasaṅgīkurvanti sma | yadyapi haimavatī tathā darśitavatī, tathāpi para-vāsa-kṛta-vāsānām āsām asmākaṁ śuddhatā-nirvahaṇa-vahaṁ pāvakaṁ vinā nānyat kalaṅka-pāvakaṁ syād iti | samprati tu na tāta-veśma-praveśaḥ sadeśa-rūpaḥ syāt | kintu śuddhatā-nirvahaṇa-vaha-dahana-sātkṛta-dehī-bhavanaṁ yuktam | yathā ca saṁkḷptaṁ tathāsmākam api śirasi kḷptaṁ pratisvaṁ pratijñā-patraṁ vartate | tad alam ativistareṇa |

[70] atha tad etan niśamya tan-mātaras tu kātaratayā tābhyas tat-tad-adhṛṣyatayākṛṣya nija-nija-patiṁ prati darśayāmāsus te cānyāṁs te cānyās te ca pati-prabhṛtīn iti sarveṣāṁ camatkāra-mayaḥ samayaḥ samavartata |

[71] tatra tan-netrāmatrīkṛtaṁ patram api, yathā—

vacasi manasi kāye jāgare svapna-bhāve
skhalitam iha yadi syād goparājātmajān naḥ |
sapadi khalu tadāsman-mūrtir āyātu jūrtiṁ
sadasi paśupa-pātuḥ sat-parīkṣāhutāśe ||25||

[72] tad etad varṇanākarṇatayā duḥkha-dūyamāna-gātreṣu vraja-vāsi-mātreṣu pūrṇimānusmṛti-vaśād vicalad-valkala-vāsā durvāsāḥ samāsasāda | sa khalu tadā tapaḥ-prabhākaraḥ śiva-patnī-pitaraṁ go-bhṛtāṁ pravaraṁ saṅgatya nirvāpita-prāya-tīvra-bhāvaḥ sarva-mudam udayāt kurvann adṛśyataḥ, sarva-janatayā yugapan-namaskārādinā tat-kṛpā-dṛṣṭir āmṛśyata ca | yad anu svayam āha sma—

[73] so'haṁ sarva-bhayada-dhāmā durvāso-nāmāsmi | [74] bhayadatā ca mama nirupadhi-sarva-hite'smin kṛṣṇatayābhihitena kasyacid aiśvarya-marmānubhava-maya-dharmādikam upādhiṁ vinā bhajanaṁ dṛśyata iti parāyaṇatayā parāmṛśyatām | taṁ vinā tat tu bhavatām eveti tatra ca rādhādīnām asādhāraṇam iti nātra mama tādṛśatā, pratyuta vaśībhāva-bhṛśatā ca | tataḥ sampraty api rādhādīnāṁ bādhām avadhāryāgatasya mama nivedanaṁ śravasi dhāryatām | na khalv etāsv anyathā prathā kāryā | pūrvaṁ hi mayāpy etāsu—« ko'yam asmākaṁ kṛṣṇaḥ » iti praśan-sametāsu svayam evāpūrvam ivedaṁ niveditam asti—sa vo hi svāmī bhavati iti yad eva tāpanyām api jalpatāṁ prāptam asti | etāsāṁ viraha-vyādhim avadhārya mahiṣīṣu labdha-prāvīṇyāyāṁ rukmiṇyām api tad-dhave'smin mādhave'pi mayāparādhaḥ kṛtaḥ | yad eva skanda-purāṇa-dvārakā-mahimādiṣu mama duryaśaḥ-kṛta-śaṁsanam asti | iti |

[75] atha sarve'pi sasambhramam idaṁ nivedayanti sma—bhagavann amūr na sampraty asmābhir anyathā pratyaya-viṣayī-kriyante, kintv etā eva samavetāḥ saṅkocaṁ rocayamāṇaḥ śocan-manastayā vartante |

[76] atha punar muniḥ sunirūpita-hāsaṁ tāḥ prati prāha sma—bhoḥ mātaras tathāpi yady evaṁ-kāratayā mātariśva-mitra-parīkṣāṁ pratīkṣadhve, tadā kiṁ tāvatā prayāsena ? prayāse ca kṛte bhavat-pātivratya-pratāpena vahnir api bhasmasād bhaviṣyati | tasmān mama tapasāṁ jvālā na kvacit pratihanyanta iti tāḥ praviśya śapathaṁ nirdiśya mahā-jvalana-rūpaṁ mām uddiśya hasta-mastakaṁ kurudhvam iti | tad etad abhidhāya sarvān apy ādāya śrī-vrajendra-kula-ratnam api yatnatas teṣu sandhāya tāḥ prāntara-deśa-labdhāntarāś cakāra |

[77] atha labdha-prāntara-pradeśam ākasmika-raśmi-bhasmitī-kṛta-sadeśa-deśam agni-veśam ātmānaṁ vidhāya yad āsāmāsa, tadā tad-arciḥ-praveśaṁ praveśaṁ tam uddeśam uddeśaṁ hastaṁ prasārayantī sānandānāṁ tāsām alakanandānāṁ tatiḥ svayam alakanandāvad eva śītalā sakalān api śītalāṁś cakāra | tatra ca—

parīkṣāyāṁ tasyāṁ muni-dahanam ahnāya viśatīr

amūḥ sādhvīḥ paśyan svakṛta-nayanāntaḥ-srava-jalāḥ |
nijāśrūṇy āvṛṇvann api muraripur vyagrita-manāh
purāsīn naś cittaṁ vikalayati sampraty api yataḥ ||26||

[78] vicāras tv idaṁ pratipadyāmahe—

na ced etāḥ śuddhā bhavati na harer āsu karuṇā
tayā sandīprāś cet kim anala-varākaḥ kalayatu? |
sa cāstāṁ kaḥ syād vā baḍava-dahanaḥ kaḥ khara-rucir
bhaved vā kaḥ kālānala-kiraṇa-rudraḥ svayam api? ||27||

yadānanyāṁ vṛttiṁ harim anu nijāṁ vyaktum amukā
dadhatyaḥ satyaṁ taṁ muni-dahanam āviśya nirayuḥ |
tadā pakṣmāpy ekaṁ na vasana-daśānāṁ malinatāṁ
ayāsīd etāḥ pratyuta nava-kumārī-śriyam adhuḥ ||28||

[79] anantaraṁ tu muniḥ sunirūpita-sarvānujñāpanaḥ śrī-kṛṣṇa-rāma-sukhāpanas tarhy evāntaradhād iti sthite bhojanādini cānuṣṭhite kim adhikam adhigamayitavyaṁ tāsu sarva-stavyatvam | yataḥ—

prācīna-śvaśuraṁmanyādibhiś cāmūḥ supūjitāḥ |
tebhyaś cābhyasta-vinayās trilokī-stavyatām ayuḥ ||29||

tataś ca—

bhaumair divyaiś ca puṣpair jaya-jaya-ninadair gīta-vāditra-nṛtyaiḥ
dānair yānaiḥ prayāṇair dvija-paṭhita-śivais tat-prasū-tāta-vargāḥ |
tāḥ kanyā gopa-rājñī-prabhṛti-vara-dṛśaḥ kiṁ ca gopa-kṣitīkṣin
mukhyān natvā munīśām api calitavatīr ninyire sva-sva-geham ||30||

[80] nītaiś ca tāḥ parama-vinītāḥ śrī-kṛṣṇa-mātrānuyātrāvatāḥ paramāpan-nirgatāḥ paralokād ivāgatāḥ pitṛbhyāṁ menire | parama-saukumāryeṇa kaumāra-varyeṇa saṅgatā eva cānuvabhūvire | tathā hi—

tadāmūr nirmāyāpati-nilaya-kārāvasatayo
viśuddhāḥ śuddhānteṣv akhila-suhṛdāṁ sammada-kṛtaḥ |
kṣaṇaṁ mātuḥ kroḍe kṣaṇam atha pitur dṛṣṭi-viṣaye
kṣaṇaṁ tad-bandhūnāṁ praṇaya-valaye lālanam ayuḥ ||31||

etāḥ kṛṣṇasya kāntāḥ param iti nikhilair jñāta-tattvāḥ samaṁ tair
iṣṭās tasyaiva hetoḥ pitṛ-mukha-janatābhiś ca saṁlālyamānāḥ |
nāśṛṇvan nāpy apśyan na ca kim api paraṁ drāg abudhyanta kintu
svānte tasyaiva rūpaṁ guṇam api śatadhā nāma cāvṛttam ārcchan ||32||

[81] atha snigdhakaṇṭhaḥ sotkaṇṭhaṁ papraccha—dhanyādīnām api kanyānām ārtānāṁ kā vārtā ?

[82] madhukaṇṭhaḥ prāha—dhanyādayaś ca tā dhanyās tāsāṁ pratīkṣām īkṣamāṇāḥ parīkṣā-paryantaṁ sthitās tābhiḥ samam eva yathāsvaṁ pitṛ-dhāma jagmuḥ |

[83] snigdhakaṇṭha uvāca—tataḥ kīdṛg anantaraṁ vṛttaṁ ?

[84] madhukaṇṭha uvāca—atha tri-catureṣu vāsareṣu paramānandena gamitāvasareṣu pūrṇimā tat-tat-kanyā-pitṝṇāṁ manas-tan-manaskāreṇa pūrṇīkṛtya svam api tena tūrṇīkṛtya śrī-vrajarāja-virājamānaṁ samājam ājagāma | āgamya ca taṁ ramya-hāsam āha sma—ābhīra-vṛṣabha ! vṛṣabhānvādayas tatra-bhavataḥ kulaṁ parihasantaḥ santi | na khalu tatrābhīra-vaiśyatvaṁ śuddham, kintu yādava-kṣatriya-janmatā-sammatatayānyathā buddham iti |

tad evaṁ teṣāṁ narma-racanaṁ vacaḥ sambandhānubandhaṁ sacamānam ākarṇya sahāsaṁ bhrātṝn nirvarṇya sthitavati vraja-mahīkṣiti tadīya-sabhyam api kañcana tasminn upalabhya madhumaṅgalaḥ smita-saṅgatam uvāca—te'py ambaṣṭhāyām asmad-brāhmaṇa-preṣṭhād udbhūtā vaiśyabhīrābhidhāḥ, na tu śuddha-vaiśyatayā parāmṛśyante,
pratyutāsmad-vraja-mahī-pati-pitāmahāya yadu-parivṛḍhāya devamīḍhyāya parama-kulena tat-pitāmaha-bhaginī-pati-kulena kanyā datteti tad anyā rītir na gaṇyā | tasmān mā karkaśa-garva-modaka-carvaṇaṁ kurvantu, kintu pūrvajān eva paśyantu iti |

[85] tad evaṁ jñāta-tadīya-hārdatā-madhureṣu tircatureṣu vāsareṣu labdhānanda-visareṣu tan-narmaṇā labdha-śarmatāṁ gatānāṁ śrīmato balasya balānujasya ca pṛthag-gaṇatayā caraṇānurāgi-kanyā-pitṝṇāṁ dūtā maṅgala-vali-valaya-sambhūtāḥ kramataḥ śrīman-nanda-mahārāja-samājam ājagmuḥ | āgamyāgamya ca śrī-rāma-rāmānujayor jāmātṛtāṁ tat-tan-mātara-pitarādiṣu ca tat-tat-sambandha-pālayitṛtā sūcitavanti mahāvasūcita-mūlyāni racita-maṅgalānukūlyāni vastūni mahārāja-puratāḥ stūpayāñcakruḥ | tataś ca tad avagamya ramya-smita-vaśaṁvada-vadanatayā kiṁ kim idam iti vadan vrajarājas tān kiñcil lajjayā sajjayāmāsa | atha ca sammānya bhojanādikaṁ viśrāṇya ca viśramayāñcakāra | na kevalaṁ vraja-rājaḥ, kintu kramaśas tasya bhrātṛ-samājaś ca tathā vyavajahāra |

[86] teṣu vastuṣu yathāyathaṁ śrī-rāma-kṛṣṇārthaṁ prastūyamāneṣu pūrvaḥ pūrvam api vivahanam ahaṁ vināpi kṛta-sarva-manaskāreṇa svayam aṅgīkāreṇa mārjita-tad-anurāgarṇaḥ karṇa-praveśita-varṇatayā nirvarṇayāmāsa | apūrvas tu guptatā-racita-tat-tad-apūrvas tatra satrapatayā pūrvam aśrutavān ivāsīt | punas tu mātara-pitarādīnām aparitoṣaṁ bhrātuś ca tat-parityāga-doṣaṁ vicārayann iva tad ajānann iva ca tāni svīcakāra | yatra ca—

> varārhaṁ kanyānāṁ pitṛbhir upaṭaukāya ghaṭitaṁ
> sa-vastrālaṅkāraṁ harir adhṛta hṛdyāvṛta-sukhaḥ |
> athāpy etarhy eva dyavi bhuvi ca parvāṇy udabhavaṁs
> taror antarmūle rasam anusṛte bhānti viṭapāḥ ||33||
>
> yadā hariḥ svayam urarīcakāra sa
> prahāpitāṁ śvaśura-kulair alaṅkriyatām |
> yadā bhuvi dyavi ca savādya-gītikā
> samaṁ madād adhinuta rādhikādikāḥ ||34||

yatra ca—

śrīdāmann eja mā tvaṁ subala pulakitāṁ muñca haṁho subhadra
prasvedaṁ mā sma dhehīty upadhi-vidhitayā kṛṣṇam anv eva jalpan |
tasyodvāhārtha-caryā sadasi madhu-samam āhvāna-vipraḥ sa-narma
preyān kuñcad-dṛśantaṁ muhur avakalayan manda-mandaṁ jahāsa ||35||

[87] atha vraja-rājaś ca tān dūtān bahu-sampradānam asambhūtān vidhāya pratisambandhi-gṛha-nibandhanaṁ bahūpakaraṇa-prabandhaṁ nidhāya visarjayāmāsa, yatra śrī-rādhādīnām api vadhū-bhāvam anavadhūtam eva tat-tad-upādāna-bhaṅgībhiḥ sa-prasaṅgīcakāra | tatra ca—

vrajeśvarī-prahita-pariṣkriyāṁ yadā
vahan amūḥ saha-nija-gharma-vāriṇā |
tad-utthayā parimala-dhārayā harir
vidūrago'py ajani tadādhivāsinaḥ ||36||

[88] tad evam api tricatureṣu vāsareṣu paramānandena gamitāvasareṣu dināntare tu paurṇamāsī sva-sva-gṛha-madhya-madhyāsīnānudāsīnān iva vīkṣya kanyā-tāta-paśu-prajāta-pravīṇān sarvān sa-hāsam āha sma—yad vadākārata eva paraspara-vivāha-yācana-prakāraṁ nirvāham āpayāmāsa | manye tadvad ivāham api nirvāhayitum icchatha iti |

[89] atha te'pi hasitvā tad idam āhuḥ sma—vayaṁ kiṁ jānīmaḥ ? kintu tadānīm idānīm api tatrabhavatya eva sarvam anubhavantaḥ santi |

[90] paurṇamāsī uvāca—āstāṁ tāvad vāmatārāmatā | sambhūya jyotirvidaḥ samāhūyantām | tataś ca hasadbhir gopa-sadbhir nija-nija-kulābhimānavadbhir api hṛdi tat-sambandhānurāgavadbhir bahiḥ pūrṇimājñāṁ pratipālayadbhiḥ samāhūte ca prabhūte viprādi-gaṇe tūrṇita-manāḥ pūrṇimā vraja-nṛpa-dvāra-varānusāra-daivajñāṁs tat-tat-kanyā-pitṝṇām anucārakān api tān ekānujñān vidhāya parama-maṅgala-lagnaṁ lagnaṁ nirṇīya tad-varṇa-dūtaṁ prabhūtaṁ praṇīya ca tilakāgrima-bahula-sāmagrībhis tat-tad-agrīya-janān agrīyān vidhāya śrī-vraja-nṛpater agram āninaya | tatra cāgraja-vaivāhika-lagnaṁ nirṇīyāvarajasya ca nirṇītavantaḥ |

[91] tatrāvarajasya, yathā—

lalita-mādhava-pūrṇa-manorathaṁ
samayam aikṣata daiva-vidāṁ gaṇaḥ |
iha gavāgamana-kṣaṇa-saṅgataṁ
vidhibham eva śubhaṁ samabudhyata ||37||

[92] atha vraja-rāja uvāca—bhagavati ! tad ekam eva go-dhūla-lagnaṁ sarvāsām eva śubha-saṁlagnam iti tad-eka-magnatā yuktā, kintu kanyānām agaṇyānāṁ yaugapadyaṁ kathaṁ sampadyatām |

[93] madhumaṅgalaḥ samanda-hāsam uvāca—rājan ! kiṁ tāvad atra cintāspadaṁ ? mat-priya-mitrasya vicitraṁ vaibhavam asti | tatas tat-pratinidhitā-vidhiṁ vidhātuṁ kutrāpi śastraṁ kutrāpi vastraṁ kutrāpi mukuṭaṁ kutrāpi lakuṭaṁ kutrāpi cārcāṁ kutrāpi carcāṁ kutrāpi mālyaṁ kutrāpi yat kiñcin nirmālyaṁ kutrāpi veṇuṁ kutrāpi caraṇa-reṇuṁ prasthāpayiṣyāmaḥ |

[94] atha paurṇamāsī kanyā-janaka-janānāṁ mukhaṁ samīkṣya vrajendraṁ prati vihasyovāca—hasatu nāmāyaṁ kaṭu-bhāṣī baṭur mayā tu yoga-māyayā tathā yojanīyam | yayā bhavad-udbhavaṁ sambhavatāṁ bhavatāṁ tatra tatra sarvatra ca samam eva devavad durbhāvaḥ prādurbhāvaḥ syāt |

[95] vrajarājaḥ sānandam āha uvāca—yā kācid asmād asmākaṁ siddhiḥ, sā sarvā sarvadāpi sarvatrāpi cārvag-bhavantyā bhavatyā eveti prasiddhis tasmād bhavad-anugatān asmān viddhi |

[96] paurṇamāsī uvāca—vraja-janānām api svāminn anugamyānugāmitvaṁ paścād vicāryam | samprati tu śrī-kṛṣṇa-rāmāv ākārya tilaka-kāryaṁ pāryatām |

[97] atha vraja-puruhūtaḥ sva-jāti-prasūtaṁ dvijāti-sambhūtaṁ vandi-māgadha-sahita-sūtaṁ śreṇī-prabhūtam api janaṁ nija-samājam anvādhāya tadvad antaḥpuram api tat-tat-purandhrī-dhurandharaṁ vidhāya svasti-vācanādi svasti sandhāya stava-vādya-gīta-kṛta-saṁstavaṁ hṛṣṭa-deva-gaṇa-vṛṣṭa-nava-pārijāta-prasavaṁ tat-tat-kanyā-pitṛ-sauvastika-praśasta-hasta-labdha-śleṣa-viśeṣaka-viśeṣaṁ śrī-kṛṣṇa-rāma-mastaka-nyastaṁ kārayan sukha-kārān nija-gāmbhīryaṁ pratyastam api na vidāñcakāra | tathā hi—

> śrīman-nandaḥ prasiddhaḥ sa ca cira-virahāt putram āptaḥ saputraḥ
> sva-bhrāntyā hāritābhir nija-nidhi-tanubhiḥ sad-vadhūbhiś ca vavre |
> yarhy evaṁ tarhi deyaṁ pracuratara-madād ity adaḥ kiṁ nu varṇyaṁ
> yan nātmānaṁ dade tad-viyuti-bhaya-vaśād eva tasyeti manye ||38||

[98] atha vipra-kulāya yathecchaṁ pratīcchate prayacchatā mahecchena vraja-patināpāṅga-saṅgīkṛtaḥ sa madhumaṅgalaḥ saṅgatam idam āha sma—asmākaṁ vismāyakaṁ kiṁ bhavatāṁ veśmani vidyate ? yac ca viśva-vismaya-nidhānaṁ kim api nidhānaṁ vidyamānaṁ, tad api cāsmāsu hasta-nyastam eveti kiṁ yācitam ācitaṁ vā kartavyam |

[99] tad evaṁ hasita-vilasite paryavasite—

> atha bhavika-juṣāṁ snuṣāvalīnāṁ
> nija-nija-rociṣi yogyam ambarādi |
> nija-mahita-hita-dvija-pradhānair
> vraja-nṛpatiḥ prajihāya sapradhānaiḥ ||39||

[100] atha kathakaḥ samāpanam āha sma—

> yaḥ pūrvaṁ yad upattane muraripor āsīd vivāha-kramaḥ |
> sphītāḥ smaḥ kila tena gopa-sadane yaś cātra tenāpy atha ||40||
> kintv ādye hṛdi vāci ca pratigate śamyātmanā smaḥ sthitā |
> haṁho paśyata sāmprate vayam itā bhadra-śriyā nānyatām ||41||

[101] tad evaṁ kathāṁ yathāvat prātar vidhāya niśītinyāṁ hari-preyasī-kathāyām atiprathāṁ sandhāya madhukaṇṭhaḥ śrotṛbhiḥ samaṁ sva-dhāma jagāma | śrī-govindam anuvindamānā śrī-rādhā ca kandarpārāmam iti ||

iti śrī-śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
sarva-samādhānādhāna-parva-parvaṇaṁ nāma
dvātriṁśaṁ pūraṇam
||32||

(33)

**atha trayastriṁśaṁ pūraṇam**

# śrī-rādhā-mādhavādhivāsa-prasādhanaṁ

[1] atha vāsarāntara-vasare śrī-vraja-rāja-sabhā-bhāsvare rajanyāṁ ca śrī-rādhā-mādhava-rahaḥ-sabhā-kṛta-sukha-janyāṁ yatra yathā-yuktaṁ tatra tathā mukta-kaṇṭhaḥ snigdhakaṇṭhaḥ kathayāmāsa—[2] atra tu kramopalambhāya tat tad ekatra sambhāvayiṣyāmaḥ |

[3] atha rāma-vivāha-kṣaṇam anupalakṣaṇaṁ kṛṣṇa-vivāha-maṅgalaṁ prasaṅga-saṅgataṁ kriyate | yasminn iha vasudeva-vaṁśatayā labdha-svaputra-bhaginī-bhāva-śrīr ekānaṁśāpi vraja-rājābhyām ākṛṣṭi-mantravad vṛndā-dvārā racita-praṇaya-maya-yantraṇayā nimantraṇayā sannikṛṣṭim ānītāsīt | tatra prathamataḥ sa-maṅgala-gīta-vādyārambhaḥ śarma-sambhavaṁ sambabhāra |

hari-pariṇayane'sminn ekadā koṭi-saṅkhye
samajaniṣata padmaṁ vādya-gīta-prakārāḥ |
bhuvi divi bata citraṁ ye tu sañjāyamānā
janitam akṛṣata drāg bhavyam anyo'nyagāmi ||1||

sarvaṁ samārambhi sa-vādya-gītaṁ
na vādya-gītaṁ bata tadvad asti |
itīva devāś ca tad udyamāntaḥ
svayaṁ tad ūrīkṛti-mud vitenuḥ ||2||

tatra pravacanīyatvaṁ geyatvaṁ cātha ye yayuḥ |
api pravacanīyās te geyāś cāsan praśaṁsatām ||3||

tataś ca—

sāmagrīṇāṁ maṇḍapānāṁ phalānām
ullocānāṁ toraṇānāṁ tarūṇām |
nirmāṇena jyotiḥ-sthānāṁ vimāna-
śrī-vṛndānāṁ gokulaṁ jaitram āsīt ||4||

[4] tad evaṁ sati ca—

uddharṣe vṛddhim ṛcchaty anujanam abhitaś cetasaḥ phullatāsīd
ity evaṁ tarkayāmaḥ sphuṭam ubhayam idaṁ candramaḥ-kairavākhyam |
kiṁ vā candrābdhi-nāma dvayam idam abhavad viśrutā yat parasmāt
prācaḥ sambhūtir evaṁ param anu ca matā phullatā prāca eva ||5||

dvārvatyāṁ te vivāhā yugapad api hareḥ ṣoḍaśānāṁ sahasraṁ
prāg āsan yatra pitrādikam akhila-kulaṁ tāvad āsīd itīdam |
āścaryaṁ koṭi-saṅkhye pariṇayana-vidhāv atra tu smaryamāṇe
srotasvatyodyavṛndaṁ jala-nidhi-valaye yadvad ābhāti tadvat ||6||

goṣṭhaṁ tāvan nirasta-pramiti-naram idaṁ citram atrāpy anantān
pratyekaṁ tad-vivāhān samam akhila-janā vyāpur etad vicitram |
tatrāpy anyad vivekātigam iha yad aho dhāma tat tat tu nāsīd
atyāstīrṇaṁ tathā te kvacid api ca nijaṁ nāvidur vyūha-bhedam ||7||

[5] tad evaṁ pūrṇimā pūrṇita-yogamāyā-prabhāve tu tatra labdha-bhāve śrī-rāmāvarajasya sadya eva sampadyamānam anavadyam udvāha-bhavyaṁ nikhilam eva varṇayitavyam iti sthite—

jagac cet kavitām ṛcched yugapat kramaśo'thavā |
tathāpi tad varṇayituṁ labdha-varṇaṁ bhaven nahi ||8|| iti |

[6] tatra ca śrī-rādhā-pāṇi-grahaṇam asādhāraṇam iti tad eva yathā-mati girārādhayiṣyāmaḥ, yathā—

maṇḍapādy atha yadā vrajeśitur
dvāry alakṣi vṛṣābhāskarasya ca |
kevalaṁ na hi naṭās tad ānaṭan
vādya-kautukitayā janāś ca te ||9||

utsāhas teṣv asti sarvatra nityaḥ
kṛṣṇasyārthe kiṁ punas tad-vivāhe |
tāla-prodyad-vādya-saṅghas tu teṣām
udbuddhaṁ taṁ yuddhavat puṣyati sma ||10||

haṁho satvaram ehi dehi naya re yātā dayante pare
kurvanty etad apūrva-parva-racanaṁ he yācanaṁ me śṛṇu |
evaṁ kevala-sevaka-prabhatayā mānyāś ca te mānyatāṁ
ujjhanto mahasīha śarma-valitāḥ karma drutaṁ nirmamuḥ ||11||

[7] athādhivāsa-vāsaram āsadya sadyaḥ sampadyamāna-sukha-vikāsatāsamāna-mukha-sudhākara-kara-sudhā-nikarārpaṇayā praṇayād varavadhū-mātarāv anyān api nija-nija-gaṇyātidhanyān purandhir-janān ātmavad eva sakṣaṇān ācarantau tair nīrandhra-maṅgala-kṛtibhir mithaḥ maṅgala-sad-ākṛtibhiḥ pratisvam ālayāntas tata itaś carantau babhūvatuḥ | tatra labdha-parvāṇaḥ prāyaśaḥ sarvā eva tāvan-maṅgala-gānaṁ vitānam ānayanta | yatra ca—

gāyantyas tāḥ kṛṣṇa-rādhā-vivāhaṁ

tat-tan-mātror ālaye sneha-bhājaḥ |
prāg anyonyaṁ prerya śaśvad-vikāsaṁ
hāsaṁ hāsaṁ gāpayāmāsur āśu ||12||

[8] gānaṁ ca tatra tatra paurṇamāsī-śikṣitaṁ, yathā—

rādhā rākā-śaśadhara muralī-kara,
gokula-pati-kula-pāla
jaya jaya kṛṣṇa hare ||a||
rādhā-bādhā-mocana mukha-rocana
vidalita-gokula-kāla
jaya jaya kṛṣṇa hare ||b||
rādhā-parikara-puṇyada naipuṇyada
gokula-ruciṣu viśāla
jaya jaya kṛṣṇa hare ||c||
rādhā-sukṛta-vaśīkṛta maṅgala-bhṛta
tilakita-gokula-bhāla
jaya jaya kṛṣṇa hare ||d||
rādhā-nija-gati-dharmada puru-śarmada
hata-gokula-ripu-jāla
jaya jaya kṛṣṇa hare ||e||
rādhā-jīvana-jīvana go-vraja-dhana
gokula-sarasi-marāla
jaya jaya kṛṣṇa hare ||aṁ||
rādhā-moda-rasākara sarasija-vara
gokula-maṇḍala-nāla
jaya jaya kṛṣṇa hare ||g||
rādhā-bhūṣaṇa bhūṣaṇa gata-dūṣaṇa
gokula-hṛd-ratna-bhūpāla
jaya jaya kṛṣṇa hare ||h|| iti ||13||

[9] tad evaṁ maṅgalam ācarya parasparaṁ sukham apavarya varaṁ vadhūm api yathāvasathaṁ yathāyathaṁ snapayāmāsuḥ |

[10] tatra vara-snapanaṁ, yathā—

paridhṛta-mṛdulāntarīya-mātraṁ
parihṛta-veṣa-gaṇaṁ ca majjanāya |
vṛti-rahita-hariṇmaṇīndra-śobhā-
vijayinam aikṣata kṛṣṇam atra lokaḥ ||14||

sa-tailam udvartanam ādadānāḥ
snigdhāṅga-lāvaṇyam amuṣya vīkṣya |
udvartitābhyakta-jala-plutābhaṁ
matvā samasthuḥ sthagitāś cirāya ||15||

abhyakta-snātavad dṛṣṭam api tat-tat-kriyācitam |
tam akurvann amī snigdha-māṅgalyam iti buddhayaḥ ||16||

snānānantaram uccakai ruci-dharaṁ taṁ śakranīla-prabhaṁ
vīkṣyāmanvata tat-kṛti-praṇayinas te svaṁ supūrṇa-kriyam |
yā rājanti rucaḥ pratikṣaṇa-navās tasminn amūḥ sarvato
bhadrās teṣu kathaṁ prasāda-padatāṁ kuryur na tal-lipsuṣu ||17||

paraṁ na tasmin snapakāvalīnāṁ
yaśo babhūvājita-kānti-vṛddhyā |
tat-snānakānām api tatra vṛtta-
svasti-śrutīnām udabhūd atīva ||18||

[11] tad evam amī tasya kanaka-kalasa-lasad-amala-saparimala-jala-snapane kṛta-samāpane sa-yatna-nirmita-ratna-pīṭhāntaram adhiṣṭhitasya saparinişṭham aṅga-mārjanādijam api sukham ārjan sma | yatra—

sumārjayann asya sukomalena
vastreṇa kaścit tu nirīkṣya gātram |
anyādṛg ābhaṁ bhaya-lola-netras
tan-netra-bhāvaṁ paripaśyati sma ||19||

pratyudgamanīyaṁ yat
kamanīyaṁ śrī-harau dadhati |
kecit paridhāpanam iha
kurvanti smāpidhāpanaṁ ke'pi ||20||

[12] atha tūlikānukūlitāsana-madhyam adhyāsīnasya tasya veśa-viniveśaś cittaṁ sāveśaṁ racayan jhaṭitīṣṭa-vivāha-nirvāha-kathā-vilambāya sampatsyata iti vivahana-yātrāyāṁ kiñcid atimātrātmatayā varṇayiṣyate | kintu saṁkṣepata evādya tasya vacasi nikṣepaḥ kriyate |

tathā hi—
uṣṇīṣaḥ śakalīndra-kuṇḍala-yugaṁ graiveyakaṁ kaustubhaḥ
keyūrādi-samudrikāntima-tatir muktāvalī-santatiḥ |
kāñcī-nūpura-haṁsa-kāṁśuka-citir madhye ghana-śyāmatā
tatratyān adhinot tad astu dhinute sarvāṁś ca sampraty api ||21||

[13] tad evaṁ sthite śubha-samaya-maya-maṅgala-pālanāya mātṛ-dvaya-mukhena pativatnī-pramukhena sukhena nija-dvija-bālaka-nāyaka-mukhena samākāritaḥ śrīmad-vraja-rāja-kula-devas tad eva sarva-maṅgala-kula-lasan-maṇḍala-racanā-maṇḍalaṁ maṇḍapam ājagāma |

[14] atha vadhū-snapana-maṅgalaṁ saparva-raṅgam ucyate |

[15] yad-avadhi śrī-rādhikādīnāṁ pitṛ-sadanāsadanam āsīt tad-avadhi paramotkaṇṭhāvaguṇṭhitasyāpi kaustubha-kaṇṭhasyādhikam adhikaṁ lajjā sajjā babhūva | mama tāsu mamatābhāg-anurāga-sāgarasya taraṅga-leśaś cānya-manaḥ-sadeśa-saṅgaṁ māgamad iti |

[16] tad etan marmāvidbhiḥ kābhiś cinmarmāvidbhir iva tad-udāsīnatā-vyañjanā-bhāgbhir nibhṛta-vāgbhir mithaḥ saṁvadanaṁ kutaścanāvadhārayantīṁ śrī-rādhāṁ bādhā-vaśam āninaya |

[17] sā tu jātu ca nātmani tad-aṅgīkāra-nilayatāṁ vicāra-viṣayatām ānayati | yataḥ paramotkatā-sotkampamanastayā viśvam aviśvasti-viṣayam eva karoti | yataḥ sumanāyamānatāvasaram apy unmanāyamānatayā vimanāyamānatā-parisaraṁ nayantī, tadā tad-ācarita-varṇanāt kṛtākarṇanād gadā-mardana-padād gadād iva nija-śocyatāṁ sosūcyamānā cheka-vacasā sakhīr uvāca—

[18] pūrvaṁ yadāsau vidūra-bhūrās te sma, tadā khalu yathā tad-udāsīnatām api dīnatām āninaya, na tu samprati tathā tasya tad-anuvratasya ca vrajasya saukhyam eva mama saukhyam |

[19] sakhya ācakhyuḥ—ayi kṛśāṅgi ! tad idaṁ nāmṛśāmaḥ, yataḥ sphuṭam apīdaṁ mukha-puṭa-sambhinnaṁ karoṣi |

[20] sovāca—ayi ! savayasas tad idaṁ vadāmi—yadā tasya vidūra-sthititāsmākaṁ manasi sthitā, tadā tad-bhāvanayā tathā-gatir abhaviṣyad adhunā gokula-sthiti-bhāvanayā punar itttham eva syāt iti |

[21] sarvāḥ sāsraṁ ūcuḥ—hanta ! bhavatyā sātatyād eva vayaṁ jvalitāḥ samprati ca māsmādhikam asmākaṁ jātaṁ sukha-jātam anyathā manyathāḥ |

[22] sovāca—tasya gokulāgamanād apy adhikaṁ sukhaṁ kim avadhīyate ?

[23] sarvā ūcuḥ—tasya bhavad-aṅgīkaraṇaṁ bhavad iva yat prasaṅga-saṅgi kriyate |

[24] sovāca—sā vahninā dagdhe vapuṣi śītala-jala-digdhatām ācarata | punas tasya tāpa eva tad-āpannāśāyāpannaḥ syāt |

[25] sarvā ūcuḥ—na khalu jala-sekenaiva vacana-vivekena tvāṁ sāntvayāmaḥ, kintv amṛtātirekeṇeti manyatām |

[26] sovāca—katham iva?

[27] sarvā ūcuḥ—asmākaṁ carās tatra prasthāpita-carāḥ samāgatatarāḥ santi | te ca tasya rahasya-bhāvam imaṁ kathayanti—

> yadā te tātena prahitam api jāmātur ucitaṁ
> dukūlālaṅkārādikam avahad ātmāṅgam ajitaḥ |
> tadā bhindaṁs tasmiṁs tanuruha-gaṇaḥ kañcuka-varaṁ
> tathā kampaḥ kāñcīm api mukharayaṁś citram ajani ||22||

tathā ca—

yadā te tātena prahitam atulaṁ ratna-tilakaṁ
varārhaṁ tarhy eva sva-mukha-sukha-varṇaṁ dadhad api |
miṣāt tat-kāntīnāṁ pihitam iva kurvan sadasi ca
sva-gāmbhīryaṁ rakṣan nikhila-jana-saukhyaṁ vyatanuta ||23||

[28] tasmād amūś camūru-netre vayaṁ savayasas tava caraṇa-pātam ācarāmaḥ | samācarāsmākaṁ smāyakaṁ sukham iti |

[29] tad evaṁ prasaṅge kṛtāsaṅge tasyāḥ kāpi dhātreyī samāgatya sa-praṇaya-kopaṁ vitatya babhāṣe—ayi sutanu kim atra vitanuṣe ? tavādhivāsa-samayaḥ samayāmāsa | tvāṁ sa-nāma-vyāhāram ākārayati sā bṛhad-īśvarī iti |

[30] atha tad etad varṇyamānam ākarṇya sarvā eva sānandaṁ spandamāna-bāhutayā tad-bāhum āndolya tām uttolya mātṛ-sadanam āsādayitum udyamayāmāsuḥ | udyama-samaya eva ca śrī-vraja-rāja-dvāri śrī-vṛṣabhānu-dvāri ca hāri dundubhyādikam unnanāda |

yadā muhur dama-dama-dundu-dundv iti
svanānvitaṁ śubhatama-vādyam ānaśe |
tadā sakhī-tatir api sāpi cetasā
samaṁ skhalat-padam agamat prasū-sadaḥ ||24||

[31] gatvā ca tāḥ prāg-unnīta-gīta-maṅgala-kalasādi-saṅginīnāṁ tāsāṁ sabhāṁ bhāsayāmāsuḥ |

[32] atha vilajjamānānām enāṁ sajjantī sā śubhradantī-tatir mātṝṇām ājñayānayā saha snāna-dhāma samājagāma | tataś ca—

vastrālaṅkaraṇavatī satī lasantī
syād eṣā bhṛśam iti bhāvanā tu yāsām |
snānārthaṁ laghu vasanaṁ paraṁ dadhānā
tāś ca svātula-ruci-vicitratāṁ ninaya ||25||

tataś ca—

udvartanaṁ parimalānvayi pakva-tailaṁ
cānyatra yoktum ucitaṁ na tu rādhikāyām |
snigdhaṁ sugandhi-ruciraṁ hari-candanāntaḥ-
sāra-dravād api vapus tad idaṁ hi tasyāḥ ||26||

snigdhaṁ sugandhi-ruciraṁ svata eva gātraṁ
nodvartanādi-valitaṁ lalanā vitenuḥ |
kintv atra maṅgala-vidhau samayo'yam evaṁ
tasyā tadā yuyujur īṣad iva spṛśantyaḥ ||27||

[33] atha vīdhra-vyavasāyena lodhra-kaṣāyeṇa tāṁ hṛtāṅga-tailām ācarya, labdha-para-bhāgeṇa kāleyakāṅga-rāgeṇa ca paricarya, śaśvad adoṣa-tat-tad-auṣadhi-sandhīyamāna-mānasa-hara-bala-parimala-jala-pūra-kṛta-pūraṇa-ratna-ku

mbha-ratnaṁ śubha-vastūpasampanna-dhūpa-stūpa-dhṛta-vāsana-yatnaṁ trilokī-lakṣmī-siṁhāsana-garva-nirvāsana-kara-kanakāsanāsana-sambhṛta-prayatnaṁ sadapratna-snāna-vāsana-sthānam āsādayāmāsuḥ | āsādya ca sa-maṅgala-gītaṁ paraspara-saṅga-lavalima-parītaṁ snapayāmāsuḥ |

kiṁ tu,

svasmin hari-varatāyāḥ smaraṇād dharmāmbhasā snātā |
anyat snānaṁ rādhā, vyavahṛti-sādhāraṇaṁ dadhre ||28||

[34] maṅgala-gītaṁ, yathā—

jaya jaya mādhava-vidhu-saṅgini rādhe |
mādhava-lābha-vidhu-vidhurādhe ||dhruva||
mādhava-pariṇaya-lasad-adhivāse |
mādhava-hṛdaya-sphurad-adhivāse ||b||
mādhava-netra-madhupa-madhu-mādhavi |
mādhava-dayitā-jana-gaṇa-mādhavi ||c||
mādhava-madhukara-sukha-mukha-kamale |
mādhava-hṛdi rekhākṛti-kamale ||d||
mādhava-vakṣasi mada-sambādhe |
mādhava-bhāvini rasa-jita-bādhe ||e||
mādhava-manasi rucā rasadāpi |
mādhava-vanam anu vihara sadāpi ||aṁ|| iti ||29||

[35] atha madhukaṇṭhaḥ papraccha—lalitā-viśākhe khalv aṣṭasu nāyikāsv api spaṣṭaṁ gaṇite | tatas tayor atra vā tatra vā sthitir iti vyavasthitiḥ kriyatām |

[36] snigdhakaṇṭha uvāca—tad uktam eva pūrṇimayā—« yan mayā vibhutāmayānekatā sarvatra nirbādhaṁ sādhayiṣyate » iti |

[37] prastutam anusandhīyatām |

[38] atha saṅkoca-kāraṇa-sādhāraṇa-sakhī-locana-vistāraṇam āvārya tiraskariṇīṁ prasārya praṇayinīm udupārjanam aṅgam ārjanam |

[39] yathā—

tasyā mārjanam aṅga-rājir abhajat snātā na dṛk-kairava-
dvandvaṁ yad-vidhu-vaibhava-sphuraṇataḥ pūrṇārdra-bhāvaṁ muhuḥ |
tailaṁ tatra tu kāraṇaṁ miṣatayā vikhyāpya vastra-dvayaṁ
prāṇālyaḥ paridhāpya kṛṣṇa-nayanāṁ veṣa-sthalaṁ ninyire ||30||

[40] tataś ca tasyāṁ veśe labdha-viniveśe sati—

sīmantālaka-nāsikā-śruti-bhujā-vakṣo-nitambāṅghri-yuk
svarṇa-dyotita-ratna-mauktika-mayālaṅkāra-śobhākarī |

kṛṣṇa-sphūrtija-kampa-gharma-pulaka-stambhāśrubhir lajjayā
guptair apy uditaiḥ suśobhita-vapuḥ śrī-rādhikā didyute ||31||

[41] tad anu darpaṇa-samarpaṇam anu sakhyās tayā saha vacana-prativacane—

indu-nirmañcha-pātrī prakaṭam upari yad bhramyate tasya dhātrā
padmaṁ nirmālyam apsu pratidiśaṁ pai yat kṣiptam evāsti tasyām |
ādarśaś cāyam arcāpadam adhikaraṇaṁ tasya sampādyate yat
kiṁ tat prāṇāli tat te mukham iha suciraṁ paśya rādhe vibhāti ||32||

[42] atha lalita-gati-kala-kamala-mukha-kalahaṁsī-tatir iva sakhī-tatir amūm
amūdṛśa-rājahaṁsīm iva virāmānāṁ madhye nidhāya
prāg-varṇita-lasad-akhaṇḍa-śubhra-maṇḍapa-tala-kṛtopaveśa-peśala-purandhrīṇāṁ nīrandhram
ānandaṁ sandhāya-sabhām āsāṁ tāṁ bhājayāmāsa, sabhājayāmāsa ca
kanakāsanāsana-cāmara-cālanādibhiḥ |

[43] tad evaṁ dhanyayor anayor vara-kanyayor yugapad eva tatra tatra prāṅ-mukhatayā
kṛtopaveśayor labdha-mātṛ-tad-yātṛ-mukha-purandhri-sadeśayor adhivāsa-maṅgalam āsannaṁ
jātam | tatra ca—

mānyābhir vara-kanyayos tanu-ruci-vyatyasta-rociś citaṁ
bhālāntas tilaka-dvayaṁ nija-nija-sthāne sagītādikam |
yad yad varṇam abhīkṣya te api mithaḥ sphūrty-ekatām āgate
śaśvad-bhrānti-vaśād vilajjitatayā kampaṁ darānañcatuḥ ||33||

tataś ca—
darbhāgrair abhiṣicya tad-vara-vadhū-yugmaṁ pṛthak snātakās
tat-tad-veda-vidhā vidhānam adadhuḥ paścād idaṁ procire |
dāmpatyaṁ yuvayo ramā-madhujitoḥ sāmyena sampadyatām
ity āśīr jana-rītir eva laṣitaṁ nas tūrdhvam asmād api ||34||

tad anu ca ramā-madhujitoḥ sāmyād api purandhrayaḥ—

vāsa-yogam adhivāsanāya
tāś cikṣipur vara-vadhū-tanūr anu |
yas tu tatra mithune bhavan mitho
vāsa-yoga iti saṅgatiṁ gataḥ ||35||

śruti-dvayaṁ tatra na kevalaṁ tayor
yavāṅkureṇāṅkuritaṁ tadā vyadhuḥ |
manorathaṁ cātha kṛtāni sarvato
bhadrāṇi yad bhānti sadaiva tādṛśam ||36||

ūrṇākaṅkaṇa-bandhān maṇi-kaṅkaṇa-śubhram apy anayoḥ |
maṇi-bandha-dvayam arucat kānti-maṅgalam apīha sad-dhetuḥ ||37||

mṛtsnā-gandha-śilādi-vandana-vidhiṁ tatrādhivāse bahir
dadhre mādhava-rādhikākhya-mithunaṁ maṅgalya-caryā-kṛte |
manye'ntaḥ sphuritaṁ yad atra ca nija-prārthyaṁ vavande tu tat
kiṁ tan na śrutam antaraṅga-bahiraṅgety ādi-śabda-smṛteḥ ||38||

[44] tad evaṁvidhāṁ vidhāya taila-kṛta-plava-hāridra-vidravam api tayor vastra-kṛtāstare mastake nyastaṁ kurvatyaḥ pūrvaja-vara-varṇinī-pūrvakaṁ pativatnyaḥ pūrvādidikṣu sthitā dūrvāgreṇa srāvayāmbabhūvuḥ | tatra parasparaṁ gāpayāmbabhūvur apīdam—

rādhā-mādhava-yugalam |
sneha-rāga-maya-taila-haridrā-parivalitaṁ muhur acalam || dhruvam ||
navam idam avatān mithunaṁ gokulaṁ gokula-vasatīn sarvān |
kurutād api puru-guru-sukha-santati-santata-santata-garvān ||b||
bhṛśam api viharatu haratu ca cittaṁ haratu ca duḥkhaṁ nityam |
grathayatu kāntiṁ kāntim apīha prathayatu mahimādityam ||c||
sakala-sakala-guṇam iha guṇayatu punar anunayatān nija-lokam |
nayana-nayana-pada-sampada-mayatāṁ dayatāṁ śaśvad aśokam ||d||
jīva sujīvana nija-rūpāmṛta-bhṛtam api kurvad aśeṣam |
rājatu rāja-tulājayi vibhavaṁ vibhavatu vismita-śeṣam ||e|| iti ||39||

[45] atha rakṣā-mantra-lakṣābhimantraṇayā
tat-tad-akṣāma-prabhāva-samadhika-sampad-oṣadhi-yantra-paratantratayā ca pratyūhasya yantraṇayā kṛta-śubha-tantrābhyāṁ tābhyāṁ tatra tatra gurūṇām ājñayā mātror mātror ājñayā ca gurūṇām abhivādanam anu purūn nata-mukha-sadanaṁ teṣām abhivadanam āsīt | yathā—

kṛṣṇo'sau parama-ramā-patis tathāsau
rādhā syāt parama-ramāsmadīya-goṣṭhe |
yasmāt te vayam iha nityam eva śarma
svaṁ tat-tad-ruci-bharam uccakair bhajāmaḥ ||40||

[46] atha tauryatrika-śaurya-bahala-kolāhalatayā
nija-nija-pallī-matallī-caya-madhyastha-devālaya-maya-madhya-sthalaṁ sakala-vedasārāyaṇaṁ lakṣmī-nārāyaṇaṁ sabhājayituṁ pṛthak pṛthak kramatayā varaḥ saha-vraja-nara-varaḥ kanyā ca sā saha-vraja-janīkā dhanyā jagāma |

[47] tatrāścarya-caryam idam āsīt | yadā varaḥ sa suveśaḥ praviveśa, tadā tat-kāntāv antarhite lakṣmī-hite kevalā lakṣmīr eva vyalakṣyate | tad evaṁ kanyayā kṛta-praveśe sadeśe kevalo lakṣmī-hitaḥ | ubhayor nija-nija-krameṇa bahir apakrame punar avahite tatra tatra yathāvad eva devatā-dvayam iti | lokās tu tasya tasyāś cāvaraṇaṁ jyotsnāndhakāra-gatābhisāra-veśasyeva matavantaḥ |

[48] tad etad avadhārya madhumaṅgalaḥ sāścaryam āha—hī hī paśyata paśyata ! man-mitra-dampatyoḥ sva-niyata-dāmpatyād aviralatā, yad iyaṁ nārāyaṇam api so'yaṁ lakṣmīm api nātma-kānti-sāt-karoti iti |

[49] atha samāpanāya prakṛtam anusarāmaḥ—

tataḥ kṛta-surārcanau vividha-vādya-gītānvitau
nijaṁ nijam amū gṛhaṁ vadhū-varau pṛthag jagmatuḥ |
tadā bahir idaṁ babhau hṛdi punas tayor anyathā
varaṁ sapadi kanyakānvagamad eṣa cāmūm iti ||41||

[50] tad evaṁ kramataḥ sabhā-dvayaṁ yathāsvaṁ kathanam ākarṇya kathakādīnāṁ sva-svāvāsa-prasthānaṁ nirvarṇya varṇyamāna-parasparābhigamanam eva mithas tan-mithunaṁ rahasi sākṣād adhigamayāmāsa |

iti śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
śrī-rādhā-mādhavādhivāsa-prasādhanaṁ nāma
trayastriṁśaṁ pūraṇam
||33||

**atha catustriṁśaṁ pūraṇam**

# vividhālaṅkāra-maya-rādhā-kṛṣṇālaṅkāra-samaya-mayaṁ

[1] atha pūrvavad eva sabhā-dvaya-kathā-yugalam ekīkṛtya kathayiṣyāmaḥ | yathā madhukaṇṭha uvāca—

[2] tad evaṁ naktam api sarvaṁ gīta-nṛtyādi-parvaṇānuraktaṁ vidhāya vara-kanyayoḥ sampradāyaḥ kṣaṇād iva prabhātam āyātavān | te dhanye vara-kanye punaḥ kāṁścit kṣaṇān nimeṣa-veśatayā ninyāte, kāṁścit tu yuga-sahasra-samudāyatayā | yataḥ—

kadācid dhyānāntar-valayita-samādhī vara-vadhū-
janau sākṣāt tulyaṁ sva-pariṇaya-bhavyaṁ dadṛśatuḥ |
kadācic cintābhir vikalita-matī karhi bhavitā
prabhātaṁ tad yasmin pariṇayanam ity āmamṛśatuḥ ||1||

athācirata-jāgare bahula-vādya-kolāhale
samudyad-aruṇa-prabhāvi-vṛta-rāma[8]-sāmye vraje |
hariṁ tam api rādhikām api ca tāṁ yathā saṅgataḥ
śubhāya savayo-janaḥ snapana-maṅgalaṁ nirmame ||2||

[3] tatra ca prathamaṁ sarva-sukha-sādhikāyā rādhikāyāḥ snānānantara-racanāṁ pracārayiṣyāmaḥ—

gaura-kāntir aruṇāmbarā punaḥ
sva-prakāśanavatā sukha-pradā |
rādhikeyam uditā vididyute
yadvad ādi-śaśabhṛt-kalā-dvayī ||3||

[4] yasyām aṅgāni vidyuta iva, keśā vidyutvanta iva, grīvādy-adharāvayavāḥ svarṇa-varṇa-sura-latāyā vibhāgā iva, bhramara-keśobhi mukhaṁ kamalāyamāna-tat-kusumam iva, bhālaṁ bāla-kalādhara iva, netre tārake iva, bhrū-latā trinateva, nāsikā viśikha-viśeṣa iva, karṇa-yugalaṁ suvarṇa-varṇa-latāgra-yugmam iva, kapola-dvayaṁ nistala-tat-phala-dvandvam iva, mukhaṁ padmarāga-dvāra-dhara-vṛtta-kanaka-pātram iva, danta-paṅktis tad-antaḥ-sthāpita-megha-mukta-muktāvalir iva, mṛdu smitaṁ vāk-kusumita-vallī-surabhir iva, vāg-dalaṁ navya-dalam iva, vakṣaḥ sudurlakṣya-lakṣmī-sthalam iva, tatra cālakṣyaṁ kim api dvayaṁ nidhi-kalasa-dvayam iva, udaraṁ cala-dala-kisalaya-dalam iva, tanu-tanūruha-lekhā tan-madhya-sambadhyamāna-rekheva, madhya-pradeśam anu madhyamaṁ deva-śilpi-kalpita-vedi-madhyam iva, nābhis tad-atisanīḍa-gabhīra-tīrtham iva, caraṇa-paryantatā-dhanyam anyad vicitra-paridhānam aṅga-yugaṁ vividha-raṅga-maṇḍitaṁ kari-śuṇḍā-pradhāna-yugmam iva, nakhara-kānti-dhara-caraṇa-yugalaṁ tad-dhṛta-saśīkara-nava-pallava-tallaja iva,

[8] rāga-sāmye (gha)

bhujā-dvandva-makhara-nāla-hemāravindinī-nāla-dvandvam iva, kara-dvandvam api kamla-dvandvam api kamala-dvandvam iveti yogya-yugmatayā sarvaṁ śuśubhe |

[5] api ca, kauṭilyam eva keśānāṁ veśaḥ, cillī-cūrṇa-kuntalāvaly eva patra-racanā, aviccheda-tilaka-kṛta-varṇa-bheda eva tilakam, vilocana-nīlotpala-pratibhāsāv eva karṇāvataṁsau, smita-praticchavir eva gandha-vahāmukta-muktā-phalaṁ, saiva ca vakṣasi kṛta-vihārā hārāḥ, mṛdula-marmara-sicayād ucchalat-kānti-vilāsa eva kāñcī-kalāpaḥ, tilakavat tat-tad-alaṅkāra-kāraṇaka-rekhā eva grīvā-bhujādi-bhūṣaṇa-sambhārāḥ | kiṁ bahunā ? svayam uttamāṅgam eva sarv eṣām aṅgānām uttamālaṅkāra iti |

[6] tad evaṁ vismaya-prayuktāḥ punaruktā iva tāḥ śrī-rādhikāyāḥ prasādhikā yad ārambhata eva stambham āgatavatyaḥ, tadā cirād eva tadīya-veśa-racanāya cāturīm ācaritavatyaḥ | tathā hi—

yasyā kāntibhir uccair, bhartsita-kāntiḥ sa-matsaraḥ somaḥ |
tat-tāpa-jaladaṅke, sva-hṛdi kalaṅkena saṅgataḥ śaṅke ||4||
api durvarṇaṁ yasyā, rucim anu rucirāṁ suvarṇatāṁ yāti |
tasmādd apara-suvarṇaṁ, sthāne durvarṇatām ayate ||5||
yasyā sāṅgāny aṅgāny aṅgīkurvanti darpaṇa-cchavitām |
dvi-guṇa-vibhūṣaṇa-śobhāṁ, guṇayantīva ca vimṛśya dṛśyante ||6||
yasyā bhāla-kapola-dvaya-radanād vidalitāḥ sudhā-dyutayaḥ |
yan-mukham anu sukha-bhājas tat-suṣamāṁ kiṁ sa lāñchanī juṣatām ||7||
tasyā veśa-vidhāne netra-nidhāne samāgatāḥ sakhyaḥ |
citranti sma pratyuta tac-citra-dyuti-vibhūṣitāḥ paritaḥ ||8||
pañcabhiḥ kulakam |
atha mātṛbhir āmreḍitam arthe tasmin kumārībhiḥ |
praṇayaja-kopa-vimiśraṁ viśrāvyāmūḥ pravartitās tatra ||9||
yatra ca tasyāḥ keśāveśārthaṁ vastra-mārjanaṁ yātāḥ |
jātās te tu sujātāḥ, sarvāsām abhiniveśāya ||10||
api ghana-ruci-jaya-gaṇyāḥ śīrṣaṇyās te parasparaṁ militāḥ |
bhaṅgaṁ subahu vahantaḥ kṛṣṇām api bhaṅgam ānayan mahasā ||11||
api ghana-jayi-ruci-dhanyā śīrṣaṇyānāṁ samācitis tasyāḥ |
acalāpy ūrmimad-aṅgī, pracala-jalāṅgīṁ jigāya kālindīm ||12||
yadyapi dhūpaṁ gamitāḥ, śamitārdratvaṁ gatāś cikurāḥ |
tad api ca sārdrām ajayaṁs tatim atinava-dhūma-yonīnām ||13||
tat kaiśika-mālībhiḥ prasūtaṁ cakre pariṣkartum |
api tasyai puru ruruce snigdha-śyāmā hi tad-bhāsāḥ ||14||
kaṅkatikā-saṅkalitāḥ keśās te'mī parasparaṁ valitāḥ |
stutibhis trapayā nūnaṁ vyatipihitaṁ svaṁ yathā-svam āceruḥ ||15||
atha kusumādi-śreṇī-miśrā veṇī vyarocatāmuṣyāḥ |
gaṅgādika-saṁsaṅgād veṇī-bhāvaṅgatā yathā kṛṣṇā ||16||
sā puṣpitayā veṇyā ruruce puṣpeṣu-tūṇy eva
ajitaṁ vijitaṁ racayat tasyā dṛṣṭaṁ hi kāṇḍapṛṣṭatvam ||17||
śirasi grathita-kacānāṁ valaye ratnāvalī valitā |
santam asācita-nabhasi prathate tārā-tatir yadvat ||18||
atha sindūraja-rekhā śuśubhe tasyāḥ śubhe śirasi |
kṛṣṇa-ghane ruci-sughane rohita-lekheva yā kalitā ||19||

atha muktāvali-valitā bhāle lalitā lalāṭikā kalitā |
abhinava-śaśadhara-mūrti-spṛg upari pūrtir yathā bhānām ||20||
cillī-mṛgamada-vallī-madhye lasati sma hālam etasyāḥ |
ali-pāli-dvaya-palitaṁ parṇaṁ vā svarṇa-varṇa-kañjasya ||21||
aguru-drava-kastūrī-tilakaṁ reje sarojākṣyāḥ |
yat kila tilakaṁ jajñe sarveṣām eva veṣāṇām ||22||
netre tasyāḥ kṣetre kṛṣṇa-rucīnām itīva tatraiva |
uptaṁ kṛṣṇa-phalārthaṁ kajjala-bījaṁ tadālībhiḥ ||23||
añjana-rekhā-vyājād asyā netra-tribhāgāntam |
nija-bāṇaṁ kila jānan jāgrat-phalam ācarat kāmaḥ ||24||
karṇau svarṇa-latāgre yatra ca maṇi-karṇike puṣpe |
nāsā-kīra-troṭiḥ śuśubhe muktā-phalena yat-koṭiḥ ||25||
yā nāsā tila-puṣpaṁ yuktā muktā-phalena rādhāyāḥ |
astrāgraṁphalam iti tāṁ kṛṣṇaḥ puṣpāyudhāstraṁ ūhate ||26||
avataṁsa-dvaya-phullaṁ karṇa-dvandvaṁ rarāja rādhāyāḥ |
netrāli-dvayam asakṛd valgati valgu sphuṭaṁ smayat-spṛhayā ||27||
vilasati kastūrikayā citraṁ yatra sma gaṇḍāntaḥ |
tat kalayan sva-kalaṅka-vidhur api sutarāṁ kalaṅkam auhiṣṭa ||28||
ruruce civukam amuṣyām aguruja-gandhasya bindunā śitinā |
yadvat pakva-rasālasyādhaḥ suptena bhṛṅgeṇa ||29||
reje kapola-makarī sā sā kastūrikā likhitā |
yā priya-kuṇḍala-makara-dvaya-subhaga-preyasī-pratimā ||30||
kaṭakā bhujayor asyāḥ kaṭakāḥ santu priyaṁ jetum |
atha katham aṅgada-yugalaṁ prasabhaṁ tasminn anaṅgadaṁ bhavitā ||31||
śyāma-stavakau muktā-vadanau tat-pārihāryayoḥ kalitau |
kiṁ vā pāṇi-saroja-cyuta-madhu-pānānvitau madhupau ||32||
jita-nava-kalpa-druma-dale vṛṣaravi-putryā bhujā-dale vimale |
mudrāli-dyuti-sukale rejatur udyat-kale paritaḥ ||33||
tasyā nakha-maṇi-lakṣmīm anurājantaī sad-ūrmikā-śreṇī |
tām anu savayas-tatir iva śobhāṁ lobhānvitā lebhe ||34||
maṇibandhau maṇi-baddhād api jajñāte mano-bandhau |
api kara-śākhā-mudrāḥ kvacana viśākhā-vayasya-mudrāḥ syuḥ ||35||
graiveyaka-sakha-hārā hārās te syuḥ kadācid apy atra |
hari-ratnaṁ bata tarhy api yasmāt tatrātha nāyako vyajani ||36||
ghanaruci-kañcuka-rucirā vividha-maṇīnāṁ virājitā rājiḥ |
indradhanuḥ pratimā yā muktā-śreṇī-valākayā ruruce ||37||
mṛgamada-kṛṣṇā colī kuṅkuma-citrā vicitratāṁ ūhe |
pītāmbara-para-bhāgāt pītāmbaratāṁ gatā tatra ||38||
subhaga-kaṭīraka-ghaṭanā-mahasā ghaṭitā paṭī tasyāḥ |
prakaṭīcakre sudṛśāṁ sva-viṣaya-dṛṣṭer naṭī-bhāvam ||39||
yad vaivāhika-vastre śāstreṣv ānanda-pata-padaṁ khyātam |
karmaṇy aṇṇ iti siddhaṁ vistārārthāt pates tat kim? ||40||
maṇi-rasanā bata madhye baddhā saty eva sā tasyāḥ |
katham atha hari-cittaṁ vā baddhaṁ kuryān na tad vidmaḥ ||41||
tasyā gaja-gāminyā maṇi-haṁsaka-nūpura-dhvanayaḥ |
ghaṇṭā-ṭaṇṭana-tulyā dadhyuḥ kampaṁ sapatnīṣu ||42||

kṛta-caraṇāmbuja-caraṇāv iha mañjīrau tu khañjanau mañju |
harir api yat kalakalane haritāṁ jayavan mudāmanuta ||43||
anu nakha-candrāvaliṁ sā śuśubhe pādāṅgurīyaka-śreṇī |
nakṣatrāli-sadṛkṣā yasminn akṣīṇi kairavanti sma ||44||
sparśāt pada-talamasyāḥ kokanadābhaṁ tadā jajñe |
lākṣā-rasas tu mithyā kīrtiṁ tasminn nivartayati sma ||45||

akuruta raktaka-yugalaṁ
pracchada-yugalaṁ svasād alaṅkaraṇam |
tad api ca nirjana-jaladhara-
vṛta-śaśadhara-vad vyaloki tat sarvam ||46||

yāḥ pūrvaṁ nija-nijayā dṛśā vayasyās
tasyāḥ śrī-rasa-rasikā babhūvur etāḥ |
paśyantyām atha mukuraṁ tadīyayāsan
āveśaḥ sa yad abhidhā-nidānam āsīt ||47||

[7] tad evam etāṁ prasādhitām api kamrāṁ namrām api maṅgala-saṅgata-pradeśaṁ mātṝṇāṁ peśala-sadeśam āveśayanto jyotiṣmadoṣadhīnām oṣadhīśa-kalām iva |

[8] tataś ca tāṁ paṭu-baṭubhiḥ kṛta-svasti-vācana-svastikāṁ dhṛta-vaiṣṇava-mantra-nyāsa-praśastikāṁ maṅgala-valaya-nilayaṁ nilayaṁ sahacaryayā sahacaryaḥ sañcārayāmāsuḥ |

tataḥ sakhībhiḥsaha narma-śarmā
kṛṣṇāti-tṛṣṇākula-marma-dharmā |
kathaṁ ca neyaṁ bata kalpa-kalpaṁ
dinaṁ vicikṣepa vikalpa-kalpam ||48||

[9] atha vara-yātrā-varṇana-pātrāya kalpate sma | tatra tasya veśa-racanā racanānām āditaḥ śobhāṁ śrotṛ-lobhāya varṇayiṣyāmaḥ |

indranīla-mukha-nīla-gaṇānām indra eṣa vara-rūpa-vareśaḥ |
tad-vivāha-vidhaye snapitāṅgaḥ kāntibhiḥ svam api suṣṭhu jigāya ||49||

[10] yatra cākhilaṁ kāntir eveti sakalaṁ lāvaṇyam eveti samastaṁ saurabhyam eveti, kṛtsnaṁ kaumalyam eveti na vivektuṁ śakyate | tathā nikhilaṁ bhūṣitam eveti bhūṣaṇam eveti vā tadvad upmeyam evety upamānam eveti vā nayanādīnāṁ prakāśanīyam eveti prakāśakam eveti vā vicāra-padavīṁ nārohati | yatra ca mukham iva mukham ity ādir ananvaya-nāmāpy upamā-sukha-kṛd anvayam āpadyate | yatra ca mukham iva netraṁ netram iva mukhaṁ kamalaṁ jayati, dantakāntivan mṛdu-smitavad danta-kāntiḥ sita-kāntiṁ tiraskarotīty ādikam upameyopamānām api sutarām anupamānatvaṁ prapadyate | yatra ca mukhaṁ nija-dvitīyatayā rādhāyā mukham eva smārayati | netram api tasyā netram eva puraḥ sphurad-rūpaṁ karotīty ādi-smaraṇa-nāmālaṅkāraḥ sarvam alaṅkāraṁ vismārayati | yatra saundarya-samrājaḥ svenaiva vaibhavaṁ vibhavad eva rājate |

[11] tathā hi viśva-dṛṣṭi-prasāra-vṛṣṭi-samākṛṣṭir evābhiṣekaḥ, śrīmad-bhālam evārdha-kalā-dharākāra-tilakam | nistalākṛti-śasta-mastakam eva meghāḍambara-cchatram | calad-apāṅga-smita-cchavī eva cāmare | sarva-vaśīkaraṇa-kāraṇa-mukham eva pūrṇa-pūrṇa-rāja-caya-parācaya-sāmagrī | sarvāntara-kṣobhi-nava-yauvanam eva śauryeṇa | tri-nata-bhrū-yugam eva trinatā | khaga-pati-cañcū-samatā-cuñcu-ghrāṇam eva bāṇa-viśeṣaḥ | bhaṅgī-vinyāsa-saṅgi-karṇāv eva pāśau | puṣṭa-dīrghatā-juṣṭa-bhujāv eva parighau | kāmāṅkuśā evāṅkuśā | trirekhī-kṛta-sarvotkaṇṭha-kaṇṭha eva kambu-rājaḥ | kara-caraṇa-sthita-cakra-mukha-lakṣaṇa-cakravālam eva cakram | sthūlatā-vilasad-ūrvādi-bhāgāv eva jaya-stambhau | vistīrṇatā-kīrṇa-śroṇi-phalakam eva deśa-valayaḥ | gambhīratābhirājinābhir eva kamalākaraḥ | atisundara-tundam eva bali-valayāvāsaḥ | vicitra-padmākāra-netre eva cintāmaṇī | lakṣmī-nidhāna-vakṣaḥ-sthalam evāvarodhaḥ | śrīmat-pada-dvandvam eva sarveṣāṁ sukhāspadaṁ padam iti |

[12] atha parama-hita-nihitā vara-lakṣmī-ghanāḥ sāpaghanās tat-pariṣkāra-ramaṇā varṇayiṣyate |

mukuṭaṁ ratna-prabhavaṁ mūrdhani kṛṣṇasya sarva-dig-dyotam |
udaya-girer vara-śikhare'dyotata caṇḍāṁśu-maṇḍalaṁ yadvat ||50||
śyāma-snigdha-sabhaṅgaḥ sad-bhāva-svaccha-ratna-saṁvītaḥ |
śuśubhe keśava-keśaḥ kiṁ vā rādhā-manaḥ-sāraḥ ||51||
kuṅkuma-tilakaṁ bhāle tarhy upameyaṁ murārāteḥ |
śyāmala-śaśadhara-śakale yadi gurur īkṣyate kutrāpi ||52||
rādhā-vadanaṁ candraḥ sa tad-anukartā paraś candraḥ |
iti harir itarati-pūrtis tat-pratimūrtiṁ bibharti kiṁ tilakam ||53||
kṛṣṇa-bhrū-yugalaṁ tad-dhanur-anukṛd api sphurac-citram |
yat khalu vināpi bāṇaṁ tām api rādhāṁ svayaṁ jayati ||54||
rādhā-mukhendu-lobhāt tad-akṣi-yugmaṁ cakoratāṁ kim agāt |
samprati yat tad alābhāc cañcala-mūrti sma cañcurti ||55||
ekaṁ maṇḍanam aṅgaṁ maṇḍayad ekaṁ yathā-svam ābhāti |
jayatāt kuṇḍala-yugalaṁ yugapac chruti-gaṇḍa-maṇḍanaṁ yat tu ||56||
śravasor na paraṁ bhūṣaṇam āsīt kṛṣṇasya kuṇḍala-dvandvam |
api gaṇḍa-dvitayasya pratibimbaṁ yad vyaloki tasyātra ||57||
karṇa-latā-yugam aniśaṁ bhūṣaṇa-dambhāt praphullam etasya |
yuktaṁ tad idam idaṁ yan muhur api rādhā-vacaḥ-sudhā-siktam ||58||
nityaṁ keśi-nihantuḥ pūrṇaṁ kaiśoram udbhāti |
mātrā nasi vinyastā muktā punar etad ācaran navyam ||59||
śrī-hari-nāsā sakramam unnata-śikharā kutūhalaṁ tanitā |
bhrū-bhujagī yadi tasyāḥ khaga-pati-cañcū-bhrameṇa ghūrṇeta ||60||
rañjitam ajani tad-oṣṭhaṁ na hi bahiraṅgāt paraṁ rāgāt |
rādhādhara-saṁsparśaṁ prati hṛdijād antaraṅgāc ca ||61||
adharas tasyāṁṛta-khanir iti rādhāyā viniścitaṁ satyam |
antar dantāvali-miṣam iha lasataś candra-lekhe dve ||62||
civukaṁ tamasaḥ khaṇḍanam atha maṇḍanm asya vakrasya |
iti kila maṇḍanam anyan maṇḍana-lokaś cakāra naivātra ||63||
mukham agha-śatros tan-maha-harṣa-vyakter mukhaṁ jātam |
prekṣā-kāriṇi tāṁ yad darpaṇa-tulayā samarpayati ||64||
darpaṇam api kiṁ manuṣe nija-mukha-tulyaṁ murārāteḥ |

iti kila sammukha-bālataṁ tasya vyadadhād amuṁ ko'pi ||65||
kaṁsadviṣi yaḥ kaṇṭhaḥ sa tu jagad-utkaṇṭham ācacāreti |
yuktaṁ sa iva draṣṭuṁ svata utkarṣaṁ sa yad vaṣṭi ||66||
nandati nandaja-hṛdayaṁ rekhā-rūpa-śriyeti vikhyātam |
tasmin vibhavati yā sā tāṁ rādhākhyāṁ tad eva jānāti ||67||
vakṣasi dakṣiṇa-bhāgāt prabhavati tanu-roma-dakṣiṇāvartaḥ |
śrīvatsākhyaḥ kiṁ vā kāntā-smṛtijāntar-āvartaḥ ||68||
graiveyaka-hārāṇām upamā kṛṣṇasya tarhi syāt |
vidyud-baka-paṅktīnām āśrayatāṁ ced bhajeta navyābdaḥ ||69||
pṛthutara-hīraka-candre kaustubha-sūrye lasat-tāre |
urasi hareḥ śubha-śobhā yā syāt kiṁ vyomni sāpi vīkṣyeta ||70||
nava-ratnī-citam aṅgada-yugam iha doṣṇor vyarājiṣṭa |
yadvaj jyotiś-cakraṁ graha-navakānvayi vibhāti tat-tulyam ||71||
maṇi-valayormī-valayā hari-sevāyāṁ ruciṁ jagmuḥ |
ta ime guru-śiṣyābhā guru-lāghavato vitarkyante ||72||
aṅgada-vṛttāvalayās tadvad vṛttāś ca mudrikā-saṅghāḥ |
kramataḥ śrita-laghavo ye laghavo'py eṣāṁ tathā yuktam ||73||
sāṅgada-valaya-pratisara-mudrika-dor-yugmam aṁśum āsannam |
mūlād vikaca-harinmaṇi-ruci-taru-śākhā-yugaṁ yadvat ||74||
bhavati ca hari-doḥ-śobhā-hari-maṇi-taru-śākhayā kāmyā |
atikanaka-śrī-rādhā-milanaṁ tasyā mano-dūre ||75||
tad bāhorgiri-dharaṇaṁ na staumy āyāsa-riktaṁ tat |
yat-smaraṇād api kalpas tāv api dhartuṁ tam udyamaṁ vande ||76||
rādhāyā hṛdi mukure pratibimbābhāṁ sadā vrajataḥ |
iti kila kṛṣṇa-nitambau bimbatayā tau nirūpitau ||77||
śṛṅkhala-haṁsaka-nūpura-saṅghaḥ śobhāṁ tathā vādyam |
atanot tat kiṁ pāṇi-grahaṇaṁ sva-gateḥ sa tasya vetti sma ||78||
jaṅghāsakthi-śroṇy apy ūrdhva-krama-puṣṭam acyute dṛṣṭam |
tat-krama-mahatā tat-tad-viṣayaka-rāgeṇa rādhayāpoṣi ||79||
antar-vasanaṁ vavre yad api śroṇy-ūru-jānu-jaṅghādi |
tad api ca śobhāṁ tasya sphuṭam anukurvad vibhāti sma ||80||
atha kañcukam apidhānaṁ dadhre vīdhraṁ sa gopālaḥ |
mṛdu hari-candana-carcā tulyaṁ yad alakṣi tad-gātre ||81||
puraṭa-paṭa-sphuṭa-ghaṭikā maṇi-gaṇa-kirmīritā tasya |
madhyama-bandhaṁ kṛtvā svām uttamatāṁ nirīkṣayāñcakre ||82||
śyāmala-raktau caraṇau nakha-śaśi-citrau hareḥ kalitau |
rādhāyā rasa-rāgau kila tau lasataḥ prasāda-saṁvalitau ||83||
kṛmi-jani-vasana-syūte dadhre svacche upānahau yatra |
subhagāṁ padayoḥ svasyāpy atha rucim aghajid vyanakti sma ||84||
dadhre sa vaijayantīṁ jagati jayantīm aśeṣa-rocīṁṣi |
yā khalu bhūṣaṇa-cakre śobhāṁ cakre'tra vaijayantīva ||85||
rejur vana-mālāyāḥ pañca ca varṇā harer vapuṣi |
muni-dayanīya-dayākara-mitra-vadhūnāṁ yathā bhāvāḥ ||86||
pracchada-vastraṁ citraṁ lakṣmī-bhāg api jahāra para-bhāgam |
sā sāpy antaḥ-śobhā tasminn uditā vilakṣaṇā dṛṣṭā ||87||
pītāmbaratā citra-pracchada-valitā murārāteḥ |

rādhā-rucir iva nānā-bhāva-cchannā virājate tatra ||88||
līlā-kamalaṁ santata-vimalaṁ kalayaṁs tadā kṛṣṇaḥ |
saurabha-bhajana-vyājād āsyantenāvṛṇot trapayā ||89||
mastaka-ghāṭā-pṛṣṭha-śroṇī-jaṅghāṅghri-śobhāyām |
paścād-deśa-gatāyāṁ patitā dṛṣṭir nivartate na puraḥ ||90||
rājatu bahu-nepathyaṁ vraja-nṛpa-tanayasya divya-bhū-divyam |
tādṛśa-muralī-lakuṭī-piñchāny asmākam uccakaiḥ prāṇāḥ ||91||
mṛgamada-karpūrāguru-guru-parimala-vāsa-vāsa-yogena |
vāsana-yogād āsana-sustho'py ajayad diśaḥ kṛṣṇaḥ ||92||
rādhāyāḥ saurabhyaṁ tasmād asmāc ca kṛṣṇasya |
abhigamanād vyatimardaṁ kurvaj jagad eva mugdham udvidadhe ||93||
dhvani-bhṛd-alaṅkṛti-dīvyad-varṇaṁ sarasaṁ harer aṅgam |
śravyaṁ kāvyam adhītya śrī-rādhā yad vinirmame dṛśyam ||94|| iti |

[13] atha kathakaḥ samāpanam āha sma—

na hi rādhā-kṛṣṇāṅge param iha nihitās tathā bhānti |
api janatā-hṛd-vacasos te tad-veṣā dhṛtā ruciṁ dadhati ||95||

[14] tad evaṁ—

kathām āśrutya tām etāṁ na rahaḥ-śayanaṁ ca tau |
prāptam apy anvaymanvātāṁ punas tatraiva lālasau ||96||

iti śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
vividhālaṅkāra-maya-rādhā-kṛṣṇālaṅkāra-samaya-mayaṁ nāma
catustriṁśaṁ pūraṇam
||34||

(35)

**atha pañcatriṁśaṁ pūraṇam**

# śrī-rādhā-mādhava-vivāha-nirvāhaḥ

[1] atha pūrvavad eva kathā-dvayam ekī-kṛtya kathayiṣyāmaḥ | yatra snigdhakaṇṭhaḥ prāha sma—

[2] tad evaṁ tasya varasya veṣe śeṣeṇāpi varṇayituṁ śeṣe labdha-viśeṣe jāte, prāte ca nāndīmukhādi-śāte dvijātena tātena tad-bandhu-jātena mātṛ-saṅghātena devy-ādi-bhaginī-sampātena ca yathāyathaṁ maṅgala-saṅgamitasya tasya vivāha-nirvāhaṇa-yātrā-varṇana-pātrāya kalpayiṣyate | tathā hi—

yadā jyotirvadbhiḥ sadasi kathitaṁ yātrikatayā
palaṁ tarhi kṣmāpi svar api bhṛta-vādyaṁ samajani |
yadā jātaṁ vādyaṁ harir api tadā sarva-manasā
samaṁ harṣaṁ bibhrad-bhavika-gati-śarma vyatanuta ||1||

udyad-dundubhi-vṛnda-śabda-balavad-vādyāntarāntar-gataiḥ
saṅghaṭṭākula-ratna-dhoraṇa-ghaṭā-ghaṇṭā-ravair ādṛte |
kṛṣṇasyānudiśaṁ nija-sphuraṇa-kṛt kānteḥ prayāṇe'dadhād
dīvyantī tri-dive ca tad-vidha-gatis tad-vyūha-bheda-bhramam ||2||

vādyānāṁ koṭi-yuktais tavara-niyutair divya-bhaumaiḥ samantān
miśrī-bhūtaṁ mithas tair na param iha tathā cānyad apy atra viddhi |
utkṣiptā ye vraja-sthaiḥ kusuma-samudayās te tu divyaiḥ patadbhis
tair anyaiḥ pṛktim āptāḥ paricaya-racane nāpur uccair viviktim ||3||

[3] yatra ca yathāntar antaḥ-purastān mālā-vaijayantīnāṁ vaijayantīnām | svarga-vādya-vidyair api samabhivādyāni vādyāni | tauryatrika-śubharatā bharatāḥ purodhaḥ-purogamāḥ purogamābhi-gurūṇāṁ śakaṭākārāṇi vimānāni vimānāni, yatra cobhayataḥ suhṛdām ātma-samayānāni yānāni | dhṛta-cāmarādi-parikarāḥ parikarāḥ | rāma-dāmādīnāṁ sukha-lasad-uddhavāḥ samuddhavāḥ | saivya-sugrīva-megha-puṣpa-valāhakā valāhakāḥ | visarat-kṛṣṇa-kānti-ghanarasā ghanarasāḥ | dārukas tathā kṛṣṇaḥ kramataḥ sārathī rathī | parastān nānā-sāmagrī-saṅginaḥ saṅginaḥ | nānā-śreṇi-janāḥ śreṇi-janāḥ | sarvataḥ kautuka-vibhāvakā vibhāvakāḥ | vara-kīrti-vandi-mukhā vandimukhāḥ | upari bhava-kamala-bhavamukhāḥ suparvāṇaḥ suparvāṇaḥ | viṣṇupada-sthā viṣṇupada-sthā vṛṣṭiś ca sumanasāṁ sumanasām iti |

dāruka-sārathi-yuktaṁ yuktaṁ saivyādi-vāji-saṅghena |
harir iha ratham ārūḍhaḥ sva-rucā tastāra deva-yānāni ||4||
sura-vartmeti nāmāsīt prasiddhaṁ yasya tan-nabhaḥ |
sura-vartmatayā sākṣād-vraja-vāsibhir aikṣyata ||5||
puṣkara-sthāni tatrāsya-puṣkarāṇi dyu-yoṣitām |
harer aṁśu-sahasreṇa ghasre'smin phullatām ayuḥ ||6||

tatra ca—

kāścit puṣpāṇi varṣantyaḥ stabdhaḥ śrī-vidhu-kāntitaḥ |
tathāpi keśa-visrastair agacchaṁs taiḥ kṛtārthatām ||7||
kāścin maṅgala-gāyanyaḥ svara-bhaṅgaṁ gatā mudā |
tatrāpi snigdhakaṇṭhatvāl lokaṁ ninyur daśāṁ nijām ||8||
anyā varasya mādhuryāt kanyā-bhāvam upāgatāḥ |
yāsām eva nija-strīṇām āveśād amarā api ||9||
patantya iva yāḥ kāścid vimānād abhavan namuḥ |
tat-kāntāś cakṛṣuḥ kṛṣṇa-kāntayaś cātmano diśam ||10||
paśyantyaḥ kṛṣṇam aparāḥ kaṇṭakodbheda-danturaiḥ |
āśliṣya rakṣataḥ kāntān sva-pratīkair avivyathan ||11||
kāñcīṁ galantīm ekās tu prekṣamāṇā ruciṁ hareḥ |
muhur muhuḥ sva-kāntena stabhyamānāṁ ca nāviduḥ ||12||

kṛṣṇasya netrānta-śaraḥ sura-striyā
netrāntam āviśya tadāviśan manaḥ |
tadīya-bhartus tad agād vilokya tām
itīva lajjālutayā na niryayau ||13||

ekāḥ śrī-mukha-candram asya nayanenāvṛtya tenebhyatāṁ
manyante sma parā dṛg-ambuja-yugaṁ vakṣaḥ-sthalaṁ kāścana |
kāścid dor-nava-nīlaratna-jani-yug-yūpa-dvayaṁ tat-parāś
caivaṁ kintu na jānate sma nikhilaṁ rādhārpitaṁ tasya yat ||14||

[4] tad evam ananto'pi tat-tad-vibhavenānante madhumaṅgalas tu yaṣṭiṁ muhur ūrdhvaṁ kṣipann ūrdhva-gatyā kūrdann āsīt |

[5] sarve sahāsaṁ papracchuḥ—bho baṭo ! kiṁ kartuṁ prakaṭo'si ?

[6] madhumaṅgala uvāca—bhos tunda-parimṛjāḥ ! bāḍham ṛjavo yūyam | na paśyatha, kiṁ na paśyatha ? yad etā mama vayasyaṁ vaśyaṁ vidhātum avatarantyaḥ pratīyante | tad etā nivārayāṇi iti | tataś ca—

kiñcij jayād bhayāt kiñcid udgale madhumaṅgale |
sāṁrāviṇaṁ vyāvahāsī cātrāsīd vara-yātriṇām ||15||

[7] tad evaṁ hāsādi-kolāhala-vahala-vādya-vyājam ānandam eva śvaśura-purāntaḥ-pura-samājaṁ svayam api sarveṣāṁ locana-nīraja-virocanatayā śrī-keśavas tadīya-sandeśaṁ viveśa |

vidhur anyo bhānu-dhāma praviśan kṣīṇatāṁ vrajet |
so'yaṁ punaḥ pratipadaṁ pūrṇatām eva saṅgataḥ ||16||

yatra ca—

śrutavatī sahasā sva-varāgati-prathita-vādya-gatīr vṛṣabhānujā |
adhṛta kampa-bharaṁ muhur eva sākṛta sakhī-kulam ākulam atra ca ||17||

hanta kṛṣṇa-mudiraś ca tarhy agād uttarottaratayā samīpatām |
śaśvad utkalikikāṁ ca bhūyasīṁ cātakīva bata rādhikā yayau ||18||

[8] atha vividham ānāyyam ānāyya homa-stomaṁ vidhāya svadhā-dravyaṁ sandhāya nāndīmukha-śrāddhaṁ rāddhaṁ kurvati śrī-vṛṣabhāsvati sarvāṇi tat-pakṣa-lakṣāṇi citra-vāditrādibhir atīta-nija-kakṣyāṇi varam upavrajanti sma |

[9] yatra cobhayam api tad-vara-kanyā-kulaṁ vyatimilamānaṁ kila sāgara-samudra-samāhāra-sāratām evātmani jāgarayāmāsa | yatra ca sarvata ūrdhvam udayan vidhur vidhūta-maryādatām āsādayāmāsa | tataś ca—

strī-puṁsās te lakṣam akṣāma-ratnair
nīrājyāmuṁ tatra nirmañchya tadvat |
svenāpy enaṁ cālitābhyāṁ karābhyāṁ
sāsrāś cakruḥ sādhu nirmañchitāṅgam ||19||

darśaṁ darśaṁ varam agharipuṁ te tu bhānoḥ sva-lokās
tat-kanyāyāḥ sukṛta-vibhavaṁ phullad-aṅgāḥ śaśaṁśuḥ |
kiṁ cācakhyur guṇa-tatir asāv asya saṅkhyām atītā
śobhāṁ nāṁ ced yadi tu dayitā rādhikā hanta na syāt ||20||

[10] punar vimāna-cāriṇīnāṁ vacanaṁ tatrāparicitavatīnāṁ, yathā—

mukhaṁ yatrāmbhojaṁ pratilava-nava-śrī-valayitaṁ
dṛśāv udyat-tāre vilasita-vihāreṇa calane |
vapuś cāmbhodānāṁ valayam adha ūrdhvaṁ pratidiśaṁ
sad-ity amaraḥa-spandaṁ kalaya kim idaṁ hanta kim idam ||21||

[11] paricitavatīnāṁ tu—

sāvitrī brahmaṇaḥ strī hima-giri-tanayā candra-maules tathā mā
śrī-viṣṇor asya rukmiṇy api sumukhi bhaved bāḍham akṣṇāṁ sukhāya |
rūpaṁ svasyāpi vismāyaka-mayam abhitaḥ śobhayan svīyam āsīd
rāse yāsāṁ rucā tā yadi na hi vivahed astu rādhā tu mūrdhni ||22||

[12] atha vividha-vastra-saṁstaraṇayā ratna-bhuvīva viracitāyāṁ nijāntaḥ-pura-vartma-bhuvi cāvatārite sarva-suhṛt-parivārite vṛndāvana-purandare śrīmati vare śrīmān bhānur api saharṣa-nija-pārṣat-pāla-valayena saha padbhyām eva svayam upavavrāja | tatra ca—

pūrvaṁ dadarśa śatadhā pasparśa ca taṁ cirāya vātsalyāt |
tad api tadānīṁ paśyan navam iva cakḷpe ca-citra-kalpāya ||23||

[13] tataś ca kṣaṇaṁ tad-vīkṣaṇam ācarya, nirmañchanārātrikābhyāṁ paricarya, puṣpāvaliṁ vikīrya, taṁ namraṁ prati kamram āśīrvacanaṁ vitīrya, vraja-rājādibhiḥ sāsraṁ vyatipariṣvajya, tam eva cāgrataḥ prasajya, sarva-sukha-sampad-akhaṇḍa-taṇḍakaṁ maṇḍapam evāninaya |

candra-maṇḍalam iva tārā-maṇḍalaṁ nīla-nidhi-kalasam iva vā tan-maṅgala-sadanaṁ sākṣān-maṅgalādhidevam iva vā tan-maṅgala-valayam | yatra ca—

rambhā-stambha-catuṣṭayena phala-sañjuṣṭena koṇeṣu yā
muktā-dāma-vitāna-toraṇa-cayenārdhaṁ vṛtā dyotinā |
kumbha-bhrājita-dīpa-rāji-valitā ratnāṅga-citrācitā
vediḥ sā viśatā tu kṛṣṇa-śaśinā kṛṣṇāṁśunā carcitā ||24||

purastād gopendra-prabhṛti-guravaḥ pārśva-yugale
vayasyā rāmādyāḥ krama-valanayāpy uddhava-mukhāḥ |
parastād apy āsan suraripu-ripor dāruka-puraḥ-
sarāḥ sevākārā iti pariṣad eṣāṁ viruruce ||25||

[14] tad evaṁ sati tūdgrīvakākṛte pragrīvāvali-valita-candra-śālikā-sañcārikāsu kāsucit tūṣṇīkām eva puṣṇānāsu kāsucit tu jaya-kalpaṁ kāsāñcin narma-gāli-śarma-gītir yathā—

paśya sakhī-jana so'yaṁ kasya ?
sucivārayad api cittaṁ kvacid api nāntaṁ labhate yasya || dhru ||
suciropārjita-sukṛta-śatāyuta-nirjita-taruṇa-samājau |
varṣīyāṁsāv api yaṁ tanayaṁ lebhāte vraja-rājau |
yasya ca pitarāv atisaralāv iti jagati samantād vittam |
catura-śiromaṇi-varatā yasya ca vaśayati jagatāṁ cittam |
sarvaḥ snihyati mamatāṁ sacayati ghoṣo yatra sadaiva |
mātara-pitarādikam abhimanute yaś ca na sarvaṁ naiva |
vraja-pati-vaṁśe yādṛṅ na bhavati nābhūd atra kadāpi |
so'yaṁ guṇa-rūpādikam īdṛg bhajate cāru sadāpi |
yasya ca labdhāv api dhani-mānī svayam api sarvaṁ dātā |
vṛṣabhānv-anvaya-lakṣmīṁ yena ca yācayate vraja-yātā || iti ||26||

[15] atha madhumaṅgalaḥ prajajalpa—hī hī dāsī-tanūjābhir ābhiraṁ madīya-yuvarājāya gālir eva dīyate | tasmādd āsāṁ śāsanārtham etā eva tenānenādau dāsītayā grāhayitavyāḥ, bāḍhaṁ paścād eva tu bhāryātayā kanyā iti |

[16] atha baṭur ayaṁ kaṭu-bhāṣī gṛhyatāṁ gṛhyatām iti tāsāṁ vacanaṁ karṇe racayan śrī-vrajarāja-samīpaṁ javād ājagāma | āgamya ca jagāda—k? adhunā palāyadhve ?

[17] yadi cāhaṁ mitreṇa saha gatvā tatra tatra sahakṛtvā rāja-yuddhā cābhaviṣyam, tadā vraja-saṁvalanāya k? etāvān vilambaḥ sambhavam avāpsyat | samprati ca sahakṛtvaryaḥ ! santvarya pūrvathāsmākaṁ vismāpakatām iti |

[18] tad evaṁ hāsa-kolāhale vahale prabale kṣaṇa-katipayaṁ sarvam anyad vismṛti-mayam āsīt | tataś ca—

pīṭhaṁ sa-vastra-dvaya-yajña-sūtrakaṁ
pādyādi-dattaṁ śvaśureṇa sūttamam |
jagrāha kṛṣṇaḥ pṛthu-śarmaṇā sa tu
trapām avāpātra vidann ayogyatām ||27||

yadā ca pīṭhaṁ śvaśureṇa dattaṁ
tadepsitaṁ prāptam amaṁsta kṛṣṇaḥ |
san-māna-mātrād atithiḥ sva-bhojya-
prāptiṁ viniścitya mudaṁ prayāti ||28||

yadā ca mantreṇa sa gāṁ samarpayāṁ-
cakāra jāmātari tarhi so'py adaḥ |
tenaiva vakti sma mudā sadāpy asau
tṛṇaṁ savāryat tu na cānyad arhati ||29||

tataś ca—

svābhīṣṭaṁ varam upalabhya hṛṣṭa-cittaḥ
kartavyaṁ prati vṛṣabhānur asmṛtātmā |
svair eva sphuṭam iha dāru-yantra-tulyaś
cālyatvaṁ dadhad atha kāryam arjati sma ||30||

ānarca vrajapati-mukhya-mukhya-vargaṁ
divyais tair atha vṛṣabhānur artha-jātaiḥ |
kiṁ tasmin yad iha muhuś ca narma-jātaṁ
tac-charmāvahata yathā tathā paraṁ na ||31||

[19] atha mastakam avadhūnānaḥ sa madhumaṅgalas tatra cāha—tad idaṁ kañja-nayana-pariṇayanaṁ mama punar atīva maṅgalam aṅgayati sma | yad etāvantaṁ samayam ayam aham eva vaihāsika iti sarve babhāṣire | samprati tu madvad eva te sampratītiṁ gatāḥ iti |

[20] tad evaṁ sthite maṅgalāṣṭaka-pāṭhe cānuṣṭhite, paramānukūlaṁ godhūam upalabhya samupalabhyamāna-sukhatayā sakala-śubha-rūpaṁ varam antaḥ-puram antaraṅga-sahitaṁ purohita-sahitaṁ vṛṣabhānur nināya |

[21] nīte ca tasmin paramābhinīte vare sarvā evāntaḥpura-vanitā dhvanitābharaṇāḥ sarvataḥ samuditā muditā babhūvuḥ | tataś ca—

citrāj jāmātṛ-bhāvād drava-maya-kutukād ādarād apy amūṣāṁ
vṛndaṁ tat tad vicitraṁ sapadi tam agamad draṣṭum utkaṇṭha-dṛṣṭi |
mātā śrī-rādhikāyāḥ svayam atha savayaḥ-saṅgatā dūra-deśād
ratnair nīrājya-nirmañchitam akṛta nijenottamāṅgena cāṅgam ||32||

[22] atha varaṁ varam āsanam upaveśya godhūla-mūla-deśyam anu sarva-śiromaṇi-kanyā-sudhanyāṁ purandhrayas tasya parikrama-krama-śastāṁ tat-purastān mithaḥ sammukhatayā niveśayāmāsuḥ |

ānīyamānām avalokya kanyāṁ
uccāsanasthāṁ tu varānuyātāḥ |
tad ūrdhvam unnamya varaṁ sa-pīṭhaṁ
sahāsa-khelaṁ muhur unnanduḥ ||33||

[23] mithaḥ sammukhatayā jāte tu niveśa-śāte samaya-vilambam ivāsahamāne sahamāne vara-kanyayor indranīla-suvarṇa-savarṇa-sāndra-varṇa-jyotsnā-dvaye tathā sphurad-utpala-kamala-parimala-sama-parimala-dvitaye ca vyatimilite sukha-śithilite ca tayor aṅge stabdha-tat-prasaṅge ca tatrakīya-saṅghe tad idam āsīt—

draṣṭuṁ samarthe guru-saṁsadi sphuṭaṁ
naiveti netre vara-kanyayor mithaḥ |
śaktiṁ samādāya manaḥ-sthitāṁ tadā
nimīlane'pi sphuṭavat pratīyatuḥ ||34||

yad api mīlitam akṣi-yugaṁ tayor
milita-cittam abhūn mitha īkṣitum |
tad api mīnavad ucchalad eva tad
bahir api vyatvīkṣitum aihata ||35||

[24] atha muhūrta-vidaḥ kāṁsya-vādyena vaivāhika-muhūrtaṁ śaśaṁsuḥ | tataś ca seyaṁ pitṛ-prasū-nikhila-sukhānāṁ pitṛ-prasūr jātā kṣaṇadā ca kṣaṇadeti vivicya hita-manasi samasta-sadasi kṛta-vihitaḥ purohitaḥ samadhīta-sarva-tantraḥ sphuṭa-paṭhita-tan-mantraḥ kanyā-viśrāṇanaṁ prati nija-yajamānaṁ niyojayāmāsa | tataś ca—

kampreṇārdra-kareṇa sāśru janakas tasyāḥ karaṁ kampitaṁ
kampa-bhrāji-kare harer vinidadhe yarhy ullasal-locanaḥ |
tarhy evānvahaṁ navya-bhavya-vibhava-vyañji-prathā-sañjakaṁ
vādyaṁ prādurabhūd bhuvi dvayi ca yad viśvābhivādyaṁ babhau ||36||

[25] tad anu ca gavādīnāṁ dāne paramāvadāne sati—

athātra ko'dād iti mantra-vācyaṁ
pāṇi-grahe tasya na ko'py ajānāt |
dātṛ-grahītṛtvam anūktam asmin
kāmasya yat tad-vara eva veda ||37||

[26] atha śubha-samayo'yam īkṣyatāṁ tan-mitha iti gaurava-yantraṇānya-tantrau dṛśam api nava-dampatī kirantau sukham iva rakṣitum atra mīlitaḥ sma |

anyatrāpāṅgatām āgād apāṅgas tad-dināvadhi |
sa rādhā-kṛṣṇayor yasmin mithaḥ-saṅgena sāṅgitaḥ ||38||
ādiṣṭau devatāṁ dhyātum ācāryeṇa vadhū-varau |
tayor mithas tv eka-sarga-manastvaṁ vivide na hi ||39||

[27] atha tad-ullāsena maṅgala-gānaṁ kurvati samam aṅganā-saṅghe tenāntaraṅga-janena sā kanyā varasya sannihita-nyāsena dhanyā vidadhe |

[28] yadyapi samprati navyā hari-ramayoḥ sā kiśorābhyuditā, tad api vivāhe tasminn atisaṅkocāt kumāratevāsīt |

[29] tatra gānaṁ, yathā—

adya samastaṁ saphalaṁ jātam |
śrī-rādhāyā vivahanam iha yac chrī-kṛṣṇena vibhātam ||dhru||
tasyā jananī-janaka-mahā-kūlam api lokānāṁ sva-kūlam |
api sampat-kulam api līlā-kulam api savayaḥ-kulam atulam ||
tatra bhāva-kulam api saṅgati-kulam api kulam api virahāṇām |
punar api saṅgati-śubha-kulam api kulam avirata-sukha-nivahānām |
śvaśrū-śvaśura-sukhānvayam asyā gāsyāmaḥ sakhi kilakam |
enām api pari pariṇayi jātaṁ tad idaṁ tat-kula-tilakam ||40|| iti |

[30] tad evaṁ jāta-milanaṁ tan-mithunam anyenānyad iva manyate sma, yataḥ—

yad api ca kanaka-vilāsā, rādhā kṛṣṇaś ca jiṣṇu-nīlābhaḥ |
tad api ca vaidūryābhaṁ tad yugam aikṣi vyatidyutibhiḥ ||41|| iti |
evaṁ tayoḥ sāpara-bhāga-lakṣmīr viṣkambhitān sarva-janān akārṣīt |
vaivāhikaṁ kāryam anantarārhaṁ yathā na te kartum athākṣamanta ||42||

guror athājñām anugamya dampatī
mānyānubaddhāñcalatā-mithaḥ-sthitī |
pradakṣiṇī-kartum amū hutāśanaṁ
samutthitau sarva-tanūruhaiḥ saha ||43||

pradakṣiṇāvartam amū hutāśanaṁ
pradakṣiṇaṁ cakratur atra dampatī |
tatas tad-āveśa-vaśena nirmamuḥ
sarvasya netrāṇy api taṁ pradakṣiṇam ||44||

janena saṅkīrṇatayā na śekatur
mitho vidūre gataye vadhū-varau |
spṛṣṭiś ca dhṛṣṭiṁ tanutetarām ataḥ
parikrame tau yayatur vimūḍhatām ||45||

gurv-ājñayā yarhi sa-garbha-dattān
lājān juhāvāgtha varāyatākṣī |
tadā salajjaṁ kara-padmam asyā
gatāgatenāpa taḍid-vilāsam ||46||

lājair homeṣu pṛṣṭhāt kara-yugala-dhṛtiḥ subhruvaḥ skandha-deśā-
lambaḥ sparśaś ca vakṣaḥ-sthalam abhidayite neti yad yat pradiṣṭam |
tad vaktuṁ neśmahe kiṁ kṛtam iti sahasā yatra vaktuś ca lajjā
sajjet tad vā k? sa svayam atha kurutām antarā pāravaśyam ||47||

kanyāyā dakṣiṇāṅghriṁ dṛśadam atha varaḥ sparśayed dakṣiṇena
svenālpāṁ pāṇineti śrutibhir abhihitaṁ nirmimāṇaḥ sa eṣaḥ |
pūrvaṁ govardhanādriṁ yad api ca dhṛtavān aśrameṇeti vittaś

citraṁ citraṁ tathāpi pracala-karatayā nātra śaktiṁ jagāma ||48||

sa eṣa vāṁ rājati dampatitve
hutāśanaṁ sākṣi-padaṁ dadhānaḥ |
evaṁ guruḥ so'yam uvāca tat tu
svabhāva-siddhaṁ na tayor viveda ||49||

tataḥ sāptapadīnasya siddhaye sapta yān kramān |
atikrāntāv amū kāntāv amūn lokān vitarkaya ||50||

[31] atha sapta-padī-krame parikrame ca labdha-krame dhruva-vilokana-śātaṁ jātam iti patnyā tat-pracchakāya patye satyenāsatyena vā vaktavyam iti sthitiṁ seyam apūrva-vyavasthitim ācacāra | tathā hi—

yadā pṛcchan nīcair dhruvam iha kim ālokitavatī
tvam itthaṁ kāntas tarhy anavadadhatī hrībhir api kham |
tathā seyaṁ mithyāpy anabhidadhatī tarhi paramaṁ
dhruvaṁ mavānā taṁ lava-mala-padālokayam iti ||51||

tad anu vara-vadhūbhyām agra-paścāt sthitābhyāṁ
anami paśupa-rājaḥ pracchadenāvṛtābhyām |
yad anu natim avāptās te'pi sarve sabhājyāḥ
sadasi namanam ekaṁ kovidair yad vyadhāyi ||52||

tanayam atha śubhāśīr añci-nirmañchitaṁ drāg
aracayad atha gopādhīśvaras tāṁ snuṣāṁ ca |
yad anu mukham amuṣyāḥ sat-pracāreṇa paśyan
vṛṣaravi-kula-viprān dāna-vṛndaiḥ pupoṣa ||53||

[32] tataś ca parama-madhura-vara-vadhūbhyām abhyāsa eva caturasra-vedyāṁ kanakāsane kṛtāsane strī-kulācāra-pracāra-samayaḥ so'yam iti sarv7 puruṣa-vṛnde ca bahir vindamāne śvaśrū-pradhāne gaṇe cārdrākṣataropaṇāya kṛtābhiyāne vara-vaśī-karaṇāya kābhiścit kārmaṇaṁ karma sanarma saśarma ca samārabdhaṁ, marma tu nopalabdham | tathā hi—

rādhā dṛśoḥ śravaṇayor api yasya rādhā
rādhā nasor manasi ca pratibhāti rādhā |
taṁ kārmaṇena tu tadīya-vaśaṁ vidhitsur
nārī-gaṇaḥ sa jahase bata marmavidbhiḥ ||54||

ācārād atha dayitā-kacāntarāle
sindūraṁ nidadhad asau varo lalajje |
śvaśrūṇāṁ pariṣadi tatra dhārṣṭya-yogāt
kampena pratipada-tat-kriyā-hetoś ca ||55||

[33] atha tat-tat-karmaṇi bhojana-narmaṇi ca labdha-śarmaṇi śayyā-paryāpanāya yācitaḥ śrīpatir apatrapayā bhojanādi-mahita-bahir

vihita-sabha-svahita-pitṛ-pitṛvyādi-halabhṛd-uddhavādi-sahita-svajana-jana-madhyam evāsīdati sma | yatra gaṇa-cakrake narma-cakraṁ madhumaṅgalaḥ saṅgamayann āste | antaḥpure tu—

ravi-sakha-tanayā-gurūpadeśād
vijana-gṛhaṁ gamitā nija-priyābhiḥ |
haistam anu ruṣeva tatra ninye
vara-hṛta-dhī rajanaīm amūm amūbhiḥ ||56||

[34] madhumaṅgalasya tu narma, yathā—

rūkṣāsyatām api yadā madhumaṅgalo'sau
tad-bhojanādi-mahasi chalavān uvāha |
sarvasya hāsa-vibhavāya tadāpi jajñe
yarhi prahāsa-mukhatāṁ kim utāṅga yarhi ||57||

tathā hi—

yad vyañjanaṁ vyañjita-veśa-vārakaṁ
sva-bhāgam asmin kila rūkṣatāṁ dadhat |
prasannatām anyataratra cāsakau
vaihāsikaḥ sagdhi-janān ajīhasat ||58||

[35] kṛte ca bhojane kañjanetraḥ svajanena saha nānā-nṛtyādi-kautukena svayaṁ jāgrad eva rātrim api jāgratīm iva cakāra | yatra cāntaḥpuram api tadvad ānanda-dhuraṁ babhūva |

[36] tad evam aticitrāyāṁ rātrāv ativāhitāyāṁ śubha-prabhātena cātihitāyāṁ sa nija-samājaḥ śrīmān vrajarājaḥ sneha-bandhinaṁ sva-sambandhinaṁ prati svasya gṛha-prasthānāya gṛhītavān | śrīmān sa ca vṛṣabhānur vṛṣabhānur iva bhuvana-dravyāṇi saṅgṛhītavān | parjanya-santataye ca paryarpitavān iti kṛtaṁ varṣā-sārāṇāṁ harṣādhārāṇāṁ teṣāṁ gaṇanayā yāni netrayor iva śrotrayor api śarma nirmānti sma | yatra ca—

dvaitenāsmin vivāhe vraja-dharaṇi-patir janya-yātrā-vibhūter
labdhena śrī-virājad-vṛṣaravi-nilayāt toṣam uccair jagāma |
kintv āsādya dvitīyāṁ nija-tanuja-tanos tat-tanūjāta-lakṣmīṁ
tac cāśeṣaṁ tathā tan-nija-gṛha-valitaṁ vyasmarat kiṁ ca viśvam ||59||

tatra tu—

duhitur upari mātā tatra tātaś ca bāṣpa-
prasara-kṛd alapad yal lupta-gīs tat tu lokaḥ |
vitaraṇam anu tasyā jātam ity adhyagacchat
puru-kadanam abhūd yat prāk tad-utthaṁ na veda ||60||

[37] tataś cāntaḥ-puraṁ jāmātaram ānāyya sa khalu nyāyya-caritaḥ punar api paritas taṁ pariṣkṛtya madhura-bhojanādinā sambhṛtya sva-patnyā saṁmantrya sva-kara-gṛhīta-tat-karatayā tāteti tam āmantrya tad idaṁ sāsram uvāca—seyaṁ mama bālikā bālyād eva jalatām avalambamānāvalokyate | tasmād asmin doṣe tu na svayaṁ saroṣeṇa bhavitavyam iti |

[38] ślokayanti cātra—

jāmātar bata kṛṣṇa sā sva-tanujā tvayy arpitā tvat-parā
kiṁ tv asyāṁ sahatāṁ bhavān karuṇayā doṣaṁ tam etaṁ muhuḥ |
dhīmatyām api tāta jāḍyam iva yad bālyād darīdṛśyate
yatrāvāṁ pitarāv api sphuṭanamū vidvaḥ sma hetuṁ na hi ||61||

[39] tad evaṁ sa dhanyātmā bahu-sad-vyavahāreṇa muhur api taṁ santarpya punaś ca tasmin kanyāṁ samarpya putrān api samarpitavān | k? api duhitā jāmātarāv atikātarātmā punas tādṛśa-visarjana-vitarāya sampradānīkṛtavāṁś ca |

[40] atha jāmātari tat-tat-praṇāmādi-puraḥsaraṁ bahir āyāte duhituḥ saṁvastraṇa-śastaṁ mastakaṁ yaugapadyena pitarāv āśliṣya cakṣuḥ-payasā snapayantau praśaṁsantau ca sāsraṁ śaśaṁsatuḥ—

bhartāraṁ dhinu cetasānvayitayā śvaśrūṁ vadhū-karmaṇā
tan-nāthaṁ sucaritratā cita-hriyā sarvāṁś ca kīrti-śriyā |
kiṁ śiṣmas tvayi putri yā svayam amūṁs tat tat tayā jānatī
kṛṣṇādyān apareṣu thūtkṛtim adhās tat-tad-bhramaṁ dhartum ||62||

tataś ca—

āryā mātṛ-pitṛṣvasṛ-svasṛ-mukhā netrāmbubhiḥ saṁplutāḥ
paryāśliṣya pṛthak pratisvamapṛthag maṅgalya-saṅgītayaḥ |
udyad-gadgada-mitra-citra-gaditāḥ pūrṇāsram asyā mukhaṁ
paśyantyaḥ k? apy amūm anu prasthāpayāñcakrire ||63||

[41] tathānu kānta-gantṛ-dukūla-parivṛta-sukha-gamanānukūla-gantrīm anu tāṁ kulajāṁ vadhūṁ gantrīṁ vidhāya śvaśura-kulena prahīyamāṇām ādāya kula-dvaya-saṅkulatayā pūrvād apy apūrvaṁ vādyādi-parva sandidhāya gṛhāya kalita-vrāje vraja-yuvarāje tad-upari tathā parva vidadhāne ca suparva-rāje dyāv-āpṛthivyāv ātmanor abhedam eva vedayām-babhūvatuḥ |

vipra-stāvaka-sūta-māgadha-naṭādīnāṁ gaṇaṁ durgaṇaṁ
tad-vāsasya bahir nirūpya sahasā mṛśyāpi gopādhipaḥ |
vṛṣṭiṁ tatra dhanasya tāvad akarot te yāvatā vāraśas
tad voḍhuṁ na hi śekire kim aparaṁ rātriṁ tathā bhejire ||64||

śrute'bhilaṣita-snuṣā-valita-putra-saṅga-sphurad-
vicitra-vara-vādane vrajapater gṛhādhīśvarī |
jaḍīkṛta-śarīratā-vidhuta-śaktir apy unnamad-
dayāvali-balāt paraṁ bhavika-kāryam ācīcarat ||65||

yaśodā pūrṇimā-tulyā rohiṇī pratipat-tulā |
tadājani yayoḥ saṅgas tatra parvatayājani ||66||

[42] yatra śasta-vastra-samāstṛtānāṁ pathām ubhayataḥ śreṇī-kṛtānāṁ
nava-prasava-samāvṛtānāṁ taru-jātiṣu samādṛtānām adhimadhyam adhyamadhyastāṁ

pallava-grasta-mukhīṁ pūrṇāṁ gargarīṁ gargarīm abhitaḥ pradīpān parijanā dīpayāmāsuḥ | yatra ca madhukara-nikara-jhaṅkāra-vyājena tādṛśa-taru-gargarī-vargaś ca maṅgala-gānam aṅgīkaroti sma | yal-lobhāt kila kṣobhāvilatayā surabhī-kṛta-samīpāḥ sarpir-dīpāḥ kajjala-dhārā-mocana-vyājād apara-madhukara-vrajaṁ sañjagṛhuḥ | dīpa-vṛkṣās tu dhvaja-bhṛd-vrajā iva sakajjala-dhvajā bhānti sma | yac-chobhā-lobhāvṛta-manasaḥ sumanasas tatra sumanasaḥ sasṛjuḥ |

tat-tat-sthānasya nāmnā kalayati tu jane janya-vādyaṁ krameṇa
prodyat-kolāhale tad dravati sukha-vaśād dvāram āpte vare'pi |
yadvac chrī-rādhikāgān nija-dayitavatī tadvad anyāḥ sajanyaṁ
saṁsajya svaṁ tam ekaṁ patim anu sadanasyāsadann agra-deśam ||67||

muraripur iha vādya-puṣpa-varṣa-
prathita-sukhena sukhecarābhigītaḥ |
muhur api miṣa-lokita-sva-kāntā-
sthiti-lasad-antara-yāna ājagāma ||68||

sparśaṁ smarantī hutabhuk-parikrame
labdhaṁ harer mudritayā na madhyagā |
tasya sphurantaṁ ca karaṁ nudantī
śrī-gopa-pātur jagṛhe gṛhaṁ vadhūḥ ||69||

nija-jani-sadanād vrajeśa-gehaṁ
vṛṣaravijā praviveśa divya-veśam |
udaya-giri-varasya pūrva-deśād
vidhu-vara-mūrtir ivāntarikṣa-madhyam ||70||

[43] tad evam evāparāsu śrī-kṛṣṇa-pati-vratāsu sarvāsu cārvāgāgatāsu lokeṣu ca sa-pulaka-kulaṁ dattāvalokeṣu—

tā nanda-nandana-vyūḍhās tadā nanda-paṭāvṛtāḥ |
ity amaraḥa-ghaṭayā mūḍhāś city amaraḥaṁ paryanandayan ||71||

[44] madhumaṅgalas tu jāta-sukha-maṅgalaṁ sarvān arvāg ādāya dundundayad iti dundubhi-vādyam āsvādyam ādhāya nartanaṁ vartayāmāsa |
[45] tataś ca śrī-kāntam agre vidhāyāntaḥpura-sthale'tivistīrṇa-gaṇatāyām api saṅkīrṇatāṁ vinā yāna-yānād avatīrṇavatīṣu snuṣā-tatiṣu jiṣṇu-cāpa-purastād vartiṣṇu-savārida-śobhā-lobhanāspadaṁ babhūva |

[46] yatra ca śobhita-sarvāvalyo rādhā-candrāvalyoḥ śrī-kāntasya tasya savyāpasavya-saṁvalitayos tat-kānti-saṅkrānti-śavalitayoḥ praticchavi-parasparayā para-parāsu ca darśita-nija-vyūhāvalikāyās tayor vibhutām ivāntaḥ-pura-lokā vilokayanti sma | tās tu sarvās tad-eka-patnyaś caika-patnyaś ca nija-nija-prāntam anu taṁ kāntam eveti sthite—

āgacchad vraja-vara-rāja-geha-lakṣmīr
nīrāja-krama-vidhaye suta-snuṣāṇām |

mugdhātmā bhavad iha rūpa-digdha-cintā-
dugdhāni stana-yugalāmbarād avoḍha ||72||

ārātrikaṁ na khalu saṅgam asau vidadhyād
ārātrikaṁ viracayed bata yadyapīti |
tasyāḥ sakampa-kara-pallava-dhāriṇībhiḥ
paryāpitaṁ punar adaḥ sahacāriṇībhiḥ ||73||

[47] rohiṇī tu tadvad eva sneha-mohitatayā sahacāriṇī babhūva, na tu sāhāyakatayeti sthite tasminn ārātrike sa susthite—

upanamad anamac ca svaira-nīrājanāyā
maṇi-tatir iha kṛṣṇa-preyasīnāṁ mukhāgre |
api kila śaśi-vṛndāny atyapūrvāṇi vīkṣya
vyatanuta nanu tārā-maṇḍalaṁ tāṇḍavāni ||74||

[48] atra ca mahilā gāyanti sma—

aho paśyatha citraṁ gopa-kula-rāji-mahimānam |
ya iha suta-karmaṇe parinayana-śarmaṇe'
cinuta kamalā-gaṇam amānam ||

yad anu kila rādhikāṁ nikhila-sukha-sādhikāṁ
acita sakala-samudaya-sāram |
adhiyad api bhavyatā muhur api ca navyatāṁ
vahati bahala-phalam apāram ||

ucitam api tādṛśaṁ sa hi tanayam īdṛśaṁ
labdham aracayad amala-rūpam |
apara-hṛtam apy alaṁ praṇaya-kṛta-sad-balaṁ
sa-balam apahṛta nija-kula-bhūpam ||

trijagad aticārakaṁ hṛdayam abhibhārakaṁ
dhartum abhito'pi na śakyate |
tad iha paramaṁ sukhaṁ vivaha-nādyam unmukhaṁ
hṛdi vasatīti ca vitarkyate ||75|| iti |

yadā ca tā hari-pariṇīti-sambhṛtā-
ramādṛtāvraja-pati-vāsam āgatāḥ |
purā yathā nyadhita harer na janma tat
tadā tathā nyadhigata vaibhava-śriyam ||76||

[49] atha mātṛ-tad-yātṛ-prabhṛtayaḥ suta-snuṣā-mukha-tuṣāra-karaṁ muhur vilokitī-kṛtya muhur alaṅkṛtīkṛtya muhur nirmañchitīkṛtya ca dṛgbhir amṛta-dhārāṁ varṣanti sma | tataḥ kamala-locanaḥ saṅkocān nija-mocanāya mātuḥ praṇamya ramya-vara-veśa eva

vrajeśa-vibhrājita-deśam āsasāda | śrī-vrajeśvarī tu nandita-sarva-bandhūnāṁ nava-vadhūnāṁ tatra ca sarvādhikāyāḥ śrī-rādhikāyā bahudhā lālanaṁ vidadhatī nāvadhim avāpa |

[50] tatra śrī-rādhikāyā, yathā—

tām ekāṁ muhur ārdrayanty pi vadhūm ārdrīcakārāntikān
sānnidhyād dravatāvidhāyi-guṇayā nadyeva sarvān api ||77||

[51] śrīmān vidhus tu pūrṇa-vara-śobhālobhāyana-śiti-rūpatayā jāta-gaurāmbara-cchavi-jita-jāta-rūpatayā nakṣatra-mālā-saṁvalaka-jyoti-stūpatayā ca yadā sphuṭam udgacchati sma, tadā pārāvāra-vahita-loka-vāra-vārāṁ nidhir ullola-kolāhalaṁ kalayati sma |

āśīrvāda-nati-stuti-śruti-girāṁ saṁvīta-vidyā-śriyāṁ
vādyānāṁ ca divas-pṛthivy-anugata-prābalya-bhājāṁ tadā |
yaḥ śabdas tumulaḥ sa tu svayam api pratyaṅgam apy ekatāṁ
kṛṣṇārthaṁ vidadhad dadhāra bhagavac-chāstrasya tulya-sthitim ||78||

[52] atha tatra vrajarājas tena virājamānatayā niviśya diśy-adiśy-aguṇi-janānāṁ guṇa-gaṇam āviśya tebhyaś cālabhya-dhanāni prādeśya bandhu-janān nija-veśma praveśya nānā-rasaṁ nānā-rasam api nirveśayāmāsa | tatra ca—

bhogyānām uta bhogyānāṁ saṅkhyā saṅkhyāvatām api |
saṅkhyānāya ca kalpeta kalpe tatrāpayāty api ||79||

[53] tad evaṁ divya-pakṣiṇyām iva camatkāraṁ lakṣayitvā gatāyāṁ tasyāṁ pakṣiṇyāṁ, sukhade vṛtte ca vṛtte sad-vṛttena śrī-vraja-rājena saha sarva eva vivāha-parva-saṅgatāḥ parārdham atītya vardhamānāḥ sārdha-divasa-trayam adhikṛtya samardhyamānā babhūvuḥ | tad anu ca tās tu hari-nayanā hari-pariṇayanāl labdha-garvāḥ sarvāś caturtha-dina-karmaṇā labdha-śarmatām avāpuḥ | tatra ca—

rādhā-mādhavayoḥ samāsana-yujos turyo’hni pāṇi-grahāt
tat-snānaṁ vasanaṁ vilepa-racanaṁ mālyaṁ maṇīnāṁ kulam |
nirmañchāvalim anvanekam asakṛn nīrājanaṁ dhyāyataḥ
svāntaṁ me sukhatāṁ prayāti na sukhaṁ bhinnaṁ kvacit paśyati ||80||

samaśanam adhād yat tat kriyācāra-labdhaṁ
mithunam idam ajaiṣīd dyūtake yan mithaś ca |
tad idam ubhayam āsīn nādbhutaṁ yad vyatis te
satata-valita-sarge bhoga-varge jaye ca ||81||

yaḥ syāt kaṅkaṇa-mocanākhya-kutuke preyān priyā vā janas
tad-granthi-vyatimocane drutataraḥ śreyān sa itthaṁ prathā |
tatra śrī-yuta-rādhikā tu dadhatī lajjāṁ vilambānvitā
cakre sva-prabha-kampratāṁ gatam api svaṁ kāntam agrya-kriyām ||82||

vīkṣya brahma-śivādayaḥ pariṇayaṁ kṛṣṇasya nānā-vidhaṁ
yad yad vastu vicikyire bahutaraṁ tat-prīti-dānaṁ prati |
tat tu śrī-vraja-janmanām atimati-prītiṁ tathātmāvadhi
śrīmad-dānam avekṣya hrībhir akhilaṁ nirmañchanaṁ ninyire ||83||

[54] atha pañcame'hani nimantraṇa-prapañcam añcan pūrvavad eva sa-vadhūkaḥ saha bandhubhiḥ prati śvaśura-gṛham asura-mardanaḥ sa-sukham ardati sma | tatra ca sambhojana-parvānantaram amhoja-locanaḥ sarvāsām api tāsām arvācīna-vadhūnāṁ keli-kuñcikādi-kuñcita-nayanābhiḥ sañcita-sarvānanda-narma-dvitīyānayana-parvānubhūya bhūyaś ca gṛham ājagāma |

[55] yat parva cārabhya sāṅga-sabhyāṅganānimantraṇayā prema-paratantratayā ca muhur abhyarṇatayā māyā-racita-samādhāna-maya-rādhādi-sādhāraṇakāyāś ca tāḥ śrī-vallabha-saṁvalita-rādhādi-vallavīnāṁ tan-mātara-pitarādīnām api prīta-dāna-pātrī-babhūvuḥ | yataḥ pūrvam etā evāsman-maryādāṁ paryāpayāmāsur iti | tataḥ sakhyādi-prakhyāṁ prītiṁ prakhyāyayāmāsuḥ |

[56] sva-pāṇi-grahaṇānantaraṁ yathāvasaram anyad api kautukam anubhūtavān ananubhāvitavāṁś ca, yat khalu svāpekṣayā kaumāra eva sthitānāṁ śrīdāmādīnāṁ vivāhanam iti |

[57] atha snigdhakaṇṭhaḥ samāpanam āha sma—

tat parva vraja-dugdha-sindhuja-ramā-pāṇi-grahākhyaṁ harer
ālokyāpi sarasvatī svayam api śloketa na hy aṇv api |
tarhy anye kavayaḥ kva vā sthiti-padaṁ gaccheyur evaṁ sthite
tatrānanvayi varṇanaṁ racitavān ātmā mama hṛicchati ||84||

tatra ca—

yadyapy abhūt tatra vicitra-subhruvāṁ
kṛṣṇena pāṇi-grahaṇe sahāyakaḥ |
tathāpi māsaḥ sa vibhāti dṛśyatāṁ
rādhākhyayā mādhava-saṁjñayāpi ||85||

mādhava-svaccha-pakṣa-śrīḥ sā jīyād vara-śarmadā |
vidhu-rādhā-yugma-bhāve nirbādhāntara-dūtikā ||86||

[58] atra madhukaṇṭhaḥ sānuśayam āha sma—hanta yadyapi sarva-śantamaṁ santatam eva santataṁ tathāpy asman-manaḥ kam api manas-kāraṁ vinā vikāram āsīd iti | yad vṛndāvanīya-rāsādi-vilāsānandinyāḥ kālindyā dvārakāvarodha eva rodhāya kalpate sma |

[59] snigdhakaṇṭha uvāca—bhrātar mātra tila-mātraṁ tṛpter apātraṁ manaḥ kṛthāḥ | tasyāḥ khalu viśākhā-rūpeṇātra vartamānāyāḥ śākhāntaram eva tatra vartate, yā ca gopa-kanyā-rūpeṇātīvātra dhanyā vibhāti iti |

[60] madhukaṇṭha uvāca—viśākhā kā? atra gaurī dṛśyate, yamunā khalv anyatra śyāmā parāmṛśyate iti |

[61] snigdhakaṇṭhaḥ sa-smitam uvāca—śrī-rādhikā veśa-sādhikā tad-āveśādhikā sā peśaskārī saṅgṛhīta-śalabhī-bhāvaṁ labhate sma, yathā pratikalpaṁ janma-tārā-sādhāraṇatām api tan-nāmābheda-kāraṇatām ānayati iti |

[62] atha punaḥ samāpanam āha—

rādhā-mādhavayor vivāha iha yaḥ kāvyasya nirvāhanā
svasty-arthaṁ nihitaḥ tayoś ca sa bhaved rāgasya nirvāhakaḥ |
rāgaḥ so'py anupadrava-sthiti-mithaḥ saṅgāspadas tat tyajann
ātmīyāspadam antarā vivahanaṁ dadhyād vṛthā-janmatām ||87||

[63] tad etad upalakṣaṇatayānyāsām api tad upalakṣyam | tatra ca pūrvārdham eva parivartanīyam—

dāmpatyaṁ vraja-subhruvām aghajitā yaj jātam etat paraṁ
kāvyasya prathitena nirvahaṇa-kṛt kiṁ tv eṣu rāgasya ca | iti ||

tad etad ākarṇya tu varṇyamāṇaṁ vivāha-vṛttaṁ cira-kāla-vṛttam |
tām eva sākṣād iva vīkṣya rātriṁ rahasy amū dhāmani dīvyataḥ sma ||88||

iti śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
śrī-rādhā-mādhava-vivāha-nirvāho nāma
pañcatriṁśaṁ pūraṇam
||35||

**atha ṣaṭtriṁśaṁ pūraṇam**

# śrī-mādhava-rādhādi-vyatiṣaṅga-divya-maṅgalam

[1] atha tasyā eva rajanyāḥ śrī-rādhā-mādhava-sabhā-kathā pṛthak prathyate | yathā madhukaṇṭha-snigdhakaṇṭhāv anukrameṇāhatuḥ—tad evaṁ sthite'pi hariṇā saha hariṇī-netrāṇām amūṣāṁ milana-yuktir na mīlitāsīt | yataḥ—

saṅkoca-kāraṇa-śate vigate'pi kulya-
strī-puṁsayo ruci-bhṛtor vyatisaṅgamāya |
lajjā tu tatra kalayāpi kṛtānuṣaṅgā
sarvaṁ vyatītya sahasā jaḍatāṁ tanoti ||1||

tathā hi—

bāḍhaṁ prāg aupapatya-bhramam anu tad idaṁ tarkayet ko 'pi
neti śrī-gopī-gopa-rājātmaja-mithuna kulaṁ jānad ākrīdad eva |
sampraty udvāhataḥ syād viditam iti vidat tan muhur lajjamānaṁ
krīdāyāṁ suṣṭhu sajjaty api manasi mithaḥ śaśvad audāsyam āpa ||2||

[2] śrī-vrajeśvarī tu tat-tan-nāmnā śayyā-mātrāṇi tāsām āśā-pātrāṇi sajjayati sma | tathāpi tatra tatra sutasyānāsajjanaṁ śravasi sajjayantī trapā-kṛpābhyāṁ kṛpaṇa-manā babhūva | tad evaṁ sthite sa-preyasyās tasya manaḥ punar avikala-vikalatām apy atala-sparśitayā kalayati sma |

[3] tatra pratyekaṁ preyasīnāṁ, yathā—

mithyā-bhūtasya mādṛśy upapatir iti gīr naiva saṅkoca-caryā
saṅgas tasmin kathaṁ syād iti paśupa-ramā-vṛndam āgāj jaḍatvam |
lajjāṁ mārṣṭuṁ sahāyān api vidadhad amūm eva paryeti paryag-
yasmin kiṁ tatra kuryād yad api hṛdi janas tṛṣṇayā dhṛṣṇag asti ||3||

[4] punaś ca tāsām eva—

apayāte bhaya-jāte, svayam atha sāmrājyam āgatā lajjā |
strītvād iva naḥ strīṇāṁ, marma jñātvā vimardayaty abhitaḥ ||4||

[5] śrīmat-preyasyaś ca, yathā—

hā mad-viśleṣa-dūnāḥ kṛta-pariṇayanā evaṁ saṅgaṁ mayāmūr
nāyātā hrīr varākī bhavati jagati kā hanta vidyur jananyaḥ |
tyakṣyanti prāṇakāṁs tāḥ kim ahaha karavai strotasoḥ saṅgamāntar
ghūrṇāyāṁ ghūrṇamānaḥ kim api na hi manāg dhīratāṁ dhārayāmi ||5||

nāthaṁ māṁ nāthamānās tā vijahyur mānyathā vyathām |

rādhā mad-bādha-sambādhā prāṇa-bādhāṁ tu yāsyati ||6||

[6] tad evaṁ sthite, vṛndā tu paurṇamāsyā mantraṁ vindamānā sva-vacasā yantrayituṁ tad idaṁ śrī-govindaṁ rahasi nivedayāmāsa—hanta pūrvaṁ loka-dharmayor marma-bādhā bhavatīti bhavatā tathā tathā vyavasitam | samprati tu tad ubhayaṁ kim iva na sampratīkṣate ?

[7] śrī-kṛṣṇaḥ sāvahittham āha—katham iva ?

[8] vṛndovāca—svayaṁ jānatāpi bhavatā katham ajānatā vidyate ? tāsāṁ duḥsaha-jīvana-nirvahaṇatā punar asmat-prāṇa-viraham āvahati |

[9] śrī-kṛṣṇa uvāca—nādyāpi tābhiḥ kiṁ sukham abhāji ?

[10] vṛndāha—abhājīti satyam eva, kintu bhañjeḥ rūpam idam, na tu bhajeḥ |

[11] śrī-kṛṣṇa uvāca—duḥsadanād ākṛṣṭā eva tān tarhy adyāpi kathaṁ hṛṣṭā na vidyante ?

[12] vṛndā sa-praṇaya-roṣam uvāca—

bāḍavāgniḥ sudhābdhir vā na tāsāṁ sa sa ucyate |
kintu tau te kramāt kṛṣṇa viśleṣaḥ śleṣa eva ca ||7||

[13] tataḥ samprati viśleṣaṁ prati tu—

stambhe bhadrā nimagnā vapur anu calane śyāmalā lomaharṣe
śaivyākṣṇor vāri padmā vacana-vikalatā sthemni candrāvalī sā |
gharmasyande viśākhā sitimani lalitā līnatāyāṁ ca rādhety
aṣṭābhir bāḍham aṣṭāv udaram abhikṛtāḥ prāṇa-nāthena rakṣyāḥ ||8||

[14] tad evaṁ rahasi niviśamānena tenānenābhiniviśamānayā devyā saha saṁvāde vyākṛte kartavyatā-bādhena manasi pratyāhṛte madhumaṅgalena saha sahasā paurṇamāsī samāsasāda | āsadya ca tam āśīrvādena viśadya vṛndāṁ pratyāha sma—bhavatīm evānvicchantī tad etan maṅgala-saṅgitāṁ saṅgatāsmi |

[15] vṛndā sānandam uvāca—ājñāpyatām |

[16] paurṇamāsy uvāca—tad etan mama vraja-maṅgalaṁ prati nivedanāya ca sampatsyate iti purata evāsya prathayāmi | tathā hi—tad idaṁ mayā vraja-rājñīṁ prati vijñāpayituṁ gatam āsīt | yat khalu pūrvaṁ tad idam apūrvaṁ saṁkḷptam | mādhavena rādhādīnāṁ dāmpatya-sampatty-anantaraṁ mayā lakṣmī-nārāyaṇārādhanaṁ sādhayitavyam | tac ca tan-nirviśeṣa-dampatyārādhanataḥ iti |

[17] vṛndāha—tatas tataḥ ?

[18] paurṇamāsy uvāca—tataś ca tayā santuṣya mama vacanam apuṣyata | tad idam accham apṛcchyata ca | tādṛśa-dampatī ca kāv atra parāmṛśyete ? tato vihasya mayā rahasyam uktaṁ yad dāmpatya-sampatty-arthaṁ tatraiva tan-nirviśeṣatā pratipadyate nānyatra iti |

[19] vṛndāha—tatas tataḥ ?

[20] paurṇamāsy uvāca—tataś ca vraja-pati-patnī tad etan niśamya ramyam idam āha sma—kutra kiṁ yāvat tad-ārādhanam iti | athāham avocam—nirjana-vanam anu māsam ekaṁ yāvat iti |

[21] vṛndāha—tat kim ājñāpitaṁ vraja-rājñyāḥ ?

[22] paurṇamāsī sa-smitam uvāca—kiṁ rādhādi-śvaśrūṁ-manya-cara-vṛddhāvad iyam api duḥsādhā ? paraṁ tu yathā mad-icchā, tathaiva hi tad-icchā syāt |

[23] vṛndāha—vistīrya tad-ārādhānam udīryatām |

[24] paurṇamāsy uvāca—

> prātaḥ śrī-vraja-rāja-dampatim ājñaptyā hariṁ rādhikādy-
> ābhiḥ saṅgatam ānayanty anudinaṁ pūjyaṁ vidhāsye dinam |
> sandhyāyāṁ ca tathā niśām iti yathā pakṣa-dvayaṁ pūritaṁ
> syād evaṁ surahaḥ-sthalaṁ prati tad abhyarcya vidheyā mayā ||9||

[25] vṛndā punar atisānandam āha—adhunā kim ājñāpyate ?

[26] paurṇamāsy uvāca—ājñāpyata iti katham ucyate ? kintu bhavad-īśitāraṁ vijñāpyate | yathā nānanyāśrita-janasya manasy ayaṁ siddha-kalpaḥ saṅkalpaḥ praṇaśyati |

[27] śrī-kṛṣṇaḥ sa-smitam āha—yathā na mama saṅkocaḥ syāt, tathā rocanīyam |

[28] pūrṇimāha—aravindākṣa ! mandākṣaṁ khaliu nāmnā mandākṣam eva, tad-ādaraḥ katham ānandāya kalpatāṁ ? mayā ca tad etad bhavad-asaṅkoca-rocanārtham eva paryālocanaṁ kṛtam asti | tasmād anyathā na śocanīyam |

[29] śrī-kṛṣṇaḥ prāha—sarvān hitvā kutracid ekatra sthāne sthāne sthāne saṅkocaḥ syād eva |

[30] pūrṇimāha—tad etad api prājya-pūjāyāṁ tad-anujñā-sāmrājyam asaṅkocārtham eva tatra prārthitam | bhavatā tu divā go-cāraṇaṁ sambhāvatā naktaṁ cāvyaktaṁ kutra kutracid bhavatā purā yathā varga-koṭi-saṁsargaḥ samādhīyate, samprati ca tathā samādhātavya eva |

[31] atha tad etan niśamya ramya-smitatayā maunam ālambamāne vana-mālini vṛndā tad-iṅgitam apāṅga-saṅgi vidhāya sānandam uvāca—

> jīyād gokula-jīvātus tārakā-śobhanodayaḥ |
> śyāmānandi-svaccha-pakṣaḥ śrī-rādhā-rādha-candramāḥ ||10||

[32] punar api sa-gadgadam āha—bhagavati ! kadā tad idam upakramaṇīyaṁ ?

[33] pūrṇimāha—mama niṣkiñcanāyā adya sandhyā yathā na bandhyā syāt tathā kramaṇīyam |

[34] vṛndāha—mayy ājñāpyatāṁ, yathā puṣpa-samaye'smin samaye prati puṣpa-kuñjaṁ tad-ārādhana-dhanāni samācīyante |

[35] pūrṇimāha—niṣkiñcanāyās tvam eva kāñcanam iti kim adhikam ājñāpyatām |

[36] vṛndā sa-smitam āha—pūrvavad eva sacchalābhisārādi-rītir āyātāstīti tad-viśeṣaś cājñāpyatām |

[37] paurṇamāsy uvāca—yathā mantraḥ kṛtas tathā niryantraṇaṁ mayā so'yam abhisārayitavyaḥ | tvayā tu sarvāsāmañjasyāya sādhāraṇatayā sarva eva śrī-rādhādi-gaṇaḥ iti |

[38] atha vṛndā sva-manaḥ pratyāha—atra ceyaṁ dāmpatya-nītir ittham apy adāmpatya-rītiṁ tiraskaroti, yataḥ—

patnyāḥ saṅge viviktāṅge sūcitaṁ gacchati trapā |
parāsya bhaya-nindābhyāṁ kliṣṭe tad-rūpatāṁ na tu ||11||
anācārāt tathā gopya-caral-lajjā bhaven nṛṇām |
purvā bhayād abhinnātmā parā lajjā paraṁ matā ||12||

tataś ca—

śṛṅgārasya bhayānakena milane hānir hriyā mādhurī
tasya syād uditeti sarva-kavibhir bāḍhaṁ kṛte nirṇaye |
prācā satyam adharmajā mithunatā dhatte vṛtā vyagratāṁ
dharmyā cāparayā parantu katarā rasyeti nirṇīyatām ||13||

kiṁ ca,

eke hrepaṇa-mātrād itare sādhyā vibhīṣikā-racanāt |
jñāte teṣāṁ tattve, viparītopāyam icchavaḥ pṛcchyāḥ ||14||

[39] tad evaṁ sati kādācitkī bhīs tu bhavatu nāma, pūrvaṁ sa-prayojana-prāyā, punas tu kadarthanā-mātrābhiprāyā syāt, yataḥ—

nāmūṣāṁ sahajānurāga-vibhutā bhī-nirmitā kiṁ nu bhīr
laṅghyā syān na tu veti tat-prabalatā-jñānārtham antaḥ kṛtā |
taj-jñātaṁ nija-dharma-setu-dalanāt tasyās tathā vismṛtis
tadvad bhāti yathā parīkṣita-vaco'py agre muhur dṛśyate ||15||

[40] tad evaṁ sarve'py ānandanatām ānanditatām api vindamānā yathāyathaṁ pathanti sma |

[41] atha snigdhakaṇṭhaḥ pracchannaṁ papraccha—bhrātaḥ ! katham asyā varṣīyasyāḥ sa śyāmalaḥ sarva-lokād iva lajjāṁ na sajjati sma ? na vā devatā-bhūdevatābhyāṁ vṛndā-madhumaṅgalābhyām iti kaścid anuyokṣyati | tatra kim uttaraṁ dātavyaṁ ?

[42] madhukaṇṭhaś ca tathā prāha—bhavān khalv etan nānubhavann iva dṛśyate | pūrṇimāsau rāsārambhe, yogamāyām upāśritaḥ [10.29.1] iti śrī-śuka-nirdiṣṭā sarvatra līlā-parvaṇi tasya viśiṣṭā śaktir eva | vṛndā tu vṛndāvana-līlā, madhumaṅgalaś cātra śrī-nārada-prakṛtir narma-prakṛtir eva iti |

[43] atha spaṣṭam ācaṣṭa—śrī-vraja-rājñī tu tad aśeṣaṁ śrī-vraja-rājaṁ vijñāpya suta-snuṣāś cājñāpayāmāsa | vraja-vāsi-mātrāṇāṁ tatra yātrāṁ ca varjayāmāsa | paurṇamāsī ca śrī-kṛṣṇam evam anujñāpya tad-vadhūr apy anujñāpayāmāsa | yatra tāsām abhīpsita-siddhim api sūcayāmāsa, yathā—

> pūjāyām anyasyāṁ, pūjā-kartuḥ paraṁ phalaṁ kalitam |
> pūjyānām api vas tat, paramaṁ sadyo bhaved atra ||16||

[44] atha sā śrī-rādhā-varga-nimantraṇaṁ sadya eva sampadyamānam ācacāra | candrāvaly-ādikāḥ prati tu yatrayathaṁ tārā-candrādi-bala-pratīkṣāṁ lakṣyaṁ cakāra | kṛtvā ca madhumaṅgala-saṅgatā sandhyātāgamanāyāṁ tasyāṁ sandhyāyām evāgatya vraja-paty-anujñānusārataḥ kañja-locanaṁ nikuñjam evopayāmāsa | yatra ca madhumaṅgalaḥ śrī-madhusūdanaṁ rahasīdaṁ sahāsam uditavān—adya ca yady abjalocana tam eva saṅkocaṁ rocayasi, tarhi vivāhaḥ kaṁ nirvāhaṁ vahati sma ?

[45] śrī-kṛṣṇaḥ sa-praṇaya-roṣaṁ tasmin pāṇi-ghāta-leśaṁ joṣayann āha—re dhṛṣṇak ! tuṣṇīm āssva iti |

[46] atha vṛndā sva-kareṇa pūrvaṁ kuñja-vṛndānāṁ sañcaskare | tathā rādhikādi-vṛndaṁ sva-vṛnda-sahitā sahitā sumanaḥ-saṁvṛti-dhīra-yamunā-nīra-samīra-sarva-lobhāspada-śobhā-puñjaṁ kuñja-viśeṣaṁ sañjayāmāsa |

[47] tatra śrī-kṛṣṇasya gamanaṁ, yathā—

> pītāmbarāvṛta-tanus tanu-yaṣṭi-pāṇir
> veṇu-praveśa-ruci-saṅkara-śṛṅkhala-śrīḥ |
> kṛṣṇaḥ kareṇa kalayan madhumaṅgalāṁsaṁ
> premṇānupūrṇimam agād atha tan-nikuñjam ||17||

[48] tāsāṁ, yathā—

> vasita-nava-navāṁśuka-pradhānā
> maṇi-kanakābharaṇānuśiñja-bhājaḥ |
> miṣa-cita-guru-diṣṭi-kṛṣṇam iṣṭaṁ
> vara-vanitāḥ saha vṛndayābhisasruḥ ||18||

[49] athāśrameṇa pūrṇāśrame gata-mātre sarva-sukha-pātre madhura-mukhāravinde govinde sa-mūḍha-ruci-gūḍha-kuñja-puñja-sthāpita-rādhādi-vṛndā vṛndā tatra samayāmāsa nivedayāmāsa ca tad idaṁ—bhagavati ! kathaṁ vilambamālambadhve ? kuñja-sañjitā rādhādayaḥ khalu nidāghānta-klānta-cātakya iva kṣaṇam api cāśakya-prāṇa-dhariyās tarkyante iti |

[50] atha tad etan niśamya bāṣpa-pūrita-galau pūrṇimā-madhumaṅgalau vacana-vikalau savikāreṇa vilocanādyākāreṇa kamala-locanam anucalanāya yācñāṁ kalayāmbabhūvatuḥ | tataś ca—

rādhāṁ pratipadaṁ vrajati sma yarhi
śrīmān vidhuḥ krama-vaśāt kramate sma tarhi |
tan māsi mādhavatayā vidite'bhinītaṁ
syād ittham eva kim u tad-valitaṁ cakāra ||19||

[51] gatvā ca kuñjānām upari sumanobhiḥ sumanoharaṁ maṇi-maya-mitraṁ citraṁ dadarśa | tale ca talpādibhir ākalpam, na tu rādhikāṁ tad-ārādhikāṁ vā | tadā ca vismitatayāvismitatayā ca tasya parispandaṁ paśyati, parispandam api vindamāne śrī-govinde vṛndā jagāda—

[52] nūnaṁ rādhikādikās tādṛśatayā saṁskṛtād asmād akasmāc chrī-gokula-rāja-kula-candrāgamana-sambhāvanayā sambhṛtān nibhṛtāt kuñjāl lajjāyāṁ labdha-majjā mad-gamanānantaraṁ kṛta-niḥsajjanāś ca samprati samyag etasmād asmad-upalabhyamāna-tadīya-saurabhya-pūre kiñcid dūre viśramya vartante |

[53] paurṇamāsī uvāca—bhavatyā tāvan man-nāmnā samāhūya tāḥ samāgamyantāṁ, kiṁ vā niśāmya samāgamyantām |

[54] atha vṛndā tathā vidhāya punaḥ pūrṇāṁ sannidhāya ca sa-smitam āha sma—kiṁ bruve ? tāḥ khalu tathā lajjāṁ sajjanti sma, yathā gṛha eva sajjeyuḥ | paraṁ tu bhavad-ājñāvajñā-bhayāt param atra bhavatīṁ pratīkṣante, kathaṁ mad-vacanād āgacchantu ? kintu,

yadā vidūre mura-śatrur āsīt
tadā tathā rītir adarśi tāsām |
asyādhunā saurabha-tarpitānāṁ
anyeti dūte kila dhūrtatā syāt ||20|| iti |

[55] atha tad etan niśamya pūrṇa-manāḥ pūrṇimā tatra saṅgamya ramya-mukhīr amūr vrīḍitavatīr api nijāmreḍita-balād āgamayāmāsa |

[56] amūṣām āgamanaṁ, yathā—

kṛtvā purastād atha paurṇamāsīm
ānamra-mūrdhā mṛdu-cañcad-aṅghriḥ |
rādhā-pradhānāgamad āli-pāliḥ
sa yatra kāntas tviṣam ātanoti ||21||

[57] tatra ca taraṅgiṇī-patinā taraṅgiṇya iva triyāmā-ramaṇena triyāmā iva sumanaḥ-samayena sumanasa iva ṣaḍaṅgādi-svara-jātena tadīya-jātaya iva vidyutvatā vidyuta iva tena milantyas tāḥ parasparaṁ parasparam api ruci-vaibhavaṁ bibhrati sma | militvā ca—

anyatra netre yad api vyasārayat
priyāvaliḥ sā ca hariś ca tat-priyaḥ |
tathāpi dṛṣṭir vitatāna dhṛṣṭatāṁ
grīvāṁ ca kṛṣṭāṁ vyataniṣṭa yānv api ||22||

[58] tad evaṁ sati tūrṇita-manāḥ pūrṇimā tu jāyā-dhavau tāv atha rādhā-mādhavau sanītibhir yācanā-cana-rītibhir ekāsana-gatau vitatāna | yatra ca—

ekasminn āsane tan-mithunam upaviśan-nīlapati-dyutīnāṁ
indrābhaṁ saṅkrameṇa cchavi-vinirmitatāṁ dhāvayad dhūta-bhedam |
paśyantī paurṇamāsī paricaya-budhatām āśu sā nā vrantī
daṇḍārdhaṁ khaṇḍa-buddhiḥ pṛthag upacarituṁ tatra citrāyate sma ||23||

[59] atha katham api paricayaṁ vitatya vṛndāyām uttara-sādhakatām anumatya bṛhad-gautamīya-vidhi-visrabdhatayā svāsādhāraṇa-bhajanīya-rādhā-mādhava-pūjām evārabdhavatī | pūrvaṁ hi lakṣmī-nārāyaṇa-padaṁ tad vyañjakatā-bhājanam eva vyājahāra |

[60] tatra ca nāyikāṣṭakam anu spaṣṭa-gaṇanayor api lalitā-viśākhayos tad-āvaraṇatām eva rucitām ācitavatī | tathā hi, tayos tad-eka-hitayor ātmani nirṇayaḥ—

kāścit taṁ tu bhajantu gopa-nṛpajaṁ tenātmanaḥ śarmaṇe
kāścit tasya tathātmanā na tu vayaṁ tat tac ca budhyāmahe |
kintu śrī-gaṇa-lobhanīya-madhura-śrī-bhāi tasmin parāṁ
rādhā yat paramaucitīṁ bhajati tad-dṛṣṭyā sukhaṁ manmahe ||24||

[61] atha sabhājana-karṇa-sukhadaṁ sabhājanaṁ varṇiṣyāmaḥ—

vividha-kusuma-kḷptaṁ tatra saṅkḷptam eṣā
vyatanuta hari-rādhārādhanāyāsanaṁ tat |
kanaka-maṇi-janīti prāk pratītaṁ dṛśā yat
tad anu paricitaṁ yan-nāsayā ca tvacā ca ||25||

aracayad atha yat tu svāgataṁ vāg amuṣyās
tad-atimadhura-bhāvenāmṛtaṁ drāg ajaiṣīt |
iti kila nayanaṁ ca svāśru taj-jid vyatānīt
yad iha viṣayi-vṛndaṁ syān mithaḥ spardhitardhi ||26||

mahayitum iha lakṣmī-yukta-nārāyaṇākhyaṁ
bhavad-upahitam asmin kuñcataḥ kiṁ bhavantau |
iti dara-hasita-śrī-pūra-karpūra-yuktaṁ
vyatarad amala-pādyaṁ pūrṇa-dhīḥ paurṇamāsī ||27||

akṛta cayam anargham pūrṇā śubhram argham
svayam anumatavantau svīyam argham tam etau |
vaśayati kila pūjābhāsa-leśaś ca tau ced
valita-rati-vilāsas tad-vidhas tūrdhvam astu ||28||

iyam atha yad adād vā ramyam ācamyam ambhas
tad anu madhuratā yā kas tu tām prastuvīta |
pratphalitam abhūd yat tatra kāntāsyam asmād
aracayad adhikāntaṁ śarma śītkāra-kāri ||29||

adiśata madhuparkaṁ pūrṇimā yaṁ ca tābhyāṁ
sa punar atimadhu-śrīr mādanārthaṁ babhūva |
mithuna-vadana-padma-vyasta-saurabhya-yogād
adhara-rasam ivānyonyasya yat tarhi dadhre ||30||

tad adhara-rasa-parkaṁ taṁ rasaṁ mādhuparkaṁ
mitha iha mithunaṁ tat tyaktum īśīta naiva |
iti kila sahasā sācamya nīraṁ vyatārīt
tad api hṛdi sa lagnaḥ kṣālanaṁ kena yātu ||31||

snapanam atha munīśā prastutaṁ vīkṣamāṇā
niśi tad ucitam āsīn neti tan nācacāra |
vidhim atha ca samāptaṁ kartu-kāmānukalpaṁ
mukura-kalitam etan modamānā cakāra ||32||

vitaritum atha vastraṁ sā kṣaṇaṁ prāpa kintu
hriyam abhimṛśatī na svaira-saṁvastraṇāya |
iti vidhi-bhṛti-hetor darśitaṁ yat tu dūrān
mithunam anu tathāpi chāyayāsīt kṛtārtham ||33||

sphuṭam adhi daśa-varṇaṁ gautamīye yad iṣṭaṁ
vraja-vara-pati-sūnor arcane yajña-sūtram |
avasaram iha tasya prāpya tad vaiśya-veśyaṁ
rucim anu vitarantī tāṁ tarantīyam āsīt ||34||

adhita mithuna-tanvor apy alaṅkāra-saṅghaṁ
kusuma-mayam apūrvaṁ tarhi sā paurṇamāsī |
maṇi-mayam aparaṁ yaḥ svarga-varga-stham uccair
ajayad atula-lakṣmyāmoda-lakṣmyā tu bāḍham ||35||

śubha-surabhim athādād aṅga-rāgaṁ tam eṣā
tad atanutanu-gandhaṁ prāpya yaḥ suṣṭhu valgūn |
vidadhad anuga-lokaṁ vāsitaṁ taṁ ca kuñjaṁ
nikhilam akṛta tadvatg kānanaṁ tac ca sarvam ||36||

srajam atanuta gaurī-kṛṣṇayor atra yugme

bahu-rucim atha yāṁ yām anyathātarki sā sā |
hari-dhanur iha vidyud vidyud abhrād upetya
sva-laṣitam upasīdat tad-bhiyā līyate sma ||37||

diśi diśi kṛta-pūrtir dhūma-yonīyamānaḥ
sad-aguru-guru-dhūmas tatra santanyate sma |
vara-parimala-vṛṣṭiṁ yas tu kurvan samantāt
tanuruha-kula-dṛṣṭiṁ śaṣpa-sṛṣṭiṁ cakāra ||38||

araci ya iha dīpaḥ sa sphuran dampatī tat
tanu-rucim anuy bhāntyā svīya-kāntyā pupoṣa |
iyam iha guṇa-pūrtir nāticitrādhi-mūrti
pratisakhi yad amūrtaṁ bhāvam apy ātatāna ||39||

araci ca phala-mūlaṁ yat tu vṛndāvanīyaṁ
mithunam anu nivedyaṁ tatra vīkṣasva citram |
yad alam aśanataḥ prāg eva saurabhya-pūraṁ
pravahad atividūraṁ tṛpti-kḷptiṁ cakāra ||40||

tad anu madana-bījenānujaptaṁ munīśā
mithunam anu dade tan navya-tāmbūla-varyam |
yad anu ca duravāpa-prārthanāyāṁ nijāyāṁ
anumatim anu tasmān niḥsasañjātha lajjā ||41||

racayitum atha tāṁ sā hṛdya-vijñapti-caryām
aracayad atulābhair vaibhavaiḥ sevanāni |
rucir aruci-virājac cāmara-cchatra-nīrā-
jana-mukha-sukha-sārair lāsya-hāsyādibhiś ca ||42||

[62] sā ca vijñaptir yathā—

yat prāptuṁ spṛhitaṁ mayā viracitā yārcā ca tābhyāṁ mama
svāntaṁ pūrṇam api spṛhāntaram atha śrathnāti tac chrūyatām |
tad-bījāṅghripa-tulyatāṁ dvayam agād etat tu tasmin phalaṁ
yaj jāyeta vivikta-viśrama-sukhaṁ vām atra kuñjāntare ||43||

[63] atha tad etan niśamya salajjāyamāna-ramya-nayanayor anayor muni-varyā kārya-paryāyaṁ vyājam ācarya vṛndā-madhumaṅgalābhyāṁ saha svayaṁ vyavadhānam abhyādade | ālyaś ca taṁ samayaṁ pratipālya kuñjasya bahir itas tataḥ svayam upaviśya karṇena taṁ punar antaḥ praviśya sthitāḥ | tad-anantaraṁ tu—

rādhā tad-viraham mahānalatayānusmṛtya tasminn alaṁ
rāsa-kṣmādi-kuru-sthalānta-milanaṁ sarpiṣṭayādhyāya ca |
taṁ ca prāgvad anusphurat tanutayā matvā priyaṁ tat-puraḥ
sammohaṁ muhur āgatā tamasakṛd vyagrāntaraṁ nirmame ||44||

[64] atha tena sambhramāt kramād eva bahir upalambhaṁ lambhitā tu—

sā tat-tad-viraham purā gatatayā smṛtvā muhus tat-pador
bhālaṁ sandadhatī samanda-ruditaṁ tau roadanenārdrayat |
kṛṣṇas tāṁ parirabhya pṛṣṭham anu so'py aśrūṇi susrāva tad
rātrau tatra tayor vilāsa-karṇikāpy āpnotu kutrodayam ||45||

tāvat tat parikalya tulya-vayasaḥ sāntvārtham antargatā
dampatyoḥ pratipadya viklava-daśāṁ tāṁ bhejire pratyuta |
āliṅgyātha mithaḥ sa-bāṣpa-vividha-kṣobheṇa paryākulāḥ
pratyuṣaṁ pratipedire katham api preyān sa tāś ca priyāḥ ||46||

[65] tataś ca prātaḥ kathañcid bahir-āgateṣu teṣu—

asrāktāni ca locanāni daśanāspṛṣṭāni coṣṭhādharāṇy
asrastāni ca kaiśikāni valita-granthīni vastrāṇy api |
tāsu preyasi cāvalokya rajanī-prānte tadā pūrṇimā-
vṛndādyā na rahaḥ-kalām anumamuḥ kintv ādi-duḥkha-smṛtim ||47||

[66] tataś ca dampatī prati pūrṇimā pūrṇāsram idaṁ babhāṣe—

yadyapi viyoga-duḥkhaṁ manasas tyaktuṁ na hīśāthe |
pātuṁ tad api sadāsmān abhyasyatam āśu vismartum ||48||

[67] atha lajjāṁ sajjantāv amū kiñcid apy aprocya namratayaiva tad abhirocya pṛthak pṛthag vrajāya vavrajatuḥ | tatra preyasī sva-preyasībhir nirjana-vartmanā vavrāja | vrajitvā ca prātaḥ-kṛtya-pūrvakam ātmānaṁ pariṣkṛtya vrajeśvarī-caraṇānucaryām ācacāra |

preyāṁs tu kramaśaḥ sa-narma-baṭunā tat-tad-rahaḥ-sevakair
mitraiś citra-janaiḥ pathi śrita-gatiḥ prāpya vrajaṁ teṣu ca |
kaiścit tair ucitair gatāntara-gṛhaḥ snānādibhiḥ śobhitaḥ
pitros tat-tad-aśeṣa-loka-valayasyāpy akṣi-saukhyaṁ dadhe ||49||

[68] tad evaṁ muhūrta-pūrtyā tau punaḥ purāṇādibhir vanānayanam anubhūya punas tat-pūjāṁ madhyandine kṛta-dineśa-kiraṇa-vistaraṇe nirjane ghana-chāyā-mañju-kuñjam anu kusuma-puñja-talpam evānalpa-sukhāya tan-nivedana-vaśaṁvadatayā bhajataḥ sma |

[69] tatra ca kṛṣṇas tad-vilāsa-satṛṣṇas tāṁ muhur anuninīya | tathāpi tasyā duḥkha-vaśyatām eva vyasyantyām ata eva tasmin malināṁ dṛṣṭim eva nyasyantyām ata eva saṁhita-mānāyām iva tasya muhur api hastyayamānāyāṁ sakhyas tu tan-manaḥ prakhyāpayāmāsuḥ | viraha-vyākulatayā bahula-prakāra-vikāram asyā manaḥ kiyad varṇayiṣyāmaḥ | samprati pratītaṁ tu prathayiṣyāmaḥ |

hā yādṛg-viraha-klamaḥ samabhavat tādṛg na yady āśayā
stabdhaḥ syād bata tarhi jīvanam idaṁ kvāsīta dhiṅ māddṛśām |
tan nāsīta yadā ca mādhava tadā ced āgatis te bhaved

goṣṭhe sā tava duṣṭu-kaṣṭa-nicitir vā kutra māyāt prabho ||50||

[70] tataś ca tasya tāsām api duṣpāre bāṣpe bāṣpeṇa samaṁ samantād bahir labdha-niṣpāte śrī-kṛṣṇas tasyā mukham ārjaveṇa mārjayan katham api tāmbūlaṁ saṁvalayati sma | yathā—

viyogārtiṁ tīrtvā priya-hṛdi gatāpi smṛti-vaśād
udasrāsīd eṣety anunaya-girā śaśvad amunā |
vitīrṇaṁ tāmbūlaṁ mukham anu cirasyāpi sumukhī
na gīrṇaṁ na tyaktaṁ vyatanuta na daṣṭaṁ tilam api ||51||

nācarvāyata tāmbūlaṁ seyam ity aghamardanaḥ |
tatra sva-caritaṁ prādān mukham unnamayan muhuḥ ||52||

[71] tad evaṁ tām etāvat prasādya punas tadvad vraja-gamanādikaṁ viniṣpādya rajanī-śayanam āsādya kāntena bhikṣitā sakhībhiś ca śikṣitā kāntam anu śāntaṁ vilocanāntam ācacāra | yatra ca—

yad yad vṛndāvana-bhuvi kuru-bhuvi cābhūd dvayor milanam |
tad-vismṛtir apy āsīd anurāgas tan navaṁ navaṁ kurute ||53||

tataś ca—

hastābjaṁ bāhu-vallīm aparam avayavaṁ cāmṛśan pañca-śākhe-
nāliṅgan sāṅgam uccair anunaya-caturas tāṁ prasannāṁ cakāra |
kṛtvā cāmūṁ nijenāpy adharaja-madhunā mohayan nāgarāṇāṁ
so'yaṁ cūrāmaṇīndraḥ kramam anu ramaṇaṁ rocayāmāsa kṛṣṇaḥ ||54||

tatra ca—

nahi-kāraṁ cāṭu-kāraṁ dvayor atra sakhījanaḥ |
ākarṇayann amuṁ rātriṁ śarma-pātrīṁ vinirmame ||55||

[72] atra rātrer avaśeṣe'pi tayor anavadhāna-śleṣe sakhībhir evaṁ prabhātika-rāga-mayam upajage—

sakhi dampatyor anayor yugalam | kurute kim api ca na smṛti-yugalam ||
kairaviṇī-kulam alir iha visṛjati | tad api vihāraṁ kaṁ vā na sṛjati ||
visinī-kulam atha diśi diśi vilasati | tad api ca natarāṁ bahir anu vikasati ||
dinakara-sārathir udayaṁ gacchati | tatra ca nayanaṁ nāṇv api yacchati ||
tārāvalir atha rucim utkalayati | etat punar iha tām ucchalayati ||
vīnāṁ tatir api kamalākalayati | tad api ca maunaṁ nitarāṁ valayati ||
dadhi-mathanaṁ vraja-nilaye ninadati | ākāritam api tad idaṁ na vadati ||
udgānād api tad idaṁ kavir api | bahir upalabhyaṁ na nayati ravir api ||56|| iti |

[73] tad evam api tayor āveśam atyajator viśākhā tu śākhā-vyavahitatayā vilokaṁ vilokaṁ svalpa-smitam alpam alpam idaṁ jajalpa—sakhi lalite ! paśya paśya ! tava vayasyayo rītir bhrama-parītī-bhavitrī vibhāti |

[74] lalitāpi tatrāha sma—sakhi ! satyam ittham āttha | yat khalu preyasyām asyām eṣa preyasaḥ sphurati veṣaḥ, preyasi tu preyasyāḥ iti |

[75] viśākhā prāha—tan manye dvayam anyonyam abhimāna-vinimayam avāpa, yat paraspara-nepathya-parāyaṇatāyām api vaiparītyam uvāha |

[76] lalitā lalāpa—ata etad anurūpaṁ vilāsam api labdha-rūpaṁ nirūpayāmi | bhavatu, samprati śṛṇuvaḥ | kim āha preyasī ?

[77] viśākhā vakti sma—tad idam iyaṁ sāsram āśrāvayati—

purābhīkṣṇaṁ svapne milana-kṛd asāv adya ca tathā
militvā tāṁ māṁ tvaṁ chalayitum alaṁ mā kila śakaḥ |
mahā-mohaṁ gatvā tava vilasitenāham amunā
punar jāgrad-bhāvaṁ bata katham ayiṣye śubha-mate ||57||

[78] lalitāha—hanta ! pūrvam iyaṁ
cirantana-viprayoga-nidāgha-tarṣa-cāra-marud-antar-vartamānāsīt | adya tu sadyastana-sambhoga-harṣā-vilāsa-jhañjhānila-śītala-deha-latāpi prācīna-tāpa-saṁskāraṁ na muñcate | dvayor api tayoḥ pragalbhatayā kṣubhitatāṁ ca sañcinute |

[79] viśākhā prāha—kim adyāpi vilambase ? ravi-bimbam udyad vartate |

[80] lalitāha—laghu laghu tva abhyantaraṁ śantama-gamanatayā gaccha |

[81] atha viśākhā tathā vidhāya sannidhāya smitam apidhāya ca preyasī-veṣaṁ preyāṁsam avādīt—sakhi ! prātar vibhātaṁ sarvaṁ paśya, tasmād evaṁ vayasyam ādāya bahir virājasva | atha tadā mithunam api mithaḥ paśyat kiñcil lajjā mānaṁ ca |

[82] preyasī tu prāha sma—priya-sakhi ! tava sakhāsau mayi khalu kām api mohanīṁ vidyām ārohayāmāsa, yena bhramaḥ samajāyata | tasmād aho bata ! hahā ! tad idaṁ yathā lalitā na paśyati | tathāvaśyam ācara |

[83] atha viśākhā smitvā kamita-pañca-śākhatayā sayāthāthyaṁ tayor nepathyaṁ prathayāmāsa | prathayitvā ca mithaḥ prāṇa-pratimaṁ tan-mithunaṁ kuñja-śayanād āninaya | ānītaṁ ca tad-abhinīta-sakhībhiḥ savidhād asavidhāt punaḥ pūrṇimādibhir avalokayāmāse | tataś ca—

sambhramāt pratigataṁ vicapracāṁ
veśam asya mithunasya paśyyata |
ittham unmada-giraḥ sakhī-tater
devateva viśati sma sā hṛdi ||58||

[84] atha pūrṇimāpi samīpam āgatāstīti niśamya ramya-svabhāvā labdha-lajjā-bādhā rādhā sakhīnām adhi madhyaṁ līnatayā sthitā | śrī-kṛṣṇas tu namratayātikamra-vadanaṁ sva-vajram eva vavrāja, paścād asau ca |

[85] atha pūrvavat punar vanāgamane divasa-samāpane ca jāte naktam idaṁ nija-preyasi rādhā nivedayati sma—

mama sukha-vidhaye sadā samastaṁ
nija-sukham ācarataḥ sma nādṛtaṁ ye |
priyatama lalitā-viśākhike te
dhinu lasite na parāś ca mat-parā yāḥ ||59||

[86] śrī-kṛṣṇaḥ prāha—priye ! te tāś ca vyāje vyajyamāna eva saṁmaṁsyante | sa khalv atra katamaḥ syāt ?

[87] sā tu smitvāha—mama veśaṁ vidhāya prathamaṁ praveśam ācara |

[88] śrī-kṛṣṇaḥ prāha—priyatame ! tathā kriyatām |

[89] atha kṛta-bahu-vilāsena parihāsena tayā tathā racitaḥ śrīmān ajitas tenātigopinā tad-veṣeṇa te saṅgamya vikasvareṇa śrī-rādhikā-svareṇa ramyam idaṁ sūcita-praṇayaṁ ūcivān—bho vayasye ! yuvayor vayasyaṁ parihasya rahasyam atrāgatāsmi | tasmād yuvayor upagātraṁ mama gātraṁ kṣaṇa-mātraṁ śayana-pātraṁ kriyatām iti |

[90] tathā vidhāya śayitaḥ saṁhita-rādhā-veṣaḥ sa rādhā-dayitaḥ svairam eva rādheti matvā tābhyāṁ bahu parihasitaḥ punar uvāca—sakhi viśākhe ! kiṁ kurute sa puruṣottamas tad avamṛśyatām |

[91] atha viśākhā tatra gatvāpi tataḥ śaṅkāṁ matvā tad-īhāṁ ūhituṁ ciraṁ nilīya tasthau | atra tu sa nāgarendraḥ sva-vilasitam eva lasitaṁ cakāra |

[92] athāgatāyām anirdhārita-vṛtta-śākhāyāṁ viśākhāyāṁ lalitā sva-lajjā-niḥsañjanāya tasyām anādaram iva vidhāya miṣāt tad-vṛttānta-viśeṣānayanaṁ pratijñāya tāṁ tad-antike rakṣitvā svayam alakṣitaṁ tatra sthitvā kutukānantaraṁ ca manasi bahu jahāsa | hasitvā ca tatraiva sthānāntare nilīya sthitāṁ śrī-rādhikām api labdhavatī | punar evaṁ tena preyasā preyasībhyām api tābhyāṁ militvā sā tadvad akhilāḥ sakhīr vrīḍayāmāsa |

[93] tad evaṁ rātrāv atrāneka-kutuka-satrāṇi vistāryāparasyām api tasyāṁ sa vidagdha-śekharas tayā parama-vallabhayā saha viharati sma |
[94] tadā tu sā punar anyat prārthayāmāsa—ayi nātha ! tad idam api mama nāthitaṁ prathitam ācara | candrāvalī-valitāḥ sarvā eva vayaṁ nidāgha-latā iva viraha-dahana-jāta-dahanāṅgatāṁ gatāḥ | tataḥ sarvāsām api tad-upaśama-pūrvakāṇi parvāṇi cakṣuṣoḥ samakṣāṇi kartum icchāmaḥ |

[95] śrī-kṛṣṇaḥ prāha—

bhavatī yadi labdhābhūl labdhā evākhilāḥ priyāḥ |
na labdhā yadi labdhā syān na kācid api sundari ||60||

[96] tathāpi yadi tava sukham unmukhaṁ syāt tadāmūr api tava samūham ānayiṣyāmi | kintu pūrṇimāyāṁ yācasva, yathā sā tāsām api sāma samāsādayati |

[97] atha sarva-sukha-parītāyām atītāyām api tasyām api tasyāṁ tam asvinyāṁ viśākhā-paryāya-nāmnī viśākhayā bhagavatīṁ nivedayāmāsa | sā punar evam āha sma—mayā pūrvaṁ candra-tārādi-bala-pratīkṣā lakṣīkṛtā | tatra kim asādhāraṇaṁ samādhānaṁ ?

[98] viśākhā vakti sma—atra vāñchita-sarva-varivasyayā priya-vayasyayā tad idam uktam—

> vraje'pi taṁ vinā jātaḥ sa kālaḥ kāla eva naḥ |
> atrābhimukhyaṁ yatra syāt taṁ mukhyaṁ manmahe sakhi ||61||

[99] pūrṇimā sa-smitam āha—tasyāḥ sammatir eva sarva-maṅgala-saṅgatiṁ dhāsyati iti |

[100] atha vṛndāṁ praty apy ācacakṣe—tvaṁ tāvad adhigata-tat-tan-niśāntā vijñāpitārvācīna-vṛttāntā sarvā man-nāmnā sāmnā nimantraya | ahaṁ punar asyāṁ sarva-sukha-sampad abandhyāyāṁ sandhyāyām āgamya vana-mālinaṁ ramya-vanam idam ānayiṣyāmi |

[101] atha vṛndā ca tathācacāra | tāsu śrī-rādhāyāḥ praṇaya-labdhodayāṁ dayāṁ cādhigamayāmāsa |

[102] tataś ca vallīnām iva tāsām utkalikāṁ vikāśya vana-pālikā tad āmodaṁ dāmodaram āsādayituṁ paurṇamāsm āsīdati sma |

[103] pūrṇimā tu pūrṇita-manās tām āha—athāsyāṁ rātrau rātrau cen manmathākrāntam ity ādi tatrānukrānta-kṛṣṇārcām anu mama svāntaṁ saṅkrāntam asti | tatas tad-vihitam upahāraṁ hāraṁ hāraṁ rāsa-vihāraṁ kārayasva |

[104] atha sāyaṁ sa vṛndayā śrī-rādhā-candrāvaly-ādyāḥ sarvā eva praṇaya-vinaya-naya-prābalyād vanam ānāyayāmāsa | ātmanā tu tāsām ātmāyuta-vallabhaṁ vallabham āninaya | rādhā tu tāsu tārāsu candra-mūrtir iva, valakṣa-pakṣa-tithiṣu pūrṇimā-pūrtir iva, sarvartu-sampattiṣu vasanta-suṣameva, alaṅkriyā-prakriyā-sūpam eva, kāvya-śreṇiṣu rasa-dhvani-pratipattir iva, hari-rati-jātiṣu mahā-bhāva-sampattir iva camatkārādhāyinī babhūva |

[105] atha pūrṇimā tasmin ghane yāmuna-kusuma-vane sukha-prabhaviṣṇutā-pade tārā-vāra-sambhaviṣṇu-viṣṇu-pade candreṇa kalā iva kṛṣṇena tā yojayāmāsa | tadā tu—

> pūrvaṁ yā na hi saṅgatāḥ priyatamaṁ tāsāṁ tu tat-saṅgamā-
> rambhaḥ stambha-mukhaṁ vikāram adadhād yat tat tu yuktaṁ bruve |
> tenālaṅkṛta-saṅgamā muhur amūḥ saṅgamayya rādhādikāḥ
> sūddīptaṁ nikhilaṁ ca taṁ yad abhajaṁs tat tatra kasmād vada ||62||

[106] atha tūrṇatayāmūr āśvāsya pariṣvajya ca pūrṇimā nija-kalāvirbhāvita-ratna-sthalyāṁ vṛndā-saṅgamita-nānā-śobhāvalyāṁ raṅga-sthānākhaṇḍale karṇikākāra-śaṅku-sāra-sad-alaṅkṛti-kamalākṛti-maṇḍale madhyam adhikṛtya mādhavam

adhyastaṁ vidhāya paritas tad-vadhūr upaveṣayāmāsa | tāsu tu śrī-rādhāṁ punar apekṣitāsādhāraṇa-niveśatayā tāṁ sarvopari vihitāṁsantī nija-sadeśa eva rakṣitavatī | tataś ca vāg-devatākāśataḥ sa-parihāsam āha sma—

madhye tamālam adhiropya samaṁ samantāj
jāmbūnadadyutilatāḥ samayojayas tvam |
tarhy oṣadhīśa-kalaśena sudhābhiṣekaṁ
pūrṇena cātra kuru yat khalu pūrṇimāsi ||63||

[107] tad evaṁ samitam ākarṇayantī pūrṇimā pūrṇīkāri-nirīkṣaṇena nirvarṇayantī sahasā candramasam apūrṇam api pūrṇaṁ cakāra |

[108] tasyā muner ājñayā rājñas tasya tathābhyudayāt tat-kṣaṇam eva tāmasa-kulaṁ nāśam āsannam | yatra tad-anumati-pūrvā kā sā kācit tithir api rākā babhūva | yatroḍupa evāsau tatra mahā-rāsa-sarasa-vihāre svayam uḍupatāṁ vyañjayāmāsa | pūrṇimā punas tatrānyad api śrī-kṛṣṇam abhi tad idam āścaryam ācacāra |

tasyās tasyā dakṣiṇāṁśe tam āvāhana-mudrayā |
sācakarṣa sa yatrāśu pratidīpavad āgataḥ ||64||

tataś ca—

maṇḍaleṣu sthalābhāvād iva rādhāṁ tadā tu sā |
madhyastha-kṛṣṇa-rūpasya vāma-bhāge nyavīviśat ||65||

tatra ca sati—

dikṣv aṣṭāsu prasūna-prakara-vara-vanaṁ madhyataḥ prasphuṭa-śrī-
ratnāṅga-sphāra-padmaṁ hari hari ramaṇī-maṇḍalaṁ tasya cānte |
śrī-rādhā-mādhavākhyaṁ mithunam atha babhāv antare tatra caikaṁ
yatra cchatraṁ prajātaṁ nikhila-guṇa-kalā-sāndratā-cāru-candraḥ ||66||

[109] atha yathā-vidhānaṁ rāsa-valaya-sabhājana-sanīrājanaṁ vidhāya pūrṇimayedaṁ yayāce—cirāya tad idaṁ jātam asmākam abhilaṣitam acirāya phalam icchati, yat punar api rāsa-vilāsa-vilokanam iti | tad idam upalabhamānaḥ śrī-vallavī-vallabhaś ca yathopaveśaṁ sadeśa-vallabhatayā samutthāya sarva-sukha-sampad utthāya rāsa-rāgaṁ nānā-vibhāga-rūpa-pratirūpatayā vaṁśībhiḥ śaśaṁsa | yatra ca—

srotāṁsi stabdha-bhāvaṁ kaṭhinatara-śilāṁ sārdratām unnatasthā
nīcīnatvaṁ natasthās tad itara-padavīṁ tadvad anye tad anyat |
vaṁśī-gānena yarhi drutam agha-dalinaḥ prāpur etāś ca tarhi
śrī-gopyaḥ svīya-lajjā-glapana-madatayā rebhire rāsa-līlām ||67||

śiñjitāni muralī-rutāny uta sphāra-lāsyam udayāya yan mithaḥ
vādya-gīta-valanāya sarvsthitatā yatra moham abhajan sura-striyaḥ ||68||

udyaty āveśa-puṣṭe naṭana-paṭimani sphāratāṁ bhūṣaṇānāṁ
vaṁśīnāṁ cādhijagmuḥ svanita-vilasitāny evam atrānyadīyam |

vādyaṁ gītaṁ ca gacchad-viphalatama-daśām uccakaiḥ stabdham āsīd
agrīyāgre jaghanyaḥ svayam anubhajate maunam acyāvino'pi ||69||

gāṅgeya-dyuti-nīla-ratna-mahasaḥ saundarya-sārākarās
te gopī-caya-kṛṣṇa-mūrti-nicayāḥ svenaiva ceto-harāḥ |
kiṁ vaktavyam aho yadi svayam amī saṅgīta-līlām itā
yeṣāṁ tatra viṣrtvarāṅga-rucayo'py uccair anṛtyann iva ||70||

parasparāliṅgana-cumbanādy adhus
tatrāṅga-hāra-cchalataḥ priya-priyāḥ |
tal-lāghavād vyaktim anāgataṁ manāg
apy āgaman lāghavam atra nāṇv api ||71||

ciram ativirahārtā labdha-saṅgāḥ punas te
sukha-valitam anṛtyan dampati-vyūha-saṅghāḥ |
iti bhavati rahasyaṁ yad viditvā tad eva
svayam abhilaṣati sma prematah pūrṇimāpi ||72||

vīkṣya prāgvad aśeṣa-sat-parikaraiḥ svair uccakair ācite
rāse kṛṣṇam amūr vidūra-bhavanāl labdhaṁ cirād bhāgyataḥ |
stambha-sveda-vivarṇatā-svara-bhidā romāñca-bāṣpāśrubhiḥ
pūrṇair jñāna-laye'pi kāntim adadhur jñāne'pi yā durlabhā ||73||

[110] tad etad vīkṣya khecarībhir vicāritam—

yaḥ purāsām abhūn māraḥ sāmprataṁ madanaḥ sa tu |
āsīt kṛṣṇasya dūratvād dūratvaṁ kāraṇaṁ yataḥ ||74||
asākṣayantī kañjākṣaṁ yā kṣayantī purā sthitā |
sā rādhā paśya sārādhā sārādhā tena dīvyati ||75||

[111] atha paraspara-sneha-maya-svedātimātrān ata eva śithilita-gātrān api tān dampatīn avalokya ślokya-caritā sampratīdaṁ viśrāmyatu, kāmyamānam anyad anumanyatām iti paurṇamāsī nivedayāmāsa |

[112] atha tathā maṇḍalī-maṇḍitatayā niviśamānaṁ dampati-maṇḍalaṁ śrī-khaṇḍādibhir dugdha-khaṇḍādibhir api saparyām āpayantī pṛthak pṛthak kuñja-kṛta-śayyāsu sukhamayyā līlayā paryāpayāmāsa | tataś ca—

cirāt kṛcchrāl labdhaḥ praṇayi-harir ekaḥ praṇayinī
mahā-padmenodyat-tad-anuguṇita-vyūha-subhagaḥ |
vidagdhānāṁ cūḍāmaṇir akhila-vaidagdhya-guruṇā
rahaś cet kas tarhi prathayatu kavis tatra kavitām ||76||

yatra tu,

tasminn asram ajasram ejanam anejad-romaharṣaḥ sphurad-
dharṣaṁ svedaja-vāri-hāri-nigada-spṛg-gadgadaḥ sat-padaḥ |

vaivarṇyaṁ jita-varṇyam antara-bahiḥ stambhaś ca dṛk-stambhakaḥ
kāntānaṅga-raṇe sva-saṁhati-raṇaṁ bibhrad vijigye mithaḥ ||77||

sarvābhisāras taṁ jetum ajitaṁ jajñivān asau |
tathāpi vijayas tasya viṣameṣu-raṇe'jani ||78||

tad evaṁ kuñjeṣu kvacana pulineṣu kvacid anu-
sthalaṁ kāpi krīḍām aracayad asau tābhir aniśam |
yadi kvāpy āveśād vyabhicarati kutrāpi milanaṁ
tad ājagmur mānādikam api purāvad vara-dṛśaḥ ||79||

yataḥ—

nivāraṇā durlabhatā ca yoṣitāṁ
matā sapatnī-racitā rasa-pradā |
yayāti-ratnāvali-varṇanaṁ yathā
sā sā para-strīṣu parācitārtidā ||80||

[113] yad aṣṭānāṁ nāyikānāṁ gaṇanayā spaṣṭatārthaṁ proṣita-bhartṛkā svādhīna-bhartṛkā proṣita-patikā svādhīna-patikety evam eva nigadyate, na tu proṣita-jārety-ādy apy anūdyate | gacchatu tāvad gataṁ, prastutas tu saṁstūyatām |

bhaved asau yarhi hari-priyāvalī
parasparaṁ serṣyatayā viśṛṅkhalā |
harir mithas tarhi yunakti cāturī
rurītibhis tām akhilām api svayam ||81||

[114] tad evaṁ labdha-vikāse bahu-keli-vilāse, kadācin militvā ca tās tad-adhītā vidyā vilokayāmāsuḥ | yatra ca—

vedās tad-aṅga-kulam aṅga-kalāś ca sāṅgāḥ
sāndīpaner adhijage sa bhavāṁs tad asmān |
tān īkṣayatv iti pṛthak sakṛd eva tasmād
anvīkṣya vidma iti tāḥ smita-yuktaṁ ūcuḥ ||82||

[115] yadā tu svayaṁ pūrṇimā-tithir atithivad āgatā, tadā sa tu kṛta-pakṣa-kṣaṇaḥ śaśa-lakṣaṇaḥ śrī-rādhā-sapakṣa-vilakṣaṇa-rāsa-keli-saṁlakṣya-sukha-lakṣavān pakṣatiṁ prati cirāya gati-stambham avāpa | tadā tu—

ararādhat vṛthā kṛṣṇaḥ satṛṣṇaḥ sa pratikṣaṇam |
acakṛṣṇan muhuḥ sāpi manasā vacasā na tu ||83||

[116] atha dina-katipaye pūrṇimayā pūrṇita-pūjā-caye paramānandena vindamāna-samaye tatra cārvāgāvirbhūtaṁ navyam iva kaiśoram ārabhya pūrvavat pratidina-pūryamāṇa-kaiśora-maye kadāpi rādhā-viśākhayoḥ rahasi saṁvādam imaṁ harir apahnutya śruty-adhigataṁ vyatānīt |

[117] atha viśākhovāca—sakhi ! paramānanda-kandala-maye'py asmin samaye tava kalikāyamānā kācid utkalikāvakalpate | tāṁ kathaṁ na vikāsayasi ?

[118] śrī-rādhāha—sakhi ! satyaṁ bravīṣi | kintu bhavatīnām api sā bhaved eva |

[119] viśākhāha—kā sā ? vikāsyatām |

[120] śrī-rādhāha—yathā sarvātiśāyikāyāḥ kasyāścin nāyikāyāḥ labdha-nijābhīpsitāyām api kāpi lipsā kavibhiḥ kavitām ānīyate, tathaiva daiva-vaśād asmākaṁ jātā |

[121] viśākhāha—sā ca kā ?

[122] śrī-rādhāha—

> yaḥ kaumāra-haraḥ sa eva hi varas tā eva caitra-kṣapās
> te conmīlita-mālatī-surabhayaḥ prauḍhāḥ kadambānilaḥ |
> sā caivāsmi tathāpi tatra surata-vyāpāra-līlā-vidhau
> revā-rodhasi vetasī-taru-tale cetaḥ samutkaṇṭhate ||122|| iti |

[123] tad evaṁ sahasā rahasaḥ śṛṇvann eva tāṁ bhujābhyām āvṛṇvānaḥ sa vraja-subhrū-kusuma-dhanvā tan-mukha-bimbaṁ cumbann uvāca—sādhūktaṁ preyasi ! sādhūktam | kintu "kṛṣṇā-rodhasi tatra kuñja-sadane" iti paṭhanīyam | yasmād adya sadya eva śrīmat-pitṛ-caraṇānucaran-nija-cāru-kaumāra-pracāra-maya-vihāra-sāra-sandīpita-vara-kālindī-da kṣiṇa-pāra-sanditaṁ vṛndāvanam eva sañcarituṁ gocarayiṣyāmi iti |

[124] tad etad vicārayati cakrāṅkita-caraṇe pūrṇimā vṛndayā saha vindati sma | vindamānā ca vṛndā-mukham īkṣate | [125] sā punar āha—vṛndāvana-candra ! seyaṁ vṛndā nivedayati—

> vṛndāvanaṁ govardhanaṁ yamunā-pulināni ca |
> vīkṣyāsīd uttamā prītī rāma-mādhavayor nṛpa || [bhā.pu. 10.11.36]

iti śrīmad-bhāgavata-gāthā | tataś ca—

> vinā bhavantaṁ tritayāṅgam arkajā-
> pārīṇa-mat-kānana-dhāma tāmyati |
> tasmān nakhākāra-sudhākarākara-
> svāṅghri-kramālaṅkṛtam āśu tat kuru ||84||

[126] atha śrī-kṛṣṇaḥ satṛṣṇaṁ tad anujānan bhagavatīm anujñāpayaṁś ca śrī-pitur anujñāpanāya vrajam āvrajitavān | śrī-rādhādayaḥ pūrṇimādayaś ca yathāyatham iti |

[127] atha kathā-samāpanāya snigdhakaṇṭhaḥ ślokayāmāsa—

> yathā bhavad-abhīpsitaṁ sumukhi samyag-udyat-phalaṁ
> prajātam atha tādṛśaṁ tad iha mādṛśaḥ samprati |
> aneka-vṛjinātyayād ahaha mādṛśa-gokulaṁ

sametya niravarṇi yat pramada-sampad āvarṇi ca ||85||

sarvāsāṁ hari-lambhanārtham abhavac chrī-rādhike kevalaṁ
rāgas te prabalas tathaiva virahāt tat-prāptaye sa prabhuḥ |
śrī-vṛndāvana-gupta-nitya-vasatiṁ yaḥ sādhayan sarvadā
sveṣāṁ svāśrayiṇām api vraja-bhuvāṁ trāṇāya sampadyate ||86||

atha yathākathayat kathakas tathā
svam anubhūya hariḥ saha rādhayā |
nija-vihāra-bharaṁ kathayā samaṁ
na hi viveda vibheda-samanvitam ||87||

iti śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
śrī-mādhava-rādhādi-vyatiṣaṅga-divya-maṅgalaṁ nāma
ṣaṭtriṁśaṁ pūraṇam
||36||

(37)

**saptatriṁśaṁ pūraṇam**

# sarva-sukha-sampad-avaloka-śrī-goloka-deśa-praveśaḥ

[1] atha śrī-vrajarāja-sabhā-kathāyāṁ madhukaṇṭha uvāca—

[2] atha labdha-sarva-manoratha-sampad-antare samanantare dināntare vrajarāja-virājamāna-pariṣad-abhyantare samudantānām antaram āsādya śrī-govindas tad idam avādīt—yadi rājñāṁ samajñā bhavati, tadā rathaḥ so'yaṁ dvārakā-patham anusaratu, tathā mām anuvindamānaṁ go-gopa-vṛndaṁ kālindī-dakṣiṇa-pāra-gata-vṛndāvanam eva vindatām |

[3] vrajarāja sānandam āha—tāta ! sarveṣām api tad idam evāviśiṣṭam iṣṭam | kintv atrāpy asti kim api viśiṣṭam |

[4] śrī-kṛṣṇaḥ prāha—kāmam ājñāpyatām |

[5] vrajarājaḥ sāsram uvāca—nānā-tvad-virahānalāntara-daśām āsādya mādyad-bhayā nādyāpi pratiyanti | putraka ! bahir lokād yathākrūrakād ete tad vraja-vāsinaḥ svam apare jānantu, nety uccakair vāñchantīti tathā svayaṁ racayituṁ śrīmān bhavān buddhimān iti |

[6] atha madhukaṇṭhasya manaḥ-kathā—śrī-kṛṣṇas tu tūṣṇīkām avalambya viviveca—[7] ete khalu mama mādhurya-pūryamāṇa-sneha-maya-dehāḥ, na tu mad-īśatā-jñāna-valitehāḥ | tathāpi yad itthaṁ prārthayante, tan mama sāndīpani-sandīpita-vidyatā-jñānena sambhavatu nāma | kiṁ tv amī na kadācid api nija-mahima-samīhāḥ | tathāpi cāhaṁ punar eṣu samutkarṣam eva varṣan harṣam āpnomi, tathā sampadam eva sampādayan svaṁ padaṁ sampratipadye | tasmād aśeṣa-sampad-uparicaraṁ sarva-viṣṇu-pada-varaṁ sarvān apy etān parikāritāloka-caraṁ golokam eva labdham | tatra ca sarva-nayana-camatkāra-vāhaṁ ratha-vihāraṁ nirvāhayiṣyāmi iti |

[8] atha madhukaṇṭhasya spaṣṭa-kathā—atha kṛṣṇas teṣāṁ tad-iṣṭaṁ suśliṣṭaṁ vedayan nivedayāmāsa—[9] tāta ! tatra vṛndāvana eva tādṛg avakāśatāṁ brahma-hrada-majjanād unmajjantaḥ sva-sthānaṁ sajjantaś ca bhavantaḥ sarva evānubhavantaḥ santi sma | tādṛśa-durnirdeśa-deśa-praveśanādi-vidyā ca mayā vidyā-tīrthādāv antyād adhītāsti | tasmān na pūrvavat tīrthāntarāvagāhanādy-apekṣā vīkṣyate, kiṁ tu so'yaṁ mama ratha eva sarvam eva manorathaṁ prathayiṣyati |

[10] atha sarve'pi procuḥ—yady evaṁ sarve jānīyur atraiva vṛndāvane nija-jana-vṛndānugatatayā guptaḥ sa vṛndāvana-purandaraḥ sarvadā varvartīti, tadā kaścit kaścit tvaṁ dīna-dayādhīna iti vipaścid atrāgatya tvām uddiśya vikruśya svārtha-sādhanāya yatra kutrāpi neṣyati | tataś ca pūrvavad asmākaṁ kadarthanā syāt |

[11] atha śrī-kṛṣṇaḥ sāsra-smitam āha—tathā rathasya gati-prathā bhavitā, yathā na kaścid api niścitam anubhavitā |

[12] atha sarve procuḥ—tatra ca yamunā-govardhanādikaṁ vṛndāvanāntar-gatatayā pūrva-dṛṣṭam eva draṣṭum icchāmaḥ | tat kathaṁ sambhavati ?

[13] śrī-kṛṣṇaḥ sa-smitam āha—tat tad evam ekam eva vastu prapañcābhivyakta-tad-anabhivyakta-tad-anabhivyaktatayā dvidhā prakāśamānaṁ vartate | bhavadbhiḥ pūrvaṁ dṛṣṭam api śīghrākṛṣṭasthite na sambhālitam | tasmāt kiñcit kiñcid apūrvatve'pi nānyathā mantavyam |

[14] atha sarve ta etad ākarṇya sa-sukhaṁ tan-mukhaṁ nirvarṇya varṇayāmāsuḥ—

vaktuṁ yogyam idaṁ na yadyapi tathāpy adya sphuṭaṁ brūmahe
sarveṣāṁ bahir antaraṁ ca karaṇaṁ nas tvat-prayojyaṁ param |
tasmāt tvaṁ kuru tad yathā yad abhito yad yena yasmai yato
yasya drāg api yatra suṣṭhu bhavitā nityaṁ tavālokanam ||1||

[15] atha vrajarāja uvāca— evam api yathā tatrāpi mad-bhrātrādīnām ānakadundubhy-ādīnāṁ dīnāntaratā na syāt tathā prathanīyam |

[16] śrī-kṛṣṇa uvāca—bhavatāṁ śubhānudhyānena tad api siddhaṁ budhyāmahe iti |

[17] etad uktvā ca śrī-lāṅgala-bhṛd-uddhavayor mukhaṁ lasad-uddhavaṁ sasukham īkṣitvā dārukam āha sma—sārathe ! rathenānena yatheha sarva-samādhānaṁ syāt tathehasva | tac ca sarva-vraja-samāveśitvaṁ tri-lokī-lokālokātītatayā goloka-dhāma-praveśitvaṁ ca iti |

[18] atha vandārukatayā dārukaḥ prāha sma—yadyapi nāhaṁ viśeṣaṁ vedmi, tathāpi yathādiśanti śaraṇāgatānugatācaraṇāḥ śrīmad-īśa-caraṇās tathaiva setsyati iti |

[19] atha kṣaṇād eva tathā lakṣaṇaṁ rathasya prathitim ācaraṁs taṁ prati taṁ gocarayāñcakāra | tataś ca—

taj-jyotirmayam eva yānam iti tarhy ahnāya vahner iva
sphāratvaṁ pratipadya tatra ca gavāvāsādi-citrāṁ gatām |
svaṁ tejo bhuvaneṣu tanvad urudhā lokena nāloki yat
kvedaṁ tiṣṭhati cājaniṣṭa ca kutaḥ saṅgaṁsyate kutra ca ||2||

aparais tad-dūrālokaṁ svālokaṁ vraja-vāsibhiḥ |
tatra dṛṣṭānta ekaḥ syāc chrīkāntaḥ sa tu nāvaraḥ ||3||

[20] tad evaṁ sati sarva eva vraja-vasatir govardhana-tala-nilayam iva tad-upari-valayaṁ tena saha viveśa | tataś ca—

utsarpaj-jyotir-ālīr vibhava-vaśatayā taṁ rathaṁ tūrdhva-bhājaṁ
carmākṣā menire tarhy upari-gatatayā tat-padopāsakāś ca |
kṛṣṭvā brahma-hradāt prāg api mura-jayinā lambhitā gomino yāṁ
tāṁ vṛndāraṇya-madhye gatim iha sumataṁ tad-vidaś cārv apaśyan ||4||

[21] tatra yamunā-dakṣiṇa-pārīṇādayas tu—

nārūḍhā ye rathaṁ te ca kṛṣṇaṁ rūḍhānurāgakāḥ |
pūrṇimā-vṛndayor yogād anujagmuś cara-sthirāḥ ||5||
tatrānyac citram āloki sarvaiś ca vraja-vāsibhiḥ |
ye prāg adṛśyatāṁ prāptās te'py adṛśyanta tatra hi ||6||

rathaṁ vibhur gatam atha siddha-kāryatāṁ
vrajeśvara-spṛhita-vaśāt kuśa-sthalam |
vapur bahūkṛti-kṛti-vidyayānayad
balādibhis tribhir itam ātmanā ca tam ||7|| iti |

[22] tad evaṁ kathakaḥ kathayitvā manasi tu tad idaṁ kathayāmāsa—kintu vraja-janās tathāgacchatas tān nādhyakṣam adhyagacchan kevalaṁ gokula eva sthitān apaśyan | dārukaś ca na tān gokula-sthān apaśyat, kintu ratha eva sthitān |

[23] tad evaṁ vyūha-bhedena labdhe śrī-kṛṣṇādīnāṁ vraje'vasthāne śrīmad-uddhavasyāpy atra ca tathā sthitir yuktā | yataḥ—

āsām aho iti yad arthitam uddhavena
prāptaṁ tad eva khalu yat tritayāṅgam ittham |
svasyāgrimā gatir amūr nitarām amūṣāṁ
vṛndāvanaṁ sadanam ātma-patir mukundaḥ ||8||

[24] devās tu pūrvam antardhāna-dṛṣṭyā duḥkha-spṛṣṭāḥ samprati yān dṛṣṭvā sphuṭam ullasantas tava jayakāra-vādya-prakāra-vāraṁ bhāsayantaḥ saṅgam eva saṅgatā babhūvuḥ |

[25] kiṁ ca, tatra tatra ca līlāyāṁ deha-vyūhaṁ prapannās te citta-vyūham api prapadyante | taṁ ca taṁ ca prapadya tat-tal-līlā-rasābhiniveśa-vaśatayā na sarvatra sarvaṁ pratipadyante, kintu yathā-svam eva | na hi lakṣmīs tad-bhedāḥ sītādi-sva-bhedānāṁ khedādikaṁ spṛśanti |

[26] atha yadavaś ca teṣāṁ tāvantaṁ vilambaṁ nājānan, kintu svalpa-mātram | yaḥ khalu māsa-dvaya-mayo'pi vraje vahala-samaya-vrajatayāsīt | tac ca sarvam asya pūrva-pūrva-labdha-yogamāyā-balatvān nāpūrvaṁ mantavyam iti |

[27] tad evaṁ vibhāvya punar goloka-praveśa-kaṣṭam āvirbhāvya spaṣṭam ācaṣṭa—

īkṣā-mātrāt prāpta-citrāviśeṣān
kṛṣṇāj jñātvā kautukaṁ cāptavantaḥ |
labdhāśās te gopakāḥ prema-vṛddhya
tatrāmānto'py antar uccair vijahruḥ ||9||

śrī-kṛṣṇaś ca drāk svayaṁ sarva-vanyāṁ
paśyan dhanyāṁ rāma-citraḥ samitraḥ |
krīḍan dhenūś cārayan veṇu-gānaṁ
kurvan sarvaṁ śarma-pūrṇaṁ cakāra ||10||

[28] atha labdha-tat-praveśasya goloka-pradeśasya paripāṭī punar anyatra brahma-saṁhitāpy atra tu netrābhyām udghaṭitī-kriyate | kintv idam apy anusandheyam |

yadyapi bhavad-aṅgajatā sākṣād asyeti neśatā yojyā |
tad api mahā-guṇa-dṛṣṭyā hṛṣṭyā kavibhiḥ pareśatā kavitā ||11|| iti |

[29] tathā hi, sa khalv ayaṁ lokaḥ prākṛta-dṛṣṭīnāṁ prakaṭe vṛndāvana evāprakaṭaṁ vartata iti pūrvam atra ca prakaṭitam asti | tathā ca sati—

cic-chakti-vyakta-vaicitryaṁ brahma-jyotir adaḥ padam |
gokulākhyaṁ yogya-līlaṁ śruti-smṛti-vilokitam ||12||

asmin yad yad bhāsakaṁ bhāsitaṁ vā
tat tat sarvaṁ bhāti kṛṣṇasya yogyam |
yasmād iṣṭaṁ na hy aniṣṭaṁ tu kiñcic
cic-chaktiḥ sā sauti tasyārcanāya ||13||

lakṣmyaikayaiva valitaṁ prati viṣṇu-lokaṁ
goloka eṣa jayatīti yad āha śāstram |
lakṣmī-sahasra-śata-sambhrama-sevyamānaḥ
kṛṣṇaḥ se eṣa valate khalu tatra sākṣī ||14||

atītya brahmāṇḍa-pracayam atha vaikuṇṭha-valayaṁ
samūhaṁ bhaktānām api madhuripor mūrti-nicayam |
ayaṁ loko dhatte vidhi-kalita-pūrvāṇḍa-paṭalaṁ
ramā-koṭīḥ sarva-stuta-gaṇam aghārer vapur api ||15||

cintā-ratnāni santi sphuṭam api tu na tad-bhūmitānyatra siddhā
siddhā vā syāt tathāpi sphurati dhanam itaḥ kāmanān nāparārthaḥ |
muktir naiveti labdhe tad-upari ca vibhur yātu govinda-bhaktis
tasyāś cūḍāmaṇir yā tad-udaya-valitā bhūr iyaṁ kena tulyā ||16||

anyatra kalpa-tarutā nija-jāti-mātre
vyaktā bhaved iha tu sārkatarau ca citrā |
eṣa trivargam api yat paramaṁ vimokṣaṁ
rucyaṁ harer bhajanam apy atulaṁ dadāti ||17||

amṛtam api ca pītvā deva-vargaḥ kadarthaṁ
bhajati salila-mātraṁ cātra kiṁ varṇayāmaḥ |
amṛtapaduravāpadhyāna-kṛṣṇāṅghri-padma-
sphuṭa-madhurima-dhārā-vāhi yal lālasīti ||18||

gāvo yatra mukunda-veṇu-raṇitāsvādena puṣṭāṅgatā
juṣṭāḥ svastana-parvatāj jharamucaś cinvanti dugdhāmbudhim |
golokaḥ sa yathā parītya vilasan khātena tenāniśaṁ

śvetadvīpatayā prasiddhim ayate mantreṣu yantreṣu ca ||19||

śvetadvīpa-prathiti tad adaḥ kiṁ ca goloka-nāma
śrī-kṛṣṇasya sphurati bhuvanaṁ tat-kṛpā-mātra-gamyam |
jānantaś ced idam api matā durlabhāḥ kṣauṇi-pṛṣṭhe
tiṣṭhatv eṣāṁ tad-adhivasatāṁ cāru vārtā tu dūre ||20||

upari vimānāvalibhir lokapa-mukhyā grahāś ca bhāntīha |
gokula-śabdāl labdhā laukika-līlā hi tatra visrabdhā ||21||

yatra vāsudeva-mukhya-vṛndam āvṛttitvam eti |
astu tatra cānyad anyad anya-loka-vandya-vastu ||22||

[30] tad evam upari parīvāra-parītam api paritaḥ sudustara-pārāvāra-tīra-kṣīra-pārāvāra-sīmatayā pratītam api bhagavad-vapurvat tam imam asīma-pradeśaṁ deśaṁ kathayanti | [31] yatra cāṣṭāsu kāṣṭhāsu dhāritra-nibha-vicitra-lokāḥ salokatāṁ gatā vilasanti | tasya cāntar-vācām abhūmir vṛndāvana-nāmnī gocāraṇa-bhūmiḥ | tathāpi kiñcid vacasā tad añcitaṁ kariṣyāmaḥ |

svarṇa-kṣauṇyāṁ tamāla-garuḍamaṇi-bhuvi svarṇa-puṣpāḥ suvarṇa-
prakhye vṛkṣe palāśānyasita-maṇi-samānyevam anyatra kiṁ ca |
teṣāṁ yady eka-patraṁ pratikṛti-kalayā kartum icched vidhātā
śloketāharinśaṁ vā tad api nahi yaśaḥ kiñcid apy añcatīva ||23||

kuñjāḥ kvacid ratna-gṛhāṅgatāṁ gatā
vṛkṣāḥ kvacid rāja-gṛhādhika-spṛhāḥ |
vallyaḥ kvacil lāsya-kalā-kalāpikāḥ
sthalyaḥ kvacid ratna-tulātulārcitāḥ ||24||

ekasyāṁ diśi paṅkajādi-vilasan-nadyaḥ parasyāṁ prasūn-
ādi-kṣmā hima-bālukābha-sikatā madhye tu yāsām iha |
etā rāsa-bhuvaḥ kvacit kvacana tāḥ puṣpāṭavīr antarā
kvāpy adri-sthita-ratna-bhūtala-gatā rājanti sarvopari ||25||

citra-bhramaṁ dadhati te taravo na yāvad
vātā vahanti kusumādi vilolayantaḥ |
citranti te'pi ca khagā na yad āhriyante
kaṁsāri-vaṁśa-raṇitādika-mādhurībhiḥ ||26||

śilīvaktā bherī-dhvanim avara-vādyaṁ cala-dalāḥ
kuhūkaṇṭhā gānaṁ dadhati śitikaṇṭhā naṭa-gatim |
tad evaṁ bhrājante bahu-vidha-kalā yatra vipine
vinā yatnaṁ raṅga-kṣiti-kula-mayaṁ tad vilasati ||27||

gītaṁ kecana ke'pi vādyam aniśaṁ kecic ca nṛtyaṁ khagāḥ
sammodād anukṛtya bibhrati ruciṁ vṛndāvane sarvataḥ |
kintu śyāmala-gaura-kānti-valitā ye tatra ye cāpy amī

tat-tan-nāma-vihāra-sūcaka-rutās te'smākam antar-gatāḥ ||28||

parasparaṁ tatra mṛgāḥ sa-sauhṛdā
bhāntīti citraṁ natarāṁ vimṛśyatām |
prāṇā hi teṣāṁ sphuṭam ekatāṁ gatāḥ
kṛṣṇātmanā yad vilasanti sarvataḥ ||29||

prāntara-goṣpada-bhūmiṣu
harimaṇi-tulitāni bhānti tārṇāni |
gāvo mṛgāś ca yāsu
śrī-hari-paripālyatā-tulyāḥ ||30||

gāś cārayanti viharanti mitho hasanti
śliṣyanti bibhrati kalāṁ ratim āvahanti |
atra vrajāntim avane hari-rāma-mukhyāḥ
sārdrātmanā nikhila-cetanam ārdrayanti ||31||

kṛṣṇas tatra ca pūrva-pūrva-ripujit kelīndra-jālaṁ kadāpy
uccair mitra-janasya saṁsadi muhuḥ kurvann apūrvāyate |
āsīd bhīṣaṇatā purā ripu-tateḥ satyā na sā sāmprataṁ
tādṛg yā kutukaṁ paraṁ prasavati pratyakṣatā-kāriṇām ||32||

gāvaḥ śubhrāḥ sa-śṛṅga-dvaya-śapha-caya-bhū-jāta-rūpāṁśu-rāgāḥ
sthūlāmbhaḥ-kumbhadūdhaḥ-sravad-amṛtatayā sārdritāntaḥ-pradeśāḥ |
āyatyā bāladhījyā nava-tanayam atītyāpi kṛṣṇa-prasaṅgā-
saṅgād udyad-dravāṅgāḥ sukha-mukhara-mukhāḥ sneha-dehāḥ sphuranti ||33||

dadhy-ambudhes tarala-bhāṅ-navanīta-piṇḍa-
prakhyāni śāvaka-nibhāny amṛta-dyuteś ca |
kṛṣṇasya ca smita-sudhā-pariṇāma-rūpāṇy
asmiṁś caranti viharanti ca vātsakāni ||34||

nityaṁ nityam udañci-kānti-viśadās tāruṇya-bālyāṁśa-bhū-
cāpalyātimanoharā nija-gaṇāsaṅgātiraṅgākulāḥ |
pratyagrāmala-śṛṅga-bhā-vitaraṇā nānā-gati-dyotitās
te te vatsatarā harer vilasita-prāyā ruciṁ bibhrati ||35||

śubhrā bhasma-pramukha-rajasaḥ śṛṅkhalā-ghaṇṭikābhyāṁ
sarpa-srakkā dvi-guṇita-jaṭā-bandha-tulyāṅga-śṛṅgāḥ |
ap-pitākṣāḥ sadudaya-lasac-candramaḥ-khaṇḍa-puṇḍrā
yasminn ugrā iva vidadhati krīḍitaṁ tasya bhadrāḥ ||36||

gāḥ pālayatāṁ teṣāṁ, āstām āhvāna-gāna-nṛtyādi |
api sahajaṁ gaditādyaṁ, tat-tan-madhuri-madhurāṁ dharati ||37||

[32] tathā hi, goloka-mātram eva varṇanā-pātram ācaranti—

mādhvīka-jaitra-madhura-svaram akṣarāṇāṁ
uccāraṇād vijita-veda-vid-ādi-garvam |
kṛṣṇārtha-tṛṣṇa-rasa-bhāva-kulākalaṅkā-
laṅkāram īritam api sphuṭam atra gānam ||38||

akāle haṁsālīr valayati vidūrād vikalayaty
alaṁ dig-dantīndrān divija-bharatān unmadayati |
gatiḥ kṛṣṇādīnāṁ yad iha tad aho kiṁ kavi-janas
tadīyaṁ nṛtyaṁ vā kavayatu vayaḥ-koṭibhir api ||39||

[33] tatra kaṁsāri-vaṁśī tu sarvāvataṁsāyate | yataḥ,

sarveṣāṁ sphuṭam atra bhṛṅgam avadhiṁ kṛtvā tad-āvāsināṁ
sarvāṇy eva sadā harer anubhave sāhāyyam ātanvate |
kintv eteṣu ca veṇur eva paramaṁ sauhṛdyam āpadyate
yasmād dūratarād api drutam amuṁ kaṁsa-dviṣaḥ śaṁsati ||40|| iti |

nadyaś ca yatra vividha-dyuti-nīravatyaḥ
sad-ratnaja-drava-nibhāḥ paritaḥ sravanti |
yā vaṁśikā-kala-vaśāt kaṭhināḥ kadācid
ratnāṅgatā-prakaṭinā mahasā sphuranti ||41||

śailāś ca veṇu-rasārdra-śilākhilāṅgāḥ
paṅka-prabhā hari-padāvali-labdha-mudrāḥ |
yātāḥ punaḥ prakṛtim apy atha tena mudrā
citreṇa bhūṣitatamāḥ sukham āvahanti ||42||

nānā-sarāṁsi kumudāmbuja-jāti-jāta-
yuktāni māna-guṇayor jala-siddhavanti |
yatra sphurad-vidhavati vrajarāja-sūnor
vaktraṁ vibhākarati ratnavataṁsa-yugmam ||43||

taṭinī kṛṣṇā-nāmnī, smarayati nāmnā rucā ca taṁ kṛṣṇam |
mānasa-gaṅgā punar atha, mānasa-rūpā vibhāti tasyātra ||44||

yad api kamala-bandhor ātmajā vāhinī sā
tad api kamala-pāliṁ kevalāṁ nānupāti |
api nija-hita-somāṁ gandha-somālim eṣā
vidadhati kula-tulyaṁ sarvam accha-svabhāvā ||45||

[34] tad-ādi-nadīnāṁ ca—

gāḥ pāyayaty api ca khelati vāri mitrais
tīre sukhaṁ niviśate taru-dhāmni śete |
jāgrat tu citram iha jīvana-jīva-jāta-

keliṁ vilokayati gokula-rāja-putraḥ ||46||

śrī-vṛndāvana-deśa eṣa ruciraḥ puṣpādibhir bhūṣitaḥ
kṛṣṇā-mānasa-gaṅgayor valanayā mālā-dvaya-bhrājitaḥ |
śrī-govardhana-śaila-ratna-tilakaś cakrādi-lakṣmāṅkitaḥ
śrī-kṛṣṇārcana-dīkṣitākṛtatayā cittaṁ satāṁ karṣati ||47||

[35] tad-deśa-sanniveśaś ca svayam evaṁ nirdeśam arhati | atha śrī-vṛndāvanāhvaya-vanyā-madhye dhanyānāṁ yat paramaṁ dhyeyaṁ śrī-kulākulaṁ gokulaṁ bhavati, tasmād udagardha-pūrvayoḥ kṛṣṇā sarveṣāṁ sarva-tṛṣṇāṁ pūrayati | hutāśana-diśaḥ katipaya-deśas tu hutāśana-veśa eva vraja-vāsināṁ prāk-kṛta-vraja-bahiraṅga-jana-saṅgānaṅgī-kāra-yācanayā vāsanayā bhāsate |

[36] atha dakṣiṇārdha-paścimayor vipaścitaḥ sarvataḥ parvatānakān parvatān varṇayanti | yeṣāṁ samīpe sravantī mānasa-gaṅgā nāma sravantī virājate | tatra yadyapi govardhana-bahu-sthāna-saugandhika-dhavala-śoṇarāṅkavāṣṭa-kūṭa-vara-sānumukhyāḥ sukhyātā mahīyāṁsas te mahīdharā mahīyante, tathāpi te ca sarve govardhana-lakṣmyās tad-upalakṣaṇatayā lakṣyante |

[37] sa ca śrī-govardhanas tasya gokula-kamalasya dakṣiṇasyāṁ diśi dṛśyante | yamunā-sadeśe ceśāna-deśe śobhita-taṭeḥ śrīmān bhāṇḍīra-baṭaḥ suṣṭhu bhrājate |

[38] tatra śrī-govardhanasya prathamaṁ prastūyate | sa hi saṁhita-mahā-dhana-maṇi-paripāṭī paṭīyasā śubha-juṣā vapuṣā viśva-vilakṣaṇa-viśvakarma-ghaṭitāṅga iva saṅgacchate | yasya ca kvacit kvacin mithaḥ kṛta-rāga-marakata-puṣpa-rāga-śilā-yugala-ruci-pūrāt kṛṣṇa-rāma-satṛṣṇayā dūrād api tat-tad-bhakti-śūrāḥ paryāvartante | kvacana ca svarṇa-rekhā-labdha-rucira-varṇa-harinmaṇi-bhāgam āgamya śrī-vrajeśasya yaḥ sūnur yā ca snuṣā, tayoḥ suṣamayā tuṣārayanti, vṛtta-tad-adarśana-tapta-cittā devyaś citta-vṛttim | kvacid api sphaṭika-gaṇḍa-śilā-khaṇḍa-maṇḍala-maṇḍatayā sva-yūtha-bhramāt tatra kṛta-kramā yūtha-bhraṣṭā gāvaḥ praṇaṣṭānveṣibhir visrabhyamāṇa-kṛṣṇopadiṣṭatayā labhyante | kvāpi ca kandarā-mandirāṇīva śrī-govindānandi-tayā sampadyante, naga-varāṇāṁ vārā nagarāṇīva | yatra phalādikaṁ krayyam iva paryavasyati | yatraiva kalakala-kalāḥ pakṣi-kalāpāḥ kraya-naya-maya-saṁlāpa-janā iva lakṣitāḥ kriyante | yatraiva ca maṇi-śilāsana-yugalāni śyāma-śubhra-lāvaṇya-rājyamāna-rāja-prakṛti-niveśa-dhanyāni paṇya-kara-sthānatayā gaṇyante | yatra yatra ca putra-puṣpādi-duṣpārāś chatra-vārā iva kecid vṛkṣa-sārāḥ samakṣāḥ santi | teṣu keṣucic camarī-gulucchāś cāmarāṇīva dṛśyante | kutra ca kṛta-nirjhariṇī-visarāḥ sa-sarovara-nirjharāḥ sevā-parikarāyante | yataḥ,

ūrdhva-snānāvagāhācamana-mukha-sukha-prāpakā nirjharās te
dhārābhis tādṛśībhir vidadhati vṛthitān sīmni tāṁs tān upāyān |
madhye govardhanādreḥ sarasi sarasija-bhrāji madhyastha-gehe
snehenāti-prasaktān dayitatama-janān kehlayaty eṣa kṛṣṇaḥ ||48||

atra ca—

ucca-sthitaḥ kvacana dhainukam īkṣyate svaṁ
satropaviśya sakhibhir lasati kva cāpi |

saṁviśya gūḍham api kutra ca ratna-daryāṁ
varyām upārjayati keli-kalāṁ mukundaḥ ||49||

kiṁ bahunā—

śyāma-dyuti-prathita-mūrtir aneka-dhātu-
citraḥ sadā śuṣira-vaṁśaja-gāna-ramyaḥ |
pītāmbaraḥ sakala-bhūmi-bhṛd-ādi-vandyo
govardhanaḥ sa iva go-dhana-bhṛd vibhāti ||50||

[39] evaṁ bhāṇḍīraś ca svayaṁ khaṇḍa-maṇḍala-patir api tat-keli-kalāpa-maṇḍitatayā tadīya-sevā-paṇḍitatayā ca tatra stotra-pātratāṁ vindate | yathā—

rāṣṭraṁ yasya vanaṁ sva-nāma viditaṁ nānā-prajā-bhūruhā
deśādhyakṣa-janāḥ sa-pakṣi-paśavaḥ puryāntaraṁ sva-sthalam |
rājārhāsanam ātma-kuṭṭima-varaḥ paṭṭāṅganā-vīrudhaḥ
śrī-bhāṇḍīra-vanaspatir narapati-śabdhiḥ sa vibhrājate ||51||

ūrdhvaṁ yojanam asti tiryag api tad bhāṇḍīra-nāmā baṭaḥ
patrair mārakata-cchavir nava-dalair udyat-pravāla-prabhaḥ |
śasyaiḥ kāma-dughas tathāpi sumahā-gehāya te śrī-harer
yātrāvāntara-geha-koṭi-ghaṭanāṁ te koṭarā bibhrati ||52||

yasmin vistīrṇa-dīrghā ravi-duhitur uparyāśayā pāramāptāḥ
śākhāḥ puṣpāṭavīnām api haritam itā bhānti palyaṅka-tulyāḥ |
hinodlyābhāś ca vallyaḥ surabhi-sumanasāṁ yatra yatrāpi kṛṣṇas
tat-tal-līlāsu tṛṣṇag viharati parito’py āvalībhiḥ sakhīnām ||53||

[40] tad evam anayor bhāṇḍīra-govardhanayor vidūra-bhavanayor api nija-nija-kṛṣṇa-sevana-mātra-tṛṣṇatayā kila tatra tatra sthirāsanayoḥ samāna-vāsanayor unnata-śirastayā parasparam ālokanam ivālokyate | yayoś ca dvija-varā gatyāgati-dharā paraspara-sandeśa-harā iva dṛśyante | yābhyām agajiṣṇubhyām anucarīṣṇubhyāṁ virājamānā seyaṁ vṛndāvana-lakṣmīḥ sarvartu-lakṣmīm ātmasāt karoti | yatra kvacana sadā parama-śītalā-jala-vāhinīnāṁ kāsāṁcana vāhinīnāṁ bahala-gandhavāhaṁ vahati pradeśe vināpi tat-tad-ṛtu-dināni nija-nija-samayāveśāl labdha-nija-nija-samavāya-vāsa-deśa-sadeśa-praveśā nihila-hārīta-kikhi-vargā yathā-vibhāgaṁ sa-khela-kṛta-nāda-sargās tatra tatra tam aśeṣa-sthale labdha-sva-samayāvalepā jhilli-tallajāḥ karṇa-śūla-mūlatāśaṅkā-kāraṇa-krūra-jhaṅkāra-dhārayā sarvaṁ vidūraṁ kurvantas taṁ hasita-śastaṁ kurvanti | kvacana ca vāridhārādhara-tiryak-prasāra-śikhari-śikhara-nijrharāsāra-sphuṭa-varṣa-vāra-racita-sukha-sāra-ni starṣa-cātaka-bhaṇita-pratibhaṇita-śabda-maṇi-kandarādy-āgāra-veśa-deśas taṁ kṛta-praveśaṁ keśavaṁ saṁveśa-sukham anubhāvayati |

[41] kvacana ca kaṁsāri-vaṁśī-gāna-viśeṣād aśeṣānehaḥ phulla-kamala-sthalakamala-pradhāne sthāne haṁsa-pikādi-līlā-nidhāne sarāgaṁ vaṁśī-dharam amuṁ yathā-vibhāgaṁ rāsa-kuñja-vilāsa-līlā-puñjaṁ kañja-netrāḥ paritaḥ sañjayanti, sarva-garima-dhyeya-madhye tu krama-jāta-tat-tad-ṛtu-jātāny ādyantaranta-sandhi-sambandhi-santata-śantama-sukhaṁ sukha-rūpam api taṁ sukhayanti | yathā—

duṣprāpānanta-puṣpādy-upahṛti-kṛtinaḥ kokilādyākhilākhyān
ānīya svīya-vargān visarad-avasarās tṛṣṇayā kṛṣṇam atra |
nirmāṇāḥ sevamānāḥ sad-amṛtam ṛtavaḥ svasya kāntyā vibhāntyā
varṣantaḥ santi santaḥ satatam api yataḥ sarvadā parvadāḥ syuḥ ||54||

[42] kṛtam ativistareṇa mati-dustareṇa |

[43] atha tad-antaḥ śrīman-nanda-bhūpa-bhavana-stūpa-gokula-rūpa-maṇi-mahā-padmaṁ mahā-padma-patraṁ varṇayiṣyāmaḥ |

[44] yasya ca sarva-sukha-satrāṇāṁ patrāṇām agrima-sandhiṣu rucira-racana-nirbandhiṣu jita-parama-dyo-sthānāni go-sthānāni vibhrājante | yeṣu kalpa-śālā eva gavāṁ śālāḥ | yeṣāṁ madhyaṁ madhyam adhikṛtya śrī-gokula-sampad-adhyakṣasya gavāṁ dhāmāni dhāmāni tanvanti, paritaḥ paritaḥ punar anyeṣām | yatra madhya-madhya-sthita-tad-adhyakṣa-go-sthāneṣu gavāvalokārtham upaveśa-samāveśāya nirāvṛti-kuṭṭima-niviṣṭāni maṇi-veśmāni nirdiṣṭāni |

[45] teṣu sarveṣu—

divā nūtnair vatsair niśi surabhijidbhiḥ surabhibhis
tṛtaṁ sandhyā-yugme hari-bala-suhṛdbhiś ca patibhiḥ |
gavāṁ sthānaṁ tat-tan-manasi muni-rājāṁ ca nidadhan
nijāṁ kāntiṁ kāntiṁ janayati janāḥ ke kila pare ||55||

gavām āhūtiḥ sā muhur api ca sā dohana-kalā
hareḥ sā sā cātra pracura-hasitādyā vilasitiḥ |
sva-mitraiḥ sā krīḍā gṛha-patir asau cāsti sukha-bhṛn
muhur yad draṣṭṝṇāṁ dṛg-apara-dṛśaṁ lālasayati ||56||

[46] sadana-vanayor āgamana-gamanaṁ tu pātrāṇām eva sandhi-sambandhibhiḥ pathibhiḥ prathitam | tatra cedaṁ varṇayanti—

śrīmad-vrajasya padavīṣu guru-prathāsu
śrī-kṛṣṇa-tatparatayā vilasat-kathāsu |
sāvṛtti-sarva-vara-varṇa-samāśritāsu
sarvāsinaḥ śruti-samāṁ pratiyanti rītim ||57||

[47] teṣām api pathāṁ yathāyatham ubhayataḥ pramada-vana-pātratayā moda-sandohenābāla-sammada-satrāṇi patrāṇi tāni virājante | yāni ca kiñcit-kuñcita-kamala-patravad evālavāla-saṅgha-saṅgatatayā bahir-jana-durlaṅghatām aṅganti, śākhināṁ ghana-śākhatayā na ca sphuṭa-madhyād api dṛṣṭi-parāmṛṣṭiṁ gacchanti |

[48] ye ca rājāntaḥ-puraṁ gantāraḥ panthānaḥ kathitās te tasya karṇikā-saṅgatasya subahu-mukha-śatasya maṇi-baddha-krama-sopāna-naddhatayālambamānā vṛndāvana-vana-vṛndam ālambamānās tan-makaranda-samāsvāda-sukhād aspanda-jihvā iva dṛśyante |

[49] yasya karṇikākārasya kiñjalka-vāra-nibha-prācīram abhispṛśantas tad-antaḥ sadābhīra-nikarāṇāṁ saparikarāṇāṁ purohitānāṁ puro-hitānāṁ śreṇī-rūpāṇāṁ śreṇī-rūpāṇām api yathā-sthānaṁ nivāsāḥ sa-vikāsā vilasanti |

[50] ye khalv antar-dhāma-maṇḍala-mārtaṇḍasya pariveṣā iva suveṣā lakṣyante | tad-vāsinaś ca te gokula-pateḥ sampad-aṁśa-bhāgitayā tad-aṁśā iti vyapadiśyante |

[51] teṣu ca—

ye sad-bhāva-samāḥ sphuranti pitṛbhiḥ kṛṣṇasya ye bhrātṛbhir
ye sakhya-prathayā vihāra-paramair ye vā niṣevāparaiḥ |
vibhrāji-vraja-vāsitāśubha-juṣas tān-nūtanāgantukā
nāmībhyaḥ pṛthag-īkṣayā kalayituṁ lokāś cirād īśate ||58||

kiṁ ca,

mātas tāta bhrātar ity ādim āhvāṁ
kurvaṁs tat-tat-tulya-bhāveṣu kṛṣṇaḥ |
tat-tal-lokād apy alaṁ teṣu modaṁ
datte yat te sarvakaṁ vismaranti ||59||

[52] atha tasmād āvaraṇād abhyantaram asādhāraṇāntaram aśeṣa-sabhākhaṇḍalaṁ sabhā-maṇḍalaṁ paritaś cakāsti |

[53] yatra ca sva-vāsi-janam anukurvantaḥ paraspara-sammukhatayā sukham iva valamānā vimānāvatārā iva gṛha-sārā virājante | ye khalu jāta-rūpeṇa jāta-rūpā vaidūrya-maṇibhir dṛṣṭi-prācuryam iva hīraka-lasitaiḥ satatam adhīra-hasitam iva visṛmara-rāga-padmarāgair mahānurāgam iva lāvaṇya-yuktāmala-muktāvalibhir visarad-ajasra-sanmadāsram iva mad-kala-kalaviṅkādi-kalaiḥ kalakalam iva parasparaṁ vyañjayantaḥ santi |

[54] tad evaṁ sati bahir-antaḥ-sadana-janāḥ sahaja-kanakāsana-gaṇam adhyāsīnāḥ śrī-kṛṣṇa-rāma-kathā yathāyathaṁ prathayantas tat-tad-bhāva-bhāvanatayā śārīra-svabhāvam api vismarantīti kiṁ varṇanīyam |

[55] yadā yadā tu kadācit kvacid asau śrīman-nanda-kula-candramā nija-kāntibhis teṣāṁ cakora-vārāṇām iva pāraṇāṁ pūrayati, tadā te nija-nija-janma ca navanavavan manyante |

tatraiva śravya-dṛśyābhidha-vividha-mahā-kāvya-vṛndaṁ sa-citraṁ
kṛṣṇasyājanma-līlāvali-valitatamaṁ darśayantaḥ suvijñāḥ |
taṁ tāta-bhrātṛ-bandhu-prabhṛti-nija-janāneka-lakṣeṇa saukhyād
āsīnaṁ nandayantaś ciram api vigataṁ tat tad adhyakṣayanti ||60||

[56] tad evaṁ paritaḥ parisṛtaṁ kakṣyā-devayaṁ prakhyāpitam |

[57] tayor apy antaḥ-pañca-kakṣī tu sākṣād-vraja-kṣmāpater eva nivāsaḥ śrīnivāsatayā śrīnivāsa-vāsatayā ca sarveṣām api sarva-vāsanāṁ pūrayati |

[58] tatra madhyamaṁ prakoṣṭhaṁ punaḥ sarvataḥ śreṣṭhatayā madhyamatām atikrāntaṁ śuddhānta iti kathyate | yasya paścimāyāḥ kāṣṭhāyāḥ pañcāpi prakoṣṭhā nikhila-sādhvīśvaryā śrī-goṣṭhādhīśvaryādhiṣṭhīyante | uttarasyāḥ sāmbālena pralamba-kālena pūrvasyāṁ sarveśvareṇa śrī-goṣṭhādhīśvareṇa, dakṣiṇasyāḥ svayaṁ gokula-lakṣmī-nāthena mad-vidha-nāthena |

[59] tad evaṁ kakṣyā-saptaka-mayī sarveṣām api jīvanasya lakṣyā, seyaṁ rājadhānī virājate |

[60] yatra khalv antar antaḥ pratikakṣyam upary upary ekaikādhika-bhūmikatayā gṛhānayana-spṛhāṁ bṛṁhayanti | [61] ata eva—

yadyapi maṇi-maya-lakṣmīḥ sarvā seyaṁ purī bhavati |
tad api śirovan-madhyaḥ koṣṭhaḥ sarvāṅgataḥ śreṣṭhaḥ ||61||

[62] asya madhnye mahā-mahima-dhyeyatānandita-nija-bhaktaṁ mervākāra-kuṭṭima-niviṣṭa-stambha-paṅkti-saktaṁ sarva-mukuṭa-bhānaṁ kuṭa-pradhānaṁ virājante |

[63] yac ca niketanaṁ virājat-ketanaṁ calat-patākā-khelatayā cetanam iva cintyate |

[64] yatra ca sakhibhiḥ sa kadācid ārūḍhaḥ prathita-jiṣṇu-nīlakānti-vijiṣṇu-kāntibhir upagūḍhaḥ sarva-goloka-lokaṁ lokayantaṁ lokayan yugapad eva pramada-mūḍhaṁ karoti | yathā—

cakṣūṁṣi siñcati manāṁsi muhur dhinoti
prāṇān bibharti pulakena tanūs tṛṇoti |
teṣāṁ tadā bata yadā maṇi-kuṭṭimāgram
āruhya gokula-vidhuḥ kiraṇaṁ tanoti ||62||

[65] astu tāvat tat-stha-tad-avastha-janānāṁ vārtā, sā ca purī tādṛśa-prema-vikāram urīkurvatīva mahadbhir urīkriyate | tathā hi—

yasyāṁ patkākāir aneka-rūpā
vātena nānā mukhatāṁ prayātā |
citrālanetrāḥ paritaḥ sphurantaṁ
vyaktaṁ hariṁ paśyati paśya paśya ||63||

kumbhāḥ sudhākānti-samāḥ sva-kāntibhiḥ
pūrṇā gṛhāṇām adhiśekharāyitāḥ |
maṅgalya-rūpāṇi vapūṁṣi bibhrate
hareḥ sadābhīpsita-sarva-parvasu ||64||

sadmāvalīnāṁ paṭaleṣu śubhra-
prabhāḥ prabhānti sphuṭa-ratna-bimbāḥ |
śrīmad-vrajendrātmaja-keli-vṛndād
iva praphullāḥ pulaka-prakārāḥ ||65||

mayūra-pārāvata-pakṣi-mukhyāḥ
krīḍanti citraṁ praṇadanti cāru |
bhaktā ivāmī ca vicitrayanti
śrotre ca netre ca surāri-śatroḥ ||66||

citrāṇi ratna-pracitāni bhittiṣv
ābhānti tat-tad-rucirocitāni |
janmādi-līlā-vraja-rāja-sūnor
adyāpi yāni prathayanti santi ||67||

sadmāni śaśvad vilasanti sarvatas
tadīya-sad-bhakta-yaśāṁsi bibhrati |
abhyantare'linda-mukhe ca sānugaḥ
svaṁ nāma vinyasyati yeṣu mādhavaḥ ||68||

vicitra-śobhā-maṇayaḥ subhāsurāḥ
sabhāntarālaṁ racayanti citritam |
neyān paraṁ teṣu guṇaḥ paraś ca yad
doṣāsu doṣā-tilakā bhavanti te ||69||

tasyāṁ samantān maṇijāṅganāni
svacchāni sad-bhakta-manaḥ-samāni |
sthāne tatas tāni hares tadīya-
vrātasya cābhāsa-tanūr ve'nti ||70|| iti | (kulakam aṣṭabhiḥ)

kiṁ ca,

loko divyātidivyas tam anusamadhikaṁ gokulaṁ tatra lokā
brahmādīnāṁ vimṛgya-sthiti-pada-rajasas teṣu tṛṣṇak sa kṛṣṇaḥ |
yo'yaṁ jīvātu-ratna-pratikṛtir athavā jīvanasyāṅgam itthaṁ
jñātaḥ kutrāpi gatvā pratimilitatayā yeṣu śaśvad vibhāti ||71||

[66] tad evam anabhivyakta-cid-vastūnām api prastuta-tat-premābhipreyate | kim uta tat-prema-maya-cid-vilāsa-bhāsamānānāṁ, kim utatarāṁ cira-viraha-dahanānantaram amṛtam iva tam upalabdhavatāṁ tasya ca punar agamanaṁ visrabdhavatāṁ teṣām iti tātparyaṁ paryavasīyate | yataḥ—

ājagāma yadu-pattanād asau
mādhavaḥ kila yadā tadā vrajaḥ |
āgato'yam iti vardhi-sammadād
adyatām iva sadādhipadyate ||72||

yarhy āyātaḥ sa yadu-sadanāc chrī-vrajeśāṅga-janmā
tasmād ūrdhvaṁ para-para-dinaṁ śarma-dharmājaniṣṭa |
tat-tat-kṛcchrāt tad-anu milanaṁ sūcayad gīta-vādyaṁ
svādyaṁ kartrī nikhila-janatā yan nayantī na veda ||73||

ye ye cāsan prakaṭa-vibhave sthavarā jaṅgamāś ca
śrīmad-vṛndāvana-bhuvi ta evātra kṛṣṇaṁ prapadya |
ānandena pratata-rucayas taṁ prati svaṁ bhajantaḥ
svasmādanyat kim api na viduḥ śreyasāṁ cāru-pātram ||74||

vṛkṣāḥ śailāḥ hradinyaḥ khaga-mṛga-nicayā vanya-devyaḥ surabhyaḥ
sevā-tṛṣṇāḥ sakhāyaḥ pitṛ-mukha-guravaḥ kiṁ ca kāntā vraja-sthāḥ |
kṛṣṇād vicchidya kṛcchrāt pratimilitatayā snigdhatā-digdha-bhāvaṁ
bibhrāṇās tasya kāntīr nava-nava-tulayā śaśvad eva pratīyuḥ ||75||

śṛṇvanti jighranti vilokayanti
spṛśanti kṛṣṇaṁ vraja-vāsi-jīvāḥ |
aho cirāt prāptam amuṁ ta eke
lihanty api pratyahaṁ ūḍha-tṛṣṇāḥ ||76||

janma-śrī-prabhṛtīni keśi-nidhana-prāntāni gāyan vrajaḥ
kṛṣṇasyācaritāni saukhyam ayate yat tāni tac-charmaṇe |
yad yat kaṁsa-vadhādi suṣṭhu tad api prodgāya bhūyaḥ sukhaṁ
yāty uccair vijayī nijaṁ gṛham asāv āgatya yan nandati ||77||

janmārabhya harer nijā yad bhavad bāḍhaṁ ramākrīḍatā-
nandat tena purā vraja-kṣiti-janaś citraṁ na tatra kvacit |
dvārvatyām api bhūtir asya yad abhūt sphārā sa tenāpy alaṁ
saukhyaṁ yāti sa yat priyaḥ kim uta tat-tyāgena ced āgataḥ ||78||

datte yas tulasī-dalaṁ lavam api drāg uttamarṇaṁ tam apy
aṅgīkṛtya vaśībhavaty ayam iti khyātaṁ munīnāṁ matam |
tasmāt sarva-samarpiṇaṁ vraja-janaṁ hitvā gataḥ sad-druhāṁ
nāśāyātha vidhāya taṁ punar ihāyāto'py asau lajjate ||79||

bāḍhaṁ hrīcchati tatra cāyam agatiṁ pitrādi-lokaṁ vrajaṁ
hitvā bhūtim apārjayaṁ janapade dūre vareṇyām iti |
jihrety eṣa ca sa vrajaḥ svayam amūm aujjhīd asau naḥ kṛte
drāg itthaṁ milanottha-śarma tu paraṁ tac-chādanāyājani ||80||

dūraṁ gatvā vicinvann iva jagati ca yais tulya-bhāvān atoṣaṁ
sarvatra prāpya bhūyaḥ svaka-sadanam agāt tair vrajasthair apūrvam |
kṣema-śrī-prema-mātraṁ satatam abhilaṣann artham etan nidhīṁs tān
udbibhrat tāta-mukhyān harir ayam udayad-garvavān parva yāti ||81||

pālyānāṁ sad-gati-śrīḥ sphurati savayasāṁ divya-sat-karma mātā-
pitrādīnāṁ vilokaḥ praṇayi-vara-dṛśām eṣa kṛṣṇaḥ parātmā |
te tasyāpy aṅghri-yugmaṁ bhuja-yugam abhito'py uttamāṅgaṁ hṛd-antaḥ
kañjaṁ pūrva-krameṇety ubhayaka-puruṣākāram ābhāti goṣṭham ||82||

mātur lālanam etya sammatim itas tātasya ca bhrātṛbhiḥ

sārdhaṁ dhenu-gaṇāvanāya vipinaṁ gatvācaran krīḍitam |
āgamyātha gṛhaṁ samasta-suhṛdām īdṛk-pratītiṁ bhajaty
eṣa śrī-vraja-rāja-nandana-śaśī śvāso na eṣām iti ||83||

[67] atha kathakaḥ samāpanam āha sma—

haṁho saukhyaṁ sura-dviṭ-kaṭu-kaṭaka-ghaṭā-praṣṭhakaṁsādikāṁs tān
hatvā tat-kliṣṭa-icttāṁ pitṛ-mukha-janatāṁ nirvṛtāṁ suṣṭhu cakre |
kiṁ cānyaḥ sva-priyāṇāṁ patir iti bahir akhyāti duḥkhāni hatvā
tat-tad-viśeṣa-pīḍā-cchid ayam atijagad-dṛṣṭi goṣṭhe vibhāti ||84||

atra ca—

tat-tat-keli-kalā-kalāpa-kalanāḥ kṛṣṇasya viśleṣatā-
tṛṣṇak-cittatayā punar vrajam upāyātasya varṇyāḥ kati |
so'yaṁ gokula-bandhu-vṛnda-valitaḥ śrīmān sabhā-maṇḍale
gopākhaṇḍala-sūnur atra nivasaṁś cittaṁ hi badhnāti naḥ ||85||

[68] iti vāk-stambhaṁ sambhavan madhukaṇṭhaḥ sāñjalitayā bāṣpa-purā-sañjanaṁ sa-vrajaṁ kañja-locanaṁ vilocayan kṣaṇa-katipayaṁ vilakṣaṇatayā tasthau |

[69] śrī-vrajarājas tu nandita-sarva-samājas taṁ sa-bhrātaraṁ bhūyaś ca bhūyaś ca bhūyaḥ samāhūya sva-vapuṣā sambhūya nija-nayanāmṛtenābhiṣiṣeca |

[70] tayoḥ sarva-tṛṣṇāṁ tarpayan samarpayāmāsa ca kṛṣṇāya svayaṁ tāv iti | kṛtaṁ sarva-vraja-sahtia-vraja-rāja-kṛta-tat-tad-agaṇeya-dānādi-gaṇanayā | sa-vraja-vadhū-vrajā vrajarāja-vadhūr api yāṁ tadīya-mahā-sukṛta-pariṇāma-rūpāṁ kṛpām akṛta, sāpi katipayaṁ varṇanīyā |

[71] yasyām acchāyāṁ nija-sutasya chāyāvad eva tāv adhigatavatī |

[72] atha śrī-vraja-vandinas taṁ vandamānā maṅgalam ācaranti sma—

yaḥ śrīmān vrajarāja-sindhuja-vidhuḥ svāṁ kīrti-kāntiṁ kirann
acchidraṁ tri-jagat pupoṣa nitarām āstāṁ vrajāntaḥ-kathā |
gatvā dūrataraṁ ca gūḍha-tamasāṁ nāśāya bhūyaḥ samā-
gacchad bāḍham asau sadā vijayatām asmad-dṛśāṁ gocare ||86||

[73] atha vandanam—

śyāma-purandara-dhāma-madhurandhara duṣṭa-vināśana juṣṭa-vipāśana
sammada-sāgara-janma-daśādhara pūta-nibhākṛti-pūtanikā-mṛti-
tan-mṛti-tāraka-satkṛti-pāraka śākaṭa-bhañjana-bhāg-aṭad-añjana-
locana-mardana-rocana-mardana-saṁhita-rodana-baṁhita-todana
garga-kṛtāhvaya-varga-bhṛtānvaya dānava-māruta-dāna-balānvita
bandhu-raselita bandhura-khelita bhakṣita-mṛttika lakṣita-vṛttika
darśita-viśvaka marśitara-svaka-mātṛ-suvismaya dhātṛ-śuci-smaya

tarṇaka-mocaka varṇaka-rocaka śobhana-cauryaka lobhana-śauryaka
mātṛ-samīkṣaṇa-yātṛ-sabhīkṣaṇa mātur urojapa jātu rudann apa-
hṛtya havir druta-kṛtyatayādbhuta duṣṭhu-bhayādita suṣṭhutayā sita
bhinna-naga-dvaya-minna-namanmaya jāta-viśocita-tāta-vimocita
haryaga-kānana-varya-ratānana gokula-saṅgata go-kula-saṅgata
vatsa-vanārdana vatsavakārdana dīrṇamayātmaja tīrṇa-mahā-vraja
sarva-janād agha-garva-jayānagha kāliya-jin naṭanāli-yaśo-naṭa
cārita-dhenuka mārita-dhenuka asta-pralambaka śasta-kṛdambaka
bhāva-mudhā-bhaya-dāva-sudhādhaya bodhana-gardhana godhana-vardhana
parvata-yājana parvata-yājana-dharma-vara-pratha śarma-bhara-gratha-
tad-dharaṇī-dhara-sad-dharaṇī-dhara dhṛṣṭa-sureśvara-vṛṣṭa-sujitvara
kāma-gavīsura-dhāmaga-ṭhakkura-sikta tad-ādika-niktatamādhika || vīra ||87||

sa eṣa kṛṣṇa samprati tvam atra gopatiṁ prati
praśastam aṅkam āśritaḥ salobha-cetasārdritaḥ |
bhavantam enam īkṣituṁ nimer jayāya śikṣituṁ
manas tu vaṣṭi yogitāṁ na yad bhajed viyogitām ||88||

api ca—

paitra-vimoṣaka jaitra-vidoṣaka pāśi-bhaya-bhrama-nāśi-jaya-krama
santata-gokula-santata-gokula-darśanayā yuta-darśana-saṁstuta
nāga-sudarśana-bhāga-sudarśana ratna-nipātana-yatna-nighātana
takṣita-yakṣaka rakṣita-pakṣaka tarjad-ariṣṭada garjad-ariṣṭada
veśita-sad-bhuja keśi-tanūruja kaṁsaka-māraṇa śaṁsaka-kāraṇa
saṅgata tat-pura-raṅga-tataḥ pura eva vapurhara devavad-ambara
sad-vara-vāyaka sad-vara-dāyaka māli-sudhāmaka pāli-sudhāmaka
kubji-vapuḥ-sudṛg-ubjitatā-dhṛg-aṅga tad-arpita-saṅgata-kalpita
candana-rūṣita vandana-tūṣita pṛṣṭa-makha-sthala sṛṣṭa-mahā-bala
khaṇḍita-cāpaka daṇḍita-śāpaka saṅga-parādima raṅga-padāgrima-
hasti-padāraka hastipa-māraka aṁsaga-dantaka kaṁsa-sad-antaka
malla-jana-kratha tallaja-mut-pratha mārita-kaṁsaka tārita-śaṁsaka
prājya-dayāhuka rājya-dayāhuka jaṅgata yādava-saṅgata-mādhava
yuktatayāsajad-ukta-cayād vraja-yāpita-tātaka dhāpita-śātaka
tan-nijatā-pratha sad-dvijatā-vrata gaurava-bhūmata gaurava-bhū-gata
śāstra-kathāñcita śāstra-kalāñcita pañcajanād dara-sañcaya-sundara
dharma-nṛpārcita-śarma-kṛpāñcita kāla-vaśaṁ guru-bāla-vapuḥ puru
dakṣiṇayann atha dakṣiṇa-sat-patha-sadma-samāgata padma-samāyata-
locana-bandhura-rocana śandhura saṁsmṛta-govraja-sambhṛta-śug-vraja
tat-prahitoddhava tat-prahitoddhava tac-chruta-śāntika sampluta-kāntika
dūta-samāgama-bhūta-śamāśama-māgadha-yodhana-sāvadha-rodhana || vīra ||89||

aho sa eṣa bho bhavan vrajeśa-gocare bhavan
nijāṁ kathāṁ parāmṛśan sukhāyase hriyaṁ spṛśan |
tadāsmadīyam antaraṁ madena mādyad-antaraṁ
na cānyad anyad īhate kṛpedṛśī yad īhate ||90||

api ca—

rājapa-yācita raja-padārcita sapta-daśāhava tapta-daśādrava
dandha-jarāsuta bandha-jayānuta yāvana-rāḍ-bhaya-bhāvanatāmaya-
vidrava-paṇḍita viśrava-maṇḍita bhasmita-kālaka sa-smita-bhālaka
aṅga-jarāsuta-raṅgajava-druta abdhi-purī-cira labdhi-punaḥ-sthira
bhīṣmakajāhṛti-bhīṣmakalākṛti-sandita-durjana nandita-pur-jana
satyatayājita-satya tathā hita-jāmbavad-īḍita jāmbavatī-śrita
heli-sutāvara keli-sudhākara ujjayanījanur ujjayanād anu
bhadritayābhṛta-bhadrikayāvṛta saptaukṣaṇa-jaya-nāgnajitī-priya
āyita-bhādrika jāyitamādrika bhūmija-kālaka bhūmija-pālaka
anya-sutāmara-dhanya-sutākara-pīḍana-sajjita-pīḍana-varjita
nirjara-pādapa-nirjara-pādapa-hāra-jagan-mada sāraṅgaya-hrada
śambara-dāraṇa-ḍambara-kāraṇa-śaṅkara-mohana śaṅkaraṇohana-
bāṇa-karāyuta-dāna-kalāyuta paṇḍita-puṇḍraka-daṇḍita-puṇḍraka
kāśipa-cakra-kanāśita-cakraka kaurava-bhūgata-paurava-saṅgata
nanda-nṛpādika nanda-kṛpādhika garbhaka-melaya-darbhaka-nirbhaya
balya-tulyāñcita balya-kulārcita caidya-mahā-gada-vaidya-matāgada
saubha-vilāpaka kau bhavikāpaka rāgatamāt puram āgata māthuram
atra ca nārada-mantra-cayādada kulya-mataṅgaja-tulya-karūṣaja-
pañca-mukha-pluta pañca-mukha-stuta vandya punar-vraja-nanda-punar-vraja-
nāgati-sanmadabhāgati-śarmada dātakuvikraya tāta-kula-priya
śarma-tulādhṛta-karma-kulāvṛta || vīra ||91||

vrajeśa-dṛṣṭi-vaśyatāṁ yatā tvayā ca dṛśyatāṁ
niriṅgatāṁ gato'py asi tvam atra nāpi tṛpyasi |
kathaṁ vayaṁ tavedṛśaṁ sukhaṁ stavāma ye bhṛśaṁ
niruddha-kaṇṭha-tātatāḥ sphuṭaṁ samūkatā matāḥ ||92||

api ca—

tātajananyapa-yātapathiglapanātha samastakanātha saśastaka-
mitra-rati-hrada-citra-gati-prada udvahanāgamam udvahanāsama
lakṣa-vivāhaka pakṣa-vigāhaka ullasad-antara-phulladanantara-
lajjana-majjaka sajjana-sajjaka pūrva-vanaṁ para-pūrva-manaḥ-param
āgata tat-kṛta-rāgatayāvṛta sad-vraja-rañjaka sad-vraja-sañjaka
accha-vanācala-kaccha-gaṇācala śīla-kulākula-līla tulātula
tāta-janany-anuyāta-kulāny anu śāntida śarmada kāntida narmada
indramaṇi-dyuṣad-indra-maho-juṣa tuṇḍala-sattama kuṇḍala-sattama
śubhratara-smita śubhra-kara-śrita-rocana khañjana-locana-rañjana
sundara-nāsika kundaradādhika yatna-vasat-kala-ratna-lasad-gala
aṅgada-kaṅkaṇa-saṅga-sad-aṅkana hāri-hṛd-antara hāri-hṛd-antara
tunda ramālaya sundaratāmaya-nābhi-sarovaratābhi-manohara
cīna-paṭī-vṛta pīna-kaṭī-bhṛta sakthi-gatāklama śakti-gaṇāsama
jānu-yugāsita-bhānutayācita citrad-alaṅkṛti-citrada-jhaṅkṛti-
lobhita-ṣaṭpada śobhi-naṭat-pada go-gaṇa-bālaka go-gaṇa-pālaka
mandraka-veṇuka caraṇaka-veṇuka vetraga-hastaka netraga-śastaka
mitra-ruci-smṛta citra-ruci-smṛta keli-kalāhala kelisa-lālasa
sannata-vatsala sannata-vatsala suhṛda-dakṣaka sauhṛda-rakṣaka

sajjanitācana-tad-vanitā-dhana nitya-navaṁ sukham ity alam unmukham
āśrita-tāpa-ramādritam ācara gopa-sad-anvaya gopa-samanvaya
kṛṣṇa sadāśaya-tṛṣṇa sadā jaya || dhīra ||93||

nijaṁ padaṁ vrajābhidhaṁ samitya nityam udvidhaṁ
priyair janair virājase paraṁ kiyat kṛpāyase |
na bhāvam āvṛṇīmahe na yat pṛthag vṛṇīmahe
tad anyad dhunīmahe manas tataḥ punīmahe ||94||

bhṛtyān pālaya vatsalān pramadaya krīḍā-sahāyān ava
prāṇa prāṇa-samāḥ parāś ca janatāḥ saṁrakṣa rakṣā-maṇe |
tac ca śrī-vraja-vanya-dhanya-vihṛti-prācuryataḥ sidhyati
tvāṁ tat kṛṣṇa sa-dainya-kāku vṛṇamas tan nityam āviṣkuru ||95||

[74] atha tasyām eva nirbahiraṅga-janāyāṁ rajanāv asau madhukaṇṭhaḥ kaṁsajid-upakaṇṭha-sthita-rādhā-sadasi kathāṁ prathayāmāsa—

yadā kṛṣṇāpārādanayata harir gokula-janaṁ
padaṁ golokākhyaṁ nibhṛtam iha vṛndāvana-bhuvi |
tadā yad yat pūrvaṁ vividham anubhūtaṁ sthala-jalaṁ
tad evāpūrvaṁ sat sphuṭam akali tasmin nikhilakaiḥ ||96||

[75] yathā ca goloka-deśe vimānena praveśe śrī-rādhikādikāḥ sambhramād adhikānavadhānā jātā iti tāsāṁ bhramāpanayanāya kramād darśitaṁ kalita-sukha-janyāṁ tasyāṁ rajanyāṁ nigūḍhatā-nirūḍha-punar-līlā-satṛṣṇena śrī-kṛṣṇena |

etad gokula-rūpa-ratna-kamalaṁ vibhrājate yatra ca
śrīmat-tāta-puraṁ vibhāti yad vāg vaḥ śubhram antaḥ-puram |
etasmin kila yatra mad-vara-ramā yūyaṁ mayā krīḍitaṁ
kurvatyo bhavitāstha moha-viṣayāḥ kasyāpi kasyāpi ca ||97||

asmiṁś citra-miṣeṇa bhānti vibhavā vṛndāvana-sthāḥ sadā
yāṁs te lobha-vaśād bhajanti satataṁ tatra-stha-bhṛṅgādayaḥ |
āstāṁ tad bata yuṣmad-akṣi-paṭalāny apy atra bhṛṅga-kriyāṁ
gacchanti pratidṛṣṭi hanta mama tad bhrāntiṁ balād bibhrati ||98||

[76] atha tad etad ākaṇinyas tā vara-varṇinyas taṁ prati tad idaṁ varṇayāmāsuḥ—

[77] gokula-yuvarāja ! svacchandāmanda-śanda-sthala-vihāra-labdha-cchandānāṁ śata-koṭi-saṅkhyayā kṛta-bhavad-ānandānām asmākam asmān natarāṁ śarma marma spṛśati | tasmād asmat-kāmanārāmaṁ dhāma kāmam anyad api kāmayāmahe |

[78] atha smitvā ratna-śilāvaraṇam ayatnata eva ca bhittvā sa ca provāca—maṇibhir gṛha-maṇibhiḥ kalita-tamo-niryāṇena suyānena tala-sthala-kṛta-sopānenāgacchata, tad idam accha-dhāma niśāmayata ca | tathā hi—

yadvat purupari prakāma-subhagā tadvat tale vistṛtā
sūryendu-prabha-ratna-saṅghaṭanayā dhārtrīṣṭad-iṣṭāvalim |
ekāntatva-nitānta-kānta-vibhavā krīḍā-karārthāvahā
yuṣmat-keli-kalā-vinākṛta-dūtā seyaṁ purī dṛśyatām ||99||

pātālasya tulāmite'tra śaśabhṛd-dyo-ratna-ratna-sthale
sad-vātāyana-jāta-vāta-surabhi-vrāte lasat-palvale |
ye vṛndā-vipina-sthirāsthira-vapuḥ-pañcālikānāṁ gaṇās
te'mī tat-tad-anukriyām api kalā-yogād alaṁ bibhrati ||100||

yasyā pṛthutara-madhyaṁ,
lasati mad-aiśvarya-sambadhyam |
paritas tv imam atha bhavatīḥ
prati bhavatīti prathāvatī vasatiḥ ||101||

[79] atha tathāpi na tathā sukham avāpur iti punar amūr ūcire—nipuṇa-guṇa-vismāyaka tad idam apy asmākam adhidhyatītam api maṇi-gṛha-saṅgraha-madhyaṁ padaṁ vandī-gṛhavad aspṛhayāmandī-bhāvyate, kintu svalpam api vana-kalpaṁ kalpa-taru-vanavat spṛhayān alpībhāvyate | tasmāt pūrvānubhava-dhanyaṁ vanyaṁ kiñcid anyad añcituṁ vāñchāmaḥ |

[80] atha śrī-kṛṣṇaś ca vyasyamāna-nija-tṛṣṇatayā kiñcid vihasya tasya sahasradhā-gaṇita-dvāraga-maṇi-śilāvaraṇāni nirasya sahasra-patra-patra-sthita-pramada-satra-bhāna-prada-pramada-vanāni nija-parimala-pada-tad-antaḥ-sadana-sad-aṅgana-nibhāni nibhālayāmāsa, samabhyarṇatayā varṇayāmāsa ca tad idam—

kuñjā vṛkṣāś ca ratnālaya-caṣa-suhṛdaḥ kānti-saṁvāsa-lābhād
vṛttā nīrāśayāś ca sphaṭika-mukha-maṇi-kṣmāsu maitrīm avāptāḥ |
vallyaś cārāla-cillī-paramatama-sakhī-bhāva-kamrāḥ samantād
udyāna-stoma eṣa praṇaya-maya iti vyañjayantaḥ sphuranti ||102||

puṣpādy-udyoti-kuñjā maṇi-maya-nilayāś cātra bhedaṁ na yātās
tasmād etan-matena prakaṭam adhigatenālipāli pravacmi |
yūyaṁ pūrvaṁ vanasthāḥ punar iha gṛhagā mat-priyāḥ stheti loke
vikhyātiṁ mā manudhvaṁ dvayam idam abhidāśāli kintu pratītam ||103||

yad yad vṛndāvana-bhuvi mahā-vaibhavaṁ rājamānaṁ
sāraṁ tasya svam anu samagād etad duyāna-vṛndam |
sthāne tac ca vraja-kula-bhuvāṁ śrī-kulaṁ yatra yuṣmad-
rūpaṁ bhāgān nija-nijatayā vaśyatām ānayeta ||104||

atra sarvā virājante vṛndāvana-vibhūtayaḥ |
bhavatīṣu yathā sarva-ramāṇāṁ kānti-bhūtayaḥ ||105||

[81] atha tathāpi pracita-nija-vihāra-dhanādiṣu yamunā-govardhanādiṣu nija-vallabhānāṁ nirjana-gamana-gardhanasya vardhanatām ālokayaṁs tatra pracchana-dvāram api svacchayann ālokayāmāsa, ślokayāmāsa ca tad idam |

vṛndāraṇyaṁ samantāt kalayata tad idaṁ taṁ ca govardhanādriṁ
tāṁ cāditya-prasūtāṁ saritam atha mahārāsa-bhūmīm amuṁ ca |
yāścaryā kāntir eṣā nikhilam atigatān ānayāpy anyad ūhyaṁ
lokātītaḥ padārthaḥ kim iha na tanute vaibhavaṁ svaṁ vibhūya ||106||

kiṁ ca,

kvacana kvacana vihāre prāg atrāloki yad dṛg-āścaryam |
tasmād dṛṣṭa-pūrvaṁ matvā nedaṁ sa-bhedam amṛśata ||107||

[82] tāny etāni ca vanya-sattvāny atra labdha-sattvāni dṛśyantāṁ, yathā—

bambhanyante bhṛṅga-saṅghā bebhidyante ca kuṭmalān |
aśāśyante puṣpa-rasānarāryante ca sarvataḥ ||108||
jegīyante'pi kāś caite jejīyante parasparam |
pepīyante madhuny uccair dodhūyante vadhū-manaḥ ||109||
aṭāṭyante pakṣi-ghaṭā bobhujyante phalādikam |
cekrīyante nīḍaṁ ūrṇonūyante tac ca yatnataḥ ||110||
jeghrīyante kokūyante sāsadyante jegilyante |
lolūpyante soṣupyante cañcūryante śāvās teṣām ||111||
pranarīnṛtyante taṁ prapanīpadyāsitāmbhodam |
rorūyante caṅkraṁyante te te śikhaṇḍinaḥ paritaḥ ||112||
cañcarīti dedivīti dandaśīti jaṁhanīti |
aryarīti cākarīti sanmṛgālirātta-keli ||113||
dedeti cañcūrti jaṁhati jāhāti |
carkarti soṣopti paśv-ālir anyāpi ||114|| iti |

[83] atha vanyān api sa-bāṣpa-praṇaya-nyāyam idam avādīt—

nadyaṁ svasti kim asti vaḥ kṣiti-bhṛtaḥ kṣemaṁ nagā maṅgalaṁ
bhṛṅgāḥ śaṁ śikhinaḥ sukhaṁ para-bhṛtāḥ śātaṁ mṛgā bhāvukam |
te'mī mādhava-rādhikā-prabhṛtayaḥ snehena vaḥ puṣṭatā-
juṣṭā yuṣmad-apetatāṁ ciram itām uttīrya pṛcchanti vaḥ ||115||

[84] atha yūthaśaḥ pṛthag vibhūya vanitāsu tad-anvitāsu sa punaḥ śrī-rādhāṁ prati ca tad idam asādhāraṇatayā prāha—

pūrvaṁ yat kuṇḍa-yugmaṁ vyatilalita-sukhāyāvakābhyāṁ kṛtaṁ yat
kaṁsotpātena cāśu vyativiraha-śāt tyaktam āsīc cirāya |
rādhe govardhanādreḥ śirasi ghana-rasa-sphāra-bhāsāṁ vikāsāc
cūḍā-ratna-dvayābhaṁ tava mama ca manaḥ-śānti-kṛd vibhāti ||116||

punar vṛndāraṇye ravi-duhitari śrī-hari-girau

tathā bhāṇḍīre yad yad api tava kuṇḍe viharaṇam |
bhaviṣyat etan me hṛdayam adhitiṣṭhat prathamataḥ
sva-niṣṭhaṁ tat kurvad vṛṣa-ravi-sute'nyad bhramayati ||117||

ām uccair viraheṣv ahaṁ tvam api ca sva-prāṇam āśvāsitaṁ
kartuṁ yān bata citta-modaka-nibhān bhāvān akurva sphuṭam |
te caite sakhi sannidhiṁ prati gatāḥ sākṣād aho man-manaḥ
pratyekaṁ svaka-bhoga-saṁbhṛti-kṛte tṛṣṇag vitatya sthitāḥ ||118||

satyaṁ saṅgini sāmpratī ca balaval līlāvalī-cārutā
svāntaṁ klāntam atipravāsa-mahasā naḥ sarvataḥ puṣyati |
kintu prāg-gata-pūrva-rāga-mukha-tan nānaṅga-keli-prathā
puṣṇāti sva-rasair imām api śiphā-vīthīva śākhā-tatim ||119||

tato nānā-līlā vidadhad aham ālībhir anava-
sva-vṛttāntaṁ gīta-pracuram abhinītaṁ ca paritaḥ |
tvayā sārdhaṁ śṛṇvan prakaṭam anupaśyaṁś ca bahudhā
gatāgantṛ-premāṇy asakṛd anubhūtāni karavai ||120||

tataś ca—
ārāmaḥ paricīyatāṁ sakhi sakhī-vṛndaṁ samānīyatāṁ
līlā-dhāma vidhīyatāṁ nija-kalā-kelis tvayā cīyatām |
rāsādyaṁ muhur īyatāṁ mama ratis tatrāpi saṅgīyatāṁ
sarvaṁ suṣṭhu vijīyatāṁ kim adhikaṁ mad-dhīr vaśe dhīyatām ||121|| iti |

[85] tad evam ādi-bahu-saṁvāditayā tāṁ sukhā-kurvaṁs
tat-tad-apūrva-sukha-keli-parva-satṛṣṇāḥ śrī-kṛṣṇas tāṁ rajanīṁ janita-kautukatayā gatayāmāsa |

[86] yatra prathamatas tu tāṁ sarva-stutāṁ sakhībhiḥ saṁvalitām aṅka-kalitāṁ vidhāya
maṇi-khacita-cāmīkara-cita-raṅgam anu rāsa-raṅgam eva devayāmāsa | yathā—

yadvat pūrṇa-vidhuḥ latāraka-gaṇas tadvat prasūnāṭavīm
adhyastāmala-rāsa-maṇḍalam atisvacchāṁ ruciṁ yacchati |
yadvat tatra tamāla-hema-latikā-vṛndāny api sparśanāt
spandaṁ spandam aṭanti tadvad anaṭad govinda-gopī-tatiḥ ||122||

[87] atha rajany-antare labdhāntare śrī-rādhikāyām eva tad-artha-sādhikāyāṁ jātāyāṁ
ravi-kanyā-rodhasi vanyāyāṁ śrī-hari-rasāvanyābhir api rāsam ullāsayāmāsa | yatra ca—

tat-tan-nija-nija-kalayā ghanaṁ ghanaṁ śuṣiram |
śuṣiraṁ tataṁ tatam ānaddhaṁ cānaddhaṁ vidadhe ||123||

[88] vidhāya ca—

madhya-sthānāṁ kṛṣṇa-rādhābhidhānād
yugmāt prāptā prāitbimbīm avasthām |

kṛṣṇa-vyūha-śrī-vraja-strī-tatiḥ sā
reje tasmin maṇḍale rāsa-nāmni ||124||

śubhra-śriyā rāsa-mahī śaśīyate
svacchābhayā rāsa-mahīyate nadī |
nadīyate cāru-mukhābja-rociṣā
rādhādikālir vana-mālinā saha ||125||

gānāṅghri-nūpura-nitambaka-madhya-bāhu-
netra-bhrū-tāla-kalayā lasitaṁ tatāna |
hastākṣi-vācyam iva cāha dṛg-anta-citte
tāsāṁ vinā harim upeyatur anyakaṁ na ||126||

āsyaṁ gāyati nūpurādi tanute vādyaṁ pade nṛtyataḥ
śrotre dve nayane ca sabhya-janatāṁ yānti sma tasminn iti |
rāse paśyata sampradāya-valanā kṛṣṇāṅga-nānāṅgane'
nante'tra pratimūrti cet kim uta sā sā sāmudāyī sthitiḥ ||127||

nṛtyati sma yadā kṛṣṇas tāsāṁ tarhi mano-naṭaḥ |
anaṭad-dṛṅ-naṭībhyāṁ drāg anukurvaṁs tad eva saḥ ||128||

kṛṣṇaṁ kāntatayānupetya puratāḥ svaṁ nitya-kāntaṁ tu tās
tatrāpy anyakare nipatya ca balān nirvāhya dharmaṁ nijam |
tatrāpīṣṭam amuṁ kathañcana rahaḥ prāpyāpi viṣitāḥ
puṇyāt taṁ patim etya śarma-valanāṁ saṁbhṛtya nṛtyaṁ vyadhuḥ ||129||

sarojābhaṁ rāsa-sthalam iha daleṣu praṇayinī-
tatir madhye rādhā vilasatitamām ity api matam |
ahaṁ tv anyad vakṣye pramada-gati-dhṛṣṇaṅ-matitayā
sphuṭaṁ śrī-kṛṣṇasya sphurati hṛdayaṁ tad bahir api ||130||

[89] tad idam api bhaṅgībhir aṅgīkṛtaṁ sphuṭa-bhāṣitayā tu sphuṭam idaṁ kriyate—

kāmaṁ santu harer dṛśoḥ śravaṇayor nāsā-puṭasya tvaco
jihvāyāś ca sadāpi vṛtti-tulitā gopyaḥ sahasrāyutam |
kintu svaratayā bravāma na punaḥ saṅkocitāṁ cin-mahe
śrī-rādhā bata seyam asya niyataṁ sarvā mano-vṛttayaḥ ||131||

yadyapy eṣā bakārer hṛdaya-kamalagā hṛd-bahir-bhūti-rekhā
rādhā-manuṣyās tathāpi drutayati mama hṛd drāg iha sneha-caryā |
yasyāṁ lakṣe sakhīnām api sati satataṁ seyam enaṁ sva-kāntaṁ
sevābhiś cārdrayantī paricaraṇa-karīś citra-mūrtīḥ karoti ||132||

tasmāt karbura-ratna-karbura-rucāṁ vallī-tarūṇāṁ gaṇe
cintā-ratna-gṛhe mahāsana-vare prāṇālibhiḥ prāvṛtā |
anyābhiḥ parivījitā priyatamasyotsaṅga-saṅgaṁ gatā

romāñciācita-gharma-vāri-valitā rādhaiva sā rādhyate ||133||

kampaḥ sampadam eti gharma-salilaṁ rīṇāti romṇāṁ kulaṁ
hṛṣyaty asram abhisravaty uditam apy ālambate kuṇṭhatām |
cittaṁ varṣma ca gacchati stimitatāṁ me paśyato mādhavaṁ
rādhā-yuktam aho madān na ca punaḥ svaṁ dhartum atrotsahe ||134||

[90] iti vaivaśya-vaśyatāṁ svasya vyasya madhukaṇṭhaḥ kuṇṭha-nikhilendriya-gaṇaḥ parama-prema-caṇaḥ sva-bhrātrā stambhita-vigrahaḥ san graha-gṛhīta iva muhūrtaṁ mūrta-bhāvam āsasāda | na ca sa eva kevalatayā, kintu saha saha-janmā ca tanmayatām avāpa | na ca tāv eva svayaṁ tad eva sevamānāv āstāṁ, kintu tayā sājitayā sabhājitayā sabhayā ca samam iti sthite, muhūrtena sarv7n api susthite, tayā sabhayā tābhyāṁ nānā-dānābhyāsaḥ kṛta iti varṇanayā kṛtam | yataḥ—

pariṣvaṅga-śreṇyā priyatama-suhṛdbhir muraripos
tathā rādhā-prāṇālibhir atisukha-prekṣaṇa-rucā |
sa-rādha-śrī-kṛṣṇena ca nija-pada-sparśa-vitara-
śriyāṅgīkṛtyemau bata kim anayor neha varitam ||135||

[91] tataś cābhīṣṭaṁ varayatam iti viśiṣṭa-kṛpayā samādiṣṭau tau parama-śiṣṭau varayāmāsatuḥ—

yad api karuṇayā vām aṅghri-pārśve nivāsaṁ
varam anugatavantāv atra vispaṣṭam āvām |
tad api ca punar evaṁ hanta vṛndāvaneśau
prakaṭam abhilaṣāvo yad yuvāṁ varṇayāva ||136||

[92] atha sakhyānandinyaḥ kāścid vandinyaḥ pūrva-campū-kaṣṭam anuvindamānās tatra vandante sma—

śrīmati rādhe śrīmati-rādhe bhānu-tanūje mānuta-pūje
ghoṣa-vara-śrī-poṣa-kara-strī-saṅgha-variṣṭhā tvaṁ ghana-niṣṭhā-
vandita-tṛṣṇānandita-kṛṣṇā loka-hitārthaṁ śloka-citārthaṁ
sarvaga-citraṁ parvaga-mitraṁ sammata-bhāgāj janma tavāgād
yatra ca rūpaṁ satra-svarūpaṁ kṛṣṇa-samastaṁ sṛṣṭa-suśastaṁ
tāta-mukhānāṁ jāta-sukhānāṁ cājani śaṅkā rāja-cid-aṅkā
tair avarodhe svaira-nirodhe raṅga-jugoptā saṅgatim āptā
śarmada-bālyā narmada-lālyā khelita-lolā helita-colā
dhūliṣu bhāntī śūliṣu yāntī kardama-digdhā narda-nidigdhā
bhrātṛ-niruddhā mātṛ-viśuddhā stanya-supuṣṭā janyanujuṣṭā
kvāpi ca mātrā svāpita-gātrā śyāmala-nāmnā śyāma-sudhāmnāpy
aśruta-tattvād adbhuta-sattvā vaṁśaja-gānād vaṁśa-samānāt
tāḍita-kalpā nāḍita-jalpā pāti ca tāte vāti suvāte
keśava-gandhā veśa-visandhā sūcita-bhītyā sūcita-rītyā
tvaṁ tava pitrā svantar-avitrā jātu suteṣṭā dātum atheṣṭā
tasya sa-pātraṁ yasya sugātraṁ śyāmala-dhāma śyāmala-nāma
svāntam abhīṣṭaṁ kānta-tatīṣṭaḥ krūra-niruddhyā śūraja-buddhyā

garga-nideśād argala-veśād anyaga-dānaṁ gaṇya-samānaṁ
bālatayā nātrālam ajānād deha-vivṛddhiḥ sneha-samṛddhiś
ceti sadāgāś cetitarāgā varṇa-samedhā karṇaga-vedhā
navya-śirasyā ghrāṇa-sabhāsyā prāṇa-samāsyā
tan-madhurimṇā śarma-varimṇā tvad-dhṛdayārtyā tad-dhṛdayārtyā
śaṁ-yuta-lokaiḥ saṁyuta-śokair lālyatayābhūr bālya-dayābhūs
tāvad athānyā bhāvaka-mānyā-sat-kula-bhāvās tat-tula-bhāvā
vāñchita-kāntā lāñchita-tāntād vāg-gata-śātās tā bata jātā || devi ||137||

śiśu-vayasi ca sarvaṁ śīla-rūpād akharvaṁ
jagad api dhṛta-harṣaṁ nirmame jāta-karṣam |
muhur api tu bhavatyā visphurat-kānti-matyā
samaraci nija-lokaḥ śaṅkayā jāta-śokaḥ ||138||

api ca—

kāliya-marde jvāli-vimarde yūyam ayadhve bhūyasi dhadhve
smājita-vīkṣām ājita-dīkṣā jāta-vimohāḥ prātar athohā-
poha-visṛṣṭāḥ śvo'hani dṛṣṭāḥ sadmani caitās tadvad athaitāḥ
kaṁsa-nihantrā vaṁśaja-mantrād ācita-cittāḥ sācita-vittās
tat-prabhṛti tvaṁ tat-prakṛti-svaṁ lobhayamānā śobhayamānā
dhainuka-pāle dhainuka-kāle tatra dinānte satrabhakānte
tasya viloke sasyada-loke tābhir upetā sābhika-cetā
drāg atha kāntaṁ rāga-mitāntaṁ taṁ tvam apaśyaḥ śantama-vaśyaḥ
so'pi ca tattvaṁ gopita-tattvaṁ bāḍham apaśyad gāḍham anaśyad
dhariya-kathāpi sthairyam athāpi svaṁ yutavantau śaṁyu-bhavantau
geham upete sneha-nikete tvākṣaya-lokas tv ānayad okaḥ
kāla-vilambe'kāla-vilambe daiva-parīte daivam atīte
duḥkhaja-śūle duḥkhana-mūle chadma-patīnāṁ sadma-gatīnāṁ
saṁyati-kāle saṁyati-jāle bhīti-parītā nītim atītāḥ
kālika-kuṇḍe kālika-tuṇḍe majjana-kāmāvarjana-vāmās
tatra gatās tāḥ svatra-hatāsthā nātha-vilagnāḥ pāthasi magnāḥ
sūra-sutāvaḥ sūrata-bhāva-srāvita-cakṣur bhāvi-vicakṣuḥ
sthānam anaiṣīn mānam acaiṣīt pūrṇimayā sā pūrṇita-bhāsā-
sāntvayad uktyā sāntvana-yuktyā tad-varavalyā gatvara-śalyā
geham aniṣṭaṁ ceha nidiṣṭaṁ tābhir ayitvā tā bhiyam itvā
hrāsa-sa-śaṅkān vāsa-kalaṅkānaṅga-bhavatyaḥ saṅgatavatyas
tadvad anantāpad-vadalambhā-bhāg-milana-hādyāviladehā
tvādṛśa-rāmā hā kṛśa-dhāmā spaṣṭatayāsīt kaṣṭam ayāsīd
rāga-bhṛtāntaḥ srāg atha kāntaḥ kīrtita-kāntāḥ kīrti-nitāntāḥ
kraṣṭum abhūd vaḥ sraṣṭum apūrvaḥ svaira-balādyaṁ vaiṇava-vādyam || devi
||139||

anabhimata-niśāntaṁ tat tu gatvā sva-kāntaṁ
manasi vidadhatī tvaṁ paryarakṣaḥ satī tvam |
yadi hṛdi tava rādhe so'yam uccair abādhe

vasati katham ahṛdyaṁ tarhi tiṣṭhed amṛdyam ||140||

api ca—

yā vara-līlā kṣmādhara-śīlā tat-pramitīnāṁ tatra kṛtīnāṁ
santata-sārānanta-vihārā ye'py atikarṇyānte kati varṇyā
mādhava-gānāgādha-vitānāj jñāna-vināśe prāṇamitāśe
pūrṇimā-yātrā pyūrṇita[9]-gātrā tvaṁ pratikartuṁ svaṁ parikartuṁ
hā śrama-pītā svāśrama-nītā pūrṇimayātho pūrṇita-pātho-
dhi-prabhakāntaḥ kṣipramitāntaḥ prāghaṭi yarhi prākaṭi tarhi
tvāṁ caraṇāgra-prāñcala-jāgrad-rītimakārṣīd bhītim ahārṣīt
todaya-kāntaḥ soñam aghāntas tat-padarāgaṁ sat-pada-bhāgaṁ
prāpur anindya-prāṇa-pulindyaḥ svoparamāṇāṁ gopa-ramāṇāṁ
cādbhuta-dehā bhānu tadehās tad-vidha-rāge sad-vidha-bhāge
śārada-māsaṁ śārada-bhāsaṁ tvaṁ bhajamānā taṁ yajamānā
rāga-nitāntaṁ drāg adhikāntaṁ sarva-sametākharva-mudetā
narmaṇi bhītā śarmaṇi nītā tena sagītā tena parītā
saikata-deśā saikatayeśā-lupta-vihārā supta-vicārā
mādhava-mātrārādhana-pātrānanya-manaskā dhanya-yaśaskā-
labdha-vayasyārabdha-rahasyā sveṣi-vinītā dveṣi-vigītāpy
āṅghripam āptā svāṅghri-padāptā premaja-kopāt sthema-vilopāt
prāṇapamuktā trāṇa-viyuktā svābhir upetā tābhir upetā
sveṣaṇa-dhāmānveṣāna-kāmā śānta-vihāraṁ kānta-vicāraṁ
kāntam ayātā tāntatayātām āyata-saurīm āyata gaurī
yā bhavatī sā lābhavatīśā satra-samānā tatra ca gānād
āhṛta-kṛṣṇā vyāpṛta-tṛṣṇāpy arcita-mānā tac-cita-mānā
narmada-hāsā śarmada-rāsā nīraga-khelā tīraga-helā
tvaṁ harikāntā svaṁ pariśāntā geham itāpi sneha-jatāpi
svāntara-magnārthāntara-lagnā kṛṣṇa-gatāśīr-dhṛṣṇag ayāsīḥ || devi ||141||

amita-gaṇa-sapatnī-jaitram āste sayatnī
bhava diva-suyaśas te hanta sarva-praśaste |
tad api parama-līlā viśva-vismāpita-śīlā
tvam atha tad-ajānā kṛṣṇa-tṛṣṇaika-tānā ||142||

api ca—

tat-prabhṛti tvaṁ tatra kṛtitvaṁ keliṣu yātā melita-śātā
kānta-visṛtyā kānta-vihṛtyā karhi ca yuktā jkarhi ca muktā
śaṅkara-yātrāśaṅkara-gātrā horika-parvā gauri sa-garvā
ghasraga-gītājasra-parītāriṣṭa-vadhāste tv iṣṭada-kānte
sandita-narmā nandita-śarmā tuṇḍa-vibhātrī kuṇḍa-vidhātrī
parvata-rāje parva-samāje sañjita-bhāsā rañjita-rāsā
sā madhurāyāṁ dhāma-dhurāyāṁ srāg-gata-kāntānāratatāntā
vallabha-vārtāpy uddhava-dṛṣṭyāpy uddhata-dhṛṣṭyā
ṣaṭpada-mātraṁ tat-pada-pātraṁ samprati matvā taṁ prati gatvā
klānti-nidāna-bhrāntija-māna-vyākula-jalpā bātula-kalpā

[9] ghūrṇita- (ṅa)

vācika-marmābhyācita-śarmā tarhy api kaṣṭaṁ garhyam anaṣṭaṁ
kvāpi ca matvā tāpita-sattvā rāma-nidiṣṭaṁ sāma-viśiṣṭaṁ
bhūya upetā yūyam aketās tad-grahaṇāntaḥ-sad-graha-kānta-
ślāghita-tarṣā drāghita-harṣā svāgamanāśā-bhāga-vināśā-
ṅgīkṛta-rītyā śrīpati-nītyā śraddhita-cittā tad-dhita-vittā
nātha-nideśenātha ca deśe sve punar etās tepur apetā
gokulam ete gokulakete tvatrabhavatyas tatrabhavatyas
taṁ sapadītā dhvaṁsam atītāḥ samprati māyā dampatitāyāṁ
anya-gatāyāṁ dhanya-gatāyāṁ tat-parigītās taṁ pariṇītās
tvaṁ punar eṣā sad-guṇa-veṣā sarva-sapatnī-garva-sayatnī-
bhāvam atītā bhāva-parītāgraṇyaga-vṛndāraṇyaga-vṛndā
svāntar-avasthā kānta-vaśasthā manda-suhāsā candana-vāsā
śanda-vikāsā manda-vilāsā chanda-nivāsā skandanayāsā-
nanda-nivāsā nanda-cid-āsā nandaja-bhāsā kandara-vāsā
kandala-hāsā kanda-samāsā rājasi rādhe rājasi rādhe || devi ||143||

cira-viraha-vidūnā kāntam utkaṁ yadūnāṁ
adhipa-sukha-vitānād āgataṁ vindamānā |
apunar-udita-bādhā taṁ vilāsena rādhā
vaśayati śubha-veṣā yāvatād bhavyam eṣā ||144||

[93] tad evam apy avadhāya punaḥ sva-varṇita-sukham antar upadhāya bahu namaskurvantau parama-guṇavantau tat-prasāda-vasanādikaṁ dhāvayantau niścala-prema-bāṣpa-dhārayā vartma picchilaṁ bhāvayantau sūta-suta-santau nijālayaṁ kalayāmāsatuḥ | sakhāyaś ca sukhātiśayam ayatām ayamānā nijaṁ nijam ayanam ayanti sma | sakhī-prabhṛtayaś ca parama-śarma-bhṛtayaḥ sva-svāvasara-visarānurūpaṁ tat-tad-vastūpādadānāḥ sāvadhānāḥ sevā-nidhānayante sma |

[94] śrī-rādhā-kṛṣṇau ca nija-tat-tat-pūrva-kathānubhavena paraspara-sphīta-tṛṣṇau parama-sukha-kalpe divya-talpe śayānatā-mayānandaṁ vindataḥ sma |

[95] kiṁ bahunā ? anayoḥ sa eṣa vyavahāraḥ sarvadā sahacarīṇāṁ hāravad viharati |

śaśvad dhyāyati dūraga-sthiti-mithaḥ sūkṣama-prathaṁ cāyati
prājyāntar-gatam ātma-narma tu sakhī-madhya-sthitaṁ paśyasi |
rādhā-mādhava-nāma-dheya-mithunaṁ vighnānatīty āmitān
dāmpatye sthitam atra vā yadi rahaḥ prāptaṁ tadā kiṁ punaḥ ||145||

tathā hi—
rādhā-kṛṣṇa-yugaṁ muhur vighaṭanām uttīrya dāmpatya-bhāk
pratyekāntam udasram ekataraga-svāpāntar antar mithaḥ |
rādhā-kṛṣṇa-paraspara-vyatikarānandātmanā yena te
yātā divya-gatiṁ vayaṁ sukhamayaṁ sarvordhvam adhyāsmahe ||146||

tataś ca—
prāg ārabdham abhūt tad etad amalaṁ campū-dvayaṁ
yat-kṛte tac cedaṁ hṛdi śuddham āvirabhaval loka-dvayasyāmṛtam |

rādhā-kṛṣṇa-paraspara-vyatikarānandātmanā yena te
yātā divya-gatiṁ vayaṁ sukha mayaṁ sarvordhvam adhyāsmahe ||147||

[96] atha tādṛśatayā labdha-bhṛśatāyām api vraja-vilokanecchāyāṁ tad etad evāntaraṅgatāṁ saṅgacchati, yathā—

—o)0(o—

śrī-kṛṣṇa kṛṣṇa-caitanya sa-sanātana-rūpaka |
gopāla raghunāthāpta-vraja-vallabha pāhi mām ||149||

pavana-kalām iti saṁvad vindan vṛndāvanāntaḥ-sthaḥ |
jīvaḥ kaścana campūṁ sampūrṇāṅgīcakāra vaiśākhe ||150||

[97] athavā, vidyā-śarendu-śākam iti prathama-caraṇaḥ pracāraṇīyaḥ |

līlānāṁ rasa-pūrtir mayakādarśi kramād atra |
sva-svāgrahas tāsāṁ kācana kenāpy upāsyatāṁ nāma ||151||

kintu,
rasika-jana-sukhārthaṁ sādhayāmāsa śaśvat
kramam anu rasa-pūraṁ sūdavat kṛṣṇa-candraḥ |
kramam anurasayan yaḥ pūrtim āpnoti pūrtyāṁ
saphalam iha paraṁ syāt tatra vaidagdhyam asya ||152||

[98] tad etad eva tad bhūri-bhāgyam ity ādi-prārthanā-garbheṇa veda-garbheṇa nirṇītam—

prapañcaṁ niṣprapañco'pi viḍambayasi bhūtale |
prapanna-janatānanda- sandohaṁ prathituṁ prabho || [bhā.pu. 10.14.37] iti |

[99] kintv eteṣu rasa-niketeṣu mama tu vijñāpanam idam—

kācit kācid iti procya praguptāḥ śrī-śukena yāḥ |
nāmnā tāsāṁ rahaḥ-keliṁ vyajya prejati man-manaḥ ||153||

tataś ca—
mayā svīye kāvye nikhila-rasa-yogaṁ jñapayatā
kṛtaṁ dhārṣṭyaṁ kaṣṭaṁ bata hari-ramā-hrī-kṛd asakṛt |
vidhātavyaṁ dhīrair yadi dṛśi tadā tat tu na girīty
amuṁ cāṭuṁ bhītaḥ prakaṭayati so'yaṁ kavi-janaḥ ||154||

athavā—
mayā yan mat-kāvyaṁ sarasam idam itthaṁ jñapayatā
kṛtaṁ dhārṣṭyaṁ kaṣṭaṁ bata kula-vadhū-hrī-kṛd asakṛt |
tad aspṛṣṭās tāḥ syur yad atikavi-dhī-śrī-vṛti-vṛtā
jagac-cittād dūre rahasi hari-sevāṁ vidadhati ||155||

iti śrīmad-uttara-gopāla-campūm anu
sarva-sukha-sampad-avaloka-śrī-goloka-deśa-praveśo nāma
saptatriṁśaṁ pūraṇam
||37||